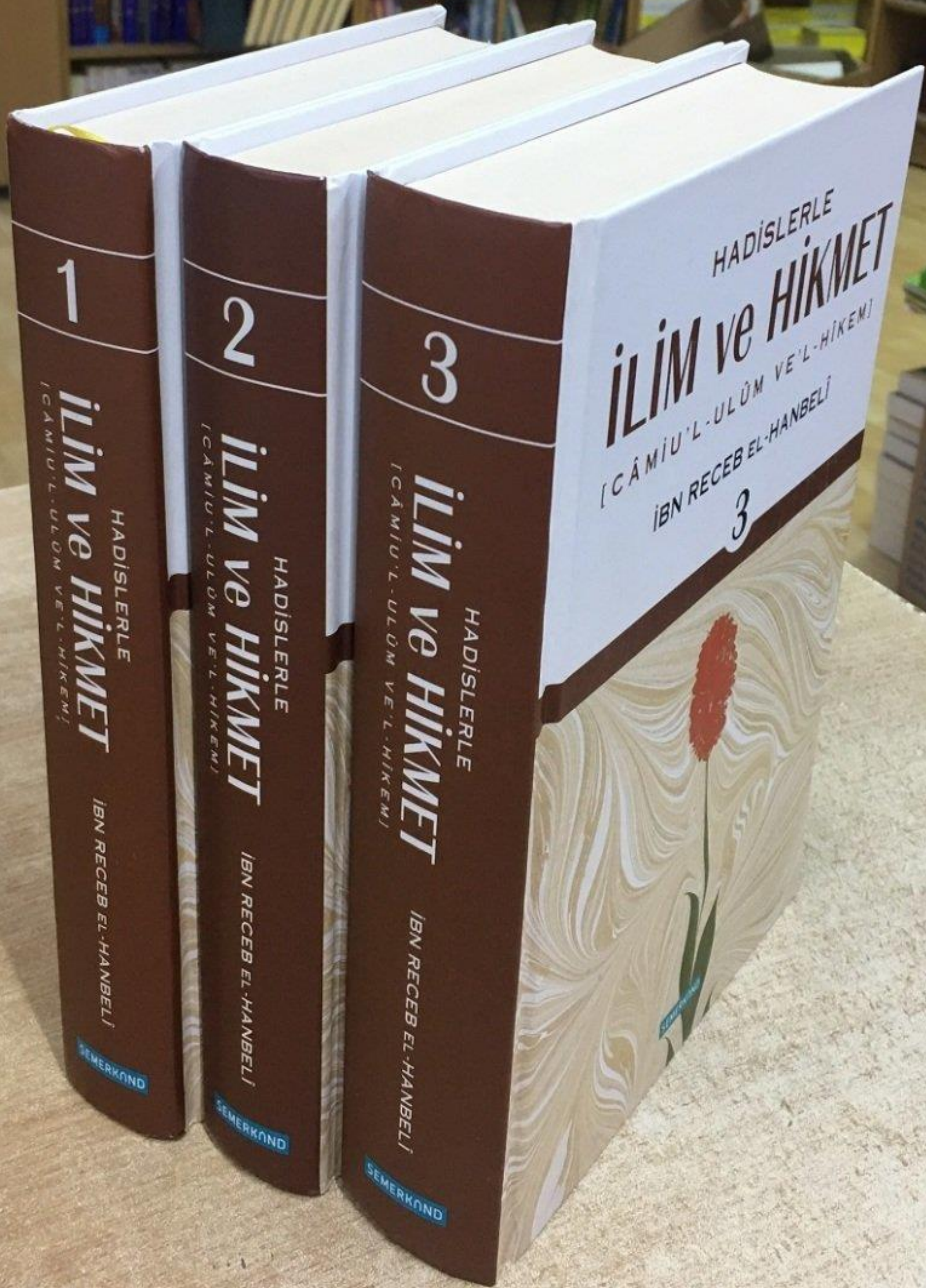

1
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
2
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
3
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
3

SEMERKAND
İstanbul 2006

HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET

[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]

İBN RECEB EL-HANBELÎ

2

Tercüme, Tahric ve Notlar
Ali KAYA

SEMERKAND

SEMERKAND: 79
Hadis Kitaplığı: 2
ISBN: 9944-70-010-X (Tk. no.)
9944-70-018-5 (2. c.)

Yazan : İbn Receb el-Hanbelî
Tercüme : Ali Kaya
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Mehmet Akben
İç Düzen : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa/İstanbul
Tel: 0212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Ekim 2006, İstanbul
2. Baskı

GENEL DAĞITIM
pozitif dağıtım
Eyüp Sultan Mah. Osmangazi Cd. Esma Sk. No: 4
Samandıra – İSTANBUL
Tel: 0 216 311 13 35 Faks: 0 216 561 10 00

İÇİNDEKİLER

On Dokuzuncu Hadis

ALLAH'IN SINIRLARINI KORUMAK ve KADERE İMAN

عَنْ عَبْدِاللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كُنْتُ خَلْفَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ لِي: يَا غُلامُ إِنِّي أُعَلِّمُكَ كَلِمَاتٍ: اِحْفَظِ اللّٰهَ يَحْفَظْكَ، احْفَظِ اللّٰهَ تَجِدْهُ تُجَاهَكَ، إِذَا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللّٰهَ، وَإِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ، وَاعْلَمْ أَنَّ الْأُمَّةَ لَوِ اجْتَمَعَتْ عَلَى أَنْ يَنْفَعُوكَ بِشَيْءٍ، لَمْ يَنْفَعُوكَ إِلاَّ بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ لَكَ، وَإِنِ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَضُرُّوكَ بِشَيْءٍ، لَمْ يَضُرُّوكَ إِلاَّ بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَيْكَ، رُفِعَتِ الْأَقْلاَمُ وَجَفَّتِ الصُّحُفُ.

وَفِي رِوَايَةٍ: احْفَظِ اللّٰهَ تَجِدْهُ أَمَامَكَ، تَعَرَّفْ إِلَى اللَّهِ فِي الرَّخَاءِ يَعْرِفْكَ فِي الشِّدَّةِ، وَاعْلَمْ أَنَّ مَا أَخْطَأَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَكَ، وَمَا أَصَابَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَكَ، وَاعْلَمْ أَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّبْرِ، وَأَنَّ الْفَرَجَ مَعَ الْكُرَبِ، وَأَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا.

Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'ın (s.a.v) terkisinde idim, buyurdular ki:

Ey oğul! Sana bazı kelimeler öğreteceğim: Allah'ı koru ki O da seni korusun. Allah'ı koru ki O'nu karşında (yanında) **bulasın. İstediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dileyeceğin zaman Allah'tan dile.**

Şunu iyi bil ki, eğer bütün insanlar bir konuda sana faydalı olmak için bir araya gelseler, Allah'ın senin lehine yazmış olduğu dışında bir fayda veremezler. Yine eğer insanlar sana bir konuda zarar vermek için toplanacak olsalar, Allah'ın senin aleyhine yazmış olduğu dışında bir zarar veremezler. (Çünkü) **kalemler kaldırılmış ve sayfalar kurumuştur."**[1]

DİĞER RİVAYETLER

Hadis-i şerifin Tirmizî dışındaki rivayetleri şöyledir:

"Allah'ı koru ki O'nu önünde (yanında) bulasın. Bolluk zamanında Allah ile tanış (emirlerini yerine getir) ki, sıkıntılı zamanında da O sana iyilikte bulunsun. İyi bil ki, sana isabet etmeyecek olan (isabet etmesi takdir edilmeyen), asla sana isabet edecek değildir. Sana isabet edecek (sana yazılmış) olanın da hiçbir şekilde sana isabet etmemesi söz konusu değildir. Şunu da iyi bil ki, yardım ve zafer sabırla birlikte, kurtuluş da kederle birliktedir. Şüphesiz zorlukla birlikte kolaylık vardır."

Hadisi İmam Ahmed de rivayet etmiştir ve lafzı şöyledir: "Resûlullah (s.a.v) İbn Abbas'a (r.anhümâ) dedi ki:

Ey oğul! -veya yavrucuğum!- Allah Teâlâ'nın seni yararlandıracağı bazı kelimeleri sana öğreteyim mi? Ben, 'Evet!' deyince buyurdular ki:

Allah'ı koru (emirlerini tut) ki O da seni korusun. Allah'ı koru ki O'nu önünde bulasın. Bolluk zamanında Allah ile tanış (emirleri yerine getir) ki, darlık anında sana iyilikte bulunsun. İstediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dilediğin zaman Allah'tan dile.

---

[1] Tirmizî, Kıyâmet, 59 (nr. 2516); Ahmed, *el-Müsned*, 1/293; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2556.

Bil ki, neler olacaksa (hepsi yazılmış) kalem kurumuştur. Eğer bütün insanlar, Allah'ın senin lehine yazmadığı bir konuda sana faydalı olmak için toplansalar, Allah ona geçit vermez ve insanlar da buna güç yetiremezler. Yine bütün insanlar, Allah'ın senin aleyhine yazmadığı bir konuda sana zarar vermek için bir araya gelseler, buna da güç yetiremezler.

Şunu da iyi bilmelisin ki, hoşlanmadığın şeye sabretmekte pek çok hayır vardır. Yardım ve başarı sabırla birlikte, düzlüğü çıkış da sıkıntılarla birliktedir. Şüphesiz zorlukla birlikte kolaylık vardır."

Bu hadis-i şerifin lafzı, müellifin[2] zikrettiği ve Tirmizî'den başkalarına nisbet ettiği hadisten daha tamdır. Hadisi müellifin zikrettiği lafızla Abd b. Humeyd *Müsned*inde[3] zayıf bir isnad ile Atâ'dan İbn Abbas vasıtasıyla rivayet etmiştir. İbnü's-Salâh da bu hadisi, müellifin kırk hadisinin temelini oluşturan *el-Ehâdîsü'l-Külliyye* isimli eserinde Abd b. Humeyd ve başkalarına nisbet etmiştir.

HADİSİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerif, çok büyük tavsiyeler ve dinin önemli hususlarıyla ilgili genel kaideleri ihtiva etmektedir. Hadis öylesine önemlidir ki, âlimlerden biri[4] bunun hakkında şöyle demiştir: "Bu hadis üzerinde düşündüm; beni dehşete düşürdü, neredeyse aklımı başımdan alacaktı. Bu hadisi bilmeyen ya da tam olarak kavrayamayan kişi ne kadar esef etse azdır."

Ben derim ki: Bu hadis-i şerifin şerhi için, büyük bir cüz oluşturacak hacimde müstakil bir şerh yazdım[5]. İnşallah burada, hadis-i şerifin ana hedeflerini özet olarak nakledeceğiz.

---

[2] İbn Receb'in, müellif ile kastettiği, şerhini yaptığı bu eserin metnini telif eden, yani kırk hadisi derleyen İmam Nevevî'dir.

[3] Abd b. Humeyd, *Müsned*, nr. 636.

[4] Bu âlim Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî olup *Saydü'l-Hâtır* isimli eserinde bunları söyler.

[5] İbn Receb'in bu müstakil şerhinin ismi *Nûrü'l-İktibâs fî Mişkâti Vasiyyeti'n Nebî li'bn Abbas*'tır. Eser Mekke ve Kahire'de farklı tarihlerde basılmıştır.

ALLAH'I KORU Kİ O DA SENİ KORUSUN

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Allah'ı koru ki..."** sözünün anlamı şudur:

Allah'ın sınırlarını, haklarını, emirlerini ve yasaklarını koru. Bunu korumanın yolu da, emirleri tam olarak yerine getirmek, yasaklarından gereği gibi kaçınmak, çizdiği sınırlarda durmak, emrettiği şeyleri aşmamak ve izin verilen noktaları aşıp yasaklara dalmamak suretiyle olur. Bu şekilde davranan kişi, Allah Teâlâ'nın kitabında şu buyruğunda övdüğü Allah'ın sınırlarını koruyan kimselerden olur:

"İşte size vaad edilen cennet! Ki o, daima Allah'a yönelen, *(O'nun buyruklarını)* ***koruyan, görmeden Rahmân'a saygı gösteren ve*** *(Allah'a)* ***dönük bir kalp getiren herkesin*** *(mükâfatı budur)."*[6]

Bu âyet-i kerimede geçen "koruyan" kelimesi, Allah'ın emirlerini koruyan ve hep O'na yönelerek kendisini günahlardan koruyan şeklinde tefsir edilmiştir.

Korunması Emredilen Hususlar

Allah Teâlâ'nın emirleri arasında korunması gerekenlerin başında namaz emri gelir. Yüce Rabbimiz namazı muhafaza etmemizi emir buyurmuştur:

"Namazları ve orta namazı muhafaza edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."[7]

Namazlarını koruyanları da şu buyruğuyla metheder: ***"Onlar namazlarını gereği gibi korurlar..."***[8]

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

352– مَنْ حَافَظَ عَلَيْهَا كَانَ لَهُ عِنْدَ اللهِ عَهْدٌ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ.

---

[6] Kâf 50/32-33.

[7] Bakara 2/238.

[8] Meâric 70/34.

"Kim namazları muhafaza ederse, Allah tarafından o kişiyi cennete sokacağına dair söz verilmiş demektir."[9]

Diğer bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulur:

353- مَنْ حَافَظَ عَلَيْهِنَّ كُنَّ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا وَنَجَاةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Kim namazları korursa, bu namazlar kıyamet günü o kişi için nur, burhan ve kurtuluş olur."[10]

Abdesti muhafaza etmek de emredilen hususlardan biridir. Çünkü abdest namazın anahtarıdır. Bunun için Peygamber Efendimiz buyurmuştur ki:

354- لاَ يُحَافِظُ عَلَى الْوُضُوءِ إِلاَّ مُؤْمِنٌ.

"Abdesti ancak mümin kişiler korur."[11]

Korunması emredilen diğer bir husus da yeminlerdir. Bu konudaki âyet-i kerime şöyledir:

"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle âzat etmektir.

Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun *(onlara riayet edin).* ***Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!"***[12]

---

9 Ebû Davud, Salât, 337 (nr. 1420); Nesâî, Salât, 6 (1/230); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 194 (nr.1401); Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/123; Ahmed, *el-Müsned*, 5/317, 319; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1732.

10 Ahmed, *el-Müsned*, 2/169; Dârimî, *es-Sünen*, 2/301; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1467.

11 Ahmed, *el-Müsned*, 5/282; Dârimî, *es-Sünen*, 2/301; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1037.

12 Mâide 5/89.

Yemin konusu, insanların sık sık başvurdukları ancak yeminin gereğini yerine getirmeye dikkat etmedikleri, yeminlerini korumadıkları ve muhtevasına bağlı kalmadıkları bir vâkıadır.

Korunması emredilen diğer bir husus da, İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği şu *merfû* hadis-i şerifte geçen başın ve karnın korunması hususudur:

"Resûlullah (s.a.v), 'Allah'tan hakkıyla hayâ edin!' buyurdular. Biz,

'Ey Allah'ın Resûlü, elhamdülillâh, biz Allah'tan hayâ ediyoruz' dedik. Ancak o, şu açıklamayı yaptı:

Söylemek istediğim bu (sizin anladığınız hayâ) değil. Allah'tan hakkıyla hayâ etmek, başı ve onun taşıdıklarını, karnı ve onun ihtiva ettiklerini muhafaza etmek, ölümü ve toprakta çürümeyi hatırlamaktır. Kim âhireti dilerse dünya hayatının ziynetini terketmeli, âhireti bu hayata tercih etmelidir.

Kim bu söylenenleri yerine getirirse, Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş olur."[13]

Bu hadis-i şerifi İmam Ahmed ve Tirmizî rivayet etmiştir.

Baş ve onun taşıdıklarını korumaya; kulak, göz ve dili haramlardan korumak girer. Karın ve onun ihtiva ettiklerini korumaya ise, kalbi, haramda ısrar etmekten koruma hususu girer. Nitekim yüce Allah (c.c) şöyle buyurur:

"Bilin ki Allah, gönlünüzdekileri bilir. Bu sebeple O'ndan sakının."[14]

Bütün bu saydığımız âzaların korunması gerektiğini yüce Rabbimiz şu âyet-i kerimede bir araya toplamıştır:

"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."[15]

---

[13] Tirmizî, Kıyâmet, 24 (nr. 2458); Ahmed, *el-Müsned*, 1/387; Begavî, nr. 4033; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/233.

[14] Bakara 2/235.

[15] İsrâ 17/36.

Karnı koruma kapsamına, ona haram olan yiyecek ve içeceklerin girişinden korumak da dahildir. Allah'ın yasakladığı şeyler arasında korunması gerekenlerin en önemlisi dili ve cinsel organları haramlardan korumaktır.

Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

355- مَنْ حَفِظَ مَا بَيْنَ لِحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ.

"Kim iki çenesi arasındakini (dilini) ve iki bacağı arasındakini (cinsel organını) korursa cennete girer." Bu hadisi Hâkim rivayet etmiştir.[16]

İmam Ahmed, Ebû Musa el-Eş'arî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Kim iki çenesi arasındaki (dili) ile cinsel organını korursa cennete girer."*[17]

Allah Teâlâ, cinsel organın korunmasını emreder ve onu koruyanları över. İlgili ayetlerde şöyle buyurur:

"Mü'minlere söyle: Gözlerini** (harama bakmaktan) **sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Böyle yapmaları onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır."[18]

"... Irzlarını koruyan erkekler ve** (ırzlarını) **koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."[19]

"Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir; onlar ki, namazlarında huşû içindedirler; onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz

---

[16] Tirmizî, Zühd, 61 (nr. 2409); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/357; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5703.

[17] Ahmed, *el-Müsned*, 4/398; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/358; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18145, 18161.

[18] Nûr 24/30.

[19] Ahzâb 33/35.

çevirirler; onlar ki, zekâtı verirler ve onlar ki, iffetlerini korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu *(câriyeleri)* ***hariç.*** *(Bunlarla ilişkilerden dolayı)* ***kınanmış değillerdir."***[20]

Ebû İdris el-Havlânî şöyle der: "Allah Teâlâ'nın, Hz. Âdem'i yeryüzüne indirdiği zaman ona ilk tavsiyesi, ırzını koruması ve helâl dışına çıkmaması idi."

Allah'ın Kulu Koruması

Hadis-i şerifte geçen, **"seni korusun"** sözünün anlamı; kim Allah'ın sınırlarını korur, haklarına riayet ederse, Allah da onu korur. Çünkü her amele verilecek karşılık yapılan amelin cinsi ile olur. Şu âyetlerde bu husus açıkça ifade edilir:

"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vaad ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun."[21]

"Öyle ise siz beni *(ibadetle)* ***anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!"***[22]

"Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a *(Allah'ın dinine)* ***yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz."***[23]

Allah Teâlâ'nın kulu koruması iki şekilde olur:

Korumanın Birinci Çeşidi

Dünya işlerinde onu koruma altına alır. Bedenini, çocuğunu, ailesini ve malını koruması gibi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Onun önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçiler *(melekler)* ***vardır. Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez. Allah***

---

[20] Mü'minûn 23/1-6.

[21] Bakara 2/40.

[22] Bakara 2/152.

[23] Muhammed 47/7.

***bir topluma kötülük diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur. Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur."*[24]**

İbn Abbas (r.anhümâ) âyetle ilgili olarak şöyle der:

"Âyette geçen "takipçiler"den maksat meleklerdir, Allah'ın emri ile insanları korurlar. Allah'ın takdir ettiği bir şey geldiğinde de korumayı bırakırlar."[25]

Hz. Ali (r.a) şöyle der: "Her kişinin yanında, onu, kendisi için takdir edilmeyen tehlikelerden koruyan iki melek vardır. Allah'ın takdiri geldiği zaman korumayı bırakırlar. Zira ecel kişi için güçlü bir kalkandır."[26]

Mücâhid (rh.a) şöyle der: "Mutlaka her insanın yanında iki melek vardır; uykusunda ve uyanık olduğunda onu insanlardan, cinlerden ve tasalardan korurlar. Kişi için bir tehlike ortaya çıktığında, "Arkana dikkat et" diyerek onu uyarırlar. Ancak Allah tarafından kula isabet etmesi takdir edilenlere karışmazlar, onlar kula isabet eder."[27]

İmam Ahmed, Ebû Davud ve Nesâî, İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

356– اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَأَهْلِ وَمَالِي، اَللّٰهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِي وَآمِنْ رَوْعَاتِي وَاحْفَظْنِي مِنْ بَيْنِ يَدَيَّ وَمِنْ خَلْفِي وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي وَمِنْ فَوْقِي، وَأَعُوذُ بِعَظَمَتِكَ أَنْ أُغْتَالَ مِنْ تَحْتِي.

"Resûlullah (s.a.v) gecelediğinde ve sabahladığında şu duaları okumayı asla terketmezdi:

Allahım, senden dünya ve âhirette âfiyet dilerim. Allahım! Dinim, dünyam, ailem ve malım hakkında af ve âfiyet dilerim.

---

[24] Ra'd 13/11.

[25] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 20216, 20217; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/614.

[26] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 20247.

[27] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 20245.

Allahım, senden dünya ve âhirette âfiyet dilerim. Allahım! Ayıplarımı ört, korkumu güvene çevir. Beni önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan ve üst tarafımdan (gelecek tehlikelerden) koru. Alt tarafımdan gelebilecek tehlikelerden senin azametine sığınırım."[28]

Kim, gençliğinde ve güçlü zamanlarında Allah'ın emirlerini korursa, yaşlandığı ve kuvvetten düştüğü vakit de Allah Teâlâ onu korur; onu işitme, görme, güç, kuvvet ve akıl gibi nimetlerden yararlandırır.

Âlimlerden biri[29] 100 yaşını geçmiş olduğu halde güç ve akıl nimetinden gençliğindeki gibi yararlanmaktaydı. Bir defasında beklenmedik şekilde güçlü ve şiddetli bir hamle yapmış ve bundan dolayı kınanmıştı. Bunun üzerine, "Biz şu bedenimizi ve âzalarımızı küçüklüğümüzde haramlardan koruduk, Allah Teâlâ da yaşlandığımızda onların gücünü korudu" diye karşılık verdi.

Bunun aksi durumlar da görülmüştür. Seleften biri, başkalarından dilenmek zorunda olan birini görünce, "Bu kişi gençliğinde Allah'ın emirlerini zayi etmiş, Allah da yaşlandığında onu zayi etmiş" demiştir.

Bir kişinin sâlih ve makbul biri olması ölümünden sonra onun neslinin korunmasını da sağlar. Şu âyetin tefsirinde bu hususa işaret edilir:

"Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabb'in istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."[30]

---

[28] Ebû Davud, Edeb, 110 (nr. 5074); Nesâî, İsti'âze, 60 (8/282); *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 566; İbn Mâce, Duâ, 14 (nr. 3871); Ahmed, *el-Müsned*, 2/25; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 961.

[29] Bu zat büyük bir imam, allâme, şeyhülislâm ve kadı olan Ebü't-Tîb Tâhir b. Abdullah b. Tâhir b. Ömer et-Taberî eş-Şâfiî isimli kişidir. 100 yaşını aşkın olduğu halde 450 (1058) senesinde vefat etmiştir. Yukarıdaki bilgi İbn Kesîr'den nakledilmiştir. Hayatı hakkında bilgi için bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 17/668-771; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/85.

[30] Kehf 18/82.

Âyette belirtildiğine göre, iki çocuk babalarının sâlih bir kişi olması sebebiyle Allah tarafından korunmuşlardır.[31]

Saîd b. Müseyyeb (rh.a) oğluna şöyle der: "Senin Allah tarafından korunman için fazla miktarda namaz kıldım." Ardından, ***"... babaları ise iyi bir kimse idi"*** meâlindeki âyeti okudu.

Ömer b. Abdülaziz (r.a) şöyle der: "Bir mümin öldüğü zaman Allah Teâlâ mutlaka onun çocuklarını ve çocuklarının çocuklarını korur."

İbnü'l-Münkedir şöyle der: "İyi bilin ki Allah Teâlâ sâlih kişinin evlâtlarını ve evlâtlarının evlâtlarını korur; onun etrafında dolaşanlar bile korunur ve ayıpları örtülür."[32]

Kul ne zaman Allah'a taatle meşgul olursa, o halinde Allah'ın koruması altında olur.

İmam Ahmed *Müsned*'inde Resûlullah'tan şöyle rivayet eder:

357- كَانَتِ امْرَأَةٌ فِي بَيْتٍ فَخَرَجَتْ فِي سَرِيَّةٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَتَرَكَتْ ثِنْتَيْ عَشَرَةَ عَنْزَةً وَصِيصَتَهَا كَانَتْ تَنْسِجُ بِهَا. قَالَ: فَفَقَدَتْ عَنْزًا لَهَا وَصِيصَتَهَا، فَقَالَتْ: يَا رَبِّ، إِنَّكَ قَدْ ضَمِنْتَ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِكَ أَنْ تَحْفَظَ عَلَيْهِ، وَإِنِّي قَدْ فَقَدْتُ عَنْزًا مِنْ غَنَمِي وَصِيصَتِي وَإِنِّي أَنْشُدُكَ عَنْزِي وَصِيصَتِي! قَالَ: وَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ شِدَّةَ مُنَاشَدَتِهَا رَبَّهَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَأَصْبَحَتْ عَنْزَهَا وَمِثْلَهَا، وَصِيصَتَهَا وَمِثْلَهَا.

"Evinde ikamet eden bir kadın vardı. Müslümanlarla birlikte bir savaşa katılmak için evinden çıktı. On iki keçisi ile dokuma tarağını

---

[31] Bu görüşü ifade edenler arasında İbn Abbas (r.anhümâ) vardır. Rivayet için bk. Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 332; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 372; Taberî, 16/7; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/369; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/422.

[32] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 330; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 373; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/148.

evinde bıraktı. (Döndüğünde) bir keçisi ile dokuma tarağının kaybolduğunu gördü. Bunun üzerine kadın,

'Yâ Rabbi! Senin uğrunda yola çıkan kimsenin tarafından korunacağına kefil olduğunu buyuruyorsun. Ben keçilerimden birini ve dokuma tarağımı kaybettim. Keçimi ve dokuma tarağımı senden istiyorum' dedi.

Resûlullah (s.a.v), kadının, Rabb'ine karşı yaptığı bu münâcâtı ve bundaki ısrarını anlatmaya başladı. Sonra şöyle buyurdu:

Nihayet keçi ile birlikte bir de aynısı ve dokuma tarağı ile birlikte bir tane de benzeri kendisine verildi."[33]

Kim Allah'ın emir ve hükümlerini korursa, Allah da onu her türlü eza ve cefaya karşı korur. Seleften biri şöyle der: Kim Allah'a karşı takvâlı olursa, nefsini koruma altına almış olur. Kim'de takvâyı zayi ederse, kendi nefsini zayi etmiş olur. Zira Allah Teâlâ'nın onun korumasına ihtiyacı yoktur.

Kendi emirlerini koruyanlara karşı Allah'ın korumasının en hayret verici yanlarından biri şudur; yapısı ve tabiatı icabı insanlara eza ve cefa verici olan hayvanları bu kişiler için koruma vasıtası yapar.

Nitekim bu şu hadise buna örnektir: "Resûlullah'ın âzatlı kölesinin bindiği gemi denizde zarar görmüş ve bir adaya çıktığında orada bir aslan görmüştü. Yolunu buluncaya kadar aslan kendisiyle birlikte yürüdü. Adam yanından ayrılacağı zaman, ona veda edercesine homurdandı ve dönüp gitti."[34]

İbrahim b. Edhem (rh.a), bir bahçede uyurken, ağzında bir demet nergis bulunan bir yılanın yanı başında bulunduğu ve uyanıncaya kadar onu koruduğu görülmüştür.

Bunun aksine, bir kimse Allah'ın emirlerini zayi ederse Allah da onu zayi eder. Allah'ın mahlûkatı arasında kayba uğrar. Hatta kendile-

---

[33] Ahmed, *el-Müsned*, 5/67; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 9428.

[34] Taberânî, *el-Kebîr*, 6432; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/606.

rinden fayda gelmesi umulan ailesi ve benzerlerinden bile kendisine zarar ve eza erişir.

Nitekim seleften biri demiştir ki: "Ben Allah'a isyan ettiğimi, hizmetçimin ve bineğimin ahlâkından anlarım."[35]

Korumanın İkinci Çeşidi

Korumanın bu ikinci çeşidi en değerli ve şerefli olanıdır. Bu ise, Allah Teâlâ'nın kulun dinini ve imanını korumasıdır. Yaşadığı sürece onu her türlü şüphelerden ve sapıklıklardan, haram olan arzulardan uzak tutması ve ölümü anında dinini korumasını sağlaması demektir. Böylece kişi iman üzere ruhunu teslim eder.

Seleften biri şöyle der: "Kulun ölümü anında meleğe,

'Başını kokla' denilir. Melek,

'Başından Kur'an kokusu alıyorum' der.

'Kalbini kokla' denilir. Melek,

'Kalbinden oruç kokusu alıyorum' der.

'Ayaklarını kokla' denilir. Melek,

'Ayaklarından gece namazı (teheccüd) kokusu alıyorum' der. Bunun üzerine,

'O nefsini korumuş, Allah da onu korumuş' denilir."[36]

Sahîhayn'de Berâ b. Âzib'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v), yatacağı zaman şunları söylemesini kendisine emrettiğini rivayet eder:

358- إِنْ قَبَضْتَ نَفْسِي فَارْحَمْهَا وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ.

"Eğer ruhumu alırsan bana merhamet eyle. Şayet canımı almaz isen, sâlih kulları koruduğun gibi beni de koru!"[37]

---

[35] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/109. Sözün sahibi Fudayl b. İyâz'dır.

[36] Bu söz Hakem b. Ebân'a aittir (bk. *Nûrü'l-İktibâs*, s. 33).

Hz. Ömer'in (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerife göre, Resûlullah (s.a.v) kendisine şu duayı okumasını öğretmiştir:

359- اَللّٰهُمَّ احْفَظْنِي بِالْإِسْلَامِ قَائِمًا وَاحْفَظْنِي بِالْإِسْلَامِ قَاعِدًا احْفَظْنِي بِالْإِسْلَامِ رَاقِدًا وَلَا تُطِعْ فِيَّ عَدُوًّا وَلَا حَاسِدًا.

"Allahım! Beni ayakta iken İslâm ile koru, otururken de İslâm ile koru ve uyurken de beni İslâm ile koru! Düşmanların ve hasetçilerin benim hakkımdaki isteklerini gerçekleştirme Allahım!" Bu hadis-i şerifi İbn Hibbân *Sahîh*'inde rivayet etmiştir.[38]

Resûlullah (s.a.v), sefere çıkan kişi ile vedalaşır ve onu Allah'a ısmarlayarak şöyle derdi: *"Seni, dinin, güven içinde olman ve amelinin (hayırla) sonu hususlarında Allah'a emanet ediyorum."*

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyururlardı ki:

360- إِنَّ اللهَ إِذَا اسْتُوْدِعَ شَيْئًا حَفِظَهُ.

"Allah Teâlâ, kendisine bir şey emanet edildiği vakit onu korur." Bunu Nesâî ve başkaları rivayet etmiştir.[38]

Özetleyecek olursak, Allah Teâlâ dinin çizdiği sınırları koruyan kişileri muhafaza eder. O kişi ile, dininin bozulmasına sebep olacak şeyler arasına çeşitli koruma yolları ile engeller koyar. Kişi bu korumalardan bazılarının farkında bile olmaz, bazıları kendisine çirkin veya kötü bile gelebilir. Nitekim Hz. Yusuf (a.s) hakkında gerçekleştirilen koruma hakkında şöyle buyurur:

---

[37] Hadis, bu lafızla Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiştir. (bk. Buhârî, nr. 6320, 7393; Müslim, Zikir ve Dua, 64 (nr. 2714).

Berâ b. Âzib tarafından yapılan rivayet için bk. Buhârî, nr. 6311, 6313, 7488; Müslim, Zikir ve Dua, 56, 59 (nr. 2710, 2711); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5527, 5536, 5542.

[38] Tirmizî, Daavât, 44 (nr. 3442), 3443; İbn Mâce, Cihâd, 24 (nr. 2826); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 506, 509, 517; Ahmed, *el-Müsned*, 2/7, 87; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2693; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/97.

"Rabbi onun duasını kabul etti ve onların hilesini uzaklaştırdı. Çünkü O çok iyi işiten, pek iyi bilendir."[39]

İbn Abbas (r.anhümâ), ***"Ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer..."***[40] âyet-i kerimesi hakkında şöyle der:

"Allah Teâlâ, mümin kişi ile onu cehenneme sürükleyen günah arasına girer."[41]

Hasan-ı Basrî (rh.a) günahkârlar hakkında şöyle der: "Onlar (Allah'ın emirlerini) hafife aldılar ve Allah'a isyan ettiler. Eğer O'nun emirlerine değer vermiş olsalardı, Allah da onları korurdu."

Asıl Olan İman ve İstikamet Üzere Olmak

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Kul, ticaret yapmak ve amir olmak gibi bir işi önemser ve nihayet o iş kişiye kolaylaştırılır. Allah Teâlâ ona nazar eder ve meleklerine şöyle buyurur: 'Kulumu o işten geri çevirin; çünkü ben bu işi kendisine kolaylaştıracak olursam onu cehenneme sokarım.' Böylece Allah Teâlâ kulu o işten geri çevirir. Bu hal üzerine kul, 'Falan kişi bana engel oldu, falan kişi beni aldattı' deyip durur. Halbuki bu durum; o kişi için Allah'ın lutuf ve ihsanından başka bir şey değildir."

Taberânî, Enes'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

361- يَقُولُ اللهُ ﷻ: إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الْفَقْرُ. وَإِنْ بَسَطْتُ عَلَيْهِ أَفْسَدَهُ ذَلِكَ. وَإِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الغِنَي، وَلَوْ أَفْقَرْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ. وَإِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الصِّحَّةُ،

---

[39] Yusuf 12/34.

[40] Enfâl 8/24.

[41] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 15880, 15881; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/328; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/44.

وَلَوْ أَسْقَمْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ. وَإِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ السَّقَمُ،
وَلَوْ أَصْحَحْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ. وَإِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ يَطْلُبُ بَابًا مِنَ الْعِبَادَةِ،
فَأَكُفُّهُ عَنْهُ لِكَيْلاَ يَدْخِلَهُ الْعُجْبُ. إِنِّي أُدَبِّرُ أَمْرَ عِبَادِي بِعِلْمِي بِمَا فِي
قُلُوبِهِمْ، إِنِّي عَلِيمٌ خَبِيرٌ.

"Allah Teâlâ buyurur ki:

Kullarım arasında öyleleri vardır ki, onların imanları ancak fakirlikle düzelir. Eğer onlara zenginlik verirsem, bu durum onların (imanlarının) bozulmasına yol açar.

Kullarım arasında öyleleri de vardır ki, imanları ancak zenginlikle düzelir. Bunlar fakirliğe düştükleri zaman imanları da bozulma tehlikesine girer.

Yine kullarım arasında öyleleri vardır ki, imanları ancak sağlıklı olmakla yoluna girer. Bunlara hastalık versem, onların bozulmasına sebep olur. Kullarım arasında öyleleri de var ki, ancak hastalık ile imanları selâmete erer. Bunlara sıhhat verdiğimde, bu durum bozulmalarına neden olur.

Kullarımdan bazıları, ibadet yoluna girip âbidlerden olmak isterler. Halbuki ben, bu kimselerin kendilerini beğenip ucba düşmemeleri için onların bu isteklerine engel olurum.

Ben, kullarımın kalplerindekini bilir ve işlerini düzene koyarım. Çünkü ben her şeyi bilirim ve her şeyden haberdarım."[42]

Peygamber Efendimiz'in, "**Allah'ı koru** (emir ve yasaklarına uy) **ki O'nu karşında bulasın**", başka bir rivayete göre "**... önünde bulasın**" sözünün anlamı şudur:

---

[42] Taberânî'nin rivayet ettiği uzunca hadisten bir bölümdür. (bk. Taberânî, *el-Evsat*, nr. 613; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1456; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17951, 17953; Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 2/93; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 1; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/318-319).

Kim Allah'ın sınırlarını korur, hukukuna riayet ederse, her hâlükârda ve nereye yönelirse Allah Teâlâ'yı yanında bulur; onun ihtiyatlı olmasını sağlar, yardım eder, korur, başarılı kılar ve doğru olana yönlendirir.

Nitekim Katâde (rh.a), ***"Gerçekten Allah, müttakiler** (sakınanlar) **ve ihsan sahipleriyle** (güzel amel edenlerle) **beraberdir"***[43] âyeti hakkında şöyle der: "Kim kötülüklerden sakınırsa Allah onunla birlikte olur. Allah Teâlâ kimin yanında olursa, o kimse asla yenilgiye uğratılamayacak bir güç, hiç uyku tutmayan bir muhafız ve asla sapmayacak olan hidayet rehberinin bulunduğu taraftadır."[44]

Seleften biri kardeşine şunları yazar: "Eğer Allah Teâlâ senin yanında ise, kimden korkarsın ki? Şayet Allah Teâlâ senin karşında ise, kimden yardım umabilirsin ki?"

Allah Teâlâ'nın Hz. Musa ile Harun (a.s) hakkında buyurduğu şu beraberlik özel türden bir beraberliktir: ***"Buyurdu ki: Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; işitir ve görürüm."***[45]

Kezâ Musa (a.s) tarafından dile getirilen şu beraberlik de öyledir: ***"Musa: Asla, dedi, Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir."***[46]

Resûlullah'ın (s.a.v) mağarada Hz. Ebû Bekir'e (r.a) söylediği şu söz de bu kısma girer:

362- مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللهُ ثَالِثُهُمَا، لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللهَ مَعَنَا.

"Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyorsun? Üzülme Allah bizimle beraberdir."[47]

---

[43] Nahl 16/128.

[44] Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/430.

[45] Tâhâ 20/46.

[46] Şuarâ 26/62.

[47] Buhârî, nr. 3653, 3922, 4663; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 1 (nr. 2381); Tirmizî, Tefsir, 10 (nr. 3096); Ahmed, *el-Müsned*, 1/24; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6278.

Bu sözünü ettiğimiz özel beraberlik; zaferi, desteği, korunmayı ve yardım görmeyi gerekli kılar. Ancak şu âyette söz konusu olan genel anlamdaki beraberlik böyle değildir:

"Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir."[48]

"Yoksa siz de** (ey müslümanlar), **daha önce Musa'ya sorulduğu gibi peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse, şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur."[49]

Bu genel anlamdaki beraberlik, Allah Teâlâ'nın kulların amellerinden haberdar olmayı ve onları murakabe etmeyi gerektirir. Bu aynı zamanda kulları korkutmaya dönük ve onu sağlayıcı olan beraberliktir. Özel anlamdaki birinci beraberlik ise, kulların korunmasını, tedbirli olmasını ve yardım görmesini sağlar. Kim Allah'ın sınırlarını korur ve haklarına riayet ederse, bütün işlerinde ve hallerinde Allah Teâlâ'yı yöneldiği işte ve önünde bulur. Ona ünsiyet eder, onu diğer insanlara muhtaç olmaktan kurtarır. Tıpkı şu hadisi şerifte belirtildiği gibi:

"En faziletli iman, kulun, nerede olursa olsun Allah Teâlâ'nın kendisiyle birlikte olduğunu bilmesidir."[50]

Rivayet edildiğine göre, Bünân b. Hammâl, Tebük yolunda tek başına giderken, yalnızlık duygusuna kapılır. Bu sırada gizliden, "Neden yalnızlığa kapılıyorsun? Mahbûbun seninle birlikte değil mi?" diye bir ses işitir.

Birine, "Burada tek başına yalnızlık çekmiyor musun?" diye sorarlar. Şöyle cevap verir: "Nasıl yalnızlık çekerim, yüce Allah, 'Ben,

---

48 Mücâdile 58/7.

49 Bakara 2/108.

50 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 204; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 6/548.

beni zikredenin meclisinde hazır bulunurum' buyurmuyor mu?" Başka birine, "Neden seni hep yalnız başına görüyoruz?" diye sorarlar. O da, "Yanında Allah olan kişi nasıl yalnız başına olabilir?" şeklinde karşılık verir. Başka birine, "Yanı başında ülfet ve ünsiyet duyacağın biri var mı?" diye sorulunca, "Evet" diye karşılık verir. "Peki, nerede o?" diye sorulunca da şu cevabı verir: "Önümde, yanımda, arkamda, sağımda, solumda ve üstümde."

Bu hususta Şiblî şu şiiri söylemiştir:

Sen önümüzde olduğun halde gece yolculuk yaparken
Bineklerimizin yolu bulması için, seni hatırlamamız yeter.

BOLLUKTA ALLAH ile TANIŞMAK

Resûlullah'ın (s.a.v), "**Bollukta Allah ile tanış ki darlıkta da Allah seni tanısın** (iyilikte bulunsun)" sözünün anlamı şudur:

Bir kul, bolluk zamanında Allah'tan sakınır, sınırlarını korur ve haklarına riayet ederse; bu davranışıyla Allah Teâlâ ile iyi bir şekilde tanışmış olur. Allah ile kendisi arasında özel bir tanışıklık oluşur. Bu tanışıklıktan dolayı Rabb'i de onu sıkıntılı zamanda tanır. Bolluk zamanında oluşan tanışıklık sebebiyle kendisine iyilikte bulunur ve sıkıntılı zamanında onu bulunduğu zorluktan kurtarır. Özel mânadaki bu tanışıklık Rab ile kul arasında yakınlık sağlar, sevgisini celbeder ve duasının kabul görmesini temin eder.

Allah ile Tanışmanın Anlamı

Kulun Rabb'i ile tanışması iki türlüdür. Birincisi, genel anlamdaki tanışıklık. Bu, Allah'ı kabul edip tasdik ve iman etmekten ibaret olan tanımadır. Bu tanımada bütün müminler ortaktır.

İkincisi ise özel anlamdaki tanışıklıktır. Bu da, kalbin her şeyden ilgisini kopararak bütünüyle Allah'a bağlanması, O'nunla ünsiyet kurması, zikri ile mutmain olması, gereği gibi hayâ etmesi ve gereği gibi korku duyması anlamına gelir. İşte bu mârifet ve tanışıklık, âriflerin peşinde koşup durdukları mârifettir. Âriflerden birinin dediği gibi: Dünya ehlinin miskinleri, dünyanın en değerli şeyini tatmadan dünyadan

göçüp gidenlerdir. Kendisine, "Dünyanın bu en değerli tadı nedir?" diye sorduklarında, bunun mârifetullah (Allah Teâlâ'yı hakkıyla bilmek ve tanımak) olduğunu söyler.

Ahmed b. Âsım el-Antakî şöyle der: "Rabbim hakkında gerçek anlamda mârifet sahibi olmadan canımı almamasını arzu ettim. Benim istediğim herkesin bildiği mârifet değil, elde ettiğim zaman onunla hayat bulduğum mârifettir."

Allah'ın Kulu Tanıması

Sözünü ettiğimiz, Allah'ın kulu tanıması demek olan bu mârifet de iki kısımdır. Birincisi, genel anlamdaki tanımadır. Bu da, Allah Teâlâ'nın kullarını tanıması, kulların açığa vurduğu ve gizlediği bütün amellere muttali olması anlamındaki tanımadır. Şu âyetlerde buna işaret edilir:

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız." [51]

"O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulunduğunuz sırada (bile), sizi en iyi bilendir." [52]

İkincisi, özel anlamdaki mârifettir. Bu da, kuluna muhabbetini, yakın olmayı, duasına icabet etmeyi ve onu sıkıntıdan kurtarmayı gerekli kılan mârifettir.

Bu mârifet, Resûlullah'ın (s.a.v) Rabb'inden naklen şu hadis-i şerifte ifade buyurduğu mârifettir:

363- وَلاَ يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدِهِ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلِهِ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَلَئِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ.

---

[51] Kâf 50/16.

[52] Necm 53/32.

"Kulum nâfile ibadetlerle bana yaklaşmaya devam eder ve nihayet benim muhabbetimi kazanır. Ben onu sevdiğim zaman, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse ona mutlaka veririm ve herhangi bir şeyden bana sığındığı zaman onu mutlaka korurum."[53]

Diğer bir rivayette, *"... bana dua ettiği zaman kendisine mutlaka icabet ederim"* şeklindedir.

Hasan (r.a), Haccâc'ın takibinden kaçarken Ebû Muhammed Habîb'in evine sığınır. Habîb kendisine, "Ey Ebû Saîd, seninle Rabb'in arasında, takipçilerinden senin kurtulmanı sağlayacak duanın kabulünü sağlayacak bir mârifet (Allah Teâlâ ile aranda özel bir ilişki) yok mu? Sen Kâbe'ye gir!" der. O da Kâbe'ye girer ve takipçi askerler de peşinden girerler. Fakat onu Kâbe içinde bulamazlar. Durumu Haccâc'a anlatırlar. Haccâc, durumu kendisine anlatanlara, "Aslında o Kâbe'nin içindeydi, fakat Allah onu takipçilerin gözünden gizledi ve onu göremediler" der.

Fudayl b. İyâz, hanım âbidlerden Şa'vâne ile karşılaşır ve kendisinden dua ister. Dua talebine şu sözlerle karşılık alır:

"Ey Fudayl! Seninle Rabb'in arasında kötü bir durum mu var? Sen Rabb'inden ne istersen O sana icabet eder." Bu sözler üzerine Fudayl b. İyâz kendinden geçerek yere yığılıp kalır.

Ma'rûf-i Kerhî'ye, "Senin, her şeyi bırakarak ibadete yönelmeni sağlayan nedir?" diye sorarlar, kendisine ölümü ve berzahı, cennet ve cehennemi hatırlatırlar. Şöyle cevap verir: "Bütün bunlara sahip olan Allah'tır. Eğer seninle O'nun arasında iyiliğe dayalı tanışıklık var ise, bütün bunlara karşılık O sana kâfi gelir."

Özetle, bir kimse bolluk zamanında Allah'a karşı takvâ ve taat üzere hareket ederse, Allah Teâlâ da o kimseye şiddetli ve sıkıntılı zamanlarında lutuf ve yardımıyla muamelede bulunur.

---

[53] Buhârî, nr. 6502; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/346; 10/219; *ez-Zühd*, nr. 690; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1248.

Bu hadis-i şerif kitabın otuz sekizinci hadisi olarak ileride gelecektir.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

364– مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْتَجِيبَ اللهُ لَهُ عِنْدَ الشَّدَائِدِ فَلْيُكْثِرِ الدُّعَاءَ فِي الرَّخَاءِ.

"Bir kimse, sıkıntılı zamanlarındaki dualarına Allah Teâlâ tarafından icabet edilmesini isterse, bolluk zamanlarında çok dua etsin!"[54]

İbn Ebû Hâtim ve başkaları Yezîd er-Rekkâşî'nin Enes'ten *merfû* olarak şu rivayeti nakleder:

365– أَنَّ يُونُسَ عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ لَمَّا دَعَا فِي بَطْنِ الْحُوتِ، قَالَتِ الْمَلاَئِكَةُ: يَا رَبِّ هَذَا صَوْتٌ مَعْرُوفٌ مِنْ بِلاَدٍ غَرِيبَةٍ. فَقَالَ اللهُ ﷻ: أَمَا تَعْرِفُونَ ذَلِكَ؟ قَالُوا: وَمَنْ هُوَ؟ قَالَ: عَبْدِي يُونُسُ، قَالُوا: عَبْدُكَ يُونُسُ الَّذِي لَمْ يَزَلْ يُرْفَعُ لَهُ عَمَلٌ مُتَقَبَّلٌ وَدَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالُوا: يَا رَبِّ أَفَلاَ تَرْحَمُ مَا كَانَ يَصْنَعُ فِي الرَّخَاءِ فَتُنْجِيَهُ مِنَ الْبَلاَءِ؟ قَالَ: بَلَى، قَالَ: فَأَمَرَ اللهُ الْحُوتَ فَطَرَحَهُ بِالْعَرَاءِ.

"Yunus (a.s) balığın karnında dua edince, melekler şöyle dediler:

'Yâ Rabbi, bu ses bildiğimiz bir ses, ancak garip bir yerden geliyor.' Cenâb-ı Hak,

'Bunu (sesin sahibini) tanımadınız mı?' diye sorunca, melekler,

'Kimmiş o?' dediler. Cenâb-ı Hak,

'Kulum Yunus!' Bunun üzerine melekler,

'Makbul amelleri ve kabul gören duaları huzuruna arzedilen kulun Yunus mu?' deyince, Cenâb-ı Hak,

'Evet odur' buyurdu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onu balığın karnından toprağa çıkardı."[55]

---

[54] Tirmizî, Dua, 9 (nr. 3382); Taberânî, *ed-Dua*, nr. 44, 45; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/544.

Dahhâk b. Kays şöyle der: "Bolluk zamanında Allah'ı zikredin, sıkıntılı zamanınızda da Allah sizi hatırlasın. Zira Yunus (a.s) Allah Teâlâ'yı çok zikrederdi. Balığın karnına düşünce Cenâb-ı Hak onun hakkında şöyle buyurdu:

'Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar diriltilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı.'[56]

Firavun ise, Allah'a karşı isyan içinde ve O'nun zikrini unutmuş idi. Deniz içinde boğulmak üzere iken, 'İman ettim' demiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, '

Şimdi mi** (iman ettin)? **Halbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun[57] buyurmuştu."[58]

Selmân-ı Fârisî (r.a) şöyle der: "Kişi, bolluk zamanında dua eden bir kimse olup, başına bir sıkıntı geldiğinde Allah'a dua ettiği zaman melekler,

'Bu tanıdık bir ses!' der ve onun için şefaatçi olurlar. Eğer kişi, bolluk zamanında dua etmeyen biri olup, başına bir sıkıntı geldiğinde Allah'a dua edince, melekler,

'Tanımadığımız bir ses!' der ve onun için şefaatçi olmazlar."

Adamın biri Ebü'd-Derdâ'ya (r.a), "Bana tavsiyede bulun!" deyince, Ebü'd-Derdâ şöyle der: "Bolluk zamanında Allah'ı zikret ki darlık zamanında da Allah seni hatırlasın!"[59]

Yine Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle der: "Bolluk günlerinde Allah'a dua et ki darlık günlerinde duana icabet etmesini umabilesin!"[60]

---

[55] İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 5/362; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/100; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/668; 7/122. Süyûtî, tefsirinde bu hadisi İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Ferec ba'de'ş-Şiddet* isimli eserine, İbn Merdûye ve Abdürrezzâk'a nisbet eder.

[56] Sâffât 37/143-144.

[57] Yunus 10/91.

[58] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/126. Süyûtî, bunu İbn Ebû Şeybe'nin rivayet ettiğini belirtir.

[59] Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/209.

[60] Ahmed, *ez-Zühd*, s. 135; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/225.

Ölüm İçin Hazırlık Yapmak

Bir kimsenin hayatının akışı hayır yönünde değilse, dünya hayatında başına gelebilecek en büyük felâket ölüm ve ölüm sonrası karşılaşacağı hadiselerdir. Öyleyse mümin kişinin, sağlıklı olduğu zamanlarda takvâ ve sâlih amellerle ölüm ve ölümden sonrası için hazırlık yapması gerekmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır. Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir."[61]

Hazırlık Yapanların Durumu

Bir kimse sağlıklı hallerinde ve bolluk zamanlarında Allah'ı zikrederse, bu haliyle ölüm ve ondan sonraki hadiselerle Allah'a kavuşmak için hazırlık yapmış olur. Bu kimsenin sıkıntılı zamanlarında da Allah Teâlâ onu hatırlar, yaşadığı felâketlerde onun yanında olur, ona lutufta bulunur, yardım eder, işlerini yoluna koyar, onu tevhid inancı üzerinde sebat ettirir ve böylece rızasını kazanmış olarak Rabb'ine kavuşmuş olur.

Bir kimse de sağlıklı halinde ve bolluk zamanında Allah'ı unutursa, bu durumda Rabb'i ile kavuşacağı zaman için hazırlık yapmamış olur. Başına bir sıkıntı geldiği zaman da Allah Teâlâ o kişiyi çektiği sıkıntı içinde unutur. Allah Teâlâ'nın unutmasının anlamı, o kişiden yüz çevirmesi ve onu bulunduğu sıkıntı içinde kendi halinde bırakması demektir.

Ölüm için hazırlık yapmış bir kişiye ölüm ânı gelince, bu kişi Rabb'inden hayırlı şeyler umar; kendisine Allah katından müjde gelir, bu yüzden Allah'a kavuşmayı şevkle ister, Allah Teâlâ da o kula kavuşmayı arzular. Günahlara dalmış fâcir kişinin hali ise bunun tam tersine bir durumdur. O vakit mümin sevinir, daha önce hazırladığı

---

[61] Haşr 59/18-19.

amellerden dolayı kendisine müjde verilir. Allah'a karşı aşırı gidenler ise pişman olur ve şöyle derler:

***"Kişinin: Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim** (diyeceği günden sakının)!"*[62]

Ebû Abdurrahman es-Sülemî ölümü anında şöyle der: "Kendisi için seksen ramazan oruç tuttuğum Rabbim'e kavuşmaya ben nasıl arzulamam!"[63]

Ebû Bekir b. Ayyâş da ölümü anında oğluna şunları söyler: "Sen, Rabb'i için kırk yıldır her gece Kur'ân-ı Kerîm'i hatmeden babanı Allah Teâlâ'nın zayi edeceğini mi zannediyorsun?"[64]

Âdem b. Ebû İyâs, kefenini giyinmiş olduğu halde Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetti ve sonra şöyle dedi: "Sana olan aşkım için, beni hâlâ bu savaş meydanında (dünyada) bırakacak mısın? Sana hep bugün kavuşacağımı umuyordum. Senden hep bunu ümit ettim. Allah'tan başka bir ilâh yoktur." Bu sözlerini söyledikten sonra ruhunu teslim etti.[65]

Zekeriyya b. Adî, son nefeslerini vermekteyken ellerini kaldırdı ve şöyle dedi: "Allahım! Ben sana müştakım!"[66]

Zâhidlerden Abdüssamed, ölmeden önce şunları söyler: "Efendim! Kendimi hep bu an için sakladım. Bütün tedarikimi bugün için yaptım. Sana karşı duyduğum hüsnüzannı gerçeğe dönüştür."[67]

Katâde (r.a), ***"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder"***[68] âyeti hakkında şöyle der: "Ölümü ânında tehlikelerden çıkış yolu ihsan eder."[69]

---

[62] Zümer 39/56.

[63] Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/192; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 9/431.

[64] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 14/383.

[65] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 7/29.

[66] Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/396.

[67] bk. İbnü'l-Cevzî, *Savfetü's-Safve*, 2/272.

[68] Talâk 65/2.

Aynı âyet hakkında Ali b. Ebû Talha, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şu sözü nakleder: "Allah Teâlâ o kimseyi dünya ve âhirette her türlü belâdan kurtarır."[70]

Zeyd b. Eslem (rh.a), ***"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara, 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaad olunan cennetle sevinin!' derler"***[71] âyet-i kerimesi hakkında şöyle der:

"O kimseyi ölümü anında, kabrinde ve tekrar diriltildiği zaman bu sözlerle müjdelerler. Sanki o kişi cennette gibidir. Bu sevinç ve müjde hali kalbinden hiç kaybolmaz."[72]

Sâbit el-Bünânî de yukarıdaki âyet-i kerime hakkında şunları söyler: "Bize ulaştığına göre, mümin kişi kabrinden diriltildiği zaman, dünyada iken o kişi ile birlikte olan iki melek kendisini karşılar ve ona şöyle der: 'Korkma, mahzun da olma!' Allah Teâlâ onu korkularından güvene erdirir ve gözünü aydınlatır. Kıyamet günü insanların bayılmasına sebep olan her türlü felâketler, Allah'ın verdiği hidayet ve kulun dünyada işlediği ameller sayesinde mümin kullar için göz aydınlığı olur."[73]

İSTEDİĞİN ZAMAN ALLAH'TAN İSTE

Hz. Peygamber'in, **"İstediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dileyeceğin zaman Allah'tan dile"** sözüne gelelim:

Bu söz Fâtiha sûresindeki, ***"Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz"*** âyetinin bir yansıması ve açılımıdır. Zira Allah'tan bir şey istemek, O'na dua etmek ve rağbet göstermek demektir. Dua ise ibadetin ve kulluğun özüdür.

---

69 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/340; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/195. Süyûtî, bunu Abd b. Humeyd'e nisbet eder.

70 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 28/138.

71 Fussılet 41/30.

72 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/323; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 7/166. Süyûtî, bu sözü İbn Ebû Hâtim ve İbn Ebû Şeybe'nin rivayet ettiğini belirtir.

73 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 7/166; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/323-324. İbn Kesîr, bunu İbn Ebû Hâtim'e, Süyûtî de İbnü'l-Münzir'e nisbet eder.

Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) bunu açıkça ifade etmiş ve ardından şu âyet-i kerimeyi okumuştur:

"Rabb'iniz şöyle buyurdu: Bana dua edin kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir."[74]

Bu hadis-i şerifi Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce rivayet etmiştir.[75]

Tirmizî, Enes b. Mâlik'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

366- اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ.

"Dua ibadetin özüdür."[76]

Bu hadis-i şerif, isteme merciinin Allah Teâlâ olduğunu, başkasından bir şey istenilmemesi gerektiğini, bütün ihtiyaçların O'na arzedilmesi ve başkalarından müstağni olunması gerektiğini ifade etmektedir.

İsteme konusuna gelince, Allah Teâlâ şu âyet-i kerimede kendisinden istenilmesini emir buyurmaktadır:

"Allah'ın lutfundan isteyin."[77]

Tirmizî, İbn Mesud'dan (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

367- سَلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ.

---

74 Mü'min 40/60.

75 Ebû Davud, Salât, 358 (nr. 1479); Tirmizî, Tefsir, 42, Dua, 1 (nr. 3247, 3372); İbn Mâce, Dua, 1 (nr. 3247); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11464; Ahmed, *el-Müsned*, 4/267, 271, 276; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/30; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/490, 491; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 890. Mizzî, Nesâî'nin bunu *Kübrâ*'sında rivayet ettiğini belirtir.

76 Tirmizî, Duâ, 1 (nr. 3371); Taberânî, *ed-Dua*, nr. 8.

77 Nisâ 4/32.

"Allah'ın lutfundan isteyin, zira Allah Teâlâ kendisinden istenilmesinden hoşlanır."[78]

Yine Tirmizî'de Ebû Hüreyre'den (r.a) *merfû* olarak rivayet edilen şu hadis-i şerif yer alır:

368- مَنْ لاَ يَسْأَلِ اللّٰهَ يَغْضَبْ عَلَيْهِ.

"Allah'tan istemeyen kişiye Allah öfkelenir."[79]

Başka bir hadis-i şerif de şöyledir:

369- لِيَسْأَلْ أَحَدُكُمْ رَبَّهُ حَاجَتَهُ كُلَّهَا حَتَّى يَسْأَلَهُ شَسْعَ نَعْلِهِ إِذَا انْقَطَعَ.

"Bütün ihtiyaçlarınızı Rabb'inizden isteyiniz, hatta ayakkabınızın bağı koptuğu zaman onu bile!"[80]

İnsanlardan İstemek

İnsanlardan bir şey istemeyi yasaklayan çok sayıda sahîh hadis-i şerif vârid olmuştur. Nitekim Resûlullah (s.a.v), sahâbe-i kirâm arasında bir topluluktan, insanlardan bir şey istememek üzere biat almıştı. Bu topluluk arasında Ebû Bekir-i Sıddîk, Ebû Zer ve Sevbân (r.anhüm) vardı. Bu topluktan biri, bineğinin üzerindeyken kamçısı ya da hayvanın gemi yere düşürse, başka birinden istemez, kendisi iner alırdı.[81]

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mesud'dan (r.a) rivayet eder:

---

[78] Tirmizî, Daavât, 116 (nr. 3571); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10088; ed-*Dua*, nr. 22. Hadisin devamında, *"İbadetin en faziletlisi, kurtuluşu gözlemektir"* ifadesi vardır.

[79] Tirmizî, Dua, 2 (nr. 3373); İbn Mâce, Dua, 1 (nr. 3827); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 657; Ahmed, *el-Müsned*, 2/442; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 23; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/491.

[80] Tirmizî, Menâkıb, 1 (nr. 3612); Taberânî, *ed-Dua*, 25; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 866.

[81] Müslim, Zekât, 108 (nr. 1043); Ebû Davud, Zekât, 28 (nr. 1642); Nesâî, Salât, 5 (1/229); İbn Mâce, Cihâd, 41 (nr. 2867); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3385.

Sevbân'dan buna yakın anlamda bir hadis rivayet edilir. Bk. İbn Mâce, Zekât, 25, (nr. 1837); Ahmed, *el-Müsned*, 5/277, 279, 281; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1435.

370- أَنَّ رَجُلاً جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ بَنِي فُلاَنٍ أَغَارُوا عَلَيَّ فَذَهَبُوا بِابْنِي وَإِبِلِي. فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ آلَ مُحَمَّدٍ كَذَا وَكَذَا أَهْلُ بَيْتٍ مَالَهُمْ مُدٌّ مِنْ طَعَامٍ أَوْ صَاعٍ، فَاسْأَلِ اللهَ ﷻ. فَرَجَعَ إِلَى امْرَأَتِهِ، فَقَالَتْ: مَا قَالَ لَكَ؟ فَأَخْبَرَهَا، فَقَالَتْ: نِعْمَ مَا رَدَّ عَلَيْكَ. فَمَا لَبِثَ أَنْ رَدَّ اللهُ عَلَيْهِ ابْنَهُ وَإِبِلَهُ أَوْفَرَ مَا كَانَتْ. فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرَهُ، فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَأَمَرَ النَّاسَ بِمَسْئَلَةِ اللهِ ﷻ وَالرَّغْبَةِ إِلَيْهِ وَقَرَأَ: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَحْتَسِبُ﴾.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Falan oğulları bana baskın düzenledi, oğlumla devemi alıp gittiler.' Bunun üzerine Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

'Muhammed'in ailesinden falan kişi ile falan kişi Ehl-i beyt'tendir ama onların ne bir müd ne de bir sa' yiyecekleri var! Bunu (iadesini) Allah'tan iste!'

Resûlullah'ın (s.a.v) bu sözleri üzerine adam hanımının yanına dönüp geldi. Hanımı, Peygamberimiz'den ne cevap aldığını sordu, kocası verilen cevabı söyleyince,

'Sana ne güzel cevap vermiş!' dedi.

Çok geçmeden, Allah Teâlâ oğlunu ve devesini kendisine iade etti ya da bunlar bulundukları yerden kaçıp geldiler. Adam Peygamber Efendimiz'e gelerek durumu haber verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) minbere çıktı, Allah Teâlâ'ya hamd ve senâda bulunduktan sonra, insanları, bir istekleri olduğunda Allah'tan istemelerini emir buyurdu ve buna teşvik etti. Ardından da,

*'**Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder**'[82] âyet-i kerimesini okudu.'*[83]

Sahîhayn'in rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

371- إِنَّ اللهَ ﷻ يَقُولُ: هَلْ مِنْ دَاعٍ فَأَسْتَجِيبُ لَهُ دُعَاءَهُ؟ هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأُعْطِيهِ سُؤْلَهُ؟ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرُ لَهُ؟

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: Dua eden var mı, duasına icabet edeyim. Bir isteyen var mı, istediğini vereyim. İstiğfarda bulunan var mı, günahını bağışlayayım.'[84]

Mehâmilî ve başkaları, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ buyurur ki:

Kim bana dua etti de ben ona icabet etmedim? Benden istedi de ben ona vermedim? Bana istiğfarda bulundu da ben onu bağışlamadım? Halbuki ben merhametlilerin en merhametlisiyim."

Şunu bil ki, yaratılmışları bir kenara bırakarak sadece Allah'tan istemek, yapılması gereken asıl iştir. Çünkü istemek, isteyen kişinin zilletini, miskinlik, ihtiyaç ve fakrını açığa vurması demektir. İstemek aynı zamanda, istekte bulunulan makamın zararları gidermeye, isteği yerine getirmeye, menfaat sağlamaya ve zararı defetmeye muktedir olduğunu bilmek ve kabul etmek anlamına gelir. Bu bakımdan, Allah'tan başkasının huzurundan zillet ve fakrını ortaya koymak doğru olmaz. Zira ibadet ve kulluğun gerçek anlamı budur.

---

[82] Talâk 65/2.

[83] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/106; *Delâilü'n-Nübüvve*, 6/107; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/543; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/196-197.

[84] Buhârî, nr. 1145; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 170, 171 (nr. 758); Ebû Davud, Salât, 311 (nr. 1315;) Tirmizî, Salât, 329 (nr. 446); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 480; Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/214; Ahmed, *el-Müsned*, 2/487; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 920.

İmam Ahmed (rh.a) duasında şöyle derdi: "Allahım! Yüzümü senden başkasına secde etmekten koruduğun gibi, senden başkasından istemekten de koru!"

Bir zararı önlemeye veya bir yarar sağlamaya Allah'tan başka hiç kimse muktedir olamaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O'ndan başka giderecek yoktur. Şayet sana bir hayır dilerse, O'nun keremini geri çevirecek de yoktur. O, hayrını kullarından dilediğine eriştirir ve O bağışlayandır, esirgeyendir." [85]

Diğer bir âyette de şöyle buyurur:

"Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz. O'nun tuttuğunu O'ndan sonra salıverecek de yoktur. O, üstündür, hikmet sahibidir." [86]

Allah Teâlâ hazretleri, ihtiyaçların kendisinden istenmesinden ve kendisine rağbet edilmesinden, bu istek ve duada da ısrarcı olunmasından hoşlanır. Allah Teâlâ, mülkünden hiçbir şey eksilmeden bütün yaratıklarının isteklerini yerine getirmeye kadir olduğu halde, kendisinden istemeyen ve isteklerini kullarından isteyen kişilere de öfkelenir. Halbuki kulların sahip olduğu şeyler bunun tersine tükenmeye mahkûmdur. Yine aczi, fakirliği ve ihtiyacı sebebiyle dilenmeyi kerih ve dilencilikten uzak durmayı güzel görür.

Bundan dolayı Vehb b. Münebbih, sultanın kapısına dilenmek için gelen birine şöyle demiştir:

"Yazıklar olsun sana! Sen, senin yüzüne karşı kapısını kapatan, sana karşı fakirliğini gösterip zenginliğini gizleyen birinin kapısına geliyorsun da; sana karşı gecenin yarısında ve gündüzün ortasında zenginliğini açarak, 'Benden iste, sana vereyim!' diyenin kapısını bırakıyorsun."

---

[85] Yunus 10/107.

[86] Fâtır 35/2.

Tâvûs, Atâ'ya şöyle der: "Senin yüzüne karşı kapısını kapatan ve ihtiyaçlarınla arana engel çıkaran kişiden uzak dur. Sen, kıyamete kadar isteklerin için kapısı açık olan ve istediğini sana vereceğini vaad edenin kapısına yönel."[87]

Yardım Dilemek

Bütün yaratıkları bırakıp Allah'tan yardım dilemek gerekir. Çünkü kullar, bir menfaat sağlamak ve bir zararı gidermek gibi konularda kendi başlarına müstakil değildir. Din ya da dünyaya ait bir maslahatı, Allah Teâlâ dışında yerine getirebilecek biri yoktur.

Bu hususta Allah'ın yardımını gören kişi başarıya ulaşmış, Allah'ın yalnız bıraktığı kişi de başarısızlığa mahkûm olmuştur. İşte, "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" (Allah'tan başka güç ve kuvvet kaynağı yoktur) sözünün gerçek anlamı budur. Yani, kulun bir halden diğerine geçmesi ve bunun için gereken güç ancak Allah'ın yardımı ile olur, demektir. Bu, gerçekten muazzam bir kelime ve cennet hazinelerinden bir hazinedir.

Öyleyse kul, emirleri yerine getirme, yasaklardan kaçınma, dünyada iken yapabildiklerini devam ettirme, ölüm ve sonrasındaki berzah ve kıyamet gününün zorluklarına dayanma hususunda Allah'tan yardım dilemeye muhtaçtır. Bu hususlarda yardım edebilecek olan da sadece Allah Teâlâ'dir. Kim bütün bu konularda yardım dilemeyi hakiki anlamda gerçekleştirirse Allah ona yardım eder.

Nitekim sahîh olarak gelen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

372- احْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ وَاسْتَعِنْ بِاللهِ وَلاَ تَعْجَزْ.

"Sana fayda veren şeye çaba göster, Allah'tan yardım dile ve âciz olma!"[88]

---

[87] Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/11; 8/141.

[88] Müslim, Kader, 34 (nr. 2664); İbn Mâce, Zühd, 14 (nr. 4168); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 623, 624; Ahmed, *el-Müsned*, 2/366, 370; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5721, 5722.

Bir kimse Allah'tan yardım dilemeyi bırakır, başkalarından yardım dilerse; Allah Teâlâ da onu yardım istediği kimseyle baş başa bırakır ve sonunda o kişi başarısızlığa terkedilmiş olur.

Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdülaziz'e şöyle yazar: "Allah'tan başkasından yardım dilemekten sakın, yoksa Allah seni onun eline bırakır."

Âriflerden biri de bu hususta şöyle der: "Yâ Rabbi! Hayret ederim, seni tanıyan biri, senden başkasından nasıl bir şey umabilir! Şaşarım, seni tanıyan biri, senden başkasından nasıl yardım isteyebilir!"

KAZÂ ve KADER

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Bil ki, neler olacaksa** (hepsini yazmış) **kalem kurumuştur"** yahut diğer rivayette geçen, **"Kalemler kaldırılmış ve sayfalar kurumuştur"** sözünün anlamı şudur:

Her şeyin ilâhî irade tarafından önceden takdir edilip yazılmış olduğundan kinayedir. Bunlar yazılıp yazma işlemi üzerinden çok uzun zaman geçmiştir. Çünkü yazma işlemi bitince kalem kaldırılır ve bir tarafa konur. Bunun üzerinden asırlar geçmiş, yazma işi bittiği için de kalemler artık kaldırılmıştır. Kalemlerin yazmış olduğu mürekkepler ve kalemler kurumuştur. Aynı zamanda sayfalara kalemlerle yazılmış olan mürekkepler de kurumuştur. Bu kinaye biçimi,. yazma işleminin bittiğini ifade için kullanılan en güzel ve en veciz ifade tarzıdır.

Kazâ ve Kader Hakkındaki Deliller

Kitap ve sahih sünnetten bu mânaya işaret edip pek çok delil bulunmaktadır. Bir âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifin tam metni şöyledir:

"Kuvvetli mümin Allah katında zayıf müminden daha hayırlı ve makbuldür. Ama her birinde hayır vardır. Sana fayda veren şeye çaba göster, Allah'tan yardım dile ve âciz olma. Başına bir şey gelince, 'Keşke şöyle yapsaydım şöyle olurdu!' deme. Fakat, 'Bu Allah'ın takdiri, O ne dilerse yapar!' de. Çünkü 'keşke' kelimesi şeytanın işine kapı açar." Bu lafız Müslim'e aittir.

"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır."[89]

Sahîh-i Müslim'de Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

373- إِنَّ اللهَ كَتَبَ مَقَادِيرَ الْخَلاَئِقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ.

"Allah Teâlâ, mahlûkatın miktarlarını gökleri ve yeri yaratmadan 50.000 sene önce yazmıştır."[90]

Yine Müslim, Câbir'den (r.a) rivayet eder:

Adamın biri dedi ki:

374- يَا رَسُولَ اللَّهِ فَفِيمَ الْعَمَلُ الْيَوْمَ، أَفِيمَا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلاَمُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ أَمْ فِيمَا نَسْتَقْبِلُ؟ قَالَ: لاَ، بَلْ فِيمَا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلاَمُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ. قَالَ: فَفِيمَ الْعَمَلُ؟ قَالَ: اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Bugün amel ne hakkında olacak? Kalemlerin kuruduğu ve miktarları belirlenen şeyler hakkında mı, yoksa istikbal hakkında mı?' Peygamber Efendimiz,

'Hayır, bilakis kalemlerin kuruyup miktarların belirlendiği hususta!' buyurdular. Adam,

'Öyleyse amel niçin olacak?' diye sordu. Peygamber Efendimiz,

'Amel edin! Herkese yaratıldığı hususta imkân verilmiştir' buyurdular."[91]

---

[89] Hadîd 57/22.

[90] Müslim, Kader, 16 (nr. 2653); Tirmizî, Kader, 18 (nr. 2156); Ahmed, *el-Müsned*, 2/169.

[91] Müslim, Kader, 8 (nr. 2648).

İmam Ahmed, Ebû Davud ve Tirmizî, Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

375- إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللهُ الْقَلَمَ، قَالَ لَهُ: اكْتُبْ فَجَرَى بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

"Allah'ın ilk olarak yarattığı kalemdir. Sonra, 'Yaz!' diye buyurdu. O andan kıyamet gününe kadar cereyan edecek olanlar yazıldı."[92]

Bu konuda o kadar çok hadis-i şerif vardır ki, bunların hepsini zikretmek çok uzun zaman alır.

Kadere İman

Şimdi hadis-i şerifin, **"Şunu iyi bil ki, eğer bütün insanlar Allah'ın takdir etmediği bir konuda sana faydalı olmak için bir araya gelseler, buna güç yetiremezler. Yine eğer, Allah'ın senin aleyhine yazmadığı bir konuda zarar vermek için toplanacak olsalar, buna da güç yetiremezler"** kısmına gelelim.

Bu lafızlar İmam Ahmed'in rivayetine aittir. Tirmizî'nin rivayeti de bu mânadadır. Bundan maksat şudur: Dünya hayatında kulun başına gelen, ona zarar ya da fayda veren her şey takdir edilmiştir. Bir kimseye, ezelde kendisi için takdir edilenlerin dışında hiçbir şey isabet etmez. Bütün yaratıklar bir araya toplansalar bunu değiştiremezler.

Kur'ân-ı Kerîm de bu mânaya delâlet eder. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"De ki: Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez."[93]

---

[92] Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4700); Tirmizî, Kader, 17, Tefsîr, 67 (nr. 2155, 3319); Ahmed, *el-Müsned*, 5/317; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 29/11; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2329; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 378.

[93] Tevbe 9/51.

***"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır."*[94]**

***"Şöyle de: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi."*[95]**

İmam Ahmed, Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

376- لِكُلِّ شَيْءٍ حَقِيقَةٌ، وَمَا بَلَغَ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الإِيمَانِ حَتَّى يَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَهُ، وَإِنَّ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَهُ.

"Her şeyin bir hakikati vardır. Bir kul, kendi başına gelecek bir şeyin asla kendisinden şaşmayacağını ve başına gelmeyecek bir şeyin de kendisine asla isabet etmeyeceğini bilmedikçe imanın hakikatine erişemez."[96]

Ebû Davud ve İbn Mâce de Zeyd b. Sâbit'ten (r.a) aynı mânada bir hadis rivayet eder.[97]

Tevhid ile Kadere İman Arasındaki İrtibat

Şurası iyi bilinmelidir ki, bu hadis-i şerifte geçen vasiyetin tamamı bu temel esas (kadere iman) etrafında döner durur. Bunun başında ve sonunda geçen sözler de aslında bu esasla bağlantılı olup sonuçta oraya döner.

Bir kimse, takdir edilenin zıddına olarak kendisine bir hayır ya da şer, fayda ya da zarar vermek üzere bütün insanlar birleşseler,

---

94 Hadîd 57/22.

95 Âl-i İmrân 3/154.

96 Ahmed, *el-Müsned*, 6/441; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2160; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11833.

97 Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4699); İbn Mâce, Mukaddime, 10 (nr. 77); Ahmed, *el-Müsned*, 5/72, 189; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 727.

bunun kesinlikle bir yarar vermeyeceğini bildiği zaman, bu takdirde gerçek anlamda fayda ve zarar verenin, ihsanda bulunan veya engel olanın sadece Allah Teâlâ olduğunu kavramış olur. Öyleyse kulun, bu hususlarda Rabb'ini tevhid etmesi (yegâne fâil görmesi), bir tek O'na taatte bulunması ve sınırlarını koruması gerekir. Çünkü mâbuda ibadet edilmesinden maksat, ibadet edene faydalar sağlaması ve zararları defetmesidir. Bu yüzden Allah Teâlâ, bir fayda ya da zarar vermeyen ve kendisine ibadet edenin bir ihtiyacını yerine getirmeyen varlıklara ibadet edilmesini kınamaktadır.

İnsan, Allah Teâlâ'dan başka bir varlığın zarar ve fayda veremediğini, ihsanda bulunma ya da engel olma gücüne sahip olmadığını bildiği zaman, şu hususlarda Allah'ı yegâne merci ve dayanak kabul etmesi vâcip olur: Korku duymak, ümit beslemek, istemek, yalvarmak, dua etmek, Allah'a itaati bütün mahlûkata itaatin önüne almak. Bütün mahlûkatın öfkesini almasına sebep olsa bile Allah'ın öfkesinden sakınmayı tercih etmek. Sadece O'ndan yardım dilemek ve O'ndan istemek. Sıkıntılı hallerde ve bolluk zamanlarında ihlâsla O'na dua etmek. Çünkü müşrikler, bunun tam tersine sıkıntılı zamanlarda ihlâs ile Allah'a dua ederlerken, bolluk zamanlarında O'nu unuturlar ve Allah'tan başka fayda vermesini umdukları şeylere dua ederler. Bu husus şu âyet-i kerimede ifade edilir:

"De ki: Öyleyse bana söyler misiniz? Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini önleyebilirler mi? De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler ancak ona güvenip dayanırlar."[98]

SABIR ve RIZANIN ÖNEMİ

Peygamber Efendimiz'in, **"Şunu da iyi bil ki, hoşuna gitmeyen şeye sabretmekte çok büyük hayırlar vardır"** sözünün anlamı şudur:

---

[98] Zümer 39/38.

Bir kimse, kendisine takdir edilmiş olan elem verici musibetlere karşı sabır gösterirse, bu sabrından dolayı çok büyük hayırlar kazanır.

Gufre'nin âzatlısı Ömer ve başkalarının İbn Abbas'tan yaptığı rivayette bu sözden önce şu fazlalık vardır:

"Eğer güç yetirebilirsen yakîn hali üzere Allah için rıza ile amel işle. Şayet buna güç yetiremezsen, hoşlanmadığın şeylere sabretmekte pek çok hayır vardır."

Ali b. Abdullah b. Abbas'ın babasından yaptığı diğer bir rivayette, bu ifadelerden sonra başka bir fazlalık daha vardır. İsnadı zayıf olan bu fazlalık şudur:

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Yakîn ile nasıl amel edebilirim?' Buyurdular ki:

Sana isabet edecek (başına gelecek) olanın asla senden şaşmayacağını ve sana isabet etmeyecek olanın da asla sana ulaşmayacağını bilmekle! Böyle yaparsan yakîn kapısını mükemmel yapmış olursun.'[99]

Bunun anlamı şudur: Bir kimse, ezelde hükmedilen ve önceden takdir edilen şeyin mutlaka olacağına yakînen inanırsa, bu hal, başa gelenlere nefsin rıza göstermesini sağlamak için kişiye yardımcı etken olur. Öyleyse, kazâ ve kader karşısında takdire karşı bu yakîn inanca sahip olarak rıza ile amel etmeye güç yetirenler bunu yapmalıdır. Rızaya güç yetiremeyenler de, hoşlarına gitmeyen durumlara sabretmeliler, çünkü bunda kendileri için pek çok hayır bulunmaktadır.

Rıza Makamı

Kazâ ve kader karşısında müminlerin durumu iki kısma ayrılır:

Birincisi: Başlarına gelen kazâ ve kader tecellisi karşısında rıza gösterenler. Bu gerçekten çok büyük ve yüce bir makamdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

---

[99] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 28/123.

"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa onun kalbini doğruya götürür. Allah her şeyi bilendir."[100]

Bu âyetle ilgili olarak Alkame şöyle der: Âyette söz konusu olan, insanın başına bir musibet geldiğinde, bunun Allah katından olduğunu bilmesi, buna teslim olması ve rıza göstermesidir.

Tirmizî, Enes'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

377- إِنَّ اللهَ إِذَا أَحَبَّ قَوْمًا ابْتَلاَهُمْ، فَمَنْ رَضِيَ فَلَهُ الرِّضَا وَمَنْ سَخِطَ فَلَهُ السَّخَطُ.

"Allah Teâlâ bir topluluğu sevdiği zaman onları belâlara uğratır. Buna rıza gösteren için rıza, öfke gösteren için de öfke vardır."[101]

Resûlullah (s.a.v) dualarında şöyle derdi:

378- أَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَاءِ.

"Allahım, takdir (kazâ) ettiğin başa geldiğinde buna rıza göstermeyi senden dilerim!"[102]

Mümin kulu Allah'ın kazâ ve kaderine rıza göstermeye sevk- eden hususlardan biri de, Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözünde dile getirdiği hususa gerçekten iman ettiğini ortaya koyma çabasıdır. Buyururlar ki:

---

[100] Tegâbün 64/11.

[101] Tirmizî, Zühd, 56 (nr. 2396); İbn Mâce, Fiten, 23 (nr. 4031); İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/356; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9782; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, nr. 185, 677.

[102] Nesâî, Sehv, 62 (3/54-55); Ahmed, *el-Müsned*, 5/191Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/697, 705; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1971; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6091; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1624;İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, nr. 128, 426, 427. Ammâr b. Yâsir'in (r.a) rivayet ettiği uzunca hadisin bir bölümüdür.

379- لاَ يَقْضِي اللهُ لِلْمُؤْمِنِ مِنْ قَضَاءٍ إلاَّ كَانَ خَيْرًا لَهُ، إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ، وَكَانَ خَيْرًا لَهُ وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ صَبَرَ وَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَلَيْسَ ذَلِكَ إِلاَّ لِلْمُؤْمِنِ.

"Allah Teâlâ'nın mümin kul için takdir ettiği her şey mutlaka onun için hayır olur. Takdir edilen hüküm kula bolluk zamanında gelir de şükrederse, kendisi için hayırlı olur. Eğer sıkıntılı zamanında isabet eder de sabrederse, bu da kendisi için hayırlı olur. Bu hayır sadece mümin için söz konusudur."[103]

380- وَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَسَأَلَهُ أَنْ يُوصِيَهُ وَصِيَّةً جَامِعَةً مُوْجَزَةً. فَقَالَ: لاَ تَتَّهِمِ اللهَ فِي قَضَائِهِ.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve kendisine toplu ve veciz bir vasiyette bulunmasını istedi. Kendisine şöyle buyurdu:

"Başına gelen kazâ ve kaderden dolayı Allah'ı suçlama!"[104]

Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle der: "Allah Teâlâ bir konuda hükmettiği zaman buna rıza gösterilmesinden hoşlanır."

İbn Mesud da (r.a) şöyle der: "Allah Teâlâ adaleti ve her şeyi dengeli olarak var etmesi sebebiyle, rahatlık ve sevinci yakîn ve rızaya, sıkıntı ve üzüntüyü de şüphe ve öfkenin içine yerleştirmiştir."[105]

Allah'ın kazâ ve kaderinden razı olan kişi, içinde bulunduğu durum ister sıkıntı ister rahatlık olsun, başka bir hali temenni etmez. Hz. Ömer, İbn Mesud ve başkalarından böyle söyledikleri rivayet edilmiştir. Ömer b. Abdülaziz de şöyle der:

---

103 Müslim, Zühd, 64 (nr. 2999); Ahmed, *el-Müsned*, 4/332; 6/15; Dârimî, *es-Sünen*, 2/318; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2896.

104 Ahmed, *el-Müsned*, 4/204; 5/318-319; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 202.

105 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Yakîn*, nr. 32.

Bu dereceye erişen kişinin bütün hayatı güzellik ve sürur içinde geçer. Nitekim yüce Allah (c.c) şöyle buyurur:

"Erkek ya da kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz."[106]

Âyetle ilgili olarak seleften biri şöyle der: Buradaki "güzel hayat" ile kastedilen, (takdire) rıza ve kanaattir.[107] Abdülvâhid b. Zeyd de der ki: Rıza, Allah'ın en büyük kapısı, dünyanın cenneti ve âbidlerin istirahatgâhıdır.[108]

Rıza ehli kimseler, bazan, belâyı verenin bunu bir hikmet gereği yaptığını ve bu belânın kulun hayrına olduğunu düşünürler. Bundan dolayı kazâ ve kader sahibine bir suçlamada bulunmazlar. Bazan da, başlarına gelen belâdan dolayı kazanacakları sevabı düşünürler. Bu da, başlarına gelen belânın elemini unutturur ve ondan dolayı herhangi bir acı duymaz olurlar. Ancak bu dereceye mârifet ve muhabbet ehlinden çok özel kimseler (havas) erişebilir. Hatta bu kimseler o dereceye ulaşmışlardır ki, başlarına gelen musibetlerin gerçek sevgiliden (Allah'tan) geldiğini bildikleri için bundan lezzet bile alabilirler. Nitekim onlardan biri, "En fazla lutuflara mazhar olan çektiği azapta tatlık bulandır" der.

Serî es-Sakatî'ye, "Seven kişi belâdan dolayı acı duyar mı?" diye sorarlar, o da, "Hayır" diye cevap verir.

Mârifet ehlinden biri şu şiiri söylemiştir:

O'nun verdiği azap senin için tatlılıktır,
Senden uzak olması ise yakınlıktır.

Sen bana göre canım gibisin,
Hatta ondan da daha sevimlisin.

---

106 Nahl 16/97.

107 Taberânî, *el-Kebîr,* 14/171; Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/356; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/164-165. Taberânî'nin rivayeti Hz. Ali'den, Hâkim'in rivayeti ise İbn Abbas'tandır.

108 Ebû Nuaym, *Hilye,* 6/156.

Bana muhabbetten şu pay yeter,
Senin sevdiğini bu kul da sever.

Sabır Makamı

İkinci derece: Belâlar karşısında müminlerden bir kısmının derecesi de sabır makamıdır. Yani belâlara karşı sabır ve metanet göstermektir. Bu derece, kazâ ve kader karşısında rıza makamını elde edemeyenlerin makamıdır.

Bu durumda, belâlara karşı rıza göstermek, sabır makamı üzerine ilâve bir fazilet, teşvik edilen bir amel ve müstehaptır. Ancak sabır göstermek bütün müminler üzerine kesin olarak vâciptir. Sabır göstermekte pek çok hayır vardır. Allah Teâlâ sabredilmesini emir buyurmuş, sabır gösterenlere bol bol ecir vereceğini vaad etmiştir. Bu hususta şöyle buyurur:

"Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödene-cektir."[109]

"Sabredenleri müjdele! Onlar, kendilerine bir belâ geldiği zaman, 'Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz' derler. İşte Rab'lerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır."[110]

Hasan-ı Basrî (rh.a), "Rıza çok değerli bir makamdır, sabır ise müminin sağlam ipidir" der.[111]

Rıza ile Sabır Arasındaki Fark

Rıza ile sabır arasındaki farka gelecek olursak: Sabır, başına gelen musibet karşısında nefse hâkim olmak ve acı duymakla birlikte kızıp öfkelenmekten uzak durmak ve belânın sona ermesini temenni etmektir. Bedeni ve organlarını yaygara gibi fiillerden uzak tutmaktır.

Sabır ise, gelen kazâyı gönül hoşluğu ve huzurla karşılamak, elem duysa bile bu acı verici halin sona ermesini temenniden uzak

---

[109] Zümer 39/10.

[110] Bakara 2/155-157.

[111] Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/342.

durmaktır. Ancak bu rıza hali kalpte yerleşen yakîn ve mârifet hali ile acının hafiflemesini sağlar. Rıza hali güçlenir ve kök salarsa, acı duyma hali tamamen kaybolur. Nitekim bunu daha önce de belirtmiştik.

SABIR ve ZAFER

Hz. Peygamber'in, **"Bil ki, zafer sabırla birliktedir"** sözü, şu âyet-i kerimelerin meâline uygun düşmektedir:

"Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar, 'Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir' dediler."[112]

"O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, *(onlardan)* ***iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle*** *(onlardan)* ***iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir."***[113]

Ömer (r.a), Abeseoğulları'ndan birine, "Düşmanlarınıza karşı nasıl savaşıyordunuz?" diye sorar. O da, "Sabırla; hangi toplulukla karşılaştıksa, onların bize karşı sabırla direndikleri gibi biz de onlara karşı sabır ve sebat gösterdik" diye karşılık verir.

Seleften biri de şöyle der: "Hiçbirimiz ölümden ve yaraların verdiği acıdan hoşlanmaz, ancak bunlara karşı sabır göstermeyi tercih ederiz."

Battal[114] şöyle der: "Cesaret ve kahramanlık bir sürelik sabır göstermektir."

Nefisle Mücadelede Sabır

Bu sabır, açıkta olan düşmanla yapılan cihad ve kâfirlerle yapılan cihadda gösterilmesi gereken sabırdır. İçteki düşmana karşı ya-

---

112 Bakara 2/249.

113 Enfâl 8/66.

114 Bu kişi yiğit ve cesurların başı Ebû Muhammed Abdullah el-Battal'dır. Üs olarak Antakya şehrini seçmişti (bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/268-269).

pılan cihad da böyle sabırla yapılmalıdır. Bu cihad nefse ve hevâya karşı yapılan cihaddır. Çünkü nefis ve hevâya karşı yapılan cihad en büyük cihaddır. Nitekim Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

381- الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي اللهِ.

"Asıl mücahid, Allah yolunda nefsiyle cihad eden kişidir."[115]

Abdullah b. Ömer (r.anhümâ), kendisine cihadı soran kişiye, "Önce nefsinden başla ve ona karşı cihad et, önce nefsinden başla ona karşı savaş" diye karşılık verir.

İbrahim b. Edhem, *sika* râvi vasıtasıyla Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakleder: "Cihadlar içinde ilk olarak hoşlanmayarak reddedeceğiniz cihad nefisle yapılan cihaddır."

İbrahim b. Ebû Able, savaştan dönen bir topluluğa şöyle der:

"Siz şu anda küçük cihaddan döndünüz. Peki büyük cihad için neler yaptınız? Onlar,

Büyük cihad da nedir? diye sorduklarında şöyle cevap verdi:

Kalbin cihadıdır."[116]

Bu söz, Câbir'den (r.a) zayıf bir isnad ile *merfû* olarak da rivayet edilmiştir. Lafzı şöyledir:

382- قَدِمْتُمْ مِنَ الْجِهَادِ الأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الأَكْبَرِ. قَالُوا: وَمَا الْجِهَادُ الأَكْبَرُ؟ قَالَ: مُجَاهَدَةُ الْعَبْدِ لِهَوَاهُ.

"Sizler küçük cihaddan büyük cihada geldiniz." Onlar, "Büyük cihad da nedir?" diye sordular. Buyurdular ki:

---

[115] Tirmizî, Fazâilü'l-cihâd, 2 (nr. 1621); Ahmed, *el-Müsned*, 6/20, 22; Abdullah b. Mübârek, *el-Cihad*, nr. 175; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/10-11; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4624, 4706; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 336; Taberânî, *el-Kebîr*, 18/309; Kudâ'î, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 183-185; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 634.

[116] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/144; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 6/325.

"Kulun hevâsına karşı mücahede etmesidir."[117]

Sa'd b. Sinan Hz. Enes'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

383- لَيْسَ عَدُوُّكَ الَّذِي إِذَا قَتَلَكَ أَدْخَلَكَ الْجَنَّةَ وَإِذَا قَتَلْتَهُ كَانَ نُورًا لَكَ، وَإِنَّمَا أَعْدَى عَدُوُّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ.

"Gerçek düşmanın, seni öldürdüğü zaman cennete girmene ve sen onu öldürdüğünde senin nur kazanmana sebep olan değildir. Senin en zorlu düşmanın senin içinde olan nefsindir."[118]

Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk, kendisinden sonra halife tayin ettiği Hz. Ömer'e (r.anhümâ) şu tavsiyede bulunur: "Seni sakındırmak istediğim ilk şey, senin içinde olan nefsindir."

Nefse karşı yapılan bu cihad da aynı şekilde sabır gerektirir. Bir kimse nefsine, hevâsına ve şeytanına karşı yaptığı mücahedede sabrederse, ona karşı galip gelir, zafer kazanır ve başarı elde eder. Nefsine hâkim olan değerli bir kişi ve ona karşı sultan olur. Ancak nefsine karşı yaptığı cihadda tahammülsüz olur ve sabır göstermezse, nefsine mağlup olur, ona yenik düşer ve nefsinin esiri olur. Bu durumda şeytanın ve hevâsının elinde zelil bir köle haline düşer. Nitekim bu hususta şu şiir söylenmiştir:

Kişi hevâsına karşı galip gelemez ise,
Azizlerin zelil olduğu bir duruma düşer.

İbnü'l-Mübârek (rh.a) şöyle der: "Sabreden kişi ne de az sabır göstermiştir. Tahammülsüzlük gösteren de ne kadar az yararlanmıştır" (Yani sabır gösterilecek süre az olduğu gibi, tahammül göstermeyenin elde edeceği menfaat de çok azdır).

---

117 Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 374; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/493; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/511. Aclûnî, İbn Hacer'den naklen bu sözün İbrahim b. Ebû Able'ye ait olduğunu söyler.

118 Taberânî, *el-Kebîr*, 3445; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17799.

Peygamber Efendimiz'in, **"Elbette başarı ve zafer sabırla birliktedir"** sözü, iki tür cihadı da kapsamaktadır. Yani açıkta görünen düşmana karşı yapılan cihad ile içimizde gizli olarak bulunan düşmana karşı yapılan cihadı içine almaktadır. Cihadın bu iki çeşidine karşı sabır gösteren kişi, düşmanına karşı zafer ve başarı kazanır. Sabretmeyip tahammülsüzlük gösteren kişi de, yenilgiye uğrar, düşmanın eline esir düşer ya da onun tarafından öldürülür.

Kurtuluş Sıkıntılarla Beraberdir

Hz. Peygamber'in, **"Kurtuluş sıkıntılarla beraberdir"** sözüne şu âyet-i kerime şahitlik etmektedir:

"O, (insanlar) umutlarını kestikten sonra, yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır."[119]

Şu hadis-i şerif de bu mânaya işaret eder: *"Rabbimiz, kulları umutlarını kestiği anda, ihsanı çok yakın olduğu için güler."*

Bu hadisi İmam Ahmed[120] ve oğlu Abdullah uzunca bir hadis içinde rivayet eder. Burada şu ifadeler yer alır:

384- عِلْمُ اللهِ يَوْمَ الْغَيْثِ أَنَّهُ يُشْرِفُ عَلَيْكُمْ أَزِلِينَ قَنِطِينَ، فَيَظَلُّ يَضْحَكُ، قَدْ عَلِمَ أَنَّ غِيَرَكُمْ إِلَى قَرِيبٍ.

"Allah Teâlâ yağmurdan önce büyük sıkıntı ve umutsuzluğa düştüğünüzü bilir. Size rahmetinin çok yakın olduğunu bildiği için gülmeye başlar."[121]

Bunun anlamı şudur: Kuraklık baş gösterdiğinde ve yağmur kesildiği anda kulların umutsuzluğa düşmesi ve rahmetten ümitlerini kesmesi Allah Teâlâ'nın hoşuna gider. Zira artık, üzerlerine yağmur

---

119 Şûrâ 42/28.

120 İbn Mâce, Mukaddime, 13 (nr. 181); Ahmed, *el-Müsned*, 4/11, 12; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 452, 453, 454; Âcurrî, *eş-Şerîa*, s. 279.

121 Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 4/13-14; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/211; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18351

indirerek onları bulunduğu halden kurtarma vakti ve kullarına rahmetini ulaştırma zamanı çok yaklaşmıştır. Ama kullar bunun farkında değildir. Konuyla ilgili bazı âyetler şöyledir:

"Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihayet arasından yağmurun çıktığını görürsün. Allah dilediği kullarına yağmuru nasip edince, onlar seviniverirler. Oysa onlar, daha önce, üzerlerine yağmur yağdırılmasından iyice ümitlerini kesmişlerdi."[122]

"Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalana çıkarıldıklarını sandıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. *(Fakat)* ***suçlular topluluğundan azabımız asla geri çevrilmez."***[123]

"(Ey müminler!) ***Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."***[124]

Yakub da (a.s) oğullarına şöyle demişti:

"Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."[125]

Bundan sonraki âyetlerde bütün kardeşlerin sonra nasıl bir araya toplandıkları anlatılır.

Hak Teâlâ hazretleri, umutların tükendiği ve musibetlerin zirveye çıktığı anda yardımı ile peygamberlerini kurtardığına dair pek çok kıssayı Kur'ân-ı Kerîm'de anlatmıştır.

---

122 Rûm 30/48-49.

123 Yusuf 12/110.

124 Bakara 2/214.

125 Yusuf 12/87.

Hz. Nuh (a.s) ile birlikte gemide bulunanları kurtarması, İbrahim'i (a.s) kurtarması ve boğazlamasını emrettiği oğlu Hz. İsmail (a.s) yerine koçu fidye göndermesi, Hz. Musa (a.s) ile kavmini denizden kurtarması ve düşmanlarını denizin içinde boğması, Hz. Eyyûb (a.s) ile Hz. Yunus'un (a.s) kıssaları, Hz. Muhammed (s.a.v) ile düşmanları arasında geçen hadiseler, mağarada düşmanlarından kurtarılması, Bedir, Uhud, Hendek vb. savaşlarda düşmanlarına karşı gördükleri yardımlar... Bütün bu kıssalar Allah'ın yardımını gösteren numunelerdir.

Zorlukla Beraber Kolaylık Vardır

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Mutlaka zorlukla birlikte bir kolaylık vardır"** sözü, sanki şu âyetlerden alınmış gibidir:

"Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır."[126]

"Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorukla beraber bir kolaylık daha vardır."[127]

Bezzâr *Müsned*'inde ve İbn Ebû Hâtim, Enes'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

385- لَوْ أَنَّ الْعُسْرَ دَخَلَ فِي جُحْرٍ لَجَاءَ الْيُسْرُ حَتَّى يَدْخُلَ مَعَهُ ثُمَّ قَالَ: قَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾.

"Şayet zorluk gelse şu ine girse, mutlaka kolaylık da gelir o ine girer ve onu oradan çıkarır. Bu sözlerden sonra Cenâb-ı Hak,

'Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır'[128] *âyetini indirdi."*[129]

---

[126] Talâk 65/7.

[127] İnşirâh 94/5-6.

[128] İnşirâh 94/5-6.

[129] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2288; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 8/453; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/255; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/550; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 9977; *el-Evsat*, nr. 1548; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11500, 11501. İbn Kesîr, bunu İbn

İbn Cerîr et-Taberî ve başkaları, Hasan-ı Basrî'den *mürsel* olarak bu hadisin benzerini rivayet eder. O hadiste Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözü de yer alır:

"Zorluk, kolaylığa asla galip gelemez."[130]

İbn Ebü'd-Dünyâ, senediyle İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "Eğer zorluk, gelip şu deliğe girse, mutlaka kolaylık da gelir onunla birlikte girer. İbn Mesud, daha sonra,

'Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır'[131] âyetini okudu."[132]

Yine senediyle şöyle rivayet edilir: "Ebû Ubeyde (r.a) beraberindekilerle muhasara edilince Hz. Ömer (r.a) ona bir mektup yazar ve şöyle der: Bir kimseye ne zaman bir şiddet ve sıkıntı erişirse, Allah Teâlâ ondan sonra mutlaka bir kurtuluş ihsan eder. Şunu bil ki, bir zorluk asla iki kolaylığa karşı galip gelemez. Çünkü Hak Teâlâ,

'Ey iman edenler! Sabredin; *(düşman karşısında)* ***sebat gösterin;*** *(cihad için)* ***hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya erişebilesiniz'***[133] buyurmaktadır."[134]

Kurtuluşun sıkıntı ile, kolaylığın da zorlukla yan yana bulunması Allah Teâlâ'nın latif sırlarındandır. Sıkıntı şiddetini artırıp büyüyünce

---

Ebû Hâtim'in rivayet ettiğini söyler. Süyûtî de bunu Taberânî'nin *Evsat*ına, İbn Mer-deveyh'e ve Beyhakî'nin *Şuab*'ına nisbet eder.

[130] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 30/235-236; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/528; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/551. Taberî ve Hâkim hadisi *mürsel* olarak rivayet eder, Süyûtî ise Abdürrezzâk ve Beyhakî'ye nisbet eder.

[131] İnşirâh 94/5-6.

[132] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/55; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 9977; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11500. Süyûtî, bunu İbn Ebü'd-Dünyâ *es-Sabır*'da, rivayet ettiğini söyler ve ayrıca bunu Abdürrezzâk'a, Saîd b. Mansûr'a, Abd b. Humeyd'e, İbnü'l-Münzir'e ve Beyhakî *Şuab*'ına nisbet eder.

[133] Âl-i İmrân 3/200.

[134] Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/446; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/335; 13/37-38; Abdullah b. Mübârek, *el-Cihad*, nr. 217; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/300-301; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 8393.

ve son noktasına varınca, kul bu sıkıntının mahlûkat tarafından sona erdirilmesinden artık ümidini keser ve kalbi sadece Allah Teâlâ ile ilişkiye geçer. İşte bu tevekkülün hakiki mânasıdır. Bu durum aynı zamanda Allah Teâlâ'dan ihtiyaçları talep etmenin en uygun yolu ve zamanıdır. Çünkü Allah, kendisine gerçek anlamda tevekkül edenlere kâfi gelir. Nitekim şöyle buyurur:

"Kim Allah'a tevekkül ederse, O, ona kâfidir."[135]

Âdem b. İyâs, *Tefsîr*'inde senediyle Muhammed b. İshak'ın şöyle dediğini rivayet eder:

386- جَاءَ مَالِكٌ ٱلْأَشْجَعِيُّ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: أُسِرَ ابْنِي عَوْفٌ. فَقَالَ لَهُ: أَرْسِلْ إِلَيْهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَأْمُرُكَ أَنْ تُكْثِرَ مِنْ قَوْلِ لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ. فَأَتَاهُ الرَّسُولُ فَأَخْبَرَهُ، فَأَكَبَّ عَوْفٌ يَقُولُ: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ. وَكَانُوا قَدْ شَدُّوهُ بِالْقِدِّ فَسَقَطَ الْقِدُّ عَنْهُ، فَخَرَجَ فَإِذَا هُوَ بِنَاقَةٍ لَهُمْ فَرَكِبَهَا فَأَقْبَلَ فَإِذَا هُوَ بِسَرْحِ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَانُوا قَدْ شَدُّوهُ، فَصَاحَ بِهِمْ فَاتَّبَعَ آخِرُهَا أَوَّلَهَا فَلَمْ يَفْجَأْ أَبَوَيْهِ إِلاَّ هُوَ يُنَادِي بِالْبَابِ، فَقَالَ أَبُوهُ: عَوْفٌ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ! فَقَالَتْ أُمُّهُ وَاسْوَأَتَاهُ، عَوْفٌ كَئِيبٌ بِأَلَمِ مَا فِيهِ مِنَ الْقِدِّ. فَاسْتَبَقَ ٱلْأَبُ وَالْخَادِمُ إِلَيْهِ، فَإِذَا عَوْفٌ قَدْ مَلأَ الْفِنَاءَ إِبِلاً، فَقَصَّ عَلَى أَبِيهِ أَمْرَهُ وَأَمْرَ ٱلإِبِلِ، فَأَتَى أَبُوهُ رَسُولَ اللهِ ﷺ فَأَخْبَرَهُ بِخَبَرِ عَوْفٍ وَخَبَرِ ٱلإِبِلِ. فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ: اصْنَعْ بِهَا مَا أَحْبَبْتَ وَمَا كُنْتَ صَانِعًا بِإِبِلِكَ، وَنَزَلَ: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ (الطلاق).

---

135 Talâk 65/3.

"Mâlik el-Eşcaî (r.a) Hz. Peygamber'e geldi ve,

'Oğlum Avf esir alındı' dedi. Peygamber Efendimiz de kendisine,

'Oğluna, Resûlullah (s.a.v) sana, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh sözünü çokça söylemeni emrediyor, diye haber sal' dedi.

Elçi gelip ona durumu bildirdi. Avf, yere kapanıp lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh demeye başladı. Kendisini yay kirişi ile bağlamışlardı, bağı çözülüp düştü. Bağlı olduğu yerden çıktı, orada bir deve gördü ve üzerine bindi. Deveyi bir yöne doğru sürmeye başladı, birden bire kendisini bağlayanların develerinin bulunduğu alanda buldu. Onlara bir sayha attı, develerin hepsi birden peşine düştüler. Avf, ebeveyninin huzuruna ansızın çıkmadı, onlara kapıdan seslendi. Babası,

'Kâbe'nin Rabb'ine yemin ederim ki bu Avf'tır' dedi. Bu söz üzerine annesi,

'Esefler olsun! Avf şu anda esir ve deri bağlar altında acı çekmektedir' dedi.

Babası ile hizmetçileri kapıya doğru koştular. Bir de baktılar ki Avf evin bahçesini develerle doldurmuş. Sonra başından geçenleri ve develerin durumunu babasına haber verdi. Bu hal üzerine babası Resûlullah'a (s.a.v) geldi, Avf'ın durumunu ve develerle ilgili haberi anlattı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz kendisine şöyle buyurdu:

O develere, daha önce kendi develerine ne yapıyor idiysen, arzu ettiğin şeyi yapabilirsin. Bu hal üzerine Cenâb-ı Hak,

***'Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter'**[136] âyetlerini indirdi."*[137]

Kusuru Nefiste Aramak

Fudayl b. İyâz (rh.a) şöyle der: "Vallahi, eğer insanlardan hiçbir şey istemeyecek kadar ümidini kesersen, Cenâb-ı Hak sana her istediğini verir."

---

[136] Talâk 65/2-3.

[137] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* 5/41; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm,* 8/183-184.

İbrahim b. Edhem'e birinin, "Allah'tan istekte bulunanlar, kulun mâşallah sözünden daha etkili bir isteme biçimi yoktur" dediğini söylerler. İbrahim b. Edhem de bu söz ile, işlerin Allah'a ısmarlanmasının (tefvîzin) kastedildiğini söyler.

Saîd b. Sâlim el-Kaddâh der ki: "Bize ulaştığına göre, Musa'nın (a.s) Allah Teâlâ'dan istediği bir haceti vardı. Bu hacetini istedi, ancak haceti yerine gelmedi. Bunun üzerine, 'Mâşallah' dedi. Bir de baktı ki, istediği haceti önünde duruyor. Bu duruma hayret edince, Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti: Sen 'mâşallah' sözünün, ihtiyaçların yerine getirilmesinde en etkili yol olduğunu bilmiyor musun?"

Diğer taraftan mümin kişi; kurtuluş geciktiğinde, çokça dua ve niyazda bulunmasına rağmen umutsuzluğa düşünce ve yalvarmalarına icabet edileceğine dair belirtiler ortaya çıkmayınca, kendi nefsini kınamalı ve ona şöyle demelidir: "Ben senin için bu dileklerde bulundum. Eğer sende bir hayır bulunsaydı, duaların kabul görürdü."

Nefsin bu şekilde kınanması, Allah Teâlâ katında pek çok taatten daha sevimlidir. Bu durum, kulun Rabb'ine karşı boynu bükük ve içinin buruk olduğunu ortaya koyar. Bu aynı zamanda, başa gelen belâyı kaldırmaya sadece Rabb'inin ehil olduğunu ve kendisinin ise duası kabul edilmeye lâyık biri olmadığını itiraf anlamına gelir. İşte bu hal, o kişinin duasının kabul edilmesini ve sıkıntıdan kurtulmasını hızlandırır. Çünkü Rabb'in rızası ve yardımı, kendisi için kalbi kırık kimselerin yanındadır.

Vehb şöyle der: Adamın biri uzun süre kendisini ibadete verdi. Sonra Allah'tan bir hacet diledi. Bunun için yetmiş cumartesi oruç tuttu ve her cumartesi günü sadece on bir hurma yedi. Sonra hacetini Allah'tan diledi, fakat Allah Teâlâ bu hacetini vermedi. Bunun üzerine kişi kendi nefsine döndü ve, "Senin için bu dilekte bulundum, eğer sende bir hayır olsaydı, hacetin verilirdi" dedi. Bunun üzerine yanına bir melek indi ve şöyle dedi: "Ey âdemoğlu! Şu an içinde bulunduğun hal, şimdiye kadar yapmış olduğun ibadetten daha hayırlıdır. Allah Teâlâ şu anda senin hacetini yerine getirdi."

Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ rivayet etmiştir.[138]

Seleften biri bu mânada şu şiiri söylemiştir:

Çektiğin sıkıntılar umulur ki sürüp gitmez, herhalde
Aralıksız sürüp giden bu halden çıkış yolu görülür.

Allah'ın göstereceği kurtuluş yakındır sana
Çünkü kullarının işlerini her gün düzene koyar O.

Bir zorlukla karşılaştığın zaman, hemen kolaylığı gözle,
Çünkü O, her zorluğu bir kolaylığın izlemesini hükmetti.

138 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Muhâsebetü'n-Nefs*, nr. 60.

Yirminci Hadis

HAYÂ İMANDANDIR

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِي ﷺ قَالَ: رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلاَمِ النُّبُوَّةِ الأُولَي: إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ، فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ.

Ebû Mesud el-Bedrî (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İnsanlığın eriştiği ilk nübüvvetin sözlerinden biri de, 'Utanmazsan dilediğini yap!' sözüdür."[139]

PEYGAMBERLERİN MİRASI

Hz. Peygamber'in, **"İnsanlığın, ilk nübüvvetin sözlerinden eriştiklerinden biri de..."** sözü; bu hasletin geçmiş peygamberlerden devralındığını, o zamandan beri insanların arasında bu sözün dolaşmakta olduğunu ve nesilden nesile aktarılarak geldiğini göstermektedir. Aynı zamanda ilk devir peygamberlerinin bu hasleti insanlara

---

[139] Buhârî, nr. 3483, 3484, 6120; *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 597, 1316; Ebû Davud, Edeb, 6 (nr. 4797); İbn Mâce, Zühd, 17 (nr. 4183); Ahmed, *el-Müsned*, 4/121, 122; 5/273; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 5/273; Tayâlisî, nr. 621; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 83; Taberânî, *el-Evsat*, 2332; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/370; 8/124; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/192; Begavî, nr. 3597; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 607.

ulaştırdığına, insanlar arasında yaygınlık kazanarak bu ümmetin ilk nesillerine kadar ulaştığına da delâlet etmektedir.

Bazı rivayetlerde lafız, *"İnsanlar, ilk nübüvvetin sözlerinden sadece buna erişmişlerdir"* şeklindedir.

Hadisteki Emrin Anlamı

Hz. Peygamber'in, "**Utanmazsan dilediğini yap!**" sözünün iki anlamı vardır.

Birinci Anlam

Bu emirden maksat, kişiye dilediğini yapmasını emretmek değildir. Bu emir kınama ve yasaklama anlamındadır. Bu görüşte olanlar bunu iki şekilde açıklamaktadır.

Birinci izah. Buradaki emir tehdit ve korkutmaya yöneliktir.

Buna göre anlam şöyle olmaktadır: "Eğer sende hayâ yoksa, istediğini yap; yaptığından dolayı Allah seni mutlaka cezalandıracaktır." Şu âyetlerde de bu üslûptadır:

"Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görmektedir."[140]

"(Ey Allah'a eş koşanlar!) ***Siz de O'ndan başka dilediğinize tapın."***[141]

Şu hadis-i şerifteki ifade de bu anlamdadır: *"Kim şarap (içki) satarsa, domuz kasaplığı yapsın."*[142]

Yani, içki satan kişi; ister satmak için isterse yemek için olsun domuz kesen kişi gibidir. Buna benzer örnekler çoktur. Bu açıklama biçimini tercih edenler arasında Ebü'l-Abbas Sa'leb'in de bulunduğu bir topluluktur.

---

140 Fussılet 41/40.

141 Zümer 39/15.

142 Ebû Davud, Büyû', 66 (nr. 3489); Ahmed, *el-Müsned*, 4/253; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/445-446; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/12; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/385.

İkinci izah. Hadis-i şerifte geçen emir haber verme anlamındadır. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: "Hayâsı olmayan kişi dilediğini yapar. Zira çirkin işleri yapmaya engel olan hayâdır. Hayâ sahibi olmayan kişi her türlü çirkinliği ve kötülüğü çekinmeden işler; bu gibi edepsizliklerden ancak hayâ sahipleri uzak durur."

Şu hadis-i şerifteki ifade de bu anlamdadır: *"Kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki oturacağı yerine hazırlansın!"*[143]

Bu hadisteki söz emir kipinde olmakla birlikte anlamı haber verme şeklindedir. Yani, "Benim adıma yalan uyduran kişi, kendisini cehennemde oturacağı yere hazırlar" demektir. Bu açıklama biçimi de Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm,[144] İbn Kuteybe, Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve başkalarının tercihidir. Ebû Davud, İmam Ahmed'den bu anlama delâlet eden bir ifade nakleder.

Hayânın Önemi

İbn Lehîa, Ebû Kabîl'den, o da Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

387–إِذَا أَبْغَضَ اللهُ عَبْدًا نَزَعَ مِنْهُ الْحَيَاءَ، فَإِذَا نَزَعَ مِنْهُ الْحَيَاءَ لَمْ تَلْقَهُ إِلاَّ بَغِيضًا مُتَبَغِّضًا، فَإِذَا نَزَعَ مِنْهُ الأَمَانَةَ نَزَعَ مِنْهُ الرَّحْمَةَ، وَإِذَا نَزَعَ مِنْهُ الرَّحْمَةَ نَزَعَ مِنْهُ رِبْقَةَ الإِسْلاَمِ، فَإِذَا نَزَعَ مِنْهُ رِبْقَةَ الإِسْلاَمَ لَمْ تَلْقَهُ إِلاَّ شَيْطَانًا مَرِيدًا.

"Allah bir kuldan nefret edince ondan hayâyı çekip alır. Hayâyı ondan çekip alınca da onunla sadece nefret edilen kişiler karşılaşır. Sonra ondan emanet vasfını çekip alır. Ondan emanet vasfını çekip alınca rahmetini de çekip alır. Rahmetini ondan çekip aldığı zaman İslâm bağını da ondan söküp almış olur. İslâm bağını ondan aldığı zaman artık onunla azgın şeytandan başkası karşılaşmaz."

---

[143] Buhârî, nr. 110; Müslim, Mukaddime, 3 (nr. 3); Ahmed, *el-Müsned*, 4/156; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1751; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 158, 3037, 3494; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 28-31, 5436. Bu hadis mütevâtir bir hadistir.

[144] bk. *Garîbü'l-Hadîs*, 3/32.

Bu hadis-i şerifi Humeyd b. Zenceveyh[145] rivayet etmiştir. İbn Mâce[146] de zayıf bir isnad ile yine Abdullah b. Amr'dan *merfû* olarak rivayet etmiştir.

Selmân-ı Fârisî (r.a) şöyle der: "Allah Teâlâ bir kulun helâk olmasını murat ettiği zaman ondan hayâyı çekip alır. Hayâyı çekip alınca da onunla sadece nefret eden ve nefret edilen kişiler karşılaşır. Nefret eden ve nefret edilen bir kişi durumuna gelince ondan emanet sıfatı kaldırılır ve o kişi ancak hain ve hıyanete uğrayan kişilerle karşılaşır. Hain ve hıyanete uğrayan bir kişi durumuna gelince de kendisinden rahmet çekilip alınır, bu durumda sadece kaba sert kimselerle karşılaşır. Kaba ve sert bir kişi durumuna gelince de boynundan iman bağı sökülüp alınır. Boynundan iman bağı çekilip alınınca, onunla lânetlenmiş şeytandan başkası karşılaşmaz."[147]

İbn Abbas (r.anhümâ) şöyle der: "Hayâ ve iman yan yanadır. Hayâ çekilip alındığı zaman diğeri de (iman da) onu takip eder."

Bu hadislerin hepsini de Humeyd b. Zenceveyh *el-Edeb* isimli kitabında rivayet etmiştir.[148]

Hayâ ve İman

Resûlullah (s.a.v), *Sahîhayn*'de rivayet edilen bir hadis-i şerifte, hayânın imandan olduğunu vurgulamıştır.

İbn Ömer (r.anhümâ) rivayet eder:

388- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ وَهُوَ يُعَاتِبُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، يَقُولُ: إِنَّكَ لَتَسْتَحْيِي، كَأَنَّهُ يَقُولُ: قَدْ أَضَرَّ بِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ.

---

145 Süyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 1/31; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7734.

146 İbn Mâce, Fiten, 27 (nr. 4054).

147 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/204.

148 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/22; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/297; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/525; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 622; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/95; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 323.

"Resûlullah (s.a.v), hayâ konusunda,

'Sen çok utangaç (hayâlı) birisin' diyerek kardeşini ayıplayan birinin yanından geçti. Bu sözleriyle, hayânın ona zarar verdiğini söylemek istiyordu. Bu sözler üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurdu:

Bırak onu, şüphesiz hayâ imandandır."[149]

Yine *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen şu hadis-i şerif vardır:

389- اَلْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ.

"Hayâ imandan bir şubedir."[150]

Yine *Sahîhayn*'de İmrân b. Husayn'dan (r.a) rivayet edilen hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

390- اَلْحَيَاءُ لاَ يَأْتِي إِلاَّ بِخَيْرٍ -وَ فِي رِوَايَةٍ لِمُسْلِمٍ قَالَ:- اَلْحَيَاءُ خَيْرٌ كُلُّهُ أَو قَالَ الْحَيَاءُ كُلُّهُ خَيْرٌ.

"Hayâ hayırdan başka bir şey getirmez."

Müslim'in rivayetindeki lafız şöyledir: *"Hayâ bütünüyle hayırdır."* Veya, *"Hayânın hepsi hayırdır."*[151]

İmam Ahmed ve Nesâî, Eşec el-Asarî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

---

[149] Buhârî, nr. 24, 6118; Müslim, İmân, 60 (nr. 36); Ebû Davud, Edeb, 7 (nr. 4795); Tirmizî, İmân, 7 (nr. 2615); Nesâî, İmân, 27 (8/121); İbn Mâce, Mukaddime, 9 (nr. 58); Ahmed, *el-Müsned*, 2/9; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/905; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 610.

[150] Buhârî, nr. 9, 6117; Müslim, İmân, 57, 58 (nr. 35); Nesâî, İmân, 16 (8/110); İbn Mâce, Mukaddime, 9 (nr. 58); Ahmed, *el-Müsned*, 2/442; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 25339-25341, 30416, 30417; Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 1349-1351; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 167, 190.

[151] Buhârî, nr. 6117; Müslim, İmân, 60, 61 (nr. 37).

391- إِنَّ فِيكَ لَخَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللهُ. قُلْتُ: مَا هُمَا؟ قَالَ: الْحِلْمُ وَالْحَيَاءُ. قُلْتُ: أَقَدِيمًا كَانَ أَوْ حَدِيثًا؟ قَالَ: بَلْ قَدِيمًا. قُلْتُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَنِي عَلَى خَلِيقَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللهُ.

"Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

'Sende, Allah'ın sevdiği iki ahlâk var.' Ben,

'Onlar nedir?' diye sordum. Buyurdular ki:

'Yumuşaklık ve hayâ.' Ben,

'Bunlar bende eskiden beri mi bulunuyor yoksa yeni mi?' diye sordum.

'Eskiden beri' buyurdu. Bunun üzerine ben de,

'Beni, sevdiği iki ahlâk üzere yaratan Allah'a hamdolsun' dedim."[152]

İsmail b. Ebû Hâlid der ki:

"Uyeyne b. Hısn, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) yanına girdi. Resûlullah'ın yanında biri vardı ve su istedi. Kendisine suyu getirdiler, o da içti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) onu örttü. Adam, 'Bu nedir?' dedi. Resûlullah da (s.a.v),

'Hayâ, sizlere verilen bir haslettir, bu haslet sizden alınabilir de!' buyurdu."[153]

Hayânın Çeşitleri

Hayâ iki türlüdür. Birincisi. Yaratılıştan kişinin karakterinde var olan ve çalışma ile elde edilemeyen kısmıdır. Hayânın bu kısmı, Al-

---

152 Müslim, İmân, 26 (nr. 18); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 584; Ahmed, *el-Müsned*, 4/206; Nesâî, Fezâilü's-Sahâbe, nr. 210; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/522-523; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/558; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16058, 16059.

153 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/524.

lah'ın insana ihsan ettiği ve onun karakterine yerleştirdiği ahlâkların en değerli kısımlarındandır.

Bundan dolayıdır ki Resûlullah (s.a.v), *"Hayâ, hayırdan başka bir şey getirmez"* buyurmuşlardır. Zira hayâ, çirkinlikleri işlemekten ve düşük ahlâktan kişiyi alıkoyar. Kişiyi güzel ahlâklı olmaya ve güzel ahlâkın yüceliklerine erişmeye teşvik eder. Bu yönüyle hayâ, imanda bulunan özelliği aynen taşımış olur.

Hz. Ömer'in (r.a) şöyle dediği nakledilir:

"Hayâ eden, saklanır. Saklanan kişi sakınır. Sakınan kişi de Allah tarafından korunur."

Şam diyarının meşhur süvarilerinden olan Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî şöyle der: "Günah işlemeyi, kırk yıl boyunca hayâdan dolayı terkettim. Sonra bu sayede vera' ve takvâ sahibi oldum."[154]

Âriflerden biri de şöyle der: Bakınca günahların aşağılık rezil işler olduğunu gördüm. Mürüvvetin (insanlığın) gereği onlardan uzak durdum, bu hal bende dindarlığa dönüştü.

Hayânın ikinci türü. Çalışarak kazanılan kısmıdır. Bu da Allah Teâlâ'yı tanımak (mârifetullah) ile, yüceliğini, kullara ne kadar yakın olduğunu, yaptıkları her şeye muttali, gözlerin hain bakışlarını ve gönüllerde gizli olanları bildiğini kavramakla kazanılır.

Hayânın bu kısmı da imanın en üstün hasletleri arasında yer alır. Hatta buna, ihsan derecesinin en üstün kısmı denilebilir. Nitekim daha önceki sayfalarda Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştik:

"Aşiretin içinde itibar sahibi bir kişiden nasıl hayâ ediyorsan Allah'tan da öylece hayâ et!"[155]

İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hayâ hakkındaki hadis-i şerif de şöyledir:

---

[154] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/190.

[155] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7897; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 10191.

392- اِسْتَحْيُوا مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ، قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! إِنَّا نَسْتَحْيِي وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، قَالَ: لَيْسَ ذَاكَ، وَلَكِنَّ الاِسْتِحْيَاءُ مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ أَنْ تَحْفَظَ الرَّأْسَ وَمَا وَعَى وَالْبَطْنَ وَمَا حَوَى وَلْتَذْكُرِ الْمَوْتَ وَالْبِلَى وَمَنْ أَرَادَ الآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدِ اسْتَحْيَا مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ.

"Peygamber Efendimiz,

'Allah'tan hakkıyla hayâ edin!' buyurdular. Biz dedik ki:

'Ey Allah'ın Resûlü, elhamdülillâh, biz Allah'tan hayâ ediyoruz.' Ancak o, şu açıklamayı yaptı:

Söylemek istediğim bu (sizin anladığınız hayâ) değil. Allah'tan hakkıyla hayâ etmek, başı ve onun taşıdıklarını, karnı ve onun ihtiva ettiklerini muhafaza etmen, ölümü ve toprakta çürümeyi hatırlamandır. Kim âhireti dilerse dünya hayatının süsünü terkeder. Kim bunları yerine getirirse, Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş olur."[156]

Bu hadis-i şerifi İmam Ahmed ve Tirmizî *merfû* olarak rivayet etmiştir..

Hayâ hasleti sayesinde, verilen nimetler üzerinde tefekkür etme ve bunun şükrünü yerine getirmede kusurlu olduğunu görme niteliği Allah tarafından kişiye ihsan edilir. Doğuştan gelen ve sonradan kazanılan hayâ bir kişiden sökülüp alındığı zaman, o kişiyi çirkin işleri ve aşağılık kimselerin yaptıklarını işlemekten alıkoyacak bir engel kalmaz. Bu haliyle o kişi sanki imanı olmayan kişi durumuna gelir.

Hasan-ı Basrî'nin Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği *mürsel* hadislerden biri şöyledir:

---

[156] Tirmizî, Kıyâmet, 24 (nr. 2458); Ahmed, *el-Müsned*, 1/387; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4889, 4890; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18041, 18042; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/223; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10290; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/209; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 317.

"Hayânın iki çeşidi (ucu) vardır; bir ucu imana, diğer ucu ise beceriksizliğe dayanır."

Bu sözün Hasan-ı Basrî'ye ait olması da muhtemeldir.

"Büşeyr b. Kâ'b el-Adevî, İmrân b. Husayn'a (r.a),

'Biz bazı kitaplarda hayânın bir yönüyle Allah tarafından sekinet ve vakar olduğunu diğer taraftan da hayâda zaaf bulunduğunu görüyoruz' deyince, İmrân b. Husayn,

'Ben sana Resûlullah'ın hadislerini söylüyorum, sen ise buna aykırı şeyler söylüyorsun' diyerek ona kızar."[157]

İşin doğrusu İmrân b. Husayn'ın (r.a) söylediği gibidir. Resûlullah'ın (s.a.v) hadislerinde övülmüş olan hayâ ile kastedilen, kişiyi güzel işleri işlemeye teşvik eden ve kötülükleri terketmesini sağlayan ahlâktır.

Ancak, Allah'ın ya da kulların haklarını yerine getirmede kusurlu davranmaya sebep olan zaaf ve beceriksizliğe gelince, bunlar hayâdan kaynaklanan şeyler değildir. Buna olsa olsa zaaf, güçsüzlük, beceriksizlik ve değersizlik denilebilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hadisteki Emrin İkinci Anlamı

"Utanmazsan istediğini yap!" hadisindeki emrin ikinci mânası şudur:

Buradakî emir, hadisin açık lafzından anlaşıldığı gibi dilediğini yapma emridir. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: "Eğer yapmak istediğin iş, taat sayılan fiillerden biri ve işlenmesinde ne Allah'tan ne de insanlardan utanılması gerekmeyen bir iş ise; yahut güzel ahlâk ve beğenilen edeplerden biriyse, bu durumda bunlardan dilediğini işleyebilirsin."

Bu görüş imamlardan bir topluluğa aittir. Bunlar arasında Ebû İshak Mervezî ve İmam Şâfiî de vardır. Buna benzer bir görüş İmam

---

[157] Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, 2/848 (nr. 859).

Ahmed'den de rivayet edilmiştir. Ayrıca *Mesâilü Ebî Davud*'un bazı muhtasar nüshalarında da bu görüşe yer verildiği görülür. Ancak, güvenilir olan tam nüshalardaki görüş daha önce birinci açıklamada naklettiğimiz şekildedir. Hallâl da *el-Edeb* isimli kitabında Ebû Davud'dan bunu nakleder.

Kendisine mürüvvetin sorulduğu seleften birinin şu sözü de bu esasa işaret eder:

"Mürüvvet, açıkta işlemekten hayâ ettiğin bir şeyi gizil olarak işlememektir!" İnşallah kitabın ileri bölümlerinde, bu hususa işaret eden Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadis-i şerifi gelecektir:

"Günah, içini kemiren ve insanların bilmesini istemediğin iştir."[158]

Abdürrezzâk *Musannef*'inde; Ma'mer, Ebû İshak, Müzeyne kabilesinden bir adam isnadıyla şöyle rivayet eder:

"Peygamber Efendimiz'e,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bir müslümana verilmiş olan en faziletli şey nedir?' diye soruldu. Buyurdular ki:

'Güzel ahlâk.' Adam tekrar,

'Bir müslümanda bulunan en şerli şey nedir?' diye sorunca, buyurdular ki:

İçinde bulunduğun toplumun önde gelenlerinin sende görmesinden hoşlanmadığın bir şeyi, tek başına kaldığın zaman da işleme."[159]

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Üsâme b. Şerîk'ten rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

393– مَا كَرِهَ اللهُ مِنْكَ شَيْئًا فَلَا تَفْعَلْهُ إِذَا خَلَوْتَ.

---

158 Bu hadis-i şerif kitabımızın yirmi yedi numaralı hadisidir. Tahrîci için o bölüme bakılmalıdır.

159 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20151.

"Allah Teâlâ'nın yapmandan hoşlanmadığı şeyi yalnız başına kaldığında da yapma."[160]

Taberânî, Ebû Mâlik el-Eş'arî'den (r.a) rivayet eder:

394- يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا تَمَامُ الْبِرِّ؟ قَالَ: أَنْ تَعْمَلَ فِي السِّرِّ عَمَلَ الْعَلَانِيَةِ.

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Tam olarak iyiliğe erişmek ne ile mümkündür?' Buyurdular ki:

Gizli olarak açıkta işlediğin ameli işlemekle."[161]

Bu hadis-i şerif aynı lafızlarla Ebû Âmir es-Sükûnî'den de rivayet edilmiştir.[162]

Hâfız Abdülganî b. Saîd *Edebü'l-Muhaddis* isimli kitabında, senediyle Harmele b. Abdullah'tan şöyle rivayet eder:

395- أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ لِأَزْدَادَ مِنَ الْعِلْمِ، فَقُمْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَعْمَلَ بِهِ؟ قَالَ: ائْتِ الْمَعْرُوفَ وَاجْتَنِبِ الْمُنْكَرَ، وَانْظُرِ الَّذِي سَمِعَتْهُ أُذُنُكَ مِنَ الْخَيْرِ الَّذِي يَقُولُهُ الْقَوْمُ لَكَ إِذَا قُمْتَ مِنْ عِنْدِهِمْ فَأْتِهِ وَانْظُرِ الَّذِي تَكْرَهُ أَنْ يَقُولَهُ الْقَوْمُ لَكَ إِذَا قُمْتَ مِنْ عِنْدِهِمْ فَاجْتَنِبْهُ. قَالَ: فَنَظَرْتُ فَإِذَا هُمَا أَمْرَانِ لَمْ يَتْرُكَا شَيْئًا: إِتْيَانُ الْمَعْرُوفِ وَاجْتِنَابُ الْمُنْكَرِ.

"İlmimi artırmak için Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldim, önünde durdum ve dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi ameli işlememi emir buyurursunuz?' Buyurdular ki:

---

160 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 403.

161 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3520; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18089.

162 Taberânî, *el-Kebîr*, 22/317; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18090.

'İyi (mâruf) olanı işle, kötü (münker) olandan sakın. İçinde bulunduğun insanların yanından ayrıldıktan sonra, işittiğin zman kulağına hoş gelecek neleri söyleyeceklerse işte onları yapmaya dikkat et.

Yine onların yanından ayrıldığın zaman, senin hakkında hoşuna gitmeyecek neleri söyleyeceklerse dikkat et, onlardan kaçın.

Resûlullah'ın söylediği bu sözleri iyice inceledim, baktım ne işlenecek iyiliklerden ne de terkedilecek kötülüklerden dışarıda bir şey bırakmış."[163]

İbn Sa'd da *Tabakât*ında aynı mânada bir hadis rivayet etmiştir.[164]

Bu hadis-i şerifin mânası hakkında Ebû Ubeyd[165], Cerîr'e dayendırarak diğer bir görüş nakleder.

Cerîr der ki: Bu hadisin anlamı şudur: Bir kişi hayırlı bir amel işlemek ister ve o hayırlı ameli riyaya düşme korkusuyla hayâsından terkeder.

Cerîr der ki: Bu durumda yapmak istediğin hayırlı ameli yerine getirmekten hayâ seni alıkoymasın. Nitekim hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

396- إِذَا جَاءَكَ الشَّيْطَانُ وَأَنْتَ تُصَلِّي فَقَالَ: إِنَّكَ تُرَى، فَزِدْهَا طُولاً.

"Namaz kıldığın sırada şeytan sana gelir ve, 'Sen riya yapıyorsun' derse, namazı daha da uzatın."[166]

Bunları naklettikten sonra Ebû Ubeyd şöyle der:

---

[163] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 222; Ahmed, *el-Müsned*, 4/305; Tayâlisî, 1/319; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/359; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/475; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/319.

[164] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/50.

[165] *Garîbü'l-Hadîs*, 3/31.

[166] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr 34928, 35620; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr 6882.

Bu hadis-i şerifin ne söyleniş maksadı ne de sözleri belirtilen açıklamaya uygun düşmektedir. Hiç kimse de hadisi bu mânada yorumlamamıştır.

Ben derim ki:

Durum Cerîr'in söylediği gibi olsaydı hadis-i şerifin lafzının, *"Utanılmayacak bir şeyden hayâ ettiğin zaman, dilediğini işle"* şeklinde olması gerekirdi. Bu ifadenin hadis-i şerifin lafzına ve mânasına ne kadar uzak olduğu gayet açıktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yirmi Birinci Hadis

İMAN ve İSTİKAMET

عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عَبْدِاللّٰهِ ﷺ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلاً لاَ أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا غَيْرَكَ، قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللّٰهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ.

Süfyân b. Abdullah es-Sekâfî (r.a) şöyle rivayet eder:

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki, bu konuda senden başka birine soru sormayayım.' Buyurdular ki:

Allah'a iman ettim, de sonra dosdoğru ol."[167]

DİĞER RİVAYETLER

Tirmizî'nin, "Abdurrahman, Mâiz, Süfyân b. Abdullah" isnadıyla yaptığı rivayet şöyledir:

"Dedim ki:

---

[167] Müslim, İmân, 62 (nr. 38); Tirmizî, Zühd, 61 (nr. 2410); İbn Mâce, Fiten, 13 (nr. 3972); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11489; Ahmed, *el-Müsned*, 3/413, 4/384; Taberânî, *el-Kebîr*, 7/69; Tayâlisî, nr. 1231; Dârimî, *es-Sünen*, 2/298; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 942, 5698, 5699, 5700, 5702.

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, sımsıkı sarılıp işleyeceğim bir iş söyle!' Buyurdu ki:

'Rabbim Allah, de sonra dosdoğru ol.' Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Benim hakkımda en fazla korktuğun şey nedir?' Eliyle kendi dilini tuttu ve buyurdu ki:

İşte bu!"

Tirmizî bu hadisin *hasen-sahih* olduğunu söyler.

İmam Ahmed ve Nesâî; Abdullah b. Süfyân es-Sekafî'den babası vasıtasıyla şöyle rivayet eder:

397– يَا رَسُولَ اللَّهِ مُرْنِي بِأَمْرٍ فِي الْإِسْلَامِ لاَ أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ! قَالَ. قُلْ، آمَنْتُ بِاللهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ! قُلْتُ: فَمَا أَتَّقِي؟ فَأَوْمَأَ إِلَى لِسَانِهِ.

"Adamın biri dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, İslâm'da senden sonra hiç kimseye sormayacağım bir iş emir buyur.' Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

'Allah'a iman ettim, de sonra da dosdoğru ol.' Adam tekrar, 'Neden sakınayım?' diye sorunca da, diline işaret etti."[168]

HADİSİN ŞERHİ

Süfyân b. Abdullah'ın (r.a) Hz. Peygamber'e, *"İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki, bu konuda senden başka birine soru sormayayım"* şeklindeki sözü; İslâm hakkında, Resûlullah'tan başka birine sormaya ihtiyaç kalmayacak biçimde toplu ve her bakımdan yeterli bir söz söylemesi talebini ifade etmektedir.

Bu talep karşısında Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: *"Allah'a iman ettim de sonra dosdoğru ol."* Diğer bir rivayete göre, *"Rab-*

---

[168] Ahmed, *el-Müsned*, 3/413; 4/384, 385; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 4/20; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6398. Mizzî, Nesâî'nin bunu *Tefsîr*'de rivayet ettiğini belirtir.

bim Allah, de sonra dosdoğru ol" demiştir. Bu ifade şu âyetlerden alınmıştır:

"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara, 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaad olunan cennetle sevinin' derler."[169]

"Rabbimiz Allah'tır deyip sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar cennet ehlidirler. Yapmakta olduklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır."[170]

İstikametin Anlamı

Nesâî *Tefsîr*'inde Süheyl b. Ebû Hazm, Sâbit, Enes tarikiyle şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v), **'Rabbimiz Allah'tır deyip sonra da dosdoğru yaşayanlar...'** *âyetini okudu ve sonra şöyle dedi:*

"İnsanlar bu sözü söylediler sonra küfre düştüler. Bu söz üzere ölen kişi istikamet ehlindendir."

Bunu Tirmizî de tahrîc etmiştir. Lafzı ise şöyledir: *"... Bu sözü insanlar söylediler, ancak çoğu küfre düştü. Kim bu söz üzere ölürse o kişi istikamet üzere olanlardandır."*[171]

Tirmizî bu hadisin *hasen-garîb* olduğunu, Süheyl'in de hıfzı hakkında söz söylenmiş olduğunu belirtir.

Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a) ***"... sonra da dosdoğru yaşayanlar..."*** âyetini, "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayanlar"[172] şeklinde açıklar. Di-

---

[169] Fussılet 41/30.

[170] Ahkâf 46/13-14.

[171] Tirmizî, Tefsir, 43 (nr. 3250); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11470; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/357, 358; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/114; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3495; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/321; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 1/139; Mübâretkfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 4/179; İbnu Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 4/99. Mizzî bu hadisi, Nesâî'nin *Tefsîr*'inde rivayet ettiğini söyler. Süyûtî de bu hadisi naklettikten sonra hadisi Bezzâr, İbn Ebû Hâtim, İbn Adî ve İbn Merdûye'ye nisbet eder.

ğer bir açıklaması, "Allah'tan başka hiçbir ilâha iltifat etmezler"[173] şeklindedir. Yine ondan gelen izahlardan biri de şöyledir: "Sonra, Allah'ın kendilerinin Rabb'i olduğu gerçeği üzerinde istikamet sahibi olurlar."

İbn Abbas'tan (r.anhümâ) zayıf bir senedle şöyle dediği rivayet edilir: "Allah'ın kitabında bulunan, '***Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra da dosdoğru yaşayanlar...'*** âyeti, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına şahitlik ettikten sonra en önemli iştir.[174]

Buna benzer ifadeler Mücâhid, Esved b. Hilâl, Zeyd b. Eslem, Süddî, İkrime ve daha başkalarından rivayet edilmiştir.

Rivayet edildiğine göre, Ömer b. Hattâb (r.a) minbere çıktı, ***"Rabbimiz Allah'tır deyip sonra da dosdoğru yaşayanlar..."*** âyetini okuduktan sonra şöyle dedi: Hilekâr tilkinin yoldan çıkması gibi yoldan sapmazlar."[175]

"... Sonra da dosdoğru yaşayanlar..." âyeti hakkında, Ali b. Ebû Talha, İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediğini nakleder: "Allah'ın farzlarını yerine getirme hususunda dosdoğru hareket ederler."[176]

Ebü'l-Âliye de bu âyet hakkında şöyle der: "Sonra dinde ihlâsla amel ederler, demektir."[177]

Katâde ise âyet hakkında, "Allah'a taatte dosdoğru olurlar" der. Hasan-ı Basrî ise bu âyeti okuduğu zaman, "Allahım! Sen bizim Rabb'imiz'sin, bizleri istikametle rızıklandır"[178] derdi.

---

172 Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 326; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/114; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/321-322. Süyûtî bu rivayeti Abdürrezzâk, Firyâbî, Saîd b. Mansûr, Müsedded, İbn Sa'd, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim'e nisbet eder.

173 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/115.

174 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 7/165.

175 İbnü'l-Münzir, *ez-Zühd*, nr. 325; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 115; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/115

176 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/115.

177 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 7/165.

178 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/115.

Âyet hakkında, "Tevhid üzere dosdoğru olmaktır" diyenlerin tevhid ile kastettikleri, kişiyi cehennem azabından kurtaran kâmil mânadaki tevhid olsa gerektir. Bu aynı zamanda, "lâ ilâhe illallah" (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözünün anlamını hayâta geçirmek demektir. Çünkü ilâhın anlamı; kendisine itaat edilen ve aynı zamanda korku, tazim, saygı, heybet, sevgi, umut, tevekkül ve beklentiden dolayı kendisine isyan edilmeyen demektir. İsyanlar ise bu anlamdaki tevhidi yaralayıcı unsurlardır. Zira isyan, hevânın arzusuna ve çağrısına yani şeytana uymak demektir.

Bu mânada Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: ***"Hevâ ve hevesini tanrı edinen kimseyi gördün mü?"***[179]

Âyet hakkında Hasan-ı Basrî ve başkaları şöyle der: "Bunlar, hevâlarının her istediğini çekinmeden yapan kimselerdir."[180] Bu ise tevhid üzere dosdoğru olmaya (istikamete) aykırıdır.

"Allah'a iman ettim de..." şeklindeki rivayete gelecek olursak, buradaki mâna açıktır. Zira selef ve onların peşinden giden ehl-i hadise göre sâlih ameller imana dahildir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"O halde seninle beraber tövbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir."[181]

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e ve ona tâbi olanlara dosdoğru olmayı, tuğyan ve isyan demek olan emirlerinin dışına çıkmamayı emir buyurmuş. Bütün yaptıklarına muttali olduğunu ve hepsini bildiğini haber vermiştir.

Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"İşte onun için sen (tevhide) ***davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol."***[182]

---

[179] Câsiye 45/23.

[180] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 25/150.

[181] Hûd 11/112.

[182] Şûrâ 42/15.

Katâde bu âyet hakkında, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Allah'ın emri üzere dosdoğru olmakla yükümlü tutulduğunu;[183] Süfyân-ı Sevrî de Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmı üzere dosdoğru olmakla emrolunduğunu söyler.[184]

Hasan-ı Basrî şöyle der: "Bu âyet-i kerime indikten sonra bütün ciddiyetiyle işe girişti ve bundan sonra güldüğü görülmedi." Bunu İbn Ebû Hâtim rivayet etmiştir.[185]

Kuşeyrî ve başkaları şöyle bir zattan rivayet eder: Bu kişi rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş ve, "Ey Allah'ın Resûlü! Sen, 'Hûd sûresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı' buyuruyorsun. Bu sûrede seni ihtiyarlatan nedir?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz,

'***Emrolundu-ğun gibi dosdoğru ol'*** âyetidir buyurmuş."[186]

Konuyla ilgili bir âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek İlâh olduğu vahyolunuyor. Artık dosdoğru O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin. Ortak koşanların vay haline!"[187]

Ayrıca Allah Teâlâ, genel anlamda dinin bütün emirlerini yerine getirmeyi emir buyurmuştur. Bu husustaki âyetlerden biri şöyledir:

"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve Hz. İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), ***Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine*** (peygamber) ***seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."***[188]

---

183 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/479.

184 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/480.

185 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/480. Süyûtî bunu Ebü'ş-Şeyh'e nisbet eder.

186 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/398; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2439.

187 Fussılet 41/6.

188 Şûrâ 42/13.

Burada zikrettiğimiz iki âyette, tevhid üzere dosdoğru olmayı emrettiği gibi, bunun yanında namazın dosdoğru kılınmasını da yüce kitabının pek çok yerinde emir buyurmuştur.

İstikamet Nasıl Olur?

İstikamet (dosdoğru olmak) sırât-ı müstakîme girmek demektir. Bu da, kendisinde sağa ve sola hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru dindir. Zâhirî ve bâtınî taat sayılan bütün amelleri işlemeyi ve aynı şekilde tüm yasaklardan uzak durmayı kapsamına alır. Bu özellikleri itibariyle Resûlullah'ın (s.a.v) tavsiyesi, dinin bütün hasletlerini içine almış olmaktadır.

Yukarıdaki âyet-i kerimede geçen; ***"Artık dosdoğru O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin"*** cümlesine gelince; bu cümle, Allah'ın emrettiği şekilde istikamet sahibi olma hususunda kusurlu olmanın insanlar için kaçınılmaz olduğunu; bunun sonucu olarak tövbe etmek gerektiği ve tövbenin bir gereği olarak da istiğfar etmenin zorunlu olduğunu ifade etmektedir.

Tövbe ve istiğfar ile, kusurlu davranan kişi tekrar istikamete yönelmiş olur. Bu durum, Hz. Peygamber'in tıpkı Hz. Muâz'a emir buyurduğu, *"Her nerede olursan ol Allah'tan kork, her kötülükten sonra onu yok edecek bir iyilik işle!"*[189] emrine benzemektedir.

Diğer taraftan Resûl-i Ekrem (s.a.v), istikametin gereklerini hakkıyla ve eksiksiz olarak yerine getirmeye insanların güç yetiremeyeceklerini bildirmiştir. Bu anlamda İmam Ahmed ve İbn Mâce'nin Sevbân'dan (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"İstikamet sahibi olun, ama bunların hepsini tek tek yerine getiremezsiniz. Bilin ki en hayırlı ameliniz namazdır. Sürekli abdestli bulunmaya ancak mümin kişiler dikkat eder."

İmam Ahmed'in rivayeti ise şöyledir:

---

[189] Bu hadis-i şerif, kitabımızın on sekiz numaralı hadis-i şerifidir. Tahrîci için ilgili yere bakılmalıdır.

"Doğru olun ve yakın durun. Hep abdestli olmaya ancak mümin kişiler dikkat eder."[190]

Sahîhayn, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Dosdoğru olun ve (doğruluğa) yaklaşın!"[191]

Hadiste belirtilen doğruluktan maksat istikamet sahibi olmaktır. Bu ise; bütün söz, fiil ve maksatlarda doğruyu isabet ettirmek demektir. Tıpkı bir hedefe doğru atış yapan ve hedefini tutturan kişi gibi. Nitekim Resûlullah (s.a.v) Hz. Ali'ye, Allah Teâlâ'dan doğruluk ve hidayet istemesini emir buyurmuş ve sonra şöyle demiştir:

"Doğrulukla okunu doğrulttuğunu, hidayetle seni doğru yola getirdiğini hatırla!"[192]

Doğruya yaklaşmak ise, tam hedefe isabet ettiremezse hedefe yakın olana isabet ettirmektir. Ancak burada, dosdoğru olmak ve hedefe isabet ettirme arzusunda samimi olmak şarttır. Bu durumda hedefi değil de yakınına isabet ettirmesi kendisinin kusuru olmadan gerçekleşmiş olur.

Hakem b. Hazen el-Külefî'nin rivayet ettiği hadis-i şerifteki Hz. Peygamber'in şu sözü buna delâlet eder:

398- أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ لَنْ تَعْمَلُوا وَلَنْ تُطِيقُوا كُلَّ مَا أَمَرْتُكُمْ، وَلَكِنْ سَدِّدُوا وَأَبْشِرُوا.

---

[190] İbn Mâce, Tahâret, 4 (nr. 277, 278); Ahmed, *el-Müsned,* 5/276-277, 282; Dârimî, *es-Sünen,* 1/168; Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/130; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 1/6; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 1037.

[191] Buhârî, nr. 5673, 6463; Müslim, Müsâfirîn, 76 (nr. 2618); İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 348.

[192] Müslim, Zikir, 78 (nr. 2725); Ebû Davud, Hâtem, 25 (nr. 4225); Nesâî, Ziynet, 121 (8/219); Ahmed, *el-Müsned,* 1/88, 134, 138, 145; Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/298; Bezzâr, *el-Müsned,* nr. 475, 562; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned,* nr. 418; Tayâlisî, *el-Müsned,* nr. 161; İbn Adî, *el-Kâmil,* 3/282, 377, 7/76.

"Ey insanlar! Sizler, benim emretmiş olduğum her şeyi yerine getirmezsiniz -yahut güç yetiremezsiniz-; fakat doğru olun ve müjdeye erin!"[193]

Bunun anlamı şudur: Maksadınız doğruluk ve istikameti bulmak olsun. Çünkü bütün işlerde doğru olursanız, size emredilmiş olanların hepsini yerine getirmiş olursunuz.

Kalbin ve Organların İstikameti

Asıl istikamet ve doğruluk kalbin tevhid üzere istikamet sahibi olmasıdır. Nitekim Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a) ve daha başkaları, ***"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra da dosdoğru yaşayanlar..."***[194] âyetini; "Allah'tan başkasına iltifat etmezler" şeklinde tefsir etmişlerdir.[195]

Kalp ne zaman Allah'ın celâli, azameti, yüceliği, muhabbeti, O'na olan umudu, tevekkülü ve mârifetullah üzere istikamet sahibi olursa; bedenin diğer bütün organları Allah'a taat üzere dosdoğru olurlar. Çünkü kalp diğer bütün organlar üzerinde sultandır, hakimiyet sahibidir, organlar ise onun birer askeri yerindedir. Sultan dosdoğru olursa, onun ordusu ve halkı da dosdoğru olur. Zaten, *"(Resûlüm!)* ***Sen yüzünü hanîf olarak*** *(dosdoğru)* ***dine*** *(İslâm'a)* ***çevir..."***[196] âyeti de bu anlamda tefsir edilmiştir. Yani, ihlâsla bir tek olan ve ortağı bulunmayan Allah'a ve O'nun iradesine yönel.

Doğruluk konusunda kalpten sonra organlar arasında en fazla üzerinde durulması gereken dilin doğruludur. Çünkü dil, kalbin tercümanı ve onun sözcüsüdür. Bu öneminden dolayı Resûlullah (s.a.v) dosdoğru olmayı emir buyurduktan sonra öğüt isteyen sahâbîye dilini korumasını tavsiye etmiştir.

---

193 Ebû Davud, Salât, 229 (nr. 1096); Ahmed, *el-Müsned*, 4/212; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 6826; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3165.

194 Ahkâf 46/13.

195 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/115.

196 Rûm 30/30.

İmam Ahmed *Müsned*'inde Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

399- لاَ يَسْتَقِيمُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّي يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ وَلاَ يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ حَتَّي يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ.

"Bir kişinin kalbi dosdoğru olmadıkça imanı dosdoğru hale gelmez. Kişinin dili dosdoğru olmadıkça da kalbi dosdoğru hale gelmez."[197]

Tirmizî de Ebû Saîd el-Hudrî'den *merfû* ve *mevkuf* olarak şöyle rivayet eder:

400- إِذَا أَصْبَحَ ابْنُ آدَمَ فَإِنَّ الْأَعْضَاءَ كُلَّهَا تُكَفِّرُ اللِّسَانَ فَتَقُولُ: اتَّقِ اللهَ فِينَا فَإِنَّمَا نَحْنُ بِكَ فَإِنِ اسْتَقَمْتَ اسْتَقَمْنَا وَإِنِ اعْوَجَجْتَ اعْوَجَجْنَا.

"Âdemoğlu sabahladığı zaman, bütün organlar dile boyun eğerek şöyle derler:

Bizim hakkımızda Allah'tan kork! Çünkü bizler sana bağlıyız. Eğer sen doğru olursan, biz de doğru oluruz, şayet sen eğrilirsen bizler de eğriliriz."[198]

---

[197] Ahmed, *el-Müsned*, 3/198; Heysemî, *ez-Zevâid*, 165.

[198] Tirmizî, Zühd, 60 (nr. 2407); Ahmed, *el-Müsned*, 3/95; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 2209; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 979; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 1012; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 12; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4946; Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 1097.

Yirmi İkinci Hadis

CENNETE GİDEN YOL

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِاللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ رَسُولَ اللهِ ﷺ فَقَالَ: أَرَأَيْتَ إِذَا صَلَّيْتُ الْمَكْتُوبَاتِ، وَصُمْتُ رَمَضَانَ، وَأَحْلَلْتُ الْحَلاَلَ، وَحَرَّمْتُ الْحَرَامَ، وَلَمْ أَزِدْ عَلَى ذَلِكَ شَيْئًا، أَدْخُلُ الْجَنَّةَ؟ قَالَ: نَعَمْ.

Câbir b. Abdullah'tan (r.anhümâ):

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) şöyle sordu:

'Farz namazları kılsam, ramazan orucunu tutsam, helâlleri helâl bilip haramları da haram kabul etsem, bunlara bir şey ilâve etmesem, ne dersiniz cennete girer miyim?'

Peygamber Efendimiz (s.a.v),

'Evet' diye karşılık verdi."[199]

---

199) Müslim, İmân, 16 (nr. 15); Ahmed, *el-Müsned*, 3/316, 348; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr.1940, 2295.

HADİSİN ŞERHİ

Helâlleri ve Haramları Kabul Etmenin Anlamı

Bazıları, "helâlleri helâl kabul etmek" ifadesini, helâl olduğuna inanmak; "haramları haram kabul etmek" cümlesini de, haramlardan kaçınmakla birlikte onların haram olduğuna inanmak şeklinde açıklar. Helâlleri helâl kabul etmek ile, helâlleri işlemek anlamı da çıkarılabilir.

Buradaki helâl kavramına haram olmayan her şey dahildir. Buna göre farz, müstehap ve mubah helâl kavramının kapsamına girmektedir. Bu durumda ifade, haram olmayanların yapılması, insana mubah kılınan sınırı aşmamak ve haram kılınanlardan kaçınmak anlamına gelmektedir.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar iman ederler."[200]

Aralarında İbn Mesud ve İbn Abbas'ın (r.anhümâ) bulunduğu seleften bazıları bu âyet-i kerime hakkında şöyle der: "Onlar Kur'ân-ı Kerîm'in helâllerini helâl haramlarını da haram kabul ederler, bunların yerlerini değiştirmezler."[201]

Helâlleri helâl ve haramları da haram kabul etmekten maksat, bu hadis-i şerifte geçtiği gibi helâlleri işlemek ve haramlardan da sakınmaktır. Hak Teâlâ, haram ayların yerlerini değiştiren kâfirler hakkında şöyle buyurmaktadır:

"(Haram ayları) ***ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığının sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için*** *(haram ayını)* ***bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar.*** *(Böylece)* ***onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."***[202]

---

200 Bakara 2/121.

201 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 1883; 1884; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/266; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/272.

202 Tevbe 9/37.

Bu âyet-i kerime ile kastedilen mâna şudur: O kâfirler, bir yıl haram ay içinde savaşırlar ve böylece haram ayı helâl saymış olurlar, başka bir yılda o haram ayda savaşmaktan sakınırlar ve böylece o ayı haram kabul ederlerdi.

Yüce Allah (c.c) başka bir âyet-i kerimede şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri** (siz kendinize) **haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun."[203]

Yukarıdaki âyet-i kerime, zühd ve inziva hayâtını tercih ederek helâl olan pek çok dünyalığı terkeden bir topluluk hakkında inmişti. Hatta bazıları, ya yemin etmek suretiyle yahut bunları nefisleri için haram sayarak bu helâl yiyecekleri kendilerine haram kılmıştı. Aslında onların yaptıkları hakiki anlamda onu haram saymak demek değildi. Bazıları da yemin etmeden veya haram kılmadan kendilerini engellemekteydi.

Bunların hepsi de haram kılmak (mahrum etmek) şeklinde isimlendirilmektedir. Çünkü engel olmaktan maksat nefse zarar vermek ve şehveti dizginlemektir. Nitekim deyimlerden birinde, "Falan kişi ne helâl tanır ne de haram" denilir. Bu ifade ile, haramları işlemekten sakınmayan ve mubah sınırları içinde kalmayan kimseler kastedilir. İsterse bu kişi haramların haram olduğuna inanmış olsun. Zira haramı işleyen ve ondan kaçınmayan kişi, yaptığının helâl olduğuna inanmasa bile fiili olarak onu kendisine helâl saymış olmaktadır.

CENNET YOLU: FARZLARI İŞLEMEK HARAMLARDAN KAÇINMAK

Her hâlükârda bu hadis-i şerif şuna işaret etmektedir: Bir kimse farzları yerine getir ve haramlardan kaçınırsa cennete girer. Hz. Pey-

[203] Mâide 5/87-88.

gamber'den bu mânada gelen hadisler tevatür ya da buna yakın bir dereceye ulaşmıştır. Nitekim Nesâî, İbn Hibbân ve Hâkim, Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

401- مَا مِنْ عَبْدٍ يُصَلِّي الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ وَيَصُومُ رَمَضَانَ وَيُخْرِجُ الزَّكَاةَ وَيَجْتَنِبُ الْكَبَائِرَ السَّبْعَ إِلاَّ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ ثُمَّ تَلاَ: ﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلاً كَرِيمًا﴾.

"Beş vakit namazı kılan, ramazan orucunu tutan, zekâtını veren ve yedi büyük günahtan kaçınan her kişi için cennetin bütün kapıları açılır, hangi kapıdan dilerse cennete girer. Bu sözlerden sonra Hz. Peygamber,

'Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız'[204] *meâlindeki âyeti okudu."*[205]

İmam Ahmed ve Nesâî Ebû Eyyûb el-Ensârî'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

402- مَا مِنْ عَبْدٍ عَبَدَ اللهَ لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَأَقَامَ الصَّلاَةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَصَامَ رَمَضَانَ وَاجْتَنَبَ الْكَبَائِرَ فَلَهُ الْجَنَّةُ أَوْ دَخَلَ الْجَنَّةَ.

"Kim ortak koşmadan Allah'a ibadet eder, namazı kılar, zekâtı verir, ramazan orucunu tutar ve büyük günahlardan sakınırsa onun için cennet vardır veya cennete girer."[206]

---

[204] Nisâ 4/31.

[205] Nesâî, Zekât, 1 (5/8-9); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 315; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1748; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/316; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/187.

[206] Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 3 (7/88); Ahmed, *el-Müsned*, 5/413.

Yine *Müsned*de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir:

403- أَنَّ ضِمَامَ بْنَ ثَعْلَبَةَ وَفَدَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَذَكَرَ لَهُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ وَالصِّيَامَ وَالزَّكَاةَ وَالْحَجَّ وَشَرَائِعَ الإِسْلاَمِ كُلَّهَا فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَسَأُؤَدِّي هَذِهِ الْفَرَائِضَ وَأَجْتَنِبُ مَا نَهَيْتَنِي عَنْهُ، لاَ أَزِيدُ وَلاَ أَنْقُصُ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِنْ صَدَقَ دَخَلَ الْجَنَّةَ.

"Dımâm b. Sa'lebe kabilesinden temsilci olarak Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gelmişti. Peygamber Efendimiz ona beş vakit namazı, orucu, zekâtı, haccı ve İslâm şeriatının bütün hükümlerini anlattı. Bitirince Dımâm şöyle dedi:

'Ben, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik ederim. Bu farzları yerine getireceğim ve bana yasakladığın şeylerden de kaçınacağım; bunlara ne bir şey ekleyeceğim ne de bir şey eksilteceğim.' Bu sözler üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Söylediğine sadık kalırsa cennete girer."[207]

Taberânî bu hadisi başka bir vecihten rivayet etmiştir. Bu rivayette şu fazlalık vardır: "... *Ben ve bana uyanlar mutlaka bunlarla amel edeceğiz. Bu sözler üzerine Peygamber Efendimiz, 'Eğer sözünde sadık olursa mutlaka cennete girer' buyurdu."*[208]

İmam Buhârî de *Sahîh*'inde Ebû Eyyûb'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

404- أَنَّ رَجُلاً قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ: أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ. قَالَ: تَعْبُدُ اللهَ لاَ تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، وَتُقِيمُ الصَّلاَةَ وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ وَتَصِلُ الرَّحِمَ.

---

207 Ebû Davud, Salât, 23 (nr. 487); Ahmed, *el-Müsned*, 1/250, 264; Dârimî, *es-Sünen*, 1/165-167; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8149; İbn İshak, *es-Sîre*, 4/219-220.

208 Dârimî, *es-Sünen*, 1/165; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8151, 8152.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) dedi ki:

'Bana, cennete girmemi sağlayacak bir amel bildir.' Peygamber Efendimiz,

"Hiçbir şeyi ortak koşmadan Allah'a ibadet edersin, namazı kılarsın, zekâtı verirsin ve akrabalık bağını gözetirsin."

Bu hadisi Müslim de rivayet etmiştir. Ancak onun rivayetindeki lafız şöyledir: *"Beni cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak bir amel bildir."*

Yine Müslim'in bir rivayetinde şu sözler yer alır:

"Adam arkasını dönüp gidince Resûlullah (s.a.v),

'Eğer kendisine emredilenlere sarılırsa cennete girer' buyurdular.'[209]

Cennetlik Biri Olmak İster misiniz?

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) gelen bir rivayet de şöyledir:

405- أَنَّ أَعْرَابِيًّا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ. قَالَ: تَعْبُدُ اللهَ لاَ تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلاَةَ الْمَكْتُوبَةَ وَتُؤَدِّي الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومُ رَمَضَانَ. قَالَ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لاَ أَزِيدُ عَلَى هَذَا شَيْئًا أَبَدًا وَلاَ أَنْقُصُ مِنْهُ. فَلَمَّا وَلَّي قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرُ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا.

"Bir bedevî dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! İşlediğim zaman cennete gireceğim bir ameli bana göster.' Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki:

---

[209] Buhârî, nr. 1396, 5982; Müslim, İmân, 14 (nr. 13); Ahmed, *el-Müsned*, 5/417, 418; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3245, 3246.

'Hiçbir şeyi ortak koşmadan Allah'a ibadet edersin, farz namazı kılar, farz kılınan zekâtı verir ve ramazan orucunu tutarsın.' Adam,

'Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, asla bunlara bir şey eklemeyeceğim ve eksiltmeyeceğim de.' Adam arkasını dönüp gidince Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Kim cennetlik birini görmek isterse, bu kişiye baksın.'[210]

Yine *Sahîhayn*'de Talha b. Ubeydullah'tan (r.a) gelen bir rivayet şöyledir:

406- أَنَّ أَعْرَابِيًّا جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ ثَائِرَ الرَّأْسِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي مَاذَا فَرَضَ اللهُ عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ؟ فَقَالَ: الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ إِلاَّ أَنْ تَطَوَّعَ شَيْئًا. فَقَالَ: أَخْبِرْنِي بِمَا فَرَضَ اللهُ عَلَيَّ مِنَ الصِّيَامِ؟ فَقَالَ: شَهْرُ رَمَضَانَ إِلاَّ أَنْ تَطَوَّعَ شَيْئًا. فَقَالَ: أَخْبِرْنِي بِمَا فَرَضَ اللهُ عَلَيَّ مِنَ الزَّكَاةِ؟ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِشَرَائِعِ الإِسْلَامِ. فَقَالَ: وَالَّذِي أَكْرَمَكَ بِالْحَقِّ لاَ أَتَطَوَّعُ شَيْئًا وَلاَ أَنْقُصُ مِمَّا فَرَضَ اللهُ عَلَيَّ شَيْئًا! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ أَوْ دَخَلَ الْجَنَّةَ إِنْ صَدَقَ.

"Saçı başı dağınık bir bedevî Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın bana ne kadar namaz farz kıldığını bildir.' Peygamber Efendimiz,

'Beş vakit namaz, ancak kendiliğinden kılarsan o başka!' dedi. Adam,

'Bana Allah'ın ne kadar oruç farz kıldığını bildir' deyince, Peygamber Efendimiz,

'Ramazan orucu, ancak kendiliğinden tutarsan o başka!' dedi. Adam,

---

[210] Buhârî, nr. 1397; Müslim, İmân 15, (nr. 14).

'Bana Allah'ın ne kadar zekât farz kıldığını bildir' dedi. Peygamber Efendimiz ona şeriatın hükümlerini bildirdi. Bunun üzerine adam,

'Sana hak ile ikramda bulunan Allah'a yemin ederim ki, kendiliğimden bir şey yapmayacağım ve Allah'ın bana farz kıldığından da bir şey eksiltmeyeceğim' dedi. Adamın bu sözü üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdu ki:

Doğru söylediyse kurtuluşa erdi veya doğru söylediyse cennete girdi.'"[211]

Müslim, Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

"Bir bedevî Resûlullah'a (s.a.v) şöyle sordu..." Bundan sonra yukarıdaki hadisi aynen nakleder. Bu rivayette ilâve olarak şunlar vardır: *"Yoluna gücün yeterse Beytullah'ı haccetmek. Bunun üzerine adam,*

'Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, bunlara ne bir ekleme yapacağım ne de eksilteceğim' dedi. Peygamber Efendimiz de,

'Eğer doğru söylediyse mutlaka cennete girer' buyurdu."[212]

Gelen bedevînin; farz namaz, farz olan zekât, ramazan orucu ve Beytullah'ı hac ibadetlerine kendiliğinden bir şey eklemeyeceğini söylemesinden maksat; İslâm şeriatında ve yükümlü kıldığı emirler içinde bundan başkasını yapmayacağını ifade etmektir. Bu hadis-i şerif içinde, haramlardan kaçınmakla ilgili bir husus zikredilmemiştir. Çünkü soruyu soran kişinin asıl muradı, yapan kişinin cennete girmesini sağlayan amelin ne olduğunu öğrenmekti.

Tirmizî, Ebû Ümâme'den şöyle rivayet eder:

407- سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَخْطُبُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَقُولُ: أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللهَ وَصَلُّوا خَمْسَكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَأَدُّوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ وَأَطِيعُوا ذَا أَمْرِكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ.

---

211 Buhârî, nr. 46; Müslim, İmân, 8, 9 (nr. 11); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1724.

212 Müslim, İmân, 10 (nr. 12); Nesâî, Sıyâm, 1 (4/121); *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 2401, 5863; Ahmed, *el-Müsned*, 3/143, 193, 267; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 155; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 1285.

"Resûlullah'ın (s.a.v) Vedâ haccındaki hutbesinde şunları söylediğini işittim:

'Ey insanlar! Allah'tan korkun. Beş vakit namazınızı kılın, (ramazan) ayınızda oruç tutun, mallarınızın zekâtını verin ve emir sahiplerine itaat edin ki Rabb'inizin cennetine giresiniz.'"[213]

Tirmizî bu hadisin *hasen-sahih* olduğunu söyler. Bu hadisi aynı zamanda İmam Ahmed de rivayet etmiştir. Onun rivayetindeki lafız, "... *Allah'tan korkun"* yerine, *"Allah'a ibadet edin"* şeklinde geçmektedir.

Bu hadisi Bakî b. Mahled de *Müsned*'inde başka bir vecihten rivayet etmiştir. Lafzı şöyledir:

"Beş vakit namazınızı kılın, bir ayınızı oruç tutun, beytinizi haccedin ve gönül hoşluğu ile mallarınızın zekâtını verin ki Rabb'inizin cennetine giresiniz."[214]

İmam Ahmed, senediyle İbnü'l-Müntefik'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

408- أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ بِعَرَفَاتٍ فَقُلْتُ: ثِنْتَانِ أَسْأَلُكَ عَنْهُمَا: مَا يُنْجِينِي مِنَ النَّارِ وَمَا يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ؟ فَقَالَ: لَئِنْ كُنْتَ أَوْجَزْتَ فِي الْمَسْأَلَةِ لَقَدْ أَعْظَمْتَ وَأَطْوَلْتَ، فَاعْقِلْ عَنِّي إِذَنْ: اعْبُدِ اللهَ لاَ تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا وَأَقِمِ الصَّلاَةَ الْمَكْتُوبَةَ وَأَدِّ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَصُمْ رَمَضَانَ وَمَا تُحِبُّ أَنْ يَفْعَلَهُ النَّاسُ بِكَ فَافْعَلْهُ بِهِمْ وَمَا تَكْرَهُ أَنْ تَأْتِي إِلَيْكَ فَذَرِ النَّاسَ مِنْهُ.

"Resûlullah (s.a.v) Arafat'ta iken yanına vardım. Dedim ki:

'Sana iki hususta soru soracağım: Beni cehennemden kurtaracak olan nedir ve cennete girmemi sağlayacak olan nedir?' Bunun üzerine buyurdular ki:

Daha kısa bir soru sorabilirdin ama gerçekten büyük ve uzun bir mesele sordun. Öyleyse söyleyeceklerimi iyi belle: Hiçbir şeyi ortak

---

213 Tirmizî, Salât, 424 (nr. 616); Ahmed, *el-Müsned*, 5/251; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7617, 7664, 7676, 7677; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/9; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4563.

214 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7535, 7622, 7728.

koşmadan Allah'a ibadet et, farz namazı kıl, farz olan zekâtı ver, ramazan ayında oruç tut, insanların sana nasıl davranmalarından hoşlanırsan sen de onlara öyle davran ve onların sana nasıl davranmasından hoşlanmazsan sen de o tür davranışlardan uzak dur."[215]

Bu hadisin yine İmam Ahmed'den gelen diğer bir rivayeti şöyledir:

"Allah'tan kork, O'na hiçbir şeyi ortak koşma, namazı kıl, zekâtı ver, beyti haccet, ramazanda oruç tut ve bunlara bir şey ekleme."

Bu hadiste soru soran kişinin, Müntefikoğulları'nın elçisi ve isminin de Lakît olduğu söylenmiştir.[216]

Bu ameller kulun cennete girmesini gerekli kılan sebeplerdir. Ancak kulun işlediği haramlar bunun önünde engel oluşturabilir.

İmam Ahmed'in Amr b. Mürre el-Cühenî'den (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerif bu hususa delâlet eder:

409- جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ شَهِدْتُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّكَ رَسُولُ اللهِ وَصَلَّيْتُ الْخَمْسَ وَأَدَّيْتُ زَكَاةَ مَالِي وَصُمْتُ شَهْرَ رَمَضَانَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ مَاتَ عَلَى هَذَا كَانَ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ هَكَذَا -وَنَصَبَ أُصْبُعَيْهِ- مَا لَمْ يَعُقَّ وَالِدَيْهِ.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve senin Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik ettim, beş vakit namazı kıldım, malımın zekâtını verdim, ramazan ayında oruç tuttum (bunun karşılığında ne var)?' Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

---

215. Ahmed, *el-Müsned*, 3/472; 6/383, 384; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/473, 5478; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 4/86-87; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 121.

216 Doğrusu bu kişinin başka biri olduğudur. Bunun için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/311; 4/185; *Üsdü'l-Gâbe*, 6/302.

Kim bu hal üzere ölürse, anne babasına isyan etmemişse kıyamet günü peygamberler, sıddıklar ve şehidlerle birlikte tıpkı -iki parmağını yan yana getirerek- böyle olur."[217]

Cennete girmenin namaz ve benzeri bazı amelleri yapmaya bağlı olduğu konusunda hadisler vârid olmuştur. Meşhur bir hadis şöyledir:

"Kim beş vakit namazı vaktinde kılarsa, o kişiyi cennete sokacağına dair Allah katından verilmiş bir ahit vardır."[218]

Sahîh olarak gelen bir hadis-i şerifte de şöyle buyrulur:

410- مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّةَ.

"Kim iki serinlik namazını[219] *kılarsa cennete girdi demektir."*[220]

Bütün bunlar, bir amelin yapılması için gereken tüm şartları yerine getirmek ve bütün engelleri ortadan kaldırmak şeklinde ifade edilebilecek olan sonucu etkileyecek sebebi ifade kabilindendir.

İmam Ahmed'in, Beşîr b. Hasâsiye'den (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerif buna delâlet eder. Beşîr der ki:

411- أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ لِأُبَايِعَهُ فَشَرَطَ عَلَيَّ شَهَادَةَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنْ أُقِيمَ الصَّلاَةَ وَأُؤَدِّي الزَّكَاةَ وَأَنْ أَحُجَّ حَجَّةَ

---

217 Ahmed, *el-Müsned,* 4/231; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm,* 2/311; Bezzâr, *el-Müsned,* nr. 25; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 3438; Heysemî, *ez-Zevâid,* nr. 135.

218 Ebû Davud, Salât, 9, 337 (nr. 425, 1420); Nesâî, Salât, 6 (1/230); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 194 (nr. 1401); Ahmed, *el-Müsned,* 5/317; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 1731.

219 İki serinlik namazından maksat sabah ve ikindi namazlarıdır. Kurtubî ve pek çok âlim bu görüşü delil getirir. Serin zamanlarda kılındıkları için bunlara serinlik namazı denilmiştir.

220 Buhârî, nr. 574; Müslim, Mesâcid, 215 (nr. 635); Ahmed, *el-Müsned,* 4/80; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 1739.

الْإِسْلَامِ وَأَنْ أَصُومَ رَمَضَانَ وَأَنْ أُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللهِ. فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَأَمَّا اثْنَتَانِ فَوَاللهِ مَا أُطِيقُهُمَا: الْجِهَادُ وَالصَّدَقَةُ! فَقَبَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدَهُ ثُمَّ حَرَّكَهَا فَقَالَ: فَلاَ جِهَادَ وَلاَ صَدَقَةَ، فَبِمَ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ؟ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أُبَايِعُكَ. فَبَايَعْتُهُ عَلَيْهِنَّ كُلِّهِنَّ.

"Biat etmek üzere Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldim. Bana, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna şahitlik etmemi, namaz kılmamı, zekâtı vermemi, İslâm'daki hac vazifesini yerine getirmemi, ramazan orucunu tutmamı ve Allah yolunda cihad etmemi şart koştu. Ben de bunun üzerine dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Vallahi şu ikisine güç yetiremem: Cihad ve zekât.' Bu sözüm üzerine Resûlullah (s.a.v) ellerini tuttu ve sallayarak şöyle buyurdu:

'Cihad yok, zekât yok. Ne ile cennete gireceksin öyleyse?' Ben de,

'Ey Allah'ın Resûlü! Sana biat ediyorum' dedim ve şartların hepsi üzerine biat ettim."[221]

Bu hadis-i şerife göre, cihad ve zekât şartları yerine getirilmeden hadiste belirtilen diğer şartları yerine getirmek cennete girmek için yeterli olmamaktadır.

Cennetin Önündeki Bazı Engeller

Sahîh hadislerde belirtildiğine göre, bazı büyük günahlar kişinin cennete girmesine engel olmaktadır. Şu hadis-i şerifler buna birer örnektir:

412- لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ.

"Akrabalık bağını kesen kişi cennete giremez."[222]

---

[221] Ahmed, *el-Müsned*, 5/224; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1233; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 118.

413- لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ.

"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişi cennete giremez."[223]

414- لاَ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلاَ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا.

"İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız."[224]

Bunun yanında borçlu kişinin borcunu ödemedikçe cennete giremeyeceğine dair hadisler vârid olmuştur.[225] Sahîh bir hadiste ise şu hususa dikkat çekilir:

415- أَنَّ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا جَازُوا عَلَى الصِّرَاطِ حُبِسُوا عَلَى قَنْطَرَةٍ يُقْتَصُّ مِنْهُمْ مَظَالِمَ بَيْنَهُمْ كَانَتْ فِي الدُّنْيَا.

"Müminler sıratı geçmek üzere iken, dünyada iken haksızlık yaptığı kişilerin hakkı kendisinden alınıncaya kadar köprü üzerinde bekletilirler."[226]

---

222 Buhârî, nr. 5984; Müslim, Birr, 18, 19 (nr. 2556); Ebû Davud, Zekât, 45 (nr. 1696); Tirmizî, Birr, 10 (nr. 1909); Ahmed, *el-Müsned*, 4/80, 84; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 454.

223 Müslim, İmân, 153 (nr. 91); Ebû Davud, Libâs, 29 (nr. 4091); Tirmizî, Birr, 60 (nr. 1998); İbn Mâce, Mukaddime, 9, Zühd, 16 (nr. 59, 4173); Ahmed, *el-Müsned*, 1/399, 412, 416, 451, 2/164; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 224, 5466, 5680; Hâkim, *el-Müstedrek*, nr. 5757; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5013, 5065, 5066, 5289, 5330; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 26580.

224 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 980; Müslim, İmân, 93, 94 (nr. 54); Ebû Davud, Edeb, 142 (nr. 5193); Tirmizî, İsti'zân, 1 (nr. 2688); İbn Mâce, Mukaddime, 9, Edeb, 11 (nr. 68, 3692); Ahmed, *el-Müsned*, 2/391, 442, 447, 495, 477, 512; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 236; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/232; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 462, 465, 619; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 25742; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 7071.

Hadisin tamamı şu şekildedir: *"... Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selâmı yayınız."* Hadis, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir.

225 Ebû Davud, Büyû', 9 (nr. 3341); Nesâî, Büyû', 98 (7/314-315); Ahmed, *el-Müsned*, 5/11, 13, 20; Tayâlisî, nr. 891, 892; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/25-26.

Seleften biri şöyle der: Bir kişi, dünyada işlediği bir günah yüzünden cennetin kapısında 100 sene bekletilir.

İşte bütün bu sayılanlar cennete girme önündeki engellerdir. Bu açıdan bakıldığında, cennete girmenin mücerret tevhide bağlanmasının anlamı daha güzel açığa çıkar.

Cennetin Anahtarı

Sahîhayn'de, Ebû Zer'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

416- مَا مِنْ عَبْدٍ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ ثُمَّ مَاتَ عَلَى ذَلِكَ إِلاَّ دَخَلَ الْجَنَّةَ. قُلْتُ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ؟ قَالَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ! قَالَهَا ثَلاَثًا ثُمَّ قَالَ فِي الرَّابِعَةِ: عَلَى رَغْمِ أَنْفِ أَبِي ذَرٍّ! فَخَرَجَ أَبُو ذَرٍّ يَقُولُ: وَإِنْ رَغِمَ أَنْفُ أَبِي ذَرٍّ.

"Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) diyen ve bu inanç üzere ölen her kişi mutlaka cennete girer. (Ebû Zer) ben dedim ki:

'Zina etse, hırsızlık yapsa da mı?' Buyurdular ki:

'Zina etse, hırsızlık yapsa da!' Bu sözü üç defa tekrarladı. Dördüncüsünde ise,

'Ebû Zer'in burnu yerde sürülmesine rağmen (Ebû Zer patlasa bile) zina etse ve hırsızlık yapsa da böyle!' buyurdular.

(Râvi der ki): Ebû Zer (r.a) oradan çıkarken,

'Ebû Zer'in burnu yerde sürülmesine rağmen (Ebû Zer patlasa da) böyle!' diyordu."[227]

---

[226] Buhârî, Mezâlim, 1 (nr. 2440).

[227] Buhârî, nr. 5827; Müslim, İmân, 154 (nr. 94); Ahmed, *el-Müsned,* 5/166; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 169.

Yine Buhârî ve Müslim, Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

417- مَنْ شَهِدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُاللهِ وَرَسُولُهُ وَكَلِمَةٌ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ وَأَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَالنَّارَ حَقٌّ، أَدْخَلَهُ اللهُ الْجَنَّةَ عَلَى مَا كَانَ مِنَ الْعَمَلِ.

"Her kim, Allah'tan başka ilâh yoktur, O tektir, ortağı yoktur, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Hz. İsâ (a.s) Allah'ın kulu ve elçisidir, Meryem'e (rahmine) bıraktığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur, cennet gerçektir ve cehennem de gerçektir diye diliyle ikrar ve kalbiyle tasdik ederse, o kulun ameli ne olursa olsun (sonunda) Allah onu cennete kor."[228]

Müslim, Ebû Hüreyre'den veya Ebû Saîd'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Ben, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve kendimin Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik ederim. Bu inanç üzerine bir şüphesi bulunmadan Allah'a kavuşan kimse ile cennet arasında bir engel konulmaz."[229]

Yine Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

418- مَنْ لَقِيتَ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مُسْتَيْقِنًا بِهَا قَلْبُهُ فَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ.

"Resûlullah (s.a.v) bir gün kendisine şöyle der:

Karşılaştığın kimselerden her kim kalbiyle kesin olarak inanmış biçimde 'Allah'tan başka ilâh yoktur' diye şehadet getirirse, onu cennetle müjdele!"[230]

---

228 Buhârî, nr. 3435; Müslim, İmân, 47 (nr. 28); Ahmed, *el-Müsned*, 5/314; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 207.

229 Müslim, İmân, 44, 45 (nr. 27).

230 Müslim, İmân, 52 (nr. 31); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4543.

Bu anlamda bize ulaşan hadis-i şeriflerin sayısı gerçekten çok fazladır.

Sahîhayn'de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir:

419- مَا مِنْ عَبْدٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ إِلاَّ حَرَّمَهُ اللهُ عَلَى النَّارِ.

"Resûlullah (s.a.v) bir gün Muâz'a şöyle der:

Hangi kul, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve elçisidir diye şehadette bulunsa, Allah onu cehenneme haram kılar."[231]

Yine Buhârî ve Müslim, İtbân b. Mâlik'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ'nın rızasını arzulayarak 'lâ ilâhe illallah' diyen kişiye Allah kesinlikle ateşi haram kılmıştır."[232]

Kelime-i Tevhid Cennete Girmek İçin Yeterli midir?

Âlimlerden bazıları şöyle der: Kelime-i tevhid cennete girmeyi ve cehennemden kurtulmayı gerekli kılan sebeptir. Ancak bunun şartları vardır, onlar da farzları yerine getirmektir. Yine bunun (cennete girmenin) önünde engeller vardır ve onlar da büyük günahları işlemektir.

Hasan-ı Basrî (rh.a), Ferezdak'a şöyle der: "Lâ ilâhe illallah sözünün şartları vardır. Namuslu kadınlara zina iftirası atmaktan sakın." Yine şu söz de ona aittir: "Bu ana direktir, peki bunu ayakta tutan bağlar nerede?"

Bu sözü ile, kelime-i tevhidin çadırı ayakta tutan ortadaki ana direk olduğunu, ancak yanlardan bağlarla sabitlenmedikçe bu çadırın

231 Buhârî, nr. 128; Müslim, İmân, 53 (nr. 32).

232 Buhârî, nr. 425; Müslim, İmân, 54 (nr. 33).

ayakta kalamayacağını söylemek istiyordu. Bu bağlar ise emredilenleri yerine getirmek ve yasaklananlardan uzak durmaktır.

Hasan-ı Basrî'ye (rh.a) derler ki: "Bazı kimseler, 'lâ ilâhe illallah' diyen kişi cennete girer, diyorlar." Onlara şöyle karşılık verir: "Kim, 'Lâ ilâhe illallah' der, bunun hakkını ve bu söz ile farz olan şeyleri yerine getirirse cennete girer."

Vehb b. Münebbih'e (rh.a), "Lâ ilâhe illallah sözü cennetin anahtarı değil midir?" diye sorarlar. Şöyle der: "Evet öyledir, ancak her anahtarın mutlaka üzerinde dişleri bulunur. Eğer yanında bulunan anahtarın dişleri varsa sana kapıyı açar, aksi takdirde sana kapı açılmaz."

Bu durum, İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edilen şu söze benzemektedir. İbn Ömer'e "lâ ilâhe illallah" sözüyle ilgili olarak derler ki: "Bu sözü söylemeyen kişiye nasıl ki amel hiçbir fayda vermiyorsa, acaba bu sözü söyleyene amelin (günahın) bir zarar vermemesi söz konusu mu?" Bu soruya İbn Ömer şöyle cevap verdi: "Doğru yaşa, sakın aldanma!"

Âlimlerden bir kısmı da -ki bunlar arasında Dahhâk ve Zührî de vardır- şöyle der: Bu hüküm farzların ve hadlerin emredilmesinden önceki döneme aittir. Bu görüşte olan âlimlerden bazıları bu hükmün neshedildiğine (hükmünün kaldırıldığına) işaret etmişlerdir. Bazıları da, önceki hükme bazı şartlar eklenerek genişletildiğini dile getirmişlerdir. Bir hükme ilâve şartlar getirmenin nesih olup olmadığı konusunda ise, bilindiği gibi usulcüler arasında görüş ayrılığı vardır. Bu görüşlerin hepsi de söz götürür. Zira bu konuda vârid olan hadislerin çoğu farzlar ve hadlerin teşrîinden sonra söylenmiştir.

Süfyân-ı Sevrî (rh.a) şöyle der: "Bu hükmü farzlar ve hadler neshetmiştir." Sevrî'nin bu sözlerle kastettiği şey, yukarıdaki âlimlerin söyledikleri ile aynı anlam olabilir. Yahut bu sözü ile şunu kastetmiş olabilir: Farzları yerine getirme zorunluluğu ve hadlerin varlığı şunu açıklığa kavuşturmaktadır; dünyaya ait cezalar, sırf kelime-i şehadet ile düşmez. Âhirete ait cezalar da böyledir. Bu tür açıklamalar sebebiyle ve şüpheleri ortadan kaldırmak için selef bunu nesih olarak isim-

lendirmiştir. Yoksa onların söylemek istedikleri, herkesin bildiği terim anlamındaki nesih değildir.

Âlimlerden bir kısmı da şöyle der: Genel (mutlak) anlamda söylenmiş olan bu metinler, kelime-i tevhidin ihlâsla söylenmiş olması şartıyla sınırlanmış olarak gelmiştir. Bunun ihlâs ve samimiyetle söylendiğinin belirtisi de, bu sözü söyleyen kişiyi günahlarda ısrar etmekten alıkoymasıdır.

Hasan-ı Basrî'nin rivayet ettiği *mürsel* hadislerden birinde Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

420- مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مُخْلِصًا دَخَلَ الْجَنَّةَ. قِيلَ: وَمَا إِخْلاَصُهَا؟
قَالَ: أَنْ تَحْجُزَكَ عَمَّا حَرَّمَ اللهُ.

"Kim ihlâsla 'lâ ilâhe illallah' derse cennete girer. Denildi ki:

Bunu ihlâsla söylemenin belirtisi nedir? Buyurdular ki:

Allah'ın haram kıldıklarından seni alıkoymasıdır."[233] Bu hadis diğer vecihlerden *müsned* ve *zayıf* olarak rivayet etmiştir.

Hasan-ı Basrî, daha önce kendisinden nakletmiş olduğumuz sözü ile bu hadis-i şerifte belirtilen hususu kastetmiş olsa gerek. Çünkü "lâ ilâhe illallah" sözünün mânasının kalpte gerçekleşmesi, buna sıdk ve ihlâs ile bağlılık göstermesi şunları gerektirir:

Allah Teâlâ'ya karşı duyulan celâl, heybet, korku, muhabbet, umut, tazim ve tevekkül vasıfları bakımından O'nun tek ilâh olduğunu kalbinde kökleştirmek ve bununla dopdolu olmaktır. Bunun yanında Allah'ın dışındaki yaratılmışlardan herhangi birini ilâh kabul etmeyi kalpten tamamen silmek gerekir. Bu hale geldiği zaman, Allah'ın muradı, sevdiği ve istediği dışında o kişide ne sevgi ne irade ne de istek kalır. Buna ilâve olarak nefsin bütün istek ve arzuları, şeytanın vesveseleri kalpten tamamıyla kovulmuş olur.

---

233 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 15074; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/254; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18.

Kim bir şeyi sever ve ona itaat ederse, onun için sever ve onun için nefret ederse, o kimsenin ilâhı odur. Buna göre, bir kimse sadece Allah için sever ve nefret eder, yine sırf Allah için dostluk yapar ve düşman olursa, Allah Teâlâ bu kişinin gerçek anlamda ilâhıdır. Kim de nefsinin isteği doğrultusunda sever ve nefret eder, yine onun arzusuna uygun olarak dostluk ve düşmanlık yaparsa, bu kimsenin ilâhı da hevâsıdır (nefsinin arzularıdır).

Nitekim bir âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Hevâ ve hevesini tanrı edinen, bilgisi olduğu halde Allah'ın şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü?"[234]

Hasan-ı Basrî (rh.a) bu âyetle ilgili olarak şöyle der: "Hevâsını tanrı edinen kişi, nefsinin her istediği şeyi yapan kimsedir."[235]

Katâde ise şöyle der:

"Bu kimse nefsi bir şey istediğinde hemen onu yapar, canı bir şey çektiğinde hemen onu işler. Bunları yerine getirmekten ne takvâ ne de vera' onu geri bırakır."

Bu mânada Ebû Ümâme'den (r.a) *merfû* olarak şu hadis rivayet edilmiştir:

"Gökyüzünün altında, Allah katında nefsine uyarak onun peşinde gitmekten daha büyük bir cürüm yoktur."[236]

Allah'a isyan ederek şeytana itaat eden kişi de onun kulu olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurur:

"Ey insanoğulları! Ben size, şeytana tapmayın, o sizin için apaçık bir düşmandır, diye bildirmedim mi?"[237]

---

234 Câsiye 45/23.

235 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/260. Süyûtî, bunu İbn Ebû Şeybe, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim'in rivayet ettiğini belirtir.

236 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7502; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/715.

237 Yâsîn 36/60.

Bu açıklamalar ışığında şu husus açıklığa kavuşmuş oldu: "Lâ ilâhe illallah" sözünün anlamı, ancak Allah'ın hoşlanmadıklarına karşı kalbinde muhabbet gösterme ve Allah'ın iradesine uygun olmayanı istemede ısrar etmeyen kişilerin kalbine tam olarak yerleşmiş demektir.

Bir kimsenin kalbinde kelime-i tevhide aykırı olan bu niteliklerin bulunması tevhidi zedeleyen unsurlardır. Bunlar bir tür gizli şirktir. Nitekim, ***"O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..."***[238] meâlindeki âyeti Mücâhid, "O'ndan başkasına muhabbet beslemeyin" şeklinde tefsir eder.

Hâkim *Sahîh*'inde[239] Hz. Âişe (r.anhâ) vâlidemizden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

421- اَلشِّرْكُ أَخْفَى مِنْ دَبِيبِ الذَّرِّ عَلَى الصَّفَا فِي اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ وَأَدْنَاهُ أَنْ تُحِبَّ عَلَى شَيْءٍ مِنَ الْجَوْرِ وَتَبْغَضَ عَلَى شَيْءٍ مِنَ الْعَدْلِ وَهَلِ الدِّينُ إِلاَّ الْحُبُّ وَالْبُغْضُ؟ قَالَ اللهُ ﷻ: ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ﴾.

"Şirk, zifiri karanlık gecede karıncanın kaya üzerindeki hareketinden daha gizlidir. Bunun en aşağı derecesi, zulüm sayılan bir şeye muhabbet beslemek ve adalete karşı nefret etmektir. Zaten din sevgi ve nefretten ibaret değil midir? Nitekim Cenâb-ı Hak,

'(Resûlüm!) ***De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın'***[240] *buyurmaktadır."*

Kelime-i Tevhide Sadakat

İbn Ebü'd-Dünyâ, Enes'ten (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

---

[238] En'âm 6/151.

[239] Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/291; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/253; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 2/24. İbn Kesîr, bunu İbn Ebû Hâtim'in rivayet ettiğini belirtir.

[240] Âl-i İmrân 3/31.

422- لاَ تَزَالُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ تَمْنَعُ الْعِبَادَ مِنْ سَخَطِ اللهِ مَا لَمْ يُؤْثِرُوا دُنْيَاهُمْ عَلَى صَفْقَةِ دِينِهِمْ، فَإِذَا آثَرُوا صَفْقَةَ دُنْيَاهُمْ عَلَى دِينِهِمْ ثُمَّ قَالُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ رَدَّهَا اللهُ عَلَيْهِمْ وَقَالَ اللهُ: كَذَبْتُمْ!

"İnsanlar dünyalık ticareti dinlerine tercih etmedikleri sürece, 'lâ ilâhe illallah' sözü onları Allah'ın öfkesinden korumaya devam eder. Dünyalık ticareti dinlerine tercih ettikleri zaman 'lâ ilâhe illallah' sözünü söylediklerinde, Cenâb-ı Hak onlar için, 'Yalan söylüyorsunuz' buyurur."[241]

Böylece Peygamber Efendimiz'in şu sözünün anlamı anlaşılmış oldu:

"Kim kalbinden sıdk ile lâ ilâhe illallah derse, Allah o kişiyi cehenneme haram kılar."

Buna göre bu sözü söyleyenlerden cehenneme girenler, bu sözlerindeki sadakatin azlığından girerler. Çünkü bu söze samimi bir kalple sadık kalındığı zaman, kalpten Allah'ın dışındakileri temizler.

Lâ ilâhe illallah sözüne sadakat gösteren kişi O'ndan başkasını sevmez, sadece O'na umut bağlar, Allah'tan başka hiç kimseden korkmaz, yalnızca Allah'a güvenir ve dayanır. Bu kişinin nefsinden ve arzularından geriye bir eser kalmaz. Eğer kalpte Allah'ın dışındakilerden bir iz kalmış ise, bunun sebebi bu sözündeki sadakatinin azlığıdır.

Cehennem ateşi tevhid ehlinin imanının nuru ile söner. Tıpkı şu meşhur hadis-i şerifte belirtildiği gibi:

423- تَقُولُ النَّارُ لِلْمُؤْمِنِ: جُزْ يَا مُؤْمِنُ، فَقَدْ أَطْفَأَ نُورُكَ لَهَبِي!

---

[241] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3619; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4034; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12186, 12187, 12188.

"Cehennem mümine şöyle seslenir: Çabuk geç ey mümin, nurun alevimi söndürecek."[242]

İmam Ahmed *Müsned*'inde Câbir'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

424- لاَ يَبْقَى بَرٌّ وَلاَ فَاجِرٌ إلاَّ دَخَلَهَا فَتَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ بَرْدًا وَسَلاَمًا كَمَا كَانَتْ عَلَى إِبْرَاهِيمَ حَتَّى أَنَّ لِلنَّارِ ضَجِيجًا مِنْ بَرْدِهِمْ.

"İyi olsun günahkâr olsun herkes oraya (cehenneme) girecektir. Orası müminler için tıpkı İbrahim'e (a.s) olduğu gibi serin ve esenlik olur. Hatta onların serinliğinden dolayı cehennem rahatsız olup inler."[243]

Bu özellik, müminlerin Hz. İbrahim'den (a.s) miras yoluyla aldıkları bir haldir. Müminlerin kalplerinde bulunan muhabbet ateşinden cehennem ateşi korkuya kapılmaktadır.

Cüneyd-i Bağdâdî (rh.a) şöyle der: "Cehennem ateşi der ki:

'Yâ Rabbi, şayet sana itaat etmemiş olsaydım, bana benden daha şiddetli bir şeyle azap eder miydin?' Cenâb-ı Hak da (c.c) şöyle buyurur:

'Evet, sana en büyük ateşimi musallat ederdim.' Cehennem,

'Benden daha büyük ve daha şiddetli bir ateş var mı ki?' diye sorunca, şöyle buyurur:

Evet var, o ateş müminlerden velî kullarımın kalplerine yerleştirmiş olduğum muhabbetimin ateşidir."

Bu mânada şairlerden biri şöyle der:

Sevenlerin kalbindeki muhabbet ateşi,
Serinliktir ona göre en şiddetli cehennem ateşi.

---

[242] Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/329; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/258; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18446.

[243] Ahmed, *el-Müsned*, 3/328-329; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/587; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 5/247; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/535.

Hz. Muâz'ın (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadis-i şerif bu mânaya delâlet eder:

425- مَنْ كَانَ آخِرُ كَلاَمِهِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ.

"Son sözü 'lâ ilâhe illallah' olan kişi cennete girer."[244]

Ölmek üzere olan bir kişinin kelime-i tevhidi ihlâs ile, geçmiş günlerine tövbe, pişmanlık ve bir daha kötülük işlememeye kesin kararlılıkla söylemesi neredeyse kesin gibidir. Hattâbî, tevhid konusunda müstakil olarak telif ettiği esirinde bu görüşü tercih etmiştir. Bu da güzel bir izah tarzıdır.

---

[244] Ebû Davud, Cenâiz, 20 (nr. 3116); Ahmed, *el-Müsned*, 5/233, 247; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/351.

Yirmi Üçüncü Hadis

TEMİZLİK ve TESBİHLERİN ÖNEMİ, AMELLERDEKİ NUR, KUR'ÂN'IN HÜCCET OLMASI

عَنْ أَبِي مَالِكٍ الأَشْعَرِيِّ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: اَلطُّهُورُ شَطْرُ الإِيمَانِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْـلأُ الْمِيزَانَ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلآنِ أَوْ تَمْلأُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ، وَالصَّلاَةُ نُورٌ، وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ، وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ، وَالْقُرآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْحُجَّةٌ عَلَيْكَ كُلُّ النَّاسِ يَغْدُو، فَبَائِعٌ نَفْسَهُ فَمُعْتِقُهَا أَوْ مُوبِقُهَا.

Ebû Mâlik el-Eş'ârî'den (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillâh mîzanı doldurur. Sübhânellah ve elhamdülillâh (her biri) **göklerle yerin arasını doldururlar -veya** (ikisi) **doldurur-. Namaz nurdur. Sadaka burhandır. Sabır ziyâdır** (aydınlıktır)**. Kur'ân-ı Kerîm ise ya lehine ya da aleyhine bir delildir. Bütün insanlar sabahleyin giderler; kimi nefsini satın alır ve onu âzat eder yahut onu helâke sürükler."**[245]

---

[245] Müslim, Taharet, 1 (nr. 223); Tirmizî, Daavât, 91 (nr. 3512); Nesâî, Zekât, 1 (5/5-8); *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 168, 169; İbn Mâce, Tahâret, 5 (nr. 280); Ahmed, *el-Müsned*, 5/342, 343; Dârimî, *es-Sünen*, 1/167; Beyhakî, *es-Sünne*, 1/42;

DİĞER RİVAYETLER

Tirmizî, Yahya b. Ebû Kesîr'den Müslim'in rivayet ettiği hadisi şu lafızla rivayet eder: *"Abdest imanın yarısıdır..."* Hadisin geri kalan kısmı Müslim'in rivayetiyle aynıdır.

İmam Ahmed ve Tirmizî, Süleymoğulları'ndan birinden şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) bunları iki eliyle -veya bir eliyle- saydı ve buyurdu ki:

Tesbih (sübhânellah) mîzanın yarısıdır. Elhamdülillâh onu doldurur. Tekbir (Allahüekber) gök ile yer arasını doldurur. Oruç sabrın yarısıdır. Temizlik de imanın yarısıdır."[246]

TEMİZLİĞİN ÖNEMİ

Hadisteki Temizlikten Maksat

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Temizlik imanın yarısıdır"** sözünde geçen temizlik kelimesini bazıları günahlardan temiz olmak şeklinde açıklamıştır. Tıpkı şu âyetlerde geçtiği gibi:

"Onlar temiz kalmaya uğraşan insanlarmış."[247]

"Giydiklerini temiz tut."[248]

"Şunu iyi bilin ki, Allah çokça tövbe edenleri sever, çokça temizlenenleri de sever."[249]

Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3423, 3424; İbn Mende, *İmân*, s. 211; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 844.

246 Tirmizî, Daavât, 87 (nr. 3519); Ahmed, *el-Müsned*, 5/363; Dârimî, *es-Sünen*, 1/167; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20582; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 432-434.

247 A'râf 7/82.

248 Müddessir 74/4.

249 Bakara 2/222.

Âlimler şöyle der: İman iki çeşittir; yapmak ve terk etmek. Yarısı emredilenleri yerine getirmek ve yarısı da yasaklananları terk- etmektir. Bu da günahları terkederek nefsi temizlemektir.

Bu izah tarzını reddeden ve onunla çelişen, *"Abdest imanın yarısıdır..."* rivayeti ve yine bu doğrultuda olan, *"Abdesti mükemmel almak imanın yarısıdır..."* rivayeti olmasaydı, yukarıdaki âlimlerin açıklamaları hadisin muhtemel anlamları arasında kabul edilebilirdi.

Ayrıca anlam yönünden de bu açıklama üzerinde tereddüt vardır. Zira hadiste geçen ameller de insanın nefsini kirden temizleyici özelliğe sahiptir. Meselâ namaz bunlardan biridir. O halde bunlar nasıl olur da temizlik kavramının içine girmez? Amelleri veya bir kısmını temizlik kavramı içine soktuğumuz zaman, bu durumda günahları terketmenin imanın yarısı olduğu hususu doğru olmaz.

Çoğunluğun kabul ettiği doğru olan görüş ise şudur: Bu hadis-i şerifte geçen temizlik kelimesiyle, su ile maddî kirlerden temizlenme kastedilmektedir. Nitekim Müslim de abdest babına bu hadisi rivayet ederek başlamıştır. Nesâî, İbn Mâce ve daha başka hadisçiler de bunu abdest bölümünde rivayet etmişlerdir. Bu durumda ise âlimler, su ile temizlenmenin imanın yarısı olmasının ne anlama geldiği konusunda ihtilâf etmişlerdir.

Temizlik İmanın Yarısıdır Sözünün Anlamı

Bu konuda âlimlerin görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Âlimlerden bir kısmı bu konuda şöyle der: Temizliğin imanın yarısı olmasından maksat, nisbî olarak yarısı değil onun bir parçası olmasıdır. Bu durumda abdest imanın bir parçası olmaktadır. Bu ise zayıf bir değerlendirmedir. Çünkü "şatr" kelimesi dil yönünden yarım anlamında kullanılır. Ayrıca daha önce de naklettiğimiz gibi Süleymoğulları'ndan birinin rivayetindeki hadisin lafzında bu ifade, *"Temizlik imanın yarısıdır"* şeklinde, yani yarım anlamına gelen "nısf" kelimesiyle geçmektedir.

2. Bazı âlimler ise şöyle der: Bu sözün mânası şudur: Kişi abdest sayesinde iman ile aldığı sevabın yarısını alır. Bu görüş üzerinde de durmak gerekir, gerçekten oldukça uzaktır.

3. Âlimlerden bâzıları ise şöyle der: İman bütün büyük günahlara kefâret olur. Abdest ise küçük günahlara kefâret olur. Bu yönüyle temizlik imanın yarısı olmaktadır. Ancak bu yorumu şu hadis reddetmektedir:

"Kim İslâm'da (müslüman olduktan sonra) kötülük işlerse, câhiliye döneminde işlediklerinden de hesaba çekilir."[250] Bu hadisi daha önce nakletmiştik.

4. Bir kısım âlimler de şöyle der: Abdest iman ile birlikte günahlara kefâret olur. Bu haliyle imanın yarısı gibi olur. Bu görüş de zayıftır.

5. Bazı âlimlerin izahı da şöyledir: Bu hadiste geçen iman kelimesinden maksat namazdır. Nitekim şu âyet-i kerime bu hususa işaret eder.

"Senin yöneldiğin yönü, Peygamber'e uyanları, cayacaklardan ayırt etmek için kıble yaptık. Doğrusu Allah'ın yola koyduğu kimselerden başkasına bu ağır bir şeydir. Allah imanınızı *(namazlarınızı)* ***boşa çıkaracak değildir. Doğrusu Allah insanlara şefkat gösterir, merhamet eder"***[251]

Bu ayette iman ile kastedilen Beytülmakdis'e (ilk kıble olan Kudüs'e) doğru kılınan namazlardır.

Buna göre, namaz iman olarak kabul edildiği zaman, namaz da abdestsiz kabul edilmeyeceğine göre, bu yönüyle abdest namazın yarısı olmaktadır. Bu yorumu Muhammed b. Nasr el-Mervezî *Kitâbü's-Salât*'ta İshak b. Râhûye'den, o da Yahya b. Âdem'den şu sözlerle nakletmiştir: "Bilmiyorum demek ilmin yarısıdır. İlim gerçekte "biliyorum" ve "bilmiyorum" demekten ibarettir. Bunların her biri diğerinin yarısıdır."[252]

---

250 Buhârî, nr. 6921; Müslim, İmân, 53 (nr. 120).

251 Bakara 2/143.

252 Mervezî, *Kitâbü's-Salât*, 1/435.

Ben derim ki:

İki kısma ayrılan her şeyin bir parçası o bütünün yarısıdır. İki parçadan biri miktar olarak diğerinin tam olarak yarısı veya diğerinden daha fazla olması durumu değiştirmez. Buna şu hadis-i şerif delâlet eder:

"Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm..."[253]

Bundan maksat şudur: Namazdaki kıraattir. Bu sebeple bunu Fâtiha sûresi ile tefsir etmiştir. Bununla söylenmek istenen, Fâtiha'nın ibadet ve istek olmak üzere ikiye bölündüğünü anlatmaktır. İbadet Rabb'in hakkı, istemek ise kulun hakkıdır. İkiye bölünme sözü ile Fâtiha sûresinin harflerinin tam ortadan eşit sayıda ikiye bölünmesi kastedilmemiştir.

Bu yorumu Hattâbî[254] zikretmiş ve Araplar'ın şu sözünü buna delil getirmiştir: "Senenin yarısı ikamet (yerleşik hal) yarısı yolculuktur." Bu söz ile, bir yılın günlerinin sayı olarak tam yarısının seferde diğer yarısının da yolculukta geçtiği değil, yılın iki bölüm halinde geçtiği anlatılır. Bu sürelerden biri diğerinden farklı uzunlukta olabilir. Hattâbî, Şüreyh'in şu sözünü de delil getirir. Şüreyh'e, "Nasıl sabahladın?" diye sorarlar. O da, "İnsanların yarısının öfkesini kazanmış olarak sabahladım" der. Kadılık yapan Şüreyh bu sözü ile, insanların "lehlerine hüküm verilenler" ve "aleyhlerine hüküm verilenler" diye iki kısma ayrıldığını, aleyhlerine hüküm verilenlerin öfkeli ve lehlerine hüküm verilenlerin de kendisinden razı olduğunu söylemek istemiştir. Bu iki kesim birbirine zıt iki grubu oluşturmaktadır. Yine bu anlamda şairin biri şöyle der:

Öldüğüm zaman insanlar iki kısımdır; kötüleyenler,
Bir de, hayatta yaptıklarım için beni övenler.

---

[253] Müslim, Salât, 38 (nr. 395); Ebû Davud, Salât, 136 (nr. 821); Tirmizî, Tefsir, 2 (nr. 2953); Nesâî, İftitâh, 23 (2/135-136); İbn Mâce, Edeb, 52 (nr. 3784); Ahmed, *el-Müsned,* 2/241; Mâlik, *el-Muvatta',* 1/84; İbn Huzeyme, *es-Sahîh,* nr. 502; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 776. Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği uzun bir hadisin bir bölümüdür.

[254] Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen,* 1/204.

Şair bu sözü ile, ölümünden sonra insanların iki kısma ayrılacağını anlatmak istemiştir.

Ben derim ki; Ebû Hüreyre'nin (r.a) miras hukuku (ferâiz) ile ilgili olarak rivayet ettiği şu *merfû* hadis de bu anlamdadır: "*... Bunlar ilmin yarısıdır.*" Bu hadisi İbn Mâce rivayet etmiştir.[255]

Mükellefleri ilgilendiren hükümler iki kısımdır. Bunlardan biri hayatta olanları ilgilendiren hükümler, diğeri ise ölümden sonrasını ilgilendiren hükümler. Ölümden sonrasıyla ilgili hükümler miras hukukunu (ferâizi) ilgilendirmektedir. İbn Mesud da (r.a) şöyle der: "Miras hukuku ilmin üçte biridir."

Ebû Davud ve İbn Mâce'nin Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) rivayet ettiği şu *merfû* hadisi de böyle anlamak gerekir:

426- اَلْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ وَمَا سِوَى ذٰلِكَ فَهُوَ فَضْلٌ: آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ.

"*İlim üç kısımdır, bunun dışında kalanlar fazlalıktır. (Bunlar) ya muhkem âyettir ya ayakta duran (yaşayan) sünnettir ya da adâletli (biçimde mirası bölüştüren) ferâizdir.*"[256]

Mücâhid'in (rh.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Ağza ve buruna su vermek abdestin yarısıdır."[257]

---

255 İbn Mâce, Ferâiz, 1 (nr. 2719); Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/67; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/332; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/209.

256 Ebû Davud, Ferâiz, 1 (nr. 2885); İbn Mâce, Mukaddime, 8 (nr. 54); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/209.

Hadis-i şerifte geçen 'muhkem âyet' ile Kur'ân-ı Kerîm; 'ayakta duran sünnet' ile Hz. Peygamber'den bizlere nakledilen sâbit sünnetler kastedilmektedir. 'Adâletli fariza' ile, mirasın Cenâb-ı Hakk'ın emrine uygun olarak âdil biçimde bölünmesini sağlayan ferâiz ilmi (miras hukuku) anlaşılabilir. Bu ifade ile Kitap ve Sünnet'ten çıkarılan hükümleri de anlamak mümkündür. Zira iki temel kaynaktan usulüne uygun olarak çıkarılan hükümleri de adaleti sağlayan farzlar şeklinde anlamak mümkündür. (Çev.).

257 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/28.

Herhalde Mücâhid şöyle demek istemiştir: Abdest iki kısımdır, bir kısmı Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen, ikinci kısmı ise sünnetle gelen kısmıdır. Ağız ve buruna su vermek de sünnet yoluyla gelmiştir. Yahut şunu kastetmiş olabilir: Ağız ve buruna su vermek bedenin iç kısımlarını temizler. Diğer abdest âzalarını yıkamak ise vücudun dış kısmını temizlemeye girer. Bu yönüyle bakıldığında her bölüm bir yarıyı oluşturur.

İbn Mesud'un (r.a) şu sözü de bu anlamdadır: "Sabır imanın yarısıdır, yakîn ise imanın tamamıdır."[258]

Yezîd er-Rekkâşî, Enes'ten (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

427- اَلْإِيمَانُ نِصْفَانِ: نِصْفٌ فِي الصَّبْرِ وَنِصْفٌ فِي الشُّكْرِ.

"İman iki yarımdan (parçadan) ibarettir. Yarısı sabır ve yarısı da şükürdür."[259]

İman, emredilenleri yapmayı ve yasaklardan uzak durmayı gerektirdiğine göre, bütün bunları yerine getirebilmek ancak sabır ile mümkün olabilir. Bu durumda sabır imanın yarısı olur. İşte abdest hakkında da bu yönüyle namazın yarısı olduğu söylenmiştir.

Diğer taraftan namaz, abdestin mükemmel ve güzel bir şekilde alınması şartıyla hata ve günahlara kefâret olur. Abdest, bu yönüyle de namazın yarısı olarak değerlendirilmektedir.

Nitekim *Sahîh-i Müslim*'de Hz. Osman'dan (r.a) rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

---

[258] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 18544; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/446; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/48; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 188.

Bu hadisin İbn Mesud'dan (r.a) merfû olarak rivayeti için ayrıca bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/34; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/226; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 158; İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk*, 1/22-23.

[259] Harâitî, *Fazîletü'ş-Şükr*, nr. 18; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 159.

428- مَا مِنْ مُؤْمِنٍ مُسْلِمٍ يَتَطَهَّرُ فَيُتِمُّ الطُّهُورَ الَّذِي كُتِبَ عَلَيْهِ فَيُصَلِّي هَذِهِ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ إِلاَّ كَانَتْ كَفَّارَةً لِمَا بَيْنَهُنَّ.

"Hangi müslüman temizlenir (abdest alır), bu temizlikte Allah'ın farz kıldıklarını tastamam yapar ve beş vakit namazı kılarsa; bu, namazlar arasındaki günahlara kefâret olur."[260]

Başka bir rivayette lafız şöyledir: *"Kim Allah'ın emrettiği şekilde abdesti tastamam yaparsa, beş vakit farz namaz bunlar arasında işlenen günahlara kefâret olur."*

Abdestin Önemi

Bunun yanında, Câbir'den[261] (r.a) rivayet edilen *merfû* bir hadiste de belirtildiğine göre namaz cennetin anahtarı olduğu gibi abdest de namazın anahtarıdır. Yine başka bir hadiste belirtildiğine göre, namaz ve abdestten her biri cennetin kapısının açılmasını sağlamaktadır.

Sahîh-i Müslim'de Ukbe b. Âmir'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

429- مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ وُضُوءَهُ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ يُقْبِلُ عَلَيْهِمَا بِقَلْبِهِ وَوَجْهِهِ إِلاَّ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ.

"Eğer bir müslüman güzel bir şekilde abdest alır, sonra kalkar iki rek'at namaz kılarsa ve o iki rek'atta kalbi ve yüzüyle (Allah'a) yönelirse, o kimseye cennet vâcip olur."[262]

Yine Ukbe b. Âmir (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

260 Müslim, Tahâret, 10 (nr. 231).

261 Tirmizî, Tahâret, 3 (nr. 4); Ahmed, *el-Müsned*, 3/340; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 175; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 596.

262 Müslim, Tahâret, 17 (nr. 234); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1050.

430- مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ يَتَوَضَّأُ فَيُبْلِغُ أَوْ يُسْبِغُ الْوُضُوءَ ثُمَّ يَقُولُ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، إِلاَّ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةُ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ.

"İçinizden herhangi biriniz mükemmel şekilde abdest alıp sonra, 'Ben Allah'tan başka bir ilâh olmadığına şahitlik ederim ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim' dese, o kimse için cennetin sekiz kapısı açılır, istediği kapıdan girer."[263]

Buhârî ve Müslim, Ubâde'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bir kimse, 'Ben Allah'tan başka bir ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna, İsâ'nın Allah'ın kulu, kadın kulunun (Meryem'in) oğlu olduğuna ve onu Meryem'e attığına, onun Allah'tan bir ruh olduğuna, cennetin hak olduğuna ve cehennemin de hak olduğuna şahitlik ederim' dese, Allah Teâlâ cennetin sekiz kapısından hangisinden girmek dilerse oradan cennete sokar."[264]

Abdest, kelime-i şehadet ile birlikte cennet kapılarının açılmasını gerekli kıldığına göre, bu bakımdan abdest Allah ve Resûlü'ne imanın yarısı olmaktadır.

Diğer taraftan abdest aynı zamanda sadece müminlerin korumaya özen gösterdiği imanın gizli hasletlerinden biridir. Bu husus Sevbân'ın (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadis-i şerifte belirtilir:

"Sürekli olarak abdestli bulunmaya ancak mümin kişi dikkat eder."[265]

---

263 Müslim, Tahâret, 17 (nr. 234).

264 Buhârî, nr. 3435; Müslim, İmân, 46 (nr. 28); Ahmed, *el-Müsned*, 5/314; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 207.

265 İbn Mâce, Tahâret, 4 (nr. 277); Ahmed, *el-Müsned*, 5/280; Dârimî, *es-Sünen*, 1/198; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/130; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1037.

Gusül hakkında ise, Ukaylî'nin Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) rivayet ettiği hadiste, emaneti yerine getirmek olduğu ifade edilir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

431- خَمْسٌ مَنْ جَاءَ بِهِنَّ مَعَ الْإِيمَانِ دَخَلَ الْجَنَّةَ: مَنْ حَافَظَ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ طِيبَ النَّفْسِ عَلَى وُضُوئِهِنَّ وَرُكُوعِهِنَّ وَسُجُودِهِنَّ وَمَوَاقِيتِهِنَّ وَأَعْطَى الزَّكَاةَ مِنْ مَالِهِ طِيبَ النَّفْسِ بِهَا، -قَالَ: وَكَانَ يَقُولُ:- وَايْمُ اللهِ لاَ يَفْعَلُ ذَلِكَ إِلاَّ مُؤْمِنٌ، وَصَامَ رَمَضَانَ وَحَجَّ الْبَيْتَ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَأَدَّى الْأَمَانَةَ، قَالُوا: يَا أَبَا ذَرٍّ وَمَا أَدَاءُ الْأَمَانَةِ؟ قَالَ: الْغُسْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ فَإِنَّ اللهَ لَمْ يَأْتَمِنِ ابْنَ آدَمَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ دِينِهِ غَيْرَهَا.

"Şu beş hususu iman sahibi olarak yapan kişi cennete girer:

1. *Beş vakit namazı abdestleri ile, rükûları ile, secdeleri ile ve vakitlerine dikkat ederek kılarsa,*
2. *Malının zekâtını gönül rahatlığı ile verirse -râvi der ki: Resûlullah, Allah'a yemin ederim ki bunu ancak mümin olan kişi yapar, demişti,*
3. *Ramazan orucunu tutarsa,*
4. *Yoluna güç yetirenler Allah'ın beytini haccederse,*
5. *Emaneti eda ederlerse. Dediler ki:*

'Ey Ebü'd-Derdâ! Emaneti eda etmek ne demektir?' O da şöyle açıkladı:

Cünüp olunca gusül abdesti almaktır. Çünkü Allah, dinî bir konuda âdemoğlunu başka şekilde güvenilir bulmaz."[266]

İbn Mâce, Ebû Eyyûb'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[266] Ukaylî, *ed-Duafâ*, 3/123; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 3/13.

"Beş vakit namaz, cuma namazı bir sonraki cumaya kadar ve emaneti yerine getirmek, bunlar arasında işlenen günahlara kefârettir. Dediler ki:

'Emaneti eda etmek nedir?' Buyurdu ki:

Cünüp olunca gusül abdesti almaktır. Zira her kılın dibinde cünüplük vardır."[267]

Bu hadisten önce naklettiğimiz Ebü'd-Derdâ'nın rivayet ettiği hadis, abdesti namazın bir bölümü olarak tanımlamıştır.

Bezzâr'ın, "Şebâbe b. Süvâr, Mugîre b. Müslim, A'meş, Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre" isnadıyla *merfû* olarak rivayet ettiği hadis şöyledir:

432- اَلصَّلاَةُ ثَلاَثَةُ أَثْلاَثٍ: الطُّهُورُ ثُلُثٌ وَالرُّكُوعُ ثُلُثٌ وَالسُّجُودُ ثُلُثٌ، فَمَنْ أَدَّاهَا بِحَقِّهَا قُبِلَتْ مِنْهُ وَقُبِلَ مِنْهُ سَائِرُ عَمَلِهِ. وَمَنْ رُدَّتْ عَلَيْهِ صَلاَتُهُ رُدَّ عَلَيْهِ سَائِرُ عَمَلِهِ.

"Namaz üç bölümden oluşur; üçte biri temizlik, üçte biri rükûlar ve üçte biri de secdelerdir. Kim bunları hakkıyla yerine getirirse, o kişinin diğer amelleri de kabul edilir. Her kimin namazı reddedilirse, o kimsenin diğer amelleri de reddedilir."[268]

Bezzâr, bu hadiste Mugîre'nin teferrüd ettiğini ve hadisin *merfû* olmadığını söyler.

Bu hadisteki ifadeye göre namaz üçe taksim edilmiş ve abdest de bunun üçte birini oluşturmaktadır. Ancak rükû ve secdeler şekil olarak birbirine yakınlıkları sebebiyle tek olarak kabul edildiği takdirde, bu durumda da abdest namazın yarısını oluşturmuş olur.

Şöyle de denilebilir: İmanın hasletleri arasında bulunan bütün ameller ve sözler kalbi temizler ve arındırır. Fakat su ile yapılan te-

---

[267] İbn Mâce, Tahâret, 106 (nr. 598); Bûsîrî, *Misbâhü'z-Zücâce*, 1/42-43.

[268] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 349; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 2890.

mizlik, özellikle bedenin temizliği ve arındırılmasına yöneliktir. Bu durumda imanın hasletleri iki kısma ayrılmaktadır. Biri dışı (zâhiri), diğeri ise iç kısmı (bâtını) temizlemektedir. Bu açıdan bakıldığında iç ve dış temizlik bir bütünün iki ayrı parçasıdır. Bütün bu hadis-i şeriflerde Allah'ın ve Resûlü'nün muradının ne olduğunu en doğru biçimde Allah bilir.

TESBİHAT

Dört Kelimenin Fazileti

Peygamber Efendimiz'in, "**Elhamdülillâh mîzanı doldurur. Sübhânellah ve elhamdülillâh göklerle yerin arasını doldururlar -veya doldurur-**" sözündeki şüpheli ifade raviye aittir.

Hadisin Nesâî ve Tirmizî'nin rivayetindeki lafzı şöyledir: *"Tesbih (sübhânellah) ve tekbir (Allahüekber) göğü ve yeri doldurur."*

Süleymoğulları'ndan olan kişinin rivayetindeki lafız ise şöyledir: *"Tesbih mîzanın yarısıdır, elhamdülillâh onu doldurur, tekbir ise gök ile yerin arasını doldurur."*[269]

Tirmizî, "İfrîkî, Abdullah b. Yezîd, Abdullah b. Amr" isnadıyla şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

433- اَلتَّسْبِيحُ نِصْفُ الْمِيزَانِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ تَمْلَؤُهُ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ لَيْسَ لَهَا دُونَ اللّٰهِ حِجَابٌ حَتَّي تَصِلَ إِلَيْهِ.

"Tesbih (sübhânellah) mîzanın yarısını, elhamdülillâh ise mîzanı tam doldurur. Lâ ilâhe illallah kelimesinin Allah'a ulaşması için onunla Allah arasında bir perde yoktur."[270]

Tirmizî, bu hadisin isnadının *kavî* olmadığını söyler. Ben derim ki: Bu hadisin İfrîkî'den rivayeti konusunda ihtilâf vardır. İfrîkî hadisi,

---

[269] Hadisin başındaki "Tahrîc" bölümünde bunların tahrîci geçmişti.

[270] Tirmizî, Daavât, 87 (nr. 3518). İfrîkî ise, Afrika kadısı olan Abdurrahman b. Ziyâd b. En'am'dır.

Ebû Alkame'den, o da Ebû Hüreyre (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder. Bu rivayette şu ilâve vardır: *"... Ve Allahüekber göklerle yeri doldurur."*

Ca'fer el-Firyâbî *Kitâbü'z-Zikr*'de ve başkaları Hz. Ali'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Elhamdülillâh mîzanın dolusunca, sübhânellah mîzanın yarısı kadar, Allahüekber ise gökler ve yerin dolusu kadardır."

Yine Firyâbî, Muâz b. Cebel'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

434- كَلِمَتَانِ إِحْدَاهُمَا مَنْ قَالَهَا لَمْ يَكُنْ لَهُ نَاهِيَةٌ دُونَ الْعَرْشِ وَالأُخْرَى تَمْلأُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ.

"İki kelimeden birini kim söylerse, onun için arşın dışında bir engel (son) yoktur. Diğeri ise gök ile yerin arasını doldurur. Bunlar lâ ilâhe illallah ve Allahüekber kelimeleridir."[271]

Aktarmış olduğumuz hadis-i şerifler, kelimeler arasında en faziletli olan şu dört kelimenin faziletlerini dile getirmektedir: **1.** Sübhânellah, **2.** Elhamdülillâh, **3.** Lâ ilâhe illallah, **4.** Allahüekber.

Elhamdülillâh Kelimesinin Fazileti

Elhamdülillâh kelimesinin faziletiyle ilgili olarak, bu sözün mîzanı doldurduğu hakkında bütün hadisler ittifak halindedir. Bu ifadenin misal verme kabilinden olduğunu söyleyenler de çıkmıştır. Buna göre şöyle denilmek istenmiştir:

Eğer elhamdülillâh kelimesi bir cisim olsaydı mîzanı doldururdu. Bunu şöyle açıklayanlar da çıkmıştır: Bunlarla, Allah Teâlâ'nın insanların sözlerini ve amellerini görülebilecek bir sûrete sokacağı örneklendirilmektedir.

---

[271] Taberânî, *el-Kebîr*, 20/334; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16832.

Nitekim Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Kıyamet günü Kur'ân-ı Kerîm en başlarında Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri olmak üzere iki bulut yahut iki gölge ya da saf tutmuş iki grup kuş gibi geleceklerdir."[272]

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur:

435- كَلِمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ.

"İki kelime vardır, bunlar Rahmân katında sevgili, mîzanda ağır ve dile hafiftirler: Sübhânellahi ve bihamdihi, sübhânellahi'l-azîm (Allah'ı hamd ile tenzih ederim, yüce Allah'ı tenzih ederim)."[273]

Başka bir hadiste şöyle buyurur:

"Mîzana konulanların en ağırı güzel ahlâktır."[274]

Kişi kabre konulduğu zaman, mümin olanların sâlih amelleri güzel yüzlü insanların sûretine bürünerek yanına gelir. Kâfirlerin ameli de en çirkin yüzlü insanların sûretinde yanlarına gelir.[275]

Yine, kişi kabre konulduğu zaman onun namazı, zekâtı, orucu ve sâlih amelleri sahibini savunur, Kur'ân-ı Kerîm de başucunda durur ve kendisi için şefaatçi olur.[276]

---

[272] Müslim, Salât, 252, 253 (nr. 804, 805); Tirmizî nr. 2883.

[273] Buhârî, Daavât, 65, Eymân, 19, Tevhîd, 58; Müslim, Zikir, 31 (nr. 2694); Tirmizî, Daavât, 61 (nr. 3467); İbn Mâce, Edeb, 56 (nr. 3806); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, 830; Ahmed, *el-Müsned*, 2/232; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 696;İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 831, 841.

[274] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 270; Ebû Davud, Edeb, 8 (nr. 4799); Tirmizî, Birr, 62 (nr. 2003); Ahmed, *el-Müsned*, 6/442, 446, 448; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 481.

[275] Ahmed, *el-Müsned*, 4/287-288, 295-296; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/37-38; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 4266. Bu ifadeler Berâ b. Âzib'den (r.a) rivayet edilen uzunca bir hadis-i şerif içinde geçmektedir.

Sübhânellah Kelimesinin Fazileti

Sübhânellah kelimesinin fazileti hakkında, Müslim'in rivayetinde şöyle buyrulur: *"Sübhânellahi ve'l-hamdülillahi kelimeleri gök ile yerin arasını doldurur veya doldururlar."*

Bu rivayetteki râvinin şüphesi, bu iki kelimenin birlikte mi yoksa ayrı ayrı mı gök ile yerin arasını doldurduğu konusundadır.

Hadisin Nesâî ve İbn Mâce'deki rivayetinin sözleri şöyledir:

436- اَلتَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ مِلْءُ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ.

"Tesbih (sübhânellah) ve tekbir kelimeleri gök ile yeri doldurur."

Bu rivayetin sözleri daha kapalıdır. Bu iki kelimenin birlikte mi yoksa ayrı ayrı mı gök ile yerin arasını doldurdukları konusu kapalıdır. Burada bu iki anlam da muhtemeldir.

Ebû Hüreyre ile diğer bir sahâbînin rivayet ettiği hadislerdeki lafızlara göre ise, tekbir (Allahüekber) sözünün tek başına gök ile yerin arasını doldurduğu belirtilir.

Hamd mi Tesbih mi Daha Faziletlidir?

Ancak her hâlükârda, hamdin tesbihten (tenzihten) daha faziletli olduğu hususu, Hz. Ali, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr ve Süleymoğulları'ndan birinin rivayet ettiği hadiste açıkça belirtilmektedir. Bu rivayetlerde tesbihin mîzanın yarısını, elhamdülillâh kelimesinin ise mîzanın tamamını doldurduğu belirtilmektedir.

Bunun sebebi şudur: Allah'a hamdetmek, bütün övgülerin ve övgüye değer niteliklerin Allah'a ait olduğunu kabul ve ispat etmek demektir. Böylece bütün kemal sıfatların ve celâl vasıfların varlığını kabul etmek hamd kavramına dahil olmaktadır.

---

[276] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 6703; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/383-384; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/389; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3113.

Tesbih ise, Allah Teâlâ'yı eksiklik, ayıp ve kusurlardan tenzih etmek anlamına gelir. Kemal vasıfları kabul etmek eksiklikleri reddetmekten daha mükemmel bir durumdur. Bu yüzden tesbih tek başına gelmez, mutlaka kemali ispat ve kabul eden bir kelime ile birlikte gelir. Meselâ bazan hamd ile birlikte söylenerek "sübhânellahi ve bihamdihi" ve "sübhânellahi ve'l-hamdülillahi" denilir. Bazan da "sübhânellahi'l-azîm" sözünde olduğu gibi Allah'ın azamet ve celâline delâlet eden bir ismi ile birlikte söylenir.

Her ne kadar Ebû Mâlik ve Ebû Hüreyre'nin hadisleri, gök ile yerin arasını dolduran sözlerin, tesbih ve tekbirin toplamı olduğunu söylüyorsa da durum açıkça ortadadır. Bu kelimelerin her birinin tek başına gök ile yerin arasını doldurduğu kabul edilse bile, mîzanın gök ile yerin arasından daha büyük ve geniş olduğu açıktır. Öyleyse mîzanı dolduran söz gök ile yerin arasını dolduran sözden daha büyüktür.

Bu hususa Selmân'dan (r.a) sahîh olarak rivayet edilen şu söz de delâlet eder:

"Kıyamet günü mîzan kurulur. Şayet gökler ve yer onda tartılacak olsa onları içine alır. Bunu görünce melekler şöyle der: Bununla kimin amelini tartacaksın? Cenâb-ı Hak (c.c) buyurur ki: Kullarımdan dilediklerimin amelini! Bunun üzerine melekler şöyle der: Seni tenzih ederiz, bizler sana hakkıyla ibadet edemedik!"

Hâkim[277] bunu *merfû* olarak rivayet etmiş ve sahîh olduğunu söylemiştir. Ancak meşhur olan bu rivayetin *mevkuf* olduğudur.

Tekbirin ve Tehlîlin Fazileti

Tekbirin faziletine gelecek olursak: Ebû Hüreyre ve Süleymoğulları'ndan olan kişinin rivayetine göre, tekbir tek başına göklerle yerin arasına doldurmaktadır. Hz. Ali'nin rivayet ettiği hadise göre de tekbir kelimesi tehlîl ile birlikte gökleri, yeri ve bunların arasını doldurur.

Tehlîl tek başına söylendiğinde, bu kelime ile Allah Teâlâ arasında hiçbir perde bulunmadan doğrudan Allah'a ulaşır.

---

277 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/586.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bir kul ne zaman ihlâs ile 'lâ ilâhe illallah' dese, büyük günahlardan kaçınması şartıyla hemen onun için göklerin kapısı açılır ve arşa ulaştırılır."[278]

Ebû Ümâme (r.a) şöyle der: "Bir kul kelime-i tehlîli söylediğinde, hiçbir şey onun arşa ulaşmasına engel olamaz."

"Kartela hadisi" olarak meşhur olan bir hadiste ise, mîzanda kelime-i tehlîle hiçbir şeyin denk olamayacağı belirtilir. Bu hadisi İmam Ahmed, Tirmizî ve Nesâî rivayet etmiştir. İmam Ahmed'in rivayetine göre bu hadisin son kısmı şöyledir:

"... Hiçbir şey besmeleden daha ağır gelemez."[279]

---

278 Tirmizî, Daavât, 127 (nr. 3590); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 833.

279 Tirmizî, İmân, 17 (nr. 2639); İbn Mâce, Zühd, 35 (nr. 4300); Ahmed, *el-Müsned*, 2/213; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 225; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/529; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2270.

Bu hadis-i şerif Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.anhümâ) rivayet edilmiştir. Hadisin tamamı şöyledir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Allah Teâlâ kıyamet günü insanların gözü önünde ümmetimden birini ayıracak. Sonra o kişi hakkında doksan dokuz tane sicil dosyası açacak. Bunların her birinin boyu gözün görebildiği mesafe kadar olacak. Kendisine,

'Bunlardan birini reddediyor musun? Amelleri muhafaza eden yazıcı meleklerim sana haksızlık yapmışlar mı?' denilecek. O da,

'Hayır yâ Rabbi!' diye karşılık verecek. Sonra Cenâb-ı Hak,

'Herhangi bir özrün veya iyiliğin var mı?' buyuracak. Adam afallayacak ve,

'Hayır yâ Rabbi!' diyecek. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak kendisine,

'Hayır, senin bizim katımızda bir tane makbul iyiliğin var. Bugün sana haksızlık yapılmayacak!' diyecek. Ardından bu kişiye ait içinde, 'Ben, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim' yazılı bir kartela (kâğıt parçası) çıkarılacak ve, 'Sana haksızlık yapılmayacak!' denilecek. Sonra Allah Teâlâ,

'Kendi tartında hazır bulun!' diyecek. Adam,

'Yâ Rabbi, bu kâğıt parçasının bu dosyalar karşısında ne hükmü olabilir?' diye soracak. Kendisine,

Yine *Müsned*'de Abdullah b. Amr'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

437- إِنَّ نُوحًا عليه السلام لَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ قَالَ لِابْنِهِ: آمُرُكَ بِلَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فَإِنَّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعَ وَالْأَرَضِينَ السَّبْعَ لَوْ وُضِعَتْ فِي كَفَّةٍ وَوُضِعَتْ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فِي كَفَّةٍ رَجَحَتْ بِهِنَّ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ.

"Nuh (a.s) ölüm döşeğinde oğluna şöyle der: Sana, lâ ilâhe illallah sözünü söylemeyi emrediyorum. Çünkü yedi gök ile yedi kat yeryüzü bir kefeye konsa ve lâ ilâhe illallah sözü de bir kefeye konsa, lâ ilâhe illallah sözü onlara ağır basar."[280]

Müsned'de[281] Abdullah b. Amr'dan Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

438- إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ قَالَ: يَا رَبِّ عَلِّمْنِي شَيْئًا أَذْكُرُكَ بِهِ وَأَدْعُوكَ بِهِ! قَالَ: يَا مُوسَى، قُلْ: لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ. قَالَ: كُلُّ عِبَادِكَ يَقُولُ هَذَا، إِنَّمَا أُرِيدُ شَيْئًا تَخُصُّنِي بِهِ، قَالَ: يَا مُوسَى لَوْ أَنَّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعَ وَعَامِرَهُنَّ غَيْرِي وَالْأَرَضِينَ السَّبْعَ فِي كَفَّةٍ وَلَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فِي كَفَّةٍ مَالَتْ بِهِنَّ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ.

'Sana haksızlık yapılmayacak!' denilecek. Dosyalar bir kefeye konulacak ve kâğıt parçası diğer kefeye konulacak. Dosyalar havaya kalkacak ve kâğıt parçası ağır çekecektir. Allah'ın isminin (besmelenin) yanında hiçbir şey ağır basamaz."

280 Ahmed, *el-Müsned*, 2/180, 225; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/112; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 7124.

281 Bu ifade müellifin bir yanılgısıdır. Zira bu hadis-i şerif *Müsned*'de yer almadığı gibi Abdullah b. Amr'dan da rivayet edilmiş değildir. Hadis Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet edilmiş olup şu kaynaklarda geçmektedir: Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 834, 1141; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1393; Taberânî, *ed-Duâ*, nr. 1480; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 102-103; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6218; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/528.

"Musa (a.s) şöyle dedi:

'Yâ Rabbi! Bana bir şey öğret ki onunla seni zikredeyim ve sana dua edeyim!' Cenâb-ı Hak (c.c) ona,

'Ey Musa, lâ ilâhe illallah de!' buyurdu. Musa (a.s) da,

'Bütün kulların bunu söylüyor, ben sadece bana özel bir şey istemiştim' dedi. Hak Teâlâ da buyurdu ki:

Ey Musa! Eğer bütün gökler ve benim dışımda onu ayakta tutan her şey ile birlikte bütün yerler bir kefeye konsa, diğer kefeye de lâ ilâhe illallah sözü konsa lâ ilâhe illallah kefesi ağır basar!"

Kelime-i Tevhid mi Yoksa Hamd mi Daha Faziletlidir?

İki kelimeden hangisinin daha faziletli olduğu konusunda ihtilâf edilmiştir. Acaba hamd mi yoksa kelime-i tevhid mi daha faziletlidir? İbn Abdülber ve daha başkaları bu konuda ihtilâf bulunduğunu nakleder.

Nehaî şöyle der: "Selef, sevabı en fazla katlanan kelimenin hamd olduğu görüşündeydi."

Süfyân-ı Sevrî de, "Hiçbir sözün sevabı Allah'a hamd kadar kat kat verilmez" derdi.

Hamd, Allah Teâlâ'ya ait bütün kemal sıfatların kabul ve ispatını ihtiva eder. Bu yüzden tevhid de hamd kavramına girer.

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

439- إِنَّ اللهَ اصْطَفَى مِنَ الْكَلَامِ أَرْبَعًا: سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ، فَمَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللهِ كُتِبَتْ لَهُ عِشْرُونَ حَسَنَةً وَحُطَّتْ عَنْهُ عِشْرُونَ سَيِّئَةً، وَمَنْ قَالَ: اللهُ أَكْبَرُ مِثْلُ ذَلِكَ، وَمَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ مِثْلُ

ذَلِكَ وَمَنْ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَمَنْ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ كُتِبَتْ لَهُ ثَلاَثُونَ حَسَنَةً أَوْ حُطَّتْ عَنْهُ ثَلاَثُونَ سَيِّئَةً.

"Allah Teâlâ sözler arasından şu dördünü seçti: Sübhânellah, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallah ve Allahüekber. Bir kimse sübhânellah derse, onun için yirmi iyilik yazılır yahut yirmi kötülüğü silinir. Kim Allahüekber derse o kimse için bunun aynısı vardır. Kim lâ ilâhe illallah derse ona da bunun misli verilir. Her kim de elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn derse, o kimse için otuz iyilik yazılır yahut otuz kötülüğü silinir."[282]

Yukarıdaki hadis-i şerif Kâ'b'dan (r.a) kendi sözü (*mevkuf* hadis) olarak da rivayet edilmiştir. Bu *mevkuf* rivayetin *merfû* rivayetten daha sahîh olduğunu söyleyenler de vardır.[283]

AMELLERİN NUR OLMASI

Hz. Peygamber'in, *"Namaz nur, sadaka burhan ve sabır ziyâdır"* sözüne gelelim. Bu ifadeler bazı Müslim nüshalarında, *"Oruç ziyâdır"* şeklinde geçmektedir. Bu üç amel türünün hepsi de nurdur. Ancak bunların her birinin kendi türüne ait bir nuru vardır.

Namazın Nuru ve Önemi

Bunlar arasından namaz mutlak mânada nurdur. Nitekim iki farklı isnad ile Enes'ten (r.a), Resûlullâh'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir.

"Namaz müminin nurudur"[284]

---

282 Ahmed, *el-Müsned*, 2/302, 310; 3/35, 37; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 840; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/428; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3074; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/512; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16837.

283 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 843; İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk*, 5/201.

284 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3655; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 176, 177; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 144.

Ayrıca bu hadis şu lafızla da rivayet edilmiştir: *"Haset, ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yer. Sadaka ise, suyun ateşi söndürdüğü gibi kötülükleri söndürür. Na-*

Namaz müminlerin kalpleri ve basiretleri için dünyada bir nurdur. Onunla kalpleri parıldar ve basiretleri nurla dolar. Bu yüzden namaz müttakiler için göz aydınlığı kabul edilіştir. Nitekim Peygamber Efendimiz de (s.a.v), *"Namaz benim gözümün aydınlığı kılındı"*[285] buyurmuştur. Bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Nesâî rivayet etmiştir.

Başka bir hadiste şöyle buyrulur:

440- اَلْجَائِعُ يَشْبَعُ وَالظَّمْآنُ يَرْوِي وَأَنَا لاَ أَشْبَعُ مِنْ حُبِّ الصَّلاَةِ.

"Aç olan doyar, susuz suya kanar. Ben ise namaz sevgisine hiç doymam."[286]

Müsned'de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir:

441- قَالَ جِبْرِيلُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ اللهَ قَدْ حَبَّبَ إِلَيْكَ الصَّلاَةَ فَخُذْ مِنْهَا مَا شِئْتَ.

"Cibrîl (a.s) Resûlullah'a (s.a.v) şöyle dedi: Şüphesiz Allah namazı sana sevdirmiştir, bundan dilediğin kadar alabilirsin."[287]

Ebû Davud, Huzâa kabilesine mensup birinden şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

442- يَا بِلاَلُ أَقِمِ الصَّلاَةَ وَأَرِحْنَا بِهَا.

"Ey Bilâl, namaz için kamet getir ve bizi rahatlat!"[288]

---

maz müminin nuru, oruç da cehenneme karşı kalkandır" (bk. İbn Mâce, Zühd, 22 (nr. 4210); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 3656; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/2554).

285 Nesâî, İşretü'n-nisâ, 1 (7/61-62); Ahmed, *el-Müsned*, 3/128, 199, 285; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/420; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/160; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/78; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3482, 3530; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 321, 322; İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 3/116.

286 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 2622; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2444.

287 Ahmed, *el-Müsned*, 1/245, 255, 296.

288 Ebû Davud, Edeb, 86 (nr. 4985, 4986).

Mâlik b. Dînâr (r.a) şöyle der: Tevrat'ta şunu okudum:

"Ey âdemoğlu, benim huzurumda namazında ağlayarak durmakta âcizlik gösterme. Senin kalbine yaklaşan benim. Sen ise nurumla gaybı görürsün!" Bu sözlerle, rikkat (kalbî incelik ve huzur) sahibi ve ağlayarak namaz kılan kişiye nasip olan mânevî fetihler anlatılmaktadır.[289]

Taberânî, Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

443- إِذَا حَافَظَ الْعَبْدُ عَلَى صَلاَتِهِ فَأَقَامَ وُضُوءَهَا وَرُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا وَالْقِرَاءَةَ فِيهَا، قَالَتْ لَهُ: حَفِظَكَ اللهُ كَمَا حَفَظْتَنِي، وَصُعِدَ بِهَا إِلَى السَّمَاءِ وَلَهَا نُورٌ تَنْتَهِي إِلَى اللهِ ﷻ فَتَشْفَعُ لِصَاحِبِهَا.

"Kul namazını muhafaza eder; abdestini, rükûunu, secdelerini ve namazdaki kıraatini tam olarak yerine getirirse, namaz kendisine şöyle der: Beni koruduğun gibi Allah da seni korusun. O namaz, nurla dolu olarak semaya yükseltilir, nihayet Allah'ın huzuruna ulaşır ve sahibi için şefaatçi olur."[290]

Namaz, özellikle de gece namazları müminler için kabirlerde de bir nurdur. Nitekim Ebü'd-Derdâ (r.a), "Kabrin karanlığı için gecenin karanlığında iki rek'at namaz kılın!" demiştir.

Bir defasında Râbia gece virdini bir süre kaçırmıştı. Gece yanına biri gelerek şu şiiri okudu:

Namazın nurdur, insanlar ise uzanmış,
Senin uykunsa namazın zıddı ve inattır.

Namaz, kıyamet gününün karanlıklarında ve sırat üzerinde de müminler için bir nur olacaktır. Orada kişilere amelleri nisbetinde nur taksim edilip verilecektir.

---

289 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/359.

290 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 350; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 2734.

Müsned'de ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Abdullah b. Amr'dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

444- مَنْ حَافَظَ عَلَيْهَا كَانَتْ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا وَنَجَاةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهَا لَمْ تَكُنْ لَهُ نُورًا وَلاَ بُرْهَانًا وَلاَ نَجَاةً.

"Resûlullah (s.a.v) namazı anlattı ve sonra şöyle buyurdu:

Kim bunu korursa, kıyamet gününde kendisi için bir nur, burhan ve kurtuluş olur. Kim de namazı korumazsa onun için ne nur, ne kurtuluş ne de burhan olur."[291]

Taberânî, hakkında söz söylenebilecek bir isnad ile İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

445- مَنْ صَلَّى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ فِي جَمَاعَةٍ جَازَ عَلَى الصِّرَاطِ كَالْبَرْقِ اللاَّمِعِ فِي أَوَّلِ زُمْرَةٍ مِنَ السَّابِقِينَ وَجَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ.

"Her kim beş vakit namazı cemaatle kılarsa, sırat köprüsünü ilk zümre ile birlikte şimşeğin çakması gibi geçer. Kıyamet günü de yüzü ayın on dördüncü günü gibi parlayarak gelir."[292]

Sadakanın Fazileti

Sadakanın faziletiyle ilgili olarak, onun burhan olduğu buyrulmuştur. Burhan ise, güneşten gelen ışınlardır. Ebû Musa'nın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte de bu ifade şöyle geçer: Müminin ruhu cesedinden çıktığında, onda tıpkı güneşin ışınları gibi ışın bulunur. Nitekim, delâlet ettiği hususun çok açık biçimde belli olmasından dolayı kesin delile burhan denilmiştir. İşte bundan dolayı sadaka da imanın

---

[291] Ahmed, *el-Müsned*, 2/169; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1467.

[292] Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 2143.

sıhhatli olduğunun burhanı ve sağlam delilidir. Sadakanın gönül hoşluğuyla verilmesi de, imanın halâvetine (tatlılığına) ve bundan zevk alındığına delâlet eder.

Nitekim bu husus Abdullah b. Muâviye el-Gâdirî'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadiste belirtilir:

446- ثَلَاثٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ فَقَدْ طَعِمَ طَعْمَ الْإِيمَانِ: مَنْ عَبَدَاللهَ وَحْدَهُ، وَأَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، وَأَدَّى زَكَاةَ مَالِهِ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهُ رَافِدَةً عَلَيْهِ فِي كُلِّ عَامٍ.

"Şu üç hususu yapan kişi imanın tadını tatmış olur: Sadece Allah'a ibadet etmek ve ondan başka ilâh tanımamak, kendisi için belirlenmiş olan zekâtı gönül rızasıyla her sene malından ayırıp vermek..." Bu hadisi Ebû Davud rivayet etmiştir.[293]

Biraz önce, zekâtı gönül rızasıyla verme hakkındaki Ebü'd-Derdâ'nın (r.a) hadisini zikretmiştik. Orada, bunu ancak mümin olan kişinin yapacağı söylenmişti. Bunun sebebi, mal sevgisinin gönüllere hoş gelmesi ve mal konusunda cimrilik temayülünün bulunmasıdır.

Eğer nefis, maldan zekâtın çıkarılıp Allah rızası için verilmesine müsamaha gösteriyorsa, bu durum o kimsenin Allah'ın vereceği mükâfat ve cezaya inancının sağlam ve geçerli olduğuna delildir. Bundan dolayı Araplar'dan bazıları Resûlullah'ın (s.a.v) vefatından sonra zekât vermek istememiş, Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk da (r.a) bu tavırları sebebiyle onlara savaş açmıştı.

Bunun yanında namaz da İslâm'ın sıhhatli olduğuna burhandır, yani kişinin müslümanlığının doğru ve geçerli olduğuna bir delildir. İmam Ahmed ve Tirmizî, Kâ'b b. Ucre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Namaz burhandır."[294]

---

293 Ebû Davud, Zekât, nr. 1582; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 555; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/95-96.

294 Tirmizî, Salât, 433 (nr. 614); Ahmed, *el-Müsned*, 3/399; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/212; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1723.

Daha önceki bölümlerde, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet getirinceye, namazı kılıp zekâtı verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum..."*[295] hadisini açıklarken şunları söylemiştik:

Namaz, İslâm ile küfür arasını ayıran niteliktir. Namaz kıyamet günü kişinin ilk olarak hesaba çekileceği bir ibadettir. Bunun hesabını tam olarak veren kişi kurtuluşa erecek ve hesabı başarıyla verecektir.

Yine Abdullah b. Amr'ın rivayet etmiş olduğu daha önce geçen bir hadiste de, namazı koruyan kişiler için namazın kıyamet günü bir nur, burhan ve kurtuluş vesilesi olacağı söylenmişti.[296]

Sabrın Ziyâ Olmasının Anlamı

Sabır ise ziyâdır. Ziyâ ise, nur ile birlikte sıcaklık ve yakıcılık özelliği saçan şeydir. Güneşin ziyâsı böyledir. Ayın durumu ise böyle değildir, onun ışığı nurdan ibarettir. Ondan gelen ışınların yakıcı özellikleri yoktur. Bu hususta Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Güneşi ziyâlı ve ayı nurlu yapan; yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için, aya konak yerleri düzenleyen O'dur."[297]

Bu esasa göre Cenâb-ı Hak (c.c) şu âyette Musa'nın (a.s) şeriatını ziyâ olarak nitelemiştir:

"Andolsun ki Musa ve Harun'a eğriyi doğrudan ayıran kitabı sakınanlar için ışık (ziyâ) ve öğüt olarak verdik."[298]

Ayrıca şu âyet-i kerimede de Tevrat nur olarak geçmektedir:

"Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik."[299]

---

295 Buhârî, nr. 25; Müslim, İmân, 36 (nr. 22); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 175.

296 Ahmed, *el-Müsned*, 2/169; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1467.

297 Yunus 10/5.

298 Enbiyâ 21/48.

299 Mâide 5/44.

Ancak onların şeriatında zorluklar, zincirler ve ağırlıkların bulunmasından dolayı galip olan ziyâdır.

Dosdoğru ve müsamahalı bir din olması sebebiyle Efendimiz Muhammed'in (s.a.v) şeriatı ise nur olarak isimlendirilmiştir. Bunun için Cenâb-ı Hak onun hakkında şöyle buyurur:

"Ey Ehl-i kitap! Resûlümüz size kitaptan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok *(kusurunuzu)* ***da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi."***[300]

Diğer bir âyet-i kerimede ise şöyle buyurur:

"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar *(var ya)*, ***işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura*** *(Kur'an'a)* ***uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır."***[301]

Sabır insanların nefsine zor geldiğinden, bunun elde edilmesi için nefsin mücahedeye tâbi tutulması, hapsedilmesi ve arzularından el çektirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden sabra ziyâ (aydınlatıcı ve yakıcı) denilmiştir. Çünkü sabrın sözlükteki anlamı hapsetmektir. Bu anlamda "hapisle öldürmek" tabiri kullanılır. Yani bir kimseyi ölünceye kadar hapsetmektir.

Övülen Sabır

Dinde övülmüş olan sabrın çeşitleri vardır. Bunlar, Allah'a (c.c) itaat yolunda sabır, yine Allah'a (c.c) karşı günah işlememek hususunda sabır, Cenâb-ı Hakkın takdirine karşı sabır gibi hususlardır. Allah'a (c.c) itaat ve haramlardan sakınmak uğrunda gösterilen sabır,

---

[300] Mâide 5/15.

[301] A'râf 7/157.

insana elem veren kader tecellilerine karşı gösterilen sabırdan daha üstündür. Selef bunu açık bir dille belirmiştir. Bunu söyleyenler arasında Saîd b. Cübeyr, Meymûn b. Mihrân ve başkaları vardır.

Hz. Ali'den (r.a) zayıf bir isnad ile *merfû* olarak şöyle rivayet edilir:

"Musibetlere karşı sabır gösteren kula üç yüz derece yazılır. İbadetlere devam hususunda gösterdiği sabır için altı yüz derece yazılır. Günahları işlememek için gösterdiği sabır için de dokuz yüz derece yazılır."[302]

Bu hadisi İbn Ebü'd-Dünyâ ve İbn Cerîr rivayet etmiştir.

Sabrın en faziletli çeşitlerinden biri oruçtur. Çünkü oruç sabrın yukarıda sayılan üç türünü de kendisinde toplamaktadır. Zira oruçta Allah'a taat için sabır vardır, yine Allah'a karşı günahtan uzak durmaya sabır vardır. Oruç tutan kişi, nefsi kendisiyle çekişip karşı çıkmasına rağmen Allah rızası için arzularını terketmektedir.

Bundan dolayı sahîh bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

447- إِنَّ اللهَ ﷻ يَقُولُ: كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ لَهُ إِلاَّ الصِّيَامُ، فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ لأَنَّهُ تَرَكَ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ وَشَرَابَهُ مِنْ أَجْلِي.

"Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur: Âdemoğlunun bütün amelleri kendisi için, ancak oruç öyle değildir. Oruç benim içindir ve onun karşılığını ben vereceğim. Çünkü o kişi arzularını, yemesini ve içmesini benim için terketmiştir."[303]

Ayrıca oruç ibadetinde bu ibadetin doğal bir sonucu olan açlık ve susuzluk gibi acı veren takdire rıza gösterme de vardır. Bütün bu

---

302 Süyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr,* 1/423-424; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs,* nr. 3846; İbnü'l-Cârûd, *el-Mevzûât,* 3/184. Süyûtî bunu Ebü'ş-Şeyh'in *es-Sevâb*'da rivayet ettiğini söyler.

303 Buhârî, nr. 1904; Müslim, Sıyâm, 161 (nr. 1151); Ahmed, *el-Müsned,* 2/273; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 3422, 3423.

özelliklerinden dolayı Resûl-i Ekrem (s.a.v) oruç ayını sabır ayı olarak isimlendirirdi.[304]

Süleymoğulları'ndan olan kişinin rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v), orucu sabrın yarısı olarak nitelemekteydi. Herhalde, orucun sabrın sırrı oluşundaki sırra vâkıf olmak, temizliğin imanın yarısı olması konusundaki sırra vâkıf olmaktan daha da zordur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Hüccet Olması

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v), **"Kur'ân-ı Kerîm ya lehinize ya da aleyhinize delildir"** sözüyle ilgili olarak bir âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

"Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir, zalimlerin ise yalnızca zararını artırır."[305]

Seleften biri şöyle der: Bir kimse Kur'an meclisinde oturduğunda oturduğu gibi kalkmaz; ya kazançlı olarak ya da zarar etmiş olarak kalkar. Bu sözleri söyledikten sonra yukarıdaki âyeti okur.

Kur'ân-ı Kerîm'in Şefaatçi ve Hasım Olması

Amr b. Şuayb babasından, o da dedesinden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

448- يُمَثَّلُ الْقُرْآنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلاً فَيُؤْتَى بِالرَّجُلِ قَدْ حَمَلَهُ فَخَالَفَ أَمْرَهُ، فَيَتَمَثَّلُ لَهُ خَصْمًا. فَيَقُولُ: يَا رَبِّ حَمَّلْتَهُ إِيَّايَ فَشَرُّ حَامِلٍ تَعَدَّي حُدُودِي وَضَيَّعَ فَرَائِضِي وَرَكِبَ مَعْصِيَتِي وَتَرَكَ طَاعَتِي. فَمَا يَزَالُ يَقْذِفُ

---

[304] Nesâî, Sıyâm, 82 (4/218-219); Ebû Davud, Savm, 54 (nr. 2428), İbn Mâce, Sıyâm, 43 (nr. 1741); Ahmed, *el-Müsned*, 2/263, 384; 5/78, 363; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6557; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/291, 293, 303; İbnü'l-Cârûd, *el-Münteka*, nr. 1099.

[305] İsrâ 17/82.

عَلَيْهِ بِالْحُجَجِ حَتَّى يُقَالَ: شَأْنُكَ بِهِ، فَيَأْخُذُهُ بِيَدِهِ فَمَا يُرْسِلُهُ حَتَّى يَكُبَّهُ عَلَى مِنْخَرِهِ فِي النَّارِ. وَيُؤْتَى بِالرَّجُلِ الصَّالِحِ كَانَ قَدْ حَمَلَهُ، فَيَتَمَثَّلُ خَصْمًا دُونَهُ، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ حَمَّلْتَهُ إِيَّايَ فَخَيْرُ حَامِلٍ، حَفِظَ حُدُودِي وَعَمِلَ بِفَرَائِضِي وَاجْتَنَبَ مَعْصِيَتِي وَاتَّبَعَ طَاعَتِي. فَمَا يَزَالُ يَقْذِفُ لَهُ بِالْحُجَجِ حَتَّى يُقَالَ: شَأْنُكَ بِهِ. فَيَأْخُذُهُ بِيَدِهِ فَمَا يُرْسِلُهُ حَتَّى يُلْبِسَهُ حُلَّةَ الْإِسْتَبْرَقِ وَيُعْقِدَ عَلَيْهِ تَاجَ الْمَلِكِ وَيُسْقِيَهُ كَأْسَ الْخَمْرِ.

"Kur'ân-ı Kerîm kıyamet günü insan şekline büründürülür. Bu arada onun yanına, Kur'ân-ı Kerîm bilgisi kendisine verilmiş ve onun emrine muhalefet etmiş biri getirilir. Kur'an da o kişiye hasım olarak orada durur ve şöyle der:

'Yâ Rabbi, beni bu kişiye yükledin, bu kişi ne şerli bir taşıyıcı oldu! Benim sınırlarımı aştı, farzlarımı zayi etti, günah saydıklarımı işledi, taat saydıklarımı terketti.'

Böylece Kur'ân-ı Kerîm o kişi aleyhinde delilleri saymaya devam eder. Nihayet ona, 'Evet, senin söylediğin gibi' derler. O kişinin elinden tutar ve o kişi burnu üzerinde sürüklenerek cehenneme atılıncaya kadar onu salıvermez. Sonra Kur'ân'ın bilgisi kendisine verilmiş (hafız) sâlih ve onun emrini korumuş kişi getirilir. Kur'ân-ı Kerîm de onun yanında hasım olarak durur ve şöyle der:

'Yâ Rabbi, sen beni bu kişiye yükledin (ezberlettin), bu kişi ne hayırlı bir taşıyıcıymış. Sınırlarımı korudu, farzlarımı yerine getirdi, günah saydıklarımdan kaçındı, ibadet saydıklarıma uydu.'

Bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm o kişi lehinde deliller saymaya devam eder. Nihayetinde ona, 'Evet, senin söylediğin gibi' denilir. Sonra o kişinin elinden tutup kendisine atlastan elbise giydirmeden, onu kralların tahtına oturtmadan ve kendisine içki kâsesi sunmadan onu bırakmaz."[306]

---

[306] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/491-492; Tarîka b. Düreys, *Fezâilü'l-Kur'ân*, nr. 91; Hatîb, *İktizâü'l-İlmi'l-Amel*, nr. 12.

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Kur'ân-ı Kerîm, şefaat eden ve şefaati kabul gören ve söylediği söz doğru kabul edilen bir kitaptır. Onu önüne alıp rehber edinen kişiyi cennete götürür, kim de onu arkasına atarsa onu da tutup cehenneme götürür."

İbn Mesud'un (r.a) diğer bir sözü de şöyledir: Kur'ân-ı Kerîm kıyamet günü gelir ve sahibi lehine şefaat eder. Böylece o kişiyi cennete doğru götürür. Yahut gelir kişinin aleyhine şahitlik eder, sonunda o kişiyi cehenneme sürüklemiş olur.

Ebû Musa el-Eş'arî (r.a) şöyle der: "Şunu iyi bilin ki, bu Kur'ân-ı Kerîm ya sizin lehinizde bir sevap ya da aleyhinizde bir günah olacaktır. Öyleyse siz Kur'an'a uyunuz, onu size uydurmayınız. Çünkü kim Kur'ân-ı Kerîm'e uyarsa, o kişinin cennet bahçelerine yerleşmesine sebep olur. Kim de Kur'ân-ı Kerîm'i kendisine uydurursa, onun kafasına çarpılır ve o kişinin cehenneme atılmasına sebep olur."

KENDİNİZİ ÂZAT EDİN

Konumuz olan hadis-i şerifin son kısmı olan Hz. Peygambe-r'in (s.a.v), **"Bütün insanlar sabahleyin iki bölük halinde giderler; kimi nefsini satar ve** (sattığı bedel karşılığında) **onu âzat eder yahut da onu helâke sürükler"** sözüne gelelim:

İmam Ahmed ve İbn Hibbân bu kısmı Kâ'b b. Ucre'den (r.a) şu lafızla rivayet eder:

"Sabahleyin insanlar iki bölük halinde giderler; kimi nefsini satın alır ve onu âzat eder, kimi de nefsini helâk eder."[307]

Taberânî'nin rivayetindeki lafız ise şöyledir:

"İnsanlar sabahleyin iki bölük halinde giderler. Kimi nefsini satar ve onu helâk eder. Kimi de nefsi için fidye verir onu âzat eder."[308]

Nitekim bu hususta Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

---

[307] Ahmed, *el-Müsned,* 3/399; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 1723, 5567.

[308] Taberânî, *el-Kebîr,* 19/361.

"Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir."[309]

Bunun anlamı şudur: Nefsini ibadetlerle arındıran kişi kurtuluşa ermiş, onu günah ve mâsiyetlere gömen kişi de ziyan etmiştir. Demek ki taat ve ibadetler nefsi arındırır, temizler ve yüceltir. Günah ve isyanlar ise nefsin kirlenmesine, bu halin nefse hâkim olmasına, alçalmasına ve nihayet toprağa gömülmüş gibi aşağılık bir duruma düşmesine sebep olur.

Kendilerini Âzat ve Helâk Edenler

Hz. Ali'nin rivayet ettiği hadis, her insanın ya nefsini helâk etmek ya da kurtuluşunu sağlamak uğrunda çaba gösterdiğini ifade etmektedir. Her kim Allah'a taat uğrunda çaba gösterirse, bu kimse nefsini Allah için satın almış ve O'nun azabından âzat etmiş olur. Mâsiyet uğrunda çaba gösterenler de, nefsini çok değersiz bir şey karşılığında satmış ve Allah Teâlâ'nın öfke ve azabını gerektiren günahlarla nefsini helâk etmiş olur. Bakınız Cenâb-ı Hak (c.c) bu konuda ne buyurmaktadır:

"Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine *(verilecek)* ***cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, öldürülürler.*** *(Bu)* ***Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte bu*** *(gerçekten)* ***büyük bir kazançtır."***[310]

"İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah'ın rızasını almak için kendini ve malını feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir."[311]

---

[309] Şems 91/7-10.

[310] Tevbe 9/111.

[311] Bakara 2/207.

***"Gerçekten hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü hem kendilerini hem de ailelerini ziyana sokanlardır. Bilesiniz ki bu apaçık hüsrandır."*[312]**

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

449- قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حِينَ أَنْزَلَ اللهُ عَلَيْهِ: ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ، اشْتَرُوا أَنْفُسَكُم مِنَ اللّهِ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّهِ شَيْئًا! يَا بَنِي عَبْدِالْمُطَّلِبِ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّهِ شَيْئًا!

"Resûlullah (s.a.v), (Önce) ***en yakın akrabanı uyar!****[313] âyeti inince şöyle buyurdu:*

Ey Kureyş halkı! Nefislerinizi Allah'tan satın alın. Yoksa ben Allah'ın azabından kurtarmak için size hiçbir fayda veremem. Ey Abdülmuttaliboğulları! Ben Allah'ın azabından kurtarmak için size hiçbir fayda veremem."

Bu hadisin Buhârî'ye ait bir rivayeti şöyledir:

450- يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ اشْتَرُوا أَنْفُسَكُم مِنَ اللّهِ يَا بَنِي عَبْدِالْمُطَّلِبِ اشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ مِنَ اللّهِ، لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّهِ شَيْئًا! يَا عَمَّةَ رَسُولِ اللهِ، يَا فَاطِمَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ اشْتَرِيَا أَنْفُسَكُمَا مِنَ اللّهِ لَا أَمْلِكُ لَكُمَا مِنَ اللّهِ شَيْئًا.

"Ey Abdümenâfoğulları! Nefislerinizi Allah'tan satın alın. Ey Abdülmuttaliboğulları! Nefislerinizi Allah'tan satın alın.

Ey Resûlullah'ın halası ve ey Muhammed'in kızı Fâtıma! Nefislerinizi Allah'tan satın alın. Ben Allah'ın azabından kurtarmak için size hiçbir fayda veremem."

Müslim'den gelen başka bir rivayet de şöyledir:

---

[312] Zümer 39/15.

[313] Şuarâ 26/214.

"Resûlullah (s.a.v) Kureyş'i davet etti. Onlar toplanınca kimine umumi kimine de hususi hitap ederek şöyle buyurdu:

Ey Kâ'b b. Lüeyoğulları! Kendinizi cehennemden kurtarın. Ey Mürre b. Kâ'boğulları! Kendinizi cehennemden kurtarın.

Ey Abdüşemsoğulları! Kendinizi cehennemden kurtarın. Ey Abdümenâfoğulları! Kendinizi cehennemden kurtarın.

Ey Hâşimoğulları! Kendinizi cehennemden kurtarın. Ey Abdülmuttaliboğulları! Kendinizi cehennemden kurtarın.

Ey Fâtıma! Kendini cehennemden kurtar. Ben Allah'ın azabından kurtarmak için size hiçbir fayda veremem."[314]

Nefsini Âzat Edenler

Taberânî ve Harâitî, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

451– مَنْ قَالَ إِذَا أَصْبَحَ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ أَلْفَ مَرَّةٍ فَقَدِ اشْتَرَى نَفْسَهُ مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ عَتِيقًا مِنَ النَّارِ.

"Kim sabahleyin kalktığı zaman 1000 defa, 'Sübhânellahi ve bi hamdihi' derse, nefsini Allah'tan satın almış ve o günün sonunda cehennemden âzat edilmiş olur."[315]

Seleften bir topluluk mallarını dağıtarak nefislerini Allah'tan satın alırlardı. Habîb Ebû Muhammed[316], malını tasadduk ederek nefsini satın alanlardandı. Yine bunlar arasında, üç veya dört defa ağırlığı kadar gümüş tasadduk eden Halid-i Tahhâl[317] gibi zatlar vardı.

---

[314] Buhârî, nr. 2753, 3527, 4771; Müslim, İmân, 348, 350, 351 (nr. 204, 206); Tirmizî, Tefsîr, 27 (nr. 3184, 3185, 3186); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 646, 6549, 6550.

[315] Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16990, 16991.

[316] Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/149.

[317] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 8/294; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/102.

Seleften bazıları da sâlih amelleri işlemeye büyük gayret gösterir ve, "Ben esir biriyim, kendimi âzat etmek için çalışıyorum" derdi. Ömer b. Utbe böyle diyenlerdendi.

Bazıları da, sanki kendi nefsini öldürmüş gibi, bir nefsin diyeti olan 12.000 tesbihi bir günde çeker ve bununla nefsinin diyetini ödemeye çalışırdı.

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Mümin kişi dünyada, kendisini esaretten kurtarmaya çalışan bir esir gibidir. Allah Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar hiçbir şeyden emin olamaz."

Şu da onun sözlerindendir: "Ey âdemoğlu! Sen sabahleyin, kazanç elde etmek maksadıyla gidiyorsun yahut yolculuğa çıkıyorsun. Öyleyse asıl maksadın kendini kazanmak olsun. Zira sen, kendi nefsini kazanmaya denk hiçbir kazanç elde edemezsin."

Ebû Bekir b. Ayyâş şöyle der: "Gençliğimde Mürre kabilesinden biri bana, 'Gücün yettiğince kendini âhiret köleliğinden kurtarmaya çalış! Zira âhiretteki esaretten ebediyen kurtuluş yoktur' dedi. Vallahi o günden beri bu sözü hiç unutmadım."[318]

Seleften biri de ağlar ve, "Benim iki nefsim yok, bu tek olanı kaybettiğimde yerine başka birini koyamam ki!" derdi.

Muhammed b. Hanefiyye (rh.a) şöyle der: "Allah Teâlâ, cenneti nefislerinize karşılık bedel yapmıştır. Sakın ola nefsinizi başka bir şey karşılığında satmayın!"[319]

Şu söz de ona aittir: "Kendisine değer veren kişinin yanında dünyanın hiçbir değeri olmaz."[320]

Yine kendisine dediler ki: "İnsanlar içinde en değerli olanı kimdir?" Şöyle cevap verdi:

"Bütün bu dünyayı kendisi için tehlikeli görmeyen kişi!"

---

[318] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/304.

[319] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/177.

[320] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/176.

Önceki şairlerden biri bu konuda şu şiiri söylemiştir:

Değerli nefsin ücretini onun Rabb'ine havale ettim.
Yaratılmışlar içinde ona bedel olabilecek olanı görmedim.

Bedel biçersem ona eğer bir şeyi, satmış olurum onu,
Bu ise dünyalık karşılığında büyük bir aldanma değil mi?

Şayet nefsim bütün dünyayı bedel olarak elde etmiş olsa,
Nefsimi kaybettiğim gibi bedeli de kaybettim demektir.

Yirmi Dördüncü Hadis

ZULMÜN HARAMLIĞI ve YÜCE ALLAH'IN LUTUFLARININ ENGİNLİĞİ

عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِيمَا يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّهُ قَالَ:

يَا عِبَادِي إِنِّي حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا فَلاَ تَظَالَمُوا. يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ ضَالٌّ إِلاَّ مَنْ هَدَيْتُهُ، فَاسْتَهْدُونِي أَهْدِكُمْ. يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ جَائِعٌ إِلاَّ مَنْ أَطْعَمْتُهُ، فَاسْتَطْعِمُونِي أُطْعِمْكُمْ. يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ عَارٍ إِلاَّ مَنْ كَسَوْتُهُ، فَاسْتَكْسُونِي أَكْسُكُمْ.

يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ تُخْطِئُونَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَأَنَا أَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا، فَاسْتَغْفِرُونِي أَغْفِرْ لَكُمْ. يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ لَنْ تَبْلُغُوا ضَرِّي فَتَضُرُّونِي، وَلَنْ تَبْلُغُوا نَفْعِي فَتَنْفَعُونِي. يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ كَانُوا عَلَى أَتْقَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ مِنْكُمْ مَا زَادَ

ذَلِكَ فِي مُلْكِي شَيْئًا. يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ كَانُوا عَلَى أَفْجَرِ قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ مِنْكُمْ مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِنْ مُلْكِي شَيْئًا.

يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ قَامُوا فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ فَسَأَلُونِي فَأَعْطَيْتُ كُلَّ وَاحِدٍ مَسْأَلَتَهُ مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِمَّا عِنْدِي إِلاَّ كَمَا يَنْقُصُ الْمِخْيَطُ إِذَا أُدْخِلَ الْبَحْرَ. يَاعِبَادِي إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ أُحْصِيهَا لَكُمْ، ثُمَّ أُوَفِّيكُمْ إِيَّاهَا، فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمَدِ اللهَ، وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلاَ يَلُومَنَّ إِلاَّ نَفْسَهُ.

Ebû Zer (r.a) rivayet eder: "Resûlullah (s.a.v) Rabb'inden rivayetle buyurdular ki:

Ey kullarım! Şurası kesindir ki ben kendime zulmü haram ettim ve onu sizlerin arasında da haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyin.

Ey kullarım! Benim hidayete erdirdiklerim dışında hepiniz sapmış durumdasınız. Öyleyse benden doğru yola iletmemi isteyin ki sizleri doğru yola ileteyim.

Ey kullarım! Benim doyurduklarım dışında hepiniz açsınız. Benden doyurmamı isteyin, ben de sizleri doyurayım. Ey kullarım! Benim giydirdiklerim dışında hepiniz çıplaksınız. Öyleyse benden giydirmemi isteyin, ben de sizleri giydireyim.

Ey kullarım! Sizler gece ve gündüz günah işliyorsunuz. Ben ise bütün günahları bağışlarım. Öyleyse benden bağışlanma dileyin, sizleri bağışlayayım.

Ey kullarım! Sizler bana zarar verebilecek durumda değilsiniz ki zarar verebilesiniz. Bana bir fayda verebilecek durumda da değilsiniz ki fayda verebilesiniz.

Ey kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz, sizin içinizdeki en takvâ sahibi kişinin kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu durum benim mülkümde hiçbir şey artırmaz. Ey kullarım! Şayet sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz, sizin içinizdeki en günahkâr kişinin kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu durum benim mülkümden hiçbir şey eksiltmez.

Ey kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hep birlikte bir düzlükte toplansa ve benden dilekte bulunsalar, ben de her insana istediğini versem, bu durum benim katımda olandan, denize batırılan iğnenin (çıkarıldığında) **eksilttiğinden başka hiçbir şey eksiltmez.**

Ey kullarım! Bunlar sizlerin amellerinizdir, ben onları sizin için bir bir sayıyorum. Sonra da onları size eksiksiz vereceğim. Öyleyse her kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin. Her kim de bundan başka bir şey bulursa, kendi nefsinden başkasını kınamasın!"[321]

DİĞER RİVAYETLER

İmam Ahmed, Tirmizî ve İbn Mâce de bu hadisi, "Şehr b. Havşeb, Abdurrahman b. Ganem, Ebû Zer" isnadıyla şu lafızla rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

Ey kullarım! Benim hidayete erdirdiklerim dışında hepiniz dalâlettesiniz. Öyleyse benden hidayet isteyin, sizi hidayete erdireyim. Be-

---

[321] Müslim, Birr, 55 (nr. 2577); Tirmizî, Kıyâmet, 49 (nr. 2495); İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4257); Ahmed, *el-Müsned,* 5/154, 160, 177; Abdürrezzâk, *el-Musannef,* nr. 20272; Hatîb, *Târîhu Bağdâd,* 7/203-204; Ebû Nuaym, *Hilye,* 5/125-126; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât,* s. 65, 159, 213-214, 227, 285.

nim zengin ettiklerim (ihtiyaçtan kurtardıklarım) dışında hepiniz fakirsinin. Öyleyse benden isteyin, size rızık vereyim. Benim himaye ettiklerim dışında hepiniz günahkârsınız. Her kim, benim (günahları) bağışlamaya kadir olduğumu bilir ve benden bağışlama dilerse, onu bağışlarım (günahının büyüklüğüne) aldırmam.

Sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, yaşayanlarınız ve ölmüş olanlarınız, yaşlarınız ve kurularınız, hep birlikte benim en müttaki kulumun kalbi üzere olsanız, bu durum benim mülkümde sivrisineğin kanadı kadar bir şey artırmaz.

Sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, yaşayanlarınız ve ölmüş olanlarınız, yaşlarınız ve kurularınız, hep birlikte bir yerde toplansalar, oradaki insanların her biri arzuladıklarını son noktasına kadar isteseler ve ben de sizden istekte bulunan herkese versem, bu durum benim mülkümden, bir kişinin iğnesini denize daldırıp çıkardığında iğnenin eksilttiği miktar dışında bir şey eksiltmez.

Durum böyledir, zira ben cömertim, zenginim, övgüye lâyık olanım ve dilediğimi yaparım. Benim ihsanım sözdür, azabım da sözdür. Bir şey irade ettiğim zaman, benim yaptığım, onun için 'ol' dememden ve onun da hemen oluvermesinden ibarettir."

Tirmizî bu hadisin *hasen* olduğunu söylemiştir.

Bu mânadaki bir hadisi Taberânî de, Ebû Musa el-Eş'ârî, Resûlullah (s.a.v) isnadıyla tahrîc etmiştir. Ancak bu hadisin isnadı zayıftır.[322]

Ebû Zer'in bu hadisi hakkında İmam Ahmed şöyle der: Bu hadis-i şerif Şam ehli nezdinde en değerli hadistir.[323]

---

[322] Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17218. Heysemî, bunu Taberânî'nin *Evsat* ve *Kebîr*'inde rivayet ettiğini belirtir.

[323] İmam Nevevî (rh.a) bu hadis-i şerifi *Ezkâr*'ında isnadıyla rivayet eder. Kendisi ile Resûlullah (s.a.v) arasındaki bütün râvilerin isimlerini saydıktan sonra şöyle der: Bu sahih bir hadistir. Biz bunu İmam Müslim'den rivayet ettik. Benim ile Resûlullah (s.a.v) arasında bulunan râvilerin hepsi de Şamlı'dır. İmam Ahmed de, Şam halkı nezdinde bundan daha şerefli bir hadis bulunmadığını söyler.

ZULMÜN HARAMLIĞI

Allah Zulmü Kendine Haram Kıldı

Hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) buyuruyor ki: **"Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurdu: Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım..."**

Yani Cenâb-ı Hak, kendisini kullarına zulmetmekten menetmiştir. Tıpkı şu âyet-i kerimelerde buyrulduğu gibi:

"Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmedici değilim."[324]

"Allah kullarına bir zulüm dileyecek değildir."[325]

"Allah hiçbir kimseye zulüm dileyecek değildir."[326]

"Rabb'in kullara zulmedici değildir."[327]

"Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez."[328]

"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez."[329]

"Her kim, mümin olarak iyi olan işlerden yaparsa, artık o, ne zulümden ne de hakkının çiğnenmesinden korkar."[330]

Bu son âyette geçen "hadm" (هضم) kelimesinin anlamı; kişinin işlediği iyiliklere az bir karşılık vermektir. Zulüm ise, başkalarının işlediği günahlardan dolayı ceza görmektir. Buna benzer âyetler Kur'ân-ı Kerîm'de gerçekten çok miktarda bulunmaktadır.

---

324 Kâf 50/29.

325 Mü'min 40/31.

326 Âl-i İmrân 3/109.

327 Fussılet 41/46.

328 Yûnus 10/44.

329 Nisâ 4/40.

330 Tâhâ 20/112.

Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın zulme kadir olduğunu, ancak lutfunun, ihsanının, cömertliğinin ve kereminin bir gereği olarak bunu kullarına yapmadığına delâlet etmektedir.

Zulmün Anlamı

Âlimlerin büyük çoğunluğu zulmü, "bir şeyi konulması gereken yerin dışına koymak" şeklinde açıklar. Bunu, başkasının mülkünde sahibinin izni olmadan tasarrufta bulunmak şeklinde açıklayanlara gelince, -buna benzer açıklama İyâs b. Muâviye ve başkalarından nakledilmiştir- onlar şöyle diyorlar: Zulüm Allah (c.c) hakkında imkânsızdır, başkaları hakkında olması düşünülebilir. Çünkü O'nun yaptığı her şey, kendi mülkünde yapmış olduğu tasarruftur. Ebü'l-Esved ed-Düelî de kendisine kader hakkında soru soran İmrân b. Husayn'a buna benzer şekilde cevap vermişti.[331]

Ebû Davud ve İbn Mâce, "Ebû Sinan Saîd b. Sinan, Vehb b. Halid el-Hımsî, İbnü'd-Deylemî" isnadıyla Übey b. Kâ'b'ın (r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "Şayet Allah Teâlâ gök ehline ve yerde bulunanlara azap etmiş olsaydı, onlara zulmetmeden azap etmiş olurdu. Eğer onlara merhamet etse, Allah'ın onlara olan rahmeti amellerinden daha hayırlı olurdu." Übey, İbn Mesud'un yanına gelmiş ve ona da bu sözü aynen söylemiş. Sonra Zeyd b. Sâbit'e varmış ve ona Resûlullah'tan (s.a.v) bunun gibi bir hadis rivayet etmiştir.[332]

Ancak bu hadis üzerinde durup düşünmek gerekir. Burada geçen Vehb b. Halid öyle ilmiyle meşhur olmuş biri değildir.[333] Bu sözü şöyle yorumlamak gerekir: Eğer onlara azap etmeyi murat etse, onlar hakkında azap edilmeyi hak edecekleri şeyleri takdir eder ve o zaman onlara karşı zulmetmemiş olur.

---

331 Müslim, Kader, 10 (nr. 2650).

332 Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4699); İbn Mâce, Mukaddime, 10 (nr. 77); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 727.

333 Kitabın tahkik ve tahrîcini yapan kişi, İbn Receb'in bu görüşüne katılmadığını şu ifadeyle belirtir: "Hadis ilminde söz sahibi önceki âlimlerden hiç kimse onu (Vehb b. Halid'i) bu şekilde nitelememiştir. Ebû Davud, İbn Hibbân, İclî, Zehebî ve İbn Hacer gibi hadis âlimleri onu sika kabul etmişlerdir."

Allah Teâlâ'nın, kulların fiillerinin yaratıcısı olması ve bu fiiller arasında zulmün de bulunması, Allah Teâlâ'nın zulüm ile nitelenmesini gerektirmez. Tıpkı, kulların işlediği diğer çirkin fiillerle nitelenmediği gibi. Bunlar O'nun yaratması ve takdiridir. O ancak kendi fiilleri ile nitelenebilir, kullarının yaptığı fiillerle değil! Zira kullarının fiilleri, O'nun yarattığı ve etkisi olan şeylerdir. Allah Teâlâ bu fiillerin herhangi biriyle nitelenemez. O ancak kendi sıfatlarıyla, yaptıklarıyla ve kendi fiilleriyle nitelenebilir. En doğrusunu Allah bilir.

Zulüm Kullara da Haram

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), "**Zulmü sizin aranızda da haram kıldım, öyleyse birbirinize zulmetmeyin**" sözünün anlamı şudur:

Allah Teâlâ zulmü kullarına da haram kılmış ve kendi aralarında birbirlerine zulüm yapmayı yasaklamıştır. Bir kimsenin kendi nefsine zulmetmesinin kesinlikle haram olmasının yanında, herhangi birinin başka birine zulmetmesi de haramdır.

Zulüm iki çeşittir.

Birincisi. Nefsin yaptığı zulümdür. Bunun en büyüğü şu âyet-i kerimede de buyrulduğu gibi Allah'a şirk koşmaktır. ***"Lokman, oğluna öğüt vererek, 'Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür' demişti."***[334]

Zira şirk, yaratılmışlardan birini yaratıcı mevkiine koymak, ona ibadet etmek ve onu ilâh edinmek demektir. Bu da bir şeyi lâyık olmadığı yere koymak anlamına gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'de zalimler hakkında gelen azap tehditlerinin çoğu ile kastedilen müşriklerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Kendisinde artık alışveriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (*kıyamet*) ***gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Kâfirler elbette zalimlerdir."***[335]

---

[334] Lokman 31/13.

[335] Bakara 2/254.

Şirkten sonra zulüm ifade eden nefsin işledikleri arasında, derecelerine göre büyük ve küçük günahlar gelir.

İkincisi. İnsanların birbirine yaptıkları zulümdür. Hadis-i şerifte geçen de zulmün bu kısmıdır. Resûlullah (s.a.v) Vedâ hutbesinde şöyle buyurmuştu:

"Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız tıpkı şu gününüzün, şu ayınızın ve şu beldenizin haram olduğu gibi birbirinize haramdır."[336]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) bu hutbeyi arefe günü, kurban bayramı günü ve bayramın ikinci günlerinde irat etmiştir. Bir rivayete göre, sonunda şöyle buyurmuştur:

452- اِسْمَعُوا مِنِّي تَعِيشُوا، أَلاَ لاَ تَظْلِمُوا، أَلاَ لاَ تَظْلِمُوا، إِنَّهُ لاَ يَحِلُّ مَالُ امْرِيءٍ مُسْلِمٍ إِلاَّ عَنْ طِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ.

"Söylediklerimi dinleyin ve (esenlik içinde) yaşayın! Dikkat edin, zulmetmeyin! Dikkat edin, zulmetmeyin! Dikkat edin, zulmetmeyin! Bir müslümanın malı ancak gönül rızası ile helâl olur."[337]

Sahîhayn'de İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Zulüm kıyamet gününde (zâlim için) zifiri karanlık olacaktır."[338]

Yine Buhârî ve Müslim, Ebû Musa'dan (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

453- إِنَّ اللهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتَّي إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ ثُمَّ قَرَأَ: ﴿وَكَذٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾.

336 Buhârî, nr. 67; Müslim, Kasâme, 29 (nr. 1679); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3848.

337 Ahmed, *el-Müsned*, 5/72.

338 Buhârî, nr. 2447; Müslim, Birr, 57 (nr. 2579).

"Allah Teâla, zalime biraz fırsat tanır, ama bir de yakaladı mı artık paçayı kurtaramaz." Sonra,

*'**Rabb'in, haksızlık eden memleketleri** (onların halkını) **yakaladığında, onun yakalayışı işte böyle** (şiddetlidir). **Şüphesiz onun yakalaması pek elem vericidir, pek çetindir!**'*[339] *âyetini okudular."*[340]

Sahîh-i Buhârî'de Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

454- مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلِمَةٌ لأَخِيهِ مِنْ عِرْضِهِ اَوْ شَيْئٌ فَلْيَتَحَلَّلْ مِنْهَا، فإِنَّهُ لَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُؤْخَذَ لأَخِيهِ مِنْ حَسَنَاتِهِ فإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ أَخِيهِ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ.

"Kimin üzerinde kardeşine ait ırzına (kişiliğine) veya malına tecavüz sebebiyle hak varsa; dinar ve dirhemin bulunmadığı (kıyamet ve hesaplaşmanın olacağı) gün gelmezden önce bu gün mazlumdan o hakkı bağışlamasını dilesin. Yoksa, sâlih bir ameli varsa, o zulmü nisbetinde kendinden alınır. Eğer iyiliği yoksa, arkadaşının günahından alınır, kendisine yüklenir."[341]

ALLAH'IN ENGİN LUTUFLARI

"Ey kullarım! Benim hidayete erdirdiklerim dışında hepiniz sapmış durumdasınız. Öyleyse benden doğru yola iletmemi isteyin ki sizleri doğru yola ileteyim.

Ey kullarım! Benim doyurduklarım dışında hepiniz açsınız. Benden doyurmamı isteyin, ben de sizleri doyurayım. Ey kulla-

---

339 Hûd 11/102.

340 Buhârî, Tefsîr, Hûd, 5; Müslim, Birr, 61 (nr. 2583); Tirmizi, Tefsîr, Hûd (nr. 3109); İbn Mace, Fiten, 22 (nr. 4018).

341 Buhârî, Mezâlim, 10, Rikak, 48; Tirmizî, Kıyâmet, 2 (nr. 2421); Ahmed, *el-Müsned*, 2/435, 506.

rım! Benim giydirdiklerim dışında hepiniz çıplaksınız. Öyleyse benden giydirmemi isteyin, ben de sizleri giydireyim.

Ey kullarım! Sizler gece ve gündüz günah işliyorsunuz. Ben ise bütün günahları bağışlarım. Öyleyse benden bağışlanma dileyin, sizleri bağışlayayım."

Hadis-i şerifte geçen bu ifadeler şunu ortaya koymaktadır: Bütün mahlûkat, maslahatlarına ve kendi yararlarına olan işleri yerine getirebilmek ve bunun yanında din ve dünya işlerinde kendilerini zararlardan koruyabilmek için Allah Teâlâ'nın lutfuna muhtaçtır. Kullardan hiçbiri bunlardan birini kendi başına yerine getirme imkânına sahip değildir. Allah Teâlâ bir kimseye hidayet ve rızık vererek lutufta bulunmasa, o kişi dünyada bunların her ikisinden de mahrum kalır. Yine Cenâb-ı Hak, bir kimseye, günahlarını bağışlayarak lütufta bulunmasa, âhirette bu günahlar o kişinin helâk olmasına sebep olur.

Hidayet Allah Katındandır

Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur: ***"Allah kime hidayet ederse, işte o hakka ulaşmıştır, kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın."***[342]

Bu meâlde âyet-i kerime Kur'ân-ı Kerîm'de pek çoktur. Örnek olarak şunları sayabiliriz:

"Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz. O'nun tuttuğunu O'ndan sonra salıverecek de yoktur. O, üstündür, hikmet sahibidir."[343]

"Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır."[344]

"Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız,

---

342 Kehf 18/17.

343 Fâtır 35/2.

344 Zâriyât 51/58.

size rızık veremezler. O halde rızkı Allah katında arayın. O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Ancak O'na döndürüleceksiniz."[345]

"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir."[346]

Cenâb-ı Hak (c.c) Hz. Âdem (a.s) ile eşinin şöyle dediklerini hikâye eder:

"Dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."[347]

Hz. Nuh'un da (a.s) şöyle dediğini bildirir: ***"Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, ben ziyana uğrayanlardan olurum!"***[348]

Hz. İbrahim de (a.s) bu hadiste sayılan hususlarda Allah Teâlâ'nın tek olduğuna, O'ndan başka ilâh bulunmadığına, O'na ortak koşulanların hepsinin bâtıl olduğuna şöyle delil getirmekteydi:

"İyi ama, neye taptığınızı *(biraz olsun)* ***düşündünüz mü? 'İster siz ister eski atalarınız.' İyi bilin ki onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi*** *(benim dostumdur)****; beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur. Benim canımı alacak, sonra beni diriltecek O'dur ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O'dur."***[349]

Şurası gayet açıktır ki, dünyada kulları yaratmak, hidayet etmek, rızık vermek, diriltmek ve öldürmek, âhirette de günahlarını bağışlamak gibi hususlarda münferit ve tek başına olan varlık, ilâh kabul edilme, ibadete lâyık olma, dilekte bulunma, niyaz mercii olma ve hu-

---

[345] Ankebût 29/17.

[346] Hûd 11/6.

[347] A'râf 7/23.

[348] Hûd 11/47.

[349] Şuarâ 26/75-82.

zurunda boyun bükme gibi hususlarda tek varlık olmaya elbette ki hak sahibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Allah,** (o yüce varlıktır)* ***ki sizi yaratmış, sonra rızıklandırmıştır; sonra O, hayatınızı sona erdirecek, daha sonra da sizi *(tekrar)* ***diriltecektir. Peki, sizin*** *(Allah'a eş tuttuğunuz)* ***ortaklarınız içinde bunlardan birini yapabilecek var mı? Allah onların ortak koştuklarından münezzehtir ve yücedir."***[350]

Her Şeyi Allah'tan İstemek

Bu hadis-i şerifte şu hususa da işaret vardır: Cenâb-ı Hak (c.c), kullarının din ve dünyaya ait bütün ihtiyaçlarını ve maslahatlarını kendisinden istemelerini sever. Yani kendisinden hidayet ve mağfiret istenilmesinden hoşlandığı gibi kullarının yiyecek, içecek, giyecek vb. ihtiyaçlarını da kendisinden istemelerinden hoşlanır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

"Sizler bütün ihtiyaçlarını Rabb'inden istesin, hatta ayakkabısının bağı koptuğu zaman onu bile istesin!"[351]

Seleften bazıları namazda, hamur tuzu ve davarın yemine varıncaya kadar bütün ihtiyaçlarını Allah Teâlâ'dan isterlerdi. İsrâiliyat arasında şöyle bir rivayet vardır. "Musa (a.s) şöyle der:

Yâ Rabbi, dünyalık bazı ihtiyaçlarım oluyor, onları senden istemeye hayâ ediyorum! Kendisine şöyle denilir:

Hamurunun tuzu ve merkebinin yemine varıncaya kadar ne varsa benden iste!"

Zira kul, ihtiyaç duyduğu her şeyi Allah'tan (c.c) istediği zaman, O'na muhtaç olduğunu izhar etmiş olur. Bu da Allah Teâlâ'nın sevdiği bir durumdur. Seleften bazıları da, birinci kısımdakilerin yaptıkları gibi dünyalık ihtiyaçlarını Allah'tan istemeye utanırlardı.

---

350 Rûm 30/40.

351 Tirmizî, Menâkıb, 1 (nr. 3612); Taberânî, *ed-Dua*, s. 25; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 866.

Bu hadis-i şerifte geçen, *"Benim hidayet erdirdiklerim dışında hepiniz dalâlettesiniz"* sözünü, bazıları İyâz b. Hımâr'ın (r.a) Resûlullah'tan rivayet ettiği şu hadise aykırı olduğunu sanmışlardır:

455- يَقُولُ اللهُ ﷻ: خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ -وَ فِي رِوَايَةٍ- مُسْلِمِينَ فَاجْتَالَتْهُمُ الشَّيَاطِينُ.

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kullarımı Hanîf (hak din sahibi) olarak yarattım!" Diğer bir rivayet şöyledir: *"... Müslüman olarak yarattım ve şeytanlar onları avladı."*[352]

Aslında durum böyle değildir. Allah Teâlâ âdemoğlunu İslâm'ı kabul etmeye, herhangi bir şeye değil de ona meyletmeye yatkın olarak yaratmıştır. Yaratılışında buna hazır durumdadır ve bu özellik onda yaratılışından gelen bir kabiliyet olarak hazır bulunur. Ancak bu kabiliyetin ortaya çıkması için insanın fiilî olarak İslâm'ı öğrenmesi gerekir. Öğrenim olmadan önce insan cahildir ve hiçbir şey bilmez. Şu âyet-i kerime bu hususa ışık tutar:

"Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi annelerinizin karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."[353]

Nitekim bir âyet-i kerimede Resûlullah'a (s.a.v) hitaben şöyle buyrulur:

"Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?"[354]

Bu âyet ile anlatılmak istenen şudur: Sana öğretmiş olduğumuz bu ilim ve hikmetten yoksun ve bilgisiz olarak bulmuştuk. Başka bir âyet-i kerimede bu husus şöyle ifade edilir:

---

352 Müslim, Cennet, 63 (nr. 2865); Ahmed, *el-Müsned*, 4/162, 266; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 653, 654.

353 Nahl 16/78.

354 Duhâ 93/7.

"İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin."[355]

O halde insan, hakkı kabul edebilecek bir fıtratta yaratılmıştır. Şayet Allah Teâlâ ona hidayet vermek isterse, hidayeti ona öğretecek kişiyi buna sebep kılar ve daha önce hidayeti kabul edebilecek kabiliyette iken sonra bilfiil hidayet üzere olur. Eğer Allah Teâlâ onu alçaltmak isterse, onun fıtratını bozacak birini kendisine musallat eder. Nitekim Resûlullah da (s.a.v) şöyle buyurur:

456- كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ.

"Her doğan fıtrat (dini kabul edebilecek duygu) üzere doğar. Daha sonra anne ve babası onu yahudi veya hıristiyan ya da Mecûsî yapar."[356]

Mümin Kişinin Hidayet Dilemesinin Anlamı

Şimdi, mümin kişinin hidayet dilemesinin ne anlama geldiği üzerinde duralım. Hidayet iki bölüme ayrılabilir. Birincisi, genel anlamda iman ve İslâm nimetiyle şereflenmektir. Bu, bütün müminler için elde edilmiş bir şereftir. İkincisi, ayrıntılı olarak hidayete kavuşmaktır. Bu da ayrıntılı olarak iman ve İslâm'ın bölümlerine ait marifetlere nüfuz etmek ve bunları yerine getirmeye özen göstermektir. Bu ise, bütün müminlerin her gece ve gündüz muhtaç oldukları bir mârifettir.

İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak (c.c) namazın her rek'atında, ***"Bize doğru yolu göster"***[357] âyetini okumayı emir buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de (s.a.v) gece namazında yaptığı dualarda şöyle derdi:

---

[355] Şûrâ 42/52.

[356] Buhârî, nr. 1358; Müslim, Kader, 22-25 (nr. 2658); Tirmizî, Kader, 38 (nr. 2138); Ahmed, *el-Müsned*, 2/275, 282; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 128-130.

[357] Fâtiha 1/6.

457- اَللَّهُمَّ رَبَّ جَبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَإِسْرَافِيلَ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ، أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ، اهْدِنِي لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

"Ey Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfil'in Rabbi olan, gökleri ve yeri yaratan, hazırı ve gaybı bilen Allahım! Kulların ihtilâf ettiği konularda, onların arasında ancak sen hüküm verirsin. Üzerinde ihtilâf edilen hakka izninle beni hidayet eyle! Çünkü dilediğini doğru yola ancak sen hidayet eylersin."[358]

Yine bu sebeple, Resûl-i Ekrem'den gelen bir sünnet olarak, aksırıp Allah'a hamdeden kişiye, "Allah sana merhamet etsin" denilince, aksıran kişi de buna, "Allah size ve bize hidayet versin" duasıyla karşılık verir. Her ne kadar Irak fakihleri buna, müslüman kişinin hidayeti için dua edilmesine gerek olmadığı zannıyla karşı çıksalar da, âlimlerin cumhuru sünnete uyarak bu duanın yapılacağı görüşündedir.

Nitekim Resûlullah (s.a.v) Hz. Ali'ye (r.a), Allah Teâlâ'dan doğruluk ve hidayet dilemesini emir buyurmuştur.[359]

Hz. Hasan'a da Kunut duasında, *"Allahım! Beni hidayete erdirdiklerinin yoluna hidayet et!"* demesini öğretmişti.[360]

---

[358] Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 200 (nr. 770); Ebû Davud, Salât, 121 (nr. 767); Tirmizî, Daavât, 31 (nr. 3420); Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 12 (3/212-213); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 180 (nr. 1357); Ahmed, *el-Müsned*, 6/156; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2600.

[359] Müslim, Zikir ve Dua, 78 (nr. 2725); Ebû Davud, Hâtem, 25 (nr. 4225); Nesâî, Ziynet, 121 (8/219); Ahmed, *el-Müsned*, 1/88, 134, 138, 145; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/298; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 475, 562; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 418; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 161; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/282, 377, 7/76.

[360] Ebû Davud, Salât, 340 (nr. 1425); Tirmizî, Salât, 341 (nr. 464); Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 50 (3/248); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât,117 (nr. 1178); Ahmed, *el-Müsned*, 1/200; Dârimî, *es-Sünen*, 1/373; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/172; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 945.

Günahlara İstiğfar

Günahlar için istiğfar etmek, Allah'tan bir bağışlanma dilemektir. Bu, kulun her şeyden çok muhtaç olduğu bir husustur. Çünkü gece gündüz durmadan hata işlemekte, günaha girmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de tövbe ve istiğfar konusu çok yerde tekrarlanır. İnsanların tövbe ve istiğfar yapmaları emredilir ve buna teşvik edilirler.

Tirmizî ve İbn Mâce, Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

458- كُلُّ بَنِي آدَمَ خَطَّاءٌ، وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ.

"Her âdemoğlu hata eder. Hata edenlerin en hayırlı olanları tövbe edenlerdir."[361]

Buhârî de Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

459- وَاللهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً.

"Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla Allah'tan istiğfar diliyor ve tövbe ediyorum."

Bu hadisi Nesâî ve İbn Mâce de rivayet etmiş olup onların lafzı şöyledir:

"Ben günde yüz defa Allah'a istiğfar ve tövbe ediyorum."[362]

Müslim, Egar el-Müzenî'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

460- يا أَيُّهَا النَّاسُ تُوبُوا إِلَى رَبِّكُمْ فَإِنِّي أَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ.

---

361 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 49 (nr. 2499); İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4251); Ahmed, *el-Müsned*, 3/198; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/244; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/1850.

362 Buhârî, nr. 6307; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 434-437; İbn Mâce, Edeb 57, (nr. 3816); Ahmed, *el-Müsned*, 2/282; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 925.

"Ey insanlar, Rabb'inize tövbe edin. Çünkü ben günde 100 defa tövbe ediyorum."

Bu hadisi Nesâî de tahrîc etmiş ve lafzı şöyledir:

"Ey insanlar, Rabb'inize tövbe edin ve O'ndan istiğfar dileyin. Çünkü ben günde 100 defa Allah'a tövbe ve istiğfar ediyorum."[363]

İmam Ahmed, Huzeyfe'den (r.a) rivayet eder:

461- كَانَ فِي لِسَانِي ذَرَبٌ عَلَى أَهْلِي لَمْ أَعْدُهُ إِلَى غَيْرِهِ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: أَيْنَ أَنْتَ مِنَ الاِسْتِغْفَارِ يَا حُذَيْفَةُ؟ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ كُلَّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ.

"Benim dilimde aileme karşı bir sivrilik vardı ve bundan kurtulamıyordum. Bu durumu Resûlullah'a (s.a.v) anlattım, buyurdular ki:

İstiğfar nerede kaldı ey Huzeyfe? Ben her gün 100 defa Allah'a istiğfar ediyorum."[364]

Ebû Musa da (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Ben günde 100 defa Allah'tan istiğfar diliyor ve O'na tövbe ediyorum."*[365]

Nesâî, Ebû Musa'dan rivayet eder:

"Bizler otururken Resûlullah (s.a.v) geldi ve buyurdu ki: Sabahladığım her günde mutlaka Allah'tan 100 defa istiğfar dilerim."[366]

---

363 Müslim, Zikir, 41 (nr. 2702); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 621; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 444-447; Ahmed, *el-Müsned*, 4/260; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 929.

364 Ahmed, *el-Müsned*, 5/396, 397; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 926; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/511; 2/457.

365 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 440; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 1810; Mizzî, *et-Tuhfe*, 6/462.

366 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 441; İbn Mâce, Edeb, 57 (nr. 3816); Taberânî, *ed-Dua*, 3/1809.

İmam Ahmed, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, İbn Ömer'den (r.a) şöyle rivayet eder:

462- إِنْ كُنَّا لَنَعُدُّ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ فِي الْمَجْلِسِ الْوَاحِدِ مِائَةَ مَرَّةٍ يَقُولُ: رَبِّ اغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

"Bizler bir tek mecliste Resûlullah'ın (s.a.v) 100 defa, 'Allahım! Beni bağışla ve tövbemi kabul et. Muhakkak ki sen tövbeleri kabul eden ve çok merhametli olansın!' dediğini sayardık."[367]

Nesâî, Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

463- لَمْ أَرَ أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ: أَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ.

"Ben, Resûlullah'tan daha fazla, 'Allah'tan bağışlanmamı diler ve O'na tövbe ederim!' sözünü söyleyen birini görmedim."[368]

İmam Ahmed, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden şöyle rivayet eder:

464- أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: اَللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ إِذَا أَحْسَنُوا اسْتَبْشَرُوا، وَإِذَا أَسَاءُوا اسْتَغْفَرُوا.

"Resûlullah (s.a.v) şöyle derdi: Allahım! Beni, iyilik yaptıkları zaman müjdelenen ve kötülük yaptıklarında da istiğfar edenlerden eyle!"[369]

İstiğfar konusunda geriye kalan kısmı inşallah ileride yeri gelince zikredeceğiz.

---

[367] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 618; Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1516);Tirmizî, Daavât, 39 (nr. 3434); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 458-460; İbn Mâce, Edeb 57, (nr. 3814); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 927.

[368] Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 454; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 928.

[369] İbn Mâce, Edeb 57, (nr. 3820); Ahmed, *el-Müsned*, 6/129, 145, 188, 239; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 1401.

İTAAT ve İSYANIN SONUCU İNSANA DÖNER

"Ey kullarım! Sizler bana zarar verebilecek durumda değilsiniz ki zarar verebilesiniz. Bana bir fayda verebilecek durumda da değilsiniz ki fayda verebilesiniz."

Hadis-i şerifte geçen bu ifadenin anlamı şudur: Kullar tarafından Allah Teâlâ'ya bir zarar veya fayda eriştirilmesi mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın zâtı zengindir, övgüye lâyıktır. Kulların taatine O'nun bir ihtiyacı yoktur. İbadetlerden Cenâb-ı Hak için bir fayda hâsıl olması söz konusu değildir. Asıl bu ibadetlerden fayda görenler kulların kendisidir. Allah Teâlâ'ya kulların işlediği günahlardan da bir zarar erişmez. Asıl kullar bu günahlardan zarar görürler. Hak Teâlâ (c.c) şöyle buyurur:

"(Resûlüm) ***İnkârda yarışanlar sana kaygı vermesin. Çünkü onlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onlara, âhiretten yana bir nasip vermemek istiyor. Onlar için çok büyük bir azap vardır."***[370]

"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye *(eski dininize)* ***mi döneceksiniz? Kim*** *(böyle)* ***geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."***[371]

Resûlullah (s.a.v) hutbede şöyle derdi: *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyan ederse sapkınlığa düşmüş olur. Bu kimse sadece kendi nefsine zarar verir, Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez."*[372]

Nitekim Cenâb-ı Hak da (c.c) şöyle buyurur:

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size, 'Allah'tan korkun' diye emrettik. Eğer inkâr ederseniz biliniz ki göklerde ve yerde ne varsa

---

[370] Âl-i İmrân 3/176.

[371] Âl-i İmrân 3/144.

[372] Ebû Davud, Salât, 229, Nikâh, 33 (nr. 1097, 2118); Taberânî, *el-Kebîr*, 10499.

hepsi Allah'ındır. Allah hudutsuz zengindir, ziyadesiyle övgüye lâyıktır."[373]

Bir âyet-i kerimede Hz. Musa'nın (a.s) şöyle dediği hikâye edilir: ***"Eğer siz ve yeryüzünde olanların hepsi nankörlük etseniz** (kâfir olsanız), **bilin ki Allah gerçekten zengindir, hamdedilmeye lâyıktır."***[374]

Bu meâlde başka âyetler de vardır:

"Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir."[375]

"Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır, fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır."[376]

Allah Teâlâ İtaatten Hoşnut Olur

Bütün bunların anlamı şudur: Allah Teâlâ, kullarının kendisine karşı takvâ sahibi ve itaat üzere olmasını sever. Ancak kendisine isyan etmelerini çirkin bulur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak (c.c), bir kulun tövbe etmesine, üzerinde yiyecek ve içeceği bulunan bineğini ıssız bir arazide kaybeden, onu arayan, nihayet umutsuzluğa kapıldığı ve hayattan ümidini keserek ölümü beklemekten başka çaresinin kalmadığı anda yorgunluktan olduğu yerde uyuyakalan, uyandığı anda bineğini başı ucunda gören kişiden daha çok sevinir.

Bu, insanların tasavvur edemeyecekleri bir sevinçtir. Cenâb-ı Hakk'ın duyduğu bu sevinç, kulların taat ve tövbelerinden müstağni olmasına rağmendir. İşlenen taat ve tövbenin faydası da sonuçta Allah'a değil kullara döner. İşte bütün bunlar Allah Teâlâ'nın kullarına olan cömertlik ve ihsanın kemalinden, kulların menfaatine olan muhabbetinden ve onları zararlı şeylerden uzak tutma arzusundan kay-

---

[373] Nisâ 4/131.

[374] İbrahim 14/8.

[375] Âl-i İmrân 3/97.

[376] Hac 22/37.

naklanmaktadır. O, kullarının kendisini tanımasını, kendisini sevmesini, kendisinden korkmasını, kendisine karşı takvâlı olmasını, kendisine itaat etmesini ve ibadetlerle kendisine yaklaşmasını ister ve bunlardan hoşnut olur. Yine, kulların günahlarını bağışlayan O'ndan başka birinin bulunmadığını ve kulların günahlarını bağışlamaya sadece O'nun kadir olduğunu bilmelerinden de hoşnutluk duyar.

Nitekim bu hadis-i şerifin Abdurrahman b. Ganm vasıtasıyla Ebû Zer'den (r.a) gelen rivayetinde şöyle denilmektedir: **"Her kim, benim** (günahları) **bağışlamaya kadir olduğumu bilir ve benden bağışlama dilerse, onu bağışlarım** (günahının büyüklüğüne) **aldırmam."**

Bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

465- أَنَّ عَبْدًا أَذْنَبَ ذَنْبًا فَقَالَ: رَبِّ إِنِّي فَعَلْتُ ذَنْبًا فَاغْفِرْ لِي! فَقَالَ اللهُ: عَلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ، وَيَأْخُذُ بِالذَّنْبِ، قَدْ غَفَرْتُ لِعَبْدِي.

"Bir kul günah işler ve,

'Yâ Rabbi, bir günah işledim, sen beni mağfiret et!' der. Cenâb-ı Hak da,

'Kulum, günahları bağışlayan ve ondan dolayı hesaba çeken bir Rabbi bulunduğunu bildi, ben de kulumu bağışladım!' buyurur."[377]

Hz. Ali'den (r.a) rivayet edilen hadis-i şerife göre:

466- أَنَّهُ لَمَّا رَكِبَ دَابَّتَهُ حَمِدَ اللهَ ثَلاَثًا وَكَبَّرَ ثَلاَثًا وَقَالَ: سُبْحَانَكَ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ، ثُمَّ ضَحِكَ وَقَالَ: إِنَّ رَبَّكَ لَيَعْجَبُ مِنْ عَبْدِهِ إِذَا قَالَ: رَبِّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي يَعْلَمُ أَنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ غَيْرِي.

377 Buhârî, nr. 7507; Müslim, Tevbe, 29 (nr. 2758); Ahmed, *el-Müsned*, 2/296; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 622, 625.

"Resûlullah (s.a.v) bineğine bindiği zaman üç defa Allah'a hamd eder, üç defa tekbir getirir ve şöyle derdi:

'(Allahım!) seni tenzih ederim, ben nefsime zulmettim, beni bağışla. Çünkü günahları ancak sen bağışlarsın!'

Sonra güler ve şöyle buyururdu:

Şüphesiz Rabb'iniz kulunun, 'Rabb'im günahımı bağışla' demesinden ve kendisinden başka günahları bağışlayan birinin bulunmadığını bilmesinden hoşlanır."[378]

Buhârî ve Müslim, Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

467- وَاللّٰهِ لَلّٰهُ أَرْحَمُ بِعِبَادِهِ مِنَ الْوَالِدَةِ بِوَلَدِهَا.

"Vallahi Allah Teâlâ, kullarına bir annenin çocuğuna olan merhametinden daha merhametlidir."[379]

Bir Hikâye

Zünnûn-i Mısrî'nin müridlerinden biri, "Ah, kalbim nerede? Kalbimi kim bulacak?" diye bağırarak dönüp duruyordu. Günlerden bir gün, bir sokağa daldı. O sokakta bir kadının evlâdını dövdüğünü gördü. Kadın çocuğu dövdükten sonra evden dışarı attı ve içeri girip kapıyı kapattı. Küçük çocuk bulunduğu yerde sağına soluna bakınıp durmaya başladı. Nereye gideceğini, ne tarafa yöneleceğini bilemiyordu. Tekrar evinin kapısına döndü ve orada şu sözleri söyleyerek ağlamaya başladı:

"Anneciğim! Sen benim yüzüme kapını kapatırsan, kim bana kapısını açacak? Sen beni kovarsan kim beni yanına yaklaştıracak? Sen bana kızdıktan sonra kim beni yanına sokacak?"

---

378 Tirmizî, Daavât, 47 (nr. 3446); Ebû Davud, Cihâd, 81 (nr. 2602); Ahmed, *el-Müsned*, 1/97, 115, 127; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2698.

379 Buhârî, nr. 5999; Müslim, Tevbe, 22 (nr. 2754).

Bu sözleri duyan annesi merhamete geldi. Yerinden kalktı ve kapının arasındaki aralıktan çocuğa şöyle bir göz attı. Bakınca toz toprak içinde kalan evlâdının gözlerinden süzülen yaşların yanaklarına doğru akmakta olduğunu gördü. Hemen kapıyı açtı, çocuğunu içeri aldı ve kucağına oturttu. Yavrusunu öperek şöyle demeye başladı:

"Ey gözümün nuru! Ey benim canımdan daha değerli yavrum! Bütün bunları sana yapmama sen sebep oldun. Sana olan kızgınlık ve öfkemin sebebi de sensin. Eğer sözümü tutup bana itaat etseydin bu kötü durumlarla karşılaşmayacaktın."

Bu sözleri duyan genç kendine geldi. Hemen yerinden fırladı ve, "Gerçekten kalbimi buldum! Kalbimi buldum!" diye bağırmaya başladı.

Şu âyet-i kerimenin anlamı üzerinde düşünmek gerekir:

"Onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından hemen tövbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülükte bile bile ısrar etmezler."[380]

Zira bu âyet-i kerimede, günahkârlar için Allah Teâlâ'dan başka sığınılacak ve günahları bağışlayacak O'ndan başka güvenilecek birinin bulanmadığına bir işaret vardır. Tebük seferine katılmaktan geri kalan üç kişi hakkındaki şu âyet de aynı hususa işaret eder:

"Ve *(seferden)* ***geri bırakılan üç kişinin de*** *(tövbelerini kabul etti)*. ***Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet Allah'tan*** *(O'nun azabından)* ***yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra*** *(eski hallerine)* ***dönmeleri için Allah onların tövbesini kabul etti. Çünkü Allah tövbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir."***[381]

Bu üç kişinin tövbesinin kabulünden bahsedilirken, onların tövbesi, Allah'ın azabından yine Allah'a sığınmaktan başka yol olmadığı

---

[380] Âl-i İmrân 3/135.

[381] Tevbe 9/118.

inancıyla ilişkili olarak anlatılmıştır. Çünkü insanoğlu, yaratılmış bir varlıktan korktuğu zaman ondan kaçar, başka bir yaratılmışa sığınabilir. Ancak Allah'tan korkan kişi için O'ndan başka sığınacak bir sığınak ve O'ndan başkasına kaçacak bir kaçış yeri yoktur. O'ndan kaçış yine O'nadır.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v) bir duasında şöyle der:

468- لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ.

"Senden başka sığınacak yer ve kurtuluş yolu yoktur!"[382]

469- وَكَانَ يَقُولُ: أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِعَفْوِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَبِكَ مِنْكَ.

"Senin öfkenden senin rızana, cezandan affına ve senden yine sana sığınırım!"[383]

Fudayl b. İyâz (rh.a) şöyle der: "Gecenin karanlık örtülere büründüğü ve üzerindeki karanlık örtüyü çıkardığı her vakitte Allah Teâlâ (c.c) şöyle nida eder:

Kim benden daha cömert olabilir? Oysa yaratılmış olanlar, ben onları gözetlediğim, sanki onlar bana isyan etmemişler gibi kendilerini yataklarında himaye ettiğim ve sanki bana karşı hiç günah işlememişler gibi korunmalarını deruhte ettiğim halde bunları yapıyorlar. Ben ise lutfumla isyankârlara cömertlik yapıyor, kötülük yapanlara ihsanımla iyilikte bulunuyorum.

---

[382] Buhârî, Vudû', 75, Daavât, 6, 7, 9, Tevhîd, 34; Müslim, Zikir ve Dua, 56, 57 (nr. 2710); Ebû Davud, Edeb, 98; Tirmizî, Dua, 16, 32, 116; İbn Mâce, Dua, 15; Ahmed, *el-Müsned*, 4/285, 290, 292, 296, 299, 300, 302; Dârimî, İsti'zân, 51; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5527, 5536, 5542.

[383] Müslim, Salât, 222 (nr. 486); Ebû Davud, Salât, 152 (nr. 879); Nesâî, Tahâret, 120, Tatbîk, 47 (1/102, 2/210); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 117, Dua, 3 (nr. 1179, 3841); Ahmed, *el-Müsned*, 6/58, 201; Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/214; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1932, 1933; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 655, 671.

Bana dua edip de duasına karşılık almayan kim var? Yahut benden isteyip de istediğini alamayan kim var? Yahut kapımı çalıp da uzaklaştırdığım kimse var mı?

Ben lutufum ve lutuf bendendir. Ben cömerdim ve cömertlik bendendir. Ben kerimim, kerem bendendir.

Günahları işledikten sonra günahkârları bağışlamam da benim keremimdendir. Benden istediğini kuluma vermem ve benden istemediği halde vermem de keremimin eseridir.

Tövbe eden kişiye sanki hiç günah işlememiş gibi vermem de keremimdendir. Benden kaçan kullarım nerede? Kapımı bırakıp uzaklaşan günahkârlar nerede?" Bunu Ebû Nuaym rivayet etmiştir.[384]

Şairin biri bu konuda şöyle der:

Günahkârım, iyiliğim yok, tövbeyle kapına geldim!
Kul için efendisinden başka gidecek yer neresi?

Bağışlanma ummakta! Her ne kadar kendine göre,
Yeryüzünde daha büyük ziyanda biri olmasa bile!

Hak Teâlâ Kemal Üzeredir

Şimdi hadisin kalan bölümünü açıklamaya devam edelim:

"Ey kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz, sizin içinizdeki en takvâ sahibi kişinin kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu durum benim mülkümde hiçbir şey artırmaz. Ey kullarım! Şayet sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz, sizin içinizdeki en günahkâr kişinin kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu durum benim mülkümden hiçbir şey eksiltmez."

Bu ifadeler şuna işaret etmektedir: Cenâb-ı Hakk'ın mülkü, kulların ibadetleri ile artmaz. Bütün insanlar takvâ ve iyilik üzere olsalar, hatta hepsinin kalbi en müttaki insanın kalbi gibi olsa bile Allah'ın

---

[384] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/92-93.

mülküne bir etkisi olmaz. İnsanların isyanı ile de Cenâb-ı Hakk'ın mülkünde bir eksilme meydana gelmez. Hatta bütün insanlar ve cinler, en günahkâr insan gibi olsalar dahi bu durum değişmez. Çünkü Allah Sübhânehû zâtı ile başkalarına muhtaç olmaktan müstağnidir (yüce ve uzaktır). Zat, sıfat ve fiillerinde O mutlak kemal sahibidir. O'nun mülkü her yönüyle öylesine kemale sahiptir ki, hangi yönden ve nereden olursa olsun O'na bir eksiklik ilişemez.

Bazıları şöyle demiştir: Hak Teâlâ'nın mahlûkatı şu andaki mevcut hal üzere var etmiş olması, başka bir hal üzere var etmesinden daha kâmildir. Bu hal, daha başka bir hal üzere olmasından daha hayırlıdır. Burada bulunan şer ise, göreceli olup bazı şeylerin diğerine nisbetle durumunu göstermektedir. Yani bu şer, yokluğu her yönden varlığından daha hayırlı olan mutlak mânadaki şer değildir. Hatta bunun varlığı yokluğundan daha hayırlıdır. İşte bu,

"***Hayır O'nun elindedir***" âyetinin anlamıdır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v), *"Şer ise senden değildir"* sözünün anlamına gelecek olursak: Yokluğu varlığından hayırlı olan mahza (sırf) şer, senin mülkünde mevcut değildir. Zira Allah Teâlâ mahlûkatı hikmetinin ve adaletinin gereği üzere yaratmıştır. Kendi zâtınca bilinen bir hikmete binaen mahlûkatından bir kısmına lutuf ve ihsanını tahsis etmiş, geri kalan kısmına da adaletiyle muamele etmiştir.

Bu görüş tartışma götürür. Çünkü bu görüş hadis-i şerifteki şu ifadeye aykırı düşmektedir: Şayet bütün halk, iyilik ve takvâ yönünden içlerindeki en mükemmel kişinin kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu durum O'nun mülkünde sivrisineğin bir kanadı kadar bile olsa hiçbir şey artırmaz.

Eğer bütün insanlar içlerindeki en günahkâr insan gibi olsalar, bu da O'nun mülkünden hiçbir şey eksiltmez. Bu ifadeler şuna delâlet etmektedir: O'nun mülkü hangi durum söz konusu olursa olsun mükemmel haldedir. İbadet ve taatler ile artıp daha mükemmel olmadığı gibi, günahlar ile eksilmez ve hiçbir şey O'na etki edemez.

Bu ifadelerde şuna da işaret vardır: Asıl olan takvâdır, günah hali ise değişime uğramak demektir. Kalp iyilik ve takvâ üzere olursa organlar da iyilik üzere olur. Kalp günahkâr olursa organlar da günahkâr olur. Nitekim Resûlullah (s.a.v) göğsünü işaret ederek,

"Takvâ işte buradadır"[385] buyurmuştur.

Allah'a Tâzimde Bulunmak

"Ey kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hep birlikte bir düzlükte toplansa ve benden dilekte bulunsalar, ben de her insana istediğini versem, bu durum benim katımda olandan, denize batırılan iğnenin (çıkarıldığında) **eksilttiğinden başka hiçbir şey eksiltmez."**

Bu sözlerle Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin kemali, mülkünün kemali, mülkü ve hazinelerinin bitmez tükenmez olduğu, vermekle eksilmeyeceği anlatılmak istenmektedir. İnsanlar ve cinler arasından öncekilere ve sonrakilere hepsine birden istedikleri verilse bile O'nun mülkünde bir eksilme olmaz. Bu ifadelerde aynı zamanda insanları istemeye ve ihtiyaçlarını O'na arzetmeye bir teşvik vardır.

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

470- إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلَا يَقُلْ: اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنْ شِئْتَ، وَلَكِنْ لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ وَلْيُعَظِّمِ الرَّغْبَةَ فَإِنَّ اللهَ لَا يَتَعَاظَمُهُ شَيْءٌ أَعْطَاهُ.

"Biriniz dua ettiği zaman, 'Allahım! Beni dilersen affet' demesin. Fakat isteğini kesin olarak belirtsin ve buna olan arzusunu oldukça büyük tutsun. Çünkü verdiği hiçbir şey Allah Teâlâ'ya büyük gelmez."[386]

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) şöyle der:

---

[385] Müslim, Birr, 32 (nr. 2564); Tirmizî, Birr, 18 (nr. 1927); Ahmed, *el-Müsned*, 2/277.

[386] Müslim, Zikir ve Dua, 8 (nr. 2679); Ahmed, *el-Müsned*, 2/457-458; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 896.

"Allah'a dua edip bir şey istediğiniz zaman taleplerinizi yüksek tutunuz. Çünkü O'nun katındakiler asla bitmez. Dua ettiğinizi zaman kesin bir dille isteyin. Çünkü Allah Teâlâ'yı mecbur tutacak hiç kimse yoktur."

İsrâiliyat kaynaklı haberlerden birinde şöyle anlatılır: Cenâb-ı Hak buyurur ki: "Ben hay ve kayyûm (diri ve kendi başıma var) olduğum ve felâketler benim elimde olduğu halde zorluk ve felâketler benden başkasından mı beklenir?... Hazinelerin anahtarları benim elimde ve bana dua edenlere kapım açık olduğu halde, benden başkasından bir şeyler umularak onların kapıları çalınır mı? Benden bir arzusu olup da bundan umudunu kestiğim kimse var mı? Yahut benden büyük bir dilekte bulunup da umutsuz bıraktığım kim var? Ben bütün arzu ve emellerin son noktasıyım. Böyleyken nasıl benden umut kesilebilir? Ben cimri miyim ki kulum beni cimri yerine koyuyor? Dünya, âhiret, lutuf, kerem bütün bunların hepsi bana ait değil mi? Umut sahiplerinin bana umut bağlamalarına engel nedir? Eğer göklerin ve yerin ehli bir araya toplansalar, onlardan her birine hepsine verdiğim kadar versem ve bütün isteklerini yerine getirsem; bu durum benim mülkümde zerre kadar bir şey eksiltmez. Benim koruyup ayakta tuttuğum bir mülk nasıl eksilebilir? Yazıklar olsun rahmetimden ümidini kesenlere!... Eyvahlar olsun bana isyan ederek haramlara dalanlara!..."

Resûlullah'ın (s.a.v), **"... Bu durum benim katımda olandan, denize batırılan iğnenin** (çıkarıldığında) **eksilttiğinden başka hiçbir şey eksiltmez"** sözü gerçekten doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ'nın katında olan, şu âyet-i kerimede de belirtildiği gibi kesinlikle eksilmez: ***"Sizin yanınızdaki** (dünya malı) **tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir. Elbette sabırlı davrananlara yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz."***[387]

Denizin içine batırılıp çıkarılan bir iğneyi düşünün. Bu iğne denizden bir şey eksiltebilir mi? Aynı şekilde bu denizden bir kuşun su içtiğini düşünelim. Bu kuşun içtiği su denizden ne eksiltebilir? Bu se-

---

[387] Nahl 16/96.

beple Hızır (a.s), Allah Teâlâ'nın ilmi ile kendi ilimlerini kıyaslarken Hz. Musa'ya (a.s) bu misali vermiştir.[388]

Gerçekten de ne iğne ne de kuş denizden bir şey eksiltebilir. Çünkü denizler dünyanın bir ucundan diğer ucuna kadar okyanuslar boyunca uzanır gider. Karalardan akan nehirlerle sürekli beslenir. Denizlerden alınan sular onda herhangi bir eksilme meydana getirmez. Zira denizlere ilâve olarak gelen sular alınandan kat kat fazladır. Cennette bulunan yiyecek ve orada bulunan diğer şeyler de böyledir, asla tükenmez. Nitekim cennet nimetleri hakkında Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Tükenmeyen ve yasaklanmayan sayısız meyveler içindedirler."[389]

Cennet Nimetleri Tükenmez

Nitekim cennet nimetleri hakkında gelen bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

471- أَنَّهُ كُلَّمَا نُزِعَتْ ثَمَرَةٌ عَادَ مَكَانَهَا مِثْلُهَا -وَرُوِي- مِثْلَاهَا.

"Cennetten bir meyve koparıldığında, koptuğu yerde hemen aynısı çıkıverir." Bir rivayete göre, *"... İki katı bitiverir."*[390]

Bu durumda cennet nimetleri ebediyen eksilmez. Buna, Resûlullah'ın (s.a.v) küsûf (güneş tutulması) namazı hutbesinde söylediği şu sözü de delildir:

472- وَرَأَيْتُ الْجَنَّةَ فَتَنَاوَلْتُ مِنْهَا عُنْقُودًا وَلَوْ أَخَذْتُهُ لَأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا بَقِيَتِ الدُّنْيَا.

---

[388] Bu mânada İbn Abbas'tan (r.a) rivayet edilen hadis-i şerif için bk. Buhârî, nr. 122, 3401, 4725, 4727; Müslim, Fezâil, 170 (nr. 2380); Tirmizî, Tefsir, 19 (nr. 3149); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6220.

[389] Vâkıa 56/32-33.

[390] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1449.

"... Ve cenneti gördüm. Oradan bir salkım üzüme uzandım. Eğer onu almış olsaydım, dünya durdukça ondan yemeye devam ederdiniz."[391]

Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim, İbn Abbas'tan (r.anhümâ), İmam Ahmed de Câbir'den (r.a) rivayet eder. Ahmed'in rivayetindeki lafız şöyledir:

"Eğer onu size getirmiş olsaydım, gök ile yer arasındakiler yeseler ondan bir şey eksiltemezlerdi."[392]

Bunun gibi cennet ehlinin yediği kuşların eti tükenmez. Yenilenin yerine, sanki canlıymış gibi hemen yenisi gelir ve ondan hiçbir şey eksilmez.[393]

Bu husus Resûlullah'tan (s.a.v) değişik vecihlerden rivayet edilmiştir. Ancak bu rivayetlerde bir yönden zayıflık vardır. Bunu söyleyen Kâ'b'dır. Ayrıca bu ifadeler Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin sözü olarak da rivayet edilmiştir. Ebû Ümâme (r.a) der ki: "İçeceklerin durumu da böyledir. Bitip tükenince yerine aynısı tekrar gelir."

Sâlih âlimlerden birini ölümünden sonra rüyada görürler. Âlim şöyle der: Sizden ayrıldığım zamandan bir tek bir piliçten başka bir şey yemedim. Siz cennet yemeklerinin hiç tükenmediğini bilmiyor musunuz?

Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte, Cenâb-ı Hakk'ın katında bulunanların neden bitip tükenmediğinin sebebi şu sözlerle açıklanır:

473- ذَلِكَ بِأَنِّي جَوَادٌ وَاجِدٌ مَاجِدٌ، أَفْعَلُ مَا أُرِيدُ، عَطَائِي كَلَامٌ وَعَذَابِي كَلَامٌ إِنَّمَا أَمْرِي لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْتُ إِنَّمَا أَقُولُ لَهُ: كُنْ فَيَكُونُ.

---

391 Buhârî, nr. 1052; Müslim, Küsûf, 17 (nr. 907); Ahmed, *el-Müsned,* 1/298; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 2832.

392 Ahmed, *el-Müsned,* 5/137; Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/604-605.

393 Hennâd, *ez-Zühd,* nr. 120; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 13/98-99; Nuaym b. Hammâd, *Ziyâdâtü'z-Zühd,* nr. 268; Ebû Nuaym, *Hilye,* 6/68.

"Çünkü ben cevâd (cömert), vâcid (zengin) ve mâcidim (övgüye lâyık olanım), dilediğimi yaparım. Benim vermem söz ile, azabım da söz iledir. Bir şey irade ettiğim (istediğim) zaman sadece ona "ol" diye emrederim, o da oluverir."[394]

Şu âyetler de aynı hususu açıklar niteliktedir:

"Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı 'ol' demekten ibarettir. Hemen oluverir."[395]

"Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona** (söyleyecek) **sözümüz sadece 'ol' dememizdir. Hemen oluverir."[396]

Bezzâr *Müsned*'inde, üzerinde söz söylenebilecek bir isnad ile Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

474- خَزَائِنُ اللهِ الْكَلَامُ، فَإِذَا أَرَادَ اللهُ شَيْئًا قَالَ لَهُ: كُنْ فَكَانَ فَهُوَ سُبْحَانَهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا مِنْ عَطَاءٍ أَوْ عَذَابٍ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ قَالَ لَهُ: كُنْ فَيَكُونُ، فَكَيْفَ يُتَصَوَّرُ أَنْ يَنْقُصَ هَذَا؟ وَكَذَلِكَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ شَيْئًا قَالَ لَهُ: كُنْ فَيَكُونُ كَمَا قَالَ: ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾

"Allah'ın hazineleri sözden ibarettir. Bir şey irade ettiği zaman ona 'ol' der, hemen oluverir. Allah sübhânehû ve teâlâ bir ihsanda bulunmak, azap etmek ve buna benzer bir şey istediği zaman 'ol' der, hemen oluverir. Bunlarda eksilme olması nasıl tasavvur edilebilir? Aynı şekilde, bir şey yaratmak istediği zaman 'ol' der, hemen oluverir. Tıpkı, ***'Allah nezdinde İsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir.***

[394] Tirmizî, Kıyâmet, 48 (nr. 2495); İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4257); Ahmed, *el-Müsned*, 5/154, 157.

[395] Yâsîn 36/82.

[396] Nahl 16/40.

Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona 'ol!' dedi ve oluverdi' *âyetinde buyurduğu gibi."*[397]

İsrâiliyat kaynaklı rivayetlerden birinde şöyle denilir: Allah Teâlâ Hz. Musa'ya (a.s) şöyle vahyetti:

"Ey Musa! Güç ve saltanat benim elimde olduğu sürece benden başkasından korkma. Benim saltanatım ise süreklidir, asla son bulmaz. Ey Musa! Hazinelerim dolu olduğu sürece rızık konusunda beni itham etme. Benim hazinelerim hep doludur, ebediyen tükenmez. Ey Musa! Beni kendine yakın ve dost edindiğin sürece başkasını dost edinme. Ne zaman istersen beni yanında bulabilirsin. Ey Musa! Sıratı geçip cennete varmadıkça benim tuzağımdan emin olma."

Bir şair de şöyle der:

Tamahkârlık ederek bir yaratılmışa boyun bükme!
Çünkü bu durum senin için borçlanmaktan daha zararlıdır.

Rızkını Allah'ın hazinelerinden talep et!
O'nun hazineleri sadece "ol" demekten ibaret.

Amelleriniz Sizin İçin Sayılıyor

"Ey kullarım! Bunlar sizlerin amellerinizdir, ben onları sizin için bir bir sayıyorum. Sonra da onları size eksiksiz vereceğim."

Bu ifade, Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın kulların amellerini tek tek saydığını, sonra onlara bu amellerin karşılığını vereceğini beyan etmektedir. Bu husus şu âyet-i kerimelerde de ifade edilir:

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."[398]

"Kitap ortaya konmuştur. Suçluların, orada yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın *(yaptıklarımızın)*

---

[397] İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 4/448. İbn Kesîr, isnadında bulunan Aleb b. Temîm'in zayıf biri olduğunu söyler.

[398] Zilzâl 99/7-8.

hepsini sayıp dökmüş!' derler. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabb'in hiç kimseye zulmetmez."[399]

"Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde** (insan) **isteyecek ki kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun."[400]

"O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir."[401]

Hadis-i şerifte geçen, *"Sonra da onları size eksiksiz vereceğim"* sözünden açıkça anlaşılan anlam; bununla kastedilenin, ***"Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir"***[402] âyetinde belirtildiği gibi karşılıkların kıyamet günü verilecek olmasıdır.

Ancak, şu âyet-i kerimede geçtiği gibi bu karşılığın hem dünya hem de âhirette verilmesinin kastedilmiş olması da muhtemeldir:

"Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da yardımcı da bulamaz."[403]

Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: Müminler işledikleri kötülüklerin cezasını dünyada iken çekerler. İyiliklerinin karşılığı ise âhiret için saklanır ve karşılığını orada tastamam alırlar. Kâfirlerin durumuna gelince, onlara işledikleri iyiliklerin karşılıkları dünyada iken ödenir. Kötülükleri ise âhiret için biriktirip saklanır ve âhirette bundan dolayı cezalandırılırlar.

Amellerin karşılığının verilmesi demek, işlenen hayır veya şer cinsinden amellerin karşılığının verilmesi demektir. İşlenen şerli amellerin karşılığı herhangi bir fazlalık olmadan aynıyla verilir. Ancak Allah

---

399 Kehf 18/49.

400 Âl-i İmrân 3/30.

401 Mücâdile 58/6.

402 Âl-i İmrân 3/185.

403 Nisâ 4/123.

Teâlâ bağışlarsa başka. Hayırlı amellere gelince, iyilikler on katından 700 katına yahut miktarını sadece Allah Teâlâ'nın bilebileceği miktara kadar katlanarak ödenir. Tıpkı şu âyet-i kerimede bildirildiği gibi:

"Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir."[404]

Hayırlar Allah'tan Kötülükler Kendinden

Hadis-i şerifte geçen, **"Öyleyse her kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin. Her kim de bundan başka bir şey bulursa, kendi nefsinden başkasını kınamasın"** sözünde ise şuna işaret vardır:

Aslında bütün hayırlar, insanların tam olarak kendi çabalarıyla hak ederek elde ettikleri hayırlar değil Allah Teâlâ'nın kullarına bir lutfudur. Kötülük ve şerler ise, insanların kendi arzuları peşinde koşmaları sonucunda tamamen kendilerinden kaynaklanan amellerdir. Nitekim bir âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:

"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir."[405]

Hz. Ali (r.a) şöyle der: Kul, Rabb'inden başkasına asla umut bağlamasın! Günahından başka bir şeyden de hiç korkmasın! Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ bir kulun başarı ve hidayetini dilediği zaman onu taatinde başarılı kılar. Bu durum Allah'ın ona bir lutfu olur. Bir kimseyi terketmek istediği zaman da, onu nefsiyle baş başa bırakır ve kişi ile nefsinin arasından çekilir. Allah'ın zikrinden gafil olduğu için şeytan onu doğru yoldan saptırır, o da hevâsının peşine düşer. İşi gücü azgınlık olur. Bu durum O'nun adaletinin bir yansımasıdır. Çünkü kitabın indirilmesi ve peygamber gönderilmesiyle onun aleyhine bir delil ortaya konmuştur. Peygamber gönderildikten sonra, Allah'a karşı insanların sunabilecekleri bir delil kalmamıştır.

Hadisin son kısmında gelen, **"Her kim de bundan başka bir şey bulursa, kendi nefsinden başkasını kınamasın"** sözüyle ne

---

404 Zümer 39/10.

405 Nisâ 4/79.

anlatılmak istendiğine bakalım. Eğer bu sözlerle, bu hususları dünyada bulmuş olanlar anlatılmak isteniyorsa, bu durumda işlediği sâlih amellerin peşin ödenmiş mükâfatı niteliğindeki bu karşılıktan dolayı Allah Teâlâ'ya hamdetmesi emredilmiş olmaktadır. Bu husus âyet-i kerimede şöyle ifade edilir:

"Erkek ya da kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeliyle veririz."[406]

Bunun yanında, işledikleri sebebiyle dünyada cezasını gördüğü kötülüklerden dolayı da nefsini kınaması emredilmiş olmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur: ***"En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki*** *(imâna)* ***dönerler."***[407]

Belâlar Karşısında Mümin ve Münafığın Farkı

Demek ki dünyada mümin kişinin başına bir belâ geldiğinde dönüp nefsini kınaması, bu durumun onu tövbe ve istiğfarla Allah'a yöneltmesi gerekir. İmam Ahmed'in *Müsned*'inde ve Ebû Davud'un *Sünen*'inde Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet edilir:

475- إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَصَابَهُ سَقَمٌ ثُمَّ عَافَاهُ اللهُ مِنْهُ كَانَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ وَمَوْعِظَةً لَهُ فِيمَا يَسْتَقْبِلُ مِنْ عُمْرِهِ. وَإِنَّ الْمُنَافِقَ إِذَا مَرِضَ وَعُوفِيَ كَانَ كَالْبَعِيرِ عَقَلَهُ أَهْلُهُ، وَأَطْلَقُوهُ لاَ يَدْرِي بِمَا عَقَلُوهُ وَلاَ بِمَا أَطْلَقُوهُ.

"Mümin kişi bir hastalığa yakalandığı ve bundan âfiyet bulup iyileştiği zaman, geçmiş günahlarına kefâret ve ömrünün kalan kısmı için de bir nasihat olur. Münafık biri hastalanıp sonra sıhhatine kavu-

406 Nahl 16/97.

407 Secde 32/21.

şunca, tıpkı sahibi tarafından niçin bağlandığını ve neden dolayı salıverildiğini idrak edemeyen bir hayvan gibi önce bağlanmış ve sonra da salıverilmiş olur."[408]

Selmân-ı Fârisî (r.a) şöyle der: "Mümin belâya uğrar, bu durum geçmiş günahlarına kefâret olur ve kalan ömrünü de Allah'ın rızasına uygun şekilde geçirmesini sağlar. Kâfir de belâya uğrar. Ama onun durumu, salıverildiğinde niçin salıverildiğini ve bağlandığında da neden bağlandığını bilemeyen hayvana benzer."

Eğer, "Kim hayır ya da başka bir şey bulursa..." sözünden maksat âhiretteki durum ise; bu da hayır bulan kişilerin âhirette bu durumlarından dolayı Allah'a hamdettiklerini ve başka şey bulanların da kınamanın fayda vermediği yerde nefislerini kınadıklarını haber vermiş olmaktadır.

Bu durumda söz emir kipinde olmakla birlikte anlamı haber kipinde olmaktadır. Tıpkı Hz. Peygamber'in, *"Kim aleyhimde kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın!"*[409] hadisinde olduğu gibi. Bu sözün anlamı şudur:

Benim hakkımda yalan söz uyduranlar cehennemde kendilerine oturacak yer hazırlamış olurlar.

Cenâb-ı Hak, cennet ehline kendi lutfundan rızık olarak verdiklerine karşılık Allah'a nasıl hamdettiklerini şöyle haber verir:

"(Cennette) ***onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: Hidayetiyle bizi*** *(bu nimete)* ***kavuşturan Allah'a hamdolsun. Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik."***[410]

---

408 Ebû Davud, Cenâiz, 1 (nr. 3089); İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe, 3/121;* İbn Hacer, *el-İsâbe,* 2/252.

409 Buhârî, nr. 110; Müslim, Mukaddime, 3 (nr. 3); Ahmed, *el-Müsned,* 4/156; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned,* nr. 1751; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb,* nr. 158, 3037, 3494; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 28-31, 5436. Bu hadis mütevâtir bir hadistir.

410 A'râf 7/43.

"Onlar: Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi, dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun. İyi amelde bulunanların mükâfatı ne güzelmiş derler."[411]

"(Cennette şöyle) ***derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, çok nimet verendir. O*** *(Rab)* ***ki lutfuyla bizi asıl oturulacak yurda*** *(cennete)* ***yerleştirdi. Artık orada ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usanç gelecektir."***[412]

"(Hesapları görülüp) ***iş bitirilince, şeytan diyecek ki: 'Şüphesiz Allah size gerçek olanı vaad etti, ben de size vaad ettim ama, size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi*** *(inkâra)* ***çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Kuşkusuz daha önce ben, beni*** *(Allah'a)* ***ortak koşmanızı reddettim.' Şüphesiz zalimler için elem verici bir azap vardır."***[413]

"İnkâr edenlere şöyle seslenilir: Allah'ın gazabı, sizin kendinize olan kötülüğünüzden elbette daha büyüktür. Zira siz imana davet ediliyorsunuz, fakat inkâr ediyorsunuz."[414]

Bizlerden önce yaşamış sâlih zatlar, kusurdan dolayı ameli bırakmak durumunda kaldığında nefsi kınamaktan sakınmak maksadıyla güzel ameller işlemek için gayret gösterirlerdi. Nitekim Tirmizî Ebû Hüreyre'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

476- مَا مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ إِلاَّ نَدِمَ إِنْ كَانَ مُحْسِنًا نَدِمَ عَلَى أَنْ لاَ يَكُونَ ازْدَادَ وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا نَدِمَ أَنْ لاَ يَكُونَ اسْتَعْتَبَ.

---

[411] Zümer 39/74.

[412] Fâtır 35/34-35.

[413] İbrahim 14/22.

[414] Mü'min 40/10.

"Ölüp de pişmanlık duymayan kimse yoktur. Eğer iyi bir kişi ise, daha fazla iyilik yapmadığına pişman olur. Kötü biri ise, durumunu düzeltmediğine pişmanlık duyar."[415]

Mesrûk'a (rh.a), "Fazla miktarda yaptığın şu ibadetleri biraz azaltsan!" dediler. Şöyle cevap verdi:

"Vallahi, yetkili biri bana gelse ve bana azap edilmeyeceğini haber verse bile, bütün gayretimle ibadet etmeye devam ederdim!"

Bunun sebebini sorduklarında da şöyle dedi:

"Şayet cehenneme girecek olursam nefsimi kınamak için mazeret kalmasın diye çokça ibadet ediyorum! Allah Teâlâ'nın şu, '***Kendini kınayan*** *(pişmanlık duyan)* ***nefse yemin ederim*** *(diriltilip hesaba çekileceksiniz)*'[416] âyeti size ulaşmadı mı? Onlar cehenneme girdiklerinde nefislerini kınayacaklardır. Zebaniler onları boyunlarından yakalayıp götürecek; arzularıyla kendileri arasına perde çekilecek ve bütün umutları tükenecektir. Rahmet de onlardan uzaklaştırılacak ve herkes orada kendi nefsini kınamaya başlayacaktır.

Âmir b. Abdükays şöyle derdi:

"Vallahi bütün gayretimle ibadet edeceğim. Vallahi bütün gayretimle ibadet edeceğim. Eğer başarılı olursam, bu Allah'ın rahmeti sayesinde gerçekleşmiş olur. Başaramazsam hiç olmazsa nefsimi kınamam."[417]

İbn Ayyâş'ın âzatlısı Ziyâd, İbnü'l-Münkedir ve Safvân b. Süleym'e şöyle derdi:

"İşi ciddi tutup ibadet yolunda çalışmak ve aynı şekilde yasaklardan sakınmak gerekir. Durum umduğunuz gibi olursa, yaptığınız ameller bir fazlalık olur. Beklediğiniz gibi çıkmazsa, hiç olmazsa kendinizi kınamazsınız."

---

415 Tirmizî, Zühd, 58 (nr. 2403); Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 33; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/2260.

416 Kıyâme 75/2.

417 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/88.

Mutarrif b. Abdullah da şöyle derdi:

"İbadet yolunda sıkı çalışın! Eğer durum Allah Teâlâ'nın rahme-tin-den ve affından umduğumuz gibi çıkarsa, bu işlediklerimiz bizim için cennette dereceler kazandırır. Yok eğer durum korktuğumuz ve sakındığımız gibi tehlikeli olarak zuhur ederse hiç olmazsa şu âyette buyrulduğu gibi,

'***Rabbimiz! Bizi çıkar,*** *(önce)* ***yaptığımızın yerine iyi işler yapalım!***'[418] feryat etmeyiz. 'Amel işledik ama bunun bize faydası olmadı' deriz."

---

418 Fâtır 35/37.

Yirmi Beşinci Hadis

ALLAH'IN RAHMETİNİN GENİŞLİĞİ ve BUNU KAZANMA YOLLARI

عَنْ أَبِي ذَرٍّ ﷺ أَنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالُوا لِلنَّبِيِّ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالْأُجُورِ، يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي، وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ، وَيَتَصَدَّقُونَ بِفُضُولِ أَمْوَالِهِمْ. قَالَ: أَوَلَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ مَا تَصَدَّقُونَ؟ إِنَّ بِكُلِّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةً، وَكُلِّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةً، وَكُلِّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةً، وَكُلِّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةً، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةً، وَنَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ صَدَقَةً، وَفِي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةً. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيَأْتِي أَحَدُنَا شَهْوَتَهُ وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ؟ قَالَ: أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ وِزْرٌ فَكَذَلِكَ إِذَا وَضَعَهَا فِي الْحَلَالِ كَانَ لَهُ أَجْرٌ.

Ebû Zer (r.a) rivayet eder:

"Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından bazı kimseler oturuyordu. Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) şöyle dediler:

'Ey Allah'ın Resûlü! Servet sahipleri bütün ecirleri alıp gittiler. Bizim kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim oruç tuttuğumuz gibi onlar da oruç tutuyorlar ve mallarının fazlasıyla sadaka da veriyorlar.' Resûlullah da (s.a.v) buyurdu ki:

'Allah Teâlâ sizler için de sadaka olacak bazı imkânlar sunmamış mıdır? Her bir tesbih (sübhânellah demek) **sadakadır. Her bir tekbir** (Allahüekber demek) **sadakadır. Her bir hamd** (elhamdülillâh demek) **sadakadır. Her bir tehlîl** (lâ ilâhe illallah demek) **sadakadır.' Her bir iyiliği emretmek sadakadır. Her bir kötülükten alıkoymak sadakadır. Hatta sizin birinizin eşiyle birlikte olması sadakadır. Bunun üzerine sahâbe-i kirâm,**

'Ey Allah'ın Resûlü! Birimiz cinsel arzusunu giderdiği halde onun için mükâfat mı vardır?' diye sordular. Buyurdu ki:

Ne dersiniz, eğer o kişi arzusunu haram yolla giderseydi onun için günah söz konusu olmaz mıydı? İşte arzusunu helâl yoldan giderdiği takdirde de onun için sevap hâsıl olur."[419]

Bu meâlde pek çok hadis bazı ilâve ve noksanlıklarla değişik vecihlerden Ebû Zer'den (r.a) rivayet edilmiştir. İnşallah birazdan bunların bir kısmını zikredeceğiz.

HAYIRDA YARIŞMAK

Bu hadis-i şerif, sahâbe-i kirâmın sâlih amelleri işleme konusunda ne kadar hırslı olduklarına ve hayır işlemeye karşı ne derece arzulu olduklarına delildir. Başkaları tarafından yapılan iyilikleri, imkânsızlıkları yüzünden işleyememek onları fazlasıyla üzmekteydi. Bu yüzden sahâbe-i kirâmın fakirleri, zenginlerin mallarından verdikleri sadakaları verememenin üzüntüsünü duyuyor, cihad için gerekli aletlere sahip olamadıklarından cihaddan geri kalmanın hüznünü yaşı-

---

[419] Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 84, Zekât, 53, (nr. 720, 1006); Ebû Davud, Edeb, 172 (nr. 5243, 5244); Ahmed, *el-Müsned*, 5/167, 168; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 838.

yorlardı. Nitekim onların bu durumunu Cenâb-ı Hak (c.c) şu âyet-i kerimede bizlere haber vermektedir:

***"Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde, 'Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum' deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı gözlerinden yaş dökerek dönen kimselere de** (sorumluluk yoktur)."*[420]

Gıpta

Bu hadis-i şerif bize, fakirlerin servet sahiplerine gıpta ettiklerini haber vermektedir. Yani zenginlerin mallarından sadaka vererek elde ettikleri sevaba gıpta etmekte, kendileri de bu sevapları kazanmak istemektedirler. Peygamber Efendimiz de (s.a.v) onlara bu sadakaların sevabını nasıl elde edeceklerinin yolunu göstermiştir.

Buhârî ve Müslim, Ebû Sâlih vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder:

477- أَنَّ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا: ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالدَّرَجَاتِ الْعُلَى وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ. فَقَالَ: وَمَا ذَاكَ؟ قَالُوا: يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ وَيَتَصَدَّقُونَ وَلاَ نَتَصَدَّقُ وَيَعْتِقُونَ وَلاَ نَعْتِقُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَفَلاَ أُعَلِّمُكُمْ شَيْئًا تُدْرِكُونَ بِهِ مَنْ قَدْ سَبَقَكُمْ وَتَسْبِقُونَ بِهِ مَنْ بَعْدَكُمْ، وَلاَ يَكُونُ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنْكُمْ إِلاَّ مَنْ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعْتُمْ؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: تُسَبِّحُونَ وَتُكَبِّرُونَ وَتَحْمَدُونَ دُبُرَ كُلِّ صَلاَةٍ ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ مَرَّةً. قَالَ أَبُو صَالِحٍ: فَرَجَعَ فُقَرَاءُ الْمُهَاجِرِينَ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالُوا: سَمِعَ إِخْوَانُنَا أَهْلُ الأَمْوَالِ بِمَا فَعَلْنَا فَفَعَلُوا مِثْلَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ.

---

[420] Tevbe 9/92.

"Muhacirlerin fakirleri Resûlullah'a (s.a.v) geldiler ve şöyle dediler:

'Servet sahipleri yüksek dereceleri ve ebedî cenneti alıp gittiler.' Resûlullah (s.a.v),

'Bu nasıl oldu?' diye sorunca dediler ki:

'Bizim namaz kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim oruç tuttuğumuz gibi oruç tutuyorlar; onlar sadaka veriyorlar, biz sadaka veremiyoruz, onlar köle âzat ediyorlar, biz ise âzat edemiyoruz' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) onlara,

'Sizi geçmiş olanlara ulaşacağınız, sizden sonrakileri de geçeceğiniz ve sizin yaptığınızın aynısını yapmadıkça herkesten üstün olacağınız şeyi size öğreteyim mi?' diye sordu. Onlar da,

'Evet, öğret ey Allah'ın Resûlü!' dediler. Buyurdu ki:

'Her namazın peşinde otuz üçer defa sübhânellah, elhamdülillâh ve Allahüekber dersiniz.'

Hadisin râvisi Ebû Sâlih der ki: Daha sonra fakir muhacirler tekrar Resûlullah'a (s.a.v) geldiler ve,

'Zengin kardeşlerimiz, bizim yaptığımızı öğrenmişler ve aynısını onlar da yapıyorlar' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Bu Allah'ın lutfudur, onu dilediğine verir'[421] *buyurdu."*[422]

Bu hadis-i şerif sahâbe-i kirâmdan bir topluluktan rivayet edilmiştir. Bunlar arasında Hz. Ali,[423] Ebû Zer, Ebü'd-Derdâ,[424] İbn Ömer,[425] İbn Abbas ve başkaları vardır. Allah hepsinden razı olsun.

---

421 Mâide 5/54.

422 Buhârî, nr. 843, 6329; Müslim, Mesâcid, 142 (nr. 595).

423 Tirmizî, Daavât, 24 (nr. 3408); Ahmed, *el-Müsned*, 1/106; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16911.

424 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 147-151; Ahmed, *el-Müsned*, 5/196; 6/446; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 3185; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/235; 13/453; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 1159; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 707-714; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3095; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 19912.

Her İyilik Sadakadır

Hadis-i şeriften şu anlaşılmaktadır: Sahâbenin fakirleri, sadece maldan sadaka olabileceğini sanıyorlardı. Fakir oldukları için de bunu yapabilecek imkânları yoktu. İşte bu hal üzerine Resûlullah (s.a.v) onlara, her türlü iyiliğin ve yardımın sadaka olduğunu bildirdi.

Müslim'in *Sahîh*'inde Huzeyfe'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Her iyilik sadakadır."[426] Bu hadisi Buhârî de Câbir'den (r.a) rivayet eder.[427]

Demek ki "sadaka" tabiri, yapılan her türlü iyilik ve ihsan için kullanılmaktadır. Hatta Allah Teâlâ tarafından lutuf olarak kula ihsan edilenler de onlar için birer sadakadır. Her ne kadar seleften bazıları, "Sadaka, bir karşılık ve ecir talep edilen şeydir" diyerek bunu reddetmişlerse de, doğru olan bunun tersine olan yukarıdaki görüştür. Nitekim Resûlullah (s.a.v), yolculuk sırasında namazların kısaltılması hakkında şöyle buyurur:

478- صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ.

"Bu, Allah Teâlâ tarafından size verilmiş bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul edin."[428]

Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. Yine buyurmuştur ki:

---

425 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3094; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16917; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/330.

426 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 233; Müslim, Zekât, 52 (nr. 1005); Ebû Davud, Edeb, 68 (nr. 4947); Ahmed, *el-Müsned*, 5/353; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3378.

427 Buhârî, nr. 6021; *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 224; Tirmizî, Birr, 45 (nr. 1970); Ahmed, *el-Müsned*, 3/344; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3379; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/50.

428 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 4 (nr. 686); Ebû Davud, Salât, 270 (nr. 1199); Nesâî, Taksîru's-Salât, 1 (3/116-117); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 73 (nr. 1065); Ahmed, *el-Müsned*, 1/25, 36; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2739-2741; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 945; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, nr. 4275; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/415;Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 181.

479- مَنْ كَانَتْ لَهُ صَلاَةٌ بِلَيْلٍ فَغَلَبَ عَلَيْهِ نَوْمٌ فَنَامَ عَنْهَا كَتَبَ اللهُ لَهُ أَجْرَ صَلاَتِهِ وَكَانَ نَوْمُهُ صَدَقَةً مِنَ اللهِ تَصَدَّقَ بِهَا عَلَيْهِ.

"Sürekli olarak gece namazı kılan kişi, gece uyuyakalır gece namazı kılamazsa kendisine namazını kılmış gibi sevap yazılır. O uykusu da, Allah Teâlâ tarafından kendisine verilmiş bir sadaka olur."

Bu hadis-i şerifi de Nesâî ve başkaları Hz. Âişe[429] (r.anhâ) validemizden, İbn Mâce de Ebü'd-Derdâ'dan[430] (r.a) rivayet etmiştir.

Bakî b. Mahled ile Bezzâr *Müsned*lerinde Ebû Zer'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

480- مَا مِنْ يَوْمٍ وَلاَ لَيْلَةٍ وَلاَ سَاعَةٍ إِلاَّ لِلَّهِ فِيهَا صَدَقَةٌ يَمُنُّ بِهَا عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا مِنَ اللهِ عَلَى عَبْدٍ مِثْلَ أَنْ يُلْهِمَهُ ذِكْرَهُ.

"Her gün, gece ve saatte Allah için verilmesi gereken sadaka vardır, Allah bunu kullarından dilediği kişilere ihsan eder. Allah Teâlâ bir kimseye, kendi zikrini ilham etmekten daha hayırlı bir şey ilham etmemiştir."[431]

Hâlid b. Ma'dân der ki: Allah Teâlâ her gün sadaka verir. Allah Teâlâ kullarından birine, sadaka olarak kendi zikrini ihsan etmekten daha hayırlı bir sadaka ihsan etmemiştir.

Mal Dışındaki Sadakalar

Başkalarına Yararlı Olan Sadakalar

Mal dışında verilen sadaka iki kısımdır.

---

429 Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 61 (3/257); Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/117; Ebû Davud, Salât, 310 (nr. 1314).

430 Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 63 (3/258); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 177 (nr. 1344).

431 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 694; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 3418.

Birinci kısmı. Yapılan iyiliğin etkisinin başka insanları da içine alacak şekilde tezahür eden sadakadır. Sadakanın bu türü, belki de mal ile verilen sadakadan daha faziletlidir. Buna örnek olarak şunları verebiliriz: İyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak. Çünkü bunlar, insanları Allah'a itaate çağırmak ve günah işlemelerine engel olmaktır. Bu ise insanlara sadaka olarak mal vererek faydalı olmaktan daha hayırlıdır.

Bunun gibi faydalı ilim öğretmek, Kur'ân-ı Kerîm okutmak, zarar veren şeyleri yoldan kaldırmak, insanlara yararlı olmak ve onlara eza veren şeylere engel olmak için çalışmak da böyledir. Aynı şekilde müslümanlar için dua ve istiğfarda bulunmak da bu kısma girer.

İbn Merdûye, zayıf bir isnad ile İbn Ömer'den (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

481- مَنْ كَانَ لَهُ مَالٌ فَلْيَتَصَدَّقْ مِنْ مَالِهِ وَمَنْ كَانَ لَهُ قُوَّةٌ فَلْيَتَصَدَّقْ مِنْ قُوَّتِهِ وَمَنْ كَانَ لَهُ عِلْمٌ فَلْيَتَصَدَّقْ مِنْ عِلْمِهِ.

"Kimin malı varsa malından sadaka versin. Kimin gücü varsa gücünden sadaka versin. Kimin ilmi varsa ilminden sadaka versin."[432] Bu hadisin *mevkuf* olması da muhtemeldir.

En Güzel Sadaka: Güzel Söz

Taberânî de zayıf bir isnad ile Semüre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

482- أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ صَدَقَةُ اللِّسَانِ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا صَدَقَةُ اللِّسَانِ؟ قَالَ: الشَّفَاعَةُ تَفُكُّ بِهَا الْأَسِيرَ وَتَحْقِنُ بِهَا الدَّمَ وَتَجُرُّ بِهَا الْمَعْرُوفَ وَالْإِحْسَانَ إِلَى أَخِيكَ وَتَدْفَعُ عَنْهُ الْكَرِيهَةَ.

---

432 Süyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 2/827.

'Sadakanın faziletlisi dil ile olanıdır.' Dediler ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Dilin sadakası nedir?' Şöyle buyurdu:

Kölenin hürriyetine kavuşmasına, din kardeşine iyilik ve yardımın ulaşmasına ve kötülükleri ondan savmaya aracılık etmektir."[433]

Amr b. Dînâr (rh.a) şöyle der: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu bizlere ulaşmıştır:

483- مَا مِنْ صَدَقَةٍ أَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنْ قَوْلٍ. أَلَمْ تَسْمَعْ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى﴾

*"Allah Teâlâ katında sözden daha sevimli sadaka yoktur. Siz Cenâb-ı Hakk'ın, '**Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur**'*[434] *buyruğunu işitmediniz mi?"*[435] Bunu İbn Ebû Hâtim rivayet etmiştir.

Hasan-ı Basrî'nin (rh.a) *mürsel* rivayetlerinden birinde Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"İnsanlara güleç yüzle selâm vermek de sadaka sayılır."

Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ tahrîc etmiştir.

Muâz da (r.a), "Bilmeyene ilim öğretmek sadakadır"[436] der. Bu söz *merfû* hadis olarak da rivayet edilmiştir.

---

[433] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6962; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1279; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13727.

[434] Bakara 2/263.

[435] İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/325. İbn Kesîr, bunu İbn Ebû Hâtim'in rivayet ettiğini belirtir.

[436] İbn Mâce, Mukaddime, 20 (nr. 243); İbn Ebû Hayseme, *el-İlim*, nr. 1138; Rebî', *Müsnedü'r-Rebî'*, nr. 22.

İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den merfû olarak şu lafızla rivayet etmiştir: *"Sadakanın en faziletlisi, kişinin ilim öğrenmesi ve sonra da onu müslüman kardeşine öğretmesidir."* İbn Ebû Hayseme ise buna yakın lafızlarla Hasan-ı Basrî'den mürsel olarak rivayet eder.

Başkalarına Zarar Vermemek

İnsanlara eza vermekten uzak durmak da bir tür sadakadır.

Sahîhayn'de, Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

"Resûlullah'a (s.a.v) şöyle dedim:

484- يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْإِيمَانُ بِاللهِ وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ. قُلْتُ: فَأَيُّ الرِّقَابِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: أَنْفَسُهَا عِنْدَ أَهْلِهَا وَأَكْثَرُهَا ثَمَنًا. قُلْتُ: فَإِنْ لَمْ أَفْعَلْ؟ قَالَ: تُعِينُ صَانِعًا وَتَصْنَعُ لِأَخْرَقَ. قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ ضَعُفْتُ عَنْ بَعْضِ الْعَمَلِ؟ قَالَ: تَكُفُّ شَرَّكَ عَنِ النَّاسِ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi iş daha faziletlidir?' Buyurdular ki:

'İman ve Allah yolunda cihad.' Dedim ki:

'Köle âzat etmenin en faziletli olanı hangisidir?' Dediler ki:

'Sahibinin yanında en güzel ve en pahalı olanını âzat etmek.' Dedim ki:

'Eğer bunları yapamazsam?' Buyurdular ki:

'Yapana yardım edersin, yapamayan adına sen yaparsın.' Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bu işin bir kısmını yapmaktan âciz kalırsam ne buyurursunuz?' Şöyle buyurdu:

İnsanlara kötülük vermekten uzak durursun, bu da senin için sadakadır.'[437]

Ebû Zer'in (r.a) naklettiği bu hadis-i şerif bazı ziyadelerle de rivayet edilmiştir. Meselâ Tirmizî Ebû Zer'in bu hadisini şöyle rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

[437] Buhârî, nr. 2518; Müslim, İmân, 136 (nr. 84); Ahmed, *el-Müsned*, 5/150; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4596.

485- تَبَسُّمُكَ فِي وَجْهِ أَخِيكَ لَكَ صَدَقَةٌ وَأَمْرُكَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهْيُكَ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ وَإِرْشَادُكَ الرَّجُلَ فِي أَرْضِ الضَّلاَلِ لَكَ صَدَقَةٌ وَإِمَاطَتُكَ الْحَجَرَ وَالشَّوْكَ وَالْعَظْمَ عَنِ الطَّرِيقِ لَكَ صَدَقَةٌ وَإِفْرَاغُكَ مِنْ دَلْوِكَ فِي دَلْوِ أَخِيكَ لَكَ صَدَقَةٌ.

"Kardeşinin yüzüne tebessüm etmen senin için sadakadır. İyiliği emretmen ve kötülüğe engel olman sadakadır. Yabancı bir yerde yolunu kaybetmiş bir adama yol göstermen senin için sadakadır. Yoldan taşı, dikeni ve kemiği kaldırman senin için sadakadır. Kendi kovandakini kardeşinin kovasına boşaltman sadakadır."[438]

Her Gün İçin Sadaka

İbn Hibbân da *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

486- لَيْسَ مِنْ نَفْسِ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ عَلَيْهَا صَدَقَةٌ فِي كُلِّ يَوْمٍ طَلَعَتْ فِيهِ الشَّمْسُ. قِيلَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمِنْ أَيْنَ لَنَا صَدَقَةٌ نَتَصَدَّقُ بِهَا؟ قَالَ: إِنَّ أَبْوَابَ الْخَيْرِ لَكَثِيرَةٌ: التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَالتَّحْمِيدُ وَالأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُمِيطُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَتُسْمِعُ الأَصَمَّ وَتَهْدِي الأَعْمَى وَتَدُلُّ الْمُسْتَدِلَّ عَلَى حَاجَتِهِ وَتَسْعَى بِشِدَّةِ سَاقَيْكَ مَعَ اللَّهْفَانِ الْمُسْتَغِيثِ، وَتَحْمِلُ بِشِدَّةِ ذِرَاعَيْكَ مَعَ الضَّعِيفِ فَهَذَا كُلُّهُ صَدَقَةٌ مِنْكَ عَلَى نَفْسِكَ.

"Üzerine güneşin doğduğu her günde sadaka vermek âdemoğlu üzerine bir borçtur. Sahâbe-i kirâm,

---

[438] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 891; Tirmizî, Daavât, 36 (nr. 1956); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 474, 529.

'Ey Allah'ın Resûlü! (Her gün) verecek sadakayı biz nereden bulalım?' diye sordular. Buyurdular ki:

Şüphesiz hayır kapıları pek çoktur. Tesbîh, tekbir, tahmîd, tehlîl,[439] *iyiliği emretmek, kötülüğe engel olmak, yoldaki zarar veren şeyleri gidermek, sağır olana (işitme zorluğu olana) duyurmak, gözleri görmeyene yol göstermek, yardım isteyenlere ihtiyaç duydukları konuda yol göstermek, gücün yettiğince senden imdat isteyen kişinin yitiğinin peşinden koşturmak, yapabildiğin kadarıyla zayıfların yüklerini taşımak, bütün bunlar senin tarafından kendi nefsin için verilmiş sadakadır.'*[440]

Ahmed de Ebû Zer'in (r.a) hadisini şu lafızlarla rivayet eder:

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Zenginler sevapları alıp gittiler. Onlar sadaka verebiliyorlar, bizler ise (fakir olduğumuz için) sadaka veremiyoruz, Dedi ki:

'Senin yanında da verilebilecek sadaka vardır. Yoldaki kemiği kaldırman sadakadır. Yol göstermen sadakadır. Elinden geldiğince zayıflara yardım etmen sadakadır. İfade güçlüğü çekenin meramını anlatıp açıklaman sadakadır. Hanımınla cinsel ilişkide bulunman sadakadır.' Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bizler cinsel arzumuzu giderdiğimiz halde bundan dolayı ecir mi kazanacağız.' Buyurdular ki:

'Söyler misin bana; eğer o kişi bunu haram yoldan giderseydi, günah işlemiş olacak mıydı?' Ben de,

'Evet' diye karşılık verdim. Sonra dediler ki:

İşlenen şerri hesaba katıyorsun da hayrı hesaba katmıyor musun?'[441]

---

[439] Tesbih: Sübhânellah, Tekbir: Allahüekber, Tahmîd: Elhamdülillâh, Tehlîl: Lâ ilâhe illallah sözleridir.

[440] İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3377.

[441] Ahmed, *el-Müsned*, 5/154.

Diğer bir rivayet ise şöyledir: *"... Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v), 'Senin yanında da sadaka verecek çok şeyler var!' dedi ve, 'İşitmeyle ilgili yardımların, görmeyle ilgili yardımların...' diyerek saymaya başladı."*[442]

İmam Ahmed'den gelen başka bir rivayet ise şöyledir: *"Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:*

'Tekbir, sübhânellah, elhamdülillah, lâ ilâhe illallah, estağfirullah (sözlerini söylemek), iyiliği emredip kötülüğe engel olmak, insanların yolu üzerinde bulunan diken, kemik ve taşı temizlemek, âmâya yol göstermek, sağır ve dilsiz olanların anlamasına yardımcı olmak, ihtiyacını nereden gidereceğini bildiğin biri yardım istediğinde rehberlik etmek, yitiğini bulmak için yardım isteyene gücün yettiğince yitiğini bulması için çaba göstermek, zayıfların yükünü gücün nisbetinde taşımak... Bütün bunlar, senin kendi nefsin için sadaka kapılarıdır. Ayrıca, eşinle cinsel ilişkiden dolayı da senin için ecir vardır.' Bunun üzerine,

'Şehvetimi gidermemden dolayı benim için nasıl ecir olabilir?' diye sordum. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

'Söyler misin bana, eğer (o ilişkiden) senin bir çocuğun olsa, sonra yetişse ve sen de ondan dolayı Allah'tan hayır umsan ve çocuk ölse; bu çocuktan dolayı sen Allah katında ecir kazanmış olur musun?' Ben de,

'Evet' diye karşılık verdim. Sonra şöyle devam etti:

'Peki, onu sen mi yarattın?'

'Hayır, Allah yarattı.'

'Peki, ona sen mi hidayet verdin?'

'Hayır, Allah hidayet etti.'

'Peki, ona rızkını sen mi veriyordun?'

'Hayır, rızkını Allah veriyordu.'

---

[442] Ahmed, *el-Müsned*, 5/167.

İşte, o çocuğun helâl yoldan meydana gelmesini sağlayarak haram yoldan sakınmak da böyledir. Sonra Allah Teâlâ dilerse onu yaşatır, dilerse öldürür, sen ise ecrini alırsın."[443]

Bu hadis-i şerifteki ifadelerden şu husus anlaşılmaktadır: Kişi hanımı ile cinsel ilişkisinden, çocuk sahibi olma niyetinden dolayı ecir kazanmaktadır. Çünkü ecir, yaşaması durumunda çocuğun eğitilmesi ve terbiyesinden dolayı ya da vefat etmesi durumunda da sabrederek ecrini Allah'tan beklemek sebebiyle elde edilmektedir. Fakat cinsel ilişkide, şehvetini gidermekten başka bir niyeti olmayan kişilerin, bu hadiste zikredilen konuya girip girmedikleri tartışmalıdır.

Aile İçin Yapılan Harcamalar

Bir hadis-i şerifte, kişinin ailesi için yaptığı harcamaların sadaka olduğu bildirilir. *Sahîhayn*'de Ebû Mesud el-Ensârî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Kişinin ailesi için yaptığı harcama sadakadır."

Müslim'in rivayetinde, *"... Sevabını Allah'tan beklerse..."* ifadesi yer alır.

Buhârî'de yer alan rivayetlerden birinin lafzı da şöyledir:

487- إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ.

"Kişi, karşılığını Allah'tan bekleyerek ailesi için bir harcama yaptığı zaman, bu harcama kendisi için sadaka olur."[444]

Sa'd b. Ebû Vakkas'tan rivayet edilen şu hadis-i şerif de, yapılan harcamanın Allah Teâlâ'nın rızası gözetilerek yapıldığı takdirde sadaka hüviyetini kazandığını göstermektedir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

[443] Ahmed, *el-Müsned*, 5/168-169.

[444] Buhârî, nr. 55, 4006, 5351; *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 749; Müslim, Zekât, 48 (nr. 1002); Tirmizî, Birr, 42 (nr. 1965); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4238, 4239.

488- إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللهِ إِلاَّ أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى اللُّقْمَةَ تَرْفَعُهَا إِلَى فِي امْرَأَتِكَ.

"Sen, Allah'ın rızasını kazanmak için yaptığın her harcamadan, hatta hanımının ağzına uzattığın lokmadan dolayı bile mutlaka ecir kazanırsın."[445] Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

Müslim *Sahîh*'inde Sevbân'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

489- أَفْضَلُ الدَّنَانِيرِ دِينَارٌ يُنْفِقُهُ الرَّجُلُ عَلَى عِيَالِهِ وَدِينَارٌ يُنْفِقُهُ عَلَى فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ وَدِينَارٌ يُنْفِقُهُ الرَّجُلُ عَلَى أَصْحَابِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ.

"En değerli para, kişinin ailesi için harcadığı para, Allah yolunda cihad etmek için ata harcadığı para ve kişinin Allah yolunda dostları olan kişilere harcadığı paradır."[446]

Ebû Kılâbe bu hadisi nakledince şöyle derdi: "Resûlullah (s.a.v) bu hadiste, aileye harcanan para ile söze başlamıştır. Allah Teâlâ, çocuklar sayesinde aileyi koruyor ve ihtiyaçtan kurtarıyorken, kim böyle bir aileye harcama yapan kişiden daha fazla ecir kazanabilir?"

Yine Müslim, Sa'd'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Ailene yaptığın harcama senin için sadakadır. Hanımının yedikleri de senin için sadakadır."[447]

Bu hadis-i şerif başka bir rivayette, "... Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla ..." diye şartlı olarak gelmiştir.

---

445 Buhârî, nr. 5354; Müslim, Vesâyâ, 5 (nr. 1628).

446 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 748; Müslim, Zekât, 38 (nr. 994); Tirmizî, Birr, 42 (nr. 1966); İbn Mâce, Cihâd, 4 (nr. 2760); Ahmed, *el-Müsned*, 5/279; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4242.

447 Müslim, Vasiyet, 8 (nr. 1628); Ahmed, *el-Müsned*, 1/168.

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) naklettiği başka bir rivayet şöyledir: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

490- دِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ وَدِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي رَقَبَةٍ وَدِينَارٌ تَصَدَّقْتَ بِهِ عَلَى مِسْكِينٍ وَدِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ أَفْضَلُهَا الدِّينَارُ الَّذِي أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ.

"Allah yolunda harcadığın para, köle âzat etmek için harcadığın para, yoksula sadaka olarak verdiğin para ve ailene harcadığın para; bunlar arasında en faziletli olanı ailene harcadığın paradır."[448]

İmam Ahmed ve İbn Hibbân *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

491- تَصَدَّقُوا! فَقَالَ رَجُلٌ: عِنْدِي دِينَارٌ! فَقَالَ: تَصَدَّقْ بِهِ عَلَى نَفْسِكَ! قَالَ: عِنْدِي دِينَارٌ آخَرَ! قَالَ: تَصَدَّقْ بِهِ عَلَى زَوْجَتِكَ! قَالَ: عِنْدِي دِينَارٌ آخَرَ! قَالَ: تَصَدَّقْ بِهِ عَلَى وَلَدِكَ! قَالَ: عِنْدِي دِينَارٌ آخَرَ! قَالَ: تَصَدَّقْ بِهِ عَلَى خَادِمِكَ! قَالَ: عِنْدِي دِينَارٌ آخَرَ! قَالَ: أَنْتَ أَبْصَرُ.

"Sadaka verin! Adamın biri,
'Benim 1 dinarım var' deyince buyurdular ki:
'Onu kendine harca!' Adam,
'Benim 1 dinarım daha var' deyince buyurdu ki:
'Onu hanımına harca!' Adam,
'Benim 1 dinarım daha var' dedi, buyurdu ki:
'Onu çocuğuna harca!' Adam,
'Benim 1 dinarım daha var' dedi, buyurdu ki:
'Onu hizmetçine harca!' Adam,

[448] Müslim, Zekât, 39 (nr. 995); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 751; Ahmed, *el-Müsned*, 2/473.

'Benim 1 dinarım daha var' dedi, buyurdu ki:

(Nereye harcayacağını) sen daha iyi bilirsin."[449]

İmam Ahmed, Mikdâm b. Ma'dîkerîb'den (r.a) Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet eder:

492- مَا أَطْعَمْتَ نَفْسَكَ فَهُوَ لَكَ صَدَقَةٌ وَمَا أَطْعَمْتَ وَلَدكَ فَهُوَ لَكَ صَدَقَةٌ وَمَا أَطْعَمْتَ زَوْجَكَ فَهُوَ لَكَ صَدَقَةٌ وَمَا أَطْعَمْتَ خَادِمَكَ فَهُوَ لَكَ صَدَقَةٌ.

"Kendi nefsine yedirdiğin her şey senin için sadakadır. Çocuğuna yedirdiğin her şey senin için sadakadır. Hanımına yedirdiğin her şey senin için sadakadır. Hizmetçine yedirdiğin her şey senin için sadakadır."[450]

Bu anlamda pek çok hadis-i şerif vardır, hepsini zikretmek çok uzun sürer.

Ağaç Dikmek Sadakadır

Sahîhayn'de Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

493- مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ طَيْرٌ أَوْ دَابَّةٌ إِلاَّ كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ.

"Herhangi bir müslüman bir fidan diker yahut tohum eker de ondan bir insan, bir kuş yahut bir hayvan yese, mutlaka o kişi için sadaka olur."[451]

---

[449] Ebû Davud, Zekât, 45 (nr. 1691); Nesâî, Zekât, 54 (5/62); Ahmed, *el-Müsned,* 2/251; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 3326, 3337, 4233, 4235; Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/415.

[450] Ahmed, *el-Müsned,* 4/131; Taberânî, *el-Kebîr,* 20/268; Heysemî, *ez-Zevâid,* nr. 4660.

[451] Buhârî, nr. 2320, 6012; Müslim, Müsâkât, 12 (nr. 1553); Tirmizî, Ahkâm, 40 (nr. 1382).

Sahîh-i Müslim'de Câbir'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

494- مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلاَّ كَانَ مَا أُكِلَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا سُرِقَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ مِنْهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا أَكَلَتِ الطُّيُورُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ وَلاَ يَنْقُصُهُ أَحَدٌ إِلاَّ كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ.

"Herhangi bir müslüman bir fidan diktiğinde, ondan yenilen her şey kendisi için sadaka olur. Ondan çalınan her şey kendisi için sadaka olur. Vahşi hayvanların ondan yedikleri kendisi için sadaka olur. Kuşların yedikleri kendisi için sadaka olur. Kim ondan bir şey eksiltirse kendisi için sadaka olur."

Yine Müslim'den gelen bir rivayette şu lafızlar vardır:

"... Ondan bir insan, bir hayvan ya da bir kuş yese, kıyamet günü mutlaka kendisi için sadaka olur."[452]

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Muâz b. Enes el-Cühenî'den zayıf bir isnad ile gelen şöyle bir hadis vardır. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

495- مَنْ بَنَى بُنْيَانًا فِي غَيْرِ ظُلْمٍ وَلاَ اعْتِدَاءٍ أَوْ غَرَسَ غِرَاسًا فِي غَيْرِ ظُلْمٍ وَلاَ اعْتِدَاءٍ إِلاَّ كَانَ لَهُ أَجْرًا جَارِيًا مَا انْتَفَعَ بِهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ الرَّحْمَنِ.

"Kim zulüm ve haksızlık yapmadan bir bina yaparsa yahut zulüm ve haksızlık yapmadan bir fidan dikerse, Rahmân'ın yaratıklarından biri ondan yararlandığı sürece kendisi için sürekli sevap yazılır."[453]

Buhârî *Târih*'inde, Câbir'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

---

[452] Müslim, Müsâkât, 7, 8, 9, 10 (nr. 1552); Ahmed, *el-Müsned*, 3/391; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3369.

[453] Ahmed, *el-Müsned*, 3/4387; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/410, 411.

496- مَنْ حَفَرَ مَاءً لَمْ تَشْرَبْ مِنْهُ كَبِدٌ حَرًّا مِنْ جِنٍّ وَلاَ إِنْسٍ وَلاَ سَبُعٍ وَلاَ طَائِرٍ إِلاَّ آجَرَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Kim bir su kazarsa, yüreği yanan herhangi bir cin, insan, vahşi hayvan ve kuşun ondan her su içmesi için Allah Teâlâ kıyamet günü kendisine sevap verir."[454]

Bu hadis-i şeriflerin zâhirinden anlaşılan şudur: Çiftçi ve ziraatçıların herhangi bir kasıt ve niyet olmadan ağaç dikme yahut herhangi bir şey ekmelerinden dolayı ecir kazanırlar.

Yine Resûlullah'ın (s.a.v), **"Ne dersiniz, eğer o kişi arzusunu haram yolla giderseydi onun için günah söz konusu olmaz mıydı? İşte arzusunu helâl yoldan giderdiği takdirde de onun için sevap hâsıl olur"** sözünün zâhiri şuna delâlet etmektedir:

Herhangi bir niyet ve kasıt olmadan eşiyle birlikte olan kişi de ecir kazanır. Çünkü eşiyle birlikte olan kişi, tıpkı toprağı işleyip tohum eken çiftçi gibidir. Nitekim âlimlerin bir kısmı bu görüşü benimsemiştir. Muhammed b. Kuteybe de yeme-içme ve cinsel ilişki konularında bu fikre meyleder. Onlar, Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözünü delil getirirler:

"Mümin kişi her şeyinden, hatta ağzına götürdüğü lokmadan dolayı bile ecir kazanır."

Fakat onların delil olarak getirdikleri bu söz pek tanınmamaktadır. Bu konuda bilinen söz, Resûlullah'ın (s.a.v) Sa'd'a (r.a) söylediği şu sözdür: *"Allah'ın rızasını kazanmak için yaptığın bütün harcamalardan mutlaka ecir kazanırsın, hatta hanımının ağzına uzattığın lokmadan bile!"*[455]

Buradaki ifade ise ihlâs şartı ile kayıtlanmıştır. Dolayısıyla lokma ile ilgili hadisler, burada geçen ihlâs şartına hamledilirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Şu âyet-i kerime de buna delâlet eder:

---

454 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/332.

455 Buhârî, nr. 5354; Müslim, Vasiyet, 5 (nr. 1628).

"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen *(in fısıldaşması)* ***müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."***[456]

Bu âyet-i kerimede bazı ameller hayır olarak sayılmasına rağmen, ancak ihlâs ile yapılmaları durumunda bunlara ecir verileceği belirtilmiştir. Eğer bunları gösteriş için yaparsa, bundan dolayı takibe uğrar ve ceza görür.

Üzerinde tereddüt edilen nokta, sâlih ya da fâsid bir niyet olmadan yapılması durumudur. Ebû Süleyman ed-Dârânî bu hususta şöyle der: "Bir kişinin hayırlı bir ameli niyetsiz olarak işlemesi durumunda, diğer dinlere karşı İslâm dinini seçmiş olması niyeti onun için yeterlidir."[457]

Bu ifadeden anlaşıldığına göre, kişi niyet etmese de bütün amellerinden dolayı sevap kazanmaktadır. Çünkü kişi İslâm'a girmekle bütün hayırlı amelleri toplu olarak seçmiş olmaktadır. Bu niyetle işlemiş olduğu bütün amellerden dolayı ecir kazanır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Ne dersiniz, eğer o kişi arzusunu haram yolla giderseydi onun için günah söz konusu olmaz mıydı? İşte arzusunu helâl yoldan giderdiği takdirde de onun için sevap hâsıl olur"** sözü, usulcüler tarafından aksiyle kıyas yapmak şeklinde adlandırılır.

İbn Mesud'un (r.a) şu sözü de buna bir örnektir:

"Hz. Peygamber bir söz söyledi, ben de benzeri başka bir söz söyledim. Peygamber Efendimiz,

'Kim Allah'a şirk koşarak ölürse cehenneme girer' buyurdu. Ben de,

---

456 Nisâ 4/114.

457 Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/271.

'Kim Allah'a şirk koşmadan ölürse cennete girer' dedim."[458]

Sadece Sahibine Yararı Olan Sadaka

Mal dışındaki sadakanın ikinci kısmı, geçişsiz olan yanı yararı kişiye dönük olan sadakadır. Zikrin kısımları arasına giren tekbir, tesbih, tahmîd, tehlîl, istiğfar gibi ameller böyledir. Yine namaz için mescide yürümek de sadakadır.

Ancak namaz, zekât, oruç, hac ve cihad gibi amellerin sadaka olduğu konusunda hadis-i şeriflerde herhangi bir şey geçmemektedir. Bu amellerin çoğunluğu mal ile verilen sadakadan daha faziletlidir.

Çünkü bu ameller, fakir sahâbenin, zenginlerin farz dışında kendiliklerinden verdikleri nâfile olarak (tatavvu) isimlendirilen sadakaların yerini tutacak ameli sormalarına cevap olarak zikredilmişti. Farz amellere gelince, bunları işleme konusunda zaten herkes ortaktır.

Zikrin Fazileti

Zikrin, mal ile yapılan tasadduk ve diğer amellerden üstün olduğu konusunda pek çok hadis-i şerif vârid olmuştur. Ebü'd-Derdâ'nın (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerif bunlardan biridir: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

497- أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَأَزْكَاهَا عِنْدَ مَلِيكِكُمْ وَأَرْفَعِهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ إِنْفَاقِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: ذِكْرُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.

"Size amellerinizin en hayırlı, Rabb'inizin katında en temiz, derece bakımından en yüksek, sizin için altın ve gümüşü sadaka olarak

---

[458] Buhârî, nr. 1238; Müslim, İmân, 153 (nr. 94); Ahmed, *el-Müsned*, 1/425; İbn Mende, *İmân*, nr. 66.

vermekten daha hayırlı, düşmanla karşı karşıya gelip onların boynunu vurmanızdan ve onların da sizin boynunuzu vurmasından daha hayırlı olan ameli söyleyeyim mi?

Sahâbe-i kirâm dediler ki:

'Evet, söyle ey Allah'ın Resûlü!' Buyurdular ki:

Allah Teâlâ'yı zikretmek.'[459]

Bunu İmam Ahmed, Tirmizî rivayet etmiştir, İmam Mâlik de *Muvatta*'da Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) *mevkuf* olarak rivayet etmiştir.

Faziletli Bazı Zikir ve Tesbihler

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

498- مَنْ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ كَانَتْ لَهُ عَدْلُ عَشْرِ رِقَابٍ وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّي يُمْسِيَ وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلاَّ أَحَدٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ.

"Bir kimse günde 100 defa, 'Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîkeleh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümîtu ve hüve alâ külli şey'in kadîr (Allah'tan başka ilâh yoktur, tektir ve ortağı yoktur, mülk O'nun hamd de O'na aittir, diriltir ve öldürür, O her şeye kadirdir)' dese; on köle âzat etmiş gibi ecir kazanır, kendisi için 100 iyilik yazılır ve 100 kötülüğü silinir. O gün akşama kadar şeytana karşı

---

[459] Tirmizî, Dua, 6 (nr. 3377); İbn Mâce, Edeb, 53 (nr. 3790); Ahmed, *el-Müsned*, 5/195; 6/447; Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/211; Begavî, nr. 1244; İbn Hacer, *Netâicü'l-Efkâr*, s. 95, 96-97; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/496. İbn Hacer, Ebü'd-Derdâ'dan biri merfû biri mevkuf olarak iki ayrı isnad ile rivayet etmiştir.

kendisi için bir koruma olur. Bu sözü ondan daha fazla söyleyen kişiden başka hiç kimse ondan daha faziletli bir amel işleyemez."[460]

Yine *Sahîhayn*'de, Ebû Eyyûb'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"... Kim bunu on defa söylerse İsmail'in evlâdından dört kişiyi âzat etmiş gibi olur."[461]

İmam Ahmed ve Tirmizî, Ebû Saîd'den rivayet eder:

499- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ: أَيُّ الْعِبَادِ أَفْضَلُ دَرَجَةً عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: الذَّاكِرُونَ اللهَ كَثِيرًا! قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّهِ وَمِنَ الْغَازِي فِي سَبِيلِ اللهِ؟ قَالَ: لَوْ ضَرَبَ بِسَيْفِهِ فِي الْكُفَّارِ وَالْمُشْرِكِينَ حَتَّى يَنْكَسِرَ وَيَخْتَضِبَ دَمًا، لَكَانَ الذَّاكِرُونَ اللهَ أَفْضَلَ مِنْهُ دَرَجَةً.

"Resûlullah'a (s.a.v) şöyle soruldu:

'Kıyamet günü Allah katında derece bakımından en üstün olanlar kimlerdir?' Buyurdular ki:

'Allah'ı çok zikredenler.' Ben dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda savaşan gazilerden de mi üstün?' Buyurdular ki:

Kâfirler ve müşriklerin içinde elindeki kılıcı kırılıncaya ve her tarafı kana boyanıncaya kadar savaşsa bile, Allah'ı zikredenler derece bakımından ondan daha üstündür."[462]

---

[460] Buhârî, nr. 3293, 6403; Müslim, Zikir ve Dua, 28 (nr. 2691); Tirmizî, Daavât, 60 (nr. 3468); İbn Mâce, Edeb, 54 (nr. 3798); Ahmed, *el-Müsned*, 2/302, 375; Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/209; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 849.

[461] Buhârî, nr. 6404; Müslim, Zikir ve Dua, 30 (nr. 2693).

[462] Tirmizî, Dua, 5 (nr. 3376); Ahmed, *el-Müsned*, 3/75; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1401; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/981; Begavî, nr. 1246, 1247; İbn Hacer, *Netâicü'l-Efkâr*, s. 93-94.

Buna yakın lafızlarla Muâz ve Câbir'den (r.anhümâ) *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Fakat doğru olan Muâz'dan *mevkuf* olarak gelen rivayettir.[463]

Taberânî, "Ebü'l-Vâzi'in, Ebû Bürde, Ebû Musa" isnadıyla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

500- لَوْ أَنَّ رَجُلاً فِي حِجْرِهِ دَرَاهِمُ يَقْسِمُهَا وَآخَرُ يَذْكُرُ اللهَ كَانَ الذَّاكِرُ أَفْضَلَ.

"Adamın biri evinde (sadaka olarak) insanlara para dağıtsa, başka biri de Allah'ı zikretse, Allah'ı zikreden kişi daha faziletlidir."[464]

Ben derim ki: Doğru olan, bunu Ebü'l-Vâzi'in Ebû Berze el-Eslemî'den onun sözü olarak rivayet etmiş olduğudur. Bunu Ca'fer el-Firyâbî tahrîc etmiştir.[465]

Yine Firyâbî, Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

501- مَنْ كَبَّرَ مِائَةً وَسَبَّحَ مِائَةً وَهَلَّلَ مِائَةً كَانَتْ خَيْرًا لَهُ مِنْ عَشْرِ رِقَابٍ يَعْتِقُهَا وَمِنْ سَبْعِ بَدَنَاتٍ يَنْحَرُهَا.

"Bir kimse 100 defa tekbir getirse ve 100 defa de tehlîl getirse, onun için on köle âzat etmekten ve yedi deve kurban kesmekten daha hayırlı olur."[466]

---

463 Muâz'dan yapılan rivayet için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/300; 13/455; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/352; *ed-Dua*, nr. 1658; İbn Hacer, *Netâicü'l-Efkâr*, s. 97.

Câbir'den yapılan rivayet için bk. Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2317; *es-Sagîr*, nr. 209; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2206.

464 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 5966; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 7412; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16751; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2220.

465 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/33.

466 Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2296. Münzirî, hadisi İbn Ebü'd-Dünyâ'nın rivayet ettiğini belirtir.

İbn Ebü'd-Dünyâ, isnadıyla Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) şöyle rivayet eder: "Ona, biri 100 kişi âzat etmiş, dediler. O da şöyle karşılık verdi: Bir adamın malı dikkate alındığında 100 kişi çok sayılır. Bundan daha faziletli olanı ise, gece ve gündüz kişi ile sürekli birlikte olan iman ve sizden birinin dilinde Allah Teâlâ'nın zikrinin ıslaklığının hiç kurumamasıdır."[467]

Yine Ebü'd-Derdâ'nın (r.a) şöyle dediği rivayet edilir:

"Yüz defa 'Allahüekber' demek, benim için 100 dinarı sadaka olarak vermekten daha sevimlidir."[468]

Ayrıca Selmân-ı Fârisî (r.a), diğer bazı sahâbe ve tâbiînin şöyle dediği nakledilir: "Zikir, yapılan zikrin sayısının katı kadar sadakadan daha faziletlidir."

İmam Ahmed ve Nesâî, Ümmü Hânî'den (r.anhâ), Resûlullah'ın (s.a.v) ona şöyle dediğini rivayet eder:

502- سَبِّحِي اللهَ مِائَةَ تَسْبِيحَةٍ فَإِنَّهَا تَعْدِلُ مِائَةَ رَقَبَةٍ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ، وَاحْمَدِي اللهَ مِائَةَ تَحْمِيدَةٍ فَإِنَّهَا تَعْدِلُ لَكِ مِائَةَ فَرَسٍ مُلْجَمَةٍ مُسْرَجَةٍ تَحْمِلِينَ عَلَيْهِنَّ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَكَبِّرِي اللهَ مِائَةَ تَكْبِيرَةٍ فَإِنَّهَا تَعْدِلُ مِائَةَ بَدَنَةٍ مُقَلَّدَةٍ مُتَقَبَّلَةٍ، وَهَلِّلِي اللهَ مِائَةَ تَهْلِيلَةٍ، -لاَ أَحْسَبُهُ إِلاَّ قَالَ- تَمْلأُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ، وَلاَ يُرْفَعُ يَوْمَئِذٍ لِأَحَدٍ مِثْلُ عَمَلِكِ إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَ بِمِثْلِ مَا أَتَيْتِ.

"Allah'ı 100 defa tesbih et. Çünkü bu, İsmail'in (a.s) evlâdından (soyundan) 100 kişiyi âzat etmeye denktir. Allah'a 100 defa hamdet. Bu da senin için, 100 atı koşumu ve eğeriyle donatıp Allah yolunda ci-

---

[467] Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2203. Münzirî, bunu İbn Ebü'd-Dünyâ'nın Ebü'd-Derdâ'den mevkuf olarak rivayet ettiğini belirtir.

[468] Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/180.

hada göndermeye denktir. 100 defa da Allah'ın ismini tekbir et. Bu da senin için, Allah yolunda kesilen ve makbul olan 100 kurbana denk gelir. 100 defa da tehlîl getir. -Râvi der ki; tam şöyle dediğini düşünüyorum-: Bu da gök ile yerin arasını doldurur. O gün içinde, senin yaptığını aynen yapanların dışında, (Allah'ın katına) senin amelin gibi bir amel yükseltilmez."[469]

Bunu Ahmed ve İbn Mâce de rivayet etmiştir. Onların rivayetinde şu lafız vardır:

"100 defa lâ ilâhe illallah de. Bu, hiç günah bırakmaz ve hiçbir amel de bunu geçemez."[470]

Bu hadisi Tirmizî, "Amr b. Şuayb, babası, dedesi, Resûlullah" isnadıyla benzer lafızlarla rivayet etmiştir.[471]

Taberânî, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Allah Teâlâ'nın zikrinden daha faziletli bir sadaka yoktur."

Firyâbî, hakkında söz söylenebilecek bir isnad ile Ebû Ümâme'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

503- وَمن فَاتَهُ اللَّيْلُ أَنْ يُكَابِدَهُ وَبَخِلَ بِمَالِهِ أَنْ يُنْفِقَهُ وَجَبُنَ عَنِ الْعَدُوِّ أَنْ يُقَاتِلَهُ فَلْيُكْثِرْ مِنْ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ فَإِنَّهَا أَحَبُّ إِلَى اللهِ ﷻ مِنْ جَبَلِ ذَهَبٍ أَوْ جَبَلِ فِضَّةٍ يُنْفِقُهُ فِي سَبِيلِ اللهِ ﷻ.

---

469 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 844; İbn Mâce, Edeb, 56 (nr. 3810); Ahmed, *el-Müsned*, 6/344, 425; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20580; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/278; Taberânî, *el-Kebîr*, 24/995, 1008; *ed-Dua*, nr. 327, 329; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/313-314.

470 Tirmizî, Daavât, 62 (nr. 3471); İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/1417; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 621; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/110-111; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 2/323; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16867; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2297.

471 Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/74. Heysemî, bunu Taberânî'nin *Evsat*'ında rivayet ettiğini söyler.

"Bir kimse gece kalkıp ibadet yapamıyor, malından harcamakta cimrilik gösteriyor ve düşmanla savaşmakta korkaklık gösteriyorsa, 'sübhânellahi ve bi hamdihi' zikrini çokça yapsın. Çünkü bu zikir Allah Teâlâ katında, altından bir dağı yahut gümüşten bir dağı Allah yolunda dağıtmaktan daha sevimlidir."[472]

Bu hadisi Bezzâr[473] da İbn Abbas'ın hadisine yakın isnad ile *merfû* olarak rivayet etmiştir. Onun rivayetinde şu lafız yer alır:

"... Allah'ın zikrini çokça yapsın." Bunun dışında ilâve bir söz yoktur. Bu anlamda rivayet edilen çok sayıda hadis-i şerif mevcuttur.

---

472 Taberânî, *el-Kebîr*, nr., 7795, 7800, 7877; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 508; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16876; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2285.

473 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3058; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11121; Harâitî, *eş-Şükr*, nr. 26.

Yirmi Altıncı Hadis

NİMETLERE KARŞILIK SADAKA ve ŞÜKÜR

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: كُلُّ سُلَامَى مِنَ النَّاسِ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ كُلَّ يَوْمٍ تَطْلُعُ فِيهِ الشَّمْسُ؛ تَعْدِلُ بَيْنَ اثْنَيْنِ صَدَقَةٌ، وَتُعِينُ الرَّجُلَ فِي دَابَّتِهِ فَتَحْمِلُهُ عَلَيْهَا أَوْ تَرْفَعُ لَهُ عَلَيْهَا مَتَاعَهُ صَدَقَةٌ، وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ، وَبِكُلِّ خَطْوَةٍ تَمْشِيهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ، وَتُمِيطُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ.

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İnsanın sahip olduğu her ekleminden dolayı, güneşin doğduğu her günde bir sadaka vermesi gerekir. İki kişinin arasını düzeltmen bir sadakadır. Birinin bineğine binmesi için yardım ederek üzerine çıkmasını sağlaman yahut yerdeki eşyasını adama uzatman bir sadakadır. Güzel söz sadakadır. Namaza (mescide) **giderken attığın her adım bir sadakadır. Yoldaki rahatsızlık verici şeyi gidermen bir sadakadır."**[474]

---

474 Buhârî, nr. 2707, 2891, 2989; Müslim, Zekât, 56 (nr. 1009); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3381.

DİĞER RİVAYETLER

Hadisi Hemmâm b. Münebbih, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etmiştir.

Bezzâr da bunu, Ebû Sâlih'in Ebû Hüreyre'den rivayeti olarak şu lafızla tahrîc eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

504- اَلإِنْسَانُ ثَلاَثُمِائَةٍ وَسِتُّونَ عَظْمًا أَوْ سِتَّةٌ وَثَلاَثُونَ سُلاَمَي، عَلَيْهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ. قَالُوا: فَمَنْ لَمْ يَجِدْ؟ قَالَ: يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ. قَالُوا: فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ؟ قَالَ: يَرْفَعُ عَظْمًا عَنِ الطَّرِيقِ. قَالُوا: فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ؟ قَالَ: فَلْيُعِنْ ضَعِيفًا. قَالُوا: فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ ذَلِكَ؟ قَالَ: فَلْيَدَعِ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ.

"İnsanda 360 kemik yahut (üç yüz) otuz altı eklem vardır. Her gün bunlar için sadaka gerekir.

Dediler ki:

'Verecek sadaka bulamaz ise?' Buyurdular ki:

'İyiliği emreder kötülüğe engel olur.' Yine dediler ki:

'Ya bunu da yapamaz ise?' Buyurdu ki:

'Yoldaki kemiği kaldırır.' Yine dediler ki:

'Ya buna da gücü yetmezse?' Buyurdu ki:

'Zayıflara yardım etsin.' Dediler ki:

'Bunu da yapamaz ise?' Buyurdu ki:

İnsanlara kötülük yapmaktan sakınsın."[475]

---

[475] Ahmed, *el-Müsned*, nr. 1675; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 928; Heysemî, ez-Zevâid, nr. 4576.

HER GÜN VERİLECEK SADAKA

Müslim, Hz. Âişe (r.a) validemizden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

505- خُلِقَ ابْنُ آدَمَ عَلَى سِتِّينَ وَثَلاَثِمِائَةِ مَفْصَلٍ فَمَنْ ذَكَرَ اللهَ وَحَمِدَ اللهَ وَهَلَّلَ اللهَ وَسَبَّحَ اللهَ وَعَزَلَ حَجَرًا عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ أَوْ عَزَلَ شَوْكَةً أَوْ عَزَلَ عَظْمًا أَوْ أَمَرَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهَى عَنْ مُنْكَرٍ عَدَدَ تِلْكَ السِّتِّينَ وَالثَّلاَثِ الْمِائَةِ السُّلاَمَى أَمْسَى مِنْ يَوْمِهِ وَقَدْ زَحْزَحَ نَفْسَهُ مِنَ النَّارِ.

"Âdemoğlu 360 mafsal ile yaratılmıştır. Her kim bu 360 mafsal (eklem) sayısınca Allah Teâlâ'yı zikreder, hamdeder, tehlîl eder, tesbih eder, müslümanların yolundan taşı yahut dikeni ya da bir kemiği kaldırırsa, iyiliği emreder, kötülüğe engel olursa, o gün için nefsini cehennemden korumuş olarak akşamlar."[476]

Yine Müslim, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Ebû Zer isnadıyla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

506- يُصْبِحُ عَلَى كُلِّ سُلاَمَى أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ، فَكُلُّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ وَيُجْزِئُ مِنْ ذَلِكَ رَكْعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا الضُّحَى.

"Her birinizin her mafsalına karşı bir sadaka gerekir. Her tesbih bir sadakadır. Her hamd bir sadakadır. Her tehlîl bir sadakadır. Her tekbir bir sadakadır. İyiliği emretmek bir sadakadır. Kötülüğe engel ol-

---

476 Müslim, Zekât, 54 (nr. 1007); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, nr. 97; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3380.

mak bir sadakadır. Bütün bunlar için kişinin kuşluk vakti kılacağı iki rek'at namaz kâfi gelir."[477]

Ebû Davud ve İmam Ahmed, Büreyde'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İnsanda 360 mafsal bulunur. İnsanın her mafsalı için bir sadaka vermesi gerekir. Dediler ki:

'Buna kim güç yetirebilir ey Allah'ın Resûlü!' Buyurdular ki:

Mesciddeki bir burun atığını temizlemek, yolda bulunan (zararlı) bir şeyi uzaklaştırmak (birer sadakadır)! Bunları yapamazsan kuşluk vakti iki rek'at namaz kılman sana kâfi gelir."[478]

Sahîhayn'de Ebû Musa'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

507- عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ. قَالُوا: فإِنْ لَمْ يَجِدْ؟ قَالَ: فَيَعْمَلُ بِيَدِهِ فَيَنْفَعُ نَفْسَهُ وَيَتَصَدَّقُ. قَالُوا: فإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ أَوْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: يُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفِ. قَالُوا: فإِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: فَلْيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ. قَالُوا: فإِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: فَلْيُمْسِكْ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهُ صَدَقَةٌ.

"Her müslümanın sadaka vermesi gerekir. Dediler ki:

'Ya bulamazsa?' Buyurdu ki:

'Elinin emeğiyle çalışır, hem kendine fayda verir hem de tasadduk eder.' Dediler ki:

'Ya buna da gücü yetmezse yahut yapamazsa?' Buyurdu ki:

'Zor durumda kalan ihtiyaç sahibine yardım eder.' Dediler ki:

---

477 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 84 (nr. 720).

478 Ebû Davud, Edeb, 172 (nr. 5242); Ahmed, *el-Müsned*, 5/354; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, nr. 99; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1643, 2540.

'Ya bunu da yapamazsa?' Buyurdu ki:

'Hayrı emreder. -yahut şöyle buyurdu- iyiliği emreder.' Dediler ki:

'Bunu da yapamazsa?' Buyurdu ki:

Kendisini kötülük yapmaktan geri tutar, çünkü bu da bir sadakadır.'"[479]

Her Gün 360 Sadaka Nasıl Verilir?

İbn Hibbân *Sahîh*'inde İbn Abbas'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

508- عَلَى كُلِّ مَنْسِمٍ مِنِ ابْنِ آدَمَ صَدَقَةٌ كُلَّ يَوْمٍ. فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: وَمَنْ يُطِيقُ هَذَا؟ قَالَ: أَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ وَالْحَمْلُ عَلَى الضَّعِيفِ صَدَقَةٌ وَكُلُّ خَطْوَةٍ يَخْطُوهَا أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ.

"Dünya üzerinde bulunan (hayat sahibi) her âdemoğlunun her gün için sadaka vermesi gerekir. Hazır bulunanlardan biri dedi ki:

'Buna kim güç yetirebilir?' Buyurdu ki:

İyiliği emretmek bir sadakadır. Kötülüğe engel olmak bir sadakadır. Zayıf olanın yükünü taşımak bir sadakadır. Herhangi birinizin namaz için (mescide giderken) attığı her adım bir sadakadır."[480]

Bunu Bezzâr ve başkaları tahrîc etmiştir. Başka bir rivayet de şöyledir:

"İnsan bedeninde yaratılmış olan her uzuvdan dolayı her gün için sadaka vermesi yahut salât (namaz, dua) gerekir. Oradakilerden biri,

---

[479] Buhârî, nr. 1445, 6022; Müslim, Zekât, 55 (nr. 1008).

[480] İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 299; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2434, 2435; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 926; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11791, 11792.

'Bu, bizim yapamayacağımız kadar zor bir iştir' dedi. Hz. Peygamber buyurdular ki:

. İyiliği emretmen ve kötülüğe engel olman bir salâttır (namazdır) yahut bir sadakadır. Zayıf olanın yerine yükünü taşıman bir namazdır. Yoldaki pisliği bertaraf etmen bir salâttır (namaz gibi sevaptır). Namaza giderken attığın her adım bir salâttır."

Bezzâr'ın rivayeti, *"Yolda eza veren şeyi gidermen bir sadakadır -yahut salâttır- dedi"* şeklindedir.

Bu hadis hakkında denilmiştir ki: Burada kastedilen mükemmel olarak yaratılmış olan her organdır. Bunların her biri yaratıcı tarafından ortaya konulmuş alâmetlerdir. Çünkü her bir kemik, damar, sinir ve kas üzerinde mutlaka Allah Teâlâ'nın üstün sanatının eseri vardır. Böyle olunca, mükemmel ve sağlıklı olarak yaratılmış olan bu organlara sahip olan kişinin her biri için ayrı ayrı Allah'a şükür ve hamdetmesi gerekir. İşte hadis-i şerifte belirtilen, "Her organ için namaz (salât) gerekir" ifadesinden maksat budur. Zira namaz şükür, hamd ve senâyı ihtiva etmektedir.

Taberânî, başka bir vecihten *merfû* olarak İbn Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

509- عَلَى كُلِّ سُلاَمَي أَو عَلَى كُلِّ عُضْوٍ مِنْ بَنِي آدَمَ فِي كُلِّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ وَيُجْزِئُ مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ رَكْعَتَا الضُّحَي.

"İnsanoğlunun sahip olduğu her mafsal için yahut her organ için her gün sadaka vermesi gerekir. Bütün bunlar için kuşluk vakti iki rek'at namaz kılması kâfi gelir."[481]

Ebü'd-Derdâ (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Herkesin her gün için sadaka vermesi gerekir. Denildi ki:

---

[481] Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 639; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 3420.

'Peki, verecek bir şey bulamazsa?' Buyurdu ki:

'Görmesi, keskin zekâsı, konuşma gücü ve sağlığı yok mu?' Dediler ki:

'Evet, var.' Buyurdu ki:

Az çok ne varsa verir. Görmeyenin gözü olmak sadakadır. Duymayanın kulağı olup duyurmak sadakadır.'[482]

Bir önceki konumuz olan hadis-i şerifi[483] şerhederken şöyle bir hadis nakletmiştik: İbn Hibbân *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Üzerine güneşin doğduğu her günde sadaka vermek âdemoğlu üzerine bir borçtur. Sahâbe-i kirâm,

'Ey Allah'ın Resûlü! (Her gün) verecek sadakayı biz nereden bulalım?' diye sordular. Buyurdular ki:

'Şüphesiz hayır kapıları pek çoktur. Tesbih, tekbir, tahmîd, tehlîl[484]*, iyiliği emretmek, kötülüğe engel olmak, yoldaki zarar veren şeyleri gidermek, sağır olana duyurmak, gözleri görmeyene yol göstermek, yardım isteyenlere ihtiyaç duydukları konuda yol göstermek, gücün yettiğince senden imdat isteyen kişinin yitiğinin peşinden koşturmak, yapabildiğin kadarıyla zayıfların yüklerini taşımak, bütün bunlar senin tarafından kendi nefsin için verilmiş sadakadır.'*[485]

Sadaka Neden Dolayı Verilmektedir?

Hz. Peygamber'in hadisinde geçen, **"İnsanın sahip olduğu her ekleminden dolayı bir sadaka vermesi gerekir."** ifadesinde eklem

---

[482] Bu rivayetin kaynağı bulunamadı.

[483] Bu kitabın yirmi beş numaralı hadisi kastedilmektedir.

[484] Tesbih: Sübhânellâh, Tekbir: Allahüekber, Tahmîd: Elhamdülillâh, Tehlîl: Lâ ilâhe illallah sözleridir.

[485] İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3377.

olarak çevirdiğimiz "sülâmâ" kelimesi hakkında Ebû Ubeyd[486] şöyle der:

Aslında "sülâmâ" diye devenin topuğundan aşağıda bulunan kemiğe derler. Buna göre hadisin mânası şöyle olmaktadır: İnsanda bulunan her kemikten dolayı sadaka vermesi gerekir. Bu sözlerle Ebû Ubeyd, "sülâmâ" kelimesinin develerde bulunan küçük kemik anlamına geldiğine işaret etmiş, sonra da bu kelimenin insan ve diğer canlıların bedeninde yer alan bütün kemikler için kullanıldığını belirtmiştir. Onun anlayışına göre hadisin anlamı, insanda bulunan her kemikten dolayı sadaka verilmesi gerekir, şeklinde olmaktadır.

Ebû Ubeyd dışındakiler ise şöyle der: "Sülâmâ" kelimesi elin ve ayağın ucundaki kemiklere denilir. Buradan hareketle bedende bulunan bütün kemiklere isim olmuştur.

İnsan Bedeninde Bulanan Kemiklerin Sayısı

Tıp bilginleri insan bedeninde, çok küçük olan ufak tefek kemikler dışında 248 kemik bulunduğunu söyler. Bazı tabipler de şöyle der: Kemiklerin sayısı 360'tır. Bunlar arasından hissedilebilenlerin sayısı ise 265'tir. Geri kalanları belirginlik kazanamayacak kadar küçüktür. Bu küçük kemiklere susam kemikleri denilmiştir. Bu hadis-i şerif de bilginlerin bu sözünü tasdik etmektedir.

Hadis-i şerifte geçen "sülâmâ" kelimesi ile bu küçük kemikler kastedilmiş olabilir. Nitekim bu kelime sözlükte, devenin topuğunda aşağıda bulunan en küçük kemik anlamına gelmektedir.

Zaten Bezzâr'ın Ebû Hüreyre'den (r.a) yapmış olduğu bu hadise ait rivayet de buna delâlet etmektedir. Çünkü orada şöyle bir ifade geçmektedir:

"... Yahut otuz altı kemik..."

Bunu Bezzâr'ın dışındaki hadisçiler de tahrîc etmiştir. Orada şu ifade geçmektedir:

---

486 Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-Hadîs*, 3/10-11.

"İnsan bedeninde 660 kemik vardır."

Bu rivayet hatadır. Hz. Âişe (r.a) validemiz ile Büreyde'den (r.a) rivayet edilen hadislerde "360 mafsal" ifadesi geçmektedir.

SAHİP OLDUĞUMUZ NİMETLER

Hadisin anlamı: Bu kemiklerin terkibi ve sağlıklı yapıları, Allah Teâlâ'nın kuluna en büyük nimetlerinden biridir. Bundan dolayı her kemik için insanın bir sadaka vermesi gerekir. Böylece kendisine verilen nimet sayısınca şükretmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Ey insan! İhsanı bol Rabb'ine karşı seni aldatan nedir? O Allah ki seni yarattı, seni düzgün ve dengeli kılıp ölçülü bir biçim verdi. Seni istediği herhangi bir şekilde parçalardan oluşturdu."[487]

"(Resûlüm!) ***De ki: Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz!"***[488]

"Siz hiçbir şey bilmezken Allah, sizi annelerinizin karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."[489]

"Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi?"[490]

Mücâhid (rh.a) şöyle der: "Bunlar, Allah Teâlâ'nın gözle görülen nimetleridir. Her birine karşı şükretmen için bunları sana tek tek saymaktadır."[491]

Fudayl b. İyâz da (rh.a) bir gece bu âyetleri okudu ve ağlamaya başladı. Niçin ağladığı kendisine sorulunca şöyle dedi:

---

487 İnfitâr 82/6-8.

488 Mülk 67/23.

489 Nahl 16/78.

490 Beled 90/8-9.

491 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/521.

"Allah Teâlâ'nın görmen için sana vermiş olduğu iki gözün şükrünü yerine getirerek gecelediğin hiç oldu mu? Konuşman için sana dil veren Cenâb-ı Hakk'a bunun şükrünü yerine getirerek hiç geceledin mi?" Daha sonra bütün organları bu minval üzere tek tek saydı.

En Büyük Zenginlik: Sağlık

İbn Ebü'd-Dünyâ, Selmân-ı Fârisî'den (r.a) isnadıyla şöyle dediğini rivayet eder: "Adamın birine bolca dünyalık verilmişti. Sonra elindeki bolluk kayboldu. Adam Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ etmeye başladı. Öyle bir duruma geldi ki, evinde bir hasırdan başka bir şey kalmadı. Adam yine Allah Teâlâ'ya hamd ve senâda bulunmaya devam ediyordu. Başka bir adama da bol dünyalık verildi. Dünyalık sahibi adam öbür adama şöyle dedi:

'Sen bu halinle neden dolayı Allah'a hamdediyorsun?' Hasırdan başka dünyalığı bulunmayan kişi şöyle cevap verdi:

'Ben Allah Teâlâ'ya, insanlara verebileceğim şeyleri bana vermiş olduğu için hamdediyorum.' Adam hayretle sordu:

'Neymiş onlar?' Dedi ki:

Gözlerini görmüyor musun? Dilini görmüyor musun? Ellerini görmüyor musun? Ayaklarını görmüyor musun?"[492]

Ebü'd-Derdâ da (r.a) der ki: "Sağlık, bedenin zenginliğidir."[493]

Farkında Olmadığımız Nimet ve Zenginlikler

Yunus b. Ubeyd'den nakledilir: Adamın biri kendisine içinde bulunduğu darlık ve sıkıntıdan şikâyet eder. Yunus da ona şöyle der:

"Görmeni sağlayan şu gözlerinin yerine 100.000 dirhem paran olsaydı bu seni mutlu eder miydi?" Adam, "Hayır" diye karşılık verince Yunus şöyle dedi:

---

492 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 100.

493 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 102.

"Peki ellerinin yerine 100.000 dirheminin olmasını ister miydin?" Adam yine,

"Hayır" dedi.

Ayakları için sorduğu soruya da aynı cevabı aldı. Böylece Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetleri hatırlattı ve sonunda şöyle dedi:

"Bakıyorum üzerinde yüzlerce 1000 dirhemlik nimetler, sen ise ihtiyaçlarından dolayı şikâyet ediyorsun!"[494]

Vehb b. Münebbih şöyle der:

Davud ailesinin hikmetleri arasında şu yazılıdır: Sağlık ve âfiyet gizli mülktür."[495]

Bekir el-Müzenî de şöyle der:

"Ey insanoğlu! Allah Teâlâ'nın sana ihsan ettiği nimetin değerini öğrenmek istiyorsan gözlerini kapaman yeterli."[496]

Seleften birinin şu sözü de bu konuda kayda değer: Sakin duran bir damarda Allah Teâlâ'nın nice nimetleri vardır.[497]

Buhârî'nin *Sahîh*'inde İbn Abbas'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

510- نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ.

"Şu iki nimet hakkında insanların çoğu aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."[498]

---

494 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/22.

495 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 122.

496 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 182.

497 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/210. Ebû Nuaym, bunu Ebü'd-Derdâ'nın (r.a) sözü olarak nakleder.

498 Buhârî, nr. 6412; Tirmizî, Zühd, 1 (nr. 2304); İbn Mâce, Zühd, 15 (nr. 4170); Ahmed, *el-Müsned*, 1/258, 344; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 1; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 295.

Hesaba Çekileceğimiz Nimetler

Bu nimetler, kıyamet günü şükrünü yerine getirip getirmediğimizden dolayı hesaba çekileceğimiz nimetlerdir. Şu âyet-i kerimede bu husus dile getirilir:

"Nihayet o gün** (dünyada yararlandığınız) **nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz."[499]

Tirmizî ve İbn Hibbân, Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

511- إِنَّ أَوَّلَ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّعِيمِ، فَيُقَالُ لَهُ: أَلَمْ نُصِحَّ لَكَ جِسْمَكَ وَنُرْوِكَ مِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ.

"Kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği konu nimetlerdir. Kendisine şöyle denilecek:

Senin bedenine sağlık vermedik mi? Soğuk sularla senin susuzluğunu gidermedik mi?"[500]

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Kişinin hesaba çekileceği nimetler, güven ve sağlık içinde bulunmasıdır."[501] Bu söz kendisinden *merfû* hadis olarak da rivayet edilmiştir.[502]

Ali b. Ebû Talha, ***"Nihayet o gün** (dünyada yararlandığınız) **nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz"***[503] âyeti hakkında İbn Abbas'ın (r.a) şöyle dediğini nakleder:

Âyet-i kerimede söz konusu olan nimetler; bedenin, kulak ve gözün sağlıklı olmasıdır. Allah Teâlâ, kullarından çok daha iyi bildiği

---

499 Tekâsür 102/7.

500 Tirmizî, Tefsîr, 89 (nr. 3358); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7364.

501 Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 694; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 30/284; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/612.

502 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 4/584.

503 Tekâsür 102/7.

halde, bunları nerede kullandıklarını soracaktır. Bunlardan hesaba çekilecekleri, ***"Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur"***[504] âyetinde belirtilmektedir.[505]

Taberânî, Eyyûb b. Utbe, Atâ, İbn Ömer isnadıyla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

512- مَنْ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، كَانَ لَهُ بِهَا عَهْدٌ عِنْدَ اللهِ، وَمَنْ قَالَ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ، كُتِبَ لَهُ بِهَا مِائَةُ أَلْفِ حَسَنَةٍ وَأَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ أَلْفِ حَسَنَةٍ. فَقَالَ رَجُلٌ: كَيْفَ نُهْلِكُ بَعْدَ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ لَيَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِالْعَمَلِ لَوْ وُضِعَ عَلَى جَبَلٍ لأَثْقَلَهُ، فَتَقُومُ النِّعْمَةُ مِنْ نِعَمِ اللهِ فَتَكَادُ أَنْ تَسْتَنْفِدَ ذَلِكَ كُلَّهُ إِلاَّ أَنْ يَتَطَاوَلَ اللهُ بِرَحْمَتِهِ.

"Kim 'lâ ilâhe illallah' derse, bu sözden dolayı Allah Teâlâ katında bir ahdi olur. Kim 'sübhânellahi ve bi hamdihi' derse, bu sözden dolayı kendisi için 124.000 iyilik yazılır. Bunun üzerine adamın biri,

'Bütün bunlardan sonra nasıl helâk oluruz ey Allah'ın Resûlü!" diye sordu. Buyurdular ki:

Kıyamet günü bir kimse öylesine büyük amelle gelir ki, karşısında dağ konulsa ona bile ağır basar. Bu iyilikler karşısına Allah'ın nimetlerinden bir nimet konulur ve neredeyse bütün iyi amelleri tamamen bitirir. Ancak Allah rahmetiyle kula imdat ederse o başka!"[506]

İbn Ebü'd-Dünyâ, biraz zayıflık bulunan isnad ile Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

504 İsrâ 17/36.

505 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 30/286; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/612. Süyûtî, bu rivayeti İbn Ebû Hâtim, İbn Merdûye ve Beyhakî'nin *Şuabü'l-İmân*'ına nisbet eder.

506 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1604; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18435; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/365.

513- يُؤْتَى بِالنِّعَمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَبِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ، فَيَقُولُ اللهُ لِنِعْمَةٍ مِنْ نِعَمِهِ: خُذِي حَقَّكِ مِنْ حَسَنَاتِهِ! فَمَا تَتْرُكُ لَهُ حَسَنَةً إِلاَّ ذَهَبَتْ بِهَا.

"Kıyamet günü (kula verilen) nimetlerle iyilikler ve kötülükleri getirilir. Cenâb-ı Hak kula vermiş olduğu her bir nimet için şöyle buyurur: Hakkını onun iyiliklerinden al! Nimetler adamın iyiliklerinden geriye bir şey bırakmaz."[507]

Nimetler İbadetlerle Karşılanabilir mi?

Vehb b. Münebbih'in (rh.a) şöyle dediği rivayet edilir:

"Âbidlerden biri elli sene hep ibadet etti. Allah Teâlâ ona,

'Seni mağfiret ettim' diye vahyetti. Âbid dedi ki:

'Yâ Rabbi, benim neyimi bağışlıyorsun, hiç günah işlemedim ki!'

Allah Teâlâ, onun boynundaki bir damara izin verdi. Damar ona öylesine rahatsızlık verdi ki, adam ne uyuyabildi ne de namaz kılabildi. Sonra rahatladı ve ayağa kalktı. Kendisine bir melek geldi. Ona, boynundaki damarın verdiği rahatsızlıktan dolayı şikâyette bulundu. Melek de ona şöyle dedi: Rabb'in (c.c),

'Senin elli senelik ibadetin, ancak o bir damarın sakin olarak durmasına denk gelir' buyuruyor."[508]

Hâkim de bu mânadaki bir hadis-i şerifi, *merfû* olarak Süleyman b. Herim el-Kureşî, Muhammed b. Münkedir, Câbir isnadıyla Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

514- أَنَّ جَبْرَائِيلَ أَخْبَرَهُ: أَنَّ عَابِدًا عَبَدَاللهَ عَلَى رَأْسِ جَبَلٍ فِي الْبَحْرِ خَمْسَمِائَةِ سَنَةٍ ثُمَّ سَأَلَ رَبَّهُ أَنْ يَقْبِضَهُ وَهُوَ سَاجِدٌ. قَالَ: فَنَحْنُ نَمُرُّ عَلَيْهِ

---

507 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 24.

508 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 148; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/68.

إذَا هَبَطْنَا وَإذا عَرَجْنَا وَنَجدُ فِي الْعِلْمِ، أَنَّهُ يَبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُوقَفُ بَيْنَ يَدَي اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ، فيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَ جَلَّ: اَدْخِلُو عَبْدِي الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِي! فَيَقُولُ الْعَبْدُ: يَا رَبِّ بِعَمَلِي! ثَلاَثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ يَقُولُ اللهُ لِلْمَلاَئِكَةِ: قَايَسُوا عَبْدِيَ بِنِعْمَتِي عَلَيْهِ وَ بِعَمَلِهِ! فَيَجدُونَ نِعْمَةَ الْبَصَرِ قَدْ أَحَاطَتْ بِعِبَادَةِ خَمْسَمِائَةِ سَنَةٍ وَبَقِيَتْ نِعَمُ الْجَسَدِ لَهُ، فيَقُولُ: أَدْخِلُوا عَبْدِيَ النَّارَ! فَيُجَرُّ إِلَى النَّارِ، فَيُنَادِي رَبَّهُ: بِرَحْمَتِكَ أَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِكَ أَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ! فَيُدْخِلُهُ الْجَنَّةَ. قَالَ جَبْرَائِيلُ: إِنَّمَا الأَشْيَاءُ بِرَحْمَةِ اللهِ يَا مُحَمَّدُ.

"Cibrîl (a.s) Resûlullah'a şunu haber vermiş:

Âbidlerden biri ada üzerinde bulunan dağ başında 500 sene Allah Teâlâ'ya ibadet etmiş. Sonra Allah Teâlâ'ya secde halinde iken canını alması için niyazda bulunmuş. (Cebrail (a.s)) der ki:

Biz her inip çıktığımızda ona uğruyorduk. Bize verilen bilgiyle o kişinin durumunun şöyle olduğunu gördük: Bu kişi öbür âlemde diriltilir ve hesap için Allah Teâlâ'nın huzuruna getirilir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ,

'Kulumu rahmetimle cennetime sokun' buyurur. Âbid şöyle der:

'Yâ Rabbi, amelimle cennete gireyim.'

Cenâb-ı Hakk'ın (c.c) ilk sözü ile kulun verdiği cevap üç defa tekrar edilir. Sonunda Hak Sübhânehû ve Teâlâ meleklerine,

'Kuluma verdiğim nimetlerle yaptığı amelleri karşılaştırın' buyurur.

Bakarlar ki, kulun 500 yıllık ibadeti ancak göz nimetine denk gelmektedir. Bedenindeki diğer organların nimetleri karşılıksız kalır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak,

'Kulumu cehenneme sokun' buyurur. Melekler onu cehenneme doğru sürüklemeye başlarlar. Bunun üzerine kul,

'Allahım! Rahmetinle beni cennetine sok' der.

Onu Allah'ın rahmetiyle cennete sokarlar. Cibrîl (a.s) der ki:

Ey Muhammed (s.a.v)! Her şey ancak Allah'ın rahmetiyle olmaktadır.'[509]

Hadisin isnadında bulunan Süleyman b. Herim hakkında Ukaylî, meçhul ve hadisinin gayri mahfûz olduğunu söyler.[510]

Harâitî, Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

515- يُؤْتَى بِالْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُوقَفُ بَيْنَ يَدَيِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَيَقُولُ لِلْمَلاَئِكَةِ: انْظُرُوا فِي عَمَلِ عَبْدِي وَنِعْمَتِي عَلَيْهِ! فَيَنْظُرُونَ، فَيَقُولُونَ: وَ لاَ بِقَدْرِ نِعْمَةٍ وَاحِدَةٍ مِنْ نِعَمِكَ عَلَيْهِ! فَيَقُولُ: انْظُرُوا فِي عَمَلِهِ، سَيِّئِهِ وَصَالِحِهِ! فَيَنْظُرُونَ، فَيَجِدُونَهُ كِفَافًا! فَيَقُولُ: عَبْدِي قَدْ قَبِلْتُ حَسَنَاتِكَ وَغَفَرْتُ سَيِّئَاتِكَ وَقَدْ وَهَبْتُ لَكَ نِعْمَتِي فِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ.

"Kul kıyamet günü getirilir ve Allah Teâlâ hazretlerinin huzurunda durdurulur. Allah Teâlâ meleklere şöyle buyurur:

'Kulumun amellerine ve ona verdiğim nimetlere bakınız.' Melekler bakarlar ve şöyle derler:

'Ameli, ona verdiğin bir nimeti karşılayacak kadar bile değil' Hak Teâlâ buyurur ki:

'İyi amellerle kötülerini karşılaştırın.'

Melekler karşılaştırırlar, ikisinin birbirine eşit olduğunu görürler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak (kula hitâben) şöyle buyurur:

---

509 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/278, (nr. 7637); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4620.

510 Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/144.

Ey kulum! Yaptığın iyilikleri kabul ettim. İşlediğin kötülükleri affettim. Tarafımdan sana verilmiş olan nimetleri de sana bağışladım."[511]

ŞÜKÜR

Bütün bunlarla anlatılmak istenen şudur: Allah Teâlâ, kullarına sayamayacakları kadar nimetler ihsan etmiştir. Aynen şu âyet-i kerimede geçtiği gibi:

"O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür."[512]

Bunun karşılığında da kullarından şükretmelerini istemekte, bunu yaptıklarında onlardan razı olacağını bildirmektedir.

Süleyman et-Teymî şöyle der:

"Allah Teâlâ kullarına kendi kudretine uygun şekilde nimet vermiş, buna karşılık kullarından kudretleri nisbetinde şükretmelerini istemiştir. Hatta şükür olarak bu nimetleri kalpleriyle itiraf etmelerini ve dilleriyle hamdetmelerini rızasına yeterli bulmuştur."[513]

Şükrü Yerine Getirmenin Yolu

Ebû Davud ve Nesâî, Abdullah b. Gannâm'dan Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

516- مَنْ قَالَ حِينَ يُصْبِحُ: اَللّٰهُمَّ مَا أَصْبَحَ بِي مِنْ نِعْمَةٍ أَوْ بِأَحَدٍ مِنْ خَلْقِكَ فَمِنْكَ وَحْدَكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ فَلَكَ الْحَمْدُ وَلَكَ الشُّكْرُ، فَقَدْ أَدَّى شُكْرَ ذَلِكَ الْيَوْمِ، وَمَنْ قَالَهَا حِينَ يُمْسِي أَدَّى شُكْرَ لَيْلَتِهِ.

---

[511] Harâitî, *Fazîletü'ş-Şükr*, nr. 57.

[512] İbrahim 14/34.

[513] İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 8.

"Her kim sabah kalktığında, 'Allahım! Sabahleyin erdiğim şu nimet -yahut kulların arasında erdiğim şu nimet- tek başına sendendir, senin ortağın yoktur! Hamd sana şükür de sanadır' dese, o günün şükrünü yerine getirmiş olur. Bu sözü akşamleyin de söylerse, gecenin şükrünü de yerine getirmiş olur."[514]

Ayrıca Nesâî bunu İbn Abbas'tan (r.anhümâ) rivayet etmiştir.[515]

Hâkim, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

517– مَا أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً فَعَلِمَ أَنَّهَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ إِلاَّ كَتَبَ اللّٰهُ شُكْرَهَا قَبْلَ أَنْ يَشْكُرَهَا وَمَا أَذْنَبَ عَبْدٌ ذَنْبًا فَنَدِمَ عَلَيْهِ إِلاَّ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ مَغْفِرَتَهُ قَبْلَ أَنْ يَسْتَغْفِرَهُ.

"Allah Teâlâ kuluna bir nimet verdiğinde, kul bunun Allah katından geldiğini bilirse, daha bundan dolayı şükretmeden, Allah (c.c) bunun şükrünü yerine getirmiş gibi yazar. Bir günah işler de bundan dolayı pişmanlık duyarsa, kul daha istiğfar etmeden Allah (c.c) ona mağfiretini yazar."[516]

Ebû İmrân eş-Şeybânî der ki: "Musa (a.s) Tûr dağına çıktığı gün şöyle dedi:

'Yâ Rabbi! Eğer namaz kıldıysam senin yardımınla kıldım, sadaka verdiysem senin yardımınla yaptım, peygamberlik görevimi yerine getirdiysem senin yardımınla yaptım; peki sana nasıl şükredebilirim?' Cenâb-ı Hak da,

---

514 Ebû Davud, Edeb, 110 (nr. 5073); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 7; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 307.

515 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 41; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 306; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 861.

516 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/514, 4/253; İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 47; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8494.

"İşte şu anda şükrettin!" buyurdu."[517]

Hasan-ı Basrî'den nakledilir: "Musa (a.s) şöyle dedi:

'Yâ Rabbi! Âdem'i (a.s) kudretinle yarattın, ruhundan ona üfledin, onu cennetine yerleştirdin ve meleklerin ona secde etmesini emir buyurdun. Âdem (a.s), kendisine vermiş olduğun nimetlere şükür vazifesini nasıl yerine getirebildi?' Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

Ey Musa! Bütün bu nimetlerin benden olduğunu bildi ve bunlardan dolayı bana hamdetti. Onun bu yaptığı, benim ona verdiklerime karşılık şükür yerine geçti."[518]

Ebü'l-Celd'den rivayet edilir: "Davud (a.s) ile ilgili olarak şunu okudum: Davud (a.s) dedi ki:

'Ey Rabbim! Sana karşı şükür vazifemi nasıl yerine getirebilirim ki? Sana şükredebilmem de ancak senin verdiğin nimet ile mümkün oluyor.' Bunun üzerine ona şöyle vahiy geldi:

'Ey Davud! Sana gelen nimetlerin benden olduğunu bilmiyor musun?' Davud (a.s),

'Evet, biliyorum yâ Rabbi!" deyince buyurdu ki:

Senin bunu bilip itiraf etmeni ben şükür olarak kabul ediyorum."[519]

Yine Ebü'l-Celd der ki: "Musa (a.s) hakkında şunu okudum: Musa (a.s),

'Yâ Rabbi! Bütün amellerim, bana verdiğin en küçük nimetini bile karşılayamazken, sana karşı şükür vazifemi nasıl yerine getirebilirim?' diye niyazda bulununca kendisine şöyle vahiy geldi:

---

[517] Harâitî, *Fazîletü'ş-Şükr*, nr. 39.

[518] İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 12.

[519] İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 5; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 69; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/56.

Ey Musa, işte bana şu anda (bu ikrarınla) şükür vazifeni yerine getirmiş oldun!"[520]

Nimete Hamd

Bekir b. Abdullah şöyle der:

"Bir kimse bir defa 'elhamdülillâh' deyince, bu sözünden dolayı ona nimet vâcip olur. Peki bu nimetin karşılığı nedir? Bu nimetin karşılığı 'elhamdülillâh' demesidir. Bu durumda başka bir nimet daha gelir. Böylece Allah'ın nimetlerinin sonu kesilmez."[521]

İbn Mâce, Enes'ten (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

518- مَا أَنْعَمَ اللهُ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، إِلاَّ كَانَ الَّذِي أَعْطَى أَفْضَلَ مِمَّا أَخَذَ.

"Allah Teâlâ kuluna bir nimet verir ve o da bundan dolayı 'elhamdülillâh' derse, kesinlikle bu kulun vermiş olduğu karşılık almış olduğu nimetten daha faziletli olur."[522]

Bu hadis-i şerifin benzeri, Şehr b. Havşeb, Esmâ bint Yezîd isnadıyla *merfû* olarak da rivayet edilmiştir. Diğer taraftan yukarıdaki hadis, Hasan-ı Basrî'nin (rh.a) sözü olarak da rivayet edilmiştir.[523]

Ömer b. Abdülaziz'in (rh.a) valilerinden biri kendisine şöyle bir mektup yazar:

"Ben, nimetleri bol ve bereketli bir yerde bulunuyorum. Burada yaşayan halkın şükür görevlerini yerine getirmemelerinden endişe ediyorum."

---

520 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 6; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 67; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/56.

521 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 7.

522 İbn Mâce, Edeb, 55 (nr. 3805); Harâitî, *Fazîletü'ş-Şükr*, nr. 1.

523 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 111.

Ömer b. Abdülaziz de ona şöyle cevap yazar:

"Ben seni, şu gösterdiğin durumdan çok daha bilgili olduğunu sanıyordum. Çünkü, eğer Allah Teâlâ bir kula nimet vermiş ve o da bu nimetten dolayı Allah'a hamdetmiş ise, O'na yapılan hamd vermiş olduğu nimetten daha faziletlidir. Bu husus Allah'ın indirmiş olduğu kitabında mevcuttur:

'Andolsun ki biz, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, 'Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun' dediler.' [524]

Başka bir âyette ise şöyle buyrulur:

'Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara, 'Selâm size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya' derler. Onlar, 'Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi, dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun. İyi amelde bulunanların mükâfatı ne güzelmiş!' derler. [525]

Acaba hangi nimet cennete girmekten daha üstün olabilir?"[526]

İbn Ebü'd-Dünyâ *Kitâbü'ş-Şükr*'de, bazı âlimlerin şu sözü doğruladıklarını söyler: "Hamd, nimetlerden daha faziletlidir."

İbn Uyeyne ise, bu sözü söyleyenlerin hatalı olduğunu ifade eder ve şöyle der: "Kulun fiili Allah Teâlâ'nın fiilinden daha faziletli olamaz."

Fakat burada doğru olan, o sözü doğru kabul edenlerin görüşüdür. Çünkü burada nimetlerle kastedilen dünyaya ait nimetlerdir. Âfiyet, rızık, sıhhat, çirkin şeylerden uzak olmak vb. nimetlerdir. Hamd ise dine ait bir nimettir. Bunların ikisi de aslında Allah'tan gelen ni-

---

[524] Neml 27/15.

[525] Zümer 39/73.

[526] İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 3/370. İbn Kesîr, bunu İbn Ebû Hâtim'in *Tefsîr*inde rivayet ettiğini belirtir.

metlerdir. Ancak Allah Teâlâ'nın, kuluna ihsan ettiği nimetlere karşılık hamdederek şükür yoluna girmesini sağladığı nimet, kuluna dünyalık nimetler ihsan etmesinden daha üstündür. Zira dünyaya ait nimetler, eğer şükürle birlikte bulunmaz ise, Ebû Hâzim'in şu sözünde de belirttiği gibi musibet hâlini alır.

"Kulu Allah'a yaklaştırmayan her nimet bir musibettir."[527]

Hamd ve Şükrün Önemi

Allah Teâlâ, kuluna vermiş olduğu dünyevî nimetlere karşılık hamd ve şükrün diğer türleri ile şükür vazifesini yerine getirmede başarılı kılarsa, bu şükür nimeti o dünya nimetinden daha hayırlı ve Allah Teâlâ nezdinde ondan daha sevimli olur. Çünkü Hak Teâlâ kendisine hamdü senâda bulunulmasından hoşlanır. Yiyip içtikten sonra kendisine verilen nimet için hamdeden kuldan razı olur.

Nimet sahibinin nimetinden dolayı övülmesi, bundan dolayı kendisine senâda bulunulması ve teşekkür edilmesi kerem ve cömertlik sahibi olanların yanında mallarından çok daha değerlidir. Onlar övgüleri kazanmak için mallarını seve seve verirler. Allah Teâlâ ise cömertlerin cömerdi, kerem sahibi olanların en kerim olanıdır. O, nimetlerini kullarına bol bol ihsan eder. Bunun karşılığında kullarının kendisine senâda bulunması, zikretmesini ve hamdetmesini talep eder. Bunu da kullarının yerine getirmesi gereken şükür için yeterli bulur. Her ne kadar bütün bunlar O'nun kullarına bir lutfu olsa da, kendisi kulların şükrüne muhtaç bulunmasa da; yine de O kullarının bu davranışından hoşnut olur. Çünkü kulların doğruyu bulması, kurtuluşa ve kemale ermesi böyle sağlanabilir.

O'nun engin lutuflarından biri de, kullarına ihsan ettiği en büyük nimetlerden olmasına rağmen hamd ve şükrü kullarına nisbet etmesidir. Bu da tıpkı şuna benzemektedir: Kulların elindeki malları onlara veren kendisi olmasına rağmen, bu malın bir kısmını onlardan borç almakta, her şey bütünüyle kendisinin mülkü ve ihsanı olmasına rağ-

---

[527] İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 20; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/230.

men, kulunu borç olarak verdiği maldan dolayı da övmektedir. Fakat böyle davranması onun kereminin gereğidir. Bu açıdan bakıldığında *merfû* ve *mevkuf* olarak rivayet edilen şu hadisin anlamı daha iyi anlaşılır:

"Nimetlerine karşılık olabilecek ve artmasını sağlayacak derecede Allah'a hamdolsun!"

Şimdi tekrar hadisimizi açıklamaya dönelim.

"İnsanın, sahip olduğu her kemiği için, üzerine güneşin doğduğu her günde sadaka vermesi gerekir."

Yani insanın sahip olduğu bu organlardan dolayı vermesi gereken sadaka, dünya günlerinden her bir gün için verilmelidir. Çünkü gün kelimesi sözlükte daha uzun süreler için kullanıldığı da vâkidir. "Sıffîn günü" sözünde olduğu gibi. Bu süre bilindiği gibi bir günden fazla bir süredir. Gün kelimesi, şu âyet-i kerimede geçtiği gibi mutlak vakit anlamında da kullanılabilir:

"Bilesiniz ki, kendilerine azap geldiği gün, bir daha onlardan uzaklaştırılacak değildir."[528]

Gün kelimesi gece ve gündüzden oluşan süre için de kullanılır. Eğer "güneşin doğduğu her gün" denilirse, anlaşılması gereken budur. Buradan, hadiste söz konusu olan sadakanın, insanın yaşadığı sürece her bir dünya günü verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Hadisin zâhirinden anlaşılan mânaya göre, her müslümanın her gün için şükür olarak bu sadakayı vermesi vâciptir.

Farz Olan Şükür

Şükür iki derecedir: Birincisi: Farz olan şükür. Bu ise farzları yerine getirmek ve haramlardan kaçınmak demektir. Şükrün bu kısmını herkes yerine getirmek zorundadır. Nimetlere karşılık olan şükür için bu kadarı yeterlidir.

---

528 Hûd 11/8.

Buna, Ebû Davud'un Ebü'l-Esved vasıtasıyla Ebû Zer'den (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerif delâlet eder. Ebü'l-Esved der ki: Ebû Zer'in yanında oturuyorduk. Dedi ki:

"Sahip olduğunuz her kemik için yaşadığınız her gün sadaka vermeniz gerekir. Kişinin kıldığı her namaz bir sadakadır, oruç bir sadakadır, hac bir sadakadır, tesbih bir sadakadır, tekbir bir sadakadır, tahmîd bir sadakadır. Resûlullah (s.a.v) bu sâlih amelleri saydı ve sonunda,

'Bütün bunlar için, kuşluk vakti kılınan iki rek'at namaz kâfi gelir' buyurdu."[529]

Daha önce *Sahîhayn*'de Ebû Musa'dan (r.a) rivayet edilen şu hadis-i şerifi nakletmiştik:

"... Eğer bunları yapmazsa, şer işlemekten kendisini alıkoysun; çünkü bu da kendisi için bir sadakadır."[530]

Bu hadis-i şerif, eğer kişi hiçbir şey yapamıyorsa, kendisini şerden uzak tutmasının da yeterli olacağına delâlet etmektedir. Ancak bu durum, yani şerden uzak durmasının yeterli olması, farzları yerine getirdikten ve haramlardan sakındıktan sonra geçerlik kazanır. Çünkü en büyük şer farzları terketmektir.

Bundan dolayı seleften biri şöyle der: "Şükür, günahları terk etmektir."[531]

Başka biri de şöyle der: "Şükür, Allah'ın verdiği nimetlerden herhangi birini günah yolunda kullanmamaktır."

Zâhidlerden Ebû Hâzim, şükrün bütün organlarla yerine getirilmesi gerektiğini, hepsinin isyandan uzak tutulması ve taat yolunda kullanılması gerektiğini söyleyerek şöyle der: "Bir kimse diliyle şükreder, fakat bütün organları ile bu şükre katılmaz ise; bu kimse, bir elbi-

---

[529] Ebû Davud, Salât, 301 (nr. 1286); ayrıca bk. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 84 (nr. 720).

[530] Buhârî, nr. 1445, 6022; Müslim, Zekât, 55 (nr. 1008).

[531] İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 19, 41.

sesi olduğu halde bunu giyinmeden omuzuna atan kişinin durumuna benzer. Halbuki o elbise kişiyi ne sıcaktan, ne soğuktan, ne kardan ve ne de yağmurdan koruyabilir."[532]

Abdurrahman b. Yezîd b. Eslem şöyle der:

"Kul bedeninde, kulağında, gözünde, ellerinde, ayaklarında ve diğer organlarında Allah Teâlâ'nın kendisine vermiş olduğu nimetlere bakmalıdır. Bütün bu organlarda mutlaka Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu nimetler vardır. Kulun, Allah tarafından kendisine verilen bu nimetleri Allah'a taat yolunda kullanması üzerine bir borçtur. Kendisine verilen diğer bir nimet de rızıktır. Kendisine rızık olarak verilen nimeti de Allah'a kulluk yolunda kullanması gerekir. Bunları yerine getiren kişi şükrü aslı ve dallarıyla birlikte tam olarak yerine getirmiş olur."[533]

Hasan-ı Basrî (rh.a) bir adamın böbürlenerek yürüdüğünü görünce şöyle der: "Her organda Allah'ın bahşettiği bir nimet vardır. Allahım! Bizleri, senin verdiğin nimet ile sana isyan etmeye yeltenenlerden eyleme!"

Müstehap Olan Şükür

Şükrün ikinci derecesi müstehap olan şükürdür. Bu da, kişinin farzları yerine getirip haramlardan uzak durduktan sonra, nâfile ibadetleri yerine getirmesidir. Bu derece sâbikûn ve mukarrebîn denilen hayırda öne geçen ve Allah'a yakın olanların derecesidir.

Yukarıdan beri zikrettiğimiz hadislerde Resûlullah'ın (s.a.v) hedef olarak gösterdiği şükür derecesi de budur.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v) namaz kılmak için büyük gayret gösterir, geceleri ayakları şişinceye kadar ibadet ederdi. Kendisine, geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlanmış olduğu halde neden bu derece ibadet ettiği sorulduğunda şöyle buyurmuştu:

---

532 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 129; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/243.

533 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 188.

519- أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟

"Şükreden bir kul olmayayım mı?"[534]

Seleften bir zat şöyle der:

"Ey Davud ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükreden azdır!"[535] âyeti inince, gece ve gündüzün herhangi bir vaktinde onlardan birinin namaz kılmadığı vakit geçmedi.[536]

Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu hadis-i şerifte zikrettiği amellerden bazıları farzdır. Bu farziyet, namazın cemaatle kılınmasını farz görenlere göre, namaz için mescide gitmek fiilinde olduğu gibi farz-ı ayındır (Yani bu fiilleri her ferdin mutlaka yapması gerekir).

Yahut iyiliği emretmek, kötülüğe engel olmak, zorda kalana yardım etmek, insanlar arasında hüküm vererek ya da aralarını ıslah ederek adalet tesis etme konularında olduğu gibi farz-ı kifâye olur. Yani toplumda belli bir kesimin yapması ile diğerlerinin üzerinden sorumluluk kalkar.

Nitekim Abdullah b. Amr (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

520- أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ إِصْلاَحُ ذَاتِ الْبَيْنِ.

"En faziletli sadaka iki insanın arasını düzeltmektir."[537]

---

[534] Buhârî, nr. 1130, 4836, 4837, 6471; Müslim, Sıfatü'l-kıyâmet, 79, 80 (nr. 2819); Tirmizî, Salât, 304 (nr. 412); Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 17 (3/219); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 200 (nr. 1419); Ahmed, *el-Müsned*, 4/251; 255, 6/115; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 311, 620; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 1182-1184; Taberânî, *el-Evsat*, 2154, 3374, 5737, 7199; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 693; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2900; İbnu'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 107.

[535] Sebe' 34/13.

[536] İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, nr. 74; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 3/536.

[537] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2059; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13055.

Başkalarına Yararı Dokunan Sadakalar

Burada bulunan hadis-i şerifte Resûlullah'ın (s.a.v) işaret buyurduğu sadaka türlerinden bazılarının faydası yapan kişiden başkalarına da dokunur.

Meselâ şunları buna örnek olarak verebiliriz: İnsanların arasını düzeltmek, birinin bineğine binmesine yardımcı olmak ya da yerdeki bir eşyasını binek üzerinde olan sahibine uzatmak, güzel söz söylemek -ki selâm vermek de bu kısma girer-, aksırana hayır duada bulunmak, yolda bulunan zararlı bir şeyi gidermek, iyiliği emretmek, kötülüğe engel olmak, mesciddeki pislikleri temizlemek, zor durumda kalana yardım etmek, işitmeyenin kulağı ve gözleri görmeyenlerin gözü olmak, âmâ kişilere yolda ve benzeri yerlerde rehberlik etmek...

Ebû Zer'den (r.a) gelen hadisin bazı rivayetlerinde şu ifadeler yer alır:

521- وَبَيَانُكَ عَنِ الأَرْتَمِ صَدَقَةٌ.

"Dili dönmeyen kişinin meramını anlatmasına yardımcı olman da sadakadır."[538]

Dili dönmeyen kişiden maksat, söz söyleyemeyen kişidir. Bu da ya dilindeki bir rahatsızlıktan ya da oranın dilini bilememekten kaynaklanır. İşte bu kişinin derdini ve meramını anlatmaya yardımcı olmak sadakadır.

Sadece Yapan Kişiye Yararlı Olan Sadakalar

Bazı sadaka türleri de sadece yapan kişi için faydalı olur. Buna da şunları örnek verebiliriz: Tesbih, tekbîr, tahmîd, tehlîl, mescidde namaz kılmak için yürümek, iki rek'at kuşluk namazı. Kuşluk namazı, bütün bunların hepsinin yerini tutacak bir ibadet ve sadakadır. Çünkü namaz kılma fiilinde bedenin tüm organları Allah'a ibadet yolunda kul-

---

538 Ahmed, *el-Müsned*, 5/154.

lanılmış olmaktadır. Bu sebeple bütün bu organların selâmeti için gerekli olan şükür için yeterli olur.

Hadis-i şerifte zikredilen sadaka türlerinden namaz dışında kalanların tamamı, beden organlarının sadece biri veya birkaçı ile yapılmaktadır. Bu yüzden bedenin tüm organları sayısınca gerekli olan sadakalar, ancak bütün organların sayısı kadar verildiği zaman sayı tamamlanmış olur. Bunların sayısı da, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin hadisinde geçtiği gibi 360'tır.[539]

Yardımlaşmanın Önemi

Müsned'de, İbn Mesud'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

522- أَتَدْرُونَ أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ أَوْ أَخْيَرُ؟ قَالُوا: اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ! قَالَ: الْمِنْحَةُ تَمْنَحُ أَخَاكَ الدَّرَاهِمَ أَوْ ظَهْرَ دَابَّةٍ أَوْ لَبَنَ الشَّاةِ أَوْ لَبَنَ الْبَقَرَةِ.

"Biliyor musunuz sadakanın hangisi daha faziletli ve daha hayırlıdır? Dediler ki:

'Allah ve Resûlü daha iyi bilir.' Hz. Peygamber buyurdu ki:

Kardeşine para hediye etmek yahut hayvanının sırtını vermek, koyun ya da ineğin sütünü ikrâm etmek suretiyle ihsanda bulunmaktır.'[540]

Para hediye etmekten maksat, din kardeşine borç para vermektir. Hayvanın sırtını vermekten amaç ise, ineğine muhtaç olan kişiye binmesi için hayvanını ödünç olarak vermektir. Koyun ya da ineğin sütünü armağan etmekten maksat da, koyun ya da ineğini kardeşine ödünç olarak vermek ve sütünü içtikten sonra hayvanı geri almaktır.

---

[539] Müslim, Zekât, 54 (nr. 1007); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, nr. 97; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3380.

[540] Ahmed, *el-Müsned*, 1/463; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 947; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5121; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10029; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 4734.

Armağan kelimesi mutlak olarak kullanıldığı zaman işte bu anlamlardan birine göre anlaşılması gerekir.

İmam Ahmed ve Tirmizî, Berâ b. Âzib'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

523- مَنْ مَنَحَ مَنِيحَةَ لَبَنٍ أَوْ وَرِقٍ أَوْ هَدَى زُقَاقًا، كَانَ لَهُ مِثْلُ عِتْقِ رَقَبَةٍ.

"Her kim süt ya da para armağan etmek ve sokak (adres, yer) göstermek gibi bir iyilikte bulunursa, bir köle âzat etmiş gibi sevap kazanır."[541]

Tirmizî şöyle der: "Para armağan etmenin anlamı, kardeşine borç para vermektir. Sokak göstermekten maksat ise, yolunu kaybetmiş birine ya da yol bilmeyene yol göstermektir.

Buhârî, Hassân b. Atıyye, Ebû Kebşe es-Selûlî, Abdullah b. Amr isnadıyla rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

524- أَرْبَعُونَ خَصْلَةً، أَعْلاَهَا مَنِيحَةُ الْعَنْزِ، مَا مِنْ عَامِلٍ يَعْمَلُ بِخَصْلَةٍ مِنْهَا رَجَاءَ ثَوَابِهَا وَ تَصْدِيقَ مَوْعُودِهَا إِلاَّ أَدْخَلَهُ اللهُ بِهَا الْجَنَّةَ.

"Kırk (güzel) haslet vardır, bunların en üstünü sağımlı keçi hediyesidir. Hayırsever biri bu kırk hasletten birini, onun sevabını umarak ve vaad olunan ecrini tasdik ederek işlerse, Allah Teâlâ işlediğine karşılık o kişiyi mutlaka cennete sokar."[542]

Hassân b. Atıyye şöyle der: "Biz hadiste geçen kırk güzel hasletten sağımlı keçi hediyesinden aşağı derecede bulunan selâm vermek, aksırana hayır dua etmek, yolda bulunan zararlı şeyleri gidermek vb. hasletleri saydık, fakat bunların sayısını on beşe tamamlamayı başaramadık."

---

541 Tirmizî, Birr, 37 (nr. 1957); Ahmed, *el-Müsned*, 4/285, 286-287, 300, 340; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5096.

542 Buhârî, nr. 2631; Ebû Davud, Zekât, 42 (nr. 1683); Ahmed, *el-Müsned*, 2/160; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5095.

Sahîh-i Müslim'de Câbir'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

"Adamın biri,

'Ey Allah'ın Resûlü! Devenin hakkı nedir?' diye sordu. Buyurdu ki:

Devenin hakkı, su başında sağmak,[543] *süt kovasını ödünç vermek, erkek develeri emanet olarak ve menîha*[544] *olarak vermek, Allah yolunda üzerlerinde yük taşımaktır.'*[545]

İmam Ahmed, Câbir'den (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Her iyilik sadakadır. Kardeşini güler yüzle karşılaman ve kovandakinden onun kabına boşaltman da bu iyilikler arasında sayılır."*[546]

Hâkim ve başkaları bu hadisi şu fazlalıkla rivayet eder:

525- كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ، مَا أَنْفَقَ الْمَرْءُ عَلَى نَفْسِهِ وَأَهْلِهِ كُتِبَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ وَمَا وَقَى بِهِ عِرْضَهُ كُتِبَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ، وَكُلُّ نَفَقَةٍ أَنْفَقَهَا مُؤْمِنٌ فَعَلَى اللهِ خَلَفُهَا ضَامِنٌ إِلاَّ نَفَقَةً فِي مَعْصِيَةٍ أَوْ بُنْيَانٍ.

"Her iyilik sadakadır. Kişinin kendisi ve ailesi için yaptığı her harcama kendisi için sadaka olarak yazılır. Namus ve şerefini koruması kendisi için sadaka olarak yazılır. Allah Teâlâ, mümin kişinin yaptığı her harcamanın yerine aynısını koymayı garanti etmiştir. An-

543 İmam Nevevî'nin ifadesine göre; "**Devenin hakkı nedir?**" sorusuna cevap olarak verilen, "**Onları su başında sağmaktır**" cümlesi, böyle yapılması hem hayvan için hem de fakirlere kolaylık ve yardım bakımından daha uygun olduğu anlamına gelir.

544 Menîha: Bir tür emanettir. Sözlükte menîha iki mânaya gelmektedir: Birinci anlama göre bir şeyi hibe olarak vermektir. Diğer anlamı ise deve, sığır, koyun gibi hayvanları süt, yapağı ve kıllarından belli bir süre yararlanmak üzere emanet olarak vermektir.

545 Müslim, Zekât, 27 (nr. 988).

546 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 304; Tirmizî, Birr, 45 (nr. 1970); Ahmed, *el-Müsned*, 3/344, 360; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2040.

cak günah (haram) yolunda ve bina için yapılan harcamalar bunun dışındadır."[547]

Müsned'de, Ebû Curâ el-Hüceymî'den şöyle rivayet edilir:

526- سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الْمَعْرُوفِ، فَقَالَ: لاَ تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا، وَلَوْ أَنْ تُعْطِيَ صِلَةَ الْحَبْلِ وَلَوْ أَنْ تُعْطِيَ شِسْعَ النَّعْلِ وَلَوْ أَنْ تُفْرِغَ مِنْ دَلْوِكَ فِي إِنَاءِ الْمُسْتَسْقِي وَلَوْ أَنْ تُنَحِّي الشَّيْءَ مِنْ طَرِيقِ النَّاسِ يُؤْذِيهِمْ وَلَوْ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهٍ مُنْطَلِقٍ وَلَوْ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ فَتُسَلِّمَ عَلَيْهِ وَلَوْ أَنْ تُؤْنِسَ الْوَحْشَانَ فِي الأَرْضِ.

"Resûlullah'a (s.a.v) iyilik hakkında soru sordum. Buyurdular ki:

Hiçbir iyiliği küçük görme! Küçük bir ipi vermeyi, ayakkabı bağını vermeyi, su isteyen birinin kabına kovandan (kendi kabından) su boşaltmayı, insanların geçtiği yoldan onlara eziyet veren bir şeyi kaldırmayı, kardeşini güler yüzle karşılamayı, kardeşinle karşılaşınca ona selâm vermeyi, yabancı bir yerde bulanan garip kişiye yakınlık göstermeyi küçük görme."[548]

Diğer Sadaka Türleri

Şunlar da sadaka kapsamına girer: Eliyle ve diliyle insanlara eza vermekten uzak durmak. Nitekim *Sahîhayn*'de Ebû Zer'den (r.a) rivayet edilen hadiste buna değinilir. Ebû Zer (r.a) der ki:

"Resûlullah'a (s.a.v),

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi amel daha faziletlidir?' diye sordum. Buyurdular ki:

---

[547] Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/50; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/28; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2798, 2925.

[548] Ahmed, *el-Müsned*, 3/482, 5/63; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 807; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/325.

'Allah'a iman ve O'nun yolunda cihad etmek.' Dedim ki:

'Eğer bunu yapamazsam?' Buyurdu ki:

'Yapana yardım edersin yahut beceremeyen kişinin yerine yaparsın.' Dedim ki:

'Peki, bunlardan birini yapmaktan âciz olursam ne buyurursun?' Buyurdu ki:

İnsanlara kötülük vermekten uzak durursun, çünkü bu da bir sadakadır.'[549]

İbn Hibbân *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder:

527- قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلَ بِهِ الْعَبْدُ دَخَلَ الْجَنَّةَ؟ قَالَ: يُؤْمِنُ بِاللهِ! قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ مَعَ الْإِيمَانِ عَمَلاً؟ قَالَ: يَرْضَخُ مِمَّا رَزَقَهُ اللهُ. قُلْتُ: فَإِنْ كَانَ مَعْدِمًا لاَ شَيْءَ لَهُ؟ قَالَ: يَقُولُ قَوْلاً مَعْرُوفًا بِلِسَانِهِ. قُلْتُ: فَإِنْ كَانَ عَيِيًّا لاَ يُبْلِغُ عَنْهُ لِسَانُهُ؟ قَالَ: فَيُعِينُ مَغْلُوبًا. قُلْتُ: فَإِنْ كَانَ ضَعِيفًا لاَ قُدْرَةَ لَهُ؟ قَالَ؟ فَلْيَصْنَعْ لأَخْرَقَ! قُلْتُ: فَإِنْ كَانَ أَخْرَقَ؟ فَالْتَفَتَ إِلَيَّ فَقَالَ: مَا تُرِيدُ أَنْ تَدَعَ فِي صَاحِبِكَ شَيْئًا مِنَ الْخَيْرِ؟ فَلْيَدَعِ النَّاسَ مِنْ أَذَاهُ! قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذَا كُلَّهُ لَيَسِيرٌ! قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا مِنْ عَبْدٍ يَعْمَلُ بِخَصْلَةٍ مِنْهَا يُرِيدُ مَا عِنْدَ اللهِ إِلاَّ أَخَذْتُ بِيَدِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَدْخُلَ الْجَنَّةَ.

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, biri işlediğinde onun cennete girmesini sağlayacak bir amel göster.' Buyurdu ki:

'Allah'a iman etmek.' Dedim ki:

---

[549] Buhârî, nr. 2518; Müslim, İmân, 136 (nr. 84); Ahmed, *el-Müsned*, 5/150; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 152.

'İman ile birlikte amel gerekmiyor mu?' Buyurdu ki:

'Allah Teâlâ'nın kendisine rızık olarak verdiğinden ikramda bulunur.' Dedim ki:

'Eğer bu kişinin yanında bir şeyi yoksa ve yoksul biriyse?' Buyurdu ki:

'Diliyle iyi ve güzel söz söyler.' Dedim ki:

'Şayet diliyle güzel söz söylemesini beceremeyen biri ise?' Buyurdu ki:

'Mazlum ve zor durumda olan kişiye yardım eder.' Dedim ki:

'Eğer bunu yapabilecek gücü yoksa?' Buyurdu ki:

'Beceriksiz kişilere yardımcı olur.' Dedim ki:

'Ya kendisi de beceriksiz ise?' Bunun üzerine bana doğru döndü ve buyurdu ki:

'Arkadaşının hayır olarak bir iş yapmasını istemiyor musun? Bari insanlara eza vermekten uzak dursun.' Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bunların hepsi de gerçekten çok kolay!' Buyurdu ki:

Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki, eğer bir kul, bu hasletlerden birini Allah'ın katında olan mükâfatı arzulayarak yaparsa, o kişi cennete girinceye kadar mutlaka ben onun elinden tutarım.'[550]

Niyette İhlâslı Olmak

Dikkat edilirse bu hadiste zikredilen amellerin hepsi için niyette ihlâsın bulunması şart koşulmuştur. Tıpkı daha önce geçmiş olan Abdullah b. Amr'ın (r.a) rivayet ettiği kırk hasletle ilgili hadis-i şerifte geçtiği gibi. Bu durum şu âyet-i kerimede geçen şarta benzemektedir:

"Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."[551]

---

550 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 373.

551 Nisâ 4/114.

Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn'den, bir kimse iyilikleri niyet etmeden yapsa bile bundan dolayı ecir kazanacaklarını söyledikleri nakledilmiştir. Hasan-ı Basrî'ye (rh.a),

'Hoşlanmadığı bir kimse birinden ihtiyacı olan bir şey istese, o kişi de isteyeni sevmediği halde utandığı için verse; bundan dolayı veren kişi bir sevap kazanır mı?' diye sorarlar. Şöyle cevap verir:

'Bir insanın ihtiyacını gidermek iyi bir ameldir. Her iyiliğin karşılığında da sevap vardır.' Bunu Humeyd b. Zencûye rivayet etmiştir.

İbn Sîrîn'e (rh.a),

"Bir kişi, Allah rızası için değil de ölen kişinin ailesinden utandığı için cenazeye katılsa, bundan dolayı o kişi bir sevap kazanır mı?" diye sorarlar. Cevap olarak şöyle der:

"Bir sevap mı? Hayır, bilakis iki sevap kazanır; bir sevap ölen kardeşine karşı olan vefa borcunu yerine getirdiği, ikinci sevap da ölenin hayatta kalan ailesiyle ilişkisini devam ettirdiği için." Bunu Ebû Nuaym *Hilye*'sinde rivayet etmiştir.[552]

Karşılıklı Hakları Yerine Getirmek

Müslümanların birbiri üzerinde bulunan hakları karşılıklı olarak yerine getirmek de sadaka kapsamına girer. Bu haklardan bazıları geçmiş hadislerde zikredildi. *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

528- حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ خَمْسٌ: رَدُّ السَّلَامِ وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ وَاتِّبَاعُ الْجَنَازَةِ وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ وَتَشْمِيتُ الْعَاطِسِ.

"Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selâmı almak, hastayı ziyaret etmek, cenazeye katılmak, davete icabet etmek ve aksırana hayır duada bulunmak."

552 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/264.

Müslim'in lafzı şöyledir:

"Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı altıdır. Denildi ki:

'Onlar nedir ey Allah'ın Resûlü!' Buyurdu ki:

Karşılaştığın zaman ona selâm verirsin, seni davet ettiği zaman icabet edersin, senden nasihat istediği zaman kendisine nasihat edersin, aksırıp da Allah'a hamdettiğinde kendisine hayır duada bulunursun, hastalandığında ziyaret edersin ve öldüğü zaman cenazesine katılırsın.'[553]

Sahîhayn'de Berâ b. Âzib'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

529- أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ بِسَبْعٍ: بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ وَاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ وَإِبْرَارِ الْقَسَمِ وَنَصْرِ الْمَظْلُومِ وَإِجَابَةِ الدَّاعِي وَإِفْشَاءِ السَّلَامِ.

"Resûlullah (s.a.v) bizlere şu yedi hususu emir buyurdu: Hastaları ziyaret etmek, cenazelere katılmak, aksırana hayır dua etmek, yemin eden kişiyi yalancı çıkarmamak, mazluma yardım etmek, davet edene icabet etmek ve selâmı yaymak."

Müslim'in başka bir rivayetinde; "yemin edeni yalancı çıkarmamak" sözü yerine "kayıpları ilân etmek" ifadesi geçer.[554]

Borçluya Süre Tanımak

Diğer bir sadaka türü de, insanlara ödenmesi farz olan hakların yerine getirilmesi için yapılan yürümedir. İbn Abbas (r.anhümâ) şöyle

---

553 Buhârî, nr. 1240; Müslim, Selâm, 4 (nr. 2162); Ebû Davud, Edeb, 98 (nr. 5030); Tirmizî, Edeb, 45 (nr. 2809); Nesâî, Cenâiz, 53, Eymân, 13 (4/54, 7/8); Ahmed, *el-Müsned*, 2/322, 372; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 241, 242.

554 Buhârî, nr. 1239; Müslim, Libâs, 3 (nr. 2066); Nesâî, Cenâiz, 53, Eymân, 13 (4/54; 7/8); Tirmizî, Edeb, 45 (nr. 2809); Ahmed, *el-Müsned*, 4/284, 299; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 340

der: "Her kim, bir kardeşinin kendisi üzerinde olan hakkını ödemek için yürürse, attığı her adım için kendisine bir sadaka vardır."[555]

Sıkıntılı ve zor durumda olan borçlu kişiye süre tanımak da sadakadır. Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce, Büreyde'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

530- مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا فَلَهُ كُلَّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ قَبْلَ أَنْ يَحُلَّ الدَّيْنُ، فَإِذَا حَلَّ الدَّيْنُ فَأَنْظَرَهُ فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ مِثْلُهُ صَدَقَةٌ.

"Kim sıkıntılı durumda olan bir borçluya süre verirse, borcunu ödeyebilecek duruma gelinceye kadar geçen her gün için kendisine bir sadaka vardır. Borçlu ödeyebilecek duruma geldikten sonra süre tanırsa, her geçen gün için aynı şekilde kendisine bir sadaka vardır."[556]

Hayvanlara İyi Muamele

Hayvanlara yapılan iyi muamele ve iyilik de sadaka sayılır. Nitekim Resûlullah (s.a.v), kendisine bu konuda soru soran birine, *"Can taşıyan her mahlûka yapılan iyilikten dolayı sevap vardır"*[557] buyurmuş; günaha batmış bir kadının da, susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeğe su verdiği için bağışlandığını haber vermiştir.[558]

Faydası sadece işleyen kişiye dönük olan sadakalara gelince, bunlar zikrin türlerinden olan tesbih, tekbir, tahmîd, tehlîl, istiğfar ve Resûlullah'a salavat getirmek gibi amellerdir. Kur'ân-ı Kerîm tilâveti,

---

[555] Süyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr,* 2/828. Süyûtî bunu Taberânî ve Ziyâ el-Makdisî'ye nisbet eder.

[556] İbn Mâce, Sadakât, 14 (nr. 2418); Ahmed, *el-Müsned,* 5/351, 360; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 2/29.

[557] Buhârî, nr. 2363, 2466; Müslim, Selâm, 153 (nr. 2244); İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 544.

[558] Buhârî, nr. 3467; Müslim, Selâm, 152 (nr. 2245); Ahmed, *el-Müsned,* 2/507; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 386.

mescide doğru yürümek, mescidde namaz vaktinin girmesini beklemek ve zikri dinlemek de bu sadakanın bu kısmına dahildir.

Yine bu kısma giren amellerden bazıları şunlardır: Giyim kuşamda, yürüyüşte ve yolda giderken tevazu sahibi olmak, mihnet ve sıkıntılara karşı tahammüllü olmak, helâl kazanmak ve helâl kazanç yollarını araştırmak.

Geçmişe dönük olarak işlediği amellerin muhasebesini yapmak, geçmiş günahlara pişmanlık duyup tövbe etmek ve bunlardan dolayı üzüntü duymak. İşlediği kötülüklerden dolayı nefsini hakir ve değersiz görmek. Allah'ın rızasını kazanmak için nefsine kızmak ve Allah korkusundan ağlamak. Göklerin ve yerin yaratılışı, bunların içindekiler, âhiret âlemi ve bunlarla ilgili olarak vaad edilen mükâfat ve cezalar hakkında tefekkür etmek. Kalpte imanın artmasına vesile olacak bu gibi tefekkürler, kalbin amellerinden olan haşyet, muhabbet, umut, tevekkül gibi hayırlı hasletlerin yeşermesine sebep olur. Hatta bu tür hayırlara vesile olan tefekkürün bedenle yapılan nâfile amellerden daha faziletli olduğu söylenmiştir.

Bu görüş, tâbiînden pek çok kişiden nakledilmiştir. Bunlar arasında Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî ve Ömer b. Abdülaziz (r.anhüm) gibi zatlar vardır. İmam Ahmed'in sözü de bu mânaya delâlet eder.

Kâ'b (r.a) şöyle der:

"Allah korkusundan ağlamak, benim için kendi ağırlığımca altın tasadduk etmekten daha sevimlidir."[559]

[559] Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/366.

Yirmi Yedinci Hadis

İYİLİK ve GÜNAH

عَنِ النَّوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: اَلْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَ الْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ.

وَعَنْ وَابِصَةَ بْنِ مَعْبَدٍ ﷺ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ فقَالَ: جِئْتَ تَسْأَلُ عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: اسْتَفْتِ قَلْبَكَ، الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَاطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي النَّفْسِ وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ، وَإِنْ أَفْتَاكَ النَّاسُ وَأَفْتَوْكَ.

Nevvâs b. Sem'ân (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İyilik güzel ahlâktır. Günah ise, senin içini tırmalayan ve insanların bilmesinden hoşlanmadığın şeydir."[560]

Vâbisa b. Ma'bed'den (r.a):

"Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gelmiştim, buyurdu ki:

---

[560] Müslim, Birr, 15 (nr. 2553); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 295, 302; Tirmizî, Zühd, 52 (nr. 2390); Ahmed, *el-Müsned*, 4/182; Dârimî, *es-Sünen*, 2/322; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 397.

'İyilik ve günahın ne olduğunu sormaya mı geldin?' Ben, 'Evet' deyince şöyle buyurdu:

Kalbine danış! İyilik, kişinin huzur bulduğu ve kalbin tatmin olduğu şeydir. Günah ise, insanın içini tırmalayan ve göğüste tereddüt uyandıran şeydir. İnsanlar sana fetva verse ve nice nice fetvalar verseler bile!"[561]

DİĞER RİVAYETLER

531-أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ لاَ أَدَعَ شَيْئًا مِنَ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ إِلاَّ سَأَلْتُهُ عَنْهُ. فَقَالَ لِي: اُدْنُ يَا وَابِصَةُ! فَدَنَوْتُ مِنْهُ حَتَّى مَسَّتْ رُكْبَتِي رُكْبَتَهُ، فَقَالَ: يَا وَابِصَةُ أُخْبِرُكَ مَا جِئْتَ تَسْأَلُ عَنْهُ أَوْ تَسْأَلُنِي؟ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي! قَالَ: جِئْتَ تَسْأَلُنِي عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ! قُلْتُ: نَعَمْ، فَجَمَعَ أَصَابِعَهُ الثَّلاَثَ فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِهَا فِي صَدْرِي وَيَقُولُ: يَا وَابِصَةُ اسْتَفْتِ نَفْسَكَ، الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَ اطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي الْقَلْبِ وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ وَإِنْ أَفْتَاكَ النَّاسُ وَأَفْتَوْكَ.

Vâbisa (r.a) der ki:

"Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldim. İyilik ve günah hakkında ne varsa hiçbir şeyi dışarıda bırakmamak üzere her şeyi sormak istiyordum. Hz. Peygamber bana,

'Yaklaş ey Vâbisa!' buyurdu. Ben de, dizlerim Resûlullah'ın (s.a.v) dizlerine değecek şekilde kendisine yaklaştım. Buyurdular ki:

'Ey Vâbisa! Ne sormak için geldiğini ben haber vereyim mi yoksa sen mi bana soracaksın?' Dedim ki:

---

561 Ahmed, *el-Müsned*, 4/228; Dârimî, *es-Sünen*, 2/245-246; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1586, 1857; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/403.

'Ey Allah'ın Resûlü! Sen bana söyle!' Buyurdu ki:

'İyilik ve günahın ne olduğunu bana sormak için geldin!'

'Evet' dedim. Üç parmağını bir araya topladı ve göğsüme doğru bastırarak buyurdu ki:

Ey Vâbisa, kendine (kalbine) sor! İyilik, kalbin huzur bulduğu ve nefsin tatmin olduğu şeydir. Günah ise, kalbi tırmalayan ve göğüste tereddüt oluşturan şeydir, insanlar sana fetva verse hatta herkes sana fevta verse bile!"

Hadisin Vâbisa'dan rivayet edilen başka bir tariki daha vardır. Bunu da İmam Ahmed tahrîc etmiştir ve isnadı şöyledir: Muâviye b. Sâlih, Ebû Abdullah es-Sülemî, Vâbisa. Bu hadis muhtasar olup lafzı şöyledir:

"İyilik, göğsünün genişlik ve rahatlık bulduğu şeydir. Günah ise, insanlar onun hakkında fetva verse bile, senin göğsünü tırmalayan şeydir."[562]

HADİSİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerif, Resûlullah'dan (s.a.v) değişik vecihlerden rivayet edilmiştir. Bu vecihlerden bazılar *ceyyid*dir.

İmam Ahmed ve İbn Hibbân *Sahîh*'inde, Yahya b. Ebû Kesîr, Zeyd b. Sellâm, dedesi Memtûr, Ebû Ümâme isnadıyla rivayet eder:

532- يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْإِثْمُ؟ قَالَ: إِذَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ شَيْءٌ فَدَعْهُ.

"Adamın biri geldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Günah nedir?' diye sordu. Peygamber Efendimiz de,

'Bir şey göğsünü tırmalıyorsa (kalbini rahatsız ediyorsa) onu bırak!' buyurdu."[563]

---

562 Ahmed, *el-Müsned*, 4/227; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 816.

Bu hadisin isnadı Müslim'in şartına göre *ceyyid* bir isnaddır. Çünkü bunu Yahya b. Ebû Kesîr vasıtasıyla Zeyd b. Sellâm'dan rivayet etmiştir. Her ne kadar Yahya b. Maîn kabul etmese de, Ahmed b. Hanbel Yahya'nın Zeyd b. Sellâm'dan hadis dinlediğin kabul etmiştir.

Ahmed b. Hanbel; Abdullah b. Alâ b. Zebr, Müslim b. Mişkem, Ebû Sa'lebe el-Hûşenî isnadıyla şöyle rivayet eder:

533- يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي مَا يَحِلُّ لِي وَ مَا يَحْرُمُ عَلَيَّ؟ قَالَ: الْبِرُّ مَا سَكَنَتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَاطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ وَالإِثْمُ مَا لَمْ تَسْكُنْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَلاَ يَطْمَئِنُّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ وَإِنْ أَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ.

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana nelerin helâl ve nelerin haram olduğunu bildir!' Buyurdular ki:

İyilik, içinin huzur bulduğu ve kalbinin tatmin olduğu şeydir. Günah ise, içinin rahat edemediği ve kalbinin huzur bulmadığı şeydir. Fetvacılar sana fetva verse bile!'[564]

Yine bu rivayetin isnadı da *ceyyid*dir. İsnadda bulunan Abdullah b. Alâ b. Zebr ise, kendisinden Buhârî'nin de hadis rivayet ettiği meşhur *sika* biridir. Kezâ Müslim b. Mişkem de sika olup meşhur biridir.

Taberânî ve başkaları zayıf bir isnad ile Vâsile b. Eska'dan (r.a) şöyle rivayet eder: *"Resûlullah'a (s.a.v) dedim ki:*

'Bu iş (İslâm) hakkında, senden başka hiç kimseye sormama gerek kalmayacak bir şey söyle!' Buyurdu ki:

'Kendine (kalbine) danış!' Ben,

'Bunu nasıl yapabilirim?' diye sordum. Buyurdular ki:

---

[563] Ahmed, *el-Müsned*, 5/252, 253, 255; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 825; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 176.

[564] Ahmed, *el-Müsned*, 4/194; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/585; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/30.

'Sana şüphe veren şeyi bırakır şüpheli olmayana yönelirsin. Fetvacılar sana fetva verseler bile!' Ben tekrar,

'Bunu nasıl yapacağım?' diye sorunca, buyurdu ki:

Elini kalbinin üzerine koyarsın; çünkü kalp helâl olandan dolayı huzur bulur, haramdan dolayı sükûn bulmaz.'[565]

Bu hadisin benzeri Ebû Hüreyre'den (r.a) yine zayıf bir isnad ile rivayet edilmiştir.

İbn Lehîa, Yezîd b. Ebû Habîb'den, o Süveyd b. Kays'tan, o Abdurrahman b. Muâviye'den şöyle rivayet eder: *"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) gelerek şöyle sordu:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Benim için helâl ve haram olanlar nelerdir?' Adam bu soruyu üç defa tekrarladı. Her soruşunda Resûlullah (s.a.v) susup duruyordu. Sonra buyurdu ki:

'Soruyu soran kişi nerede?' Adam,

'Ey Allah'ın Resûlü! O kişi benim' dedi. Peygamber Efendimiz parmaklarıyla (işaret ederek) şöyle buyurdu:

Kalbinin çirkin bulduğu şeyi bırak.'[566]

Bu hadisi Ebü'l-Kasım Begavî *Mu*'cem'inde tahrîc etmiş ve, "Abdurrahman b. Muâviye'nin bu hadisi Hz. Peygamber'den dinleyip dinlemediğini bilmiyorum" demiştir.

Ben derim ki: Bu zat, Abdurrahman b. Muâviye b. Hudeyc'dir. İbnü'l-Mübârek'in *ez-Zühd*[567] isimli eserindeki rivayette ismi geçen kişidir. Bu Abdurrahman tâbiînden meşhur biri olup hadisi *mürsel*dir.

Nitekim İbn Mesud'un (r.a), "Günah, kalbi tırmalayan şeydir"[568] dediği rivayet edilmiştir.

---

565 Taberânî, *el-Kebîr*, 22/193; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7492.

566 Süyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 2/561. Süyûtî bunu Begavî'nin *Mu'cem*'ine nisbet eder.

567 Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 824.

568 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/377.

İmam Ahmed de bunu delil olarak kabul etmiştir.[569]

Bunu Cerîr, Mansûr, Muhammed b. Abdurrahman, babası, Abdullah b. Mesud isnadıyla şöyle rivayet eder. Abdullah (r.a) dedi ki: "Kalpleri zedeleyen (tırmalayan) şeylerden sakının. Bir şey kalbine rahatsızlık veriyorsa hemen onu bırak."

Ebü'd-Derdâ da (r.a) şöyle der: "Hayır, huzur duyulan şeydedir. Şer ise şüphe duyulan şeydedir."[570]

Ayrıca *münkatı'* bir isnad ile İbn Mesud'dan (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kendisine, 'Göğsümüzü tırmalayan fakat helâl mı yoksa haram mı olduğunu bilmediğimiz hususlarda ne dersiniz?' diye sorulunca şöyle dedi: İnsanın içini tırmalayan şeylerden kaçının. Çünkü bunlar günahtır."[571]

Tırmalamaktan maksat, kalp üzerinde kötü etki yapan, kalbi daraltan, sıkıntı, nefret ve kötü iz bırakan şeydir.

İYİLİK VE KAPSAMI

Bu hadis-i şerif bize iyilik ve günahın ne olduğunu açıklar mahiyettedir. Bazı rivayetler ise helâl ve haramın ne olduğunu izah etmektedir. Nevvâs b. Sem'ân'ın (r.a) hadisinde, Resûlullah (s.a.v) iyiliği güzel ahlâk olarak açıklamıştır. Vâbisa'nın (r.a) ve diğer sahâbelerin hadisinde ise iyiliği, kalbin ve gönlün huzur bulduğu şey olarak açıklamıştır. Nitekim Ebû Sa'lebe'nin (r.a) hadisinde de helâli bu sözlerle açıklamaktadır.

İyiliğin Anlamı

Buna göre iyiliğin açıklanmasında farklılık ortaya çıkmıştır. Zira iyilik kelimesi iki farklı anlam için kullanılır.

---

569 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8747-8750; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 819.

570 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/29; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 8/321.

571 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/418.

Birincisi. İnsanlarla olan ilişkilerin güzel olması ve iyilik esasına dayanması anlamındadır. Belki de buradan hareketle özel olarak "annebabaya iyilik" (birrü'l-vâlideyn = بر الوالدين) tabiri doğmuştur. Bunun için annebabaya iyilik mânasında *birrü'l-vâlideyn* kelimesi kullanılır. Ancak çoğunlukla halkın geneline iyi davranmak anlamında kullanılır.

Nitekim Abdullah b. Mübârek de *Kitâbü'l-Bir ve's-Sıla* ismini verdiği bir eser yazmıştır. Bu kitabın muhtevası, genel anlamda bütün insanlara karşı iyilik ve iyi davranışları içermektedir.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde bulunan "Kitâbü'l-Bir ve's-Sıla" bölümü de, annebabaya yapılması gereken iyilikleri baş tarafa almakla birlikte halkın geneline iyilik yapılmasını içeren hadislere yer verilmiştir.

Bu mânada Behz b. Hakîm'in (r.a) babasından, onun da dedesinden rivayet ettiği hadis-i şerif şöyledir:

534- يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَنْ أَبَرُّ؟ قَالَ: أُمَّكَ! قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: أَبَاكَ! قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ الْأَقْرَبَ فَالْأَقْرَبَ.

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Kime iyilik yapayım?' Buyurdu ki:

'Annene!'

'Sonra kime?' dedim.

'Babana!' buyurdu.

'Sonra kime?' dedim.

'Yakınlık derecelerine göre diğer akrabalarına!' buyurdu."[572]

Hz. Peygamber'in şu sözü de bu anlamdadır: *"İyi (makbul) bir haccın cennetten başka bir karşılığı yoktur."*[573]

---

572 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 3; Ebû Davud, Edeb, 129 (nr. 5139); Tirmizî, Birr, 1 (nr. 1897); Ahmed, *el-Müsned*, 5/3, 5; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/957; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/642, 4150.

Peygamber Efendimiz'e, haccın iyiliğinin alâmetleri sorulunca şöyle buyurdu: *"Yemek yedirmek ve selâmı yaymaktır."* Başka bir rivayette, *"Yemek yedirmek ve güzel sözdür"*[574] şeklindedir.

İbn Ömer (r.anhümâ) şöyle derdi: "İyilik gerçekten çok kolaydır; güler yüz ve yumuşak sözdür."[575]

"Bir de iyilik ve takvâ üzerine yardımlaşın; günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."[576]

Eğer bu âyet-i kerimede olduğu gibi iyilik kelimesi takvâ ile birlikte zikredilirse; bu durumda iyilik ile kastedilen, insanlarla iyi ilişkiler içinde bulunmak ve iyilik etmektir. Takvânın anlamı ise, taatleri yerine getirmek ve haramlardan kaçınmak suretiyle Allah Teâlâ'ya karşı iyi ilişki içinde bulunmaktır.

Âyet-i kerimede geçen, ***"... Günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın"*** cümlesindeki günah kelimesi ile Allah'a karşı yapılan isyan ve günahlar; düşmanlık kelimesi ile de, insanlara karşı zulüm yapmak kastedilmiş olabilir. Bunun yanında günah kelimesi ile, bizâtihi haram olan zina, hırsızlık, içki içmek gibi fiiller amaçlanmış olabilir. Düşmanlık ile de, Allah'ın izin verdiği sınırı aşıp yasaklanan kısma geçmek kastedilmiş olabilir.

Buna örnek olarak şunları verebiliriz: Kısas konusunda öldürülmesine izin verileni bırakıp izin verilmeyeni öldürmek, zekât vb. konularda insanların ödemekle yükümlü olduklarından fazlasını almak, işledikleri suçlardan dolayı sopa (celde) vurulması gereken kimselere belirlenen sınırdan fazlasını vurmak gibi.

---

573 Buhârî, nr. 1773; Müslim, Hac, 437 (nr. 1349); Tirmizî, Hac, 90 (nr. 933); Nesâî, Menâsik, 5 (5/115); İbn Mâce, Menâsik, 3 (nr. 2888); Ahmed, *el-Müsned*, 2/462; Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/346; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3695, 3696.

574 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/483; Taberânî, *el-Evsat*, 1/113; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 5266.

575 Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, s. 23-24.

576 Mâide 5/2.

İyiliğin İkinci Anlamı

İyiliğin ikinci bir anlamı daha vardır. O da, zâhirî ve bâtınî bütün taatleri yerine getirmektir. Şu âyet-i kerimede geçtiği gibi:

"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. *(Allah'ın rızasını gözeterek)* ***yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar. Namaz kılar, zekâtı verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır."***[577]

Rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) imanın ne olduğu sorulunca bu âyet-i kerimeyi tilâvet buyurmuştur.[578]

Bu anlamdaki iyilik kavramına Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman gibi bâtınî taatler ile, malı Allah Teâlâ'nın sevdiği yerlere harcamak, namaz kılmak, zekât vermek, verdiği sözde durmak, hastalık ve fakirlik vb. kader tecellilerine sabretmek gibi zâhirî taatler ve düşmanla karşılaşıldığında sebat etmek gibi taatler de girmektedir.

İyilik ve Güzel Ahlâk

Nevvâs'ın (r.a) hadisinde Resûlullah'ın (s.a.v) vermiş olduğu cevap, bu hasletlerin hepsini kapsamına alabilir. Çünkü güzel ahlâk ile şeriatın öngördüğü ahlâk ile ahlâklanmak ve Allah Teâlâ'nın kitabında kullarını terbiye ettiği Allah'ın edebiyle edeplenmek kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c), Hz. Peygamber hakkında şöyle buyurur:

"Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."[579]

---

577 Bakara 2/177.

578 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/213; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/411. İbn Kesîr, hadisi İbn Ebû Hâtim'e, Süyûtî de Abd b. Humeyd, İshak b. Râhûye ve İbn Merdûye'ye nisbet eder.

579 Kalem 68/4.

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz de Peygamber Efendimiz hakkında, *"Onun ahlâkı Kur'ân-ı Kerîm'den ibaret idi"*[580] demiştir.

Bu söz ile, Resûlullah Efendimiz'in Kur'ân-ı Kerîm'in ahlâkı ile ahlâklandığını; onun emrettiklerini yerine getirdiğini ve yasakladıklarından da kaçındığını ifade etmek istiyordu. Böylece onun Kur'ân-ı Kerîm'e dayalı davranışları, kendisinden hiç ayrılmayan bir karakter ve huy haline gelmişti. İşte bu, ahlâkların en yücesi, en şereflisi ve mükemmel olanıdır.

Bu sebeple, "Din, bütünüyle ahlâktan ibarettir" denilmiştir. Vâbisa'nın hadisinde iyilik hakkında, *"İyilik, kalbin tatmin olduğu ve gönlün huzur bulduğu şeydir"*, bir rivayete göre, *"... Göğsün rahatlık duyduğu şeydir"* ifadesi yer almıştır. Ebû Sa'lebe ve diğerlerinin hadisleri ise helâl kelimesini buna yakın bir ifade ile açıklamıştır. Bu ifadeler şuna delâlet etmektedir: Cenâb-ı Hak, kullarını hakkı tanıyacak ve onunla huzur bulacak bir fıtratta yaratmış, hak olanı sevme ve zıddından da nefret etme niteliğini insanın fıtratına yerleştirmiştir.

Fıtrat ve İslâm

İyâz b. Hımâr'ın (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerif de bu anlamı destekler niteliktedir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"(Allah Teâlâ buyurdu ki:) Ben kullarımın hepsini dosdoğru müslüman olarak yarattım. Ama şeytanlar onlara gelerek kendilerini dinlerinden alıp götürdüler. Benim kendilerine helâl kıldığımı onlara haram ettiler. Hakkında delil indirmediğim bir şeyi bana ortak koşmalarını onlara emrettiler."[581]

---

580 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 139 (nr. 746); Ebû Davud, Salât, 316 (nr. 1342); İbn Mâce, Ahkâm, 14 (nr. 2333); Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 2 (3/199); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 291, 308; *Halku Ef'ali'l-İbâd*, s. 87; Ahmed, *el-Müsned*, 6/91, 163, 216; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2551; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, nr. 4714; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 1127; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/499; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4369, 4862; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 72; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/670; İbnu Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/364.

581 Müslim, Cennet, 63 (nr. 2865).

Diğer bir hadis-i şerif de şudur:

"Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra annesi ve babası onu yahudi yahut hıristiyan yahut da Mecûsî yapar. Tıpkı bir hayvanın kusursuz bütün bir hayvan yavrulaması gibi, onda herhangi bir kusur görüyor musunuz?"

Hadisin râvisi Ebû Hüreyre (r.a) der ki: "İsterseniz, '***Sen yüzünü Hanîf olarak dine, Allah'ın insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur fakat insanların çoğu bilmezler***'[582] âyetini okuyun!"[583]

Bu hakikate binaen Cenâb-ı Hak, emir buyurduğu şeyleri iyi (mâruf) ve yasakladığı şeyleri de kötü (münker) olarak isimlendirmiştir:

"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir."[584]

Yüce Allah (c.c) Hz. Peygamber'in nitelikleri hakkında da şöyle buyurur:

"O peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."[585]

Şöhret Sahiplerinin Saptırmalarına Dikkat!

Yine Hak Teâlâ (c.c), müminlerin kalplerinin Allah'ın zikri ile huzura erdiğini haber verir. Demek ki kalbe iman nuru girince, kalp bu nur ile genişlemekte ve rahata ermektedir. Böylece hak ile sükûna ermekte, onunla huzur bulmakta ve hakkı kabul ederek benimse-

---

582 Rûm 30/31.

583 Buhârî, Cenâiz, 80, 93; Müslim, Kader, 22 (nr. 2658); Mâlik, *el-Muvatta'*, Cenâiz, 52 (nr. 1, 241); Tirmizî, Kader, 5 (nr. 2139); Ebû Davud, Sünnet, 18 (nr. 4714); Ahmed, *el-Müsned*, 2/275; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 130.

584 Nahl 16/90.

585 A'râf 7/157.

mektedir. Hakkın zıddı olan bâtıldan da nefret etmekte, ondan kaçmakta ve kabul etmemektedir.

Muâz b. Cebel (r.a) şöyle der:

"Bilge kişilerin saptırmalarına karşı sizleri uyarırım! Çünkü şeytan bazan, sapıklık içeren sözleri bilge kişilerin diliyle söyler. Bazan münafık biri de hak olan bir söz söyleyebilir.

Bunun üzerine Muâz'a,

'Bizler bilge bir kişinin sapık bir söz söylediğini ya da bir münafığın hak söz söylediğini nasıl bilebiliriz?' diye sordular. Dedi ki:

Elbette ki bilebilirsiniz! Şöhret sahibi bilge kişilerin söylediği bir söz hakkında, 'Bu nedir?' diyorsan ve seni çekmiyorsa (anlayabilirsin)! Belki de o sözünden geri dönecektir. Fakat hak olan sözü duyduğun zaman onu hemen kabul edersin, çünkü hak olan sözde bir nur bulunur."[586] Bunu Ebû Davud tahrîc etmiştir.

Başka bir rivayete göre Muâz (r.a) soran kişiye şöyle demiştir:

"Bilakis, bilge kişinin söylediği (sapık) söz sana şüpheli gelir ve hatta onun hakkında, 'Bu söz ile ne kastediyor acaba?' dersin."

Bu açıklamalar şunu göstermektedir: Basiret sahibi müminin, hak ile bâtılı birbirine karıştırması söz konusu olmaz. Sahip olduğu iman nuru ile hak olanı tanır ve kalbi de onu kabul eder; bâtıl olandan kaçar, kalbi onu reddeder ve ona yakınlık göstermez.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) şu sözü de bu anlamı destekler:

535- سَيَكُونَ فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ يُحَدِّثُونَكُمْ بِمَا لَا تَسْمَعُونَ أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ فَإِيَّاكُمْ.

---

[586] Ebû Davud, Sünnet, 7 (nr. 4611). Bu hadis *mevkuf*tur.

"Âhir zamanda, ne sizin ve ne de babalarınızın duymadığı şeyler rivayet eden bir topluluk olacak. Onlardan sakının!"[687]

Yani bu kişilerin, müminlerin kalplerinin hoş karşılamadığı ve tanımadığı yeni şeyler getirecekleri anlatılmaktadır. *"Ne sizin ne de babalarınızın duymadığı..."* sözü de, ilk devir müslümanları ile sonradan gelenler arasında asırlar geçse bile, hakkı tanıma konusunda müminler arasında bir ölçünün yerleşmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu sözde aynı zamanda, sonradan çıkan ve hakkın dışında kalan kalbin soğuk karşıladığı şeylerde bir hayır bulunmadığına işaret vardır.

GÜNAHLARI TANIMA YOLU

Günah Kalbi Tırmalar

Vâbisa'nın (r.a) hadisi ile aynı anlamda rivayet edilen hadislerde şu hususa işaret edilmektedir: Şüpheli durumlarda kalbe müracaat etmek gerekir. Bu durumda kalbin huzur bulduğu, göğsün rahatladığı şeyleri helâl ve iyi olarak kabul etmeli; bunun zıddına olanları da günah ve haram olarak değerlendirmelidir.

Nevvâs'ın (r.a) rivayet ettiği hadiste geçen, *"Günah ise, senin içini tırmalayan ve insanların bilmesini hoşlanmadığın şeydir"* cümlesinin işaret ettiği bir husus da şudur:

Günah olan şey insanın gönlüne sıkıntı, darlık, karamsarlık ve ıstırap verir. Kalp bir türlü onu kabullenip rahatlamaz. Ayrıca günah, insanların nazarında da kötü bilinir ve görüp öğrendiklerinde onu kötülerler. Bu mertebe, şüpheli durumlarda günahı tanımanın en üst mertebesidir. Bu durumdaki günah hem işleyenlerin hem de işlemeyenlerin nazarında kötü ve çirkin kabul edilir.

İbn Mesud'un (r.a) şu sözünü de bu doğrultuda anlamak gerekir: "Müminlerin güzel gördüğü şey, Allah Teâlâ'nın katında da güzel-

---

[687] Müslim, Mukaddime, 6 (nr. 6); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6766; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/103.

dir. Müminlerin çirkin gördüğü şey Allah Teâlâ'nın katında da çirkindir."[588]

Kalbe Danışmak ve Bunun Sınırı

Vâbisa ve Ebû Sa'lebe'nin (r.anhümâ) hadisinde geçen, "... **Müftüler sana fetva verse de"** sözünün anlamı şudur:

İnsanın kalbini tırmalayan şey, başkaları bunun günah olmadığına dair fetva verse bile günahtır. Bu da haram konusunda ikinci mertebedir. Buna göre, bir iş başkalarına göre değil yapan kişi nazarında kötü ve çirkin bulunmaktadır. Bu durum, göğsü tam anlamıyla iman nuru ile dopdolu olan kimseler için geçerlidir. Müftü, bu kişiye, herhangi şer'î bir delile dayanmadan sırf zan ile ya da hevâya meylederek fetva vermiştir. Şayet müftü şer'î bir delile dayanarak fetva vermişse, göğsünde bir genişleme olmasa bile fetva isteyen kişinin buna uyması farzdır.

Şeriatın verdiği bazı ruhsatları bu kısımda değerlendirebiliriz. Yolculuk ve hastalıktan dolayı (daha sonra tutmak üzere) oruç tutmayı terketmek, yolculukta farz namazları kısaltmak vb. çoğu cahil kimselerin gönlüne yatmayan konuları örnek verebiliriz. Bu kimselerin gönlüne yatmamış olmasının dinde bir değeri yoktur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v), ashabına, bazılarının gönlüne yatmayan bir şey emreder, onlar da bunu yapmaktan çekinirlerdi. Resûlullah da (s.a.v) böyle yapanlara kızardı. Nitekim ashabından bazılarına yapmakta oldukları haccı feshedip umre yapmalarını emretmiş, bazıları

---

588 Ahmed, *el-Müsned,* 1/379; Tayâlisî, *el-Müsned,* nr. 69; Bezzâr, *el-Müsned,* nr. 130; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 8583; Begavî, *Şerhü's-Sünne,* nr. 155; Ebû Nuaym, *Hilye,* 1/377-378; Hâkim, *el-Müstedrek,* 3/78-79; Heysemî, *ez-Zevâid,* nr. 732.

İbn Mesud'dan rivayet edilen bu *mevkuf* hadisin tam metni şöyledir: "Allah Teâlâ kulların kalplerine nazar etti. Kulları arasında en hayırlı kalp olarak Muhammed'in (s.a.v) kalbini buldu, onu kendisi için seçti ve peygamber olarak gönderdi. Muhammed'in (s.a.v) kalbinden sonra diğer kulların kalplerine baktı. İnsanlar arasında en hayırlı kalbe onun ashabının sahip olduğunu gördü. Onları da, dini uğrunda savaşan peygamberin yardımcıları yaptı. Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir. Çirkin gördükleri şey ise Allah katında da çirkindir."

bunu hoş karşılamamıştı. Yine Hudeybiye umresinde, kurbanlarını keserek umre ihramından çıkmalarını emir buyurmuş, sahâbe-i kirâm ise bunu hoş karşılamamıştı. Aynı şekilde Hudeybiye sulhunda, o sene içinde hac yapmadan dönmek ve Mekke'den Medine'ye kaçıp gelen müslümanları Mekkeliler'e geri vermek üzere anlaşma yapmasını hoş karşılamamışlardı.[589]

Toparlayacak olursak, bir konuda nas (âyet veya hadis) varsa, mümin kişi için Allah ve Resûlü'ne itaat etmekten başka yol olamaz. Tıpkı şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığı düşmüş olur."[590]

Mümin kişinin üzerine düşen, bunları gönül rahatlığı ve rıza ile karşılamaktır. Çünkü Allah ve Resûlü'nün din olarak ortaya koyduğu esaslara iman etmek, rıza göstermek ve teslim olmak farzdır. Bu hususta Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurur:

"Hayır, Rabb'ine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."[591]

Ancak bir konuda Allah ve Resûlü'nden herhangi bir nas yok, sözlerine uyulabilecek sahâbe-i kirâm ve seleften bir iz bulunmuyorsa; bu durumda kalbi iman ile huzura kavuşmuş olan kişinin yapması gereken, mârifet ve iman nuru ile gönlünün huzur bulduğu şeyi almaktır. Eğer bir şey mevcut bir şüpheden dolayı içini tırmalıyor, bu konuda kişisel görüşüne uyarak fetva veren, ilmine ve dindarlığına güven duyulmayan, hatta hevâsına uymakla tanınan kimselerden başkasının ruhsat verdiğini göremiyorsa, bu durumda müftüler fetva

589 Bu hadiselerin ayrıntıları için bk. Buhârî, nr. 2731, 2732.

590 Ahzâb 33/36.

591 Nisâ 4/65.

verse bile mümin kişinin kalbini tırmalayan şeye göre hareket etmesi ve ondan uzak durması gerekir.

İmam Ahmed de bunu açıkça belirtir. Mervezî *Kitâbü'l-Vera*'da şöyle nakleder: "Ebû Abdullah'a (Ahmed b. Hanbel'e) dedim ki: 'Yakınlarımdan uzak kalmak bana halkın diğer kesimlerinden daha kolay geliyor. Bu konuda kalbime bir düşünce geldi.' Bana dedi ki: 'Bu çirkin ve kötü bir durumdur.' Kendisine, 'Bunu kerih mi görüyorsun?' dedim. Dedi ki: İbn Mesud (r.a), 'Günah kalbi tırmalayan şeydir'[592] demiştir.' Kendisine, 'Bu durum, istişare eden kişiye fikir verme şeklinde midir?' diye sordum, bana, 'Kalbinde neler hissediyorsun?' dedi. Ben, 'Bu durum kalbime sıkıntı ve ıstırap veriyor' deyince, 'Günah, kalbi tırmalayan şeydir' diye karşılık verdi."

Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) rivayet ettiği, *"Helâller açık, haramlar da açıktır..."*[593] hadisinin şerhinde; Hasan b. Ali'nin rivayet ettiği, *"Sana şüphe vereni bırak şüphe vermeyeni yap"*[594] hadisinin şerhinde ve, *"Utanmazsan dilediğini yap"*[595] hadisin şerhinde, buradaki hadislerin açıklamalarıyla ilgili şeyler nakletmiştik.

Şâfiî fakihlerinden bazıları ile Hanefî kelâmcıları fıkıh usulünde, ilham meselesiyle ilgili olarak, bunun delil olup olmadığı konusuna değinirler ve bunun üzerindeki görüş farklılıklarını dile getirirler. Bizim görüşümüzde olanlardan (Hanbelîler'den) bir kısmı, keşfin hükümleri elde etmede bir yol olmadığını söyler.

Kâdî Ebû Ya'lâ, kelâmcıların vesvese ve havâtır hakkındaki görüşlerini reddederken İmam Ahmed'in bu konudaki sözüne dayanır. Fakat bazı Hanbelîler kendisine bu konuda muhalefet eder. Nitekim biz de İmam Ahmed'in bu konuda "kalbi zedeleyen şeyin günah olduğu" görüşüne döndüğünü daha önce belirtmiştik.

---

592 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye,* 3/377.

593 Birinci ciltte geçen altı numaralı hadistir.

594 Birinci ciltte geçen on bir numaralı hadistir.

595 İkinci ciltte geçen yirmi numaralı hadistir.

İmam Ahmed ve başkalarının kınadığı şeyler, kelâmcıların vesvese hakkında ve sûfîlerin de havâtır hakkında şer'î bir delile dayanmadan hatta mücerret kendi görüş ve hislerine göre söyledikleri sözleridir. Nitekim helâl ve haram konusunda, şer'î bir delile dayanmadan sırf kişisel görüşe göre ileri sürülen görüşler reddedilir.

Ancak şüpheli konularda kalbin rahatsız olduğu ve günah saydığı şeye dönme konusuna gelecek olursak, bunun yapılması gerektiğini belirten hadis-i şerifler ve sahâbe-i kirâmın fetvaları vardır. Bütün bunlardan sonra İmam Ahmed'in bunu inkâr etmesi mümkün olabilir mi? Özellikle de bu görüşler zikredilince, onlara uyduğunu belirterek döndüğünü söyledikten sonra!

Nitekim daha önce, *"Doğru tatminkârdır, yalan ise şüphede bırakır"*[596] hadisi de geçmişti.

Doğru, kalbin onunla huzur bulup tatmin olması ile yalandan farkedilir. Kalp yalandan nefret eder ve onu kötü bulur.

Hadislerde Bulunan Nur

Rebî' b. Haysem şöyle der: "Hadiste, gündüzün aydınlığı gibi bir nur olur, o nurla hadisi tanırsın; gece karanlığı gibi bir karanlık olur, onunla da reddedersin."[597]

İmam Ahmed, "Rebîa, Abdülmelik b. Saîd b. Süveyd, Ebû Humeyd ve Ebû Üseyd" isnadıyla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

536- إِذَا سَمِعْتُمُ الْحَدِيثَ عَنِّي تَعْرِفُهُ قُلُوبُكُمْ وَتَلِينُ لَهُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ وَتَرَوْنَ أَنَّهُ مِنْكُمْ قَرِيبٌ فَأَنَا أَوْلَاكُمْ بِهِ، وَإِذَا سَمِعْتُمُ الْحَدِيثَ

[596] Müslim, Birr, 15 (nr. 2553); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 295, 302; Tirmizî, Zühd, 52 (nr. 2390); Ahmed, *el-Müsned*, 4/182; Dârimî, *es-Sünen*, 2/322; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 397.

[597] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 1/103.

عَنِّي تُنْكِرُهُ قُلُوبُكُمْ وَتَنْفِرُ عَنْهُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ وَتَرَوْنَ أَنَّهُ مِنْكُمْ بَعِيدٌ فَأَنَا أَبْعَدُكُمْ مِنْهُ.

"Benden rivayet edilen bir hadis işittiğiniz zaman; onu tanırsanız (güzel bulursanız), tüyleriniz ve cildiniz ona karşı yumuşarsa ve onun size yakın olduğunu görürseniz, ben o söze sizden daha yakınım. Yine benden nakledilen bir hadis işittiğiniz zaman, kalbiniz onu reddeder, tüyleriniz ve cildiniz ondan nefret eder ve onun size uzak durduğunu görürseniz, o sözden sizden daha uzağım."[598]

Bu hadisin isnadı hakkında, Müslim'in şartına uygun olduğu söylenmiştir. Zira Müslim, aynen bu isnad ile hadis rivayet etmiştir.[599] Ancak bu hadis *ma'lûl*dür (illetlidir). Bunu Bükeyr b. Eşec, Abdülmelik b. Saîd'den, o da Abbas b. Sehl'den, o da Übey b. Kâ'b'dan (r.a) kendi sözü olarak rivayet etmiştir. İmam Buhârî, bu rivayetin daha sahîh olduğunu söyler.[600]

Yahya b. Âdem, İbn Ebû Zi'b'den, o da Saîd el-Makberî vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Sizlere benden bir hadis rivayet edildiği zaman, eğer onu mâruf kabul ediyor (kalbinizle benimsiyor) ve münker (kötü) görmüyorsanız, onu tasdik ediniz. Çünkü ben mâruf olanı ve münker görülmeyecek şeyi söylerim.

Benden bir hadis nakledildiği zaman, eğer onu münker görüyor ve mâruf bulmuyorsanız, onu onaylamayınız. Zira ben, münker bulunan ve mâruf görülmeyen bir şeyi söylemem."[601]

---

598 Ahmed, *el-Müsned:* 3/497; 5/425; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/387; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 187; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 63; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 667.

599 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 68 (nr. 713).

600 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/415-416.

601 İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/6. Hadisi yukarıdaki lafızlarla Hakîm Tirmizî rivayet etmiştir. Süyûtî bunu *el-Câmiu'l-Kebîr*'de belirtir.

Bu hadis de aynı şekilde *ma'lûl* bir hadistir. Çünkü bu hadisin İbn Ebû Zi'b'e isnadında ihtilâf edilmiştir. Hadis hafızları bu hadisi ondan Saîd vasıtasıyla *mürsel* olarak rivayet etmiştir. Hadis hafızlarının önderlerine göre *mürsel* olan rivayet diğerinden daha sahîhtir. Bu görüşe sahip olanlar arasında Yahya b. Maîn, İmam Buhârî[602], Ebû Hâtim er-Râzî[603] ve İbn Huzeyme gibi imamlar vardır. İbn Huzeyme şöyle der: Hadis âlimleri arasında, bunun *mevsûl* olduğunu kabul eden birini bilmiyorum.

Hadislerin Sıhhat Durumunu Kimler Anlayabilir?

Yukarıdaki hadis *sahih* kabul edildiği takdirde, burada ve buna benzer rivayetlerde verilen esası uygulama yetkisini, hadis ilminde son derece uzman, hadislerin gizli illetleri konusunda mahir büyük hadis imamlarına ve tenkitçilerine hamletmek gerekir.

Bu hadis âlimleri, sürekli Resûlullah'ın (s.a.v) sözleri, râvilerin ve haberleri nakledenlerin ahvali ile sürekli uğraşmaları, onların hangilerinin doğru sözlü, hangilerinin yalancı olduğu, hıfz ve zabt durumları hakkında bilgili olmaları ve bu konuda deneyim sahibi olmaları sebebiyle bunu rahatlıkla yapabilirler.

Zira bu hadis imamlarının bu konuda sırf kendilerine mahsus özel bir yetenekleri vardır. Bu durum tıpkı uzman bir sarrafta; altının iyisini kötüsünden, saf olanını sahte olanından ayırma yeteneğinin bulunması; yine bir mücevher uzmanında gerçek mücevher ile sahtesini ayırma özelliğinin bulunması gibidir.

Sahasında uzman olan kişiler, bu tesbitlerinin dayanağını tam olarak açıklayamazlar. Bunun yanında, hiç kimse onların sözüne karşı bir delil de getiremez. Bunun delili şudur: Hadis konusunda yukarıda açıkladığımız şekilde uzmanlık bilgisine sahip olan bir topluluğa, bir hadis arzedilmiş olsa, aralarında herhangi bir anlaşma bulunmadığı halde hepsi de aynı cevabı verirler.

602 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/474.

603 İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/310.

Bu durum Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim zamanında defalarca imtihan şeklinde denenmiş, hepsinde bizim söylediğimiz sonuç alınmıştır. Bu durum karşısında soruyu soran kişi, "Şehadet ederim ki bu ilim ilhamdır" demekten kedisini alamamıştır.

A'meş şöyle der: "İbrahim en-Nehaî, hadis konusunda sarraf bir kişiydi. Ben de, insanlardan duyduğum rivayetleri götürüp ona arzederdim."[604]

Amr b. Kays da şöyle der: "Hadis âliminin sarraf gibi olması gerekir. Sarraf, altının sağlamını bozuk olanından rahatlıkla ayırabilir. Hadis de böyledir."

Evzâî şöyle der: "Bir hadis duyduğumuz zaman, onu hadis uzmanı dostlarımıza arzederdik. Tıpkı sahte paraları anlamak için sarrafa gösterdiğimiz gibi. Onların kabul ettiklerini alır, reddettiklerini de bırakırdık."[605]

Abdurrahman b. Mehdî'ye derler ki: "Sen bazı hadisler hakkında, 'Şu *sahîh* şu ise değil' diyorsun. Bunu neye dayanarak söylüyorsun?" Ona şöyle cevap verdi:

"Peki şuna ne dersin? Sen bir sarrafa gitsen ve elindeki paraları ona göstersen, o da sana, 'şu sağlam, şu ise bozuk' dese; sen sarrafa bunun sebebini sorar mısın, yoksa söylediğini kabul mü edersin?" Adam dedi ki:

"Hayır sormam, söylediğini kabul ederim." Bu cevap karşısında Abdurrahman da şöyle dedi:

"İşte hadis âlimlerinin durumu da, uzun süreli hadis müzakere ve münazaraları ve sahip oldukları deneyim sebebiyle tıpkı onun gibidir."

Buna benzer bir ifade İmam Ahmed'den de rivayet edilmiştir. Ona derler ki:

---

604 Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, s. 16; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/20; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/238.

605 Ebû Zür'a, *Târîhu Dımaşk*, s. 265.

"Ey Ebû Abdullah! Sen bir hadis hakkında 'bu *münker*dir' diyorsun. Sen bütün hadisleri yazmadığın halde bunu nereden biliyorsun?" İmam Ahmed şöyle cevap verir:

"Bizim durumumuz paraların durumunu gözüyle değerlendiren sarraflara benzer. Bütün paraları kendisi imal etmemiştir ama, eline herhangi bir para geldiği zaman onun sağlam ya da sahte olduğunu anlayabilir."

İbn Mehdî şöyle der:

"Bizim hadis hakkındaki bilgilerimiz bir nevi ilhamdır. Cahil kimseler bizim bir hadisi reddetmemizi kehanet olarak nitelerler."

Ebû Hâtim er-Râzî şöyle der:

"Hadisler hakkındaki mârifet tıpkı şuna benzer: Aynı renkte ve şekilde iki taş düşünün. Biri yüzlerce altın değerinde kıymetli bir yüzük taşı. Diğeri ise sadece renk ve şekil bakımından ona benzeyen beş on lira değerinde bir taş."

Yine Ebû Hâtim şöyle der:

"Sarraflar nasıl ki, görüşlerinin mesnedini söyleyemezlerse, bu ilimden nasibini yetirince almış olan bizler de bir hadis hakkında söylediğimiz 'bu uydurmadır, bu ise *sahîh*tir' bilgisinin kaynağını söyleyemeyiz. Ancak biz onun *sahîh* mi yoksa uydurma mı olduğunu tanırız."

Şu söz de ona aittir:

"Bir altın paranın sağlam ya da karışık olduğu diğerlerine kıyas edilerek anlaşılır. Paranın rengi ve saflığında sağlam olana göre bir farklılık bulunursa, onun düşük ayarlı olduğu bilinir. Yine bir mücevherin gerçeği ile sahtesi, benzerlerine kıyas edilerek anlaşılabilir. Saydamlık ve sertlik gibi yönlerden gerçek olanlarla onun arasında bir fark bulunursa onun bir cam parçası olduğu anlaşılır. Bir hadisin sıhhati de onu nakledenlerin adaleti ve söylenen sözün peygamber tarafından söylenebilecek bir söz olması ile anlaşılır. Sakîm (sağlam ol-

mayan, zayıf) ve *münker* olduğu da âdil olmayan bir râvinin tek başına rivayet etmesinden anlaşılır. En doğrusunu Allah bilir."[606]

Bütün bunlara rağmen, hadislerde bulunan illetleri tanıyan mütehassıs büyük âlimler, hadis âlimleri arasında cidden çok az sayıdadır. Hadis tenkidi konusunda söz söyleyenlerin ilki İbn Sîrîn'dir. Ondan sonra Eyyûb es-Sahtiyânî gelir. Kendisinden bu ilmi Şu'be devralmıştır. Şu'be'den de Yahya el-Kattân ve İbn Mehdî almıştır. Bu ikisinden de Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî ve İbn Maîn almıştır. Onlardan da Buhârî, Ebû Davud, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim almıştır.

Ebû Zür'a, yaşadığı devirde bu ilimle ilgili olarak şöyle der: "Bunu anlayanlar ne kadar da az! Bir veya iki kişinin hadisini bu yüzden reddettiğim zaman onlara ne kadar da ağır geliyor! Yaptığımı güzel bulanların sayısı ne kadar da az!"

Ebû Zür'a vefat edince Ebû Hâtim şöyle der: "Bu konunun uzmanı -yani Ebû Zür'a- gitti. Ne Mısır'da ne de Irak diyarında bunu onun gibi mükemmel yapabilecek biri vardır." Ebû Zür'a'nın vefatından sonra Ebû Hâtim'e, "Bu ilmi onun kadar bilen birini tanıyor musun?" diye soranlara, "Hayır" diye cevap verir.

Yukarıda zikredilen tabakadan sonra şunlar geldi:

Nesâî, Ukaylî, İbn Adî ve Dârekutnî. Bunlardan sonra hadislerin sıhhat ve illetleri konusunda gerçek anlamda uzman kişiler çok azaldı. Hatta Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *el-Mevzûât*[607] isimli kitabının başında şöyle der:

"Bu konudan anlayanlar gerçekten çok azdır, hatta kalmamıştır." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[606] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl,* 1/350-351.

[607] 1/102.

Yirmi Sekizinci Hadis

SÜNNETE SARILMAK ve BİD'ATTAN KAÇINMAK

عَنِ الْعِرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ ﷺ قَالَ: وَعَظَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَوْعِظَةً وَجِلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ، وَذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَأَنَّهَا مَوْعِظَةُ مُوَدِّعٍ، فَأَوْصِنَا قَالَ: أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ ﷻ، وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ، وَإِنْ تَأَمَّرَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ، فَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ فَسَيَرَى اخْتِلاَفاً كَثِيرًا، فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ، عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ، وَإِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الأُمُورِ، فَإِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ.

İrbâd b. Sâriye'den (r.a) der ki:

"Resûlullah (s.a.v) bize öylesine bir vaaz etti ki, ondan dolayı kalpler ürperdi, gözlerden yaşlar aktı. Dedik ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bu, veda eden birinin öğüdüne benziyor. Bizlere vasiyette bulunsan!' Şöyle buyurdu:

Sizlere Allah´Teâlâ'ya karşı takvâ sahibi olmanızı, başınıza bir köle bile emîr tayin edilmiş olsa dinleyip itaat etmenizi tavsiye

ederim. Benden sonra yaşayanlarınız gerçekten pek çok ihtilâf görecek. (Bu ihtilâflar karşısında) **siz benim sünnetime ve hidayet rehberi olan râşid halifelerimin sünnetine uyun; buna azı dişlerinizle sımsıkı sarılın! Sonradan çıkma işlerden kaçının. Çünkü her bid'at sapıklıktır."**[608]

ETKİLİ VAAZ

Bu hadis-i şerif İmam Ahmed, Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce tarafından tahrîc edilmiş olup isnadı şöyledir: Sevr b. Yezîd, Hâlid b. Ma'dân, Abdurrahman b. Amr es-Sülemî.

İrbâz b. Sâriye, **"Resûlullah (s.a.v) bize bir vaaz etti"** demiştir. İmam Ahmed, Ebû Davud ve Tirmizî'nin rivayetine göre **"belîğ bir vaaz etti"** şeklindedir. Onların rivayetine göre bu vaaz sabah namazından sonra gerçekleşmiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v), düzenli olarak irad ettiği cuma ve bayram hutbeleri dışında da ashabına vaaz ederdi. Çünkü böyle yapmasını kendisine yüce Allah (c.c) emretmekteydi:

"Onlar Allah'ın, kalplerindekini bildiği kimselerdir; onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında tesirli söz söyle."[609]

"(Resûlüm!) ***Sen, Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir."***[610]

---

[608] Tirmizî, İlim, 16 (nr. 2676); Ebû Davud, Sünnet, 6 (nr. 4607); İbn Mâce, Mukaddime, 6 (nr. 43, 44); Ahmed, *el-Müsned*, 4/126-127; Dârimî, *es-Sünen*, 1/44; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 27; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 2/69; Begavî, nr. 102; Âcurrî, *eş-Şerîa*, s. 46; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/541; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 81; Mervezî, *es-Sünne*, nr. 69, 72; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/220; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/95-96; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5.

[609] Nisâ 4/63.

[610] Nahl 16/125.

Ancak onlara sürekli olarak vaaz etmez, bazan da kendi hallerine bırakırdı. Tıpkı *Sahîhayn*'de geçen şu rivayette belirtildiği gibi: Ebû Vâil nakleder:

537- كَانَ عَبْدُاللهِ بْنِ مَسْعُودٍ يَذْكُرُنَا كُلَّ يَوْمِ خَمِيسٍ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا عَبْدِالرَّحْمَنِ إِنَّا نُحِبُّ حَدِيثَكَ وَنَشْتَهِيهِ وَلَوَدِدْنَا أَنَّكَ تُحَدِّثُنَا كُلَّ يَوْمٍ! فَقَالَ: مَا يَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ إِلاَّ كَرَاهَةُ أَنْ أُمِلَّكُمْ إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ كَرَاهَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا.

"Abdullah b. Mesud (r.a) her perşembe günü bizlere vaaz ederdi. Adamın biri kendisine,

'Ey Ebû Abdurrahman! Biz senin konuşmandan hoşlanıyor ve beğeniyoruz; senin her gün böyle bize konuşma yapmanı arzuluyoruz' dedi. Ona cevap olarak dedi ki:

Bunu yapmama engel olan tek şey, sizleri bıktırma korkusudur. Zira Resûlullah da (s.a.v) vaazlarla bıktırmamak için bizleri zaman zaman kendi halimize bırakırdı."[611]

Güzel Vaaz Etmenin Usulü

1. Beliğ ve Kısa Olmalı

Vaaz verirken beliğ konuşmak güzel bulunmuştur. Çünkü bu, söyleneni kalplerin kabul etmesine ve kendine çekmesine daha yakındır. Belâgat; anlatılmak istenen mânanın en güzel biçimde anlatılmak, maksada delâlet eden sözlerle dinleyicilerin kalplerine en mükemmel surette ulaşmasını sağlamak ve bunu da, en fasih ve kulağa hoş gelen şekilde ve kalpte etki bırakan biçimde yapmaktır. Resûl-i Ekrem (s.a.v) hutbelerini kısa tutar, asla uzatmaz, hatta beliğ ve veciz biçimde konuşurdu.

---

[611] Buhârî, nr. 68; Müslim, Sıfâtü'l-Münâfıkîn, 82, 83 (nr. 2821); Tirmizî, Edeb, 72 (nr. 2855); Ahmed, *el-Müsned*, 1/377; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4524.

Sahîh-i Müslim'de Câbir b. Semüre'den (r.a) rivayet edilir. Câbir (r.a.) der ki:

538- كُنْتُ أُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فكَانَتْ صَلاَتُهُ قَصْدًا وَخُطْبَتُهُ قَصْدًا.

"Resûlullah (s.a.v) ile birlikte namaz kıldım. Onun namazı da kısa, hutbesi de kısa idi."[612]

Ebû Davud şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) cuma günü vaazı uzatmaz, sadece birkaç kelimeden ibaret olurdu."[613]

Müslim, Ebû Vâil'den rivayet eder:

539- خَطَبَنَا عَمَّارُ ﷺ فَأَوْجَزَ وَأَبْلَغَ، فَلَمَّا نَزَلَ قُلْنَا: يَا أَبَا الْيَقْظَانِ لَقَدْ أَبْلَغْتَ وَأَوْجَزْتَ، فَلَوْ كُنْتَ تَنَفَّسْتَ! قَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: إِنَّ طُولَ صَلاَةِ الرَّجُلِ وَقِصَرَ خُطْبَتِهِ مَئِنَّةٌ مِنْ فِقْهِهِ فَأَطِيلُوا الصَّلاَةَ وَاقْصُرُوا الْخُطْبَةَ فَإِنَّ مِنَ الْبَيَانِ سِحْرًا.

"Ammâr (r.a) bize hutbe okudu, hutbesini beliğ ve veciz biçimde okudu. Hutbeden inince kendisine,

'Ey Ebü'l-Yakzân, hutbeyi beliğ ve veciz okudun! Keşke biraz soluklansaydın (uzatsaydın)' dedik. Bize şöyle cevap verdi:

Ben Resûlullah'ın (s.a.v), 'Kişinin namazı uzun, hutbeyi kısa tutması fakih (derin anlayışlı) olduğunun alâmetidir. Öyleyse namazı uzun tutun, hutbeyi kısa kesin. Çünkü söz içinde sihirli olanı vardır' buyurduğunu işittim."[614]

---

612 Müslim, Cuma, 41, 42, (nr. 866); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2802.

613 Ebû Davud, Salât, 231 (nr. 1107); Taberânî, *el-Kebîr*, 2/242; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/426; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/206.

614 Müslim, Cuma, 47 (nr. 869); Ahmed, *el-Müsned*, 4/263; Dârimî, *es-Sünen*, 1/365; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1971.

İmam Ahmed ve Ebû Davud, Hakem b. Hazen'den (r.a) rivayet eder:

540- شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ الْجُمْعَةَ فَقَامَ مُتَوَكِّئًا عَلَى عَصًا أَوْ قَوْسٍ فَحَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ كَلِمَاتٍ خَفِيفَاتٍ طَيِّبَاتٍ مُبَارَكَاتٍ.

"Resûlullah (s.a.v) ile birlikte cuma namazı kıldım. Kalktı, asâya yahut yaya (kirişe) dayanarak (hutbede) Allah Teâlâ'ya hamdetti, hafif birkaç mübarek ve güzel sözlerle senâda bulundu..."[615]

Ebû Davud, Amr b. Âs'tan (r.a) rivayet eder:

"Adamın biri kalktı ve sözü uzattı. Bunun üzerine Amr (r.a) şöyle dedi: Sözünü kısa tutsaydı kendisi için daha hayırlı olurdu. Ben Resûlullah'ın (s.a.v), 'Ben, sözün kısa tutulması gerektiğini düşünüyorum -yahut emrediyorum-. Çünkü kısa tutmak daha hayırlıdır' buyurduğunu işittim."[616]

2. Kişinin İçine ve Dışına Etki Etmeli

Hadis-i şerifte geçen, "**... Gözlerden yaşlar boşandı, kalpler titredi...**" cümlesindeki iki özellik, aynı zamanda, Kur'ân-ı Kerîm'i dinlediklerinde yaşadıkları hal olması sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın müminleri onunla övdüğü iki özelliktir. Şimdi şu âyet-i kerimelere kulak verelim:

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rab'lerine dayanıp güvenen kimselerdir."[617]

"İmdi, ilâhınız, bir tek ilâhtır. Öyleyse, O'na teslim olun. *(Ey Muhammed!)* ***O ihlâslı ve mütevazi insanları müjdele! Onlar öyle***

---

615 Ebû Davud, Salât, 229 (nr. 1096); Ahmed, *el-Müsned*, 4/212; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 6826; Taberânî, *el-Kebîr*, 3165; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/206.

616 Ebû Davud, Edeb, 94 (nr. 5008).

617 Enfâl 8/2.

kimseler ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden** (Allah için) **harcarlar."[618]

"İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan bir- çoğu yoldan çıkmış kimselerdir."[619]

"Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu kitap, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz."[620]

"Resûle indirileni duydukları zaman, tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: Rabbimiz! İman ettik, bizi** (hakka) **şahit olanlarla beraber yaz."[621]

3. Hal ve Tavırda Değişiklik Olması

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), vaaz esnasında halden hale geçerdi. Câbir (r.a) şöyle anlatır:

541- إِذَا خَطَبَ وَذَكَرَ السَّاعَةَ اشْتَدَّ غَضَبُهُ وَعَلاَ صَوْتُهُ وَاحْمَرَّتْ عَيْنَاهُ كَأَنَّهُ مُنْذِرُ جَيْشٍ يَقُولُ: صَبَّحَكُمْ وَمَسَّاكُمْ.

"Resûlullah (s.a.v) hutbe okuduğu zaman, kıyametten bahsedince öfkesi kabarır, sesini yükseltir ve gözleri kızarırdı. Sanki 'sabah

618 Hac 22/34-35.

619 Hadîd 57/16.

620 Zümer 39/23.

621 Mâide 5/83.

size baskın yapacaklar, akşam size baskın yapacaklar' sözleriyle baskına karşı bir orduyu uyarıyormuş gibiydi.'[622]

Bunu Müslim tahrîc etmiştir.

Sahîhayn'de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir:

542- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ فَصَلَّى الظُّهْرَ فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَذَكَرَ السَّاعَةَ وَذَكَرَ أَنَّ بَيْنَ يَدَيْهَا أُمُورًا عِظَامًا ثُمَّ قَالَ: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَسْأَلَ عَنْ شَيْءٍ فَلْيَسْأَلْ عَنْهُ، فَوَاللهِ مَا تَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ إِلاَّ أَخْبَرْتُكُمْ بِهِ فِي مَقَامِي هَذَا، قَالَ أَنَسٌ: فَأَكْثَرَ النَّاسُ الْبُكَاءَ، وَأَكْثَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَقُولُ: سَلُونِي، فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ: أَيْنَ مَدْخَلِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: النَّارُ، وَذَكَرَ الْحَدِيثَ.

"Resûlullah (s.a.v), güneş zevale erdiği vakit öğle namazını kıldırdı. Selâm verince minbere çıktı ve kıyameti anlattı. Kıyametten önce büyük işler olacağını söyledi. Sonra şöyle buyurdu:

'Kim bana bir şey sormayı arzu ediyorsa onu sorsun. Vallahi bana her ne sorarsanız, size onun cevabını şu bulunduğum yerde mutlaka vereceğim.'

Enes (r.a) der ki:

Cemaat, Resûlullah'ın (s.a.v) bu sözünü işitince çokça ağladılar. Resûl-i Ekrem de (s.a.v), 'Sorun bana...' sözünü tekrar edip durdu. Adamın biri kalktı ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Benim yerim neresi?' diye sordu. Bu soruya,

'Cehennem' diye karşılık verdi" Sonra bu hadisi nakletti.[623]

---

[622] Müslim, Cuma, 43 (nr. 867); İbn Mâce, Mukaddime, 7 (nr. 45); Ahmed, *el-Müsned*, 3/310; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 10.

İmam Ahmed *Müsned*'inde Nu'mân b. Beşîr'den rivayet eder: Nu'mân (r.a) bir hutbe okudu ve şöyle dedi:

"Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) hutbesinde şöyle buyurduğunu işittim:

'Cehenneme karşı sizi uyarıyorum. Cehenneme karşı sizi uyarıyorum.'

Hatta bir kimse çarşıda bile olsa şu bulunduğum yerden bu sesi işitebilirdi. Resûlullah (s.a.v) bunu öylesine söyledi ki, sırtındaki elbisesi ayaklarının dibine düştü."[624]

Yine *Sahîhayn*'de Adî b. Hâtim'den (r.a) rivayet edilir.

543- اِتَّقُوا النَّارَ، قَالَ: ثُمَّ اَشَاحَ ثُمَّ قَالَ: اِتَّقُوا النَّارَ، قَالَ: ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ، ثَلاَثًا حَتَّي ظَنَنَّا أَنَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، ثُمَّ قَالَ: اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ مَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ.

"Resûlullah (s.a.v) cehennemi zikrederek yüzünü çevirdi ve korundu. Sonra, 'Cehennemden sakının!' buyurdu. Sonra,

'Cehennemden sakının!' buyurdu ve yüzünü çevirerek korundu.

Bunu üç defa söyledi. Öyle ki biz onun cehennemi gördüğünü zannetmeye başladık. Sonra tekrar,

'Yarım hurmayla bile olsa cehennemden korunun! Onu bulamayan (hiç olmazsa) güzel bir sözle korunsun!' buyurdu."[625]

İmam Ahmed, Abdullah b. Seleme'nin Hz. Ali veya Zübeyr b. Avvâm'dan (r.anhümâ) şöyle naklettiğini rivayet eder:

---

623 Buhârî, nr. 93; Müslim, Fezâil, 136 (nr. 2359); Ahmed, *el-Müsned*, 3/162; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 106.

624 Ahmed, *el-Müsned*, 4/268, 272; Dârimî, *es-Sünen*, 3/330; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 644, 667.

625 Buhârî, nr. 6023; Müslim, Zekât, 68 (nr. 1016); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2704.

544- يَخْطُبُنَا فَيُذَكِّرُنَا بِأَيَّامِ اللهِ حَتَّى يُعْرَفُ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ وَكَأَنَّهُ نَذِيرُ قَوْمٍ يُصَبِّحُهُمُ الأَمْرُ غُدْوَةً وَكَانَ إِذَا كَانَ حَدِيثَ عَهْدٍ بِجَبْرَائِيلَ لَمْ يَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا حَتَّى يَرْتَفِعَ عَنْهُ.

"Resûlullah (s.a.v) bize hutbe irad eder, Cenâb-ı Hakk'ın geleceğini vaad ettiği günleri hatırlatırdı. Öylesine etkili anlatırdı ki, sanki sabah erkenden baskına uğrayacak bir topluluğu uyarıyormuş gibi her şey yüzünden okunurdu. Cibrîl (a.s) kendisine bir şey getirdiğinde, yanından ayrılıp yükselinceye kadar ne güler ne de tebessüm ederdi."[626]

Taberânî ve Bezzâr, Câbir'den (r.a) rivayet eder:

545- كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَتَاهُ الْوَحْيُ أَوْ وَعَظَ، قُلْتُ: نَذِيرُ قَوْمٍ أَتَاهُمُ الْعَذَابُ، فَإِذَا ذَهَبَ عَنْهُ ذَلِكَ رَأَيْتَهُ أَطْلَقَ النَّاسِ وَجْهًا وَأَكْثَرَهُمْ ضَحِكًا، وَأَحْسَنَهُمْ بِشْرًا ﷺ

"Resûlullah'a (s.a.v) vahiy geldiği veya vaaz verdiği zaman, 'azaba uğrayacak bir topluluğu uyaran biri' derdim. Bunun dışındaki zamanlarda insanların en güzel yüzlüsü, onların en fazla güleni ve insanlara karşı davranışı en iyi olanı idi."[627]

Hadis-i şerifte geçen, **"Ey Allah'ın Resûlü! Bu, veda eden birinin öğüdüne benziyor. Bizlere vasiyette bulunsan!"** ifadeden, Resûlullah'ın (s.a.v), daha önceki vaazlarında olmadığı kadar etkili ve beliğ hitap ettiği anlaşılıyor. Vaazın bu denli etkili olmasından, sahâbe-i kirâm da bunun, veda eden birinin vaazı gibi olduğunu anlamışlardı. Çünkü veda etmek üzere olan biri söyleyecek nesi varsa hepsini en etkili biçimde sözüyle ve eylemiyle duyurmak ister.

---

[626] Ahmed, *el-Müsned*, 1/167; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 677; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 3145.

[627] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2477; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 14202.

Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v), namazın, veda eden bir kişinin namazı gibi kılınmasını emir buyurmuştur. Çünkü bir kimse kıldığı namazın son namazı olduğunu bilince, onu en mükemmel biçimde kılmaya özen gösterir. Belki Resûlullah (s.a.v), tıpkı Vedâ haccı hutbesinde veda edeceğine dair tarizde (imada, işarette) bulunduğu gibi, bu hitabesinde de veda etmek üzere olduğuna işaret buyurmuştur. Zira Vedâ haccı hutbesinde şöyle demişti:

"Bilemiyorum, belki bu yıldan sonra sizlerle buluşamam!"[628]

Sonra insanlarla vedalaşmaya başladı. Bu yüzden bu hacca Vedâ haccı dediler. Hac yapıp Medine'ye dönüşünde, insanları Mekke ile Medine arasında Hum[629] denilen bir suyun (kuyunun) başında topladı ve onlara hitaben şöyle dedi:

"Ey insanlar! Ben de bir beşerim! Olabilir ki, Rabbim'in elçisi gelir beni davet eder, ben de icabet ederim."

Bu sözlerden sonra ashabını Allah'ın kitabına sarılmaya teşvik etti, Ehl-i beyt'ine dikkat etmelerini tavsiye buyurdu. Bunu Müslim tahrîc etmiştir.[630]

Hz. Peygamber'in Son Hutbesi

Sahîhayn'de Ukbe b. Âmir'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Ukbe (r.a) der ki:

546- صَلَّى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى قَتْلَى أُحُدٍ ثُمَّ صَعِدَ الْمِنْبَرَ كَالْمُوَدِّعِ لِلأَحْيَاءِ وَالأَمْوَاتِ، فَقَالَ: إِنِّي فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، فَإِنَّ عَرْضَهُ كَمَا بَيْنَ أَيْلَةَ إِلَى الْجُحْفَةِ. وَإِنِّي لَسْتُ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي وَلَكِنْ

628 Müslim, Hac, 310 (nr. 1297); İbn Sa'd, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8/310; Taberânî, *el-Kebîr*, 24/777; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 5/448.

629 Hum: Mekke ile Medine arasında bir yerin ismi olup burada yerden kaynayan bir su (kuyu) vardır.

630 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 36 (nr. 2408).

أَخْشَى عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا تَتَنَافَسُوا فِيهَا فَتَقْتَتِلُونَ فَتَهْلِكُوا كَمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، قَالَ: عُقْبَةُ ﷺ: فَكَانَ آخِرُ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَلَى الْمِنْبَرِ.

"Resûlullah (s.a.v) Uhud şehidlerinin üzerine cenaze namazı kıldı. Sonra (gelip) minbere çıktı, dirilerle ölülere veda eder gibi hutbe okudu. Buyurdu ki:

'Ben, havzın başına sizden önce varacağım. Gerçekten onun genişliği Eyle ile Cuhfe arası gibidir. Ben, benim arkamdan sizin şirk koşmanızdan korkmuyorum. Fakat ben, sizlerin dünya için yarışa girmenizden ve birbirinizle çarpışıp sizden öncekilerin helâk olduğu gibi helâk olmanızdan korkuyorum.'

Ukbe (r.a) der ki: Bu, benim Resûlullah'ı (s.a.v) minber üzerinde son görüşüm oldu.'[631]

İmam Ahmed de bunu şu lafızla rivayet eder:

547- صَلَّى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى قَتْلَى أُحُدٍ بَعْدَ ثَمَانِ سِنِينَ كَالْمُوَدِّعِ لِلأَحْيَاءِ وَالأَمْوَاتِ، ثُمَّ طَلَعَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي فَرَطُكُمْ وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ وَإِنَّ مَوْعِدَكُمُ الْحَوْضُ، وَإِنِّي لأَنْظُرُ إِلَيْهِ وَلَسْتُ أَخْشَى عَلَيْكُمُ الْفَقْرَ وَلَكِنِ الدُّنْيَا أَنْ تَنَافَسُوهَا.

"Resûlullah (s.a.v), sekiz sene geçtikten sonra, ölülere ve dirilere veda eder gibi Uhud şehidleri üzerine cenaze namazı kıldı. Sonra (gelip) minbere çıktı ve buyurdu ki:

Ben sizleri sizden daha fazla düşünüyorum. Ben sizler üzerine şahidim. Sizinle buluşma yerimiz havzın başıdır. Gerçekten ben onu görüyor gibiyim. Ben, sizlerin küfre düşmesinden korkmuyorum. Fakat, dünya için yarışa girmenizden korkuyorum.'[632]

---

631 Buhârî, nr. 1344; Müslim, Fezâil, 31 (nr. 2296); Ebû Davud, Cenâiz, 75 (nr. 3223); Nesâî, Cenâiz, 61 (4/61-62); Ahmed, *el-Müsned,* 4/149; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 3197.

632 Ahmed, *el-Müsned,* 4/154.

İmam Ahmed, bunu Abdullah b. Amr'dan da (r.a) tahrîc etmiştir. Abdullah (r.a) der ki:

548- خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ يَوْمًا كَالْمُوَدِّعِ فَقَالَ: أَنَا مُحَمَّدٌ النَّبِيُّ الْأُمِّيُّ -قَالَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ- وَلَا نَبِيَّ بَعْدِي، أُوتِيتُ فَوَاتِحَ الْكَلِمِ وَخَوَاتِمَهُ وَجَوَامِعَهُ وَعُلِّمْتُ كَمْ خَزَنَةُ النَّارِ وَحَمَلَةُ الْعَرْشِ، وَتَجَوَّزَ لِي رَبِّي وَعُوفِيتُ أُمَّتِي، فَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا مَا دُمْتُ فِيكُمْ فَإِذَا ذُهِبَ بِي فَعَلَيْكُمْ بِكِتَابِ اللهِ أَحِلُّوا حَلَالَهُ وَحَرِّمُوا حَرَامَهُ.

"Resûlullah (s.a.v) bir gün veda eder gibi çıkıp yanımıza geldi. Buyurdu ki:

Ben ümmî peygamber Muhammed'im (s.a.v)! -bunu üç defa tekrar etti-. Benden sonra da peygamber yoktur. Bana kelimelerin anahtarları, mühürleri ve özlü söz söyleme özellikleri verildi. Cehennemde görevli olanların, arşı taşıyanların sayısı bana öğretildi. Bana Rabbim ihsanda bulundu, bana ve ümmetime âfiyet verdi. Aranızda bulunduğum sürece dinleyin ve itaat edin. Ben aranızdan alındığım zaman da, Allah'ın kitabına sarılın; onun helâllerini helâl, haramlarını da haram kabul edin."[633]

İrbâd b. Sâriye'nin (r.a), hadisinde işaret ettiği hutbe, burada zikredilen hutbelerden biri yahut veda etmeyi hatırlatan bunun bir benzeri olsa gerek.

PEYGAMBER EFENDİMİZ'İN VASİYETİ

Sahâbe-i kirâm, "Bize vasiyette bulun" sözü ile, özlü ve her bakımdan yeterli bir vasiyet yapmasını istemişlerdi. Çünkü onlar, Resûl-i Ekrem'in veda etmek üzere olduğunu anlayınca, kendisinden sonra dört elle sarılacakları ve istifade edecekleri bir vasiyet istemişlerdi. İs-

633 Ahmed, *el-Müsned,* 2/250, 264; Heysemî, ez-Zevâid, nr. 778.

tedikleri vasiyetin, yerine getirenler için her bakımdan kâfi gelmesini, dünya ve âhiret saadetini kazandırıcı nitelikte olmasını istiyorlardı.

Hz. Peygamber (s.a.v) de, "**Size, Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmanızı, bir de dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim**" buyurdu. İşte bu iki söz, dünya ve âhiret saadetini kendisinde toplamaktadır.

Takvâ Sahibi Olmak

Takvâyı ele alacak olursak; bu haslet, kendisine sarılanları âhiret saadetine eriştirmeye kefildir. Aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın, hem öncekilere hem de sonrakilere kısacası bütün insanlara tavsiye buyurduğu önemli bir haslettir:

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size, 'Allah'tan korkun** (takvâ sahibi olun)**' diye emrettik."[634]

Takvâ hakkında geniş ve doyurucu açıklama, Resûlullah'ın (s.a.v) Muâz b. Cebel'e (r.a) yapmış olduğu vasiyetle ilgili hadis-i şerifin açıklamasında geçti.[635]

Yöneticilere İtaat

Müslümanların idaresini elinde tutan yöneticileri dinleyip itaat etme konusuna gelince, bu da dünya mutluluğunun anahtarıdır. İnsanların yararına olan işlerin ve dünya hayatının düzene girmesi bununla sağlanır. Dinlerine destek olmak ve Rab'lerine itaat olma konusunda yardım görmeleri de bu yolla elde edilir.

Nitekim Hz. Ali (r.a) şöyle der: "İnsanların işleri iyi ya da kötü de olsa başlarında bir idarecinin bulunması ile ancak mümkün olur. Eğer yönetici günahkâr biri ise, mümin kişi onun idaresi altında Rabb'ine ibadetini yerine getirir. Fâcir kişi de eceline doğru yol alır."[636]

---

[634] Nisâ 4/131.

[635] Söz konusu hadis-i şerif, daha önce geçen on sekiz numaralı hadistir.

[636] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 15/228.

Hasan-ı Basrî (rh.a) yöneticiler hakkında şöyle der: "Onlar bizim şu beş işimizle ilgilenirler: Cuma, cemaat, bayram, geçitler ve sınırlar. Vallahi, bunlar olmadan dinin dosdoğru yaşanması mümkün olmaz! Yöneticiler zulüm ve haksızlık yapsalar bile, Allah Teâlâ'nın onlar eliyle yaptığı ıslahlar onların yaptığı ifsatlardan çok daha fazladır. Her ne kadar onlara itaat insanın öfke ve kızgınlığına sebep oluyorsa da, onlardan ayrılmak da küfürdür."

Hallâl, *Kitâbü'l-İmâre*'de, Ebû Ümâme'den (r.a) rivayet eder:

549- أمر رَسُولُ اللهِ ﷺ أَصْحَابَهُ حِينَ صَلُّوا الْعِشَاءَ أَنِ احْشُدُوا فَإِنَّ لِي إِلَيْكُمْ حَاجَةً. فَلَمَّا فَرَغُوا مِنْ صَلاَةِ الصُّبْحِ، قَالَ: هَلْ حَشَدْتُمْ كَمَا أَمَرْتُكُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: اعْبُدُوا اللهَ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، هَلْ عَقَلْتُمْ هَذِهِ؟ -ثَلاَثًا- قُلْنَا: نَعَمْ، قَالَ: فَأَقِيمُوا الصَّلاَةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ، هَلْ عَقَلْتُمْ هَذِهِ؟ -ثَلاَثًا- قُلْنَا: نَعَمْ، قَالَ: اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا، هَلْ عَقَلْتُمْ هَذِهِ؟ -ثَلاَثًا- قُلْنَا: نَعَمْ، قَالَ: فَكُنَّا نَرَى أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ سَيَتَكَلَّمُ كَلاَمًا طَوِيلاً، ثُمَّ نَظَرْنَا فِي كَلاَمِهِ فَإِذَا هُوَ قَدْ جَمَعَ لَنَا الأَمْرَ كُلَّهُ.

"Resûlullah (s.a.v) ashabına yatsı namazını kıldırınca,

'Huzurumda toplanın, size söyleyeceklerim var' buyurdu. Sabah namazını kıldırınca buyurdu ki:

'Emrettiğim gibi toplandınız mı?' Sahâbe-i kirâm,

'Evet!' dediler. Peygamber Efendimiz,

'Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın! Bunu anladınız mı?' buyurdu ve bunu üç defa tekrar etti. Biz de, 'Evet!' dedik. Sonra yine üç defa,

'Namazı kılın, zekâtı verin! Bunu da anladınız mı?' dedi. Biz, 'Evet' dedik. Ardından yine,

'Dinleyin ve itaat edin!' buyurdu ve üç defa,

'Bunu anladınız mı?' diye sordu. Biz de,

'Evet' dedik.

Bizler, Resûlullah'ın (s.a.v) bize çok uzun bir konuşma yapacağını düşünüyorduk. Baktık ki bu sözleri ile bize söylenmesi gereken her şeyi söylemiş."[637]

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) vasiyet ettiği bu iki esas, Vedâ haccı hutbesindeki tavsiyeleri arasında da yer almaktadır. İmam Ahmed ve Tirmizî, Ümmü Husayn el-Ahmesiyye'den (r.anhâ) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'ın (s.a.v) Vedâ haccındaki hutbesinde şöyle buyurduğunu işittim: ,

Ey insanlar! Allah'tan korkunuz. Başınıza vücut organları eksik Habeşli bir köle yönetici olsa bile, sizin aranızda Allah'ın kitabını yürürlükte koyduğu sürece onu dinleyin ve itaat edin."[638]

Müslim de sadece, *"... Dinleyin ve itaat edin"* lafzıyla rivayet eder.[639]

Yine İmam Ahmed ve Tirmizî, Ebû Ümâme'den (r.a) şöyle rivayet eder:

550- سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَخْطُبُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَقُولُ: اتَّقُوا اللهَ وَصَلُّوا خَمْسَكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَأَدُّوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ وَأَطِيعُوا ذَا أَمْرِكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ -وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى- قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لاَ نَبِيَّ بَعْدِي وَلاَ أُمَّةَ بَعْدَكُمْ.

"Resûlullah'ın (s.a.v) Vedâ haccı hutbesinde şöyle buyurduğunu işittim:

---

637 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7678; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 134.

638 Tirmizî, Cihâd, 28 (nr. 1706); Ahmed, *el-Müsned*, 6/402.

639 Müslim, Hac, 311, (nr. 1298).

Allah'tan korkun! Beş vakit namazınızı kılın, mallarınızın zekâtını verin, emir sahiplerine (yöneticilere) itaat edin; böylece Rabb'inizin cennetine girin!"

Başka bir rivayete göre de şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Benden sonra başka bir peygamber, sizden sonra başka bir ümmet gelmeyecektir." Devamı önceki hadis ile aynı mânadadır.[640]

*Müsned*de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Her kim, Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan, malının zekâtını gönül hoşluğuyla ve sevabını Allah'tan bekleyerek eda etmiş olarak ve (yöneticileri) dinleyip itaat etmiş olarak Allah'a kavuşursa, onun için cennet vardır. -yahut onu cennete sokar-."[641]

Hadis-i şerifte geçen, *"Başınıza bir köle getirilse bile..."* başka bir rivayete göre, *"... Habeşli bir köle..."* sözü, Resûl-i Ekrem'den bize ulaşan rivayetler içinde çokça rastladığımız bir ifadedir. Bu husus, Resûlullah'ın (s.a.v), kendisinden sonra ümmetinin durumuyla ilgili olarak bilgi sahibi olduğu, kölelerin yönetici olacağını gösteren bir husustur.

İmam Buhârî *Sahîh*'inde Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Dinleyin ve itaat edin; başınıza saçları siyah üzüm tanesi gibi Habeşli bir köle getirilmiş olsa bile!"[642]

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Dostum (Resûlullah) bana, (başımızdaki yönetici) âzaları eksik Habeşli bir köle bile olsa dinleyip itaat etmemi tavsiye etti."[643]

---

640 Tirmizî, Salât, 443 (nr. 616); Ahmed, *el-Müsned*, 5/251; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/9; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7535; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4563.

641 Ahmed, *el-Müsned*, 2/361-362; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 380.

642 Buhârî, nr. 7142.

Bu anlamda rivayet edilen hadsilerin sayısı gerçekten çok fazladır. Bu mânada gelen hadisler, Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadisleriyle çelişmez:

"Bu iş (imamlık, halifelik), insanlar iki kişi kalsa bile Kureyş'te kalmaya devam eder."[644]

"İnsanlar (yönetim hususunda) Kureyş'e tâbidir."[645]

"İmamlar (halifeler) Kureyş'tendir."[646]

Çünkü kölenin görevlendirilmesi, Kureyşli bir imam tarafından yapılabilir.

Bu hususa Hâkim'in Hz. Ali'den (r.a) rivayet ettiği şu hadis delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdular ki:

"İmamlar Kureyş'tendir. İyileri iyilerin emîrleri, kötüleri de kötülerin emîrleridir. Hepsi de haktır, her hak sahibine hakkını veriniz. Eğer sizin başınıza, âzaları eksik Habeşli bir köle emîr tayin edilirse, onu dinleyin ve itaat edin."[647]

Bu hadisin isnadı *ceyyid*dir, fakat bu rivayet *mevkuf*tur. Dârekutnî, bu rivayetin daha sahîh olduğunu söyler.[648]

Habeşli kölenin emîr olması, gerçekleşmesi mümkün ve sahîh olmasa bile imama itaat etmenin önemine örnek verme kabilinden zikredilmiştir.

---

[643] Müslim, Mesâcid, 245, İmâre, 36 (nr. 648, 1837); İbn Mâce, Cihâd, 39 (nr. 2862); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1718; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/224; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3957; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, nr. 1051.

[644] Buhârî, nr. 2195; Müslim, İmâre, 4 (nr. 1820); Ahmed, *el-Müsned*, 2/29; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6266.

[645] Buhârî, nr. 3495; Müslim, İmâre, 1, 3 (nr. 1818, 1819); Ahmed, *el-Müsned*, 3/331; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6263.

[646] Ahmed, *el-Müsned*, 3/192; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 2133; *et-Tuhfe*, 1/102; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/501.

[647] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/75-76; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 425; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 759; *Keşfü'l-Estâr*, nr. 1575; Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/242.

[648] Dârekutnî, *el-İlel*, 3/199.

Tıpkı, *"Her kim, tavuk kümesi kadar da olsa bir mescid bina ederse..."*[649] hadisinde ifade edildiği gibi.

SÜNNETE SARILMAK

"Benden sonra yaşayanlarınız gerçekten pek çok ihtilâf görecek. (Bu ihtilâflar karşısında) **siz benim sünnetime ve hidayet rehberi olan râşid halifelerimin sünnetine uyun; buna azı dişlerinizle sımsıkı sarılın!"**

Hadis-i şerifte geçen bu cümleler, Resûlullah (s.a.v) tarafından, kendisinden sonra dinin usulü ve fürûu üzerinde gerek sözlü gerek amelî gerekse itikadî yönlerden yaşayacakları fazla miktardaki ihtilâfları haber verme niteliğindedir. Ümmetin sonradan yaşamış olduğu bu durum, yine kendisi tarafından haber verilen ümmetin yetmiş küsur fırkaya bölüneceğine dair rivayete de uygun düşmektedir. Hadiste belirtildiği gibi bu fırkaların biri dışında hepsi de cehennemdedir. Cehennemde olmayan tek fırka ise, onun ve ashabının yürüdüğü yolu takip eden fırkadır.[650]

Bu hadis-i şerifte, ihtilâf halinde müminlerin ne yapması gerektiğine dair emir de bulunmaktadır. Resûl-i Ekrem (s.a.v) ihtilâf halinde kendi sünnetine ve kendisinden sonraki râşid halifelerin sünnetine uyulmasını emir buyurmaktadır.

Sünnetin Anlamı

Sünnet: "Bir kimsenin tuttuğu yol" demektir. Bu bakımdan Resûlullah'ın ve râşid halifelerin itikad, amel ve sözlerini şamil olmaktadır. Sünnetin kâmil mânadaki anlamı budur. Bu bakımdan selef sünnet kelimesini bütün bu söylediğimiz hususları kapsayacak şekilde kulla-

---

649 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/310; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 401; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1610.

650 Bilindiği gibi bu fırka Ehl-i sünnet ve'l-cemaât olarak isimlendirilmektedir. Yani Resûlullah'ın sünnetini ve onun peşinde giden ashabının yoluna oluşturan büyük cemaatin yolu anlamına gelmektedir. Ana gövde bu olup diğer fırkalar bu ana gövdeden ayrılarak farklı yollar tutan fırkalardır.

nırdı. Bu husus Hasan-ı Basrî, Evzâî ve Fudayl b. İyâz'dan rivayet edilmiştir.

Sonraki âlimler (müteahhirîn), sünnet kelimesini inançla ilgili hususlar için kullanmaya başladılar. Zira sünnet dinin aslını teşkil etmektedir ve sünnete muhalefet edenler büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır. Emir sahiplerinin dinlenilmesi ve itaat edilmesi emrinden sonra, sünnete sımsıkı sarılmak gerektiğinin belirtilmesi, emir sahiplerine ancak Allah'a itaat etmeleri şartıyla itaat edileceğine işaret vardır. Nitekim bir hadis-i şerifte,

551- إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ.

"(Emir sahiplerine) itaat ancak mâruf (dinin iyi saydığı) işlerde olabilir"[651] buyrulmuştur.

Emir Sahiplerine İtaat

*Müsned*de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir: *"Muâz dedi ki:*

552- يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَيْنَا أُمَرَاءُ لاَ يَسْتَنُّونَ بِسُنَّتِكَ، وَلاَ يَأْخُذُونَ بِأَمْرِكَ، فَمَا تَأْمُرُهُمْ فِي أَمْرِهِمْ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: لاَ طَاعَةَ لِمَنْ لَمْ يُطِعِ اللهَ ﷻ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Başımıza, senin sünnetini takip etmeyen ve senin emrini tutmayan kimseler emîr tayin edilirse bu hususta ne buyurursunuz?' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Allah Teâlâ'ya itaat etmeyene itaat yoktur."[652]

---

651 Buhârî, nr. 4340, Müslim, İmâre, 39 (nr. 1840); Ebû Davud, Cihâd, 96 (nr. 2625); Ahmed, *el-Müsned*, 1/94; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4567.

652 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6/332-333; Ahmed, *el-Müsned*, 3/213; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4046; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 9141; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/233; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/174.

İbn Mâce, İbn Mesud'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İleride işinizin başına sünneti terkederek bid'atla amel eden ve namazları vakitlerinden sonlara doğru erteleyen kimseler gelecek. Ben dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Eğer onlara yetişirsem nasıl davranayım?' Buyurdu ki:

Allah'a isyan edene itaat olmaz."[653]

Râşid Halifelerin Uygulamalarının Delil Oluşu

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), bütün emir sahiplerini dinleyip itaat etmeyi emrettikten sonra, ayrıca kendi sünnetine ve râşid halifelerinin sünnetine uymayı emir buyurması, tıpkı kendi sünnetine uyulduğu gibi râşid halifelerin sünnetlerine de uyulması gerektiğine delildir. Ancak bunların dışında kalan yöneticilerin uygulamaları için böyle bir uyma zorunluluğu yoktur.

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde ve Tirmizî'nin *Câmi*'inde Huzeyfe'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

553- كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ جُلُوسًا، فَقَالَ: إِنِّي لاَ أَدْرِي مَا قَدْرُ بَقَائِي فِيكُمْ، فَاقْتَدُوا بِالَّذَيْنِ مِنْ بَعْدِي، وَأَشَارَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، وَتَمَسَّكُوا بِعَهْدِ عَمَّارٍ وَمَا حَدَّثَكُمْ بِهِ ابْنُ مَسْعُودٍ فَصَدِّقُوهُ

"Resûlullah'ın (s.a.v) huzurunda oturuyorduk. Buyurdular ki:

Sizlerin arasında ne kadar süreyle kalacağımı bilemiyorum. -eliyle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i (r.anhümâ) işaret ederek- Benden sonra şu ikisine uyun. Ammâr'ın ahdine sımsıkı sarılın ve İbn Mesud'un size naklettiği hadisleri tasdik edin."

---

[653] İbn Mâce, Cihâd, 40 (nr. 2865); Ahmed, *el-Müsned*, 1/399-400; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10361.

Diğer bir rivayet, *"İbn Ümmü Abd'in ahdine sımsıkı sarılın ve Ammâr'ın tuttuğu yolu tutun"*[654] şeklindedir.

Resûlullah (s.a.v) ömrünün sonlarına doğru, kendisinden sonra uyulmasını emir buyurduğu râşid halifelerin kimler olduğunu belirtmiştir. Bunlar; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Allah hepsinden razı olsun.

Sefîne'den (r.anhâ) rivayet edilen hadiste buna işaret vardır:

554- اَلْخِلاَفَةُ بَعْدِي ثَلاَثُونَ سَنَةً ثُمَّ يَكُونُ مُلْكًا.

"Benden sonra hilâfet otuz senedir. Ondan sonra saltanata dönüşür."[655]

İmam Ahmed, bu hadisin *sahîh* olduğunu belirtir ve ilk dört imamın hilâfetine delil kabul eder.[656]

Âlimlerin çoğu Ömer b. Abdülaziz'in de (rh.a) aynı şekilde râşid halifelere dahil olduğunu belirtir. Buna delil olarak da İmam Ahmed'in Huzeyfe'den (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerifi gösterir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

555- تَكُونُ النُّبُوَّةُ فِيكُمْ مَا شَاءَ اللهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا ثُمَّ تَكُونُ خِلاَفَةٌ عَلَى مِنْهَاجِ النُّبُوَّةِ، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا اللهُ، ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا عَاضًّا مَا شَاءَ اللهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا جَبْرِيَّةً، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ إِذَا شَاءَ اللهُ أَنْ يَرْفَعُهَا، ثُمَّ تَكُونُ خِلاَفَةً عَلَى مِنْهَاجِ النُّبُوَّةِ.

---

[654] Tirmizî, Menâkıb, 16 (nr. 3663); İbn Mâce, Mukaddime, 11 (nr. 97); Ahmed, *el-Müsned*, 5/382, 399, 400; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6902.

[655] Ebû Davud, Sünnet, 9 (nr. 4637); Tirmizî, Fiten, 48 (nr. 2226); Ahmed, *el-Müsned*, 5/220, 221; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, nr. 1401, 1405; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 1141; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6965.

[656] Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, nr. 400.

"Sizlerin arasında nübüvvetin hükmü, Allah'ın dilediği kadar devam eder. Sonra Allah onu kaldırmayı dilediği zaman kaldırır. Bundan sonra nübüvvetin yolu üzere hilâfet gelir, bu da Allah'ın dilediği kadar devam eder. Sonra onu kaldırmayı dileyince Allah onu kaldırır. Bundan sonra ısırıcı meliklik gelir ve Allah'ın dilediği kadar devam eder. Daha sonra ceberut (zorba) meliklik (saltanat) devri olur ve Allah'ın dilediği kadar devam eder. Ardından Allah bunu kaldırmak dileyince kaldırır. Bundan sonra nübüvvet yolu üzere hilâfet devri gelir."

Bu sözlerden sonra Resûlullah (s.a.v) bundan sonra sustu. Ömer b. Abdülaziz (rh.a) hilâfete geçince, yanına biri girdi ve kendisine bu hadisi nakletti. Halife bundan çok büyük sevinç duydu ve bunu beğendi.[657]

Muhammed b. Sîrîn (rh.a), zaman zaman kendisine sorulan bazı içeceklerle ilgili olarak, "Bunu hidayet imamı Ömer b. Abdülaziz yasaklamıştır" derdi.[658]

Âlimler, sahâbeden diğerlerinin muhalefetine rağmen dört halifenin görüş birliğinde olmasının (icmâının), icmâ veya hüccet sayılıp sayılmayacağı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda İmam Ahmed'den iki görüş rivayet edilmiştir. Hanefî âlimlerinden Ebû Hâzim, Mu'tazıd döneminde zevi'l-erhâmın mirasçı olacağına hükmetmiş, dört halifeye muhalefet edenlerin görüşlerine itibar etmemiş ve bu hükmü ülkenin her tarafında geçerli olacak şekilde genelleştirmiştir.

Dört halifeden biri bir görüş belirtse, diğer üç halifeden biri buna muhalefet etmese, fakat sahâbeden başka biri muhalif bir görüş söylese; dört halifeden olanın görüşü başkalarının görüşüne tercih edilir mi edilmez mi?

Bu mesele karşısında da âlimler iki görüş belirtmiştir. İmam Ahmed'in ifadesine göre, râşid halifelerden olanın görüşü diğer sahâbelerin görüşüne tercih edilir.

---

657 Ahmed, *el-Müsned*, 4/273; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1588; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8960.

658 Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/257.

Hattâbî ve başkaları da böyle der. Seleften pek çoklarının sözü de buna delâlet etmektedir. Özellikle de Ömer b. Hattâb'ın (r.a) görüşü diğer sahâbenin görüşlerine tercih edilir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) onun hakkında şöyle buyurmuştur:

556- إِنَّ اللهَ جَعَلَ الْحَقَّ عَلَى لِسَانِ عُمَرَ وَقَلْبِهِ.

"Allah Teâlâ hakkı Ömer'in lisanı ve kalbi üzere kılmıştır."[659]

Ömer b. Abdülaziz (rh.a), onun verdiği hükümlere dayanır ve Resûlullah'ın (s.a.v), *"Allah Teâlâ hakkı Ömer'in lisanı ve kalbi üzere kılmıştır"* sözünü de buna delil olarak gösterirdi.

İmam Mâlik şöyle der:

"Ömer b. Abdülaziz (rh.a) der ki: Resûlullah (s.a.v) ve ondan sonra gelen râşid halifeler bir yol belirlediler. Bu yolu tutmak, Allah'ın kitabına sarılmak ve Allah'ın dinini güçlendirmek demektir. Hiç kimse bunun yerine başka bir şey koyamaz, değişiklik de yapamaz. Buna muhalefet edenlere itibar edilmez. Bu yolu tutanlar doğru yolu tutmuş olurlar. Bu yolu tutarak yardım isteyenler yardım görürler. Kim bu yolu terk eder, müminlerin yolundan başka bir yol tutarsa, Allah onu tuttuğu yolda kendi başına bırakır ve onu cehenneme yaslar. Orası ne kötü bir varış yeridir."[660]

Abdullah b. Abdülhakem, Mâlik'in şöyle dediğini nakleder: Ömer b. Abdülaziz'in bu sözdeki azmini çok beğenirim. Abdurrahman b. Mehdî de bu sözü Mâlik'ten rivayet etmiş, ancak onu Ömer b. Abdülaziz'den nakletmemiştir.

Halef b. Halife der ki: Ömer b. Abdülaziz'in insanlara okuduğu bir hutbeye şahit oldum. Hutbesinde şunları söyledi:

---

659 Ahmed, *el-Müsned*, 2/401; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 12/25; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6889.

660 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/686. Süyûtî, bunu İbn Ebû Hâtim'in tefsirinde rivayet ettiğini belirtir.

"İyi bilin ki, Resûlullah (s.a.v) ve iki arkadaşının ortaya koyduğu yol, yerine getirilmesi gereken bir görevdi. Biz o yola uyar, ondan başkasına bakmayız."[661]

Hz. Ömer'in Verdiği Hükümlerin Önemi

Ebû Nuaym, Arzeb el-Kindî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

557- إِنَّهُ سَيُحْدَثُ بَعْدِي أَشْيَاءُ، فَاجْتَهِدُوا إِلَى أَنْ تَلْزَمُوا مَا أَحْدَثَ عُمَرُ.

"Benden sonra pek çok yeni şey ortaya çıkarılacak. Bunlar içinde bana en sevimli olanı Ömer'in çıkardıklarını almanızdır."[662]

Hz. Ali (r.a), Hz. Ömer'in verdiği hükümleri ve fetvaları araştırır, "Ömer, işlerde hakkı takip eden biriydi" derdi.[663]

Eş'aş, Şa'bî'nin şöyle dediğini nakleder: "İnsanlar bir konuda ihtilâf etmişse, o konuda Ömer'in (r.a) nasıl hüküm verdiğine bak. Çünkü o, istişare etmeden hiçbir konuda hüküm vermemiştir."[664]

Mücâhid de şöyle der: "İnsanlar bir konuda görüş ayrılığına düşerse, o konuda Ömer'in (r.a) ne yaptığına bak ve onu al."

Eyyûb de Şa'bî'nin şöyle dediğini nakleder:

"Ümmet-i Muhammed'in icmâ ettiği konulara dikkat ediniz. Çünkü Allah Teâlâ, bu ümmetin dalâlet (yanlış, sapıklık) üzere icmâ etmesine izin vermez. Eğer ümmet bir konuda ihtilâf etmişse, o konuda Ömer b. Hattâb'ın (r.a) ne yaptığına bakın ve onu alın."

---

661 Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/298.

662 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/466.

663 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 12/32.

664 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 12/32.

İkrime'ye, ümmüveledin[665] hükmü soruldu. O da, câriyenin efendisinin ölümü ile ümmüveledin hürriyetine kavuşacağını söyledi. Kendisine, "Bu hükme nereden vardın?" diye sordular. Dedi ki: "Bu hükmü Kur'ân-ı Kerîm'den çıkardım. Çünkü Allah Teâlâ, '***Allah'a, Resûlü'ne ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin***[666] buyurmaktadır. Ömer de (r.a) emir sahibidir."[667]

Vekî' de şöyle der: Bir konuda Ömer ile Ali (r.anhümâ) aynı görüşte birleşirse, hüküm ona göredir.

İbn Mesud'un (r.a), Allah'ın adına yemin ederek şöyle dediği rivayet edilir: Sırât-ı müstakîm (doğru yol), Ömer'in (r.a) cennete girinceye (ölünceye) kadar üzerinde sebat ettiği yoldur.

Her hâlükârda, Hz. Ömer'in sahâbe-i kirâmı toplayıp üzerinde icmâ sağladığı konuların hak olduğu üzerinde şüphe yoktur. Sonradan gelenler bu konuda muhalefet etseler bile bu değişmez.

Miras konularından "avl"[668] hakkında ortaya çıkan muhalefeti buna örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre geriye mirasçı olarak sadece ölenin kocası ile annesi ve babası yahut hanımı ile annesi ve babası kalırsa; koca veya hanım mirastan payını aldıktan sonra, ölenin annesi de geriye kalanın tamamından üçte bir hisse alır.

Diğer bir örnek de şu konudaki hükümdür: Hac esnasında ihramlı iken hanımı ile ilişkiye giren kişi, haccın diğer rükünlerini yerine getirir; ayrıca bu haccı kazâ etmesi ve kurban kesmesi gerekir. Kaybolmuş kişi hakkında verdiği hüküm de böyledir. Ayrıca bu konuda diğer halifeler de kendisine muvafakat etmiştir. Bir defada üç talâk veren kişilerin talâklarını geçerli sayması ve hanımının kendisine haram olması hakkında verdiği hüküm; askerleri maaşa bağlaması ve bu ko-

---

665 Ümmüveled: İslâm hukukunda, efendisinden çocuğu olan câriye için kullanılan bir tabirdir.

666 Nisâ 4/59.

667 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/572. Süyûtî, bunu Saîd b. Mansûr'un rivayet ettiğini belirtir.

668 Avl: Açıklama için üçüncü cildin sonundaki sözlük kısmına bakınız.

nuda divan sistemini kurması; silâh gücüyle alınan yerlerdeki arazilerden haraç vergisi alması; ehl-i zimme ile kendisinin belirlediği şartlara göre zimmet akdi yapması ve buna benzer konuları örnek gösterebiliriz.

Hz. Ömer'in (r.a) sahâbeyi toplayarak bir konu üzerinde görüş birliği sağlaması ve o anda buna hiç kimsenin muhalefet etmemiş olmasının sıhhatine şu hadis-i şerif delildir:

558- رَأَيْتُنِي فِي الْمَنَامِ أَنْزِعُ عَلَى قَلِيبٍ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَنَزَعَ ذَنُوبًا أَوْ ذَنُوبَيْنِ، وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ، ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَاسْتَحَالَتْ غَرْبًا، فَلَمْ أَرَ أَحَدًا يَفْرِي فَرْيَهُ حَتَّى رَوِيَ النَّاسُ وَضَرَبُوا بِعَطَنٍ.

"Rüyamda kendimi bir kuyudan su çekerken gördüm. Derken Ebû Bekir geldi, bir veya iki kova çekti; kovaları zayıftı. Allah kendisini mağfiret buyursun. Sonra İbnü'l-Hattâb geldi ve kova daha büyük kovaya döndü. İnsanlar arasında onun yaptığını yapacak bir yiğit görmedim. Nihayet insanlar suya kandılar ve develerini ağıla kapattılar."

Diğer bir rivayette, *"... İnsanlar arasında İbnü'l-Hattâb gibi su çeken yiğit hiç görmedim"*, yine başka bir rivayette de, *"... Nihayet insanlar dönüp gittiler, havuz hâlâ fışkırıyordu"* şeklindedir.[669]

Bu hadis, Hz. Ömer'in işleri yerli yerine koymadan vefat etmediğine delâlet etmektedir. Hilâfetinin uzun sürmesi sebebiyle her şey yoluna girmiş, yerli yerine oturmuştur. Uzun süren görevi sırasında yeni ortaya çıkan hadiselerle ilgilenme ve onları çözüme kavuşturma imkânı bulmuştur. Halbuki Hz. Ebû Bekir iki seneden birkaç ay fazla hilâfet görevinde kalmıştı. Bu süre içinde de fetihlerle meşgul oldu. Savaşlar için ordular hazırlayıp gönderdi. Bu yüzden ortaya çıkan ye-

---

669 Buhârî, nr. 3664; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 17, 18, 19, (nr. 2392, 2393); Ahmed, *el-Müsned*, 2/368; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6898.

ni meselelerle ilgilenecek vakit bulamadı. Belki de, onun döneminde ortaya çıkan meseleler kendisine ulaştırma ve görüşü sorulmaya fırsat bulunamadığı için daha sonra halife olan Hz. Ömer'e soruldu. O da sorulara doğru cevaplar verdi ve insanların doğruyu bulmasına yardımcı oldu.

Eğer Hz. Ömer, bir konuda diğer insanlarla görüş birliği içinde değil de, o konuda kendisinin farklı bir görüşü var ise, bu konuda sahâbeden başkalarının da ona muhalif görüş belirtmeye yolu vardır. Dede ile birlikte erkek kardeşin mirasçı olması, kesin boşama meselelerinde olduğu gibi, bu konularda Hz. Ömer'in görüşü diğer bütün sahâbe için hüccet olmaz. Allah en doğrusunu bilir.

Râşid, Hidayet, Gâvî ve Dalalet Kelimelerinin Anlamı

Dört halifenin **râşid** (doğruyu bulmuş) olarak nitelenmesi, hakkı tanımaları ve onunla hükmetmeleri sebebiyledir. Buna göre "râşid" kelimesi "gâvî" kelimesinin zıddı olmaktadır. **Gâvî** kelimesi de, hakkın ne olduğunu bilen fakat buna aykırı biçimde hareket eden kişi demektir.

Rivayetlerden birinde geçen "mehdiyyîn" kelimesi de, Cenâb-ı Hakk'ın onları hakka yönelttiği ve onları haktan saptırmadığı anlamına gelir. Buna göre insanlar üç kısma ayrılmaktadır: Râşid (راشد), gâvî (غاوي) ve dâll (ضال).

- **Râşid.** Hakkı tanıyan ve ona tâbi olan kişi demektir.
- **Gâvî.** Hakkı tanıyan fakat ona tâbi olmayan kişidir.
- **Dâll.** Hakkı tanımayan kimse demektir.

Bu durumda râşid olan her kişi hidayet üzeredir. Tam hidayet üzere olan herkes de râşiddir. Çünkü hidayet, ancak hakkı tanımak ve onunla amel etmekle tam olarak gerçekleşir.

Hadis-i şerifte geçen, **"Ona azı dişlerinizle sımsıkı sarılın"** ifadesi, kuvvetli biçimde sarılmak gerektiğini belirtmek için kullanılmıştır. Çünkü insanın dişleri arasında en güçlü biçimde ısırmak azı dişleriyle gerçekleşir.

BİD'ATTAN SAKINMAK

Bid'at Nedir?

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Sonradan çıkma işlerden kaçının. Çünkü her bid'at sapıklıktır"** cümlesi, ümmetini sonradan ortaya çıkmış bid'atlara uymaktan sakındırmak içindir. **"Her bid'at sapıklıktır"** sözüyle de bu sakındırmayı daha güçlü bir şekilde belirtmiştir.

Bid'at ile kastedilen; sonradan ortaya çıkarılmış olan, şeriatta ona delâlet eden bir asıl bulunmayan şeylerdir. Eğer şeriatta ona delâlet eden bir asıl var ise, ortaya çıkarılan o şey her ne kadar sözlükte bid'at anlamına gelse de şeriata göre bid'at sayılmaz.

Sahîh-i Müslim'de Câbir'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

559- إِنَّ خَيْرَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللهِ وَخَيْرُ الْهُدَى هُدَى مُحَمَّدٍ ﷺ وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا. وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ.

"Resûlullah (s.a.v) hutbesinde şöyle derdi:

Sözlerin en hayırlısı Allah'ın kitabıdır. Yolların en hayırlısı da Muhammed'in (s.a.v) yoludur. İşlerin en şerlisi sonradan olanlarıdır. Her bid'at sapıklıktır."[670]

Tirmizî ve İbn Mâce, Kesîr b. Abdullah el-Müzenî'den, o babası vasıtasıyla dedesinden şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

560- مَنِ ابْتَدَعَ بِدْعَةَ ضَلَالَةٍ لَا يَرْضَاهَا اللهُ وَلَا رَسُولُهُ، كَانَ عَلَيْهِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ عَمِلَ بِهَا لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئًا.

"Her kim, Allah ve Resûlü'nün razı olmadığı sapıklık üzere olan bir bid'at çıkarırsa, o bid'at ile amel edenler kadar çıkaran kişiye gü-

---

670 Müslim, Cuma, 43 (nr. 867); Nesâî, Salâtü'l-Îdeyn, 22 (3/188-189); İbn Mâce, Mumakddime, 7 (nr. 45); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 10. Hadisin lafzı Müslim'e aittir.

nah vardır. Bununla birlikte amel edenlerin günahlarından da hiçbir şey eksilmez.'[671]

Ahmed, Gudayf b. Hâris es-Sümâlî'den şöyle rivayet eder:

"Abdülmelik b. Mervân bana adamını göndererek dedi ki:

Biz insanların iki konuda birliğini sağladık; cuma günü minberin eller üzerinde taşınarak musallaya çıkarılması ve sabah ile ikindiden sonra kıssa anlatmak. Ben de dedim ki:

Bana göre sizin bu yaptığınızın bid'attan bir farkı yok.[672] Bu toplantılarınızdan hiçbirine katılmayacağım. Çünkü Resûlullah (s.a.v),

561– مَا أَحْدَثَ قَوْمٌ بِدْعَةً إِلاَّ رُفِعَ مِثْلُهَا مِنَ السُّنَّةِ.

'Bir topluluk ne zaman bir bid'at ortaya çıkarırsa, ona karşılık mutlaka bir sünnet ortadan kaldırılmış olur' buyurmuştur.

---

671 Tirmizî, İlim, 16 (nr. 2677); İbn Mâce, Mukaddime, 15 (nr. 209).

672 Halife Mervân'ın önceki uygulamalara aykırı olarak yaptığı bu değişiklik kaynaklarda şöyle yer alır: Târık b. Şihâb nakleder:

"Bayram hutbesini okuma işini namazdan öne alanın ilki Mervân'dır. O, bu işe tevessül edince cemaatten biri ayağa kalkarak, 'Yanlış iş yapıyorsun, namazın hutbeden önce kılınması gerekir' dedi. Mervan,

'Artık o usul terkedildi' diyerek devam etmek istedi. Ebû Saîd el-Hudrî ortaya atılarak,

'Bu adam, üzerine düşen vazifeyi yaptı. Zira ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle söylediğini işittim:

Sizden kim (sünnetimize uymayan) bir münker (kötülük) görürse (seyirci kalmayıp) onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu kadarı imanın en zayıf mertebesidir."

Tirmizî'nin rivayetinde şöyle denir: *"Bir adam kalkarak ey Mervân, sünnete muhalefet ettin..."* dedi.

Ebû Davud şu ziyadeyi kaydeder: "*Sen bayram gününde minberi (musallaya) çıkardın. Halbuki daha önce bayramda minber çıkarılmazdı. Bir de hutbeyi namazdan öne aldın.*"

bk. Buhârî, Melâhim, 17 (nr. 4340); Müslim, İmân, 78 (nr. 49); Ebû Davûd; Salâtü'l-İdeyn, 248 (nr. 1140); Tirmizî, Fiten, 11 (nr. 2173); Nesâî, İmân, 17 (8/111); İbn Mâce, Fiten, 20 (nr. 4013).

Bu durumda sünnete sarılmak bid'at çıkarmaktan daha hayırlıdır."[673]

Buna benzer bir ifade Abdullah b. Ömer'in (r.anhümâ) sözü olarak da rivayet edilmiştir.

Her Bid'at Sapıklıktır

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Her bid'at sapıklıktır"** sözü, anlam yüklü özlü sözlerdendir. Hiçbir şey bunun dışında kalmaz. Bu yüzden, bu söz dinde büyük bir asıldır.

Bu söz, daha önce geçmiş olan, *"Her kim, şu işimizde (dinimizde aslı) bulunmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o reddedilir"*[674] hadisine benzemektedir.

Öyleyse, her kim yeni bir şey ortaya koyar ve dinde bir aslı bulunmadığı halde bunu dine nisbet ederse, ortaya konan şey geri sahibine döner. Ortaya konan bu yeni şey sapıklıktır ve din bundan berîdir. Bu yeniliğin itikadla ilgili yahut amelle ilgili konularda olması, zâhirî ya da bâtınî sözlerle alâkalı olması aynı değerdedir.

Bid'at-ı Hasene

Selefin bazı bid'atlar için bid'at-ı hasene (güzel bid'at) tabirini kullanması, bid'at kelimesini sözlük anlamında kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Onlar bu tabirdeki bid'at kelimesini şeriatın kınadığı anlamda kullanmıyorlar.

Teravih Namazı

Nitekim Hz. Ömer'in (r.a), teravih namazını imamla beraber camide kılma usulünü getirdiği zaman, dışarı çıkıp hepsinin birlikte namaz kıldığını görünce söylediği, "Şu bid'at ne güzel oldu!" sözü de bu

---

[673] Ahmed, *el-Müsned*, 4/105; Mervezî, *es-Sünne*, nr. 97; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 131; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 892; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/253.

[674] Bu hadis-i şerif, birinci ciltte geçen beş numaralı hadistir.

anlamdadır. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer bu bid'at ise, ne güzel bir bid'attır!"[675]

Yine rivayet edildiğine göre, Übey b. Kâ'b (r.a) Hz. Ömer'e, "Bu daha önce olmamıştı" demiş, Ömer de (r.a), "Biliyorum, fakat bu güzel oldu!" diye karşılık vermiştir. Yani, teravih namazı daha önceki zamanlarda bu şekilde kılınmamıştı. Ancak dinde bunun için dayanak oluşturacak bir asıl vardır.

Dinde bunun aslı şudur: Resûlullah (s.a.v) teravih namazını kılmaya teşvik eder ve insanları bu namazı kılmaya özendirirdi. Hz. Peygamber'in (s.a.v) zamanında sahâbe-i kirâm teravih namazını hem cemaatle hem de tek başlarına mescidde kılarlardı. Resûl-i Ekrem de ramazan ayında bir gece ashabı ile birlikte teravih namazını cemaatle kılmış, daha sonra, ümmetine farz olur endişesiyle cemaatle kılmaktan çekinmişti. Ancak Resûlullah'ın (s.a.v) vefatından sonra bu farz olma endişesi ortadan kalkmış olmaktaydı.[676]

Yine Resûlullah'ın (s.a.v), ramazanın son on gününün tek olan gecelerini ashabıyla birlikte namaz kılarak geçirdiği rivayet edilmiştir.[677]

Diğer bir asıl da şudur: Resûl-i Ekrem (s.a.v), râşid halifelerin sünnetine sarılmamızı emir buyurmuştur. Teravih namazını cemaatle kılmak da onun râşid halifelerinden birinin sünnetidir (uygulamasıdır). Ayrıca Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında bütün müslümanlar bunun üzerinde görüş birliği oluşturmuşlardır.

Cumanın İlk Ezanı

Bid'at-i haseneye diğer bir örnek de, cuma namazı için okunan ilk ezandır. Bu ilk ezan da, insanların buna duyduğu ihtiyaç üzerine Hz. Osman (r.a) tarafından ilâve edilmiştir.[678]

---

675 Buhârî, nr. 2010; Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/114.

676 Buhârî, nr. 2012.

677 Tirmizî, Savm, 81 (nr. 806); Ebû Davud, Salât, 318 (nr. 1375); Nesâî, Sıyâm, 4 (3/202).

Hz. Ali de (r.a) bunu kendi döneminde kabul etmiş ve bütün müslümanlar bunu uygulayagelmişlerdir. İbn Ömer'den (r.anhümâ), bu ezan için bid'at dediği rivayet edilmiştir.[679] Herhalde onun bid'at ile kastettiği şey babasının teravih namazı için söylemek istediği şey olsa gerektir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Mushaf (Kitap) Haline Getirilmesi

Sayfalar halinde bulunan Kur'ân-ı Kerîm'in tek bir kitap haline getirilmesi de diğer bir örnektir. Zeyd b. Sâbit (r.a) bu konuda duraksamış ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e, "Resûlullah'ın (s.a.v) yapmadığı bir şeyi siz nasıl yaparsınız?" demişti. Ancak daha sonra bunun müslümanların yararına bir iş olduğunu o da kabul etti ve Kur'ân-ı Kerîm'in toplanmasına muvafakat gösterdi.[680]

Zaten daha önce Resûlullah (s.a.v) vahyin yazılmasını emir buyurmuştu. Dolayısıyla ayrı ayrı yerlerde yazılı olmak ile bir yerde yazılı olmak arasında bir fark görülmemesi gerekir. Hatta hepsinin bir araya getirilmesi çok daha yararlı olmuştur.

Yine Hz. Osman'ın (r.a), bütün müslümanları bir tek Kur'ân-ı Kerîm nüshası üzere toplaması ve ümmetin tefrikaya düşmesi endişesi ile bir nüsha dışında kalanların yok edilmesi de bu yönde bir örnektir. Hz. Osman'ın bu uygulamasını Hz. Ali (r.a) ve sahâbenin çoğunluğu güzel bulmuştur. Bu da ümmetin maslahatına olmuştur. Hatta bu uygulama maslahatın ta kendisidir.

Zekâtı vermeyenlere karşı Hz. Ebû Bekir'in savaş açması da böyledir. Hz. Ömer ve diğer bazı sahâbe bu konuda duraksamış, ancak Hz. Ebû Bekir, yaptığı işin dinde dayandığı temeli onlara gösterince, diğerleri de onun görüşüne katılmışlardı.

---

678 Buhârî, nr. 912; Ebû Davud, Salât, 225 (nr. 1087); Tirmizî, Salât, 372 (nr. 516); Nesâî, Cuma, 15 (3/100); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 96 (nr. 1135); Ahmed, *el-Müsned*, 3/450; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1673.

679 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/140.

680 Buhârî, nr. 4986; Tirmizî, Tefsir, 10 (nr. 3103); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4506.

Belli Günlerde Dersler Yapmak

Bir diğer konu da kıssalar anlatarak ders yapmaktır. Daha önce, bunun bid'at olduğu hakkında Gudayf b. Hâris'in sözünü nakletmiştik. Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Belli vakitlerde ders yapmak bid'attır, ama ne güzel bid'attır! Bu derslerde nice kabul görmüş dualar, nice giderilmiş hacetler, nice istifade etmiş kardeşler var."

Bu derslerin toplum tarafından belli zamanlarda yapılması, onları endişeye sevkederek bunun bid'at olduğu sonucuna götürmüş. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.v), cuma ve bayram hutbeleri dışında böylesine düzenli olarak belli vakitlere hasredilmiş ders ve vaazları yoktu. Hz. Peygamber ara sıra nasihatlerde bulunurdu. Yahut nasihat verme gereğine inandığı bir hadise gerçekleştiği zamanlarda buna başvururdu. Sonra sahâbe-i kirâm, Resûlullah'ın (s.a.v) bu uygulamasından farklı olarak sohbet ve nasihat için belli vakitler tayin ettiler. Nitekim İbn Mesud'un (r.a), dostlarına her perşembe günü dersler yaptığını daha önce belirtmiştik.

Sahîh-i Buhârî'de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir: "İnsanlara her cuma günü bir defa vaaz ve nasihatte bulun. Bunu kabul etmezsen iki defa yap, daha fazla yapmak istersen üçe çıkar, ama insanları bıktırma."[681]

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden yapılan bir rivayette, onun da Medine'de bulunan kıssacı ve nasihat ehline buna benzer bir tavsiyede bulunduğu görülür.[682]

Yine onun, Ubeyd b. Umeyr'e şöyle dediği rivayet edilir: "İnsanlara bir gün ders yap, bir gün de onları rahat bırak, onlari bıktırma."[683]

Abdullah b. Ömer'in de (r.anhümâ) kıssacılara, her üç günde bir defa kıssa anlatmalarını emrettiği söylenir. Rivayet edildiğine göre kıssacıya şöyle demiştir: "İnsanların biraz dinlenmesine izin ver, on-

---

681 Buhârî, nr. 6337.

682 Ahmed, *el-Müsned*, 6/217; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 54; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10199.

683 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/463-464.

lara ağır yük yükleme. Cumartesi ve çarşamba günleri kıssa anlatmayı bırak."

Sonradan Çıkan Bazı İhtilâflı Konular

Hâfız Ebû Nuaym[684] isnadıyla İbrahim b. Cüneyd'den Harmele b. Yahya'nın şöyle dediğini nakleder: İmam Şâfiî'nin (rh.a) şöyle söylediğini işittim:

"Bid'at iki çeşittir: Övgüye değer olan bid'at (bid'at-ı mahmûde) ve yerilen bid'at (bid'at-ı mezmûme). Sünnete uygun olan bid'at övgüye değer olan, sünnete aykırı olan da yerilen bid'attır." İmam Şâfiî, Hz. Ömer'in (r.a) "Bu ne güzel bir bid'at oldu!" sözünü delil olarak almıştır.

İmam Şâfiî'nin (rh.a) burada söylemek istediği şey, bizim de daha önce söylemiş olduğumuz husustur. Yani yerilen bid'at, kendisi için dinde temel oluşturacak bir asıl bulunmayan bid'attır. Dinde mutlak anlamda bid'at denilince bid'atın bu kısmı kastedilir. Övgüye değer olan bid'at ise sünnete uygun olandır. Yani kendisi için sünnette temel oluşturacak bir asıl bulunan bid'attır. Bu ise, sünnete uygun olması sebebiyle, dinî anlamda değil sözlük (yeni olmak) anlamında bid'attır.

İmam Şâfiî'den (rh.a), bu sözü açıklayan başka bir söz daha nakledilmiştir. Der ki: "Yenilikler iki kısımdır: Kitap, sünnet, eser ve icmâya aykırı olarak ortaya çıkmış olan yenilikler. Bid'atın bu kısmı sapıklıktır. Yukarıda sayılanlardan herhangi birine aykırı olmadan hayır yolunda yapılan yeniliklere gelince, bu tür yenilikler yerilen kısma girmez."[685]

Daha sonra pek çok hadise cereyan etmiştir. Bunlar hakkında âlimler, bunların bid'at-ı hasene mi yoksa bid'at-ı seyyie mi olduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Bunlardan biri, Resûlullah'ın (s.a.v) hadislerinin yazılması konusudur. Hz. Ömer ve sahâbenin bir kısmı buna karşı çıkarken, çoğun-

---

684 Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/113.

685 Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, 1/468-469.

luk yazılmasına ruhsat vermiştir. Buna delil olarak da, hadislerin yazılmasına ruhsat veren hadisleri göstermişlerdir.

Diğer bir konu da, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin tefsir edilmesi konusudur. Âlimlerden bir kesim bunu kerih görürken büyük çoğunluk buna ruhsat vermiştir.

Helâl-haram ve benzeri konulardaki görüşlerin yazılması, muâmelât ve kalbin amelleri hakkında sahâbe ve tâbiînden nakledilmeyen şeylerin yazılması meselesi de bunlardan biridir. İmam Ahmed, bunların çoğunu kerih görürdü.

Selef-i sâlihinin yaşadığı zaman ile günümüz arasında çok uzun bir zaman dilimi geçmiş olduğundan, seleften nakledilen ilimlerin yazı ile kayda geçirilmesi bir zorunluluktur. Böylece onların zamanında hangi ilimlerin mevcut olduğunu, nelerin sonradan ortaya çıkmış olduğunu da bilmiş oluruz. Bunun sayesinde nelerin sünnet ve nelerin bid'at olduğu bilinir.

İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediği nakledilir: "Bugün siz fıtrat üzere bulunuyorsunuz. İleride sizler de başkaları da yeni şeyler ihdas edecekler. Bir yenilik gördüğünüz zaman üzerinize düşen şey, ilk önceki hidayete sarılmanızdır."[686] İbn Mesud (r.a) bunu râşid halifeler devrinde söylemiştir.

İbn Mehdî, İmam Mâlik'in (rh.a) şöyle dediğini nakleder:

"Hevâya dayanan bu tür görüşler Resûlullah (s.a.v), Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.anhüm) dönemlerinde yoktu."[687]

İmam Mâlik, hevâya dayalı sözlerle inançla ilgili olarak ortaya çıkmış Hâricîler, Râfızîler, Mürcie vb. fırkaları kastediyordu. Bunlardan bazıları müslümanları tekfir ederek kanlarını ve mallarını mubah sayıyordu. Bir kısmı bazı müslümanların cehennemde ebedî kalacağını söylüyordu. Bazıları ise, ümmetin önderi ve önemli şahsiyetlerini fâsıklıkla itham etmekteydi. Bazıları da bunun tam tersine iddialar ileri

---

686 Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *es-Sünne*, nr. 80.

687 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/253.

sürerek, tevhid ehli olduktan sonra günah ve isyanların insana zarar vermeyeceğini veya bunların cehennemi girmeyeceğini ileri sürüyordu.

Bunlar içinde en çetin olanı, Allah Teâlâ'nın fiilleri kazâ ve kaderi hakkında söylenmiş olan sözlerdir. Bazıları kazâ ve kaderi inkâr etmiş, bu davranışlarıyla da Allah'ı zulmetmekten tenzih ettiklerini ileri sürmüşlerdir.

Bundan daha ağır olanı ise, Allah Teâlâ'nın zâtı ve sıfatları hakkında söylenen sözlerdir. Halbuki Resûlullah (s.a.v), sahâbe ve onlara en güzel biçimde uymuş olanlar bu konuda hiçbir şey söylememiştir. Bir kesim, kitap ve sünnette vârid olan pek çok sıfat ve fiilleri reddetmiş; bunu da Allah Teâlâ'yı tenzih için aklın bir gereği olarak yaptıklarını ileri sürmüşlerdir. Reddettikleri sıfatların kabul edilmesi halinde Allah Teâlâ'nın, mahlûkatın sahip olduğu sıfatlara sahip olduğu sonucunun çıkacağını iddia etmişlerdir. Oysa bu sıfatların reddi ve kabulü hakkında bu ümmetin ilk nesilleri bir şey söylememişlerdi.

Sahâbe ve tâbiîn asrından sonra yine bu ümmet içinde ortaya çıkan hususlardan biri de sırf re'ye (akla) dayalı olarak helâl ve haram konusunda söz söylemektir. Bu kimseler, sünnetle gelen pek çok şeyi akla ve akla dayanan kıyaslara aykırı gördükleri gerekçesiyle reddetmişlerdir.

Sonradan ortaya çıkan bir diğer husus da, "hakikat" adına "keşif" ve "zevk" ile söylenmiş sözlerdir. Bu kimseler "hakikat" ile "şeriat"ın birbirine zıt olduğunu, muhabbetle birlikte tek başına "mârifet"in yeterli olacağını ileri sürerler. İddialarına göre, amellere bir ihtiyaç yoktur, hatta bunlar kişi için bir perdedir. Şeriat, sadece sıradan halk için gereklidir. Hatta bu taife, Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfatları hakkında da buna benzer sözler söylemişlerdir. Onların bu sözlerinin kesin olarak yanlış olduğu kitap, sünnet ve ümmetin selefinin icmâyla rahatlıkla anlaşılabilir. Allah Teâlâ dilediğini doğru yola iletir.

Yirmi Dokuzuncu Hadis

CENNETİN YOLLARI, İSLÂM'IN BAŞI, ZİRVE NOKTASI ve DİREĞİ

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ ﷺ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ وَيُبَاعِدُنِي عَنِ النَّارِ. قَالَ: لَقَدْ سَأَلْتَ عَنْ عَظِيمٍ، وَإِنَّهُ لَيَسِيرٌ عَلَى مَنْ يَسَّرَهُ اللهُ عَلَيْهِ؛ تَعْبُدُ اللهَ لاَ تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلاَةَ، وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَتَصُومُ رَمَضَانَ، وَتَحُجُ الْبَيْتَ.

ثُمَّ قَالَ: أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى أَبْوَابِ الْخَيْرِ؟ اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ، وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ، وَصَلاَةُ الرَّجُلِ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ، ثُمَّ تَلاَ: ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ﴾ حَتَّي بَلَغَ: ﴿يَعْمَلُونَ﴾

ثُمَّ قَالَ: أَلاَ أُخْبِرُكَ بِرَأْسِ الْأَمْرِ وَعَمُودِهِ وَذِرْوَةِ سَنَامِهِ؟ قُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: رَأْسُ الْأَمْرِ الإِسْلاَمُ وَعَمُودُهُ الصَّلاَةُ وَذِرْوَةِ سَنَامِهِ الْجِهَادُ.

ثُمَّ قَالَ: أَلاَ أُخْبِرُكَ بِمَلاَكِ ذَلِكَ كُلِّهِ؟ قُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَأَخَذَ بِلِسَانِهِ ثُمَّ قَالَ: كُفَّ عَلَيْكَ هَذَا! قُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، وَإِنَّا لَمُؤَاخَذُونَ بِمَا نَتَكَلَّمُ بِهِ؟ فَقَالَ: ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ يَا مُعَاذُ، وَهَلْ يَكُبُّ النَّاسَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ، أَوْ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ إِلاَّ حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ.

Muâz b. Cebel'den (r.a) rivayet edilir:

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, cennete girmemi sağlayacak ve cehennemden uzaklaştıracak bir amel bildir!' Buyurdular ki:

'Büyük bir iş hakkında soru sordun! Bununla birlikte, Allah Teâlâ'nın kolaylaştırdığı kimseler için bu gerçekten çok kolaydır! Hiçbir şeyi O'na ortak koşmadan Allah'a ibadet edersin, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirsin, ramazan orucunu tutar ve beyti haccedersin.'

Sonra şöyle buyurdu:

'Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç kalkandır, suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka da günahları söndürür. Bir de gecenin ortasında kişinin kalkıp namaz kılması.'

Sonra şu âyeti okudu: '*Korkuyla ve umutla Rab'lerine yalvarmak üzere* (*ibadet ettikleri için*)*, vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.*[688]

Ardından şöyle buyurdu:

---

688 Secde 32/16-17.

'Sana işin başını, direğini ve en zirve noktasını bildireyim mi?' Ben,

'Evet bildir ey Allah'ın Resûlü!' deyince buyurdu ki:

'İşin başı İslâm, direği namaz ve zirve noktası cihaddır.' Sonra buyurdu ki:

'Sana bütün bunların temelini bildireyim mi?' Ben,

'Evet, bildir ey Allah'ın Resûlü!' deyince, eliyle dilini tuttu ve,

'Buna sahip ol' buyurdu. Ben,

'Ey Allah'ın Resûlü! Konuştuklarımızdan dolayı da sorgulanacak mıyız?' dedim. Buyurdu ki:

Hay anası seni kaybedesice! İnsanların yüzüstü yahut burunları üzeri cehenneme sürüklenmelerinin sebebi dilleriyle kazandıklarından başka bir şey midir ki?"[689]

CENNET YOLU

"Bana, cennete girmemi sağlayacak ve cehennemden uzaklaştıracak bir amel bildir!"

Bu soru, sahâbe-i kirâmdan pek çoğu tarafından Resûlullah'a (s.a.v) sorulmuştur. Biz bu sorunun daha önce Ebû Hüreyre, Ebû Eyyûb (r.anhümâ) ve başkaları tarafından değişik vecihlerden Resûlullah'a (s.a.v) sorulmuş olduğunu, Peygamber Efendimiz'in de buna, Muâz'ın (r.a) hadisinde geçen sözlere benzer sözlerle cevap verdiğini belirtmiştik. Bunu yirmi iki numaralı hadisin şerhinde nakletmiştik.

---

689 Tirmizî, İmân, 8 (nr. 2616); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3973); Ahmed, *el-Müsned*, 5/230, 236, 237, 245; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20303; İbn Ebû Şeybe, *el-İmân*, nr. 1, 2; Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 1090; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 560; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/20; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/200, 291, 304, 305; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/412-413; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 214.

Cennet Amellerin Karşılığı mıdır?

İmam Ahmed'in Muâz'dan (r.a) yaptığı bir rivayet şöyledir: *"Dedim ki:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Beni hasta eden, dertlere düşüren ve kedere sevkeden bir şeyi sormak istiyorum.' Resûlullah (s.a.v),

'Ne istiyorsan sor' buyurdu. Ben dedim ki:

Benim cennete girmemi sağlayacak ameli bana bildir. Sana bundan başka bir şey sormayacağım."

Bu sözler, Muâz b. Cebel'in (r.a) sâlih amellere ne kadar önem verdiğini gösterdiği gibi amellerin cennete girmenin de sebebi olduğuna delildir.

Nitekim yüce Allah (c.c) şöyle buyurur:

"İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur."[690]

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v),

562- لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ أَحَدٌ مِنْكُمْ بِعَمَلِهِ.

"Sizden hiçbiriniz asla ameliyle cennete giremez!"[691] sözüyle ne kastettiğine gelecek olursak, -Allah en doğrusunu bilir- bundan maksat şu olsa gerek:

Eğer Allah Teâlâ, kulun işlediği ameli lutfu ve rahmetiyle onun cennete girmesi için bir sebep kılmasa, işlenen amel kendi başına kulun cennete girmesini hak ettirecek değildir. Kaldı ki, o amelin kendisi bile kula Allah Teâlâ'nın bir lutfu ve ihsanıdır. Demek ki cennet de, ona girmeyi sağlayan bütün sebepler de hep Allah'ın birer lutfu ve rahmetinin eseridir.

---

690 Zuhruf 43/72.

691 Buhârî, nr. 5673; Müslim, Sıfatü'l-kıyamet, 71-75 (nr. 2816); Ahmed, *el-Müsned,* 2/451; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 348.

Büyük Mesele

Hadis-i şerifte geçen, **"Büyük bir iş hakkında soru sordun!"** ifadesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi yirmi iki numaralı hadiste de geçmişti. Buradaki hadis-i şerifte geçen soruya benzer bir soru soran birine Resûlullah (s.a.v) şöyle demişti:

"Keşke kısa bir soru sorsaydın! Gerçekten (cevabı) büyük ve uzun bir mesele sordun..."[692]

Resûlullah'ın (s.a.v), soru soran kişiye böyle cevap vermesinin sebebi şuydu: Cennete girmek ve cehennem ateşinden kurtulmak gerçekten çok büyük bir iştir. Bunun için kitaplar inmiş ve peygamberler gönderilmiştir.

"Resûl-i Ekrem (s.a.v) adamın birine,

'Namaz kıldığında nasıl dua ediyorsun?' diye sordu. Adam da,

'Allah Teâlâ'dan cenneti istiyor ve cehennemden de O'na sığınıyorum. Ben ne sizin ne Muâz'ın yaptığı gibi mükemmel dua ediyorum' dedi.

Bu sözlerle Muâz'ın ibadet ve duaya olan düşkünlüğüne ve bu uğurda gösterdiği üstün gayrete işaret etmek istiyordu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Zaten bizler de onun (cennete girmek ve cehennemden kurtulmak) için dua ediyoruz' buyurdu." Başka bir rivayete göre şöyle buyurdu:

"Benim mırıldanmam da Muâz'ın mırıldanması da, Allah Teâlâ'dan cennete girmek ve cehennemden O'na sığınmaktan başka bir şey için midir ki?"[693]

---

692 Ahmed, *el-Müsned,* 3/472; 6/383, 384; Taberânî, *el-Kebîr,* 19/473, 5478; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned,* 4/86-87; Heysemî, *ez-Zevâid,* nr. 121.

Hadisin tam metni için yirmi iki numaralı hadisin şerhine bakınız.

693 İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 26, Dua, 4 (nr. 910, 3847); Ebû Davud, Salât, 127 (nr. 792); Ahmed, *el-Müsned,* 3/474; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 868.

Başarı Allah'tandır

"Bununla birlikte, Allah Teâlâ'nın kolaylaştırdığı kimseler için bu gerçekten çok kolaydır."

Hadis-i şerifte geçen bu ifade, başarının bütünüyle Allah Teâlâ'nın elinde bulunduğuna işaret etmektedir. O kime hidayeti kolaylaştırırsa, o kişi hidayet yolunu bulur. O'nun kolaylaştırmadığı kimseler için hidayet yolunu bulmak mümkün olmaz. Nitekim yüce Rabbimiz şöyle buyurur:

"Artık kim verir ve sakınırsa ve en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız** (onda başarılı kılarız)**. Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar ve en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız."[694]

Resûlullah da (s.a.v) şöyle buyurur:

"Çalışın, herkes ne için yaratılmış ise, kendisine o iş kolaylaştırılır. Saîd (iyi) kişilere saadet ehlinin amelleri kolaylaştırılır. Şakî (bedbaht, kötü) kimselere de bedbaht olacak kişilerin amelleri kolaylaştırılır." Bu sözlerden sonra Resûlullah (s.a.v) yukarıdaki âyetleri okudu.[695]

Resûl-i Ekrem (s.a.v) yaptığı dualarda şöyle derdi: *"Allahım! Beni hidayete ilet ve hidayet yolunu benim için kolaylaştır."*[696]

Cenâb-ı Hak (c.c), Musa'nın (a.s) şöyle dediğini bizlere bildirmektedir:

"Musa: Rabbim, dedi, yüreğime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır."[697]

---

694 Leyl 92/5-10.

695 Buhârî, nr. 1362; Müslim, Kader, 6 (nr. 2647); Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4694); Tirmizî, Kader, 3 (nr. 2136); İbn Mâce, Mukaddime, 10 (nr. 78); Ahmed, *el-Müsned*, 1/82; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 334, 335.

696 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 664, 665; Ebû Davud, Salât, 360 (nr. 1510); Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 16 (nr. 3551); İbn Mâce, Dua, 2 (nr. 3830); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 607; Ahmed, *el-Müsned*, 1/227; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/519-520; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 947, 948.

697 Tâhâ 20/25-26.

İbn Ömer (r.anhümâ), "Allahım, kolay olanı (hidayeti) bana kolaylaştır, beni zor olandan koru" diye dua ederdi.

Daha önce geçmiş olan hadis-i şerifin şerhinde, cennete girmenin, İslâm'ın şu beş şartını yerine getirmeye bağlanmış olduğunu söylemiştik: Tevhid (kelime-i şehadet), namaz, zekât, oruç ve hac.

Nâfile İbadetlerin Önemi

"Sana hayır kapılarını göstereyim mi?"

Resûlullah (s.a.v), cennete girmenin farz olan ibadetleri yerine getirmeye bağlı olduğunu belirttikten sonra, bu sözleri ile, nâfile ibadetler arasında hayır kapılarının neler olduğunu işaret buyurdular. Çünkü bilindiği gibi, Allah dostları içinde en üstün olanı, O'na en fazla yaklaşmış olandır. Allah'a yaklaşmanın yolu da, farzları eda ettikten sonra nâfile ibadetleri işlemektir.

Oruç

"Oruç kalkandır."

Bu söz, Resûlullah'tan (s.a.v) değişik vecihlerden rivayet edilmiştir. Bunu *Sahîhayn* Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder.[698] İmam Ahmed de şu ziyade ile tahrîc eder:

"Oruç kalkandır ve cehenneme karşı kale içinde kaledir."[699]

Osman b. Ebü'l-Âs, Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

"Oruç, cehenneme karşı kalkandır; tıpkı sizin savaşta kullandığınız kalkan gibi."[700]

Câbir de (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[698] Buhârî, nr. 1894; Müslim, Sıyâm, 162 (nr. 1151); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3416, 3417.

[699] Ahmed, *el-Müsned*, 2/402; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7607.

[700] İbn Mâce, Sıyâm, 1 (nr. 1639); Nesâî, Sıyâm, 43 (4/167); Ahmed, *el-Müsned*, 4/22; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3649.

"Rabbimiz Azze ve Celle şöyle buyurur: Oruç, kulun cehenneme karşı korunduğu bir kalkandır."[701]

Ahmed ve Nesâî, Ebû Ubeyde'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Oruçlu (onu bunu çekiştirerek) sevabını gidermediği sürece oruç kalkandır."[702]

Hadiste geçen "sevabını gidermedikçe" sözünden kastedilen kötü söz ve benzeri şeylerdir. Nitekim *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

563- اَلصِّيَامُ جُنَّةٌ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ صَوْمِ أَحَدِكُمْ فَلَا يَرْفُثْ وَلَا يَفْسُقْ وَلَا يَجْهَلْ فَإِنِ امْرُؤٌ سَابَّهُ فَلْيَقُلْ: إِنِّي امْرُؤٌ صَائِمٌ.

"Oruç kalkandır. Oruçlu olduğunuz gün kötü söz söylemeyin, cahillik yapmayın. Biri kendisine söverse, 'Ben oruçluyum' desin."[703]

Seleften biri şöyle der: Onu bunu çekiştirmek orucun sevabını giderir. İstiğfar da orucu onarır. Sevabı gitmiş bir oruç ile kalmak istemeyen kişi buna dikkat etsin!

İbnü'l-Münkedir der ki: Oruçlu kişi, gıybet yaptığı zaman orucunu parçalamış olur. İstiğfar edince de onu onarmış olur.

Taberânî, Ebû Hüreyre'den *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

564- إِنَّ الصِّيَامَ جُنَّةٌ مَا لَمْ يَخْرِقْهَا. قِيلَ: بِمَ يَخْرِقُهُ؟ قَالَ: بِكَذِبٍ أَوْ غِيبَةٍ.

701 Ahmed, *el-Müsned*, 3/396; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 5077.

702 Nesâî, Sıyâm, 43 (4/167); Ahmed, *el-Müsned*, 1/195, 196; Dârimî, *es-Sünen*, 2/15.

703 Buhârî, nr. 1894; Müslim, Sıyâm, 163 (nr. 1151); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3416, 3417.

"Oruç, onu parçalamadığınız takdirde kalkandır.

'Onu parçalayan şey nedir?' diye sorulunca,

'Yalan ve gıybet' diye karşılık verdi."[704]

Kalkan; kişiyi koruyan şeydir. Kalkan, savaşta kişiyi darbelerden koruduğu gibi, oruç da dünyada sahibini günahlara karşı korur. Tıpkı şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz."[705]

Oruç kişi için dünyada günahlara karşı kalkan olunca, âhirette de cehenneme karşı kalkan olmuş olur. Eğer dünyada iken günahlara karşı kalkan durumunda olmazsa, âhirette de cehenneme karşı kalkan olamaz.

İbn Merdûye, Hz. Ali'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Allah Teâlâ, Zekeriyya oğlu Yahya'yı (a.s) İsrâiloğulları'na beş kelime ile gönderdi..."

Hadiste şu ifadeler de vardır:

"... Allah Teâlâ sizlere oruç tutmanızı emir buyuruyor. Bunun misali şuna benzer: Bir kişi düşmanının üzerine yürüyor ve kalkanını da yanına almıştır. Düşman hangi taraftan gelirse gelsin korkmaz."

Bu hadis başka bir vecihten de Hz. Ali'den *mevkuf* olarak rivayet edilmiştir. Bu rivayette şu ifadeler yer alır:

"Orucun misali şuna benzer: İnsanlar, silâhlarını çekerek adamın birine saldırırlar. Ancak (kalkanı bulunduğu için) düşman silâhla-

---

704 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 5012. Heysemî, bunu Taberânî'nin *Evsat*ında rivayet ettiğini belirtir.

705 Bakara 2/183.

rının adama asla erişemediğini anlarlar. İşte oruç da böyle bir kalkandır."[706]

Sadaka Günahları Söndürür

"Sadaka, tıpkı suyun ateşi söndürdüğü gibi günahları söndürür."

Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu sözü de daha başka vecihlerden rivayet edilmiştir. Tirmizî ve İmam Ahmed, Kâ'b b. Ucre'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

565- اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ حَصِينَةٌ وَالصَّدَقَةُ تُطْفِيءُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِيءُ الْمَاءُ النَّارَ.

"Oruç sapasağlam bir kalkandır. Sadaka ise, suyun ateşi söndürdüğü gibi günahları söndürür."[707]

Bu mânada Taberânî ve başkaları Enes'ten (r.a) *merfû* olarak rivayette bulunmuşlardır.

Tirmizî ve İbn Hibbân *Sahîh*'inde Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

566- إِنَّ صَدَقَةَ السِّرِّ لَتُطْفِيءُ غَضَبَ الرَّبِّ وَتَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ.

"Gizli sadaka Rabb'in öfkesini söndürür ve kişiyi kötü ölümden korur."[708]

---

706 Süyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 1/459; Müttakî-i Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44174; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6233. Süyûtî, bunu Ebû Hamid Bezzâr'a nisbet eder. Müttakî-i Hindî de, Askerî'nin *el-Mevâiz*'de ve Ebû Nuaym'ın rivayet ettiğini belirtir.

707 Tirmizî, Salât, 433 (nr. 614); Ahmed, *el-Müsned*, 3/399; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/212; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1723.

708 Tirmizî, Zekât, 28 (nr. 664); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3298, 3309; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 947; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 1271, 1304.

Rivayet edildiğine göre, Ali b. Hüseyin, gece sırtında ekmek taşır ve gece karanlığında vermek için yoksul kimseleri araştırır ve şöyle derdi:

"Gece karanlığında verilen sadaka Rabb'in öfkesini söndürür."[709]

Nitekim Allah Teâlâ (c.c) bu hususta şöyle buyurur:

*"**Eğer sadakaları** (zekât ve benzeri hayırları) **açıktan verirseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir.**"*[710]

Bu âyet-i kerime de göstermektedir ki, ya gizli ve açık mutlak mânada sadak günahlara kefâret olmakta ya da gizli sadaka kefâret olmaktadır.

Gece Namazı

"... Ve gecenin ortasında kişinin kıldığı namaz..."

Hadis-i şerifte geçen bu cümlesinin anlamı şudur: Gece kılınan namaz da tıpkı sadaka gibi Rabb'in öfkesini söndürür. Buna, İmam Ahmed'in Urve b. Nezzâl vasıtasıyla Muâz b. Cebel'den (r.a) rivayet ettiği şu hadis delâlet eder:

"Resûlullah (s.a.v) ile birlikte Tebük Savaşı'ndan dönüyorduk."

Sonra bu hadisi zikreder. Orada şu ifade yer alır: "Oruç kalkandır. Sadaka ve kişinin gecenin ortasında kıldığı namaz hatalarına kefâret olur."[711]

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[709] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/135-136.

[710] Bakara 2/271.

[711] Ahmed, *el-Müsned*, 5/237.

567- أَفْضَلُ الصِّيَامِ بَعْدَ رَمَضَانَ شَهْرُ اللهِ الْمُحَرَّمُ، وَأَفْضَلُ الصَّلاَةِ الْمَكْتُوبَةِ قِيَامُ اللَّيْلِ.

"Ramazan orucundan sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan muharremde tutulan oruçtur. Farz namazdan sonra en faziletli namaz gece (teheccüd) namazıdır."[712]

Sahâbe-i kirâmdan bir topluluğun şöyle dediği nakledilir: "İnsanlar, gündüz işledikleri günahlarla yanıp tutuşurlar. Her bir farz namazı kılmak için kalktıklarında günahlarını söndürürler."

Bu söz, değişik vecihlerden *merfû* olarak da rivayet edilmiştir, ancak hepsi hakkında söz söylenebilir.

Gece namazı da, tıpkı farz namazlar gibi hatalara kefâret olur. Çünkü teheccüd namazı nâfile namazların en faziletli olanıdır. Tirmizî'de Bilâl'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

568- عَلَيْكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ فَإِنَّهُ دَأْبُ الصَّالِحِينَ قَبْلَكُمْ، وَإِنَّ قِيَامَ اللَّيْلِ قُرْبَةٌ إِلَى اللهِ ﷻ وَمَنْهَاةٌ عَنِ الإِثْمِ وَتَكْفِيرٌ لِلسَّيِّئَاتِ وَمَطْرَدَةٌ لِلدَّاءِ عَنِ الْجَسَدِ.

"Gece namazını kılmaya devam edin. Çünkü bu, sizden önceki sâlih kişilerin geleneğidir. Ayrıca gece namazı Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya yakınlaşma vesilesi olduğu gibi günahlardan uzaklaştırıcı, kötülüklere kefâret ve hastalıkların bedenden kovulmasını temin eder."

Bu hadisin bir benzerini Ebû Ümâme (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet etmiştir. Bu rivayet Bilâl'in (r.a) rivayetinden daha sahîhtir. İbn

[712] Müslim, Sıyâm, 202, 203 (nr. 1163); Ebû Davud, Savm, 55 (nr. 2429); Tirmizî, Salât, 351 (nr. 483); İbn Mâce, Sıyâm, 43 (nr. 1742); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1695.

Huzeyme ile Hâkim *Sahîh*'lerinde bu hadisi Ebû Ümâme'den rivayet etmişlerdir.[713]

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Gece kılınan namazın gündüz kılınan namaza üstünlüğü, gizli verilen sadakanın açıktan verilen sadakaya üstünlüğü gibidir." Ebû Nuaym bunu *merfû* hadis olarak rivayet etmiştir, *mevkuf* olan rivayet daha sahîhtir.[714]

Daha önce, gizli verilen sadakanın hataları ve Rabb'in öfkesini söndürdüğünü belirtmiştik. İşte gece namazı da bunun gibidir.

*"Ardından, '**Korkuyla ve umutla Rab'lerine yalvarmak üzere** (ibadet ettikleri için), **vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez**'[715] âyetini okudu..."* sözünün anlamı şudur: Resûlullah (s.a.v), gece namazının faziletini zikredince, bu namazın faziletini açıklamak için bu iki âyet-i kerimeyi okumuştur.

Namaz Kılmayı Beklemek

Enes'ten (r.a) rivayet edildiğine göre bu âyet-i kerime, yatsı namazını kılmak için beklemek hakkında inmiştir. Bunu Tirmizî tahrîc etmiş ve hadisin *sahîh* olduğunu söylemiştir.

Bu âyetle ilgili olarak onun şöyle dediği de rivayet edilir: "Sahâbe-i kirâm akşam ile yatsı arasında nâfile namaz kılarlardı." Bunu Ebû Davud tahrîc etmiştir.[716] Buna benzer bir hadisi Bilâl'den (r.a) *zayıf* bir isnad ile Bezzâr rivayet etmiştir.[717]

---

713 Tirmizî, Daavât, 102 (nr. 3549); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/502; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6154, 7466; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 1135; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/308; Irâkî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 1/354.

714 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 4735; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8998, 8999. Abdürrez-zâk ve Taberânî'nin rivayeti *mevkuf*tur. Ayrıca Ebû Nuaym hem *merfû* hem de *mevkuf* olarak rivayet etmiştir: Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/167; 5/36; 7/238.

715 Secde 32/16-17.

716 Ebû Davud, Salât, 312 (nr. 1321).

717 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2250; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11266.

Bütün bunlar âyetin lafzının genel kapsamına dahildir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine dua ve ibadet için yataklarını terkedenleri övmektedir. Bu övgü, Cenâb-ı Hakk'ı zikretmek ve dua etmek için yataklarını terkeden herkesi kapsar. Böylece akşam ile yatsı arasında namaz kılan kişiler ve akşamdan sonra uyumayarak, özellikle de uykuya çok fazla ihtiyacı olduğu halde farz namazı terketmek isteyen nefsine karşı mücadele ederek yatsı namazını kılmak için bekleyenler de bu âyetin kapsamına girer. Nitekim Resûlullah (s.a.v) yatsı namazını kılmak için bekleyenler hakkında şöyle buyurur:

569- إِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا فِي صَلاَةٍ مَا انْتَظَرْتُمُ الصَّلاَةَ.

"Sizler, namazı kılmak için beklediğiniz sürece namazda sayılırsınız."[718]

Gece yatıp sonra teheccüd namazı kılmak için kalkan kişiler de bunun kapsına girer. Bu şekilde kılınan gece namazı, nâfileler içinde mutlak mânada en faziletli olanıdır.

Sabahleyin fecrin doğduğu anda, özellikle de uykunun insanlara en fazla galebe çaldığı esnada uykusunu terkederek sabah namazını kılmak için kalkan kimseler de bu âyetin kapsamına girse gerektir. Bundan dolayı sabah ezanında müezzinin "eş-salâtü hayrun mine'n-nevm" (Namaz uykudan daha hayırlıdır) demesi teşri (dinde bir esas) kılınmıştır.

Gecenin En Faziletli Vakti

"Kişinin, gecenin ortasında kıldığı namaz."

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) bu sözü, gece namazının en faziletli vaktini bildirmektedir. Bu da gecenin ortasıdır. Tirmizî ve Nesâî, Ebû Ümâme'den (r.a) rivayet eder:

---

[718] Buhârî, nr. 572; Müslim, Mesâcid, 222 (nr. 640); Ahmed, *el-Müsned*, 3/267; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1537.

570- يَا رَسُولَ اللهِ أَيُّ الدُّعَاءِ أَسْمَعُ؟ قَالَ: جَوْفُ اللَّيْلِ الآخِرِ وَدُبُرُ الصَّلَوَاتِ الْمَكْتُوبَاتِ.

"Denildi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi dua kabul edilmeye daha yakındır?' Buyurdular ki:

Gecenin son yarısı ve farz namazların peşinden yapılan dualar."[719]

İbn Ebü'd-Dünyâ bu hadisi şu lafızla rivayet eder:

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve dedi ki:

'Hangi namaz daha faziletlidir?' diye sordu. Peygamber Efendimiz (s.a.v),

'Gecenin tam ortasında kılınan' buyurdu. Adam,

'Hangi dua kabul edilmeye daha yakındır?' diye sordu. Peygamber Efendimiz (s.a.v),

'Farz namazların peşinden yapılan' buyurdu."

Nesâî, Ebû Zer'den (r.a) rivayet eder:

571- سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ: أَيُّ اللَّيْلِ خَيْرٌ؟ قَالَ: خَيْرُ اللَّيْلِ جَوْفُهُ.

"Resûlullah'a (s.a.v),

'Gecenin hangi vakti daha hayırlıdır?' diye sordum. Buyurdular ki:

Gecenin en hayırlı vakti ortasıdır."[720]

---

[719] Tirmizî, Daavât, 79 (nr. 3499); Nesâî, Mevâkît, 35 (1/279); *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 108; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 128, 129; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 1147; İbn Hacer, *Netâicü'l-Efkâr*, 73/a.

[720] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/45-46; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/156-157.

İmam Ahmed de Ebû Müslim'den rivayet eder: *"Ebû Zer'e,*

'Hangi vakitte kılınan gece namazı daha faziletlidir?' diye sordum.

Senin bana sorduğun gibi ben de aynen Resûlullah'a (s.a.v) sormuştum. Bana, 'Gecenin son yarısında yahut gecenin tam ortasında kılınan namaz. Bunu yapanlar ne kadar azdır!' buyurdu."[721]

Bezzâr ve Taberânî İbn Ömer'den (r.a) rivayet eder. Der ki: *"Resûlullah'a (s.a.v), 'Gecenin hangi vaktinde yapılan dua kabul edilmeye daha yakındır?' diye soruldu. Buyurdu ki:*

Gecenin yarısında."

Bezzâr'ın rivayetinde, "yarısının sonunda" ilâvesi vardır.[722]

Tirmizî, Amr b. Abese'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kulun Rabb'ine en yakın olduğu vakit gece yarısının son kısmıdır. Eğer bu vakitte Allah Teâlâ'yı zikredenlerden olmaya gücün yeterse bunu yap!" Tirmizî bu hadisin *sahîh* olduğunu söyler.

Bu hadisi İmam Ahmed de rivayet eder. Onun lafzı şöyledir: *"Dedim ki:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi vakit daha faziletlidir?' Buyurdular ki:

Gece yarısının son kısmı yapılan dua kabul edilmeye daha yakındır."

Başka bir rivayet şöyledir:

"Ey Allah'ın Resûlü! Allah Teâlâ'ya, diğer vakitlerden daha yakın olan bir vakit var mı? diye sordum. Buyurdular ki:

Gece yarısının son kısmı."

---

[721] Ahmed, *el-Müsned*, 5/179.

[722] Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 355; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3151; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17252; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5682.

Bu hadisi İbn Mâce de tahrîc etmiştir. Onun rivayetindeki ifade, *"Gecenin tam ortası"* şeklindedir.

İmam Ahmed'in Amr b. Abese'den yaptığı başka bir rivayet şöyledir: *"Dedim ki:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Birbirinden daha faziletli vakit var mıdır?' Buyurdular ki:

Allah Teâlâ gece yarısı kullarına yaklaşır ve (o vakitte kendisine ibadet ve istiğfarla meşgul olanlardan) kendisine şirk koşanların dışındakileri bağışlar."[723]

Denilmiştir ki: Herhangi bir sınırlama olmadan "gece yarısı" ifadesi kullanılınca, bundan gecenin tam yarısı anlaşılır. "Gece yarısının son kısmı" denilince de, gecenin ikinci yarısının ortası anlaşılır. Bu da, geceyi altıya böldüğümüz zaman altıda birlik kısmın beşincisine karşılık gelir. Bu vakit ilâhî rahmetin indiği andır.

İŞLERİN BAŞI, DİREĞİ ve ZİRVESİ

"Sana işin başını, direğini ve en zirve noktasını bildireyim mi? Ben,

'Evet, bildir ey Allah'ın Resûlü!' deyince buyurdu ki:

İşin başı İslâm, direği namaz ve zirve noktası cihaddır."

Dinin Başı

İmam Ahmed'in; Şehr b. Havşeb, İbn Ganm, Muâz isnadıyla yaptığı rivayet şöyledir:

"Resûlullah (s.a.v) bana dedi ki:

---

[723] Tirmizî, Daavât, 119 (nr. 3579); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 148, 182 (nr. 1251, 1364); Ahmed, *el-Müsned,* 4/112, 114, 385, 387; İbn Huzeyme, *es-Sahîh,* nr. 1174.

'İstersen sana bu işin (dinin) başını, bunu ayakta tutan şeyi ve tam zirve noktasını anlatayım.' Ben de, 'Evet, isterim' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Bu işin (dinin) başı, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, O'nun bir ve ortağı bulunmadığına, Muhammed'in de (s.a.v) Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna şehadet etmektir.

Bu dini ayakta tutan şey namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermektir. En zirve noktası ise, Allah yolunda cihad etmektir.

Ben, namaz kılıncaya, zekâtı verinceye, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna şehadet getirinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu yaptıklarında korunmuş ve canları ile mallarını korumuş olurlar. Ancak bir hak karşılığında olması başka. Onların hesaplarını görmek Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya aittir."

Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"Muhammed'in nefsini elinde tutana yemin ederim ki, cennetin derecelerini kazanmak maksadıyla farz namazdan sonra Allah yolunda cihaddan daha faziletli bir amel uğrunda hiçbir yüz solmamış ve hiçbir ayak tozlara bezenmemiştir. Ve bir kulun mîzanında, Allah yolunda cihad için bağışladığı bir hayvandan yahut Allah yolunda birini donatmaktan daha ağır basacak bir amel yoktur."

Resûl-i Ekrem (s.a.v) burada üç şeyi bildirmiştir:

1. İşin başı, **2.** Direği, **3.** Zirve noktası.

İşin başına gelecek olursak, işten maksat dindir, yani Resûlullah'ın (s.a.v) getirdiği İslâm dinidir. Çünkü bunun açıklaması diğer rivayetlerde kelime-i şehadet ile açıklanmıştır. Kelime-i şehadeti içi ve dışı ile kabul etmeyen kişinin İslâm dini ile bir ilgisi olamaz.

Dini Ayakta Tutan

Dini ayakta tutan şey ile, tıpkı çadırı ayakta tutan ortadaki ana direk kastedilmektedir. İşte dini ayakta tutan bu ana direk namazdır.

Başka bir rivayette şu ifade yer alır: "*... Namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermek.*"

Bunlar hakkında geniş açıklamalar ve birbiriyle olan ilişkisi İslâm'ın şartlarını izah eden hadis açıklanırken geniş olarak verilmişti.[724]

İslâm'ın Zirve Noktası

Zirvesi, yani yukarıdaki en yüksek noktası ise cihaddır. Bu ifade, farzlardan sonra cihadın en faziletli amel olduğuna delâlet etmektedir. Bu aynı zamanda İmam Ahmed ve diğer bazı âlimlerin de görüşüdür.

İmam Ahmed'in rivayetindeki, *"Muhammed'in nefsini elinde tutana yemin ederim ki, cennetin derecelerini kazanmak maksadıyla farz namazdan sonra Allah yolunda cihaddan daha faziletli bir amel uğruna hiçbir yüz solmamış ve hiçbir ayak tozlara bezenmemiştir"* lafzı da açık biçimde onun bu görüşüne delâlet etmektedir.

Sahîhayn'de Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Ebû Zer (r.a) der ki: *"Dedim ki:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi amel daha faziletlidir?' Buyurdular ki:

Allah'a iman ve O'nun yolunda cihad etmek."[725]

Yine Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Amellerin en faziletlisi Allah'a iman etmek ve sonra da Allah yolunda cihad etmektir."*[726]

Her Şeyin Temeli

Hadis-i şerif şöyle devam etmektedir:

---

[724] Bu hadis-i şerif birinci cildin üçüncü hadisidir. Geniş bilgi için ilgili yere bakılmalıdır.

[725] Buhârî, nr. 2518; Müslim, İmân, 136 (nr. 84); Nesâî, Cihâd, 17 (6/19); Ahmed, *el-Müsned*, 5/150; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 153.

[726] Buhârî, nr. 26, 1519; Müslim, İmân, 135 (nr. 83); Ahmed, *el-Müsned*, 2/268; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 153.

"Sonra buyurdu ki:

'Sana bütün bunların temelini bildireyim mi?' Ben,

'Evet, bildir ey Allah'ın Resûlü!' deyince, eliyle dilini tuttu ve,

'Buna sahip ol' buyurdu. Ben,

'Ey Allah'ın Resûlü! Konuştuklarımızdan dolayı da sorgulanacak mıyız?' dedim. Bana,

'Hay anası seni kaybedesice! İnsanların yüzüstü yahut burunları üzeri cehenneme sürüklenmelerinin sebebi dillerinin semeresinden başka bir şey midir ki?' buyurdu."

Hadis-i şerifin bu son kısmı göstermektedir ki, dile sahip olmak, onu disiplin altına alıp hapsetmek bütün hayırların aslıdır. Demek ki, her kim diline hâkim olursa, dinine sahip olur, onu sağlama alır ve güçlendirir.

Dile sahip olma hakkında geniş bilgi, *"Her kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa hayır söylesin yahut sussun!"*[727] hadis-i şerifi ile, *"Allah'a iman ettim de, sonra dosdoğru ol!"*[728] hadisi açıklanırken verilmişti.

Bezzâr *Müsned*'inde Ebü'l-Yüsr'den (r.a) şöyle rivayet eder:

572– أَنَّ رَجُلاً قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ. قَالَ: أَمْسِكْ هَذَا! وَأَشَارَ إِلَى لِسَانِهِ. فَأَعَادَهَا عَلَيْهِ، فَقَالَ: ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ هَلْ يَكُبُّ النَّاسَ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ فِي النَّارِ إِلاَّ حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ؟

"Adamın biri dedi ki:

---

[727] Bu hadis-i şerif, birinci ciltte geçmiş olan on beşinci hadistir. Daha geniş bilgi için oraya bakılmalıdır.

[728] Bu hadis-i şerif, ikinci ciltte geçmiş olan yirmi birinci hadistir. Daha geniş bilgi için oraya bakılmalıdır.

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, cennete girmemi sağlayacak bir amel gösterseniz!' Resûlullah (s.a.v) eliyle dilini işaret ederek,

'Buna sahip ol' buyurdu. Adam tekrar aynı soruyu sordu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Annesi kendisini kaybedesice! İnsanların burunları üzeri cehenneme sürüklenmelerinin sebebi dilleriyle kazandıklarından başka bir şey midir ki?"[729]

Bezzâr, hadisin isnadının *hasen* olduğunu söyler.

Dillerin kazandığı şeylerden maksat, haram olan sözlere karşılık verilecek cezadır. İnsan, sözleri ve amelleriyle toprağa iyilik ve kötülük tohumları ekmektedir. Daha sonra kıyamet günü ne ekmişse onu hasat edecektir. Sözü yahut ameli ile hayır ekmiş olan kişi, bunun karşılığında ikram ve hayır hasat edecek, söz ve fiilleriyle şer ekmiş kimseler de yarın pişmanlık hasat edecektir.

Dilin Âfeti

Muâz'ın (r.a) rivayet ettiği bu hadis-i şerifin zâhirinden açıkça şu anlaşılmaktadır: İnsanların cehenneme girmesinde en büyük etken dilleriyle söyledikler sözlerdir.

Dil ile işlenen günahlar arasında şirk ifade eden sözler, Allah Teâlâ katında günahların en büyüğüdür. Kişinin bilgisi olmadan söylediği söz de dil ile işlenen günah kapsamına girer. Bu da şirke yakın bir günahtır. Yalan yere şahitlik de Allah'a şirk koşmaya denk gelebilecek bir günahtır.

Sihir, namuslu kişilere zina iftirası atmak ve bunlar dışında bulunan yalancılık, dedikodu, insanları çekiştirmek gibi küçük ve büyük günahlar da dil ile işlenen günahlar kapsamına dahildir. Ayrıca fiilî olarak işlenen diğer günahlar da çoğunlukla dil ile işlenen günahların yardımıyla işlenir.

---

[729] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3572.

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

573- أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ النَّارَ الأَجْوَفَانِ: الْفَمُ وَالْفَرْجُ.

"Ağız (dil) ve cinsel organ, çoğunlukla insanların cehenneme girmesine sebep olan iki organdır."[730]

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

574- إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَبَيَّنُ فِيهَا يَزِلُّ بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ.

"Kişi mânasını düşünmeden bir söz söyler. Bu söz sebebiyle cehenneme, doğu ile batı arasından daha uzağa düşer."

Tirmizî ise bu hadisi şu lafızla rivayet eder:

"Kişi, kendisince sakınca görmediği bir söz söyler. Bundan dolayı cehennemde yetmiş yıl aşağı doğru düşer."[731]

Mâlik, Zeyd b. Eslem vasıtasıyla babasından şöyle rivayet eder:

"Ömer (r.a) Ebû Bekir-i Sıddîk'ın (r.a) yanına girer ve dilini tutup çekmekte olduğunu görünce der ki: 'Neden böyle yapıyorsun?' Ebû Bekir de (r.a), 'Başıma ne geldiyse hep bunun yüzünden' der."[732]

İbn Büreyde şöyle der: "İbn Abbas'ın (r.anhümâ), dilini tutarak şöyle dediğini gördüm:

---

[730] Tirmizî, Birr, 62 (nr. 2004); İbn Mâce, Zühd, 29 (nr. 4246); Ahmed, *el-Müsned*, 2/291, 392, 442; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 476; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/324.

[731] Buhârî, nr. 6477, 6478; Müslim, Zühd, 50 (nr. 2988); Tirmizî, Zühd, 10 (nr. 2314); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3970); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5706, 5707.

[732] Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/988; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 7; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 13.

'Yazıklar olsun sana! Hayır söz söyle de ganimetler kazan yahut sus da selâmette kal! Eğer böyle yapmazsan iyi bil ki pişmanlık duyacaksın!' Kendisine,

'Ey Ebü'l-Abbas, neden böyle yaptın?' diye sordular. O da,

'Bana ulaştığına göre, insan kıyamet günü bedenindeki hiçbir organa diline olduğu kadar kızgın ve öfkeli olmayacaktır. Ancak hayır olarak söylediği sözler ve hayırla doldurduğu sözler bunun dışındadır' diye karşılık verdi."[733]

İbn Mesud (r.a), O'ndan başka ilâh bulunmayan Allah'ın adına yemin ederek şöyle derdi:

"Yeryüzünde uzun süreyle hapsedilmesi gereken dilden başka bir organ yoktur."[734]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Dil, beden ülkesinin yöneticisi gibidir. O kötülüğe bulaşırsa, beden de bulaşır. Eğer dil iffetli olursa beden de iffetli olur."[735]

Yunus b. Ubeyd şöyle der:

"Dilini korumaya önem veren her kimi gördüysem, baktım diğer bütün amelleri de iyilik üzere olduğunu gördüm."[736]

Yahya b. Ebû Kesîr der ki:

"Bir kimsenin konuşmaları iyilik üzerine ise, o kişinin diğer bütün amellerinin de böyle olduğunu anlayabilirsin. Bir kimsenin konuşması fesat üzere ise, buradan diğer amellerinin böyle olduğunu çıkarabilirsin."[737]

Mübârek b. Fudâle, Yunus b. Ubeyd'in şu sözünü nakleder:

---

733 Ahmed, *el-Müsned*, *ez-Zühd*, s. 189; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/327-328.

734 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/134.

735 İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 59.

736 İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 60, 653.

737 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/68.

"Bir kimsenin diliyle yaptığı dışında, iyiliğin peşinden hep iyilik yaptığını göremezsiniz. Meselâ sen bir kimsenin gündüz oruç tuttuğunu ve akşama haram ile iftar ettiğini, gece namaz kılıp gündüz yalancı şahitlik yaptığını -buna benzer daha pek çok şey sayar- görebilirsin. Ancak, dili haktan başka bir söz söylemeyen kişinin, amelinin buna aykırı olduğunu asla göremezsin!"[738]

---

[738] Ebû Nuaym, *Hilye,* 3/20.

Otuzuncu Hadis

ALLAH'IN SINIRLARINA UYMAK

عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْخُشَنِيِّ ﷺ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ اللهَ فَرَضَ فَرَائِضَ فَلاَ تُضَيِّعُوهَا، وَحَدَّ حُدُوداً فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَحَرَّمَ أَشْيَاءَ فَلاَ تَنْتَهِكُوهَا وَسَكَتَ عَنْ أَشْيَاءَ رَحْمَةً لَكُمْ مِنْ غَيْرِ نِسْيَانٍ فَلاَ تَبْحَثُوا عَنْهَا.

Ebû Sa'lebe el-Huşenî (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Muhakkak ki Allah Teâlâ birtakım işleri farz kılmıştır, onları zayi etmeyiniz. Birtakım sınırlar da çizmiş, onları da aşmayınız. Bazı şeyleri da haram kılmıştır, onları çiğnemeyiniz. Bazı konularda ise, unuttuğu için değil de sizlere rahmet olması için susmuştur. Onları da araştırmayınız."[739]

DİĞER RİVAYETLER

Bunu Dârekutnî ve başkaları rivayet etmiştir.

---

739 Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/183-184; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/589; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/9; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12-13; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/12. Beyhakî, Sa'lebe'den *mevkuf* olarak da rivayet eder (Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12).

Bu hadis aynı mânada başka vecihlerden de *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Bezzâr *Müsned*'inde, Hâkim de *Sahîh*'inde Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

575- مَا أَحَلَّ اللهُ فِي كِتَابِهِ فَهُوَ حَلَالٌ وَمَا حَرَّمَ فَهُوَ حَرَامٌ وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ عَفْوٌ فَاقْبَلُوا مِنَ اللهِ عَافِيَتَهُ فإِنَّ اللهَ لَمْ يَكُنْ لِيَنْسَى شَيْئًا. ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾.

"Allah'ın kitabında helâl kıldığı şeyler helâl, haram kıldıkları da haramdır. (Hakkında bir şey söylemeyip) sustuğu şeyler de affettiği şeylerdir. Allah'tan âfiyet dileyin. Çünkü Allah hiçbir şeyi unutacak değildir. Sonra Resûlullah (s.a.v),

*'**Senin Rabb'in unutkan değildir,**[740] âyetini okudu."*[741]

Bu hadisi Taberânî ve Dârekutnî, başka bir vecihten Ebü'd-Derdâ (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v), Ebû Sa'lebe'nin rivayet ettiği hadisin mislini rivayet eder. Hadisin sonunda şu lafızlar vardır:

"... Allah'tan bir rahmettir, siz de onları kabul edin!"[742] Ancak bunun isnadı zayıftır.

Tirmizî ve İbn Mâce, Seyf b. Harun, Süleyman et-Teymî, Ebû Osman, Selmân isnadıyla şöyle rivayet eder:

576- سُئِلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ السَّمْنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ؟ فَقَالَ: الْحَلَالُ مَا أَحَلَّ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ.

---

[740] Meryem 19/64.

[741] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 123; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/375; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 794.

[742] Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 1111; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/298; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/295; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 795.

"Resûlullah'a (s.a.v), eritme yağ, peynir ve yaban eşeğinin[743] *hükmünü sordular. Bunun üzerine buyurdu ki:*

Helâl, Allah'ın kitabında helâl kıldığı şeylerdir, haram ise, Allah-'ın kitabında haram kıldığı şeydir. Sükût ettiği şeyler de affettiği şeylerdir."[744]

Bu hadis ayrıca Hasan-ı Basrî'den de *mürsel* olarak rivayet edilmiştir.[745]

HADİSİN ÖNEMİ

Ebû Davud İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet eder: "Cahiliye döneminde insanlar pek çok şeyi yer, pek çok şeyi de pis olduğunu düşünerek terkederdi. Allah Teâlâ Resûlullah'ı (s.a.v) gönderdi ve kitabını indirdi. Helâlleri helâl, haramları da haram kıldı. Helâl kıldığı şey helâldir, haram kıldığı şey de haramdır. Sükût ettiği şeyler de affedilmiştir. Sonra, '***Senin Rabb'in unutkan değildir,***[746] âyetini okudu." Bu rivayet *mevkuf*tur.[747]

Ubeyd b. Umeyr şöyle der: Allah Teâlâ bazı şeyleri helâl, bazılarını da haram kılmıştır. Neyi helâl kılmışsa o helâldir, neyi haram kılmışsa o da haramdır. Sükût ettiği şeyler de affedilmiştir.

---

743 Hadis-i şerifte "yaban eşeği" olarak çevirdiğimiz "el-firâ'" (الفراء) kelimesi, "el-fery" (الفرى) kelimesinin çoğuludur. Bazı hadis âlimeleri bu kelimeyi, kürk anlamına gelen "el-ferv" (الفرو) kelimesinin çoğulu olarak değerlendirmiştir. Bu durumda, ölmüş hayvanın derisinden yapılmış olabileceği düşünülerek kürkün giyilmesinin hükmü sorulmuş olmaktadır. Bu iki farklı değerlendirme nedeniyle hadis âlimlerinden bazıları hadisi giyimle ilgili yerde (meselâ Tirmizî libâs, yani giyim bölümünde), bazıları ise yiyeceklerle ilgili yerde (İbn Mâce Et'ıme, yani yiyeceklerle ilgili bölümde) rivayet etmişlerdir.

744 Tirmizî, Libâs, 6 (nr. 1726); İbn Mâce, Et'ıme, 60 (nr. 3367); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/115; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6124, 6159; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/174.

745 Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/174.

746 Meryem 19/64.

747 Ebû Davud, Et'ıme, 31 (nr. 3800); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/115.

Ebû Sa'lebe'nin rivayet ettiği hadis-i şerif, Allah Teâlâ'nın hükümlerini dört kısma ayırmış olmaktadır: **1.** Farzlar (الفرائض), **2.** Haramlar (المحارم), **3.** Sınırlar (الحدود), **4.** Sükût edilen şeyler (المسكوت عنه). Dinin bütün hükümleri bu dört kısımda toplanır.

Ebû Bekir b. Sem'ânî der ki: Bu hadis-i şerif, dinde büyük bir esastır. Yine birinin bu hadis hakkında şöyle dediğini nakleder: "Resûlullah'ın (s.a.v) hadisleri arasında, Ebû Sa'lebe'nin hadisi dışında, dinin usul ve fürûunu bir araya getiren başka bir hadis yoktur."

Yine şöyle der: "Ebû Vâsile el-Müzenî'nin şöyle dediği nakledilir: Resûlullah (s.a.v) dini şu dört kelimede toplamıştır." Sonra Ebû Sa'lebe'nin hadisini zikreder.

İbnü's-Sem'ânî der ki: "Kim bu hadis-i şerifle amel ederse, sevabı elde etmiş ve cezadan emin olmuş olur. Çünkü farzları yerine getiren, haramlardan sakınan, sınırları aşmayan ve sükût edilen şeyleri araştırmayı bırakan kişi, faziletlerin bütün kısımlarını kendisinde toplamış ve dinin bütün hukukunu yerine getirmiş olur. Zira şeriatın hiçbir hükmü, bu hadiste sayılan kısımların dışında kalmaz."

DİNDEKİ HÜKÜMLERİN KISIMLARI

Farzlar

Farzlar, Allah Teâlâ'nın kullarına farz kıldığı ve namaz, zekât, oruç ve hac gibi yerine getirilmesini zorunlu yaptığı emirlerdir.

Âlimler, vâcip ile farzın aynı mânada olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden bir kısmı, bu ikisinin aynı derecede ve eşit olduğunu söyler. Şâfiî mezhebinden olanlar kitap, sünnet, icmâ ve şer'î diğer bir delil ile vâcip olan her şeyin farz olduğunu söyler. Şâfiîler'in meşhur olan görüşü budur. Bu yönde İmam Ahmed'den de bir rivayet gelmiştir. Çünkü o şöyle der: "Namazın içindeki her şey farzdır."

Âlimlerden bir kısmı da şöyle der: Farz, kesin delil ile sabit olan şeydir. Vâcip ise kesin olmayan bir delil ile sabit olan şeydir. Bu da Hanefîler'in ve diğerlerinin görüşüdür.

Farz-Vâcip Ayrımı

İmam Ahmed'den gelen ifadelerin çoğu, farz ile vâcip arasında ayrım yapmaktadır. Onun takipçilerinden bir topluluk şöyle dediğini nakleder: "Allah'ın kitabı dışındakiler farz olarak isimlendirilmez." Sadaka-i fıtrın vâcip olduğunu söylemekle birlikte bunun hakkında şöyle der: "Bunun farz olduğunu söylemeye cesaret edemiyorum."

Hanbelîler'den bazıları şöyle der: İmam Ahmed'in farz ile kastettiği, kitap ile sabit olan şeydir. Vâcip ise sünnet ile sabit olan şeydir. Bazı Hanbelîler de şöyle der: İmam Ahmed farz ile, büyük bir topluluk ve mütevâtir rivayet ile sabit olanları, vâcip ile de ictihad ile sabit olanları kastediyordu. Çünkü ictihad ile varılan hükümlerde ihtilâf mümkün görülmektedir.

Şu rivayette bir müşkül (sıkıntı) ve zorluk ortaya çıkmaktadır. Ebeveyne iyilik hakkında, Meymûn'un yaptığı nakle göre İmam Ahmed şöyle demiştir: "Ebeveyne iyilik yapmak farz değildir. Ancak, mâsiyet olmayan konularda ebeveyne itaat ve iyiliğin vâcip olduğunu söyleyebilirim."

Ebeveyne iyiliğin vâcip olduğunda icmâ vardır. Bu konuda Kitap ve Sünnet'te çok sayıda emir vârid olmuştur. Bu ifadeden anlaşıldığına göre İmam Ahmed, sadece Kitap ve Sünnet tarafından farz olarak isimlendirilenlere farz demektedir.

Selef iyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmanın (emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkerin) farz olarak isimlendirilip isimlendirilemeyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Cüveybir, Dahhâk'ın, "Bu ikisi Allah Teâlâ'nın farzlarındandır" dediğini nakleder. İmam Mâlik'in de böyle söylediği nakledilir.

Abdülvâhid b. Vâhid, Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini nakleder: "Bu farz değildir. İsrâiloğulları'na farz idi. Allah Teâlâ, zayıf oldukları için bu ümmete acıdı ve kendilerine nâfile kıldı."

Abdullah b. Şübrüme'nin Amr b. Ubeyd'e yazdığı meşhur şiirin ilk beyti şöyledir:

İyiliği emretmek ey Amr, nâfiledir,
Allah için bunu yapanlar ensardır.

Bunun vâcip olup olmadığı konusunda İmam Ahmed'den iki farklı görüş rivayet edilmiştir. Ondan bir cemaatin yaptığı rivayete göre, cihad vâciptir. Ebû Davud, yanında tambur vb. şeyler görünen bir kişinin bu durumuna engel olmanın vâcip olup olmadığı konusunda İmam Ahmed'in, "Vâcip değildir, yapılması fazilettir" dediğini rivayet eder.

İshak b. Râhûye şöyle der: "Bu her müslüman üzerine vâciptir. Ancak kendi canı için bir korku taşıması durumu müstesnadır. Herhalde İmam Ahmed'in mutlak olarak vâcip olduğunu söylemekten çekinmesinin sebebi, bunun vâcib-i ayın (her ferde vâcip) değil vâcib-i kifâye (belli kişilere vâcip) olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktaydı."

Âlimler cihadın vâcip olup olmadığı konusunda da ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden bir topluluk bunun farz olduğu görüşünü reddeder. Bunlar arasında Atâ, Amr b. Dînâr, İbn Şübrüme gibi âlimler vardır. Herhalde onlar da yukarıdaki mânayı (vâcib-i ayın olmasını) kastetmişlerdir. Âlimlerin bir kısmı da cihadın vâcip olduğunu söyler. Bunlar arasında da Saîd b. Müseyyeb, Mekhûl gibi âlimler vardır. Herhalde bunlar da vâcip olduğunu söylerken vâcib-i kifâye olduğunu kastetmişlerdir.

Rivayet edildiğine göre İmam Ahmed şöyle der: "Düşmanla savaşmak, haccın vâcip olduğu gibi bütün insanlara vâciptir. İnsanlardan bir kısmı bu savaş görevini yerine getirirse, diğerlerinden bu görev düşer. İnsanların mutlaka savaşa katılması gerekir."

Mervezî kendisine, "Cihad farz mıdır?" diye sorar. Şöyle der: "İnsanlar bu konuda ihtilâf etmiştir. Bunun durumu hac gibi değildir." Bu sözlerle şunu söylemek istiyordu: Başka kimselerin hac yapması ile hac yapmaya gücü yeten kişilerden bu görev düşmez. Cihad ise, bazı insanların yapması ile diğerlerinden düşer.

Yine kendisine, sefere gidenlere katılmanın ne zaman vâcip olacağı soruldu. Şöyle dedi: "Zorunlu olmasını diyorsan, bunu bilmiyorum. Ancak canının tehlikeye girdiğini görürse çıkıp katılmaları gerekir."

Vâcip Tabirinin Kullanılma Sebebi

Öyle görünüyor ki, duraksamanın sebebi, zorunlu olduğuna dair bir lafız bulunmayan yerlerde vâcip kelimesini mutlak olarak kullanmaktan kaçınmak içindir. Bu yüzden, üzerinde ihtilâf edilen şeyler için ve kitap ile sünnetteki deliller çatıştığı zaman mutlak olarak haram lafzı kullanılmasında da duraksanmıştır. Müt'a ile ilgili olarak şöyle der: "Bunun için haramdır diyemem, ancak bu yasaklanmıştır."

Onun duraksamasının sebebi haram kelimesinin anlamında değil, bu kelimenin mutlak olarak kullanılmasından kaynaklanmaktaydı. Çünkü bu konuda gelen naslar ve sahâbenin görüşleri farklı farklı idi. İşte İmam Ahmed'in sözlerinin doğru biçimde tefsiri budur.

Câriye iki kız kardeşe bir anda sahip olma hakkında da şöyle der: "Haramdır demem, ancak bu yasaklanmıştır." Bunun doğru açıklaması şudur: O haram kelimesini ondan aşağıdaki bir mâna için mutlak olarak kullanmakta takvâsı gereği duraksıyordu. Bütün bunlar, onun söylediği sözler üzerinde çok titiz olmasından, onun vera' ve takvâsından kaynaklanıyordu. O, şu âyet-i kerimede nitelenen kimselerin arasına girmekten çekiniyordu:

"Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak, 'Bu helâldir, şu da haramdır' demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş olu-

yorsunuz. Kuşkusuz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler."[748]

Rebî' b. Haysem şöyle der: "Sizden biri, 'Allah şunu helâl kıldı, şunu haram kıldı' demekten sakınsın. Cenâb-ı Hak da ona, 'Yalan söyledin; şunu helâl kılmadım, şunu da haram kılmadım' buyurur."[749]

İbn Vehb şöyle der: "Mâlik b. Enes'in şöyle dediğini işittim: Yetiştiğim âlimlerin, kendilerine bir şey sorulunca, 'Şu helâldir, şu haramdır' demeyip, 'Bunu kerih görüyorum, ondan hoşlanmıyorum' dediklerini gördüm."

İmam Ahmed'den nakledilen, "Namazın içinde bulunan her şey farzdır" sözüne gelelim. Onun sözü bu şekilde değildir. Oğlu Abdullah onun şöyle dediğini nakleder: "Allah'ın teyit edip onayladığı namazın içindeki her şey farzdır."

Bu söz de sonuçta, Kur'ân-ı Kerîm dışında farz yoktur görüşüne dayanır. Namaz ile ilgili olarak Allah Teâlâ'nın teyit ettiği kıyam, kıraat, rükû ve sücûd hakkında İmam Ahmed bunu söylemiştir. Çünkü bazı insanlar, namazın farz olduğunu söylüyorlar, ancak rükû ve secdelere gelince, "Bunun farz olduğunu söyleyemem, bunlar sünnettir" diyorlar.[750] Mâlik b. Enes'e bunu söyleyenlerin hükmü sorulunca, bu kimseleri tekfir etmiştir. Bu şekilde tevil ettikleri söylenince de, onları lânetlemiş ve, "Gerçekten çok büyük bir söz söylüyorlar" demiştir.

Abdullah b. Amr b. Meymûn'un şöyle dediği nakledilir: İmam Mâlik'in yanına girdim. Kendisine, "Ey Ebû Abdullah, namazın içindeki farzlar, sünnetler ve nâfileler nelerdir?" diye sordum. Şöyle dedi: "Zındıkların sözü bu, onu dışarı çıkarın."[751]

---

[748] Nahl 16/116.

[749] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8995. Benzerini İbn Mesud'dan rivayet eder.

[750] İlim sahibi hiç kimsenin böyle bir şey söylediğini bilmiyorum. Tâbileri bulunan İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Ahmed gibi bütün imamlara göre, namazın içinde farz, vâcip, sünnet ve müstehap olan şeyler vardır. Bu imamların eserlerine bakanlar bunu görebilirler.

[751] Bu sözün İmam Mâlik'e aidiyeti sıhhatli değildir.

İshak b. Mansûr da, İshak b. Râhûye namazın cüzlerini farz, sünnet ve vâcip şeklinde taksim edilmesini reddederek şöyle dediğini nakleder: "Namazın içinde bulunan her şey vâciptir." Ancak terkinden dolayı namazın iade edilmesini gerektirenler ve iadesini gerektirmeyenler bulunduğunu belirtmiştir.

Allah Teâlâ en doğrusunu bilir ama, bu şekilde söylenmesinin sebebi şu olsa gerek: Bazı şeylerin sünnet olarak isimlendirilmesi, bunu yerine getirme hususunda bir gevşeklik doğmasına ve bunların terkedilmesine yol açabilir. Bu da, bunların yapılmasını teşvik eden, yerine getirilmesi için övgüde bulunan şeriat sahibinin maksadına aykırı bir durumdur. Bu yüzden bunların hepsine birden mutlak olarak vâcip lafzının kullanılması, bunların yerine getirilmesi ve rağbet görmesi bakımından daha etkili olmaktadır.

Nitekim vâcip kelimesi mutlak olarak şeriat sahibi tarafından kullanıldığı bazı yerlerde terkinden dolayı günahkâr olunmayacağı ve ceza görmeyeceği çoğu âlimler tarafından belirtilmiştir. Cuma günü gusül abdesti almak ve misafiri gece konuk etmek böyledir. Âlimlerin çoğunluğuna göre buradaki vâcip ifadesi, insanları mübalağalı biçimde bunları yapmaya teşvik ve teyit etmek içindir.

HARAMLAR

Haramlar konusuna gelecek olursak; bunlar Allah Teâlâ'nın koruluğu, yaklaşılmasını, işlenmesini ve çiğnenmesini yasak ettiği yerlerdir.

Kesin haram olanlar Kitap ve Sünnet ile açıklanmıştır. Şu âyetler buna örnektir:

"De ki: Gelin size Rabb'inizin haram kıldığı şeyleri söyleyeyim: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anneye babaya iyilik yapın, yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin -sizin ve onların rızkını veren biziz-; gizli ve açık kötülüklere yaklaşmayın, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Allah bunları size düşünesiniz diye buyurmaktadır.

Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun.

İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti. Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti."[752]

"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi, Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."[753]

Bazı âyet-i kerimeler, haram kılınanların sadece bir nevine tahsis edilmiştir. Meselâ şunlar yiyeceklerle ilgili olarak haram kılınanları açıklayan âyetlerdir:

"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) *yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabb'in bağışlayan ve esirgeyendir."*[754]

"Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan, çokça esirgeyendir."[755]

---

[752] En'âm 6/151-153.

[753] A'râf 7/33.

[754] En'âm 6/145.

[755] Bakara 2/173.

"(Allah) **size, sadece ölü hayvanı kanı, domuz etini ve Allah'-tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Ancak kim mecbur kalırsa** (başkalarının haklarına) **saldırmaksızın, sınırı da aşmadan** (bunlardan yiyebilir)**. Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir."**[756]

"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) **vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş** (hayvanlar ile) **canavarların yediği hayvanlar** -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- **dikili taşlar** (putlar) **üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır.**

Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) **ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse** (haram etlerden yiyebilir)**. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."**[757]

Kimlerle evlenmenin haram olduğu da şu âyet-i kerimede bildirilir:

"Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla (nikâhlanıp da) **henüz birleşmemişseniz kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."**[758]

Haram kazançlar da şöyle bildirilmiştir:

---

756 Nahl 16/115.

757 Mâide 5/3.

758 Nisâ 4/23.

"Faiz yiyenler (*kabirlerinden*), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların, 'Alım satım tıpkı faiz gibidir' demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabb'inden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar."[759]

Sünnetle Haram Kılınanlar

Sünnet ile haram kılınanlara gelecek olursak, haramların zikredildiği pek çok hadis vardır. Örnek olarak şunları gösterebiliriz:

577- إِنَّ اللهَ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ وَالأَصْنَامِ.

"Allah Teâlâ içki, domuz, leş ve putların satılmasını haram kıldı."[760]

578- إِنَّ اللهَ إِذَا حَرَّمَ شَيْئًا حَرَّمَ ثَمَنَهُ.

"Allah Teâlâ bir şeyi haram kıldığında ondan alınan (kazanılan) ücreti de haram kılar."[761]

"Sarhoşluk veren her şey haramdır."[762]

---

759 Bakara 2/275.

760 Buhârî, nr. 2236, 4296; Müslim, Müsâkât, 71 (nr. 1581); Ebû Davud, Büyû', 66 (nr. 3486); Tirmizî, Büyû', 61 (nr. 1297); Nesâî, Fer', 8, Büyû', 93 (7/177, 309); İbn Mâce, Ticârât, 11 (nr. 2167); Ahmed, *el-Müsned*, 3/324, 326, 340.

761 Ebû Davud, Büyû', 66 (nr. 3488); Ahmed, *el-Müsned*, 1/247, 293, 322; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/7; İbn Ca'd, *el-Müsned*, nr. 3319; Taberânî, *el-Kebîr*, 12/200.

762 Müslim, Eşribe, 70, 72 (nr. 1733, 2002); Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr. 3679, 3684); Tirmizî, Eşribe, 2, 3 (nr. 1864, 1866); Nesâî, Eşribe, 22, 23, 48, 49, 53 (8/296-299, 324, 327, 331); İbn Mâce, Eşribe, 9, 10, 13, 14 (nr. 3386-3392, 3401, 3406); Ahmed, *el-Müsned*, 1/289, 350, 2/16, 91, 134, 137, 185; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/531; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 497, 498; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3589, 3954, 3966, 4360, 5079, 5466, 5816, 5944.

579- إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ.

"Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize haramdır."[763]

Kitap ve Sünnet ile açık biçimde haram olduğu belirtilen şey haramdır. Bazı haramlar da, gelen yasakla birlikte bu yasağı çiğneyenlerin şiddetli bir azap ile tehdit edilmesinden anlaşılabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar** (putlar)**, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık** (bunlardan) **vazgeçtiniz değil mi?"[764]

Yasaklama Haram Anlamına Gelir mi?

Mücerred yasaklamanın haramlık ifade edip etmediği konusunda ihtilâf edilmiştir. İbn Ömer'den (r.a), tek başına yasaklamadan haram kılma anlamı çıkarılamayacağı görüşü nakledilmiştir.

İbnü'l-Mübârek (rh.a) der ki: Bize Sellâm b. Ebû Mutî', İbn Ebû Dahîle'den, o da babasından şöyle rivayet etti: "İbn Ömer'in yanında bulunuyordum. Dedi ki:

'Resûlullah (s.a.v) kuru üzüm ile hurmayı yasakladı.' Yani bu ikisinin birbirine karıştırılmasını yasakladı. Arkamda bulunan biri,

'Ne dedi?' diye sordu. Ben de,

'Resûlullah (s.a.v) kuru üzüm ile hurmanın karıştırılmasını yasaklamış' dedim. Bu sözüm üzerine İbn Ömer (r.anhümâ),

'Yalan (yanlış) söyledin' dedi. Ben de,

---

763 Buhârî, nr. 1739, 1741; Müslim, Kasâme, 29 (nr. 1679); Tirmizî, Fiten, 2, Tefsir, 10 (nr. 2159, 3087); Ebû Davud, Menâsik, 57 (nr. 1905); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 2808, 2809, 2973; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1457, 3848, 5973-5975; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/533.

764 Mâide 5/90-91.

'Sen, Resûlullah bunları yasakladı demedin mi? O zaman haram değil mi?' dedim. O da,

'Sen buna şehadet eder misin?' dedi. Sellâm der ki: Sanki, 'Resûlullah'ın (s.a.v) bazı yasakları edep yönünden idi' demek istiyordu."

Haramlığı Kesin Olmayanlar

İmam Ahmed ve İmam Mâlik gibi takvâ ve vera' sahibi âlimlerin, kesin olarak haram olduğundan emin olmadıkları şeyler hakkında mutlak olarak haram ifadesini kullanmadıklarını daha önceki satırlarda belirtmiştik. Çünkü bunların haramlığında bir tür şüphe yahut ihtilâf bulunmaktadır.

Nehaî şöyle der: Âlimler pek çok şey hakkında (haramlığın kesin olmadığı için) kerih (mekruh) olduğunu söylerler, haram olduğunu söylemezlerdi. İbn Avn der ki: Mekhûl bana, "Halkın arasına bırakılan ve halk tarafından kapışılarak alınan meyve hakkında ne dersin?" diye sordu. Ben de, "Bize göre bu mekruhtur" dedim. Mekhûl, "O haram mıdır?" diye sordu. Ben, "Bize göre bu mekruhtur" dedim. Mekhûl, "Haram mıdır?" diye sordu. İbn Avn der ki: "Mekhûl bu sözleriyle bize kabalık ve cefa etti."

Ca'fer b. Muhammed der ki: Adamın birinin Kasım b. Muhammed'e şu soruyu sorduğunu işittim: "Teganni (şarkı terennüm etmek) haram mıdır?" Kasım buna cevap vermeyip sükût etti. Adam tekrar sordu, yine sükût etti. Üçüncü defa sorunca dedi ki: "İyi bil ki haram olan şey, Kur'ân-ı Kerîm'de haram kılınan şeydir. Söyler misin, Allah Teâlâ'nın huzuruna hak ve bâtıl ile gittiğine göre, teganni bunlardan hangisinin tarafında bulunur?" Adam, "Bâtıl tarafta" deyince, Kasım da, "Öyleyse sen fetvayı nefsine sor" dedi.

İmam Ahmed'in oğlu Abdullah şöyle der: Babamın şöyle dediğini işittim:

"Resûlullah'ın (s.a.v) yasakladığı şeyler arasında haram olanlar da vardır. Şu sözünde olduğu gibi:

'Resûlullah (s.a.v) bir kadını teyzesinin yahut halasının üstüne nikâhlamayı yasakladı.'[765]

İşte bu yasaklama haramlık ifade eder. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v) yırtıcı hayvanların derilerini yasakladı.[766] Bu da haramdır." Buna benzer daha başka örnekler de zikretti.

Resûlullah'ın (s.a.v) yasakladığı şeylerden bazıları edep kısmına girer.[767]

ALLAH'IN KOYDUĞU SINIRLAR ve BUNLARI AŞMANIN ANLAMI

Şimdi sıra, Allah Teâlâ'nın aşılmasını yasakladığı sınırlara geldi. Bunun anlamı şudur: Allah Teâlâ'nın yapılmasına izin verdiği şeylerdir. Bu izin verme ister vâcip kılma, ister mendup kılma, ister mubah kılma şeklinde olsun durum değişmez. Bunların hepsi de Allah tarafından konulmuş sınırlardır. Bu sınırları aşmak ise; bunlar için yasaklanmış kısımlara geçmek demektir. Şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabb'iniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir."[768]

---

765 Buhârî, nr. 1109, 1110; Müslim, Nikâh, 33, 34 (nr. 1408); Ebû Davud, Nikâh, 13 (nr. 2065, 2066); Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 8 (7/97); İbn Mâce, Nikâh, 31 (nr. 1929).

766 Ebû Davud, Libâs, 43 (nr. 4131, 4132); Tirmizî, Libâs, 32 (nr. 1770, 1771); Nesâî, Akîka, 41 (7/167); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/144; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 2/99-100.

767 Yani bu yasakların hükmü haramlık değil edep ifade eder. Başka bir ifade ile, bu yasakları terkedenler haram işlemiş olmazlar, edebi terketmiş olurlar.

768 Talâk 65/1.

Bu âyet-i kerimede belirtilen haddi aşmaktan maksat, boşama konusunda Allah'ın koyduğu sınırların dışına çıkarak boşama fiilini gerçekleştirmektir. Diğer bir âyet de şöyledir:

"Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden** (boşanma esnasında) **bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna.

*(Ey müminler!) **Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının** (erkeğe) **fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir."***[769]

Burada belirtilen haddi aşmaktan maksat ise, kadını boşadıktan sonra tekrar nikâhlayıp iyilikle tutmamak yahut güzel olmayan biçimde salıvermek veya Allah'ın izin verdiği ölçülerin dışında kadını boşamak için ondan boşama fidyesi almaktır. Yine Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Bunlar, Allah'ın** (koyduğu) **sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kurtuluş budur. Kim Allah'a ve Peygamber'ine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır."[770]

Bu âyetlerde anlatılan haddi aşmaktan maksat şudur: Kim miras konusunda Allah'ın mirasçılar için belirlediği payları tecavüz eder, mirasçılardan birini üstün görür ve onun payını artırırsa yahut birinin hakkını eksiltirse, Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemiş olur. Bu yüzden Resûlullah (s.a.v) Vedâ haccı hutbesinde buyurmuştur ki:

---

[769] Bakara 2/229.

[770] Nisâ 4/14.

580- إِنَّ اللهَ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلاَ وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ.

"Allah Teâlâ her hak sahibine hakkını vermiştir, öyleyse mirasçılar için vasiyet yoktur."[771]

Resûlullah'ın Verdiği Misal

Nevvâs b. Sem'ân (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

581- ضَرَبَ اللهُ مَثَلاً صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا، وَعَلَى جَنْبَتَيِ الصِّرَاطِ سُورَانِ فِيهِمَا أَبْوَابٌ مُفَتَّحَةٌ وَعَلَى الْأَبْوَابِ سُتُورٌ مُرْخَاةٌ وَعَلَى بَابِ الصِّرَاطِ دَاعٍ يَقُولُ: يَاأَيُّهَا النَّاسُ ادْخُلُوا الصِّرَاطَ جَمِيعًا وَلاَ تَعَوَّجُوا، وَدَاعٍ يَدْعُو مِنْ جَوْفِ الصِّرَاطِ فَإِذَا أَرَادَ أَحَدٌ أَنْ يَفْتَحَ شَيْئًا مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ قَالَ: وَيْحَكَ لاَ تَفْتَحْهُ فَإِنَّكَ إِنْ فَتَحْتَهُ تَلِجْهُ. وَالصِّرَاطُ: اَلْإِسْلاَمُ، وَالسُّورَانِ: حُدُودُ اللهِ ﷻ، وَالْأَبْوَابُ الْمُفَتَّحَةُ: مَحَارِمُ اللهِ، وَذَلِكَ الدَّاعِي عَلَى رَأْسِ الصِّرَاطِ: كِتَابُ اللهِ، وَالدَّاعِي مِنْ جَوْفِ الصِّرَاطِ: وَاعِظُ اللهِ فِي قَلْبِ كُلِّ مُسْلِمٍ.

"Allah Teâlâ doğru yol (sırât-ı müstakîm) için bir misal verdi: Doğru yolun iki tarafında iki sur ve surlar üzerinde açılmış kapılar var. Kapılar üzerinde ise çekilmiş perdeler bulunmakta. Yolun başında bir davetçi durmuş diyor ki:

Ey insanlar! Hep birlikte yola girin, (sağa sola) sapmayın! Yolun ortasında da bir davetçi davet ediyor. O kapılardan birini açmak istediklerinde ona,

'Yazıklar olsun sana onu açma! Çünkü o kapıyı açarsan içeri girersin!' diyor.

---

[771] Nesâî, Vasâyâ, 5 (6/247); İbn Mâce, Vasâyâ, 6 (nr. 2712, 2713); Ebû Davud, Vasâyâ, 6 (nr. 2870); Ahmed, *el-Müsned*, 5/267; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/403-404.

(Bu misaldeki) yol, İslâm'dır. Yolun iki tarafındaki iki sur ise Allah'ın çizdiği sınırlardır. Açılmış kapılar, Allah'ın haram kıldığı şeylerdir. Yolun başında bulunan davetçi Allah'ın kitabı, yukarıda bulunan davetçi ise, her müslümanın kalbinde bulunan Allah adına vaaz eden melektir."

Bu hadisi İmam Ahmed rivayet etmiştir. Buradaki lafız da ona aittir. Nesâî de *Tefsîr*'inde rivayet etmiştir. Tirmizî de bunun *hasen* olduğunu söyler.[772]

Resûlullah (s.a.v) bu hadis-i şerifte İslâm'ı dosdoğru bir yola benzeterek örnek vermiştir. Bu yol dümdüz ve rahat, olabildiğince geniş ve kendisini tutanları doğruca maksada götüren bir yoldur. Bununla birlikte bu yol dosdoğru olup kendisinde hiçbir eğrilik bulunmamaktadır. Bu özellikler de onun maksada ulaştırmada çok kolay ve yakın olmasını gerektirmektedir. Yolun iki tarafında sağlı sollu olarak surlar bulunmaktadır. Bu surlar Allah Teâlâ'nın çizdiği sınırlardır. Surlar, insanların aşıp ötesine geçmesi önünde nasıl bir engel ise, İslâm dini de kendi mensuplarının çizdiği sınırların dışına çıkmasına ve onları aşmasına engel olur.

Allah'ın Sınırlarını Korumak ve Aşmak

Allah Teâlâ'nın çizdiği sınırın ilerisine geçilmesine izin yoktur, burası yasaklanmış alandır. Bundan dolayı Hak Sübhânehû ve Teâlâ, çizdiği sınırları koruyan kimseleri överken helâl ve haram sınırlarını tanımayanları da kınar. Şu âyet-i kerimede olduğu gibi:

"Bedevîler, kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha beter hem de Allah'ın Resûlü'ne indirdiği sınırları** (helâl ve haramları) **tanımamaya daha yatkındır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."[773]

---

[772] Tirmizî, Emsâl, 1 (nr. 2859); Ahmed, *el-Müsned*, 4/182, 183; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/61; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/73; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/28-29; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3456, 3457.

[773] Tevbe 9/97.

Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili olarak nakletmiş olduğumuz hadis-i şerifte; kendisi ile amel edenler için, "Sınırlarımı muhafaza etti" ve amel etmeyenler için de, "Sınırlarımı çiğnedi" şeklinde şahitlik edeceğine dair rivayet daha önce geçmişti.[774]

Bununla anlatılmak istenen şudur: Her kim, kendisine izin verilen alanı aşarak yasaklanmış bölüme geçmez ise, Allah'ın sınırlarını korumuş olur. Bu alanı geçen kişi de Allah'ın sınırlarını çiğnemiş olur.

Bazan hudut (sınır) kelimesi mutlak olarak tek başına kullanılır ve bununla haramların bizâtihi kendisi kastedilir. Sınır haramın kendisi olduğu için de, "Sınırlara yaklaşmayın" denilir. Tıpkı şu âyet-i kerimede olduğu gibi:

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tövbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık *(ramazan gecelerinde)* ***onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği*** *(aydınlığı)*, ***siyah ipliğinden*** *(karanlığından)* ***ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın.***

Mescidlerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah âyetlerini insanlara açıklar. Umulur ki korunurlar."[775]

Âyet-i kerimede belirtilen, "Sınırlara yaklaşmayın" ifadesinden kastedilen, âyette belirtildiği gibi orucu ve mescidlerdeki itikâfı bozan yasaklanmış fiillerden uzak durulmasıdır.

Bu anlamda, yani sınır kelimesinin haram anlamında kullanıldığına şu hadis-i şerifteki ifadeyi de örnek verebiliriz. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

[774] Bu hadis-i şerif daha önce yirmi üçüncü hadis açıklanırken geçmişti. Hadisin tam metni ve tahrîci için ilgili bölümün "Kur'ân-ı Kerîm'in Şefaatçi ve Hasım Olması" başlığına bakılabilir.

[775] Bakara 2/187.

582- مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللهِ وَالْمُدْهِنِ فِيهَا، كَمَثَلِ قَوْمٍ اقْتَسَمُوا سَفِينَةً.

"Allah'ın sınırlarını koruyan kişi ile bunun aksini (ihmalkârlık ve riyakârlık) yapan kimsenin durumu, birlikte bir gemide yolculuk yapan insanların durumuna benzer..."[776]

Bu herkes tarafından bilinen meşhur bir hadistir. Burada, "Allah'ın sınırlarını ayakta tutan" ifadesi ile, haramları reddeden ve onlara engel olan kişi anlatılmak istenmiştir.

İbn Abbas'ın (r.anhümâ) rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

583- إِنِّي آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ [أَقُولُ:] اتَّقُوا النَّارَ اتَّقُوا الْحُدُودَ! قَالَهَا ثَلاَثًا.

"Ben sizlerin beline sarılmış, 'Cehennemden sakının, sınırlardan (hududdan=haramlardan) sakının!' diyorum." Bunu üç defa tekrarladı.[777]

Hadisi Taberânî ve Bezzâr tahrîc etmiştir. Burada "sınırlar" ile Allah'ın haram kıldığı şeyler ve isyanlar kastedilmektedir. Adamın birinin Resûlullah'a (s.a.v) gelerek; "Ben bir haddi çiğnedim, bunun cezasını bana uygula!"[778] demesi de bu anlamdadır.

Ceza Anlamındaki Hadler

Büyük haramlara karşı caydırıcı olarak takdir edilmiş cezalar da had (çoğulu hudûd) şeklinde isimlendirilir. Zina haddi, hırsızlık haddi ve içki içme haddi denilmesi gibi. Resûlullah'ın (s.a.v) Üsâme (r.a) için

---

[776] Buhârî, nr. 2493, 2686; Tirmizî, Fiten, 12 (nr. 2173); Ahmed, *el-Müsned*, 4/268; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 297.

[777] Ahmed, *el-Müsned*, nr. 2327; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10953; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1936, 3480; Heysemî, *ez-Zevâid*, 18465.

[778] Buhârî, nr. 6823; Müslim, Tevbe, 44 (nr. 2764).

söylediği şu söz de bu anlamdadır: *"Sen, Allah'ın hadlerinden bir had için şefaatte bulunmak mı istiyorsun?"*[779]

Resûlullah (s.a.v) bu sözü ile, hırsızlık suçuna verilen el kesme cezasını kastetmektedir. Bu cezalar, bilindiği gibi fukaha tarafından hudûd olarak isimlendirilmektedir.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) şu hadisinde ifade edilen hususu değerlendirecek olursak:

"Allah'ın hadlerinden bir had dışında on celdeden (sopadan) fazla vurulmaz."[780]

Buradaki ifadenin ne anlama geldiği konusunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden bazıları buradaki hadlerin, cezası belirlenmiş hadler olduğunu söylemiştir. Bunlara göre tâzir cezası on celdeden fazla olamaz. Ancak cezaları belirlenmiş olan hadler için on celdenin üzerinde vurulabilir.

Âlimlerden bazıları da, buradaki hadleri Allah'ın haram kıldığı şeyler anlamında tefsir etmiştir. Onlar da şöyle derler: Hadisteki ifadeden maksat şudur: Allah'ın haram kıldığı bir haramı işleyenlerden başkası için on celdeden fazla vurulması câiz olmaz. Fakat haram olmayanlar dışında tedip maksadıyla vurulan celdenin ondan fazla olmaması gerekir.

Bazı âlimler, Resûlullah'ın (s.a.v) bu hadis-i şerifte geçen, **"Birtakım sınırlar (**hudud**) çizmiş, onları da aşmayınız"** cümlesindeki "hudûd" kelimesini bu mânada, yani bazı haramların işlenmesini caydırıcı olarak konulan cezalar olarak anlamışlardır. Hadisteki yasaklamadan maksat da; suç işleyenler için belirlenen bu cezalar uygulanırken belirlenen hadleri aşmak ve bunun dışına çıkmaktan sakınmaktır.

---

779 Buhârî, nr. 3475, 6788; Müslim, Hudûd, 8, 9 (nr. 1688); Ebû Davud, Hudûd, 4 (nr. 4373); Tirmizî, Hudûd, 6 (nr. 1430); Nesâî, Kat'u's-Sârık, 6 (8/73); İbn Mâce, Hudûd, 6 (nr. 2547). Burada nakledilen kısım, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden rivayet edilen uzun hadisin sadece bir bölümüdür.

780 Buhârî, nr. 6848; Müslim, Hudûd, 40 (nr. 1708); Ebû Davud, Hudûd, 39 (nr. 4491); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4435.

Onların bu anlamı tercih etmelerinin sebebi şudur: Eğer denildiği gibi emirler ve yasaklar konusunda çizilen sınırlara uymak kastedilmiş olsaydı, hadiste geçen, "... *Birtakım işleri farz kılmıştır, onları zayi etmeyiniz. Bazı şeyleri da haram kılmıştır, onları çiğnemeyiniz"* cümlesi tekrar edilmiş olacaktı.

Gerçekte durum bu kimselerin ileri sürdüğü gibi değildir. Çünkü Allah'ın koyduğu hududa uymanın anlamı şudur: Allah'ın izin ve ruhsat verdiği daire içinde kalarak bunun dışına çıkmaktan sakınmaktır. Böyle olmasının sebebi, izin verilen alanın tek başına farzlar veya menduplar yahut mubahlardan ibaret olmadığı, bütün bunları kapsamasından kaynaklanmaktadır. Böyle anlaşıldığı takdirde hadiste bir tekrarın bulunmadığı görülecektir. Doğru olanı Allah Teâlâ bilir.

Haram veya Helâl Olduğu Belirtilmeyenler

Hakkında bir şey söylenmeyip sükût edilenler; helâl veya haram olduğu, yapılmasının zorunlu olup olmadığı hakkında bir şey söylenmeyen konulardır. Bunlar affedilmiştir. Bunları işleyenler için bir sakınca yoktur. Bu mânaya, burada zikretmiş olduğumuz Ebû Sa'lebe ve başkalarının hadisleri delâlet etmektedir.

Ebû Sa'lebe'den (r.a) rivayet edilen hadis farklı lafızlarla gelmiştir. Başta rivayet edilen lafızla geldiği gibi bundan farklı olarak şu lafızla da gelmiştir:

"Allah birtakım farzları farz kılmıştır, onları zayi etmeyiniz. Bazı şeyleri de yasaklamıştır, bunları da çiğnemeyiniz. Bazı şeyleri de bir unutma olmaksızın affetmiştir, onları araştırmayınız."

Bunu İshak b. Râhûye rivayet etmiştir. Rivayet edilen başka bir lafız da şöyledir:

584- إِنَّ اللهَ فَرَضَ فَرَائِضَ، فَلاَ تُضَيِّعُوهَا، وَسَنَّ لَكُمْ سُنَنًا، فَلاَ تَنْتَهِكُوهَا، وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ أَشْيَاءَ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَتَرَكَ بَيْنَ ذَلِكَ أَشْيَاءَ مِنْ غَيْرِ نِسْيَانٍ رَحْمَةً مِنْهُ فَاقْبَلُوهَا، وَلاَ تَبْحَثُوا عَنْهَا.

"Allah bazı şeyleri farz kılmıştır, onları zayi etmeyiniz. Sizin için bazı yollar çizmiştir, onları da çiğnemeyiniz. Bazı şeyleri de sizlere haram kılmıştır, onları aşmayınız. Bazı şeyleri de bir unutma olmaksızın tarafından bir rahmet olarak terketmiştir, onları da kabul ediniz ve hakkında araştırma yapmayınız."[781]

Bunu da Taberânî tahrîc etmiştir. Bu rivayetlerden, affedilen konuların helâl veya haram olduğu belirtilmeksizin terkedilen konular olduğu anlaşılmaktadır.

Delâletin Açık Olmayan Biçimleri

Ancak şu konunun da bilinmesi gerekir: Bir şeyin helâl veya haram olduğuna delâlet eden Kitap ve Sünnet'teki naslar (metinler) ilk bakışta anlaşılmayacak biçimde gizli olabilir. Çünkü bu nasların bir hükme delâleti nas ile ve tasrih edilerek olabildiği gibi, bu delâlet umum ve şümul yoluyla da olabilir. Hükme delâlet bazan da genel anlam ve dikkat çekme (tembih) yoluyla olabilir. Şu âyet-i kerimede olduğu gibi:

"Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi, annebabanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine 'of' bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle."[782]

Âyet-i kerimede anne ve babaya "of" bile denilmesi yasaklandığına göre, onlara eza ve cefa etmek öncelikli olarak yasaklanmış olur. Delâletin bu çeşidine "mefhûm-ı muvâfakat", yani anlama uygun delâlet denir.

Hükme delâlet bazan da nasta geçen anlamın zıddı ile yani "mefhûm-ı muhâlif" ile olabilir. Resûlullah'ın (s.a.v), *"Sâime*[783] *olan davarlar için zekât vardır"*[784] hadisinde olduğu gibi. Bu hadisin ifade et-

---

781 Taberânî, *el-Kebîr*, 22/589.

782 İsrâ 17/23.

783 Sâime: Yılın altı aydan fazlasını otlakta geçiren hayvanlara denir.

784 Buhârî, nr. 1454; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/322.

tiği anlama göre, sâime olmayan davarlar için zekât yoktur. Çoğunluk bunu delil olarak almış ve buna "mefhûm-ı muhâlif" (anlamın zıddıyla delâlet) demişlerdir.

Bir hükme delâlet kıyas yoluyla da olabilir. Şâri' (hüküm koyucu) tarafından mânalardan biri için işaret edilen hüküm, diğer mânalar için de geçerli olur. Çünkü âlimlerin büyük çoğunluğuna göre, bir mânaya işaret eden hüküm o mânanın bulunduğu her şeye sirayet eder. Bunlar Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu adalet ve ölçülerdir. Bunlardan ibret alınmasını ve kıyas yapılmasını emir buyurmaktadır. Bütün bunlar helâl ve haramlara nassın delâleti olarak bilinir.

İşte bütün bu delâlet yollarının bulunmadığı görülürse, o zaman farz kılma ya da haram kılma hükmünün bulunmadığını ve o konunun affedilmiş olduğu hükmüne varılabilir. Bu konuda iki farklı görüş vardır:

Birinci görüş

Farz veya haram kılmak sadece hüküm koyucuya (şâri') aittir. Hüküm koyucu da bu biçimde farz kılmaz ve haram kılmaz. Dolayısıyla bu yolun dışındakilerin hükmü farz ve haram niteliği kazanmaz. Nitekim vitir namazı ve kurbanın vâcip olduğunu söyleyenleri reddedenler buradan hareket ederler. Yine kertenkele ve benzerlerinin haram olduğunu reddedenler; müsâkat, müzâraa ve buna benzer üzerinde ihtilâf bulunan bazı akid çeşitlerinin haramlığını reddedenlerin de bu görüşten hareket ettikleri söylenebilir.

Aslında bu görüş, beraat-i zimmetin bozulduğuna dair bir delil bulunmaması şartıyla, "Eşyada asıl olan beraat-i zimmettir" temel kuralına dayanır. Ancak bu kural ile istidlâlin geçerli olması için, bunu kullanan kişinin şer'î delilleri bilmesi ve bunu kullanma konusunda derin bilgiye sahip olması gerekir. Bu konuda yeterli bilgi ve donanıma sahip olduğu halde, bir işin farz veya haram olmadığına dair karar verirse, o işin farz ya da haram olma hükmü ortadan kalkar. Tıpkı altıncı vakit namazın farz olduğu hükmünün reddedilmesi yahut zekâta tâbi olmayan malların zekâta tâbi olduğu hükmünün reddedilmesi ya da İslâm'ın emrettiği haccın dışında bir haccın varlığının reddedilmesi gi-

bi. Bu konularda ileri sürülen deliller açık naslara dayansa da durum değişmez. Yahut tahrîm ve vücûbun kesin olmadığı düşünülerek tahrîm ve vücûbun reddedilmiş olduğu zannedilse de durum aynıdır.

İkinci görüş

Bu görüşe göre, umumi şer'î delillerin delâletine göre bir şeyin vücûb (farz veya vâcip olduğuna) ve tahrîmine (haramlığına) hüküm verilemiyorsa o konu affedilenler kapsamına girer. Bu bölümde açıklamakta olduğumuz Ebû Sa'lebe'nin (r.a) ve bu mânada gelen diğer hadislerin ifade ettikleri budur. Şu hadis-i şerif de buna bir örnektir:

"Resûlullah'a (s.a.v), 'Her sene mi hac yapacağız?' diye sorulunca şöyle buyurdu:

585- ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ، فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ.

Sizi serbest bıraktığım konularda beni rahat bırakınız. Şu bir gerçek ki, sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helâk oldular.

Size bir şeyi yasakladığımda, ondan kaçının. Size bir şeyi yapmanızı emrettiğim zaman, onu da gücünüz yettiği kadarıyla yerine getirin."[785]

Diğer bir örnek de şu hadis-i şeriftir: Sa'd b. Ebû Vakkas (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

586- إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا، مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحَرَّمْ فَحُرِّمَ مِنْ أَجْلِ مَسْأَلَتِهِ.

[785] Müslim, Hac, 412 (nr. 1337).

"Cürüm (günah) bakımından müslümanların en büyüğü şu kimsedir; haram kılınmayan bir konuda soru sorar ve onun sorması sebebiyle o şey haram kılınır."[786]

Bir şeyin tahrîm ve vücûbuna dair delâletin bulunmadığı konuların affedilmiş olduğu hususuna Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyet-i kerimesinde değinilir. Âyetlerden bazıları şöyledir:

"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti** -ki pisliğin kendisidir- **ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim** (bunlardan) **yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabb'in bağışlayan ve esirgeyendir."[787]

Bu âyet-i celile göstermektedir ki, bir şeyin haramlığı konusunda herhangi bir şey bulunmuyorsa, bu durum onun haram olmadığına delâlet eder. Diğer bir âyet-i kerime de şudur:

"Üzerine Allah'ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabb'in haddi aşanları çok iyi bilir."[788]

Allah Teâlâ, Allah'ın ismi anılarak kesilen hayvanları yemeyenleri azarlamaktadır. Buna gerekçe olarak da, nelerin haram kılındığının onlara açıklanmış olduğunu ve bunun haram kılınanlar arasında bulunmamasını göstermektedir.

Bu âyet-i kerime de göstermektedir ki, eşyada asıl olan mubahlıktır.[789] Böyle olmasaydı, helâl olduğuna dair bir beyan bulunmaksı-

---

[786] Buhârî, İ'tisâm, 3; Müslim, Fezâil 132 (nr. 2358); Ebû Davud, Sünnet, 7 (nr. 4610); Ahmed, *el-Müsned*, 1/176, 179; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 110.

[787] En'âm 6/145.

[788] En'âm 6/119.

[789] Yani bir konuda aksine bir delil ve hüküm bulunmadığı takdirde onun mubah olduğu kabul edilir.

zın sırf haramlığına işaret edilmediği için ondan yemeyen kimselerin kınanması gerekmezdi.

Gerekli Bir Uyarı

Şunu da iyi bilmek gerekir ki; bir konu hakkında, dinde onun sakıncalı mı yoksa mubah mı olduğuna dair bir hüküm gelmeden önce yahut onunla ilgili bir hüküm bulunmaması durumunda geçerlidir. Çünkü eşyada esas olan mubahlıktır hükmü, dinde onunla alâkalı bir hüküm gelmezden önceki duruma aittir. Ancak hüküm geldikten sonra, nasların ve benzeri diğer delillerin delâletiyle, eşyada asıl olan bu mubahlık hükmü zail olur ve onun yerine dinin getirmiş olduğu hüküm yerleşir. Bazı âlimler bu konuda dinde icmânın bulunduğunu nakleder. Bu ikisini aynı seviyede gören ve hükümlerinin de aynı olduğunu söyleyenlerin de hata ettiklerini söyler.

İmam Ahmed'den nakledilen sözler göstermektedir ki, nasların haramlığına delâlet etmeyen konular affedilmiş konulardır. Ebû Hâris şöyle der: "Ebû Abdullah'a -yani Ahmed b. Hanbel'e- dedim ki: Kuş sahipleri bilmediğimiz bazı kuşları kesiyorlar. Bunların yenmesi hakkında ne dersin? Şöyle dedi: Pençeli olan ve leş yiyenlerin dışındakileri yiyebilirsin, bir sakınca yoktur." İmam Ahmed bu sözüyle, kuşlar içinde haram olanların hadislerde belirtilen pençeli kuşlarla leş yiyenlerden ibaret olduğunu söylemiştir. Çünkü pençeli hayvanların geçtiği hadis-i şerifte bu ikisinin dışındakilerin mubah olduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce geçmiş olan İbn Abbas'ın (r.anhümâ) hadisi de buna delâlet eder. Selmân-ı Fârisî'nin (r.a) hadisi de peynir, eritme yağı ve yaban eşeği hakkında soru sorulmasını yasaklamaktadır.[790] O zaman peynir Mecûsî ve onlara benzer kâfirlerin bulunduğu ülkelerde imal edilmekteydi. Eritme yağının durumu da böyleydi. Aynı şekilde yaban eşeği de onların diyarından getirilmekteydi ve onların kestiği hayvan

---

[790] Tirmizî, Libâs, 6 (nr. 1726); İbn Mâce, Et'ıme, 60 (nr. 3367); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/115; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6124, 6159; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/174. Hadisin metni için tahrîc bölümüne bakılabilir.

ölmüş hayvan hükmündeydi. Bu hadis, ölmüş hayvanın sütü ve peynir mayasının mubah olduğuna ve aynı şekilde Mecûsîler'in yemeklerinin de mubah olduğuna delâlet eder.

Ancak bilindiği gibi bütün bu konularda meşhur bir ihtilâf vardır. Bu durum, işin içinden çıkılamadığı şüpheli durumlara hamledilmiş ve bu konularda soru sorulmaması ve araştırma yapılmaması gerektiği belirtilmiştir. Nitekim, kendisine Mecûsîler'in imal ettiği peynirin hükmünü soran kimselere İbn Ömer (r.anhümâ),

"Müslümanların çarşı-pazarında satılan şeyleri satın alırım, onlar hakkında bir şey sormam"[791] demiştir.

Hz. Ömer'e peynirin hükmünü sordular ve, "Ölmüş hayvandan alınan maya ile yapılmış ise nasıl olur?"dediler. O da, "Besmele çekin ve yiyin" dedi.[792] İmam Ahmed der ki: "Bu konudaki (Mecûsîler'in yaptığı peynirleri hakkındaki) en sahih hadis budur."

İbn Abbas (r.anhümâ) rivayet eder:

"Tâif Gazvesi'nde Resûlullah'a (s.a.v) peynir getirdiler. 'Bu nerede yapıldı?' diye sordu. 'Farslılar'ın (İranlılar'ın) diyarında' diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v), 'Onun üzerine bıçağı koyarak kesin ve Allah'ın ismini anarak yiyin' buyurdu."

Bu hadisi İmam Ahmed tahrîc etmiştir.[793] Bu hadisin durumu kendisine sorulunca, bunun *münker* olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim er-Râzî de hadis hakkında aynı şeyi söyler.[794]

Ebû Davud da bu anlamda İbn Ömer'den (r.anhümâ) bir hadis rivayet eder.[795] Ancak onun rivayetinde Tebük Gazvesi diye geçer. Ebû Hâtim er-Râzî bu hadisin de *münker* olduğunu söyler.

---

791 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 8785.

792 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 8782; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/288.

793 Ahmed, *el-Müsned*, 1/234; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11807; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2878; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/6; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8024.

794 İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/6.

Abdürrezzâk bu hadisi *Musannef*inde *mürsel* olarak rivayet eder. Bu rivayet daha sahîh olarak görünmekte olup onda şu ziyade vardır:

"Denildi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Onun murdar (meyte) olmasından korkuyoruz.' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Onun üzerine besmele çekin ve yiyin."[796]

Taberânî de bu mânada bir hadisi Meymûne'den (r.anhâ) rivayet eder. Bunun isnadı *ceyyid*dir. Ancak hadis *garîb*dir.[797]

Buhârî *Sahîh*'inde Hz. Âişe'den (r.a) rivayet eder:

587- أَنَّ قَوْمًا قَالُوا لِلنَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ قَوْمًا يَأْتُونَنَا بِاللَّحْمِ لاَ نَدْرِي أَذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ أَمْ لاَ؟ فَقَالَ: سَمُّوا عَلَيْهِ أَنْتُمْ وَكُلُوا.

"Bazıları Resûlullah'a (s.a.v) dediler ki:

'Bize bazı kimseler et getiriyorlar, bu etlerin Allah'ın ismi anılarak kesilip kesilmediğini bilmiyoruz (bu hususta ne buyurursunuz)?' Buyurdular ki:

Siz ona besmele çekin ve yiyin."[798] Ben derim ki: Bu soruyu soranlar henüz yeni müslüman olmuşlardı.

İmam Ahmed'in *Müsned*inde Hasan-ı Basrî'den şöyle rivayet edilir: "Ömer (r.a), omuzlara atkı olarak kullanılan şalı yasaklamak is-

---

795 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 24427; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 7084; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/6; *Şuabü'l-İmân*, nr. 5953.

796 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 7895; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/288-289.

797 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1597; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/291; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8026.

Hadisin lafzı şöyledir: *"Resûlullah'a (s.a.v) peynirin hükmü soruldu. Buyurdular ki: Bıçak ile kes, Allah'ın ismini an ve ye."*

798 Buhârî, nr. 2057.

tedi. Çünkü onun boyanmasında idrar kullanılmaktaydı. Bunun üzerine Übey (r.a) ona, 'Bunu yapamazsın, zira Resûlullah (s.a.v) bunu giymişti. Ayrıca biz de onun devrinde giymiştik' dedi."[799]

Bunu Hallâl da başka bir vecihten rivayet etmiştir. Onun lafzı şöyledir: "... Bunun üzerine Übey (r.a) ona şöyle dedi: 'Ey müminlerin emîri! Bunu Resûlullah (s.a.v) giyinmişti ve Allah Teâlâ bunu giydiğini görmekteydi. Eğer Allah katında o haram olsaydı, onun giyilmesini yasaklardı.' Bu sözler üzerine Hz. Ömer, 'Doğru söyledin' dedi."

İmam Ahmed'e, Ehl-i kitabın (yahudi ve hıristiyanların) boyadıkları şeyi yıkamadan giymenin hükmünü sordular. Şöyle dedi:

"Bilmediğin şeyi neden soruyorsun? Biz bildik bileli insanları bunu kötülemeden kullanıyorlar."

Yine ona, yahudilerin idrar ile yaptığı boyanın hükmünü sordular. Dedi ki: "Bu konuda müslümanlarla kâfirlerin durumu aynıdır. Bu konuda soru sormayın ve bunları araştırmayın." Sonra dedi ki: "Eğer bir elbisenin idrar ile boyanmasının kaçınılmaz olduğunu bilirsen, bu bilgi senin tarafından da doğrulanırsa, o elbiseyi yıkamadan onunla namaz kılma."

Mugîre b. Şu'be (r.a) şöyle rivayet eder:

588- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أُهْدِيَ إِلَيْهِ خُفَّانِ فَلَبِسَهُمَا وَلَا يَدْرِي أَذُكِّيَ هُمَا أَمْ لَا.

"Resûlullah'a bir çift ayakkabı hediye edilmişti, o derilerin (elde edildiği hayvanların) kesimlerinin İslâm'a uygun olup olmadığını bilmeden ayakkabıları giydi."[800]

Resûlullah'tan (s.a.v), araştırma ve soru sormaya delâlet eden hadisler de vârid olmuştur. İmam Ahmed, biri vasıtasıyla Ümmü Müs-

---

799 Ahmed, *el-Müsned*, 5/43; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8555.

800 Tirmizî, Libâs, 30 (nr. 1769).

lim el-Eşcâî'den (r.anhâ) rivayet eder: "Resûlullah (s.a.v), bu hanım sahâbî bir çadırın içindeyken yanına geldi ve buyurdu ki: 'Eğer bunda ölmüş hayvan derisi yoksa ne kadar güzel olmuş!' Bunun üzerine kadın, derinin durumunu araştırmaya başladı."[801] Hadisin senedinde bulunan kişinin biri mechûldür.

İmam Zeyd b. Esrem senediyle Zeyd b. Vehb'den şöyle rivayet eder: "Bizler Azerbaycan'da iken Ömer'den (r.a) bize şöyle bir mektup geldi: Sizler, murdar hayvanların olduğu bir yerde bulunmaktasınız. Helâl mi yoksa haram mı olduğunu anlamadan kürk giymeyin.""

Hallâl da senediyle Mücâhid'den şöyle rivayet eder: "Ömer (r.a) bir adamın üzerinde kürk gördü, ona elini sürerek şöyle dedi: Eğer bunun usulüne uygun olarak kesilmiş olduğunu bilseydim, bundan bir elbisem olması hoşuma giderdi."

Muhammed b. Kâ'b, Hz. Âişe (r.anhâ) validemize şöyle der: "Kürklerden örtü edinmene engel olan nedir?" O da şöyle cevap verir: "Murdardan yapılmış şeyi giyinmeyi kerih görüyorum."

Abdürrezzâk,[802] senediyle İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet eder: "İbn Mesud (r.a) Fars (İran) diyarına giden müslümanlara der ki: Et satın alacağınız zaman sorunuz. Eğer bir yahudi ya da hıristiyanın boğazladığı bir hayvanın eti ise onu yiyiniz. Bunun sebebi şudur: Fars diyarında bulunan halkın çoğunluğu ateşperesttir ve kestikleri de haramdır."

Bu konudaki ihtilâf, kestikleri yenilmeyen kâfirlerin yemeklerinin mubahlığı üzerindeki ihtilâfa ve müşriklerin kapları ile elbiselerini kullanma hakkındaki ihtilâfa benzemektedir. Bu da temelde asıl ile zâhirin teâruzu kaidesine dayanır.

---

[801] Ahmed, *el-Müsned*, 6/437; Taberânî, *el-Kebîr*, 25/375, 376.

[802] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 8578.

Bu konu hakkında geniş açıklama, *"Helâller açık, haramlar da açıktır. Bunların arasında şüpheli olan işler vardır..."*[803] hadisi işlenirken geçmişti.

Unutma Yok Rahmet Var!

Resûlullah'ın (s.a.v), sükût edilen şeyler hakkında söylediği, **"Unutkanlık olmaksızın bir rahmettir"** sözünün anlamı şudur:

Allah Teâlâ, bunları unuttuğu için değil, kullarına rahmet ve şefkatinin gereği susmuştur. Susmakla kullara haram kılınmış olmamakta ve onu işleyenler hesap ve cezadan kurtulmaktadır. Aynı zamanda farz kılınmamış olmakta ve terkedenler de cezadan kurtulmaktadır. Susmuş olduğu şey affedilmiş olmaktadır; yapan için bir sakınca olmadığı gibi terkedenin durumu da böyledir.

Hadisin Ebü'd-Derdâ (r.a) tarafından yapılan rivayetinde şunlar vardır: "Sonra, '***Senin Rabb'in unutkan değildir***'[804] âyetini okudu."[805] Şu âyet-i kerime de aynı meâldedir:

"Musa, 'Onlar hakkındaki bilgi, Rabbim'in yanında bir kitapta bulunur. Rabbim, ne yanılır ne de unutur' dedi."[806]

Resûlullah'ın (s.a.v), **"... Onları araştırmayın"** şeklindeki yasağı Hz. Peygamber'in devri ile sınırlı olması muhtemeldir. Çünkü zikredilmeyen konularda çok soru sormak o konuda daha vücûb ve tahrîm yönünden şiddetli hükümlerin inmesine sebep olabilmekteydi. Sa'd b. Ebû Vakkas'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerif bu hususa delâlet eder.[807]

---

803 Bu hadis-i şerif birinci ciltte yer alan altıncı hadistir.

804 Meryem 19/64.

805 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 123; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/375; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 794.

806 Tâhâ 20/52.

807 Hadisin metni ve kaynakları için yukarıda geçen "Delâletin Açık Olmayan Biçimleri" başlığına bakınız.

Diğer taraftan hadis-i şerifteki bu yasağın genel anlamda olması da muhtemeldir. Selmân-ı Fârisî'den (r.a) *merfû* ve *mevkuf* olarak rivayet edilen hadis de buna delâlet etmektedir.[808] Çünkü vâcip ve farz kılınmayan konularda fazla soru sormak ve araştırma yapmak; bunlardan birinin bir vâcip veya harama benzemesi sebebiyle haram ya da farz olduğuna inanmaya yol açabilir. Halbuki affı kabul ederek bunları araştırmak ve soru sormaktan daha hayırlıdır.

Çok soru soran ve araştıran kişiler Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadisinin hükmüne girebilirler: *"Taşkınlar helâk olmuştur." Bunu üç defa söyledi.*[809]

Bu hadis-i şerif İbn Mesud'dan *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Metinde geçen "mütenattı'" kelimesinin anlamı, "taşkınlık yapan, kendisini ilgilendirmeyen konularda lüzumsuz derin araştırmalar yapan kişi" demektir. Bu gibi kimseler, lafzın zâhirine sarılır ve Zâhirîler gibi sözün mânasını ve kıyası reddederler.

Tahkik

Hakkında âmm ya da hâs (genel ya da özel) bir delil bulunmayan konuları tahkik edip araştırmak -Allah en iyisini bilir- iki yolla yapılır:

Birincisi. İlk olarak konunun; konu, mefhum ve geçerli kıyas gibi nasların sahih delâlet alanlarına girip girmediği araştırılır. Bu yol hakikate uygundur. Müctehid âlimlerin şer'î hükümleri ortaya koymak için uyguladıkları yol da budur.

İkincisi. Âlim kişi en uzak ihtimalleri de dikkate alarak düşünce ve tefekkürünü bunlar üzerine yoğunlaştırır. Birbirine benzeyen iki konunun ikisini de bir hüküm altında toplayacak vasıfları taşımasına rağmen, biri hakkında dinde hükme mesned olacak bir eser bulunma-

---

808 Hadisin metni ve kaynakları için, bu hadisin başındaki "Tahrîc" başlığına bakınız.

809 Müslim, İlim, 7 (nr. 2670); Ebû Davud, Sünnet, 6 (nr. 4608); Ahmed, *el-Müsned*, 1/386; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5004, 5007, 5242; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/175; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 6995.

dığına dair farkı ortaya çıkarır. Yahut her iki konu da bir hükme bağlanması için gerekli nitelikten birlikte uzak durumda bulunur. Konulardan biri hakkında mevcut olan hükmün diğeri için de geçerli olduğuna dair bir şer'î delil bulanmazsa, işte bu durumda inceleme ve araştırma yapmak dinî bakımdan rıza gösterilmeyen ve hoş görülmeyen bir çabadır. Ancak fakihlerin pek çoğu bunu yapmıştır.

Övgüye değer görülen araştırma ve inceleme sahâbe-i kirâm ve ondan sonraki asırlarda gelen İbn Abbas (r.anhümâ) vb. gibilerinin görüşlerine uygun olan araştırmadır. İbn Mesud'un rivayet ettiği hadiste geçen, "Taşkınlıktan sakının" sözünden kastedilen mâna, "Aşırı şekilde derin incelemelerden sakının, öncekilere bağlı kalın" olabilir. Yani, sahâbe-i kirâmın bulunduğu yol üzere kalmaya devam edin demektir.

Şâfiî imamlarından bazıları şöyle der: "Bizim, re'y ehlinin yaptığı gibi birtakım hayalî konular ortaya koymamız doğru olmaz. Bunun sırrı şudur: Konular hakkındaki hükümler, içinde bulunulan halin gereklerine ve önceliklerine göre verilir. Eğer iki meselenin birleştirilmesi hakkındaki kanaat, bu ikisinin birbirinden farklı düşünülmesi gerektiğinden daha güçlü ise, bu durumda iki konu hakkında da aynı hüküm verilebilir. Aralarında çok uzak bir farklılık bulunsa bile bunun etkisi olmaz. Bu husus çok iyi anlaşılmalıdır, çünkü bu, dinde çok önemli bir kuraldır."

Gaybî Haberler Hakkında Tefekkür

Hadis-i şerifte, derinlemesine araştırılması yasaklanan konulardan biri de şudur: İman edilmesi emredilen fakat nasıl olduğu hakkında bilgi verilmeyen gayb ile ilgili konularda verilen haberler. Bunlardan bazıları hakkında bu âlemde herhangi bir şahit de bulunamamaktadır. İşte bu gibi gayb âlemine ait konuların keyfiyetini araştırmak anlamsız olup hadiste yasaklanan konular kapsamına girmektedir. Çünkü bunları araştırmak insanları şaşkınlığa ve şüpheye düşürebilir, hatta bunları yalanlamaya ve inkâra kadar götürebilir.

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İnsanlar soru sormaya devam edecekler. Hatta, 'Evet, bütün bunları Allah yarattı, ya Allah'ı kim yarattı?' diye soracaklar."

Yine Ebû Hüreyre'den gelen bir diğer rivayet şöyledir: *"İnsanlar ilim hakkında size her şeyi sormaya devam edecekler. Hatta, 'Bu Allah bizleri yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?' diye soracaklar."*

Başka bir rivayet de şöyledir: *"İnsanlar size mutlaka her şeyi soracaklar. Hatta, 'Allah her şeyi yarattı, ya Allah'ı kim yarattı?' diye soracaklar."*

Bu hadisi Buhârî de tahrîc etmiş ve lafzı şöyledir:

589- يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ، فَيَقُولُ: مَنْ خَلَقَ كَذَا، مَنْ خَلَقَ كَذَا؟ حَتَّي يَقُولَ: مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ؟ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللهِ وَلْيَنْتَهِ.

"Birinize şeytan sokulur ve şöyle der: 'Bunu kim yarattı? Şunu kim yarattı?' Nihayet, 'Rabb'ini kim yarattı?' der. Durum bu dereceye varınca o kimse Allah'a sığınsın ve o duruma son versin!"[810]

Müslim *Sahîh*'inde Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

590- قَالَ اللهُ ﷻ: إِنَّ أُمَّتَكَ لاَ يَزَالُونَ يَقُولُونَ: مَا كَذَا؟ مَا كَذَا؟ حَتَّي يَقُولُوا: هَذَا اللهُ خَلَقَ الْخَلْقَ، فَمَنْ خَلَقَ اللهَ؟

"Allah Teâlâ hazretleri buyurdu ki: Şüphesiz senin ümmetin, 'Şu nedir, şu nedir?' diye sormaya devam edecekler. Nihayet,

'Haydi bu mahlûkatı Allah yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?' diyecekler."

---

810 Buhârî, nr. 3276; Müslim, İmân, 212, 215 (nr. 134, 135).

Bu hadisi Buhârî de şu lafızla tahrîc etmiştir:

"İnsanlar, 'Bu Allah her şeyi yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?' deyinceye kadar soru sormaya devam edecekler."[811]

İshak b. Râhûye şöyle der:

"Yaratıcının zâtı hakkında tefekkür câiz değildir. Kulların, duyup öğrendikleri kadarıyla mahlûkat üzerinde tefekkür etmesi câizdir. Bunun ötesine geçmemeleri gerekir. Eğer geçerlerse şaşkınlığa düşebilirler. Çünkü Cenâb-ı Hak (c.c), ***"O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur!"***[812] buyurmaktadır. Bu durumda bir kimsenin; "Tabakçanak, sofra, pişmiş ekmek, dokunmuş kumaştan yapılmış elbise nasıl tesbih eder?" diye sorması câiz olmaz.

Bütün bunların tesbih ettiği hakkında bize sağlam bilgi ulaşmıştır. Bunların nasıl ve ne şekilde tesbih edecekleri konusu Allah Teâlâ'ya aittir. Bilgileri dışında insanların bu alanlara dalmaya ve buna benzer konularda Allah'ın haber verdiği miktar dışında konuşmaya hakları yoktur. İnsanlar buna bir şey ilâve etmemeli, Allah'tan korkmalı ve bu gibi müteşâbih konulara dalmaktan uzak durmalıdır. Çünkü bu konulara dalmak, insanı hak yoldan saptırabilir."

Buraya kadar olan kısım Harb tarafından İshak b. Râhûye'den rivayet edilmiştir.

---

[811] Buhârî, nr. 7296; Buhârî, İmân, 217 (nr. 136).

[812] İsrâ 17/44.

Otuz Birinci Hadis

GERÇEK ZÜHD

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ ﷺ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ أَحَبَّنِيَ اللَّهُ وَأَحَبَّنِي النَّاسُ. فَقَالَ: ازْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللَّهُ وَازْهَدْ فِيمَا عِنْدَ النَّاسِ يُحِبُّكَ النَّاسُ.

Sehl b. Sa'd es-Sâidî (r.a) şöyle rivayet eder:

"Adamın biri geldi ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana öyle bir iş göster ki onu işlediğim zaman beni hem Allah sevsin hem de insanlar! 'Efendimiz buyurdular ki:

Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah seni sevsin. İnsanların elinde bulunanlara karşı zâhid ol ki insanlar seni sevsin."[813]

---

[813] İbn Mâce, Zühd, 1 (nr. 4102); İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ukalâ*, s. 141; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5972; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 643; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/252-253; 7/136; *Târîhu İsbahân*, 2/244-245; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/902; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/11; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/313.

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadis başka bir vecihten (yoldan) *mürsel* olarak rivayet edilmiştir. Ebû Süleyman b. Zebr ed-Dımaşkî bunu *Müsned-i İbrahim b. Edhem*'de; Muâviye b. Hafs, İbrahim b. Edhem, Mansûr, Rebî' b. Hırâş isnadıyla şöyle rivayet eder:

591- جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يُحِبُّنِيَ اللهُ عَلَيْهِ يُحِبُّنِيَ النَّاسُ عَلَيْهِ؟ فَقَالَ: أَمَّا الْعَمَلُ الَّذِي يُحِبُّكَ اللهُ عَلَيْهِ، فَازْهَدْ فِي الدُّنْيَا، وَأَمَّا الْعَمَلُ الَّذِي يُحِبُّكَ عَلَيْهِ النَّاسُ، فَانْظُرْ هَذَا الْحُطَامَ فَانْبِذْهُ إِلَيْهِمْ.

"Adamın biri Hz. Peygamber'e geldi ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana bir iş göster ki ondan dolayı beni hem Allah sevsin hem de insanlar sevsinler!' Buyurdular ki:

Allah'ın seni seveceği amel, dünyaya karşı zâhid olmaktır. İnsanların seni seveceği iş ise, şu geçici dünyalıklara bakman ve onu onlara (dünya ehline) fırlatıp atmandır."[814]

İbn Ebü'd-Dünyâ da bu hadisi *Zemmü'd-Dünyâ* isimli eserinde; Ali b. Bekâr'ın İbrahim b. Edhem'den rivayeti olarak şöyle tahrîc eder: *"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi..."* Sonra hadisin devamını zikreder. Ancak hadisini isnadında ne Mansûr'u ne de Rebî'i zikreder. Onun rivayetinde şu ifade vardır: *"... Elindeki geçici dünyalıkları onlara fırlatıp at."*

ZÜHDÜN MAHİYETİ

Bu hadis-i şerif iki büyük hasleti ihtiva etmektedir. Birincisi, dünyaya karşı zühd olup bu haslet Allah Teâlâ'nın kuluna muhabbetini

---

[814] *Müsned-i İbrahim b. Edhem*, s. 29-30; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/81; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4696.

gerekli kılan haslettir. İkincisi ise, insanların elinde bulunana karşı zühd olup bu da insanların sevgisini kazandıran haslettir.

Dünyaya Karşı Zühd

Dünyaya karşı zâhid olma konusuna gelecek olursak: Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde bu haslet övülür ve dünyaya rağbet gösterenler de kınanırlar. Bu anlamda şöyle buyrulur:

"Fakat siz *(ey insanlar!* ***) dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa âhiret daha hayırlı daha devamlıdır."***[815]

"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, halbuki Allah *(sizin için)* ***âhireti istiyor."***[816]

Kârûn'un kıssasıyla ilgili olarak da şöyle buyurur:

"Derken, Kârûn, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, 'Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı!' dediler.

Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: 'Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.' Nihayet biz, onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek avanesi olmadığı gibi, o, kendini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi.

Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler, 'Demek ki Allah rızkı, kullarından dilediğine bol veriyor, dilediğine de az. Şayet Allah bize lutufta bulunmuş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Vay! Demek ki inkârcılar iflâh olmazmış!' demeye başladılar.

İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. *(En güzel)* ***âkıbet, takvâ sahiplerinindir."***[817]

---

815 A'lâ 87/16-17.

816 Enfâl 8/67

817 Kasas 28/79-83.

Yine şöyle buyurur:

"Allah dilediğine rızkını bollaştırır da daraltır da. Onlar dünya hayatıyla şımardılar. Oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir."[818]

"Onlara de ki: Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez."[819]

Yine Cenâb-ı Hak (c.c), Firavun'un ailesinden iman eden birinin onlara şöyle seslendiğini bizlere bildirir:

"O iman eden kimse: Ey kavmim, dedi, siz bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim. Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama âhiret, gerçekten kalınacak yurttur."[820]

Yaptığı amel, niyet ve gayretiyle dünyayı talep edenleri Cenâb-ı Hak (c.c) kınamaktadır. Bu konuda geniş açıklama, *"Ameller niyetlere göre değerlendirilir..."*[821] hadisi izah edilirken geçmişti.

Dünyanın Değeri

Dünyanın kınanması ve Allah Teâlâ katında değersiz olduğu hakkında gelen hadisler gerçekten oldukça fazladır. Müslim *Sahîh*'inde Câbir'den (r.a) şöyle rivayet eder:

592- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّ بِالسُّوقِ وَالنَّاسُ كَنَفَيْهِ، فَمَرَّ بِجَدْيٍ أَسَكَّ مَيِّتٍ، فَتَنَاوَلَهُ فَأَخَذَ بِأُذُنِهِ، فَقَالَ: أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنَّ هَذَا لَهُ بِدِرْهَمٍ؟ فَقَالُوا: مَا نُحِبُّ أَنَّهُ لَنَا بِشَيْءٍ، وَمَا نَصْنَعُ بِهِ؟ قَالَ: أَتُحِبُّونَ أَنَّهُ لَكُمْ؟ قَالُوا: وَاللهِ لَوْ كَانَ

818 Ra'd 13/26.

819 Nisâ 4/77.

820 Mü'min 40/38-39.

821 Bu hadis-i şerif bilindiği gibi kitabımızın ilk hadisidir. Konu hakkında daha geniş bilgi edinmek isteyenler ilgili yere bakmalıdır.

حَيًّا كَانَ عَيْبًا فِيهِ لأَنَّهُ أَسَكُّ. فَكَيْفَ وَهُوَ مَيِّتٌ؟ فَقَالَ: وَاللهِ لِلدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللهِ مِنْ هَذَا عَلَيْكُمْ.

"Resûlullah (s.a.v), iki tarafında insanlar bulunduğu halde bir pazar yerine uğradı. Derken küçük kulaklı ölmüş bir oğlağın yanından geçti. Sonra onu aldı ve kulağından tutarak,

'Hanginiz şunu 1 dirheme almak ister?' diye sordu. Sahâbe-i kirâm da dediler ki:

'Biz onun herhangi bir şey karşılığında bizim olmasını istemeyiz.' Resûlullah da (s.a.v),

'Peki, bunun sizin olmasını ister misiniz?' diye sordu. Sahâbe-i kirâm da,

'Vallahi eğer canlı bile olsaydı zaten kusurlu idi, kulakları kısaydı. Ölmüş iken onu ne yapalım?' dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v),

'Vallahi dünyanın Allah katındaki değeri, şu oğlağın sizin yanınızdaki değerinden daha da aşağıdadır' buyurdu."[822]

Yine Müslim, Müstevrid el-Fehrî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

593– مَا الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ إِلاَّ كَمَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَاذَا تَرْجِعُ؟

"Vallahi âhiretin yanında dünyanın durumu, sizden birinin parmağını denize daldırıp çıkarması gibidir. Çıkardığında parmağının (denizden) ne kadar alabildiğine bir baksın!"[823]

Tirmizî, Sehl b. Sa'd'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[822] Müslim, Zühd, 2 (nr. 2957).

[823] Müslim, Cennet, 55 (nr. 2858); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4330.

594- لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شُرْبَةً.

"Eğer dünyanın Allah katında sivrisineğin bir kanadı kadar değeri olsaydı, ondan hiçbir kâfire bir yudum bir şey içirmezdi." Tirmizî hadisin *sahih* olduğunu söyler.[824]

Zühdün Anlamı ve Tarifi

Bir şeye karşı zâhid yahut zühd sahibi olmanın anlamı, bir şeyi hakir ve değersiz görerek ondan yüz çevirmek ve daha yüksek hedeflere yönelmek demektir. Araplar bir şeyin çok az ve değersiz olduğunu belirtmek için "şey'ün zehîd" derler.

Dünyaya karşı zühdün ne olduğu ve tefsiri hakkında selef ve onlardan sonra gelenler çok söz söylemiştir. Bu konuda söylenen sözler çok çeşitlilik arzeder.

Zühdün tanımı hakkında *merfû* bir hadis vârid olmuştur. Bu hadisi Tirmizî ve İbn Mâce, Amr b. Vâkıd, Yunus b. Halbes, Ebû İdris el-Havlânî, Ebû Zer isnadıyla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

595- الزَّهَادَةُ فِي الدُّنْيَا لَيْسَتْ بِتَحْرِيمِ الْحَلَالِ وَلَا إِضَاعَةِ الْمَالِ، إِنَّمَا الزَّهَادَةُ فِي الدُّنْيَا أَنْ لَا تَكُونَ بِمَا فِي يَدَيْكَ أَوْثَقَ مِمَّا فِي يَدَيِ اللهِ مِنْكَ، وَأَنْ تَكُونَ فِي ثَوَابِ الْمُصِيبَةِ إِذَا أَنْتَ أُصِبْتَ بِهَا أَرْغَبَ فِيهَا لَوْ أَنَّهَا أُبْقِيَتْ لَكَ.

"Dünyaya karşı zâhidlik, helâl olan bir şeyi haram kılmak ve malı elden çıkarmak (dağıtmak) değildir. Fakat dünyaya karşı gerçek

[824] Tirmizî, Zühd, 13 (nr. 2320); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4110); Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3693; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1439, 1440; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 509, 620.

zâhidlik şudur: Kendi elinde bulunana Allah'ın elinde olandan daha fazla güvenmemen ve elindekine bir musibet geldiği takdirde, malın elinde kalmaktansa (gelen musibetten dolayı) sevabını tercih etmeye daha istekli olmandır."[825]

Tirmizî şöyle der: Bu hadis *garîb*dir ve onu bu vecihten başka yoldan bilmiyoruz. Amr b. Vâkıd'ın rivayeti ise *münker*dir.

Ben derim ki: Doğrusu, İmam Ahmed'in *ez-Zühd*de rivayet ettiği gibi bu hadisin *mevkuf* olduğudur. İmam Ahmed, "Zeyd b. Yahya ed-Dımaşkî, Hâlid b. Sabîh, Yunus b. Halbes" isnadıyla Ebû İdris el-Havlânî'nin şöyle dediğini rivayet eder:

"Dünyaya karşı zâhidlik, helâl olan bir şeyi haram kılmak ve malı elden çıkarmak değildir. Fakat dünyaya karşı gerçek zâhidlik şudur: Kendi elinde bulunana Allah'ın elinde olandan daha fazla güvenmemendir. Başına bir musibet geldiği takdirde, malın elinde kalmaktansa (gelen musibetten dolayı) sevabını ve âhiret azığını daha çok istemendir."[826]

İbn Ebü'd-Dünyâ da, Muhammed b. Muhâcir'den Yunus b. Meysere'nin şöyle dediğini rivayet eder:

"Dünyaya karşı zâhidlik, helâl olanı haram kılmak ve malı elden çıkarmak değildir. Fakat zâhidlik, Allah'ın elindekine kendi elindekinden daha fazla güvenmen, (mal yönünden) bir musibete uğradığın andaki halin ile musibete uğramadığın andaki halinin eşit olması ve haktan dolayı seni övenler ile kınayanların senin yanında eşit olması demektir."

Dünyaya karşı zühd, üç başlık altında tefsir edilmiş olup üçü de kalbin amelleri arasındadır, âzaların ameller arasında yer almamaktadır. Bundan dolayı Ebû Süleyman şöyle der: "Bir kimsenin zâhid olduğuna şahitlik etme, çünkü zühd kalptedir."

---

825 Tirmizî, Zühd, 29 (nr. 2340); İbn Mâce, Zühd, 1 (nr. 4100); Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 4593, Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4975.

826 Ahmed, *ez-Zühd*, s. 18.

Eldekine Değil Allah'a Güvenmek

Zühdün birinci açıklaması, kişinin Allah'ın katındakine kendi elindekinden daha fazla güvenmesidir. İmanın sıhhatli ve güçlü olmasının kaynağı budur. Zira Allah Teâlâ kullarının rızkını tekeffül etmiş, kendi üzerine almıştır. Bu hususta şöyle buyurur:

***"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekânı bilir.** (Bunların) **hepsi açık bir kitaptadır** (levh-i mahfûzdadır)."*[827]

***"Semada da rızkınız ve size vaad edilen başka şeyler vardır. Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki bu vaad, sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir** (Sizin birbirinizle konuşmanız nasıl gerçekse bu da öyle gerçektir. Buna kendi sözünüz gibi güvenebilirsiniz)."*[828]

"Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O halde rızkı Allah katında arayın. O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Ancak O'na döndürüleceksiniz."[829]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Allah'ın katında bulunandan çok kendi elindekine güvenmen, imanın zayıflığının göstergesidir."

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Rızık için en fazla umutlu olduğum an, 'Evde un kalmadı' dedikleri andır."

Mesrûk da şöyle der: "Hizmetçimin bana, 'Evde ne bir ölçek buğday ne de bir dirhem var' dediği vakit, rızık hususunda en fazla hüsnüzan duyduğum andır." İmam Ahmed de, "Geçirdiğim en sevinçli günler, yanımda hiçbir şeyin bulunmadığı günlerdir" der.

Zâhidlerden Ebû Hâzim'e, "Senin sermayen nedir?" diye sordular. Şöyle dedi: "Benim iki sermayem var, bunlardan dolayı hiçbir za-

---

827 Hûd 11/6.

828 Zâriyât 51/22-23.

829 Ankebût 29/17.

man fakirlik korkusu taşımam; Allah'a güvenmek ve insanların elindekilerden ümit kesmek."[830]

Yine ona sorarlar: "Fakirlikten korkmuyor musun?" Şöyle cevap verir: "Efendim göklere, yerdekilere ve yerin altındakilere sahip iken ben mi fakirlikten korkacağım?"

Ali b. Muvaffak'a bir kâğıt parçası verilir. Kâğıdı okuyunca şunların yazılı olduğunu görür: "Ey Ali! Ben senin Rabb'in olduğum halde fakirlikten korkuyor musun?"

Fudayl b. İyâz (rh.a) şöyle der: "Zühdün aslı Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya karşı rıza göstermektir." Yine şu söz de ona aittir: "Kanaat gerçek zühddür ve asıl zenginliktir."

Gerçek anlamda imanı (yakîni) elde eden, bütün işlerinde Allah'a güvenen, O'nun kendisi için takdir ettiğine rıza gösteren, beklenti ve korku yönünden yaratılmış olanlardan tamamen ümidini kesen ve çirkin yollarla yaratılmışlardan bir dünyalık istemekten kendisini alıkoyan kişi, işte bunlara sahip olduğu zaman gerçek anlamda dünyaya karşı zühdü elde etmiş olur. Dünyada hiçbir şeye sahip olmasa bile insanların en zengini durumuna gelir.

Ammâr (r.a) şöyle der: "Vaiz olarak ölüm yeter. Zenginlik olarak yakîn yeter. İbadet olarak meşguliyet yeter."[831]

İbn Mesud (r.a) şöyle der:

"Yakîn, insanları razı etmek için Allah'ı öfkelendirmemek, Allah'ın verdiği rızıktan dolayı bir kimseyi övmemek ve Allah sana bir şey vermedi diye bir kimseyi kınamamaktır. Çünkü rızık kişiye, ne hırs sahibi kişilerin hırsları ile gelir, ne de kötü görenlerin kötülemesiyle uzaklaşır. Allah Sübhânehû ve Teâlâ ilmi ve hikmeti gereği rahatlığı ve sevinci yakîn ve rızaya yerleştirmiş, sıkıntı ve üzüntüyü de şüphe ve öfkede takdir buyurmuştur."[832]

---

830 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/232.

831 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Yakîn*, s. 117.

832 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Yakîn*, s. 118.

Mürsel bir hadiste Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dua ettiği nakledilir:

596- اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ إِيمَانًا يُبَاشِرُ قَلْبِي، وَيَقِينًا [صَادِقًا] حَتّٰى أَعْلَمَ أَنَّهُ لاَ يَمْنَعُنِي رِزْقًا قَسَّمْتَهُ لِي وَرَضِّنِي مِنَ الْعَيْشِ بِمَا قَسَّمْتَ لِي.

"Allahım! Senden kalbimin içtenlikle katıldığı bir iman ve benim için takdir ettiğin rızka hiç kimsenin engel olamayacağını anlayacağım sadık bir yakîn istiyorum. Benim için takdir ettiğin rızka beni razı kılmanı diliyorum."[833]

Atâ-i Horasânî, şu sözleri söylemeden bir meclisten ayrılmazdı:

"Allahım, bize öyle bir yakîn ver ki dünyadaki musibetler bize çok hafif gelsin! Senin yazdığından başkasının başımıza gelmediğini ve bizim için taksim ettiğin rızıktan başkasının bize ulaşmadığını idrak edelim."[834]

İbn Abbas'tan rivayet edilen *merfû* bir hadiste şu ifadeler yer alır:

597- مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ أَغْنَى النَّاسِ فَلْيَكُنْ بِمَا فِي يَدِ اللهِ أَوْثَقَ مِنْهُ بِمَا فِي يَدِهِ.

"İnsanların en zengini olma sevincini tatmak isteyen kişi, kendi elindekinden çok Allah'ın elindekine güvensin."[835]

Musibetler Karşısında Sevabı Tercih Etmek

Zühdün ikinci önemli göstergesi; mal kaybetmek, evlâdını yitirmek ve buna benzer dünyada uğradığı musibetler karşısında, kaybet-

---

[833] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Yakîn*, s. 112.

[834] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Yakîn*, s. 108.

[835] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/217-319; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 367, 368; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/269-270. Hâdis, uzunca bir hadisin bir bölümüdür.

tiği dünyalık yerine elde edeceği sevabı tercih etmek. Bu da kişideki yakînin (imanın) kemalinden neşet eder.

İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) duasında şöyle derdi:

598- اَللّٰهُمَّ اقْسِمْ لَنَا مِنْ خَشْيَتِكَ مَا تَحُولُ بِهِ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَعَاصِيكَ وَمِنْ طَاعَتِكَ مَا تُبَلِّغُنَا بِهِ جَنَّتَكَ وَمِنَ الْيَقِينِ مَا تُهَوِّنُ بِهِ عَلَيْنَا مَصَائِبَ الدُّنْيَا.

"Allahım! Bizlere, sana karşı isyanımızı engelleyecek korkunu, bizleri cennetine ulaştıracak taatini (sana ibadet etmeyi) ve dünyadaki musibetlerin bizlere hafif gelmesini sağlayacak yakînini (sana karşı kesin iman ve güveni) nasip et!"[836]

Hak Karşısında Övgüyü ve Kınamayı Bir Tutmak

Zühdün üçüncü hasleti de, hakikat karşısında insanların övgüsü ve kınamasını kişinin eşit görmesidir. Bu da kişinin dünyaya karşı zühdünün, onu hakir gördüğünün ve dünyaya ne kadar az değer verdiğinin alâmetidir. Çünkü dünya bir kimsenin gözünde büyük bir değer taşırsa, övgüyü sever ve kınanmaktan nefret eder. Belki de bu sevgi o kişiyi, kınama korkusuyla pek çok hakkı terk- etmeye ve övgü alabilmek için de pek çok bâtıl şeyi yapmaya götürür.

Hakikat karşısında övgü ve kınamayı eşit gören kişinin kalbinden, yaratılmışların verdiği rütbe ve makamlar değerini yitirmiş, onun kalbi hakkın muhabbeti ve Rabb'inin rızasını sağlayacak şeylerin sevgisiyle dolmuştur.

Nitekim İbn Mesud'un (r.a) şu sözünde belirttiği hususlar buna örnektir: "Yakîn, insanları razı ve memnun etmek için Allah'ı öfkelendirmemektir. Çünkü Allah Teâlâ, kınayanların kınamasına aldırmadan kendi yolunda cihad edenleri övmektedir."

---

[836] Tirmizî, Daavât, 80 (nr. 3502); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 401; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/528.

Zühd Hakkında Selefin Sözleri

Dünyaya karşı zühdün nasıl olması gerektiği konusunda seleften pek çok söz nakledilmiştir. Bu sözlerin hepsi de yukarıda geçen bu üç temel esasa dayanır.

Hasan-ı Basrî'nin şu sözü buna bir örnektir:

"Zâhid kişi, birini gördüğü zaman, 'O benden daha üstündür' diyen kişidir."

Bu söz, nefsini övmeye ve yüceltmeye değer vermemek esasına dayanır. Bundan dolayı denilmiştir ki: "Baş olma sevdasına karşı zühd (bundan kurtulmak), kişi için altın ve gümüş sevdasından kurtulmaktan daha zordur."[837]

Bir kimse dünyada baş olma ve başkalarından üstün olma sevgisini kalbinden çıkarırsa, o kişi gerçek zâhiddir. Böyle bir kişinin gözünde, hakikat karşısında övülmek ve kınanmak eşit duruma gelir.

Vüheyb b. Verd'in şu sözü de böyledir: "Dünyaya karşı zühd, kaybettiği dünyalıklara üzülmemek ve kendisine verilenlerden dolayı da sevinmemektir."[838]

İbnü's-Semmâk da şöyle der: "Zâhid kişi değer vermediği şeye karşı muzaffer olan kişidir."

Bu sözlerde belirtilen zühd de, dünyanın yüzünü ve sırtını dönmesinin, dünyalığın artması ve eksilmesinin kişinin nazarında eşit görüldüğü esasına dayanır. Bu da, daha önce geçtiği gibi musibetin olması ile olmamasını bir görmek gibidir.

Birine -zannımca Ahmed b. Hanbel'e- şöyle sorarlar: "Bir kimse yanında malı bulunduğu halde zâhid olabilir mi?" Şöyle der:

"Eğer malın artmasından dolayı sevinmiyor ve azalmasından dolayı da üzülmüyorsa, bu kişiye zâhid denilebilir."

---

837 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/238.

838 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/140.

Zührî'ye, kimin zâhid olduğunu sordular. Şöyle dedi: "Haram olana karşı sabrını yitirip mağlup olmayan ve sahip olduğu helâl mal da Allah'a şükretmesine engel oluşturmayan kişi."[839]

Bu ifade de öncekine yakındır. Bunun anlamı şudur: Zâhid kişi, haram yoldan dünyalık elde etmeye imkânı varken, buna karşı sabreder ve onu haram yoldan almaz. Helâl yoldan elde ettiği zaman da, bu helâl mal onun şükür vazifesini yerine getirmesine engel olmaz. Mala rağmen Allah'a karşı şükür görevini yerine getirir.

Ahmed b. Ebü'l-Havârî şöyle der: Süfyân b. Uyeyne'ye,

"Dünyaya karşı zâhid olan kimdir?" diye sordum. Şöyle dedi:

"Nimet verildiği zaman şükrünü yerine getiren ve belâ geldiği zaman da sabreden kişi." Bu söz üzerine dedim ki:

"Ey Ebû Muhammed! Diyelim ki, kendisine verilen nimete şükretti, başına gelen belâya da sabretti ve nimeti de yanında hapsetti; bu durumda nasıl zâhid olur?" Bana şöyle karşılık verdi:

"Sus! Bir kimseyi, verilen nimetler şükrünü yerine getirmekten alıkoymaz ve belâlar da sabrına engel olmaz ise, işte o kişi zâhid demektir."

Rebîa şöyle der: "Zâhidliğin başı eşyayı hak yoldan elde etmek ve onu hak ettiği yere koymaktır."

Süfyân-ı Sevrî de şöyle der: "Dünyaya karşı zühd kısa emelli olmaktır; kaba şeyler yemek ve abâ giymekten ibaret değil."

Zâhidler şöyle dua ederdi: Allahım! Bizleri dünyaya karşı zâhid eyle ve dünyalığı bize bol ver! Dünyalığı bizden uzak tutup da ona karşı rağbetimizi artırma!

İmam Ahmed de, "Dünyaya karşı zühd, kısa emelli olmaktır" der. Başka bir sözünde de, "Kısa emelli olmak ve insanların elinde bulunandan umut kesmektir" diye tarif eder.

---

839 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/287.

Zühdü kısa emel olarak tarif etmenin izahı şudur: Kısa emelli olmak, dünyadan ayrılarak Allah'a kavuşmayı arzu-lamayı. Uzun emelli olmak da, dünyada uzun süre yaşamayı icap ettirir. Kısa emelli olan kişi, dünyada uzun süre kalmayı hoş görmez. İşte dünyaya karşı zühdün ve ondan yüz çevirmenin nihai noktası budur. İbn Uyeyne, buna şu âyet-i kerimeden delil getirir:

"(Ey Muhammed, onlara:) ***Şayet*** *(iddia ettiğiniz gibi)* ***âhiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin*** *(bakalım)* ***de. Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler*** *(günah ve isyanları)* ***sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir.***

Yemin olsun ki sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması hiç kimseyi azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür."[840]

İbn Ebü'd-Dünyâ senediyle Dahhâk b Müzâhim'den şöyle rivayet eder:

599- أَتَى النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَنْ أَزْهَدُ النَّاسِ؟ فَقَالَ: مَنْ لَمْ يَنْسَ الْقَبْرَ وَالْبِلَى وَتَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا وَآثَرَ مَا يَبْقَى عَلَى مَايَفْنَى وَلَمْ يَعُدَّ غَدًا مِنْ أَيَّامِهِ وَعَدَّ نَفْسَهُ مِنَ الْمَوْتَى.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! İnsanların en zâhidi kimdir?' Buyurdular ki:

Kabri ve çürüyüp toprak olmayı unutmayan, dünyanın değerli süslerini terkeden, bâki olanı fâni olana tercih eden, yarını kendisine ait saymayan ve kendi nefsini ölmüş kabul eden kişi."[841] Bu hadis *mürsel*dir.

---

[840] Bakara 2/94-96.

[841] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/223.

Zühdün Kısımları

Seleften pek çok kimse zühdü kısımlara ayırmışlardır. Bazıları şöyle bir taksim yapar:

Zühdün en faziletlisi şirke karşı, yani Allah Teâlâ'nın dışında ibadet edilen şeylerden uzak durmak anlamındaki zühddür. Sonra isyan mânasına gelen bütün haramlara karşı zühd ve sonra da helâllere karşı zühddür. Bu üçüncüsü zühdün en az olan kısmıdır. Bu taksimde ilk iki kısma giren zühdün ikisi de vâciptir. Üçüncü kısmı ise vâcip değildir. Vâciplerin en büyüğü de şirke karşı zühd sahibi olmak, yani şirkten uzak durmaktır. Bunun ardından bütün günahlardan uzak durmak gelir.

Bekir el-Müzenî dostları için şöyle dua ederdi: "Allah Teâlâ hem bizleri hem sizleri, tenha yerlerde tek başına kalıp günah işleme imkânına kavuştuğu halde, Allah'ın kendisini gördüğünü anlayarak günahı terketmek suretiyle zühde erenlerden eylesin!"

İbnü'l-Mübârek (rh.a) şöyle der: "Selâm b. Mutî' dedi ki: Zühd üç kısımdır: Biri, ameli ve sözü Allah için ihlâsla yapmak ve bunlar için bir dünyalık beklememek. İkincisi, sâlih olmayan işleri terk- ederek sâlih olanlara yönelmek. Üçüncüsü, helâl olanlara karşı zühd sahibi olmak. Bu tatavvu kabilinden olup en aşağı derecede olanıdır."[842]

Bu taksim, bir önceki taksime yakındır. Ancak bunda, zühdün birinci derecesi, söz ve amelde ihlâsın bulunmasına engel olan ve küçük şirk olarak da isimlendirilen riyaya karşı gösterilen zühde verilmiştir. Kişiyi riyaya sevkeden şeyin de dünyalıklardan dolayı övgü elde etme ve dünyalık yönünden öne geçme arzusu olduğu söylenmiştir. Bu da dünyada yükseklik ve baş olma arzusuna girer.

İbrahim b. Edhem de (rh.a) zühdü şöyle kısımlara ayırır: "Zühd üç kısımdır; farz olan zühd, fazilet olan zühd ve selâmet olan zühd. Farz olan zühd, haramlara karşı olan zühddür. Fazilet olan zühd, helâllere karşı olan zühddür. Selâmet olan zühd ise, şüphelilere karşı olan zühddür."

---

842 Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/188.

Zâhid Vasfını Kazananlar

İnsanlar, zühdün sadece farz olan kısmını yerine getirip mubahların fazlalarına karşı zühd göstermeyenlerin zâhid olarak isimlendirilip isimlendirilmeyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda iki görüş vardır:

Birinci görüşe göre, bu kişi zâhid ismini almayı hak eder. Daha önce Zührî, İbn Uyeyne ve daha başkalarının bu görüşte olduklarını nakletmiştik.

İkinci görüşe göre, kişi mubahların fazlasına karşı zühd sahibi olmadıkça zâhid ismini almayı hak etmez. Bu da âriflerden bir kesimin ve daha başkalarının görüşüdür. Hatta onlardan biri, "Günümüzde mutlak mânada mubah bulunmadığı için zühd de yoktur" demiştir. Bu Yusuf b. Esbât[843] ve benzerlerinin görüşüdür. Bu görüş söz götürür. Yunus b. Ubeyd şöyle derdi: "Dünyanın değeri nedir ki ona karşı zühd gösterenler övülsün!"

Ebû Süleyman ed-Dârânî der ki: "Iraklılar zühdü bize farklı farklı şekilde tarif ettiler. Kimi zühdün insanlarla buluşmayı terk- etmek olduğunu söyledi. Bazısı şüphelileri terketmenin zühd olduğunu söyledi. Kimi zühdü tokluğu terketmek şeklinde tarif etti. Bu tariflerin hepsi de birbirine yakın şeylerdir. Ben de diyorum ki: Zühd, kişiyi Allah'tan alıkoyan şeyleri terketmektir."[844]

Zühd hakkında Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin bu sözü çok güzel ve yerinde bir sözdür. Çünkü bu söz, zühdün bütün kısımlarını ve çeşitlerini içine almaktadır.

Dünyaya Yönelik Kınamanın Maksadı

Şu hususun da iyi bilinmesi gerekir: Kitap ve Sünnet'te dünyaya yönelik kötüleme ve kınama, gece ve gündüzden oluşan ve kıyamet gününe kadar devam edecek olan zamana yönelik değildir. Çünkü ibret almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ar-

---

843 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/238.

844 Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/258.

dınca getiren Allah Teâlâ'dır. Hz. İsâ'nın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Şu gece ile gündüz iki hazinedir. Onları ne ile doldurduğunuza dikkat edin!" Yine şöyle derdi: "Gece ne için yaratılmışsa onun için, gündüz de ne için yaratılmış ise onun içindir."

Mücâhid der ki: "Gelen her gün insana şöyle der: 'Ey insanoğlu, bugün sana geldim, bugünden sonra sana asla bir daha gelmeyeceğim. Bende ne amel işlediğine dikkat et!' Gün tamamlanınca dürülür ve mühürlenip kaldırılır. Kıyamet günü Allah Teâlâ onun mührünü kaldırıncaya kadar kimse onun mührünü bozamaz. Gelen her gece de aynı şeyleri söyler."[845]

Seleften biri bu anlamda şu şiiri söylemiştir:

Şu dünyada elbet vardır iki yol,
Biri cennete çıkar biri cehenneme.

Geceler insan için bir ticarethane,
Günler ise onun pazar yeri.

Yine vârid olan kınama dünyada yeryüzünden ibaret olan ve Allah Teâlâ'nın insanlar için bir döşek ve barınak kılınan mekâna yönelik de değildir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın yeryüzüne yerleştirdiği dağlara, denizlere, nehirlere ve madenlere yönelik olmadığı gibi, yeryüzünde yetişen ağaç, bitki gibi şeylere de yönelik değildir. Bu kınama yeryüzüne yerleştirilmiş bulunan hayvanlara ve buna benzer şeylere de yönelik değildir. Çünkü bütün bunlar Allah Teâlâ tarafından kullarına sunulan nimetlerdir. Bunlarda kullar için pek çok fayda bulunduğu gibi, bunları yaratan Allah'ın birliğini, kudretini ve azametini gösteren deliller ve ibretler mevcuttur.

Söz konusu âyet ve hadislerde vârid olan kınama, insanların dünyada gerçekleştirdikleri işlere yöneliktir. Çünkü bu işlerin çoğu, sonuç bakımından övgüye değer olmayan türden işlerdir. Hatta çoğu sonuç itibariyle insana zarar verecek olan ya da bir yararı dokunmayacak işlerdir. Tıpkı şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

---

845 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/292.

"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Âhirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir."[846]

Dünyadaki İnsanların Kısımları

Dünyada bulunan insanlar iki kısma ayrılır:

Birincisi. İnsanlar için bu dünyadan sonra sevap ve ceza verilmek için bir âlemin (âhiretin) varlığını inkâr edenler. Bu kimseler hakkında Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar da vardır muhakkak."[847]

Bu anlayışta olanların bütün gayret ve çabaları dünyadan olabildiğince faydalanabilmek ve ölmeden önce bütün lezzetleri tadabilmektir. Onların halleri şu âyet-i kerimede anlatıldığı gibidir:

"Muhakkak ki Allah, inanıp iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar; inkâr edenler ise (dünyadan) faydalanırlar, hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri ateştir."[848]

Bu kesim arasında da zühd sahibi olanlar ve dünyaya fazla değer vermeyenler çıkabilir. Çünkü onlar, dünyalığın çoğalmasının gam ve kederin çoğalmasına yol açtığını bilirler ve şöyle derler: İnsanın dünyalıklara yönelik ilgisi ne kadar çok olursa, öldüğü zaman onlardan ayrılan insan o kadar çok elem duyar. Bunların zühdü sonuçta dünyaya yöneliktir.

---

[846] Hadîd 57/22.

[847] Yunus 10/7.

[848] Muhammed 47/12.

İkincisi. Ölümden sonra sevap ve cezanın verileceği bir âlemin varlığına inanan kimseler. Bunlar, Allah tarafından gönderilmiş olan peygamberlerin dinlerine mensup olan kimselerdir. Bunlar da üç kısma ayrılır: **1.** Kendilerine zulmedenler, **2.** Orta yolu tutanlar, **3.** Allah'ın izniyle hayırda öne geçenler.[849]

1. Kendilerine Zulmedenler

Bunlar çoğunluğu oluşturur. Dünyanın süslerine ve şatafatına yakın dururlar. Onları uygun olmayan yollardan edinirler ve uygun olmayan biçimde kullanırlar. Böylece çabalarının büyük kısmı dünyaya yönelik olur. Dünya için öfkelenir, onun için razı olur, onun için dostluk kurar, onun için düşmanlık yaparlar.

İşte bunlar oyun, eğlence, süslenme, övünme ve mal biriktirme ehli kimselerdir. Hiçbiri dünyaya gelmekteki asıl maksadın ne olduğunu bilmez. Dünyanın, asıl ikamet yeri olan yurda doğru yapılan sefer için azık hazırlamak üzere bir konak yeri olduğunun farkında değildir. Her ne kadar onlar bu konuda genel anlamda bir inanca sahipse de iman ettiği şeyin ayrıntılarının farkında değildir. Ayrıca mârifetullahı tatmış kişilerin tattığı zevklerden de habersizdir. Halbuki onlar âhiret yurduna hazırlık yapanlara örnek olan şahsiyetlerdir.

2. Orta Yolda Olanlar

Orta yolda olanlar dünyalıkları mubah yollarla elde ederler. Bunlarla ilgili farzları yerine getirirler. Farzdan arta kalanları kendileri için yanlarında tutarlar. Bunlarla dünyaya yönelik arzularını olabildiğince genişletirler.

Bu kesimde bulunanların, zâhidlik tarifi içine girip girmediği konusu daha önce de geçtiği gibi tartışmalıdır. Fakat bu durumlarından dolayı bir ceza görecek değillerdir. Ancak dünyalıklardan yararlandıkları oranda âhiretteki derecelerinde eksilme meydana gelir.

---

[849] Şu âyet-i kerime bu üçlü tasnife ışık tutar niteliktedir:

"Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur" (Fâtır 35/32).

İbn Ömer (r.anhümâ) şöyle der: "Kula erişen her dünyalık, Allah katındaki derecesinin eksilmesine sebep olur. İsterse bu dünyalıklara karşı cömert olsun!"[850]

Bu hadisi İbn Ebü'd-Dünyâ *mevkuf* olarak rivayet etmiştir ve isnadı *ceyyid*dir. Ayrıca Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden de *merfû* olarak zayıf bir isnad ile rivayet edilmiştir.

İmam Ahmed *ez-Zühd*'de isnadıyla şöyle rivayet eder: "Adamın biri Muâviye'nin (r.a) yanına girer, o da adamı giydirir. Oradan çıkar Ebû Mesud ve sahâbeden başka birinin yanına uğrar. O iki kişiden biri adama şöyle der: İyiliklerin karşılığında onu aldın. Diğeri de der ki: Güzelliklerin karşılığında onu aldın."

Senediyle Hz. Ömer'den (r.a) şöyle rivayet edilir: "Eğer iyiliklerimin eksilmeyeceğini bilseydim hayatınızı daha da güzelleştirmek için gayret ederdim. Ancak ben Cenâb-ı Hakk'ın, '***Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz***'[851] buyurarak ayıpladığını biliyorum."

Fudayl b. İyâz (rh.a) şöyle der: "İstersen elde ettiğin dünyalıkları azalt, istersen çoğalt; şunu bil ki onları kendine ait keseden alıp harcıyorsun."

Şu husus da buna delildir: Allah Teâlâ, insanların muhtaç olmadığı dünyalık arzuların fazlasını, süsleri, görkemini kullarına haram kılmıştır. Bunları âhirette kullarına ikram etmek için saklamıştır. Şu âyetler bu hususa işaret eder:

"Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması *(tehlikesi)* ***bulunmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık. Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da*** *(hep gümüşten yapardık)*. ***Ve onları ziynetlere boğardık. Bütün bunlar sa-***

---

850 Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4709; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/323; Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 557; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/306. Münzirî, hadisi İbn Ebü'd-Dünyâ'nın tahrîc ettiğini belirtir.

851 Ahkâf 46/20.

dece dünya hayatının geçimliğidir. Âhiret ise Rabb'inin katında, Allah'ın azabından sakınıp rahmetine sığınanlara mahsustur."[852]

Nitekim Resûlullah da (s.a.v) şöyle buyurur:

600- مَنْ لَبِسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الآخِرَةِ.

"Dünyada ipek giyen kişi âhirette onu giyemez."[853]

601- مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَشْرَبْهَا فِي الآخِرَةِ.

"Dünyada şarap içen kişi âhirette onu içemez."[854]

602- لاَ تَلْبَسُوا الْحَرِيرَ وَلاَ الدِّيبَاجَ وَلاَ تَشْرَبُوا فِي إِنَاءِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلاَ تَأْكُلُوا فِي صِحَافِهِمَا فَإِنَّهَا لَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَكُمْ فِي الآخِرَةِ.

"İpek ve ipek kabartmalı elbise giymeyiniz. Altın ve gümüş kaplardan bir şey içmeyiniz ve bunlardan yapılan tabakları yemekte kullanmayınız. Bunlar dünyada onlar (kâfirler) için, âhirette ise sizin içindir."[855]

Vehb şöyle der:

"Allah Teâlâ Hz. Musa'ya (a.s) şöyle buyurdu: Ben kendime dost seçtiğim kullarımı dünya nimetlerinden ve refahından korurum. Tıpkı şefkatli bir deve çobanının develerini uyuz bir deveden koruduğu gibi. Bunu, o kullarıma değer vermediğim için değil, benim cömert-

---

852 Zuhruf 43/33-35.

853 Buhârî, nr. 5832, 5833; Müslim, Libâs, 11, 21 (nr. 2069, 2073); İbn Mâce, Libâs, 16 (nr. 3588); Ahmed, *el-Müsned*, 3/101; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/141; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 9002.

854 Buhârî, nr. 5575; Müslim, Eşribe, 73 (nr. 2003); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/846; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5366.

855 Buhârî, nr. 5426; Müslim, Libâs, 4 (nr. 2067); Ebû Davud, Eşribe, 17 (nr. 3723); Tirmizî, Eşribe, 10; (nr. 1878); Nesâî, Ziynet, 85 (8/198); İbn Mâce, Eşribe, 17 (nr. 3414); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5339.

liğimden nasiplerini tam ve mükemmel olarak alabilmeleri ve dünyada bunu lekelemekten salim tutmaları için yaparım."

Tirmizî'nin Katâde b. Nu'mân'dan (r.a) tahrîc ettiği şu hadis bu hususa şahitlik eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

603- إِنَّ اللهَ إِذَا أَحَبَّ عَبْدًا حَمَاهُ عَنِ الدُّنْيَا كَمَا يَظَلُّ أَحَدُكُمْ يَحْمِي سَقِيمَهُ الْمَاءَ.

"Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman, tıpkı sizin bir hastayı sudan koruduğunuz gibi onu dünyaya karşı himaye eder."

Bu hadisi Hâkim de rivayet etmiş olup lafzı şöyledir:

"Allah Teâlâ bir kulunu sevdiği halde onu dünyadan korur; tıpkı sizin hasta birini, kendisine zarar verir endişesiyle yiyecek ve içeceklerden koruduğunuz gibi."[856]

Müslim *Sahîh*'inde Abdullah b. Amr'dan[857] (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

604- اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ.

"Dünya müminin zindanı, kâfirin de cennetidir."[858]

3. Hayırda Yarışanlar

Allah'ın izniyle hayırda yarışan kimseler, dünyaya gelmekten maksadın ne olduğunu kavrayan ve bunun gereğince amel eden kimselerdir. Onlar, kullar arasında hangilerinin daha iyi amel işlediğini sı-

---

[856] Tirmizî, Tıb, 1 (nr. 2036); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 669.

[857] Müellif İbn Receb sehven hadisi Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiğini söylemiştir; hadisin râvisi Ebû Hüreyre'dir (r.anhümâ).

[858] Müslim, Zühd, 1 (nr. 2956); Tirmizî, Zühd, 16 (nr. 2324); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4113); Ahmed, *el-Müsned*, 2/323; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/38; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6087; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/604; .

namak için, Allah Teâlâ tarafından kulların dünyaya yerleştirildiğini kavramış kişilerdir. Tıpkı şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arşı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Yemin ederim ki** (Resûlüm!), **'Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz' desen, kâfir olanlar derhal, 'Bu, açık bir büyüden başka bir şey değildir' derler."[859]

"O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır."[860]

Seleften biri şöyle der: "Bir kimsenin dünyaya karşı zühd sahibi ve tercihini âhiretten yana kullanmış ise, sınamak için insanlara sunulmuş olan gösteriş, refah ve sevindirici şeylere şöyle bir baksın. Bunlara sahip olanları ve durumu böyle olmayanları incelesin. Bunların durumunun şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi olduğunu görecektir:

"Biz, yeryüzünde bulunan her şeyi, insanlardan hangilerinin daha güzel iş işlediklerini denemek için yeryüzüne süs kıldık."[861]

Daha sonra bunların tükeneceği ve sonunun geleceği belirtilerek, ***"Bununla beraber yine biz, yerin üzerindekileri** (vakti gelince) **elbette çorak bir toprak haline getireceğiz"***[862] buyrulmaktadır.

Dünyaya gelmekteki asıl maksadın bu olduğunu anlayan kişi, bütün gayretiyle dünyayı ebedî ikametgâhı olan âhiret yurdu için azık biriktirdiği bir mekân haline getirir. Dünyalık olarak da, yolcu için yolculuk esnasında gerekli olan kadarıyla yetinir. Tıpkı Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadisinde buyurduğu gibi:

---

[859] Hûd 11/7.

[860] Mülk 67/2.

[861] Kehf 18/7.

[862] Kehf 18/8.

605- مَا لِيَ وَلِلدُّنْيَا إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ الدُّنْيَا كَرَاكِبٍ قَالَ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ ثُمَّ رَاحَ عَنْهَا وَتَرَكَهَا.

"Benim dünya (rahatlığı) ile bir bağım yok. Benim dünyadaki durumum, bir ağacın altında gölgelenen ve sonra da yoluna devam eden bir yolcu gibidir."[863]

Resûlullah (s.a.v), sahâbe-i kirâmdan bir topluluğa, edinecekleri dünyalığın bir yolcunun azığı kadar olmasını tavsiye etmiştir. Bunlar arasında Selmân-ı Fârisî, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Ebû Zer ve Âişe (r.anhüm) validemiz vardır.[864] İbn Ömer'e de (r.anhümâ), dünyada garip biri gibi veya bir yolcu gibi olmasını ve kedisini kabir ehlinden saymasını (ölmüş kabul etmesini) tavsiye buyurmuştur.[865]

Zâhidlerin Dünyaya Karşı Durumları

Bu dereceyi elde etmiş kimseler iki kısımdır. Bunlardan bir kısmı, hayatlarını devam ettirebilecek kadar dünyalıkla yetinirler. Zâhidlerin çoğunluğunun hali böyledir. Bir kısmı da, bazı mubah arzulardan tatması için nefsine zaman zaman genişlik tanır. Bununla, nefsin amel için güç kazanmasını ve dinç kalmasını hedeflerler. Nitekim Resûlullah da (s.a.v) şöyle buyurur:

---

863 Tirmizî, Zühd, 44 (nr. 2377); Ahmed, *el-Müsned*, 1/301, 391; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/310; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11898; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6352.

864 Selmân-ı Fârisî'den yapılan rivayetler için bk. Ahmed, *el-Müsned*, 5/438; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20632; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4104; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6069, 6160, 6182; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 728; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/195, 196, 197; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/417.

Hz. Âişe'den yapılan rivayetler için bk. Tirmizî, Libâs, 38 (nr. 1780); Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 1/89; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/310.

Habbâb b. Eret'ten yapılan rivayetler için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/219; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3295; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7214; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/360.

865 Buhârî, nr. 3416; İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4114); Ahmed, *el-Müsned*, 2/24, 41; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 698.

606- حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمُ النِّسَاءُ وَالطِّيبُ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ.

"Bana dünyanızdan kadın ve güzel koku sevdirildi, namaz da gözümün nuru kılındı."[866]

Bu hadisi İmam Ahmed ve Nesâî Hz. Enes'den rivayet etmiştir.

İmam Ahmed, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) dünyalık olarak kadını, güzel kokuyu ve yemeği severdi. Kadın ve güzel kokudan kendisine bir şeyler isabet etti ama yiyecek olarak eline pek bir şey geçmedi."[867]

Vehb der ki:

Hz. Davud ailesinden gelen hikmetler arasında şunlar yazılıdır: Akıllı kişinin şu dört vakit hakkında gaflette olmaması gerekir: Vaktin bir bölümünde nefsini hesaba çekmeli. İkinci vakitte Rabb'ine yakarışta bulunmalı. Üçüncü vakitte, kendisine kusurlarını bildiren ve nefsine karşı kendisine dost olan kardeşleriyle buluşmalı. Dördüncü vakitte de, nefsi ile helâl ve güzel lezzetleri baş başa bırakmalıdır. Bu dördüncü vakit, diğer üç vaktin yerine getirilmesi için yardımcı ve kalbin daha yetkin ve derli toplu olmasını sağlayıcıdır. Yani insanın dinlenmesini sağlar.

Mümin kişi, mubah arzularını yerine getirirken bununla taat yapabilmek için güçlenmeye niyet ederse, bu arzuları, karşılığında sevap verilen taatler haline gelir.

Tıpkı Muâz b. Cebel'in (r.a), "Ben uyumayı gece ibadet etmek gibi sayıyorum" sözünde geçtiği gibi. Yani o, gecenin son kısmını ibadetle geçirebilmek için güç kazanmak maksadıyla uyumaya niyet edi-

---

866 Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 1 (7/61, 62); Ahmed, *el-Müsned*, 3/128, 199, 285; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/160.

867 Ahmed, *el-Müsned*, 6/72.

yordu. Bundan dolayı gece ibadeti için sevap beklediği gibi uykusu için de sevap beklemekteydi.

Bazıları da, mubah olan bir arzusu için bir şey aldığı zaman onu kardeşleriyle paylaşmak isterdi. Abdullah b. Mübârek'ten nakledildiğine göre, canı bir şey çektiği zaman, dostlarından birinin daha canı çekmedikçe yemez, onlardan birinin canı çekince beraber yerlerdi. Canları bir şey çektiği zaman, kendileriyle birlikte yemek üzere bir misafir gelmesi için dua ederlerdi.

Evzâî'nin şöyle dediği nakledilir: "Şu üç kısım insanın yediklerinden dolayı hesap yoktur: Sahurda yenilen yemek, oruçlunun iftarda yediği yemek ve misafirin yediği yemek."

Hasan-ı Basrî de şöyle der: "Dünyada senin yararına olanı istemek dünyayı sevmek değildir. Bir ihtiyacını terketmek dünyada senin için ihtiyaç yerine geçiyorsa bu zühddür. Bir kimse dünyayı sever ve bundan mutluluk duyarsa, kalbinden âhiret korkusu gider."

Saîd b. Cübeyr şöyle der: "Aldatıcı yarar, kişiyi âhiret talebinden alıkoyandır. Eğer alıkoymuyorsa, o aldatıcı yarar değil, ondan daha hayırlı olan hedefe ulaştırıcı yarardır."

Yahya b. Muâz er-Râzî der ki: "Dünyayı nasıl sevmeyeyim; hayatımı devam ettirmem için gereken azığımı onda kazanıyorum, âhirette nâil olacaklarımı eriştirecek taatları onda işliyorum."

Âriflerden Ebû Safvân Ruaynî'ye,

"Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de zemmettiği ve akıllı kimselerin kaçınması gereken dünya nedir?" diye sorarlar. Şöyle der:

"Dünyada eline geçenle dünyalık peşinde koştuğun her şey yerilen kısma girer. Dünyada eline geçenlerle âhireti talep ettiğin şeyler ise bu kısma girmez."

Hasan-ı Basrî şöyle der:

"Dünya mümin için ne güzel yurttur! Çünkü dünyada az bir amel işler ve oradan cennet için azık alır. Dünya kâfir ve münafık için ne

kötü bir yurttur! Zira gecelerini boşa geçirir ve cehennem için azık alır."

Eyfa' b. Abd el-Kelâî şöyle der: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

607- إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، قَالَ اللهُ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ، كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ؟ قَالُوا: لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ! قَالَ: نِعْمَ مَا اتَّجَرْتُمْ فِي يَوْمٍ أَوْ بَعْضِ يَوْمٍ، رَحْمَتِي وَرِضْوَانِي وَجَنَّتِي، امْكُثُوا فِيهَا خَالِدِينَ مُخَلَّدِينَ. ثُمَّ يَقُولُ لِأَهْلِ النَّارِ: كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ؟ قَالُوا: لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ! فَيَقُولُ: بِئْسَمَا اتَّجَرْتُمْ فِي يَوْمٍ أَوْ بَعْضِ يَوْمٍ، سَخَطِي وَمَعْصِيَتِي وَنَارِي، امْكُثُوا فِيهَا خَالِدِينَ مُخَلَّدِينَ

"Cennet ehli cennete ve cehennem ehli de cehenneme girince Allah Teâlâ şöyle buyurur:

'Ey cennet ehli! Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' Onlar da,

'Bir veya birkaç gün' derler. Allah Teâlâ da,

'Bir veya birkaç günde ne güzel ticaret yaptınız; rahmetimi, rıdvanımı ve cennetimi kazandınız. Orada ebedî ve sonsuza kadar kalın.' Allah Teâlâ sonra cehennem ehline der ki:

'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' Onlar da,

'Bir veya birkaç gün' diye karşılık verirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

'Bir veya birkaç günde ne kötü ticaret yaptınız; öfkemi, isyankârlığı ve cehennemi kazandınız. Orada ebedî ve sonsuza kadar kalın' buyurur.'[868]

Hâkim, Abdülcebbâr b. Vehb'den, o Sa'd b. Târık'tan, o da babasından şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

[868] Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/132.

608- نِعْمَتِ الدَّارُ الدُّنْيَا لِمَنْ تَزَوَّدَ مِنْهَا لِآخِرَتِهِ حَتَّى يُرْضِيَ رَبَّهُ وَبِئْسَتِ الدَّارُ لِمَنْ صَدَّتْهُ عَنْ آخِرَتِهِ وَقَصَّرَتْ بِهِ عَنْ رِضَا رَبِّهِ وَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ: قَبَّحَ اللهُ الدُّنْيَا، قَالَتِ الدُّنْيَا: قَبَّحَ اللهُ أَعْصَانَا لِرَبِّهِ.

"Dünya, âhireti için azık hazırlayan ve Rabb'inin rızâsını kazanan kişi için ne güzel bir yurttur. Âhiretine engel olan ve Rabb'inin rızasını kazanamayan için de ne kötü bir yurttur. Kul dünya için, 'Allah senin yüzünü kara çıkarsın' dediği zaman dünya ona, 'Bizim üzerimizde Allah'a isyan eden kişinin yüzünü Allah kara çıkarsın' der."[869]

Hadisi tahrîc eden Hâkim isnadının *sahîh* olduğunu söyler. Ukaylî de hadisi tahrîc etmiştir. Hadis hakkında der ki: Abdülcebbâr b. Vehb *mechûl* biridir ve hadisi *gayri mahfûz*dur. Bu söz, Hz. Ali'nin (r.a) sözü olarak da rivayet edilmiştir.

Hz. Ali'ye ait olan sözü İbn Ebü'd-Dünyâ[870] üzerinde söz söylenebilecek bir isnad ile şöyle rivayet eder:

"Hz. Ali, bir kişinin dünyaya sövdüğünü işitir. Adama der ki:

Dünya, kendisine sadık olanlara sadık bir yurt, onu anlayanlar için bir âfiyet yurdu, ondan azık edinenler için çok zengin bir yurt, Allah âşıklarının mescidi, vahyinin indiği mekân, meleklerinin namazgâhı ve evliyasının ticarethanesidir. Orada Allah'ın rahmetini kazanın ve kâr olarak cenneti elde edin.

Kim dünyayı zemmediyorsa (kötülüyorsa); o da kendisinden ayrılmasına izin veriyor, hem kendisinin hem de kendisine bağlananların ayıplı olduğunu ilân ediyor. O belâlarıyla ibret verir, sevinçleriyle şevk ve sürûru artırır. Pişman olanlar onu kınar, diğer taraftan öbürleri de onu över. Onun (dünyanın) size anlattıklarını (naklettiği hadiseler) tasdik edin, nasihatlerinden ibret alın.

---

869 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/312; Râmhürmüzî, *el-Emsâl*, s. 58, 147; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/1099; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 3/89.

870 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-Dünyâ*, nr. 147.

Ve sen, ey dünyanın aldatıcı yönleri ile aldanmış kişi! Dünya sana ne zaman teslim edildi? Seni ne zaman aldattı? Toprağa uzanmış yatan babalarınla mı? Yoksa çürümüş olan annelerinin bedenleriyle mi? Nice defalar onu avuçlarınla didik didik ettin, ellerinle karıştırarak şifa istedin, onun için doktor aradın! Ama ihtiyacını elde edemedin ve talebin yerine getirilmedi. Yarın onların çürüdüğü yerde seni de çürüterek dünya sana çok güzel bir ders verecek. Ama ağlaman sana fayda vermeyecek. Dostlarının da sana bir faydası olamayacak."

Bu sözleriyle Hz. Ali (r.a), dünyanın mutlak olarak kötülenemeyeceğini açıklamış oldu. Dünya, onda sâlih ameller işleyerek âhiret azığı hazırlayanlara nisbetle övgüye hak eder. Onda peygamberlerin mescidleri yer alır. Diğer taraftan dünya vahyin de indiği mekândır. Hem müminler için bir ticarethane olduğundan, orada Allah'ın rahmetini kazanırlar ve ticaretlerinin kârı olarak cenneti elde ederler. İşte bu sıfatlara sahip olanlar için ne güzel bir yurttur dünya!

Onun aldatıcı ve hilekâr olduğu konusunda anlatılanlara gelince. O öğütleriyle açıkça ilân etmekte, ibretleriyle nasihat etmekte, nasıl bir felâket ile ayıplı bir yurt olduğunu ehli olanlar için açıkça göstermektedir. Hallerdeki değişiklik açıkça görülmekte; sağlıktan hastalığa, gençlikten ihtiyarlığa ve çöküşe doğru geçiş, zenginlikten yoksulluğa, izzetten zillete gidiş apaçık izlenmektedir. Ancak dünyaya tutkun olanların bu tutkusu onları sağır ve kör etmiş. Böyle kemseler dünyanın bu çağrılarını duyamazlar. Şairin dediği gibi:

Dünya kendi lisanıyla ilân bakın ediyor,
Eğer ona kulak veren varsa şöyle diyor;

Kendine güvenen nice ömürler çürüttüm!
Nice toplulukları toplanmayacak biçimde dağıttım!

Yahya b. Muâz er-Râzî şöyle der: "Eğer insanlar, gayb âleminde dünyanın sonlu olmasından dolayı yakılan ağıtları işitmiş olsalardı kalpleri paramparça olurdu."[871]

---

[871] Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/56.

Hikmet ehli bir zat da şöyle der: Dünya, günlerin insanlara anlattığı ibretli misallerdir. Zamanın anlattığı ilim için tercümana gerek yoktur. Dünya sevgisi, bu öğütlere karşı kalplerin kulaklarını sağırlaştırır. Bütün mahlûkat işitse bile o bir şey işitmez.

Dünyalıklara Karşı Zâhidlerin Tutumları

İhtiyaçtan fazla olan dünyalıklara karşı zühdün kısımları vardır. Bazı zâhidler bu fazlalıkları elde eder, bunu yanında tutar ve Allah Teâlâ'ya yakınlaşmak için bunları bir vesile olarak kullanır. Sahâbe-i kirâm ve diğer pek çok kimse böyle yapardı.

Ebû Süleyman der ki: "Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf'ın (r.anhümâ), Allah'ın yeryüzündeki hazinelerinden birer hazineleri vardı. Buradan Allah'a taat uğrunda infakta bulunurlardı. Onların kalpleriyle yaptıkları muameleleri Allah Teâlâ'nın rızası içindi."[872]

Zâhidlerden bazıları da elinde ne varsa hemen dağıtır, hiç elinde tutmazdı. Bunlar da iki çeşittir: Bir kısmı elindekileri kendi iradeleri ve gönül hoşluğu ile dağıtırdı. Bir kısmı da nefisleri dağıtmayı istemediği halde nefsine karşı mücahede ederek ellerindekini dağıtırlardı. Bunlardan hangisinin daha faziletli olduğu konusunda ihtilâf edilmiştir.

İbnü's-Semmâk ve Cüneyd, nefis cömertlik ve zühd makamının hakikatine eriştiği için birincisinin daha faziletli olduğunu söyler. İbn Atâ da, nefse karşı mücahede bulunduğu için ikincisinin daha faziletli olduğunu söyler.

Zâhidlerden bir kısmı da fazladan bir şey elde etmek için uğraşmazdı. Bunlar ihtiyaçtan fazlasını istemezler. Bu isteksizlikleri, fazlasını kazanmaya kudretleri olduğu halde yahut bunun aksi durum da söz konusu olabilir. Bunda faziletli olan, kudreti olduğu halde bunu istemeyenlerin davranışlarıdır. Bundan dolayı seleften pek çok kimse, Ömer b. Abdülaziz'in Veysel Karanî ve benzerlerinden daha zâhid olduğunu söyler. Ebû Süleyman[873] ve pek çok kimse bu görüştedir.

---

[872] Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/262.

[873] Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/272.

Mâlik b. Dînâr şöyle derdi: "İnsanlar, 'Mâlik zâhiddir' diyorlar. Asıl zâhid Ömer b. Abdülaziz'dir."[874]

Âlimler şu ikisinden hangisinin daha faziletli olduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir: Helâlinden dünyalık talep edip onunla akrabalarını gözetmek ve kendisine de bir şeyler ayırmak mı, yoksa bütünüyle talebi terketmek mi daha faziletlidir?

Bir kesim, tamamen terketmeyi ve uzak durmayı tercih ederek bunun daha faziletli olduğunu söyler. Hasan-ı Basrî bunlar arasında yer alır. Bir kısmı da helâl yoldan elde edilmesinin daha faziletli olduğunu söyler. İbrahim Nehaî de bu görüşü savunanlar arasında yer alır.

Dünyayı kalpleriyle terkeden zâhidlerin bu konuda kalpleri ve müşahedelerine dayalı farklı tesbit ve değerlendirmeleri vardır. Bir kısmı fazlalık elde etmek için çalışmayı fazla yorgunluk çekmek olarak görür. Bu yüzden kendisini rahatlatmak maksadıyla zühd yolunu seçer. Hasan-ı Basrî, "Zühd, dünyada kalbi ve bedeni rahat ettirir" der.

Zâhidlerden bazıları da dünyada ihtiyaçtan fazlasını aldığı takdirde âhiretteki payından eksilme olacağı korkusuyla zühd yolunu seçmiştir. Bazıları da ihtiyaç fazlası dünyalıktan dolayı kıyamet günü hesabının uzamasından korktuğu için terketmiştir. Zâhidlerden biri şöyle der: "Allah'tan dünyalık isteyen kişi, hesap günü uzun süre sorguda beklemeyi istemektedir."[875]

Bazı zâhidler ise dünyanın ne kadar çok ayıplarla dolu olduğunu, halinin çabucak değişmesini ve içindeki her şeyin hemen bitiverdiğini dile getirir. Bunca değersizliğine ve çabucak son bulmasına rağmen ayak takımından düşük karakterli kişiler ondan pay almak için yarışırlar. Onun için zâhidler dünyalıktan yüz çevirirler.

Zâhidlerden birine,

---

[874] Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/257.

[875] Ahmed, *ez-Zühd*, s. 10. İmam Ahmed, bunu Tâvûs'tan *mürsel* olarak rivayet eder.

"Senin dünyaya değer vermemenin (zühdünün) sebebi nedir?" diye sorarlar. Şöyle cevaplar:

"Vefasının azlığı, cefasının çokluğu ve taliplilerinin aşağılık olması."

Bir kısım zâhidler de dünyanın Allah katında ne kadar değersiz ve aşağılık olduğunu gördükleri için ondan uzak dururlar. Nitekim Fudayl b. İyâz (rh.a) der ki: "Eğer şu dünya içindeki her şeyiyle birlikte âhirette benden hesap sorulmayacak şekilde bana sunulmuş olsaydı, bir kimsenin leşin yanından geçerken pisliğinin elbisesine bulaşmasından sakındığı gibi ben de onu pis sayarak sakınırdım."[876]

Bazıları da âhiret için hazırlık yapmalarına ve orası için azık hazırlamalarına engel olacağı endişesiyle dünyadan uzak durur. Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Onlardan (zâhidlerden) biri son derece sıkıntılı bir hayat yaşasa, helâl mal da yanıbaşında olsa ve biri ona, "Gelip şu maldan almaz mısın?" dese, o da, 'Hayır, vallahi yapmam! Varıp onu aldığım takdirde kalbimin ve amelimin fesada uğramasından korkarım!' diye karşılık verir."[877]

Ömer b. Münkedir'e mal gönderilmişti. Ağlamaya başladı ve ağlaması gittikçe şiddetlendi. Dedi ki: "Dünyanın kalbimi mağlup etmesinden ve âhirette bir payının kalmamasından korkuyorum. Ben ağlatan işte bu korku!" Sonra emir verdi, gelen malı Medine'nin fakirlerine sadaka olarak dağıttılar.

Zâhidlerin Zühd Tanımları

Zâhidlerin havassı, dünyalığın kendilerini Allah Teâlâ'ya kulluk ve niyazdan geri koymasından korkarlar. Râbia şöyle der: "Dünyanın baştan sona helâl biçimde bana ait olmasını ve benim de bunu Allah yolunda infak etmiş olmamı istemem. Çünkü bu, bir göz açıp kapayıncaya kadar da olsa beni Allah ile meşgul olmaktan alıkoyar."

---

876 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/89.

877 Ahmed, *ez-Zühd*, s. 260; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/269.

Ebû Süleyman ed-Dârânî (rh.a) şöyle der:

"Zühd, seni Allah ile meşgul olmaktan alıkoyan şeyi terketmektir."[878]

Yine der ki: "Seni Allah ile meşgul olmaktan alıkoyan her şey; aile, mal ve çocuk her ne ise o uğursuzdur."[879]

Yine Ebû Süleyman der ki:

Dünyadaki zühd ehli iki tabakadır. Bir kısmı, dünyada zühd ehli olup kendilerine dünyada iken âhiretin ruhu açılmamış olanlardır. Bir kısmı da, dünyada zühd ehli olup orada kendilerine âhiretten bir ruh açılanlardır. Onlar için Allah'a ibadet hali üzere olmaktan daha sevimli bir şey yoktur."[880]

Şu söz de ona aittir: "Zâhid kişi, dünya meşgalelerini bırakmış ve bundan başı selâmette olan kişi değildir. Gerçek zâhid, dünyaya değer vermeyen ve âhiret için gayret edip yorulan kişidir."[881]

Zühdden ve dünyaya değer vermemekten maksat, kalbi bunlarla meşgul olmaktan kurtarmaktır. Böylece Allah Teâlâ, mârifetullah, O'na yaklaşmak (kurb), ünsiyet ve O'na kavuşma şevki ile meşgul olmak için boş vakit bulur. Bunlarla meşgul olmak dünya ile meşgul olmak sayılmaz. Nitekim Resûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Bana dünyanızdan kadın ve güzel koku sevdirildi, namaz da gözümün nuru kılındı."[882]

Bu hadis-i şerifte Resûl-i Ekrem (s.a.v), kendisine sevdirilen dünyalıklar arasında namazı saymamıştır. *Müsned* ve Nesâî'deki lafız böyledir. Zannımca bu iki hadis kitabının dışındakilerde şöyle geçmektedir:

---

878 Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/258.

879 Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/264.

880 Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/274.

881 Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/273.

882 Nesâî, İşritü'n-Nisâ, 1 (7/61, 62); Ahmed, *el-Müsned*, 3/128, 199, 285; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/160.

"Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi."[883]

Burada namaz da dünyaya dahil edilmiştir. Bu hususa şu hadis de şahitlik eder:

609- اَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ، مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلاَّ ذِكْرَ اللهِ وَمَا وَالاَهُ أَوْ عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا.

"Dünya lânetlenmiştir, içinde bulunanlar da lânetlenmiştir; ancak Allah'ı zikretmek, O'nun beğendiği (ameller), âlimler ve ilim öğrenenler bunun dışındadır."[884]

Hadisi İbn Mâce ve Tirmizî Ebû Hüreyre'den (r.a) *merfû* olarak rivayet etmiştir. Tirmizî, hadisin *hasen* olduğunu söyler. Buna benzer hadisler değişik vecihlerden *mürsel* ve *muttasıl* olarak rivayet edilmiştir.

Taberânî, Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Dünya ve içindekiler lânetlenmiştir. Ancak Allah'ın rızasını istemek maksadına yönelik olanlar bunun dışındadır."[885]

İbn Ebü'd-Dünyâ da bunu *mevkuf* olarak rivayet etmiştir.[886] Ayrıca Şehr b. Havşeb'den Ubâde (r.a) vasıtasıyla *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Kıyamet günü dünya getirilir ve, 'Allah Teâlâ'nın rızası için olanları ondan ayırın, diğer kısımlarını cehenneme atın' denilir."

---

883 Bu lafız şâz olup mânaya uygun düşmemektedir. Çünkü namaz dünya ehline ait işler arasında değildir. Ayrıca hadisin rivayet edilen hiçbir tarikinde de bu lafız vârid olmamıştır. İbnü'l-Kayyim, Irâkî, İbn Hacer, Sehâvî bunu belirtir. Ayrıca bk. *Zâdü'l-Meâd,* 1/151; *et-Telhîsü'l-Habîr,* 3/116; *el-Makâsıdü'l-Hasene,* s. 180.

884 Tirmizî, Zühd, 14 (nr. 2322); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4112); Ebû Hanîfe, *Câmiu'l-Mesânîd,* 2/72; Ebû Nuaym, *Hilye,* 3/157; 7/90.

885 Taberânî, *el-Kebîr,* 10/222; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl,* 3/391; *el-Lisân,* 2/394.

886 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-Dünyâ,* nr. 6.

Dünyanın Lânetli Olmasının Anlamı

Dünya ve içinde bulunan her şey lânetlenmiştir, yani bunlar Allah'tan uzaktırlar. Çünkü hepsi de insanları Allah'ı anmaktan ve ibadetten alıkoyup meşgul etmektedir. Ancak Allah'a, O'nu tanımaya, yakınlığını ve rızasını kazanmaya götüren ilim, Allah'ı zikretmek ve kulun Allah'a yaklaşmasına yardımcı olan işler lânetlenmiş kısmın dışındadır. Zaten dünyanın var olmasındaki asıl maksat da budur.

Allah Teâlâ, kullarına kendisinden korkmalarını (takvâyı) ve itaat etmelerini emir buyurmuştur. Bu da, sürekli olarak Allah Teâlâ'yı hatırda tutmak (zikir) ile mümkün olabilir. İbn Mesud'un da (r.a) dediği gibi: "Allah'a karşı gerçek anlamda takvâ sahibi olmak, O'nu sürekli zikretmek (hatırlamak), hiç unutmamaktır."[887]

Allah Teâlâ namazı, kendisinin zikredilmesi için emir buyurmuştur. Hac ve tavaf da böyledir. İbadetler içinde en faziletli olanları, içinde Allah Teâlâ'nın en çok zikredilmiş olanlardır.

İşte bütün bunlar, kınanmış olan dünya kapsamı dışındadır. Dünyanın ve içinde bulunan bütün mahlûkatın var oluşlarının asıl sebebi de zaten budur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurur:

"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."[888]

Dünya mı Yoksa Âhiret mi Daha Üstün?

Fukaha ve sûfîlerin bir kesimi, dünyada yapılmış bulunan ibadetlerin cennette bulunan nimetlerden daha faziletli olduğunu zannederler. Onlar şöyle derler: Çünkü cennetteki nimetler kulun payıdır,

---

887 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 7536-7543; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7501, 7502; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/294.

Bu sözün tamamı şöyledir: "Allah'a karşı gerçek anlamda takvâ sahibi olmak, O'na itaat edip isyan etmemek, zikredip hiç unutmamak ve şükredip nankörlük etmemektir."

888 Zâriyât 51/56.

dünyada yapılan ibadetler ise Rabb'in hakkıdır. Rabb'in hakkı da kulun payından daha üstündür.'

Bu yanlış bir değerlendirmedir. Onların düşüncelerinin yanlışlığını gösteren bir husus da, tefsir âlimlerinin şu âyetin tefsiri hakkındaki açıklamalarıdır:

"Kim iyilikle** (ilâhî huzura)* ***gelirse, ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar."[889]

Derler ki: Âyette geçen iyilikten maksat "lâ ilâhe illallah" sözüdür. Bundan daha hayırlı bir söz bulunmamaktadır. Ancak cümlede takdim ve tehir vardır. Söylenmek istenen, "O kimse için onda (sözde) hayır vardır", yani sözü söyleyen kişi için o sözü söylemesi sebebiyle hayır vardır, demektir.

Bu konuda doğru olan görüş, âyet ve hadislerden de açıkça anlaşıldığı gibi mutlak mânada âhiretin dünyadan daha hayırlı olduğudur. Hâkim'in *Sahîh*'inde, Müstevrid b. Şeddâd'dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

610- كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ، فَتَذَاكَرُوا الدُّنْيَا وَالآخِرَةَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِنَّمَا الدُّنْيَا بَلاَغٌ لِلآخِرَةِ وَفِيهَا الْعَمَلُ وَفِيهَا الصَّلاَةُ وَفِيهَا الزَّكَاةُ! وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ: الْآخِرَةُ فِيهَا الْجَنَّةُ، وَقَالُوا مَا شَاءَ اللهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلاَّ كَمَا يَمْشِي أَحَدُكُمْ إِلَى الْيَمِّ فَأَدْخَلَ إِصْبَعَهُ فِيهِ، فَمَا خَرَجَ مِنْهُ فَهُوَ الدُّنْيَا.

"Resûlullah'ın (s.a.v) yanında oturmuş, dünya ve âhireti konuşuyor, değerlendiriyorduk. Bazıları dedi ki:

'Dünya âhiretin köprüsüdür; ameller orada yapılmakta, namaz orada kılınmakta ve zekât onda verilmektedir.' Bazıları ise,

---

[889] Neml 27/89.

'Âhirette ise cennet var...' dediler ve Allah'ın dilediği kadar konuştular. Bu konuşmalar üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdular ki:

Âhiretin yanında dünyanın durumu sadece, sizden birinin denize gidip parmağını içine daldırıp çıkarması gibidir. Çıkardığında parmağı (denizden) ne çıkardıysa (âhiretin yanında) dünya işte odur.'[890]

Bu hadis-i şerif, dünya ve içinde yapılan amellerden âhiretin daha faziletli olduğu hususunda açık bir hükümdür.

Bunun izahı şudur: Dünyanın kemali ilim ve amele dayanır. İlimden da maksat zaten ameldir. Bu kemal, âhirette dünyadakine nisbetle kat kat daha fazla olur. İlmin aslı Allah'ı, isim ve sıfatlarını bilmektir. Âhiret âleminde insanın önündeki perdeler kalkacak, dünyadaki haber niteliğindeki bilgileri gözle görülür duruma gelecek. Yani ilme'l-yakîn olan ayne'l-yakîn hale dönüşecek (bilgiye dayalı olanlar gözle görülür hale gelecektir). Allah Teâlâ hakkındaki bilgi (mârifetullah) O'nu rü'yet ve müşahede (görme ve seyretme) haline gelecektir. Hiç âhiretteki bu durumlarla dünyadakiler kıyas edilebilir mi?

Bedenle yapılan amellere gelecek olursak: Bunun dünyada iki maksadı vardır. Birincisi, âzaları taatlerle meşgul etmek ve ibadetlerle yormaktır. İkincisi, kalpleri Allah'a bağlamak ve zikriyle nurlandırmaktır.

Birincisi cennet ehli üzerinden kaldırılmıştır. Nitekim bu konuda gelen bir rivayete göre, Allah Teâlâ cennet ehline tecelli ettiği vakit, onlar secde etmeye yeltenecekler, fakat kendilerine şöyle seslenilecektir: Başlarınızı kaldırın! Zira siz amel işleme yurdunda bulunmuyorsunuz.

İkinci maksada gelince: Bu husus cennet ehli için en mükemmel biçimde ve tam olarak gerçekleşecektir. Âhirette gerçekleşecek olanlarla, dünyada iken kalplerde gerçekleşen kurb, üns ve ittisal gibi letaiflerle kıyaslanamayacak bir farkı vardır.

---

[890] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/319. Ayrıca hadisin muhtasar rivayeti için bk. Müslim, Cennet, 55 (nr. 2858); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4330.

Âhirette Allah Teâlâ'yı açıkça müşahede edecekler. Kalpleri, gözleri ve kulakları, O'nun rü'yetiyle ve kelâmını işitme nimetine erecek. Bunlar özellikle cuma ve bayram gibi namaz vakitlerinde gerçekleşecek. Allah'a yakın (mukarrebîn) olan kullar ise bu nimetlere her gün iki defa sabah ve akşama doğru, yani sabah ve ikindi namazı vakitlerinde erişecekler.

Bundan dolayı Resûlullah (s.a.v) cennet ehlinin Rab'lerini göreceklerini zikrettikten sonra,[891] sabah ve ikindi namazlarını muhafaza etmeye onları teşvik etmiştir. Çünkü bu iki namaz vakti, cennet ehli içinde bulunan özel kişilerin (havassın) Cenâb-ı Hakk'ın rü'yeti ve ziyaretiyle şereflenecekleri iki vakittir.

Yine cennet ehli için Kur'ân-ı Kerîm tilâveti ve zikir nimetleri hiç kesilmeden devam edecektir. Orada nasıl tabii olarak nefes almaları kendilerine ilham ediliyorsa, tesbih etmeleri de ilham edilecek. İbn Uyeyne der ki:

"Cennet ehli için lâ ilâhe illallah sözü, dünya ehli için sıcak gündeki soğuk suyun verdiği lezzet gibidir. Âriflerin, Allah Teâlâ'nın zikrinden dünyada aldıkları zevk nerede, cennette tattıkları bu zevk nerede!...

İşte bütün bu hususları, ***"Kim iyilikle (ilâhî huzura) gelirse ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar"***[892] meâlindeki âyet-i kerime bizlere açıkça bildirmektedir. Çünkü kelime-i tevhidi söyleyen kişi, bu söze verilen sevap sayesinde cennet ehline tahsis edilen nimetlere erişmektedir.

Her hâlükârda, cennet ehlinin Allah Teâlâ, sıfatları ve fiilleri hakkındaki bilgisi; O'na yakınlık (kurbiyet), müşahede ve zikrinden aldığı lezzet, dünyada mahiyetine tam olarak varılamayacak ve ifade

---

[891] Rü'yet konusunda farklı sahâbelerden çok sayıda rivayet vardır. Örnek olarak şuralara bakılabilir: Buhârî, nr. 554, 7437, 7439; Müslim, İmân, 301, 302 (nr. 182, 183), Mesâcid 211 (nr. 633); Ebû Davud, Sünnet, 8 (nr. 4729, 4730); Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 17, 21 (nr. 2554, 2560); Ahmed, *el-Müsned*, 4/360.

[892] Neml 27/89.

edilemeyecek bir durumdur. Çünkü dünyadakiler bunları tam anlamıyla idrak edemezler. Zira bu zikredilen nimetler hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin hayal edemediği türden nimetlerdir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden temennimiz odur ki, bizim yanımızdaki şerlere bakarak kendi katındaki hayırlardan bizleri mahrum etmesin! Âmin.

Şimdi tekrar asıl konumuza dönerek hadisimizi açıklamaya devam edelim: **"Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah seni sevsin."**

Bu hadis-i şerif, dünyaya karşı zâhid olanları Allah Teâlâ'nın sevdiğine delâlet etmektedir. Seleften biri şöyle der: Havâriler Hz. İsâ'ya (a.s) dediler ki: "Ey Ruhullah! Bize bir kelime öğret ki ondan dolayı Allah bizi sevsin!" Buyurdu ki: "Dünyaya buğzedin Allah da sizi sevsin!"

Cenâb-ı Hak (c.c), âhirete karşılık dünyayı tercih edenleri kınamaktadır. Bu hususta buyurur ki:

"Hayır! Doğrusu siz, çarçabuk geçeni *(dünya hayatını ve nimetlerini)* ***seviyorsunuz da âhireti bırakıyorsunuz."***[893] ***"Malı aşırı biçimde seviyorsunuz."***[894] ***"Ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür."***[895]

Allah Teâlâ'nın dünyayı sevenleri kınaması, onu sevmeyenleri övdüğüne delâlet eder. Dünyayı elinin tersiyle itip onu terkedenler ise öncelikle bu övgü kapsamına girer.

Müsned'de ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Ebû Musa'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

611- مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَضَرَّ بِآخِرَتِهِ، وَمَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَضَرَّ بِدُنْيَاهُ، فَآثِرُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَفْنَى.

---

893 Kıyâme 75/20-21.

894 Fecr 89/20.

895 Âdiyât 100/8.

"Dünyayı seven âhiretine zarar verir, âhireti seven de dünyasına zarar verir. Sizler bâki olanı fâni olana tercih ediniz."[896]

Müsned'de ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Zeyd b. Sâbit'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

612- مَنْ كَانَتِ الدُّنْيَا هَمَّهُ فَرَّقَ اللهُ عَلَيْهِ أَمْرَهُ، وَجَعَلَ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ، وَلَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ مَا كُتِبَ لَهُ. وَمَنْ كَانَتِ الآخِرَةُ نِيَّتَهُ، جَمَعَ اللهُ لَهُ أَمْرَهُ، وَجَعَلَ غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ، وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ راغمة.

"Her kimin himmeti (çabası) ve gayreti dünyaya yönelik olursa, Allah Teâlâ onun işini bozar ve fakirliği (muhtaçlığı) iki gözünün arasına koyar (açgözlü yapar); kendisine de takdir edilenden fazla bir şey verilmez. Her kimin niyeti âhirete yönelik ise, Allah Teâlâ onun işlerini toparlar, kalbine zenginlik koyar ve istemeyerek de olsa dünyalıklar ona gelir."[897]

Tirmizî de aynı mânadaki bir hadisi *merfû* olarak Enes'ten (r.a) rivayet eder.[898]

Sahâbe-i kirâmdan Cündeb b. Abdullah (r.a) der ki: "Dünya sevgisi bütün günahların başıdır." Bu söz *merfû* olarak rivayet edildiği gibi Hasan-ı Basrî'den *mürsel* olarak da rivayet edilmiştir.[899]

Hasan-ı Basrî (rh.a), "Bir kimse dünyayı sever ve onunla mutlu olursa, âhiret sevgisi kalbinden çıkar" der.[900]

---

896 Ahmed, *el-Müsned*, 4/212; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 709; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/308; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/370; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 8313.

897 Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 30 (nr. 2465); İbn Mâce, Zühd, 2 (nr. 4105); Ahmed, *el-Müsned*, 5/183; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 4891, 4925; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 680; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4633, 4634.

898 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 30 (nr. 2465); Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 669.

899 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10501; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, s. 182.

900 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/79; 10/22.

Avn b. Abd şöyle der: "Dünya ve âhiret, kalpte bulunan bir terazinin iki kefesi gibidir; birine ağırlık verildiği zaman diğeri hafifler."[901]

Vehb de der ki: "Dünya ve âhiret, iki hanımı bulunan bir adama benzer; birini memnun ettiği zaman diğerini kızdırmış olur."[902]

Bütün bunların yanında zühd Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerinin, evliyasının ve O'nu sevenlerin şiarıdır.

Amr b. Âs (r.a) şöyle der: "Sizin tuttuğunuz yol, Resûlullah'ın (s.a.v) yolundan ne kadar da uzak! Şüphesiz o, dünyaya karşı insanların en zâhid olanıydı. Siz ise, insanlar içinde ona en fazla rağbet edenlerisiniz." Bunu İmam Ahmed tahrîc etmiştir.[903]

İbn Mesud (r.a) (tâbiînden) dostlarına der ki: "Sizler Resûlullah'ın ashabından çok daha fazla oruç tutuyor, namaz kılıyor ve cihad[904] ediyorsunuz. Ancak onlar sizden daha hayırlıydı. Onlar, 'Bu nasıl olur?' diye sorarlar. Şöyle der: Onlar dünyaya karşı sizden çok daha zâhid, âhirete de sizden çok fazla rağbet ederlerdi."[905]

Ebü'd-Derdâ (r.a) der ki: "Eğer siz bana, bir kimsenin sizin en zâhidiniz olduğuna yemin ederseniz, ben de o kişinin sizin en hayırlınız olduğuna yemin edebilirim."

Hasan-ı Basrî'den şöyle rivayet edilir:

613– قَالُوا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَنْ خَيْرُنَا؟ قَالَ: أَزْهَدُكُمْ فِي الدُّنْيَا وَأَرْغَبُكُمْ فِي الْآخِرَةِ.

---

901 Nuaym, *Hilye*, 4/251.

902 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-Dünya*, nr. 7.

903 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/315.

904 Bir rivayette, "cihad" yerine "ictihad" geçmektedir ki mâna "amel için çok çalışıyorsunuz" şeklinde olur.

905 Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 575; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 173; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/295; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8768, 8769; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/136; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/135; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18290.

"Dediler ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! İçimizde en hayırlı olan kimdir?' Buyurdular ki:

Dünyaya karşı en zâhid olanınız ve âhirete (yönelik amellere) en çok rağbet göstereniniz.'[906]

Bu konuda söylenen sözler uzadıkça uzar gider. Biz, Allah'ın izniyle bu konuya yeterince yer verdiğimizi düşünüyoruz.

İnsanların Elindekilerden Ümidi Kesmek

Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu hadisindeki ikinci tavsiyesi, insanların elinde olanlardan ümidi kesmektir. Bu aynı zamanda insanların muhabbetini sağlayacak bir haslettir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) adamın birine vasiyet ederek buyurdu ki:

"İnsanların elindekilerden ümidini kes, zengin ol.'[907]

Bu hadisi Taberânî ve başkaları rivayet etmiştir.

Sehl b. Sa'd'dan (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet edilir:

614- شَرَفُ الْمُؤْمِنِ قِيَامُهُ بِاللَّيْلِ، وَعِزُّهُ اسْتِغْنَاؤُهُ عَنِ النَّاسِ.

"Müminin şerefi gece (teheccüd) namazı kılmasında, izzeti ise insanlardan umudunu kesmesindedir.'[908]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der:

"İnsanların ellerindekine göz dikmediğin sürece, insanlara karşı kerim (değerli) olmaya devam edersin yahut insanlar sana değer vermeye devam eder; ellerindekiyle ilgilenmeye başladığın zaman

---

906 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10521.

907 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10239; *el-Evsat*, nr. 5907; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18064.

908 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/253; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 151; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/324-325; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/37-38; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 4883; Müttakî-i Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 21406.

senin sözlerinden hoşlanmazlar ve senden nefret etmeye başlarlar."[909]

Eyyûb-i Sahtiyânî şöyle der: "Kişi şu iki haslete sahip olmadıkçı şeref ve asalet sahibi olamaz: İnsanların elindekilere karşı iffetli (tokgözlü) olmak ve onlardan gelenlere aldırış etmemek."[910]

Hz. Ömer (r.a) minberde irad ettiği bir hutbesinde şöyle dedi:

"İnsanların elindekine tamah etmek fakirlik, ondan ümit kesmek zenginliktir. İnsan bir şeyden ümit kesince, ona muhtaç olmaktan kurtulur."[911]

Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Selâm Hz. Ömer'in yanında Kâ'b el-Ahbâr (r.anhüm) ile karşılaşır. Der ki:

"Ey Kâ'b, kimler ilim erbabıdır?" O da,

"Onunla amel edenler" der.

"Peki, insanlar ilmi öğrenip hıfzettikten sonra, kalplerinden o ilmin gitmesine sebep olacak şey nedir?" diye sorar. O da,

"Tamahkârlık, açgözlülük ve ihtiyaçları insanlardan talep etmek" der. Bunun üzerine Abdullah (r.a),

"Doğru söyledin" der.[912]

İnsanlardan bir şey istememek ve ihtiyaçları onlara arzetmeyerek iffetli ve tok gözlü olma hususunda Resûlullah'tan (s.a.v) gelen pek çok hadis-i şerif vardır. Çünkü insanlar, kendi ellerindekini isteyenleri hoş karşılamaz, ondan nefret ederler. Zira mal insanoğlunun gözünde sevimli ve değerlidir. Ondan sevdiği bir şeyi istediğin zaman onlar tarafından hoş karşılanmazsın.

---

909 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/20.

910 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/5.

911 Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 117; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/50.

912 İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/8.

Ancak, kendisinden bir şey isteyeni canına minnet bilmek, elindeki her şeyi kendi mülkiyetinden çıkarıp dağıtmak, zillete düşerek isteyen kişinin tam olarak ihtiyacını görmek, yahut ailesine, "Elbiselerinizin başkalarının üzerinde bulunması sizin üzerinizde bulunmasından daha iyidir, bineğinizin başkasının altında olması sizin altınızda olmasından iyidir" demesi gibi hasletler... Bu gibi güzellikler insanoğlunun yapısında gerçekten çok zor görülen hasletlerdir. Bunlar uzun zamanlardan beri insanlar arasından dürülüp rafa kaldırılmış hasletlerdir.

Bir kimse insanların elindekine karşı zühd sahibi olur, onlara göz dikmezse, onlara karşı iffetini korumuş olur. Onlar da kendisini sever, ikramda bulunur ve ihtiyaçlarını giderirler. Nitekim bir bedevînin Basralılar'a söylediği şu sözde bu husus şöyle ifade edilir: Bedevî,

"Bu beldenin efendisi kimdir?" diye sordu. Dediler ki:

"Hasan-ı Basrî'dir." Bedevî,

"Ne ile onların önderi oldu?" diye sordu. Onlar da,

"İnsanlar onun ilmine muhtaçtır, ancak o insanların dünyalıklarına karşı tok gözlüdür (müstağnidir)" dediler.

Seleften birinin dünya ve ehli hakkındaki şu tavsiyesi ne kadar yerindedir:

O dünya iğrenç bir leştir sadece,
Üzerine köpekler üşüşmüş çekiştiriyor.

Ondan sakınırsan, ehline karşı selâmette olursun,
Eğer çöreklenirsen, başındaki köpeklerle dalaşırsın.

Otuz İkinci Hadis

ZARAR VERMEK YOKTUR

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لاَ ضَرَرَ وَلاَ ضِرَارَ.

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."[913]

DİĞER RİVAYETLER

İbn Mâce bu hadisi Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet etmemiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'den Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî şu isnad ile rivayet etmiştir: Osman b. Muhammed b. Osman b. Rebîa, Derâverdî, Amr b. Yahya el-Mâzinî, babası, Ebû Saîd el-Hudrî. Lafzı şöyledir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

913 İbn Mâce, Ahkâm, 17 (nr. 2340, 2341); Ahmed, *el-Müsned*, 1/313, 5326-327; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/745; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/77; 4/228; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/386; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 270, 1037; *el-Kebîr*, nr. 1378, 1387; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/69; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/57-58; Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 1/344; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6536, 6537, 7059.

Bu hadis-i şerif, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Abbas, Ubâde b. Sâmit, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, Hz. Âişe, Sa'lebe b. Ebû Mâlik el-Kurazî (r.anhüm) gibi pek çok sahâbeden rivayet edilmiştir.

"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur. Kim zarar verirse, Allah da ona zarar verir. Kim zorluk çıkarıp zahmet verirse, Allah da ona zorluk çıkarır."

İbn Mâce ise hadisi şöyle rivayet etmiştir: *"Resûlullah (s.a.v), zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur, diye hükmetti."*

İbn Mâce bu hadis başka bir isnad ile daha rivayet etmiştir ve lafzı şöyledir: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."*

Taberânî ise şu lafızla rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"İslâm'da zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."*

Ebû Davud[914] bunu *el-Merâsîl*'de şu isnad ile tahrîc etmiştir: Abdurrahman b. Mağrâ, İbn İshak, Muhammed b. Yahya b. Hibbân, amcası Vâsi'. Bu rivayet *mürsel* olup daha *sahih*tir.

Dârekutnî bu hadisi şu lafızla rivayet eder:

"Zarar vermek ve zor durumda bırakmak yoktur. Sizden biriniz; komşunuzun bir tahta parçasını avlunuzun duvarına koymasına engel olmasın."[915]

Hadisin Önemi

İmam Ahmed bu hadis-i şerif ile istidlâl etmiş ve demiştir ki: Resûlullah (s.a.v), *"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur"* buyurmuştur.

Ebû Amr b. Salâh der ki: Dârekutnî, bu hadisi değişik vecihlerden *müsned* olarak rivayet etmiştir. Bu rivayetlerin toplamı hadisi güçlendirmekte, *hasen* derecesine çıkarmaktadır. İlim ehlinin cumhuru (büyük çoğunluğu) bu hadisi kabul etmiş ve hüccet olarak kullanmışlardır. Ebû Davud'un bu hadis hakkında, "Fıkhın temel aldığı

---

914 Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 407.

915 Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/228.

hadislerden biridir" şeklindeki sözü, bunun *zayıf* olmadığı görünümünü vermektedir.

Bu mânada Ebû Sırma da (r.a) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder:

615- مَنْ ضَارَّ ضَارَّ اللهُ بِهِ وَمَنْ شَاقَّ شَاقَّ اللهُ عَلَيْهِ.

"Kim zarar verirse, Allah da ona zarar verir. Kim zorluk çıkarıp zahmet verirse, Allah da ona zorluk çıkarır."

Bu hadisi Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmiştir, Tirmizî hadisin *hasen-garîb* olduğunu söyler.[916]

Tirmizî, Ebû Bekir-i Sıddîk'tan (r.a) *zayıf* bir isnad ile Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

616- مَلْعُونٌ مَنْ ضَارَّ مُؤْمِنًا أَوْ مَكَرَ بِهِ.

"Bir müslümana zarar veren veya ona tuzak kuran kişi lânetlenmiştir."[917]

ZARAR VERME YOKTUR

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur"** sözündeki "zarar" anlamına gelen kelime sahîh rivayetlerde "ıdrâr" (اضرار) yerine "dırâr" (ضرار) şeklinde rivayet edilmiştir.

Bunun yanında "ıdrâr" şeklindeki ifade İbn Mâce ve Dârekutnî'nin bazı rivayetlerinde, hatta bazı *Muvatta'* nüshalarında da yer almaktadır. Bazıları bu rivayetlerin sabit olduğunu söyleyerek derler ki:

---

916 Ebû Davud, Akzıye, 31 (nr. 3635); Tirmizî, Birr, 27 (nr. 1940); İbn Mâce, Ahkâm, 17 (nr. 2342); Ahmed, *el-Müsned,* 3/453; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 6/70; Taberânî, *el-Kebîr,* 22/729; Dûlâbî, *el-Künâ,* 1/40.

917 Tirmizî, Birr, 27 (nr. 1941); Ebû Nuaym, *Hilye,* 3/49; Hatîb, *Târîhu Bağdâd,* 1/344, 403; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr,* nr. 8206.

Arapça'da "darra" (ضرّ) kelimesi ile "adarra" (أضرّ) kelimesi aynı anlamdadır. Diğer bir kesim de bunu reddetmiş ve doğru olmadığını söylemiştir.

Zarar Vermenin Anlamı

Bu iki kelime -yani "darar" (الضرر) ve "dırâr" (الضرار) kelimeleri- arasında fark olup olmadığı konusunda ihtilâf edilmiştir. Bir kesim, ikisinin de aynı anlamda olduğunu, birinde daha güçlü bir anlam bulunduğunu söylemiştir. Meşhur olan görüş ise, bu ikisinin arasında farkın bulunduğudur. Denilmiştir ki: "Darar" kelimesi isimdir, "dırâr" ise fiildir. Buna göre mâna şöyle olur: Zararın kendisi dinen yasaklanmıştır, haksız yere bir yere zarar vermek de aynı şekilde yasaktır.

Diğer bir görüşe göre denilmiştir ki: "Darar", kişinin kendisinin yararlanması suretiyle başka birine zarar vermektir. "Dırâr" ise kendisine hiçbir yararı dokunmaksızın başka birine zarar vermektir. Kendisine zararı olmayan bir konuda başkasına engel olarak engellediği şey ile ona zarar vermek gibi. Âlimlerin bir kesimi bu görüşü tercih etmiştir. Bunlar arasında İbn Abdülber ve İbn Salâh vardır.

Başka bir görüşe göre, "darar", kendisine zarar vermeyen birine zarar vermek, "dırâr" ise kendisine zarar veren birine câiz olmayan bir yolla zarar vermektir.

Her hâlükârda Resûlullah (s.a.v), haksız yere zarar vermeyi ve zarara zararla karşılık vermeyi yasaklamıştır.

Allah'ın sınırlarını aşan kişiye işlediği suç oranında ceza vermek yahut birine zulmetmiş kişiye mazlumun adalet ölçüsünde karşılık vermesi gibi nedenlere dayanan zararlar, kesinlikle bu hadis-i şerifte kastedilen husus değildir. Hadis-i şerifte kastedilen zarar, haksız yere birine zarar verme hususudur. Bu da iki çeşittir:

Birincisi. Zararın, sırf başkasına zarar vermeye yönelik bir garaza dayanmış olması. Bu tür zarar vermenin çirkinliğinde ve haramlığında hiçbir tereddüt yoktur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm de başkasına

zarar vermeyi pek çok yerde yasaklamaktadır. Bunlardan biri vasiyet hakkındaki şu âyet-i kerimedir:

"(Bu taksim) ***yapılan vasiyetten ve borçtan sonra, kimse zarara uğramaksızın yapılacaktır.***"[918]

Vasiyet Konusunda Zarar Verme

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen *merfû* bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

617- إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللهِ سِتِّينَ سَنَةً ثُمَّ يَحْضُرُهُ الْمَوْتُ فَيُضَارُّ فِي الْوَصِيَّةِ فَيَدْخُلُ النَّارَ. ثُمَّ تَلاَ: ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللهِ...﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾.

"Bir kul Allah'a taat yolunda altmış yıl amel eder. Sonra ölüm ânı gelip çatar ve yaptığı vasiyet ile zarar verir, bundan dolayı cehenneme girer."

Râvi (Ebû Hüreyre) der ki: "Bundan sonra Resûlullah (s.a.v),

'Bunlar, Allah'ın *(koyduğu)* ***sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kurtuluş budur. Kim Allah'a ve Peygamber'ine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır'***[919] *âyetlerini okudu."*[920]

Hadisi Tirmizî ve başkaları rivayet etmiştir.

---

[918] Nisâ 4/12.

[919] Nisâ 4/13-14.

[920] Ebû Davud, Vesâyâ, 12 (nr. 2867); Tirmizî, Vesâyâ, 2 (nr. 2117); İbn Mâce, Vesâyâ, 3 (nr. 2704); Ahmed, *el-Müsned*, 2/287; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 16455; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/271.

İbn Abbas (r.anhümâ), "Vasiyet konusunda zarara uğratmak büyük günahlardandır" dedi ve bu âyetleri (Nisâ sûresinin 13 ve 14. âyetlerini) okudu."[921]

Vasiyet konusunda zarar vermenin bir çeşidi; mirasçılardan birine, Allah Teâlâ'nın verdiği paydan daha fazlasını vererek diğer vârisleri mirastan alacakları paylarında zarara uğratmak suretiyle olabilir. Bundan dolayı Resûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Şüphesiz Allah Teâlâ her hak sahibine (mirasçıya) hakkını vermiştir; öyleyse mirasçılar lehine vasiyet yoktur."[922]

Bazan da, yabancı birine malın üçte birinden fazlasını vasiyet etmek ve mirasçıların hakkını eksiltmek suretiyle zarar verebilir. Bunun için Resûlullah (s.a.v) vasiyet hakkında şöyle buyurmuştur:

"Üçte bir (yap), üçte bir bile çoktur."[923]

Mirasçılardan biri lehinde vasiyet edildiğinde yahut yabancı biri için üçte birden fazla vasiyet yapıldığında, bu vasiyet ancak mirasçıların izin verip onaylaması ile geçerli olur. Yapılan vasiyette zarar verme kastı bulunsa da bulunmasa da durum değişmez.

Ancak kişi yabancı birine üçte bir vasiyet etmekle zarar vermeyi kastetmişse, bu kimse zarar verme kastından dolayı günahkâr olur. Bu durumda, vasiyet eden kişinin zarar verme niyeti kendi ikrarı ile sabit olursa; bu vasiyet reddedilir mi reddedilmez mi?

---

921 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 16456; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/204; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, nr. 343, 344; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 8773, 8787; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/271.

922 Nesâî, Vasâyâ, 5 (6/247); İbn Mâce, Vasâyâ, 6 (nr. 2712, 2713); Ebû Davud, Vasâyâ, 6 (nr. 2870); Ahmed, *el-Müsned*, 5/267; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/403-404.

923 Buhârî, Cenâiz, 36, Vesâyâ, 2, Nafakât, 1, Merdâ, 16, Daavât, 43, Ferâiz, 6; Müslim, Vesâyâ, 5, 7, 8, 10 (nr. 1628, 1629); Ebû Davud, Vesâyâ, 2 (nr. 2864); Tirmizî, Vesâyâ, 1 (nr. 2116); Nesâî, Vesâyâ, 3 (6/241); İbn Mâce, Vesâyâ, 5 (nr. 2708, 2711); Ahmed, *el-Müsned*, 1/230; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/4.

İbn Atıyye'nin İmam Mâlik'ten rivayetine göre bu vasiyet reddedilir. İmam Ahmed'in mezhebinin de bu kıyas üzere olduğu söylenmiştir.

Nikâh Konusunda Zarar Verme

Zarar vermenin yaşandığı konulardan biri de nikâh konusunda yaşanan ric'attır. Yani boşadıktan sonra kadına tekrar dönme konusunda verilen zarardır. Bu hususta Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Fakat onlara haksızlık ederek ve zarar vermek için onları nikâh altında tutmayın. Kim böyle yaparsa muhakkak kendine kötülük etmiş olur."[924]

Diğer bir âyet-i kerimede ise şöyle buyrulmaktadır:

"Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler."[925]

Bu âyetler göstermektedir ki, bir kimse boşadığı kadına zarar vermek için geri nikâhına alırsa günahkâr olur. Bu durum, İslâm'dan önce boşama hakkının üçle sınırlanmasından evvel sıkça rastlanan bir durumdu. O dönemde, kadına zarar vermek isteyen bir erkek, kadını boşar, iddeti bitince kadına tekrar geri döner, sonra tekrar boşar ve iddeti bitince tekrar dönerdi. Bu boşama ve geri dönme işleme sonsuza kadar böyle devam edebilirdi. Kadın ise bu durumda ne evli ne de boşanmış durumda sayılırdı. İşte Allah Teâlâ bunu iptal etti ve boşama hakkını üç defayla sınırladı.

İmam Mâlik bu konuda şu hükmü vermiştir: Bir kimse iddeti bitmeden hanımına geri döner ve sonra ona el sürmeden tekrar boşarsa; eğer bunu kadına zarar vermek ve iddetini (bekleme süresini) uzatmak için yapıyorsa, bu durumda iddet yeniden (ikinci boşama

---

[924] Bakara 2/231.

[925] Bakara 2/228.

anından) başlamaz. Önceki iddetin üzerine sayılarak iddet tamamlanınca bâin talâkla boşanmış olur. Eğer bu davranışıyla kadına zarar verme düşüncesi yoksa, o zaman iddet yeniden sayılmaya başlanır.

Başka bir görüşe göre, sebebine bakılmaksızın mutlak olarak üzerine sayılır. Bu Katâde ve Atâ'nın, ayrıca İmam Şâfiî'nin kadîm (eski) ve bir rivayete göre İmam Ahmed'in görüşüdür. Yine denilmiştir ki: Boşamanın sebebine bakılmaksızın mutlak olarak iddet yeniden sayılmaya başlanır. Bu görüş ise çoğunluğun görüşüdür. Bunlar arasında Ebû Kılâbe, Zührî, Süfyân-ı Sevrî, İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî -yeni görüşü-, bir rivayete göre İmam Ahmed, İshak, Ebû Ubeyd ve daha başkaları vardır.

Bir diğer konu da îlâ konusudur. Allah Teâlâ, eşi ile cinsel ilişkiye girmemek maksadıyla îlâ' yemini yapan kişi için bunun süresini dört ay olarak belirlemiştir. Bu durumda olan kişiye dört ay süre tanınır. Eğer döner gelir ve hanımıyla birlikte olursa, bu durum kendisinin tövbe ettiğine yorulur. Dört ay sonunda birlikte olmama hususunda ısrar etme hakkı yoktur. Bu hususta selef ve haleften (öncekilerden ve sonrakilerden) nakledilen iki görüş vardır.

Birinci görüşe göre, sürenin bitiminde kadın kendiliğinden boşanmış sayılır. İkinci görüşe göre beklenir, eşine dönerse döner, dönmezse kadını boşaması emredilir. Bir kimse îlâ yemini etmeksizin kadına zarar vermek maksadıyla dört ay süreyle kadınla birlikte olmaz ise, Hanbelîler'den çoğunluğun görüşüne göre, bu durum îlâ yeminindeki durum gibidir. Bu görüşte olanlar, İmam Ahmed'in sözünün zâhirinin bu olduğunu söylerler.

Bunlardan bir cemaat de şöyle demiştir: Dört ay süreyle bir özür olmaksızın hanımıyla birlikte olmadığı takdirde, kadın ayrılma talep ederse, kadın ile kocanın arası ayrılır. Çünkü bizim görüşümüze göre bu süre içinde kadın ile birlikte olmak vâciptir. Bu hususta, kadına zarar verme kastının değerlendirmeye alınıp alınmayacağı konusunda ihtilâf vardır. İmam Mâlik'in mezhebine göre, erkek özürsüz olarak cinsel ilişkiyi terkederse nikâhı feshedilir. Ancak sürenin takdiri konusunda ihtilâf vardır.

Kişinin çıktığı yolculuk kendi özrü olmadan uzarsa, kadın kocasını istediği halde o gelmekten imtina ederse; bu durumda İmam Mâlik, İmam Ahmed ve İshak der ki: Hâkim karı ile kocanın arasını ayırır. İmam Ahmed bunun için altı ay, İshak ise iki yıl süre takdir etmişlerdir.

Süt Emzirme Konusunda Zarar Verme

Bir diğer konu da süt emzirme konusudur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Emzirmeyi tamamlamak isteyen** (baba) **için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Her insan ancak gücünün yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle ve hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır."[926]

Mücâhid, ***"Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle zarara uğratılmamalıdır"*** cümlesi hakkında şöyle der: "Anneyi üzmek için çocuğunu emzirmesi engellenemez."[927]

Atâ, Zührî, Süfyân-ı Sevrî, Süddî ve daha başkaları şöyle der: Şayet anne, başkalarının razı olduğu şeye (ücrete) razı oluyorsa, çocuğu emzirmeye herkesten fazla o hak sahibidir. İmam Ahmed'in belirttiği görüş de budur. Eğer kadın kocanın diğer bir çocuğuna hamile ise denilmiştir ki; şayet kadın kocasının çocuğuna hamile ise, kocanın kadını çocuğu emzirmekten menetme hakkı vardır. Ancak çocuğu emzirecek başka bir sütanne yoksa annesinin emzirmesine mani olamaz.

Bu İmam Şâfiî'nin ve bizim ashabımızdan (Hanbelîler'den) bazılarının görüşüdür. Fakat kocanın kastı sırf kadına zarar vermek değil de hanımından daha fazla yararlanmak ise, emzirmeye engel olmasının câiz olduğu söylenmiştir.

"Hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır."

---

926 Bakara 2/233.

927 *Tefsîru Mücâhid, 1/109.*

Âyet-i kerimenin bu kısmı da kadından kaynaklanacak zarar verme durumunu söz konusu etmektedir. Şöyle ki: Boşanmış olan kadın, kendi çocuğunu muadil (benzerlerinin dengi) ücret karşılığında emzirmek isterse, çocuğu emzirecek başka biri bulunsun veya bulunmasın, babanın bunu kabul etmesi zorunludur. İmam Ahmed bunu açıkça belirtmiştir. Eğer kadın, muadillerine göre büyük meblağda fark isterse, baba da muadil ücret karşılığı emzirecek sütanne bulursa, kadının istediği ücreti vermek baba için zorunlu değildir. Çünkü kadın bu talebiyle zarar vermeyi kastetmektedir. İmam Ahmed bunu açıkça belirtir.

Alışverişte Zarar Verme

Zarara uğramanın söz konusu olduğu diğer bir konu da zorda kalan kişinin yaptığı alışveriştir. Bunun yasaklandığına dair hadisi Ebû Davud[928] Hz. Ali'den (r.a) rivayet eder. Hz. Ali insanlara bir hutbe irad etti ve dedi ki:

"İleride insanların başına ısırıcı (zarar verici) bir zaman gelecek, o devirde bulunan zenginler izin verilmediği halde insanların ellerindekini ısıracaklar (almaya çalışacaklar). Nitekim Cenâb-ı Hak, '***Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın.***'[929] buyurmuştur. Zorda kalanların

---

[928] Ebû Davud, Büyû', 26 (nr. 3382); Ahmed, *el-Müsned*, 1/116; Begavî, nr. 2104.

Hattâbî *Meâlimü's-Sünen*'de (3/87) şöyle der:

"Zor durumda yapılan alışveriş iki kısma ayrılır:

Birincisi. Mal sahibine baskı yaparak satışa zorlamaktır. Bu satışın fâsid ve geçersizdir.

İkincisi. Mal sahibinin, biriken borcundan dolayı yahut geçim sıkıntısından dolayı zorda kalarak malını satmasıdır. Bu durumda içine düştüğü sıkıntı sebebiyle malının değerini düşürerek satar. Bu borçlu hakkında yapılacak olan ve mürüvvetin gereği olan, bu tür alışverişi yapmamak ve mal sahibinin elinden malın çıkmasına sebep olmamaktır. Bunun yerine mal sahibine yardım etmeli; borç vermeli yahut eli rahatlayıp ödeyebileceği bir vakte kadar kendisine süre tanımalıdır. Eğer bu şartlar altında alışveriş akdedilirse, hüküm yönünden geçerli olup feshedilmez. Ancak bu şekilde yapılan alışveriş mekruh sayılmıştır."

[929] Bakara 2/237.

mallarını satın alacaklar. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.v) zor durumda yapılan alışverişi yasaklamıştır."

Bunu İsmâilî de rivayet etmiş, fazla olarak şunu nakletmiştir:

"Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: Eğer senin yanında kardeşine yardım edecek bir hayır (mal) var ise (fiyatı artır), yoksa o (satan kişi) helâk olurken sen de fiyatı artırarak helâk olma!"

Bunu Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, buna yakın mânada Huzeyfe'den (r.a) *merfû* olarak rivayet etmiştir.

Abdullah b. Ma'kıl, zor durumda yapılan alışverişin faiz (ribâ) olduğunu söylemiştir.

Harb der ki: Ahmed b. Hanbel'e, zor durumda yapılan alışverişin hükmü soruldu. Bunun mekruh olduğunu söyledi. Bunun nedenini sorduklarında da dedi ki: "Bunun nedeni şudur: Kardeşin senin yanına muhtaç ve zor bir durumda gelmekte ve 20 lira edecek bir malı 10 liraya satmaktadır." Ebû Tâlib der ki: Ahmed b. Hanbel'e, 10 lirada 5 lira kazanmanın hükmünü sordular. Bunun mekruh olduğunu söyledi. Eğer satın alan kişi yumuşak ve mutî (kolay kabul eden) biri olup pazarlığı iyi beceremeyen biri ise ve bu kimseye fahiş fiyat (gabn-i fâhiş) ile satış yapmışsa bu da câiz değildir.

İmam Ahmed der ki: "Bir malı çekici ve cazip hale getirip satmak hilekârlıktır. Bu satış türü, benzeri olmayan biçimde insanları aşırı şekilde aldatarak satmaktır. Bu satışta, 1 liralık değeri olan bir malı 5 liraya satarlar." İmam Ahmed ve İmam Mâlik, bu durumda olan müşterinin satışı feshetme (hıyâru'l-fesh) hakkının bulunduğunu söyler.

Bir kimsenin nakde ihtiyacı bulunsa ve kendisine borç para verecek kimse bulamasa ve borcundan dolayı malını satmak istese. Bu satıştan maksadı da malın bedelini almak olsa: Bu satış hakkında selefin iki görüşü vardır: Bir rivayete göre İmam Ahmed bu satışa ruhsat vermiştir. Başka bir rivayete göre de, "Bunun zor durumda yapılan satış olmasından korkuyorum" demiştir. Eğer malı, kendisine satan kişiye satarsa; selefin çoğunluğu bunun haram olduğunu söyler.

Bu İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Ahmed ve diğerlerinin görüşüdür.

Satış işleminde görülen bir zarar verme biçimi de, kölenin satışı esnasında çocuğu anasından ayırarak satmaktır. Eğer çocuk küçük ise, bu satış ittifakla haramdır. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

618- مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ وَالِدَةٍ وَوَلَدِهَا فَرَّقَ اللهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَحِبَّتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Kim anne ile çocuğun arasını ayırırsa, Allah Teâlâ da kıyamet günü onu sevdiklerinden ayırır."[930]

Eğer çocuğun annesi bu satışa rıza gösterirse, bu satışın cevazı hususunda ihtilâf vardır.

Hükümler arasında zarar vermeyle ilgili konular oldukça fazladır. Biz buradaki hususları örnek kabilinden zikretmiş olduk.

Gerekçeye Dayanarak Zarar Verme

Komşulara Zarar Vermek

Zarar vermenin ikinci türü de haklı ve geçerli bir sebebe dayanmış olmasıdır. Bir kişinin kendi mülkünde, kendi yararına bir tasarrufta bulunması ve bundan başka birinin zarar görmesi gibi. Yahut kendisine daha fazla gelir elde etmek için başkalarının kendi mülkünden yararlanmasına engel olması ve engellenen kişinin de bundan zarar görmesi gibi.

Birincisinde söz konusu olan, kendi mülkündeki tasarruftan doğan zararın başkasına sirayet etmesidir. Eğer bu zarar verme biçimi; şiddetli rüzgârın bulunduğu bir günde kendi arazisinde ateş yakarak

---

930 Tirmizî, Büyû, 52 (nr. 1283), Siyer, 17 (nr. 1566); Ahmed, *el-Müsned*, 5/414; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/67; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/55; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 8887.

ateşin komşuna sirayet etmesi gibi alışılmadık biçimde olmuş ise, haksızlık yapıldığından verilen zararın tazmin edilmesi gerekir.

Şayet verilen zarar mûtat (alışagelmiş) yoldan ise, âlimlerin bu konuda iki görüşü vardır:

Birinci görüşe göre, buna engel olunamaz. Bu İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.

İkinci görüşe göre, bu durumda engellenebilir. Bu da İmam Ahmed'in görüşüdür. Bunun bazı suretlerinde İmam Mâlik de ona muvafakat eder. Bu sûretlerden biri şudur: Yüksek binasına bitişik komşunun bulunduğu yere bir baca açmak yahut bitişik komşusunun yanında onu kapatmayan ama kapatmaya yol açacak biçimde yüksek bina yapmak gibi. Buna engel olunacağını İmam Ahmed belirtmiştir. İmam Şâfiî'nin ashabından bazı kimseler de ona muvafakat etmiştir.

Bunlardan biri olan Rûyânî[931] *el-Hilye* isimli kitapta şöyle der: Hâkim bu konuda gayret gösterir. Eğer inat ve fesat kastı görürse onu engeller. Binasını yükselterek komşusunun güneş ve aydan yararlanmasına engel olmak da böyledir.

Harâitî ve İbn Adî, *zayıf* bir isnad ile Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o dedesinden *merfû* olarak komşu haklarıyla ilgili uzunca bir hadis rivayet eder. Bu hadiste şu ifadeler yer alır:

"Komşusunun havasını kesecek şekilde binasını yükseltmez. Ancak izin alarak yükseltebilir."[932]

Bir diğer konu da, komşusunun kuyusuna yakın bir yere kuyu kazarak onun suyun çekilmesine sebep olmaktır. İmam Mâlik ve İmam Ahmed'in mezheplerine göre buna engel olunacağı anlaşılmaktadır.

---

931 Tam ismi Ebü'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmail b. Ahmed b. Muhammed er-Rûyânî eş-Şâfiî'dir. 501 (1107) yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 19/260).

932 Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 104; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/419; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13545; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3768.

Ebû Davud *Merâsîl*'inde Ebû Kılâbe'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kuyu kazma konusunda kimseye zarar vermeyin. Bu zarar verme şöyle olur: Kişi komşusunun (kuyusunun) yanıbaşında kuyu kazar ve onun suyunun çekilmesine sebep olur."[933]

Bunlardan biri de kendi mülkünde şiddetli sarsıntı yapmak ve bir şey öğütmek suretiyle komşusuna zarar vermektir. Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre bu kişi engellenir. İmam Şâfiî'nin görüşlerinden biri de bu doğrultudadır.

Yaydığı pis koku vb. şeylerle evde sakin olanlara zarar vermek de böyledir.

Bir kimsenin, başka birinin mülkiyetinde olan arazinin içinde mülkü olsa, mülküne giderken araziden geçmesinden dolayı arazi sahibi zarar görse, adamın arazisinden geçerken verdiği zararın ortadan kalkması için oradaki mülkünü izale etme konusunda zorlanır.

Ebû Davud *Sünen*'inde, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'nin Semüre b. Cündeb'den (r.a) şöyle naklettiğini rivayet eder:

619- كَانَ لِسَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ عِذْقٌ مِنْ نَخْلٍ فِي حَائِطِ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَمَعَ الرَّجُلِ أَهْلُهُ وَكَانَ سَمُرَةُ يَدْخُلُ إِلَى نَخْلِهِ فَيَتَأَذَّى بِهِ وَشَقَّ عَلَيْهِ فَطَلَبَ إِلَيْهِ أَنْ يُنَاقِلَهُ فَأَبَى، فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَطَلَبَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَبِيعَهُ فَأَبَى، فَطَلَبَ إِلَيْهِ أَنْ يُنَاقِلَهُ فَأَبَى، قَالَ: فَهَبْهُ لَهُ وَلَكَ كَذَا وَكَذَا! أَمْرًا رَغَّبَهُ فِيهِ فَأَبَى، فَقَالَ: أَنْتَ مُضَارٌّ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِلْأَنْصَارِيِّ: اذْهَبْ فَاقْلَعْ نَخْلَهُ!

"Semüre'nin, ensardan birinin avlusunda bir salkımlık (bir dal) hurması vardı. Adamın ailesi de vardı. Semüre hurmasının yanına gi-

933 Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 407.

diyor, bundan dolayı ensarlı kişiye sıkıntı veriyordu. Bu durum ensarlı kişiyi rahatsız etti. Semüre'den ağacının yerini değiştirmesini istedi, Semüre kabul etmedi. Gelip Resûlullah'a (s.a.v) durumu arzetti. Resûl-i Ekrem (s.a.v), Semüre'den ağacı satmasını istedi fakat o buna yanaşmadı. Ağacının yerini değiştirmesini istedi, buna da yanaşmadı. Semüre'ye,

'Ağacı ona hibe et, sana şu şu (kadar sevap) var' diyerek teşvik etti, buna da yanaşmadı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz,

'Sen (bu davranışınla) zarar vermektesin' dedikten sonra ensarlı kişiye dönerek, 'Git hurma ağacını kökünden sök' buyurdu."[934]

Bu hadis Ebû Ca'fer'den *mürsel* olarak da rivayet edilmiştir.

Hanbel'in rivayetine göre İmam Ahmed bu hadis hakkında şöyle demiştir:

"Buradakine benzer zarar ihtiva eden her şeye engel olunur. Eğer sahibi kabul ederse ne âlâ, aksi takdirde yönetim tarafından zorla engellenir. Kendi ihtiyacı için burada olduğu gibi kardeşine zarar veremez."

Ebû Bekir el-Hallâl, Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den, o Abdullah b. Salît b. Kays'tan, o babasından şöyle rivayet eder:

"Adamın birinin ensardan birinin avlusunda bir hurma ağacı vardı. Sabah akşam hurma ağacının başından hiç ayrılmazdı. Bu durum avlu sahibine zorluk vermekteydi. Hz. Peygamber'e (s.a.v) geldi ve durumu haber verdi. Resûlullah (s.a.v) adama,

'Ağacına bedel avlunun bitişik yerinden bir ağaç al' buyurdu. Adam,

'Hayır vallahi' dedi. Peygamber Efendimiz,

'Onu bana hibe et' dedi. Adam,

---

934 Ebû Davud, Akzıye, 18 (nr. 3636); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/157.

'Hayır vallahi' dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz bu teklifini birkaç defa tekrarladı, adam kabul etmedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v), adama ağacına karşılık başka bir yerden hurma ağacı verilmesini emir buyurdu."[935]

Ebû Davud, *Merâsîl*'de, İbn İshak, Muhammed b. Yahya b. Hibbân, amcası Vâsi' b. Hibbân isnadıyla şöyle rivayet eder:

"Ebû Lübâbe'nin, adamın birinin avlusunda bir salkımlık bir hurma ağacı vardı. Avlu sahibi adamla konuşarak dedi ki:

'Sen o ufacık ağacına gitmek için benim avlumu çiğniyorsun. Sana, ağacına karşılık senin avlundan bu ağacın mislini vereyim, sen de bunu bana bırak!' Adam buna yanaşmadı. Bunun üzerine avlu sahibi gidip durumu Resûlüllah'a (s.a.v) anlattı. Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

'Ey Ebû Lübâbe! O ağacın dengini al kendi malına kat, arkadaşını hoşlanmadığı bu durumdan kurtar.' Ebû Lübâbe,

'Bunu yapacak değilim' dedi. Bunun üzerine Resulullah Efendimiz bahçe sahibine,

'Git, onun ağacına denk bir ağacı çıkar avlusuna ayır, sonra araya bir duvar ör. Çünkü İslâm'da zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur' buyurdular."[936]

Bu ve bundan önceki hadis-i şerifte, komşuya verilen zararı terketmesi için karşılıklı alışverişe bir zorlama olduğu görülmektedir. Bu durum, garip durum sergileyen ortağın zararını defetmek için onu şuf'aya zorlamaya benzemektedir.

Bu hadisten şuna da delil getirilmiştir: Bir ortak, binanın yapılması zorunlu olan tamir ve onarımına karşı direniyorsa; binanın paylaşılması imkânsız ise satışa zorlanabilir. Nitekim Muhammed b. Ebû Bekir'in babasından rivayet ettiği *merfû* hadiste şu ifadeler yer alır:

---

[935] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/70; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/285; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/441. İbn Hacer, bunu İbn Mende'nin rivayet ettiğini belirtir.

[936] Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 407.

"Mirasta, bölünme kabul edenler[937] *ancak bölünebilir."*[938]

Buradaki Ebû Bekir, İbn Amr b. Hazm'dır. Bunu İmam Ahmed söylemiştir. Bu durumda hadis *mürsel* olmaktadır. Miras kalan şeyin paylaşılmasından dolayı zarar görmesi söz konusu olduğundan paylaşılması imkânsız olduğu durumlarda; ortaklardan biri satmak isterse diğeri de buna zorlanır. Alınan ücret aralarında pay edilir. Bunu İmam Ahmed, Ebû Ubeyd ve diğer imamlar da açıkça belirtmişlerdir.

İkinci kısma gelecek olursak:

Bu da, komşusunun kendi mülkünden yararlanmasına ve fayda elde etmesine engel olmaktır. Eğer bu yararlanma mülk sahibine bir zarar veriyorsa, mülk sahibinin engelleme hakkı vardır. Meselâ yıpranmış ve yıkılmak üzere bir duvarı olan birinin duvarı üzerine bir sundurma koymak gibi. Fakat eğer mülk sahibine zarar vermiyorsa; bu durumda müsaade etmesi vâcip ve engel olması haram olur mu olmaz mı?

Birinci kısım hakkında denilirse ki: Mülk sahibi, komşusu zarar görse de kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktan menedilemez. Burada denilebilir ki: Komşunun izni olmadan yapılan tasarrufu engelleme hakkı vardır. Bir kısmı da demiştir ki: Burada engelleme hakkı vardır. Bu mesele üzerindeki görüş ayrılığı iki kısma ayrılmıştır.

Birincisine göre, burada engelleme hakkı vardır. Bu İmam Mâlik'in görüşüdür. İkincisine göre, duvarının üzerine komşunun bir sundurma koymasına engel olmak câiz değildir. Bu da İmam Ahmed'in

---

[937] Hadis-i şerifte anlatılmak istenen husus şudur: Mirasçılar birden çok olur, mirasa konu olan mal ve emlâk, mirasçıların sayısına uygun düşecek şekilde değilse; meselâ iki mirasçıya bir daire yahut bir otomobil miras kalmış ise, bu durumda miras kalan bir daire yahut bir otomobil iki mirasçıya bölüştürülemez. Yani miras kalan mal ikiye bölünerek her birine yarısı verilemez. Çünkü bölündüğü takdirde ne daire ne de otomobil bir işe yarar. Bu durumda ya mirasçılardan biri miras kalan malı alır ve yarı parasını diğer mirasçıya öder ya da mal satılarak mirasçılar arasında paylaştırılır. Ancak tarla, arsa, gıda maddesi, nakit vb. gibi bölünme kabul eden miras malları bölünerek mirasçıların payları oranında dağıtılabilir.

[938] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/219; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/133.

görüşüdür. İmam Şâfiî -kadîm (eski) görüşüne göre-, İshak, Ebû Sevr, Davud, İbnü'l-Münzir, Abdülmelik b. Habîb el-Mâlikî de onun görüşüne muvafakat ederler. Abdülmelik bunu bazı Medine kadılarından nakleder.

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

620- لاَ يَمْنَعَنَّ أَحَدُكُمْ جَارَهُ أَنْ يَغْرِزَ خَشَبَهُ عَلَى جِدَارِهِ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: مَالِيَ أَرَاكُمْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ، وَاللهِ لأَرْمِيَنَّ بِهَا بَيْنَ أَكْتَافِكُمْ.

"Herhangi biriniz, komşusunun kendi duvarına kiriş (ahşap direk) çakmasına sakın engel olmasın."

Hadisin râvisi Ebû Hüreyre der ki: "Acaba neden bunu kabule yanaşmıyorsunuz? Vallahi duvara konulacak o tahta kirişi sizin omuzlarınızın arasına uzatırım, emin olunuz!"[939]

Suya Engel Olmak

Ömer b. Hattâb (r.a), Muhammed b. Mesleme aleyhine, komşusuna kendi arazisinden su akıtmasını hükmetti ve dedi ki:

"Vallahi, göbeğinin üzerinden de olsa suyu oradan akıtacağım."[940]

Bu konuda zorlama yapılmasına dair İmam Ahmed'den iki rivayet vardır. Ebû Sevr'in görüşüne göre, eğer suyu komşusunun arazisinden bir kanal içinde geçirirse zorlama hakkı vardır. Bu görüşü ondan Harb el-Kirmânî nakletmiştir.

Yasaklanan bir diğer husus da suya engel olarak ottan istifadeye zarar vermektir.

---

[939] Buhârî, nr. 2463, 5627, 5628; Müslim, Müsâkât, 29 (nr. 1609); Tirmizî, Ahkâm, 18 (nr. 1353); Ebû Davud, Akzıye, 1 (nr. 3634); İbn Mâce, Ahkâm, 15 (nr. 2335); Ahmed, *el-Müsned*, 2/396; Mâlik, *el-Muvatta'*, Akzıye, 32 (2/745); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 515.

[940] Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/746; Şâfiî, 2/134-135; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/157.

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Suyun fazlasına (başkasına gitmesine) engel olmayın; sonuçta bununla ota engel olmuş olursunuz."[941]

Ebû Davud *Sünen*'inde şöyle nakleder:

621- يَا نَبِيَّ اللهِ مَا الشَّيْءُ الَّذِي لاَ يَحِلُّ مَنْعُهُ؟ قَالَ: الْمَاءُ. قَالَ: يَا نَبِيَّ اللهِ مَا الشَّيْءُ الَّذِي لاَ يَحِلُّ مَنْعُهُ؟ قَالَ: الْمِلْحُ. قَالَ: يَا نَبِيَّ اللهِ مَا الشَّيْءُ الَّذِي لاَ يَحِلُّ مَنْعُهُ؟ قَالَ: أَنْ تَفْعَلَ الْخَيْرَ خَيْرٌ لَكَ.

"Adamın biri,

'Ey Allah'ın Resûlü! Menedilmesi helâl olmayan şey nedir?" diye sordu. Resûlullah Efendimiz,

'Su' buyurdular. Adam tekrar,

'Ey Allah'ın Resûlü! Menedilmesi helâl olmayan şey nedir?' diye sordu. Peygamber Efendimiz,

'Tuz' buyurdular. Adam tekrar,

'Ey Allah'ın Resûlü! Menedilmesi helâl olmayan şey nedir?' diye sordu. Efendimiz de buyurdular ki:

Hayır işlemek senin için daha hayırlıdır."[942]

Üç Şey Engellenemez

Yine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"İnsanlar[943] *üç şeyde ortaktır; su, ateş ve ot."*[944]

---

941 Buhârî, nr. 2353, 6962; Müslim, Müsâkât, 37 (nr. 1566); Ebû Davud, Büyû', 62 (nr. 3473); Tirmizî, Büyû', 44 (nr. 1272); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4956.

942 Ebû Davud, Büyû', 62 (nr. 3476); İbn Mâce, Zühd, 16 (nr. 2474).

1. Su ve Ot

Âlimlerin çoğunluğu, akarsuyun ve kaynağın fazlasının mutlak olarak engellenemeyeceği görüşündedir. Suyun toprak sahibinin malı olup olmaması durumu değiştirmez. Bu, İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İshak, Ebû Ubeyd ve diğer âlimlerin görüşüdür.

İmam Ahmed'in belirttiğine göre, bu suyun içmek, hayvanları sulamak, ekili ziraî alanları sulamak için bir bedel talep etmeden ücretsiz vermesi vâciptir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'ye göre ziraî sulama için ücretsiz vermesi zorunlu değildir.

Suyun mutlak olarak serbest bırakılmasının vâcip olup olmadığı konusunda ihtilâf edilmiştir. Yahut su otlağa yakın olup su engellendiği takdirde otu da engellemiş olacağından suyu serbest bırakması vâcip midir değil midir?

Bu hususta Hanbelî ve Şâfiî mezhebinde iki görüş vardır. İmam Ahmed'in sözünden anlaşılan, suya engel olmanın sadece otlara yakın olan durumlar için tahsis edildiği şeklindedir. İmam Mâlik'e gelince; ona göre mülk olan fazla suyun menbaında yahut mecrasında başkalarının kullanımına açılması vâcip değildir.

Ancak zorda kalmış olanların izin verilen kaplarını doldurmaları bunun dışındadır. Ona mülk olmayan suyun fazlasını başkalarının kullanımına açmak vâciptir.

Şâfiî mezhebine göre: Ot konusundaki hüküm, bunun fazlasından başkalarını menetmenin câiz olduğu yönündedir. Ancak ölü (kimsenin mülkü olmayan, kullanılmayan) arazideki otlardan kimseyi menetmesi câiz değildir. İmam Ebû Hanîfe, İmam Ahmed ve Ebû Ubeyd'in mezhebine göre ise, mutlak olarak fazla otun kullanımına engel olamaz.

---

[943] Bu Ebû Ubeyd'in rivayetindeki lafızdır, diğer rivayetlerde "müslümanlar" şeklinde yer alır.

[944] Ebû Davud, Büyû', 62 (nr. 3477); İbn Mâce, Zühd, 16 (nr. 2473); Ahmed, *el-Müsned,* 5/364; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl,* s. 372; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 6/150.

Bazıları da şöyle der: Hiç kimse su ve ota engel olamaz, sadece sınır boylarında olanlar bunun dışındadır. Bu, Evzâî'nin görüşüdür. Çünkü sınır boylarında ikamet edenler, suları ve otları tükendiği takdirde, İslâm ehlinin sınırlarını korumakta olduklarından orayı bırakıp başka yerlere gidemezler.

2. Ateş

Ateşe engel olunmasının yasaklanmasına gelince; fukaha buradaki yasaklamayı, ateşin tamamını değil de tutuşturmak için ondan birkaç köz alınmasına hamletmişlerdir. Bazıları da ateşi tutuşturmakta kullanılan çakmak taşının engellenmesine hamletmiştir. Bu ise uzak bir ihtimaldir.

Eğer ateş ile aydınlanmanın engellenmesine ve ihtiyaç fazlası olan ateşi, ısınmak, yemek pişirmek ve benzeri durumlardaki ihtiyaç sahiplerinin kullanımına açmaya hamletmiş olsaydı bu yorum hiç de uzak olmazdı.

3. Tuz

Tuzun engellenmesi konusundaki yasağa gelince; herhalde bunu herkese mubah olan madenlerden almaya engel olmaya hamletmek gerekir. Çünkü tuz açıkta olan madenler kısmına girer. Birinin ihya etmesi veya birine timar (iktâ) olarak verilmekle mülk olmaz. İmam Ahmed bunu açıkça belirtmiştir.

Ebû Davud *Sünen*'inde şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) tuzu adamın birine timar olarak verdi. Dediler ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bu (tuz) su yerinde sayılır.' Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) ondan geri aldı."[945]

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Zarar vermek yoktur"** sözünün genel kapsamına şu da girer:

---

[945] Ebû Davud, Harâc, 36 (nr. 3064); Tirmizî, Ahkâm, 39 (nr. 1380); İbn Mâce, Zühd, 17 (nr. 2475); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4499.

Allah Teâlâ, kullarını kendilerine zararlı olan şeyleri yapmakla kesinlikle yükümlü tutmamıştır. Çünkü O ne emir buyurmuş ise, müminlerin dinlerinin ve dünyalarının iyiliği ondadır. Neyi yasaklamış ise, din ve dünyalarının fesadı da tam ondadır. Bunun yanında Cenâb-ı Hak, bedenlerine zararlı olan bir şeyi de kullarına emretmez. Bundan dolayı hasta durumda olan kişinin (eğer sağlığına zararlı ise) su ile temizlenme yükümlülüğü düşer. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez."[946]

Yine hasta kişiden ve yolcudan oruç tutma yükümlülüğü de (geçici olarak) düşer. Bu konuda buyurur ki:

"Kim o anda** (ramazanda)* ***hasta veya yolcu olursa** (tutamadığı günler sayısınca)* ***başka günlerde kazâ etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."[947]

Aynı şekilde hasta olan ve başında bir rahatsızlığı bulunan kişiler için, başlarını tıraş etmek vb. ihram yasaklarından bazıları düşmektedir. Bunun yerine bu kişilerin fidye vermesi emredilmiştir.

Müsned'de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir: *"Denildi ki:*

622- قِيلَ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ: أَيُّ الأَدْيَانِ أَحَبُّ إِلَى اللهِ؟ قَالَ: الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Dinler içinde Allah katında en sevimli olan hangisidir?' Buyurdular ki:

Dosdoğru ve müsamahalı olan."[948]

---

[946] Mâide 5/6.

[947] Bakara 2/185.

[948] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 287; Ahmed, *el-Müsned*, 1/236; 5/266; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11571; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 59; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/94.

Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden rivayet edilen hadis-i şerifte ise Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Ben dosdoğru ve müsamahalı bir din ile gönderildim."[949]

Yürüyerek Hacca Gitmeyi Adayan

Bu anlamda *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen bir hadis şöyledir:

623-أَنَّ النَبِيَّ ﷺ رَأَي رَجُلاً يَمْشِي، قِيلَ لَهُ: إِنَّهُ نَذَرَ أَنْ يَحُجَّ مَاشِيًا. فَقَالَ: إِنَّ اللهَ لَغَنِيٌّ عَنْ مَشْيِهِ فَلْيَرْكَبْ.

"Resûlullah (s.a.v) adamın birinin yürümekte olduğunu gördü. Peygamber Efendimiz'e, adamın yürüyerek hacca gitmeyi adadığını söylediler. Bunun üzerine buyurdular ki:

Muhakkak ki Allah Teâlâ onun yürümesine muhtaç değildir, bineğe binsin."

Başka bir rivayet şöyledir: *"Şurası muhakkak ki, Allah Teâlâ şu kimsenin nefsine işkence etmesine muhtaç değildir."*[950]

Sünen'de rivayet edildiğine göre, Ukbe b. Âmir (r.a) Resûlullah'a (s.a.v) gelerek şöyle der:

624- عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، أَنَّ أُخْتَهُ نَذَرَتْ أَنْ تَمْشِيَ إِلَى الْبَيْتِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ اللهَ لاَ يَصْنَعُ بِشَقَاءِ أُخْتِكَ شَيْئًا فَلْتَرْكَبْ.

---

949 Ahmed, *el-Müsned*, 6/116, 233; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7868; İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk*, 2/43; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 7/209; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/192.

950 Buhârî, nr. 1865, 6701; Müslim, Nezir, 9 (nr. 1642); Tirmizî, Nüzûr, 9 (nr. 1537); Ebû Davud, Eymân, 23 (nr. 3301); Nesâî, Eymân, 42 (7/30); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4382, 4383.

"Ey Allah'ın Resûlü! Kız kardeşim (yalınayak, başı açık) yürüyerek Beytullah'a gitmeyi adadı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Allah senin kız kardeşinin şakavetine (isyankârlığına) bir şey (sevap) verecek değildir. (Bineğe) binsin, başını örtsün ve (adağı için) üç gün oruç tutsun."[951]

Âlimler, yürüyerek hacca gitmeyi adayıp da gitmeyen kişi hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazısı, yürümesi zorunlu değildir, her hâlükârda binekle gidebilir, demiştir. Bu, İmam Ahmed ve Evzâî'den rivayet edilen görüştür.

İmam Ahmed, adak için üç gün oruç tutması gerektiğini söylemiş, Evzâî de yemin kefâreti vermesi gerektiğini söylemiştir. Bu konuda meşhur olan görüş ise, şayet gücü yetiyorsa yürüyerek gitmesinin gerektiği yöndedir. Eğer yürüyemeyecek durumda âciz biri ise ona bir şey gerekmez. Bu İmam Şâfiî'nin iki görüşünden biridir.

Bir görüşe göre, denilmiştir ki buna rağmen yemin kefâreti vermesi gerekir. Bu da Süfyân-ı Sevrî ve bir rivayete göre İmam Ahmed'in görüşüdür.

Başka bir görüşe göre de denilmiştir ki, bu kişinin kan akıtması (kurban kesmesi) gerekir. Bu, seleften bir topluluğun görüşüdür. Bunlar arasında Atâ, Mücâhid, Hasan-ı Basrî, Leys ve bir rivayete göre İmam Ahmed vardır.

Yine denilmiştir ki: Bineğinin kirasını sadaka olarak dağıtır. Bu da Evzâî'den rivayet edilmiştir. O da bunu Atâ'dan nakleder. Atâ'dan

---

[951] Tirmizî, Nüzûr, 16 (nr. 1455); Nesâî, Eymân, 33 (7/20); Ebû Davud, Eymân, 23 (nr. 3293, 3297); İbn Mâce, Keffârât, 20 (nr. 2134).

Bunu Buhârî ve Müslim şu lafızla rivayet etmiştir:

"Ukbe b. Âmir (r.a) anlatıyor: Kız kardeşim Beytullah'a yürüyerek gitmeyi adamıştı. Bana da, bu konuyu Resûlullah'a (s.a.v) danışmamı söyledi. Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdular ki: Hem yürüsün hem binsin." Buhârî, nr. 1866; Müslim, Nezir, 11 (nr. 1644).

rivayet edildiğine göre, "Onun masrafı kadar Beytullah'ta sadaka verir" demiştir.

Sahâbe-i kirâm ve tâbiînden oluşan bir topluluk şöyle der: Bu kimsenin binek kullanması onun için yeterli olmaz. Mümkün olan ne ise öyle hacceder; binek olmadığı zaman yürür, yürüyemediği zaman binek kullanır. Bazıları, kurban kesmesi gerektiğini de söylemiştir. Bu, -eğer yolun çoğunu binekli olarak geçmiş ise- İmam Mâlik'in görüşüdür.

Zarar vermemenin genel kapsamına, zor durumda olan borçludan borcu istemek de girer. Bu kimseye, rahatlayacağı ve elinin bollaşacağı zamana kadar süre tanımak gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

***"Eğer** (borçlu) **darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek** (gerekir)."*[952]

Âlimlerin büyük çoğunluğu bu görüştedir. Yalnız Şüreyh buna karşı çıkar ve şöyle der: Bu âyet-i kerime cahiliye dönemine ait faiz borçlarıyla ilgilidir.[953] Cumhur ise bu lafzın genel anlamda olduğunu kabul etmiştir.

Borçlu kişi, borcunu ödemesi için sahip olduğu mülkiyet elinden alınmak suretiyle zarara uğratılamaz. Bundan maksat, borçlunun ihtiyacı olan elbiseleri, evi gibi şeylerdir. Hizmetçilerin durumu da böyledir. Aynı şekilde, kendisinin ve ailesinin nafakasını temin etmek için muhtaç olduğu ticarî aletler de borcunu ödemesi için mülkiyetinden alınamaz. Bu İmam Ahmed'in mezhebinin görüşüdür.

---

[952] Bakara 2/280.

[953] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 15309; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6278.

Otuz Üçüncü Hadis

İSLÂMÎ YARGIDA TEMEL ESAS

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لاَدَّعَى رِجَالٌ أَمْوَالَ قَوْمٍ وَدِمَاءَهُمْ، لَكِنَّ الْبَيِّنَةَ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ.

İbn Abbas (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey**) verilmiş olsaydı, bazı kimseler birtakım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi. Fakat delil getirmek iddia sahibine, yemin de inkâr eden kişiye düşer."**[954]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadisin aslı *Sahîhayn*'de yer alır. İbn Cüreyc, Ebû Müleyke'den, o da İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[954] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/252; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 5/283.

625- لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَادَّعَى نَاسٌ دِمَاءَ رِجَالٍ وَأَمْوَالَهُمْ وَلَكِنِ الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ.

"Eğer sadece iddiaları üzerine insanlara istedikleri verilmiş olsaydı, bazı kimseler bazı kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi. Fakat davalı kişiye yemin etmek düşer."[955]

Buhârî ve Müslim, ayrıca bu hadisi; Nâfi' b. Ömer, İbn Ebû Müleyke, İbn Abbas isnadıyla şu lafızla rivayet eder: *"Resûlullah (s.a.v), yemin etmek davalıya düşer, diye hükmetti."*[956]

Bunu İsmâilî *Sahîh*'inde şu isnad ile rivayet etmiştir: Velîd b. Müslim, İbn Cüreyc, İbn Ebû Müleyke, İbn Abbas: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilmiş olsaydı, bazı kimseler birtakım kimselerin canları ve malları üzerinde hak iddia ederlerdi. Fakat delil getirmek istek sahibine, yemin de istenilen kişiye düşer."[957]

İmam Şâfiî[958] de şu isnad ile rivayet eder: Müslim b. Hâlid, İbn Ebû Müleyke, İbn Abbas: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Delil getirmek davacıya düşer."*

İmam Şâfiî der ki: Kanaatime göre -tesbit edemedim ama- *"Yemin etmek de davalıya düşer"* demiştir.

---

955 Buhârî, nr. 4552; Müslim, Akzıye, 1 (nr. 1711); İbn Mâce, Ahkâm 7, (nr. 2321); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5082, 5083; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 15193; Taberânî, *el-Kebîr*, 11224; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/331-332; 10/252; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/191.

956 Buhârî, nr. 2514, 2668; Müslim, Akzıye, 2 (nr. 1711); Ebû Davud, Akzıye, 23 (nr. 3619); Tirmizî, Ahkâm, 12 (nr. 1342); Nesâî, Âdâbü'l-Kuzât, 36 (8/248); Ahmed, *el-Müsned*, 1/343, 352; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/218; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11223; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/191; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/252.

957 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/252.

958 2/181; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 2501.

Hadis-i Şerifin Önemi

İmam Ahmed ve Ebû Ubeyd, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), *"Delil getirmek davacıya yemin etmek de inkâr edene düşer"* sözünü delil olarak kullanmışlardır. Bu da, onlara göre bu sözün *sahîh* ve delil olarak kullanılabileceğini gösterir.

Bu anlamda gerçekten çok sayıda hadis-i şerif vârid olmuştur. *Sahîhayn*'deki rivayetlerden biri şöyledir: Eş'as b. Kays (r.a) şöyle rivayet eder:

626- كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ رَجُلٍ خُصُومَةٌ فِي بِئْرٍ، فَاخْتَصَمْنَا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: شَاهِدَاكَ أَوْ يَمِينُهُ. قُلْتُ: إِذًا يَحْلِفُ وَلاَ يُبَالِي. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ يَسْتَحِقُّ بِهَا مَا لاَ هُوَ فِيهَا فَاجِرٌ لَقِيَ اللهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ. فَأَنْزَلَ اللهُ تَصْدِيقَ ذَلِكَ، ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الآيَةَ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً﴾.

"Benimle bir adamın arasında kuyu konusunda bir dava (anlaşmazlık) vardı. İkimiz gelip Resûlullah'ın huzurunda davalaştık. Resûlullah (s.a.v) (bana) buyurdular ki:

'Ya senin iki şahidin ya da onun yemini!' Ben de dedim ki:

'O zaman o aldırış etmeden yemin eder.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

'Günahkâr (fâcir) olarak bir malı almak için yemin eden kişi, Allah'ın gazabına uğramış olarak ilâhî huzura çıkar.'

Bunun üzerine Allah Teâlâ,

'Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve

onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır[959] *âyet-i kerimesini indirdi."*[960]

Müslim'in diğer bir rivayetinde, "O zaman aldırmadan yemin eder" sözünden sonra, "Senin için bundan başka bir hak yoktur" lafzı vardır. Ayrıca Müslim bunu, Vâil b. Hucr (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) buna yakın lafızla rivayet etmiştir.[961]

Tirmizî de, Arzemî, Amr b. Şuayb, babası, dedesi isnadıyla Resûlullah'ın (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Delil getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya düşer."*[962]

Tirmizî der ki: Hadisin isnadı hakkında söz söylenmiştir. Arzemî ise, hıfzı yönünden hadis zayıf kabul edilmiştir.

Dârekutnî de bunu şu isnad ile tahrîc etmiştir: Müslim b. Hâlid ez-Zencî -zayıftır-, İbn Cüreyc, Amr b. Şuayb, babası, dedesi. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Delil getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya düşer. Ancak kasâme[963] *konusu bunun dışındadır."*[964]

Hâfız'ın İbn Cüreyc vasıtasıyla Amr'dan rivayeti *mürsel*dir. Dârekutnî'nin bir başka rivayeti de şöyledir: Mücâhid İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet eder:

---

959 Âl-i İmrân 3/77.

960 Buhârî, nr. 2357; Müslim, İmân, 221, 222 (nr. 138); Ebû Davud, Eymân, 2, Akzıye, 25 (nr. 3243, 3621); Tirmizî, Tefsîr, 4 (nr. 2996); İbn Mâce, Ahkâm, 7 (nr. 2322); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/219-220; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/253; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5084.

961 Müslim, İmân, 223 (nr. 129); Ebû Davud, Eymân, 2, Eymân, 26 (nr. 3245, 3623); Tirmizî, Ahkâm, 12 (nr. 1340); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/254; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5074.

962 Tirmizî, Ahkâm, 12 (nr. 1341); Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/157, 218; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/390-391.

963 Kasâme: Sözlükte yemin anlamına gelir. Fıkıhtaki anlamı ise, katil hadisesinde, suçlanan ve suçlamayı yapan tarafa sunulan özel yemindir.

964 Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/111; 4/218; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/2312; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/123.

"Resûlullah (s.a.v) fetih (Mekke'nin fethi) günü irad ettiği hutbede buyurdu ki:

Delil getirilmediği takdirde davalı için yemin etmek evlâdır."[965]

Bunu Taberânî de tahrîc etmiştir. Onun isnadında Abdullah b. Amr b. Âs (r.anhümâ) vardır. Onun isnadı hakkında da söz söylenmiştir.[966] Dârekutnî bu hadisi değişik vecihlerden rivayet etmiştir, ama hepsi de zayıftır.

Haccâc Savvâf, Humeyd b. Hilâl'den, o Zeyd b. Sâbit'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

627- قَضَى رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَيُّمَا رَجُلٍ طَلَبَ عِنْدَ رَجُلٍ طِلْبَةً فَإِنَّ الْمَطْلُوبَ هُوَ أَوْلَى بِالْيَمِينِ.

"Resûlullah (s.a.v) şöyle hükmetti: Herhangi bir kimse başka birinden bir alacak talep edince, (eğer delil yoksa) kendisinden talepte bulunulan kişinin yemin etmesi evlâdır (gerekir)."

Bunu Ebû Ubeyd ve Beyhakî tahrîc etmiştir. İsnadındaki râviler sika kişilerdir. Ancak, Humeyd b. Hilâl'in Zeyd b. Sâbit ile buluştuğunu zannetmiyorum. Bunu Dârekutnî de "şahitler olmaksızın..." ilâvesiyle rivayet etmiştir.[967]

Nesâî, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) rivayet eder. Der ki:

628- جَاءَ خَصْمَانِ إِلَى ﷺ، فَادَّعَى أَحَدُهُمَا عَلَى الآخَرِ حَقًّا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لِلْمُدَّعِي: أَقِمْ بَيِّنَتَكَ. فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لِي بَيِّنَةٌ. فَقَالَ الآخَرَ: احْلِفْ بِاللهِ الَّذِي لاَ إِله إِلاَّ هُوَ مَا لَهُ عَلَيْكَ أَوْ عِنْدَكَ شَيْءٌ.

---

965 Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/218-219; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5996.

966 Beyhakî de rivayet etmiştir. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/256.

967 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/253; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/219.

"İki hasım Resûlullah'ın (s.a.v) huzuruna geldi. Biri diğeri üzerinde hak iddia etti. Resûlullah (s.a.v) davacıya buyurdular ki:

'Delilini ortaya koy!' Davacı da,

'Ey Allah'ın Resûlü! Delilim yok' dedi. Bunun üzerine diğer (davalı) kişiye,

'Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah adına, bunun sende bir alacağı olmadığına yemin et' buyurdular.'[968]

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a) Ebû Musa el-Eş'arî'ye (r.a) şöyle yazmıştır: "Delil getirmek davacıya, yemin etmek de inkâr edene düşer."[969] Zeyd b. Sâbit de, bu esasa dayanarak Ömer'in aleyhine ve Übey b. Kâ'b'ın lehine hükmetmiş, onlar da buna karşı çıkmamışlardır.[970]

Katâde der ki: Bu konuda son söz, Hz. Davud'a (a.s) verilmiş olan şu ölçüdür: "Delil iddia sahibine, yemin de inkâr edene gerekir."[971]

İbnü'l-Münzir der ki:

"Ehl-i ilim şu konuda icmâ etmiştir: Delil davacıya, yemin de davalıya gerekir. 'Delil davacıya gerekir' sözünün anlamı şudur: İddia ettiğini hak edeceği delili getirmesi gerekir. Çünkü iddia ettiği şeyi alabilmesi için delil getirmesi vâciptir.

'Davalıya da yemin etmek düşer' sözünün anlamı da şudur: Yani zimmetini borçtan kurtarması için yemin etmesi gerekir. Davalının

---

968 *Tuhfetü'l-Eşrâf*'ta (4/390) belirtildiğine göre, Nesâî bunu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet etmiştir. Ayrıca şuralarda da rivayet edilmiştir: Ebû Davud, Eymân, 16 (nr. 3275); Ahmed, *el-Müsned*, 1/253, 288; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 1/184; Hâkim, *el-Müstedrêk*, 4/95-96.

969 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/217; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/206, 207; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/253.

970 Vekî', *Ahbârü'l-Kudât*, 1/108; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, 2/755-756; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/136.

971 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/140.

da borçtan kurtulabilmesi için yemin etmesi vâciptir. Her hâlükârda ondan yemin alınması gerekir."[972]

Davacı ve Davalının Tanımı

Hanbelîler ile Şâfiîler davacı ve davalının tanımında ihtilâf etmişlerdir.

Kimisi demiştir ki: Davacı, sükût ettiği takdirde taraflardan serbest kalan kişidir. Davalı ise sükût etmekle serbest kalmayan kişidir.

Bazıları şöyle der: Davacı, asıl ve zâhir olanın hilâfına gizli (herkesin bilmediği) bir şey isteyen kişidir. Davalı ise bunun tersidir.

Bu esas üzerine iki mesele bina edilmiştir. O da şudur: Küfür üzere olan karı koca gerdek öncesi müslüman olsalar, sonra aralarında ihtilâf çıksa; koca dese ki: İkimiz birlikte müslüman olduk, bundan dolayı nikâhımız hâlâ devam etmektedir. Kadın da dese ki: Hayır, birimiz daha önce müslüman oldu, bu yüzden nikâh feshedilmiştir (geçersiz hale gelmiştir).

Eğer biz, "Davacı sükût ile tahliye edilen kişidir" diyecek olursak, burada kadın davacı durumundadır. Bu durumda geçerli olan kocanın sözü olur. Çünkü o davalı durumundadır. Zira sükûtu ile serbest bırakılmamaktadır. Şayet, "Davacı gizli bir iş iddia edendir" diyecek olursak, bu durumda burada koca davacı konumunda olmaktadır. Çünkü aynı anda müslüman olmaları zâhirin hilafınadır. Bu durumda kadının sözü geçerli olmaktadır. Zira zahir olan odur.

Emin bir kişi bir şeyin telef olduğunu iddia etse, meselâ kendisine bırakılan emanetin telef olduğunu söylese; bu kimse için davacı denilebilir. Çünkü gerçek durum onun iddia ettiğinin tersi durumdur. Ancak bu kişi delil getirmeye muhtaç değildir. Zira emanet bırakan kişi ona güvenmiştir. Kişiye duyulan güven de, o kişinin sözünün kabul edilmesini gerektirir.

---

972 İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'*, s. 75.

Denilebilir ki: Delil getirmeye muhtaç olan kim ise davacı olan kişi odur. Bu delil karşılığında kendisine, tıpkı hadis-i şerifte geçtiği gibi bir kesimin malı ve canı teslim edilmiş olur. Halbuki emin kişi, kendisine bir şeyin verilmesini iddia etmemektedir.

Yine denilebilir ki: Emin kişi aslında davalı kişidir. Çünkü bir şey söylemeyip sustuğu takdirde kendi haline bırakılmaz; mutlaka cevap vermesi gerekir. Emanet veren ise davacıdır. Zira sustuğu takdirde kendi halinde bırakılır. Eğer emin kişi, emaneti sahibine teslim ettiğini iddia ederse; çoğunluğa göre, telef olduğunu söylediğinde olduğu gibi onun sözü kabul edilir.

Evzâî der ki: Sözü kabul edilmez, çünkü o iddia sahibidir. İmam Mâlik ve bir rivayete göre İmam Ahmed der ki: Şayet emin kişinin emaneti kabzettiği delil ile sabit ise, geri verme hususunda da delil olmaksızın sırf söz ile verdiğini söylemesi yeterli olmaz. Hanbelîler'den bazıları bu hususu şöyle izah eder:

Sabit olan bir hakkı reddetmek için şahit ile delil getirmek vâciptir. Bunu terketmek eksiklik olur. Bundan dolayı da tazmin gerekir. Onlardan bir kısmı, yetimin malının teslimi konusunda da aynı şekilde derler ki: Malın yetime teslim edildiğine dair mutlaka delil sunulması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ bu hususta şahitlik yapılmasını emir buyurmaktadır. Bundan dolayı delil sunmak vâcip olmaktadır.

DELİL GETİRMEK DAVACIYA DÜŞER

Fukaha bu konuda iki görüş ileri sürmüştür:

Birinci görüşe göre, delil getirmek her zaman için davacının üzerine düşer. Aynı şekilde yemin de her zaman için davalının üzerine düşer. Bu, İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Fukaha ve hadisçilerden bir kısmı da onunla aynı görüştedir. Bunlar arasında Buhârî de vardır. Bütün davaları bu esas üzerine görmüşlerdir. Hatta kasâme konusunu bile buna dahil etmişlerdir. Onlar, ancak davalının yemin edebileceğini söyler. Onlar bir şahit ve bir yemin ile hüküm verilmeyeceği görüşündedir. Çünkü davacı taraf için yemin geçerli ol-

maz ve davacıdan yemin istenmez. Zira yemin ancak davalı taraftan olabilir.

Kasâme Konusunda Delil ve Yemin

Kasâme konusunda kullanıldığına şu rivayetten istidlâl edilmiştir: Saîd b. Ubeyd, Büşeyr b. Yesâr el-Ensârî'den, Sehl b. Ebû Hasme'nin şöyle anlattığını haber verir:

"Bir bölük halinde Hayber'e sefere çıktık. Orada birbirimizden ayrıldık. Derken birini öldürülmüş halde bulduk." Sonra hadisi olduğu gibi nakleder. İçinde şu ifadeler yer almaktadır:

"Resûlullah (s.a.v), 'Onu kimin öldürdüğüne dair bana delil getirin' buyurdu. Dediler ki: 'Bizim delilimiz yoktur.' Hz. Peygamber, 'O halde size yemin versinler' dedi. Onlar da, 'Biz yahudilerin yeminine rıza göstermeyiz' dediler. Resûlullah (s.a.v) onun kanını heder etmeyi doğru bulmadı ve ona diyet olarak zekât develerinden 100 deve verdi."

Hadisi Buhârî tahrîc etmiştir, Müslim de muhtasar olarak tahrîc etmiş, tamamlamamıştır. Ancak bu rivayet, Yahya b. Saîd el-Ensârî'nin Büşeyr b. Yesâr'dan, onun da Sehl b. Hasme'den yaptığı rivayet ile teâruz halindedir. Sehl, öldürme hadisesini anlatır ve şunları nakleder:

"Resûlullah'a (s.a.v), Abdullah b. Sehl'in öldürülme hadisesini haber verdiler. Peygamber Efendimiz de,

'Sizden elli kişi onlardan biri üzerine yemin eder ve adam tastamam size verilir' buyurdular."[973]

İşte hadisin sabit olan meşhur rivayeti ve lafızlarıyla *Sahîhayn*'de tahrîc edilen şekli böyledir.

---

[973] Buhârî, nr. 2702, 3173, 6143, 6898, 7192; Müslim, Kasâme, 1, 2, 3, 4, 5, 6 (nr. 1669); Ebû Dâvud, Diyât, 8 (nr. 4520, 4521); Tirmizî, Diyât, 23 (nr. 1422); Nesâî, Kasâme, 3, 4 (8/5-12); İbn Mâce, Diyât, 28 (nr. 2677); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6009.

Nitekim büyük hadis hafızları, Yahya b. Saîd'in rivayetinin Saîd b. Ubeyd et-Tâî'nin rivayetinden daha sahîh olduğunu söylerler. Çünkü Yahya diğerinden daha üstün, daha bilgili ve hıfzı daha güçlüdür. Aynı zamanda o Medine halkındandır. Onların hadisini Kûfeliler'den daha iyi bilir.

İmam Ahmed, Saîd b. Ubeyd'in Yahya b. Saîd'e muhalif olan rivayetini zikretmiş ve eliyle işaret ederek, "Bu hiçbir şey etmez, onu Kûfeliler'in söylediklerine göre rivayet etmiştir" demiştir. Sonra da kendi mezhebinin Medineliler'in Yahya b. Saîd'den yaptıkları bu rivayete göre olduğunu söylemiştir.

Nesâî de şöyle der: Hiç kimsenin, Saîd b. Ubeyd'in Büşeyr b. Yesâr'dan yaptığı bu rivayeti destekler bir rivayet yaptığını bilmiyoruz. Müslim de *et-Temyîz*[974] isimli kitapta şöyle der: Saîd b. Ubeyd, bu hadisi gereği gibi hıfzedememiştir. Çünkü hadisin bütün rivayetlerinde Resûlullah (s.a.v) onlara elli yemin konusunu sormuştur. Bu rivayetlerin hiçbirinde Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) delil istediğine dair bir haber yoktur. Yahya, kasâmeyi (yemin verme işini) terketmiş, buna aykırı haberleri onun yerine koymuş ve bununla yanlış hüküm vermiştir. Halbuki Yahya b. Saîd'in rivayeti buna muhaliftir.

İbn Abdülber, Saîd b. Ubeyd'in rivayeti hakkında şöyle der: Bu, Iraklılar'ın Büşeyr b. Yesâr'dan yaptıkları rivayettir. Medineliler'in Büşeyr b. Yesâr'dan yaptığı rivayet daha güçlüdür. Çünkü onlar onunla aynı yerde ikamet etmektedir. İlim ehli nezdinde onların rivayeti daha sahihtir.

Ben derim ki: Saîd b. Ubeyd, kasâme hakkındaki hadiseyi kısaca anlatmıştır. Bu hadise hadislerde tam olarak kayıtlı olup Nesâî[975] bunu şu isnad ile tahrîc etmiştir: Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o da dedesinden nakleder:

"Resûlullah (s.a.v), maktulün (öldürülenin) velisinden öldürenin kimliği hakkında iki şahit talep etti. O kişi de,

---

[974] Müslim, *et-Temyîz*, s. 191-193.

[975] Nesâî, Kasâme, 4 (8/12).

'Ben nereden iki şahit bulayım?' dedi. Peygamber Efendimiz,

'Sizden elli kişi yemin eder misiniz?' dedi. O da,

'Bilmediğim şey üzerine nasıl yemin edebilirim?' dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz de,

'O halde onlardan elli kişi yemin eder' buyurdu."

Bu hadis, Saîd b. Ubeyd ile Yahya b. Saîd'in hadisini birleştirmektedir. Buna göre her ikisi de hadisenin bir kısmını terketmiş olmaktadır. Saîd, davacılarla ilgili kasâmeyi terkettiği gibi, Yahya da kasâme talebinden önceki delil konusunu terketmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yeminle Birlikte Şahit ile Hüküm Vermek

Yemin ile birlikte şahit konusuna gelelim: Şahitle birlikte yemini kabul etmeyenler Resûlullah'ın (s.a.v), *"Ya senin iki şahidin ya da onun yemini"*[976] hadisinde geçen, *"Senin için bundan başka bir hak yoktur"* sözünü delil olarak kullanırlar. Ancak Kadı İsmail el-Mâlikî bu lafız üzerinde söz söylemiş ve demiştir ki:

Bu sözde râvi Mansûr, Vâil'den yaptığı rivayette teferrüd etmiş ve diğer râvilere muhalefet etmiştir. Demişlerdir ki: Hz. Peygamber, "Senin delilin var mı yok mu?" diye sormuştur. Delil ise sadece iki şahitten ibaret değildir; bilakis hakkı ortaya koyan her şeyi içine alan bir kapsama sahiptir.

Başkaları da şöyle der: Burada geçen iki şahit sözü ile, davacının davasında doğru olduğunu ortaya koyan şahitliğin bütün türlerinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Bu durumda bunun kapsamına iki kişinin şahitliği, bir kişinin şahitliği ile birlikte iki kadının şahitliği, bir kişi-

---

976 Buhârî, nr. 2357; Müslim, İmân, 221 (nr. 138); Ebû Davud, Eymân, 2, Akzıye, 25 (nr. 3243, 3621); Tirmizî, Tefsir, 3 (nr. 2996); İbn Mâce, Ahkâm, 7 (nr. 2322); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/219- 220; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/253; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5084. Hadisin tam metni daha önce "Tahrîc" başlığında geçmişti.

nin şahitliğiyle birlikte bir yemin de girer. Nitekim Allah Teâlâ da lian konusunda davacının yeminini şahit yerine saymıştır.

Hadisin tamamı içinde yer alan, *"Senin için bundan başka bir hak yoktur"* sözü ile, genel mânada red değil özel mânada bir red kastedilmiştir. O reddettiği şey de davacının istediği şeydir. Yani delil getirmeden mücerred sözü ile hüküm verilmesi isteğidir. Ve onun bu isteğine o söz ile mani olmuş ve kabul etmemiştir.

Diğer hadis-i şerifte yer alan şu söz de öyledir:

"Lâkin yemin davalı kişiye düşer."

Burada kastedilen husus da, delilin bulunmadığı durumda gereken yemindir. Zaten hadisin baş kısmında bulunan şu ifade bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

"Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilmiş olsaydı, bazı kimseler birtakım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi."

Bu da, *"Lâkin yemin davalı kişiye düşer"* sözünden kastedilen şeyin; delil bulunmaması durumunda anlaşmazlığı sona erdirmek için istenen yemin olduğuna delâlet etmektedir. Fakat şahitlerle birlikte bir hakkın ispatı için söz konusu olan yemin başka bir konudur. Bu da başka bir sünnet ile sabit olmuştur.

Davacının yemininin reddedilmesi konusunda İmam Ahmed'den meşhur olan -İmam Ebû Hanîfe de ona muvafakat eder- reddedilmeyeceği yönündedir.

İmam Ahmed, *"Yemin etmek de davalıya düşer"* hadisinden delil getirmektedir. Der ki: Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a) hadisinden şu anlamı çıkarmak mümkündür: "Eğer sen (davacı) yemin edersen hak sahibi olursun."[977]

Sahâbe-i kirâmın son kuşağında bulunanlardan bir kısmı bu görüşü seçmiştir. Bu aynı zamanda İmam Mâlik, Ebû Ubeyd ve İmam Şâfiî'nin de görüşüdür. Sahâbenin bir kesiminden de bu görüş rivâyet

---

[977] Hz. Ali'den (r.a) rivayet edilen *mevkuf* hadis için bk. Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/214.

edilmiştir. Bu anlamda *Sünen-i Dârekutnî*'de yer alan *merfû* bir hadis de rivayet edilmiştir.[978] Ancak senedi hakkında söz söylenmiştir.

Ebû Ubeyd şöyle der: Bu durum, yemini asıl bulunması gereken yerden izâle etmek anlamına gelmez. Asıl, yemin ile davalı aleyhine hüküm vermemek onu izâle etmektir. Şayet yemin ile davalı aleyhine hüküm verilir ve davalı da davacının yeminine razı olursa; bu durumda kendi aleyhine hüküm veren kişi davalının kendisi olur. Çünkü isteseydi yemin eder ve temize çıkabilir ve davacının talebi de geçersiz olurdu.

Delil ile Birlikte Yemin

Bu meselede ikinci görüş, iki taraftan güçlü olan tarafın görüşü yemin ile desteklenerek tercih edilir. Bu İmam Mâlik'in görüşüdür. Kadı Ebû Ya'lâ bunun İmam Ahmed'in mezhebi olduğunu söyler. Bu esas üzerine daha önce de geçtiği gibi kasâme bahsiyle ilgili çeşitli konular girmektedir. Orada şahit ve yemin ile hüküm verildiği geçmişti.

Kasâme konusunda davacı "levs"[979] ile güçlenmiş olursa, yemin onun tarafına verilir ve yaptığı yemin ile lehinde hüküm verilir. Aynı şekilde davacı yalnız bir şahit getirmiş ise kendi canibini güçlendirmiş olduğundan bunun yanında bir de yemin verir ve kendisi lehine hüküm verilir.

Bu görüş sahipleri birinci görüşte olanlara,[980] *"Delil getirmek davacıya düşer"* hadisiyle ilgili olarak iki yolla cevap verirler:

---

978 Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/213.

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen hadis şöyledir: *"Resûlullah (s.a.v) yeminle birlikte bir şahit ile hüküm verdi."*

979 Levs: Kasâme bahsinde, tek bir şahidin, ölmüş olan kişinin, "Beni falan kişi yaraladı" şeklindeki ikrarını nakletmesi yahut öldürülen kişi ile davalı arasında düşmanlık bulunduğuna ya da davalı tarafından tehdit edildiğine dair iki kişinin şahitlik etmesidir (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/275, "lvs" md).

980 Yani delil getirmek her zaman davacıya, yemin etmek de davalıya düşer, görüşünü savunanlar.

Birincisi. Bizim bu söylediğimiz, hadisin genel mânası dışında bir delile dayanarak ortaya konmuş özel bir durumdur.

İkincisi. *"Delil getirmek davacıya düşer"* sözü bütün davacıları kapsayacak şekilde genel (âmm) değildir. Söz konusu olan oradaki meseledir. Bu da sözden başka hücceti bulunmayanlar için söylenmiştir. Nitekim, *"Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilmiş olsaydı, bazı kimseler birtakım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi"* ifadesi bu sözümüzü doğrulamaktadır. Elinde iddiasını güçlendirecek davacıların durumuna gelince, onlar bu hadisin kapsamı dışındadır.

Üçüncü görüş sahiplerine göre, delil, davacının iddiasının sıhhatini ortaya koyan ve doğruluğuna şahitlik eden her şeydir. Kasâme ile birlikte levs delildir, şâhit ile birlikte yemin de delildir.

Dördüncü görüş. Bazılarının tuttuğu bu yola göre, hadiste geçen, *"Delil getirmek davacıya düşer"* ifadesi zayıftır. Hadiste sabit olan asıl ifade, *"Yemin etmek davalıya düşer"* şeklindedir. Ayrıca, *"Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilmiş olsaydı, bazı kimseler birtakım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi"* ifadesi de delâlet etmektedir ki, mal ve can iddiasında bulunan kişinin mutlaka iddiasının doğruluğu yönünde delil getirmesi gerekir.

Bu genel ifadenin kapsamına şu da girer: Bir kimse vârisi olduğu maktulün; "Ölürken, beni falan yaraladı" dediğini iddia etse, onun bu iddiası yeterli görülmez, mücerret bu söz ile iddiası güç kazanmaz. Cumhurun görüşü böyledir. Mâlikîler buna muhalefet etmişlerdir. Onlar bunu levs saymışlar ve maktulün yakınlarının bunun yanında yemin etmekle hak sahibi olacaklarını söylemişlerdir.

Mülâane Bahsinde Yemin

Bu hadisin genel kapsamına, hanımının zina ettiğini iddia eden ve (dört şahit getiremediği için) mülâaneye davet edilenler de girmektedir. Çünkü sırf kocanın lianı ile kadının kanı mubah olmaz. Bu çoğunluğun görüşüdür. İmam Şâfiî buna muhalefet etmiştir. Cûzecânî de şu âyetin zâhirine uygun düştüğü için onun görüşünü tercih etmiştir:

"Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, kendisinden cezayı kaldırır."[981]

Öncekiler âyette geçen cezayı hapse hamletmişler ve, "Eğer kadın mülâane yapmazsa, bunu yapıncaya veya (isnad edilen suçu) ikrar edinceye kadar hapsedilir" demişlerdir. Bu görüş söz götürür.

Bir kadın, bir erkeğin kendisini zinaya zorladığını iddia etse; cumhura göre, kadının bu iddiası ile erkek üzerine bir şey lâzım gelmez. Mâlikîler'den Eşheb der ki: Kadın yemin ettiği takdirde erkeğin ona mehir (tazminat) vermesi gerekir. Onun dışındakiler de, kadın yemin etmeden erkeğin ona mehir vermesi gerektiğini söyler. Bu durum, kadın sözü makbul ve töhmet altında tuttuğu kişi de bu duruma uygun biri ise geçerlidir. Eğer kadın bu sözleriyle salah (namus) ehlinden birini lekelemeye dönük ise; bu durumda kadına kazf (zina iftirası) haddi vurulup vurulmaması hakkında İmam Mâlik'ten iki rivayet vardır.

Kâdî Şüreyh ve İyâs b. Muâviye, mal ile ilgili anlaşmazlıklarda, iki taraftan birinin doğruluğuna delâlet eden mücerret karineler (belirtiler, emareler) ile hüküm verirlerdi. Şüreyh, üzerinde iki kadının hak iddia ettiği ve kendisine ait kedinin yavrusunu olduğunu ileri sürdüğü bir kedi yavrusu hakkında şöyle hüküm vermişti: Kedi yavrusunu iki kadının ortasına bırakılmasını söyledi. Kedi yavrusunun kime doğru meyleder, yanına gider ve kalmak isterse, ona ait olduğunu; kimden kaçar, uzaklaşır ve yanaşmak istemezse onun olmadığını söyledi.

Şâfiî kadılarından Ebû Bekir eş-Şâmî de buna benzer şekilde hükümler verirdi. Hanbelîler'den İbn Akîl de onun görüşünü tercih etmiştir. İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'den, hırsızlık hadisesinde kâiflerin[982] verdikleri bilgiyi iyi buldukları (istihsan yaptıkları) rivayet edilmiştir.

---

[981] Nûr 24/8.

[982] Kâif (قائف): Araplar'da iz sürme konusunda uzman olan kişiler.

İbn Mansûr İmam Ahmed'den şunu nakletmiştir: Ekin sahibi biri, "Senin koyunların gece benim ekinimi telef etmiş" dese, ekin üzerindeki izlere bakılır. Eğer onun koyunlarının izi ekin üzerinde yoksa, bu durumda ekin sahibinin mutlaka delil getirmesi gerekir. Çünkü o davacı (iddia sahibi) durumundadır. Bu da, koyunların izlerini görmekle iktifa ettikleri konusunda o ikisinin (İmam Şâfiî ve İmam Ahmed) ittifak ettiğini göstermektedir. Delil ise, izlerin bulunmadığı durumda talep edilmektedir.

DAVALIYA YEMİN ETMEK DÜŞER

Hz. Peygamber'in, **"Davalıya da yemin etmek düşer"** sözü şuna delâlet etmektedir:

Her kim biri üzerinde hak iddia eder, davalı da bunu kabul etmezse, davalı kişi üzerine yemin etmek düşer. Bu, fukahanın çoğunluğunun görüşüdür. İmam Mâlik şöyle der: Taraflar arasında bir tür yakınlık ve dostluk var ise, bu durumda inkâr eden kişinin yemin etmesi vâciptir. Böyle olmasının sebebi, yemin etmekten hiç çekinmeyen sefih ve düşük kimselerin kolaylıkla yapacakları yeminden sakınmaktır.

Ona göre biri, bir kimsenin kendisinden gasp yaptığını, yahut bir şeyini çaldığını iddia etse, dava edilen kişide de böyle bir töhmet bulunmasa; bu durumda dava edilen kişiden yemin talep etmeye gerek yoktur. Bu görüş aynı zamanda Kasım b. Muhammed, Humeyd b. Abdurrahman'dan, bazılarının naklettiğine göre Medine'nin yedi büyük fakihinden de rivayet edilmiştir. Eğer töhmet altında bırakılan kişi fazilet sahibi ve belirtilen işlerle ilişkisi olmayan biri ise İmam Mâlik'e göre iddia sahibi (davacı) tedip (terbiye) edilir.

Ayrıca, *"Yemin etmek de davalıya düşer"* ifadesinden, davacı kişiye yemin gerekmediği, onun üzerine düşenin delil getirmek olduğu da istidlâl edilmiştir. Bu, çoğunluğun görüşüdür.

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, şahitlerin doğruluk ile şahitlik ettiklerine dair davacıyı yemin ettirmiştir. Kâdî Şüreyh, Abdullah b.

Utbe b. Mesud, İbn Ebû Leylâ, Sevvâr el-Anberî, Ubeydullah b. Hasan, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî de böyle yaptırmıştır. İbrahim Nehaî'nin de böyle yaptığı rivayet edilmiştir. İshak da, hâkimin şüphelenmesi durumunda böyle yapmasının vâcip olduğunu söylemiştir.

İmam Ahmed'e bu mesele hakkında soru sorulunca İmam Ahmed de, "Ali (r.a) böyle yapmıştır" diye karşılık vermiştir. Soruyu soran kişi, "Peki, bu doğru mudur?" diye sorunca, İmam Ahmed yine, "Ali (r.a) böyle yapmıştır" diye karşılık vermiştir.

Nitekim İmam Ahmed'den rivayetle Kâdî bu hususu tesbit etmiştir. Ancak bunu kayıp ve çocuklar hakkındaki davalara hamletmiştir. Fakat doğru değildir. Çünkü Hz. Ali, davacının yanında hazır bulunan deliline (şahidine) rağmen davacıya yemin ettirmiştir. Buna karşılık onlar diyorlar ki: Bu yemin, şahitlerin şüpheli olmaları durumunda davayı güçlendirmek için yapılan yemindir. Tıpkı bir şahit ile birlikte bir yemin verilmesine benzemektedir.

Diğer taraftan mütekaddimînden bazıları şüphelendikleri durumlarda aynı zamanda şahitlere de yemin verdirmekteydi. Basra kadısı Sevvâr el-Anberî bunlar arasındadır. Hanbelîler'den Ebû Ya'lâ, bunu kadısı bulunmayan zalim valilerin bulundukları yerler için câiz görür. İbn Abbas da (r.anhümâ), süt emme konusunda şahitlik yapan bir kadının yemin etmesini istemiştir. İmam Ahmed de bu görüşü benimsemiştir.

Şahitlerin şehadetlerinden şüphelendikleri takdirde kendilerinden yemin istenmesi gerektiğine Kur'ân-ı Kerîm de delâlet etmektedir. Yolculuk esnasındaki vasiyet hakkındaki şu âyet buna işaret eder:

"Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden adalet sahibi iki kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi *(şahit olsun)*. ***Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıkor, 'Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız, akraba*** *(menfaatine)* ***de olsa; Allah*** *(için yaptığımız)*

şahitliği gizlemeyeceğiz, *(aksini yaparsak)* ***bu takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz' diye Allah üzerine yemin ettirirsiniz.***"[983]

Selefin cumhuruna göre bu âyet ile amel neshedilmemiştir. Ebû Musa ve İbn Mesud bununla amel etmiş, Hz. Ali ve İbn Abbas ise bununla fetva vermiştir. Bu aynı zamanda Şüreyh, Nehaî, İbn Ebû Leylâ, Süfyân-ı Sevrî, Evzâî, İmam Ahmed, Ebû Ubeyd ve daha başkalarının mezhebidir.

Onlara göre, yolculukta bulunan müslümanın vasiyeti hakkında kâfirlerin şahitliği kabul edilir ve şahitlikle birlikte kendilerine yemin ettirilir. Bunların yeminleri, onsuz şahitlikleri kabul edilmeyecek şekilde şahitliği tamamlayıcı bir unsur mu, yoksa şüphenin giderilmesine yönelik bir işlem midir? Her ikisi de muhtemeldir. Hanbelîler bunu bir şart olarak kabul etmişlerdir. Ebû Musa ve başkalarından rivayet edilenin zâhirinden anlaşılan budur.

Şahit ile Birlikte Yemin Vermek

Seleften bazıları, bir şahitle birlikte yemini destek kabilinden olduğu görüşündedir. Eğer hâkim, şahidin bariz olan adaletinden ve açıkça bilinen doğruluğundan dolayı bir şahidi yeterli görürse, davacıdan yemin talep etmeden onun şehadetiyle yetinebilir.

"Bu şahitlerin *(sonradan yalan söyleyerek)* ***bir günah kazandıkları anlaşılırsa,*** *(şahitlerin)* ***haklarına tecavüz ettiği ölüye daha yakın olan*** *(mirasçılardan)* ***iki kişi onların yerini alır ve, 'Andolsun ki bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir ve biz*** *(kimsenin hakkına)* ***tecavüz etmedik, aksi takdirde biz, elbette zalimlerden oluruz' diye Allah'a yemin ederler.***"[984]

Bu âyet-i kerime şu hususa delâlet etmektedir: Eğer kâfir olan kişilerin şahitliklerinde bir eksiklik ve çatlak görülürse, ölmüş olan kişinin velisi o şahitlerin yalan söylediklerine ve hıyanet ettiklerine yemin

---

983 Mâide 5/106.

984 Mâide 5/107.

ederler. Böylece ölünün velisi, şahitlerin aleyhine yemin ettiği şeyi hak eder. Bu seleften Mücâhid ve diğerlerinin görüşüdür.

Bunun anlamı, davanın taraflarından güçlü olan tarafa yemin verdirmektir. Burada da, davanın taraflarından ölünün vârisleri, kâfir olan şahitlerin yalanlarının ortaya çıkmasıyla güçlenmişlerdir. Bu durumda davacı tarafa yemin teklif edilir. Onlar da zayıf olan delil ile birlikte yemin ederek dava ettikleri hususu hak ederler. Bu durum aynen, İmam Mâlik ve İmam Ahmed'in görüşüne göre, kasâme bahsinde levs ile birlikte maktulün vârislerinin yemin ederek onun kanını ve diyetini hak etmelerine benzer.

İbn Mesud (r.a) böyle bir meselede şöyle hüküm vermiştir: Ölmek üzere olan bir müslüman, yanında bulunan iki müslümana vasiyetini açıklayarak yanında bulunan mallarını teslim etmişti. Bu vasiyetine orada bulunan kâfirleri de şahit tutmuştu.

Adam öldükten sonra vasiyet edilen iki kişi ölen kişinin vârislerine geldiler, adamın teslim ettiği malın bir kısmını teslim edip bir kısmını da gizlediler. Sonra hadiseye şahit olan kâfirler geldi ve onların malın bir kısmını gizlediklerini söylediler.

İbn Mesud (r.a), kendisine vasiyette bulunulan iki müslümanı çağırdı. Onlar, "Teslim ettikleri malın dışında kendilerinde bir malın bulunmadığına" yemin ettiler. Sonra kâfirleri çağırdı. Onlar da, o iki müslümanın aleyhine (yalan söylediğine) şahitlik edip yemin ettiler. Sonra da ölen kişilerin vârislerini çağırdı ve onların da yahudi ve hıristiyanların şahitlik ettiği şeyin doğru olduğuna yemin etmelerini istedi. Onlar da yemin ettiler. Bunun üzerine İbn Mesud (r.a), vasiyete şahitlik eden iki müslümanın aleyhine hüküm verdi.[985]

Bu hadise Hz. Osman'ın (r.a) hilâfeti döneminde yaşanmıştır. İbn Mesud (r.a) yukarıdaki âyet-i kerimeyi bu şekilde yorumlayıp uygulamıştır. Sanki o, vasiyete şahit olanların yemini ile kâfirlerin şa-

---

985 Ebû Davud, Akzıye, 19 (nr. 3605); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12926; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/165; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/314; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/224.

hitliğini karşılaştırmış ve ikisini de düşürmüş, geriye vârisler ile kâfirlerin şahitliği kalmıştır. Onlar da şahitlerin şahitliği doğrultusunda yemin edince hak sahibi olmuşlardır. Çünkü vârislerin tarafı kâfirlerin lehlerindeki şahitliği ile üstünlük ve ağırlık kazanmıştır. Bu durumda taraflardan üstün olan taraf için yemin verdirilerek onlar lehinde hüküm verilmiştir.

Fukaha şu konuda ihtilâf etmiştir: İmam Şâfiî ve bir rivayete göre İmam Ahmed'e göre olduğu gibi, insanların haklarını ilgilendiren ilgili bütün konularda mı yemin verdirilir? Yoksa İmam Ahmed'den rivayet edilen başka bir görüşte olduğu gibi, sadece şahitlerin şahitliklerinin reddedildiği durumlarda mı yemin verdirilir? Yoksa İmam Ahmed'den gelen meşhur rivayette olduğu gibi, sadece yemin verdirmenin geçerli olduğu yerlerde mi verdirilir? Yoksa İmam Mâlik'ten rivayet edildiği gibi, iki şahide ihtiyaç duyulmayan her davada mı verdirilir?

Allah Teâlâ'nın haklarıyla ilgili konuya gelince: Âlimlerden bir kısmı şöyle der: Bu konuda hiçbir halde yemin verdirilmez. Bu Hanbelîler'in ve diğerlerinin görüşüdür. Zekât ile ilgili konuda İmam Ahmed bunu açıkça belirtmiştir. Tâvûs, Süfyân-ı Sevrî, Hasan b. Sâlih ve diğer bazı kişiler bu görüştedir.

İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Leys şöyle der: Eğer kişi töhmet altındaysa yemin ettirilir. Yine, kendisiyle evlenilmesi haram olan biriyle evlenen ve sonra bunun haram olduğunu bilmediğini iddia eden kişi de İmam Şâfiî'ye göre iddiası üzerine yemin ettirilir. İshak da şöyle der: Sarhoş olan kişi talâkı hakkında, talâk esnasında aklı başında olmadığına yemin ettirilir. İnsanlar da, talâkı unuttuğuna yemin ettirilir. Kasım b. Muhammed ve Sâlim b. Abdullah, "Sen boşsun" diyen bir adamı, bu sözü ile üç talâka niyet etmediğine yemin ettirmişlerdir.

Taberânî, Ebû Harun el-Abdî vasıtasıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet eder:

"Bedevîlerden bazıları (şehre) et getiriyorlardı. Bizim içimizde bu etlere karşı bir tereddüt vardı. Durumu Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) arzettik. Buyurdular ki:

O etleri (usulüne uygun olarak) kestiklerine dair onlara yemin ettirin, sonra Allah'ın ismini anın ve yiyin.'[986] İsnaddaki Harun ise cidden *zayıf* biridir.

Emanetçinin Emaneti Kaybetmesi

İnsanların malî hakları kendisine emanet bırakılan ve sözü kabul edilen bir kimsenin (kendisine bırakılan emanetin kaybolduğunu söylediğinde) yemin vermesi gerekir mi gerekmez mi? Âlimler bu konuda üç görüş belirtmiştir.

1. Bu kimselerin yemin etmeleri gerekmez. Çünkü güvenli olması onun doğruluğunun alâmetidir. Bundan dolayı yemin ile doğrulanması gerekmez. Hâkimin kıyasıyla da bu tesbit edilebilir. Bu Hâris el-Ukâlî'nin görüşüdür.

2. Yemin vermesi gerekir, çünkü bu kişi inkâr eden konumundadır ve, *"Yemin de inkâr edene gerekir"* sözünün kapsamına dahildir. Şüreyh, İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, bir rivayete göre İmam Mâlik ve Hanbelîler'in çoğunluğu bu görüştedir.

3. Yemin gerekmez, ancak töhmet altında ise yemin gerekir. Bu da İmam Ahmed'in yazılı ifadesinden çıkan görüştür. Bir rivayete göre ise İmam Mâlik'in de görüşü budur. Çünkü emanet sahibi kişi önceden kendisine güvenildiği için emanet bırakılan kişidir.

Ancak emanetçinin güvenirliğini sarsacak bir karine (belirti) ortaya çıkarsa, bu durumda güvenilir olmanın anlamını kaybetmiş olur.

Hz. Peygamber, **"Delil getirmek davacıya, yemin de inkâr eden kişiye düşer"** sözü ile şunu kastetmiştir:

---

986 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2367; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6053,

Bir kimsenin, başka biri üzerinde kendisine ait hakkı olduğunu iddia ederek davacı olması ve öbürünün de aleyhine dava edilen şeyin kendisinde olduğunu inkâr etmesidir. Bundan dolayı hadisin ilk kısmında, *"Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilmiş olsaydı, bazı kimseler bir takım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi"* denilmiştir.

Fakat davacı, kendisine ait olmayan bir şeyi dava etse ve diğeri de bunu inkâr etse, bu birinciden daha uygun bir durumdur. Ancak davacının burada da mutlaka delil getirmesi gerekir. Şu kadar var ki, kişinin kendi nefsi için iddia ettiği ve karşı tarafça inkâr edilen dava için yeterli görülmeyen bir delil bu ikinci davada yeterli görülebilir.

Yitik, Gasp ve Çalıntı Malların İadesi

Şu meseleler buna delil olarak gösterilebilir:

1. Yitik konusu. Yitik sahibi, yitiğin vasıflarını söylediği zaman, ittifakla delil istenmeden yitik kendisine teslim edilir. Fakat âlimlerden bazıları şöyle der: Eğer adamın doğru söylediğine dair güçlü kanaat (zann-ı gâlip) oluşmuş ise yitiğin verilmesi vâcip değil câizdir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî böyle der. Bazıları da şöyle der: Yitik malın niteliklerini uygun olarak söylerse verilmesi vâciptir. İmam Mâlik ve İmam Ahmed de bu görüşü savunur.

2. Ganimet konusu. Bir kimse çıkıp gelse ve ganimetin kendisine ait olduğunu, onu kâfirlerden elde ettiğini iddia etse ve bunun kendisine ait olduğunu beyan edecek şeyi ortaya koyarsa, bu kadarlık delil onun için yeterli sayılır. Bu durum İmam Ahmed'e anlatılarak, bu konuda delil istenip istenmeyeceği sorulmuş, o da şöyle demiştir: "O malın kendisine ait olduğunun mutlaka beyan edilmesi gerekir. Bu durum bilinirse, emîr o malı kendisine teslim eder."

Hallâl senediyle Rükeyn b. Rebî'den babasının şöyle dediğini rivayet eder: "Kardeşimin atı hurmalıkta elden kaçıp kayboldu. Bir de onu Sa'd'ın hayvanlarının bulunduğu yerde bağlı halde gördü. Görür görmez, 'Benim atım' dedi. Sa'd da ona, 'Delilin var mı?' diye sordu.

O da, 'Hayır, fakat onu çağırdığın zaman kişner' dedi. Atı çağırınca at kişnedi. Sa'd da atı kardeşime verdi."

Bu atın düşman tarafına gidip sonra müslümanların yanında ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Şu da ihtimal dahilindedir: Sa'd, onun kayıp bir at olduğunu biliyordu ve getirip yitik hayvanların yanına bağladı. Böylece yitik mal (lukata) hükmünde oldu.

3. Gasbedilen mal. Bir kişi zalim vali tarafından gasbedilmiş malını tanısa ve hazineden onun kendisine geri verilmesini istese, Ebü'z-Zinâd der ki: Ömer b. Abdülaziz (rh.a) zulüm yoluyla alınmış malları kesin delil olmaksızın sahiplerine geri verirdi. Bu konuda küçücük bir delili yeterli görürdü. Adamın yüzünde zulme uğradığına dair bir işaret görse malını teslim eder; onları kesin ve zorlu deliller ortaya koymakla yükümlü tutmazdı. Çünkü kendisi göreve gelmezden önceki valilerin insanlara karşı zalimane tavırlarını bilmekteydi. Nitekim Irak'taki devlet hazinesi (beytülmâl) zulüm yoluyla alınan malların geri verilmesi sebebiyle tükenmiş, Şam'daki hazineden buraya takviye yapılmıştı.

Hanbelî âlimlerinden nakledildiğine göre, gasp, yol kesme ve hırsızlık yoluyla alınan malların sahiplerine geri verilmesi için; yitik mallarda olduğu gibi sahiplerinin malın özelliklerini söylemesi yeterli görülür. Kâdî bunu *Hilâf*'ında zikreder ve İmam Ahmed'in sözünden bunun anlaşıldığını söyler.

Otuz Dördüncü Hadis

KÖTÜLÜĞE ENGEL OLMAK

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَراً فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ.

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a): Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin, (eliyle değiştirmeye) **gücü yetmezse diliyle** (düzeltsin), **buna da gücü yetmezse kalbiyle** (buğzetsin). **Bu ise imanın en zayıf noktasıdır."**[987]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim; Kays b. Müslim, Târık b. Şihâb, Ebû Saîd el-Hudrî ve İsmail b. Recâ, babası, Ebû Saîd el-Hudrî isnadları ile rivayet etmiştir. Târık'tan rivayet ettiği hadis şöyledir:

---

[987] Müslim, İmân, 78, 79 (nr. 49); Ebû Davud, Salât, 248, Melâhim, 17 (nr. 1140, 4340); Tirmizî, Fiten, 11 (nr. 2172); Nesâî, İmân, 17 (8/111, 112); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 155, Fiten, 20 (nr. 1275, 4013); Ahmed, *el-Müsned*, 3/10, 49, 50; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 306, 307; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 904; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/94, 10/90; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 5649; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1009; Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/28; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2485; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/58.

"Bayram namazlarında, hutbeyi namazdan öne alan ilk kişi Mervân'dır. (Bunu yapınca) adamın biri ayağa kalktı ve, 'Namaz hutbeden öncedir' dedi. O da, 'O artık terkedilmiştir' dedi. Ebû Saîd der ki: Gerçekten şu adam üzerine düşeni yaptı. Çünkü ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: ..." Sonra bu hadisi rivayet eder.

Bu hadis buna benzer anlamlarda çok değişik vecihlerden rivayet edilmiştir. Meselâ Müslim, İbn Mesud'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

629- مَا مِنْ نَبِيٍّ بَعَثَهُ اللهُ فِي أُمَّةٍ قَبْلِي إِلاَّ كَانَ لَهُ مِنْ أُمَّتِهِ حَوَارِيُّونَ وَأَصْحَابٌ يَأْخُذُونَ بِسُنَّتِهِ وَيَقْتَدُونَ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِنَّهَا تَخْلُفُ مِنْ بَعْدِهِمْ خُلُوفٌ يَقُولُونَ مَا لاَ يَفْعَلُونَ وَيَفْعَلُونَ مَالاَ يُؤْمَرُونَ، فَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِيَدِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِلِسَانِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِقَلْبِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَيْسَ وَرَاءَ ذَلِكَ مِنَ الْإِيمَانِ حَبَّةُ خَرْدَلٍ.

"Allah Teâlâ'nın benden önceki ümmetlere gönderdiği her bir peygamberin o ümmet içindeki ashabı arasında mutlaka sünnetine uyan ve emrini uygulayan kimseler vardır. Ancak onların ardından yapmadıklarını söyleyen ve kendilerine emredilmeyen şeyleri yapan nesiller gelir. (O zamanda) onlara karşı eliyle cihad eden kişi mümindir, onlara karşı diliyle cihad eden kişi mümindir ve onlara karşı kalbiyle cihad eden kişi mümindir. Bunun ötesinde hardal tanesi kadar iman yoktur."[988]

Sâlim el-Murâdî, Ömer b. Hattâb'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Âhir zamanda (kıyamete yakın) ümmetime yöneticilerinden şiddetli belâlar gelecek. Bu belâlardan ancak Allah'ın dinini tanıyıp onu tasdik eden kimseler ve Allah'ın dinini tanıyıp susan kimseler kurtula-

---

[988] Müslim, İmân, 80 (nr. 50); Ahmed, *el-Müsned*, 1/458; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/90.

cak. Bunlar, hayırlı bir amel işleyeni gördüklerinde o hayırlı amelden dolayı onu sevecekler, bâtıl bir amel işleyeni gördüklerinde de ondan dolayı ondan nefret edecekler. İşte onları (iman ve amel yönünden) geri kalmaktan kurtaracak şey budur."[989] Bu hadis *garîb* olup isnadı da *münkatı*'dır.

İsmâilî de, Ömer'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şu üç kesim dışında ümmetin neredeyse tamamı tehlike içindedir; (kötülüğü) eliyle, diliyle ve kalbiyle reddeden kişiler. Eliyle reddetmeye korkarsa diliyle ve kalbiyle yapsın, diliyle ve kalbiyle yapmaya korkarsa o halde kalbiyle yapsın."

Ayrıca Evzâî, Hz. Ali'den (r.a) rivayet eder:

"Ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

'Benden sonra, mümin kişinin eliyle ve diliyle değiştirmeye güç yetiremeyeceği fitneler olacak!' Ben dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Onların durumu nasıl olacak?' Buyurdular ki:

'Onları (fitneleri) kalpleriyle reddedecekler.' Ben tekrar,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bu durum onların imanlarından bir şey eksiltecek mi?' diye sordum. Buyurdular ki:

Hayır! Sadece su tulumundan damlayan bir damla kadar!"[990]

KÖTÜLÜĞÜ REDDETMEK

Nakletmiş olduğumuz bütün bu hadisler, kötülüğü reddetmeye ne ile güç yetirilebiliyorsa onunla reddedilmesinin vâcip olduğuna delâlet etmektedir. Kötülüğü kalp ile reddetmek ise mutlaka bulunması

---

989 Yahya b. Maîn ve Nesâî, Sâlim el-Murâdî'nin *zayıf* olduğunu söyler. Ebû Hâtim de, hadislerinin *mütâbaat* için yazılabileceğini söyler.

990 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12171.

gereken haslettir. Eğer kişi bir kötülüğü kalbi ile reddetmiyorsa, bu durum onun kalbinden imanın çıkıp gittiğini gösterir.

Ebû Cühayfe'nin şöyle dediği nakledilir: Hz. Ali (r.a) dedi ki: "Kaybedeceğiniz ilk şey cihaddır. Önce ellerinizle cihadı kaybedeceksiniz, sonra dillerinizle cihadı, sonra da kalplerinizle cihadı kaybedeceksiniz. Her kim kalbiyle iyiliği tanıyıp kabul etmez ve kötülüğü de çirkin görüp reddetmezse ters yüz olur, en üstü en alta gelir."

Herkese Farz Olan Miktar

İbn Mesud (r.a) birinin, "İyiliği emredip kötülüğe engel olmayan kişi helâk oldu" dediğini işitir. Bunun üzerine İbn Mesud (r.a), "İyiliği ve kötülüğü kalbiyle tanımayan kişi helâk oldu" der.[991]

İbn Mesud (r.a) bu sözü ile, iyilik ve kötülüğün kalp tarafından tanınmasının, hiç kimsenin üzerinden düşmeyen bir farz olduğuna ve bunu bilmeyen kişinin helâk olacağına işaret etmekteydi.

El ve dil ile reddetmek ise, kişinin gücü nisbetinde vâcip olur. İbn Mesud (r.a) der ki: "Aranızdan yaşayan kimseler neredeyse şu duruma düşecekler; bir kötülük gördüğü zaman ona karşı, kalbiyle onu reddettiğini Allah'ın bildiğinden başka bir şey yapamayacak!"

Ebû Davud *Sünen*'inde Urs b. Amîre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

630- إِذَا عُمِلَتِ الْخَطِيئَةُ فِي الْأَرْضِ كَانَ مَنْ شَهِدَهَا فَكَرِهَهَا كَمَنْ غَابَ عَنْهَا، وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَرَضِيَهَا كَانَ كَمَنْ شَهِدَهَا.

"Yeryüzünde bir kötülüğün varlığı bilindiğinde, kişi onu gördüğünde kötü karşılarsa, onu görmemiş gibidir. Kötülüğü görmediği halde ona rıza gösteren ise onu görmüş gibidir."[992]

---

[991] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8564.

[992] Ebû Davud, Melâhim, 17 (nr. 4345); Taberânî, *el-Kebîr*, 17/345.

Buna göre, kim bir kötülüğe şahit olur da onu eliyle veya diliyle reddetmekten âciz kalır ve kalbiyle onu kötü görürse, o kötülüğü görmemiş gibi olur. Bir kimse de, o kötülüğe şahit olmadığı halde ona rıza gösterirse, o kötülük karşısındaki durumu şahit olup reddetmeye imkânı olduğu halde rıza gösteren kişi gibi olur. Çünkü kötülüklere rıza göstermek günahların en çirkinidir. Bundan kurtulmanın yolu, o kötülüğü kalp ile reddetmektir. Bu her müslümanın üzerine farz olup hiçbir durumda bu sorumluluk üzerinden düşmez.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

631- مَنْ حَضَرَ مَعْصِيَةً فَكَرِهَهَا فَكَأَنَّهُ غَابَ عَنْهَا، وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَأَحَبَّهَا فَكَأَنَّهُ حَضَرَهَا.

"Bir kimse bir günahın işlendiği yerde hazır bulunur da ondan nefret ederse, sanki orada hazır bulunmamış gibidir. Bir kimse de, orada hazır bulunmadığı halde o günaha sevgi (meyil) duyarsa, sanki o günah işlenirken hazır bulunmuş gibidir."[993]

Bu hadis-i şerif bir önceki hadis ile aynı anlamı taşımaktadır. Buradan şu husus ortaya çıkmaktadır: Günah ve kötülükleri kalp ile reddetmek hangi halde olursa olsun bütün müslümanlar üzerine farzdır. Ancak el ve dil ile reddetme sorumluluğu, buna güç yetirilebildiği takdirde gerekli olur.

Ebû Bekir-i Sıddîk'ın (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadis-i şerifte olduğu gibi:

632- مَا مِنْ قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعَاصِي ثُمَّ يَقْدِرُونَ عَلَى أَنْ يُغَيِّرُوا فَلاَ يُغَيِّرُوا إِلاَّ يُوشِكُ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللهُ بِعِقَابِهِ.

993 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/266; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/2686.

"Hangi toplumun içinde bir günah işlenir ve onlar onu değiştirmeye muktedir oldukları halde değiştirmezlerse, onlara toplu olarak bir azabın gelmesinden korkulur."

Bu hadisi Ebû Davud rivayet eder ve der ki: "Şu'be hadis hakkında şöyle der: Bir toplumun içinde günah işlenirse, onlar onu işleyenden daha fazla günahkâr olurlar."[994]

Yine Ebû Davud, Cerîr'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

633- مَا مِنْ رَجُلٍ يَكُونُ فِي قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعَاصِي يَقْدِرُونَ أَنْ يُغَيِّرُوا عَلَيْهِ فَلَمْ يُغَيِّرُوا إِلاَّ أَصَابَهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ قَبْلَ أَنْ يَمُوتُوا.

"Bir topluluğun içinde günah işleyen bir kişi bulunur da onu değiştirmeye güçleri yettiği halde bunu yapmazlarsa, ölmeden önce mutlaka Allah Teâlâ onları bir musibetle cezalandırır."

İmam Ahmed ise yukarıdaki hadisi şu lafızla rivayet eder:

"Bir topluluk içinde bir günah işlenir de onlar günah işleyenden daha çok ve güçlü oldukları halde onu değiştirmezlerse, Allah Teâlâ onlara mutlaka umumi bir ceza verir."[995]

Yine Adî b. Amîre (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"İnsanların önlerinde açıktan günah işlenip bunu değiştirmeye güçleri yettikleri halde değiştirmeyen durumuna gelmedikçe, Allah Teâlâ belli kimselerin işlediği günahtan dolayı toplumun geneline

---

994 Ebû Davud, Melâhim, 17 (nr. 4338); Tirmizî, Fiten, 8, Tefsir, 6 (nr. 2168, 3057); İbn Mâce, Fiten, 20 (nr. 4005); Ahmed, *el-Müsned*, 1/2, 5, 7; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 304, 305.

995 Ebû Davud, Melâhim, 17 (nr. 4339); İbn Mâce, Fiten, 20 (nr. 4009); Ahmed, *el-Müsned*, 4/361, 363, 364, 366; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 300, 302.

azap etmez. Böyle yaptıkları zaman, Allah Teâlâ onu işleyene de işlemeyene de (bütün topluma) azap eder."[996]

Yine İmam Ahmed ve İbn Mâce, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

634- إِنَّ اللهَ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَقُولَ: مَا مَنَعَكَ إِذَا رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ؟ فَإِذَا لَقَّنَ اللهُ عَبْدًا حُجَّتَهُ، قَالَ: يَا رَبِّ رَجَوْتُكَ وَفَرِقْتُ مِنَ النَّاسِ.

"Allah Teâlâ kıyamet günü kulları hesaba çekecek. Hatta şöyle soracak:

'Bir kötülüğü gördüğün zaman onu reddetmene ne engel oldu?' Allah Teâlâ kula (cevap için) telkinde bulununca, kul da şöyle cevap verecek:

Yâ Rabbi! Senden (rahmetini) umut ettim ve insanlardan korktum!"[997]

Tirmizî ve İbn Mâce'nin yine Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.v) hutbede şöyle buyurmuştur:

635- أَلاَ لاَ يَمْنَعَنَّ رَجُلاً هَيْبَةُ النَّاسِ أَنْ يَقُولَ بِحَقٍّ إِذَا عَلِمَهُ. وَبَكَى أَبُو سَعِيدٍ وَقَالَ: قَدْ وَاللهِ، رَأَيْنَا أَشْيَاءَ فَهِبْنَا.

"Dikkat edin! Bir kişinin insanlara karşı duyduğu çekingenlik (heybet), bildiği bir hakkı söylemesine asla engel olmasın!" Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) ağlayarak şöyle der: "Vallahi biz pek çok şey gördük ve söylemeye çekindik."

---

996 Ahmed, *el-Müsned,* 4/192; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd,* nr. 1352; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* nr. 4155; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* 13/14; Taberânî, *el-Kebîr,* 17/343.

997 İbn Mâce, Fiten, 21 (nr. 4017); Ahmed, *el-Müsned,* 3/29; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 7368.

Bu hadisi rivayet eden İmam Ahmed'de şu ilâve vardır:

636- فَإِنَّهُ لاَ يُقَرِّبُ مِنْ أَجَلٍ وَلاَ يُبَاعِدُ مِنْ رِزْقٍ أَنْ يُقَالَ بِحَقٍّ أَوْ يُذَكِّرَ بِعَظِيمٍ.

"Şunu iyi bilin ki, bir hakkı söylemek ya da önemli (büyük) bir şeyi hatırlatmak ne eceli yaklaştırır ne de rızkın uzaklaşmasına sebep olur."[998]

İmam Ahmed ve İbn Mâce, Ebû Saîd'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

637- لاَ يَحْقِرْ أَحَدُكُمْ نَفْسَهُ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَيْفَ يَحْقِرُ أَحَدُنَا نَفْسَهُ؟ قَالَ: يَرَى أَمْرًا، لِلّٰهِ عَلَيْهِ فِيهِ مَقَالٌ، ثُمَّ لاَ يَقُولُ فِيهِ، فَيَقُولُ اللّٰهُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: مَا مَنَعَكَ أَنْ تَقُولَ فِي كَذَا وَكَذَا؟ فَيَقُولُ: خَشْيَةُ النَّاسِ. فَيَقُولُ اللّٰهُ: إِيَّايَ كُنْتَ أَحَقَّ أَنْ تَخْشَى.

"Herhangi biriniz kendisini hakir duruma düşürmesin. Biz,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bir kişi kendisini nasıl hakir duruma düşürür?' diye sorduk. Buyurdular ki:

Allah Teâlâ'nın bir emrini görür, orada kendisine söz söylemek düştüğü halde o konuda konuşmaz. Allah Teâlâ kıyamet günü ona,

'Benim hakkımda şunu şunu söylemene engel olan neydi?' diye sorar. Kul,

'İnsanlardan korkmuştum!' diye cevap verince, Hak Teâlâ,

'Asıl korkulması gereken ben değil miydim!' buyurur."[999]

---

[998] Tirmizî, Fiten, 26 (nr. 2191); İbn Mâce, Fiten, 20 (nr. 4007); Ahmed, *el-Müsned*, 3/5, 44, 46, 50, 71, 78, 90, 92; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 275, 278.

[999] İbn Mâce, Fiten, 20 (nr. 4008); Ahmed, *el-Müsned*, 3/30, 47, 73, 91; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/90-91; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/384.

Son iki hadiste söz konusu olan korkunun, kötülüğü reddetme sorumluluğunu düşüren korkudan daha aşağı derecedeki korku olduğu değerlendirilmiştir.

Zalim Sultana Karşı Hakkı Söylemek

Saîd b. Cübeyr şöyle der: İbn Abbas'a (r.anhümâ),

"Sultana da iyiliği emredip kötülüğüne engel olmam gerekir mi?" diye sordum. Bana,

"Eğer seni öldürmesinden korkuyorsan gerekmez" dedi.

Ben soruyu tekrar sordum. Cevabı bana tekrarladı. Ben soruyu bir daha sordum. Yine aynı cevabı bana tekrarladı ve, "Şayet mutlaka yapmak istiyorsan, bu artık ikinizin arasında olacak bir iştir" dedi.

Tâvûs da şöyle der: Adamın biri İbn Abbas'a (r.anhümâ) geldi ve, "Bu sultanın karşısına dikilip iyiliği emredip kötülüğü yasaklamam gerekmez mi?" diye sorunca dedi ki: "Onun için bir fitne olma!" Bunun üzerine adam, "Peki, bana günah olan bir şeyi emrederse ne yapmamı söylersin?" diye sordu. Adama, "Sormak istediğin bu muydu; işte o zaman er kişi ol!" diye karşılık verdi.

Nitekim daha önce nakletmiş olduğum İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadiste şu ifadeler geçmişti: *"... Ancak onların ardından yapmadıklarını söyleyen ve kendilerine emredilmeyen şeyleri yapan nesiller gelir. (O zamanda) onlara karşı eliyle cihad eden kişi mümindir..."*[1000] Bu hadis-i şerif de göstermektedir ki, yöneticilere karşı yapılacak cihad el iledir.

Ebû Davud'un rivayetine göre İmam Ahmed bu hadisi hoş görmemiş ve, "Bu hadis, yöneticilerin cefasına sabretmeyi emreden hadislere muhaliftir." demiştir.

Bu itiraza şöyle cevap verilebilir: El ile değiştirmek mutlaka emîre karşı savaşmayı gerektirmez. Nitekim bu hususu Sâlih'in riva-

---

[1000] Müslim, İmân, 80 (nr. 50); Ahmed, *el-Müsned*, 1/458; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/90. Hadisin tam tercümesi için "Tahrîc" başlığına bakılmalıdır.

yetine göre İmam Ahmed de belirtmiştir. Demiştir ki: El ile değiştirmek kılıçla ve silâhla yapılmaz. Bu durumda yöneticilere (emîrlere) karşı el ile cihad, onların yaptıkları kötülükleri gidermektir. İçkilerini dökmek, onlara ait eğlence aletlerini kırıp etkisiz hale getirmek gibi. Yahut eğer gücü yetiyorsa yöneticinin emrettiği zulmü eliyle etkisiz hale getirmek gibi. Bütün bunlar câiz olup, yöneticilere karşı savaşmak ve uzak durulması hususunda hadis-i şerif vârid olan sultana isyan bayrağı açmak anlamına gelmez. Çünkü çoğunlukla öldürülmesinden korkulan kişiler sultana isyan bayrağı açma emrini verenlerdir.

Ancak silâhlı olarak yönetime isyan etme hususuna gelince, bunun müslümanların kanlarının dökülmesiyle sonuçlanacak fitneler çıkarmasından korkulur. Evet, şayet sultanın kötülüğüne engel olmak kişinin ailesine ve komşularına eza ve cefa çektirecek ise, o zaman kişinin kendisini bu duruma mâruz bırakmaması gerekir. Çünkü burada eza ve cefanın kendisi dışında başka kimselere de sirayet etme durumu vardır. Fudayl b. İyâz ve başkaları böyle söylemiştir.

Bunun yanında bir kimse; sultanın ölüm cezası vermesinden, kırbaç vurdurmasından, hapsetmesinden, zincire vurmasından, sürgüne göndermesinden, malını almasından vb. işkencelerinden korkarsa, bu gibi durumlarda sultanlara iyiliği emretme ve kötülüklerine engel olma sorumluluğu o kişinin üzerinden düşer.

İmam Ahmed, "Kendini sultanın kılıcına mâruz bırakma, çünkü onun kılıcı çekilmiş durumda beklemektedir" der. İbn Şübrüme der ki: "İyiliği emredip kötülüğe engel olmak tıpkı cihad gibidir; kişinin iki kişiye karşı sabredip direnmesi ve onlar karşısında firara yeltenmemesi gerekir. Bundan fazla olurlarsa bunlara karşı dayanmak zorunda değildir."

Kendisine sövülmesinden ya da kötü söz işitmekten korkuyorsa bile, bu durumda kötülüğü reddetme sorumluluğu üzerinden düşmez. İmam Ahmed bunu açıkça belirtir. Şayet eza görmesi muhtemel ve bu ihtimal de kuvvetli ise, bu durumda kötülüğü reddetmek daha faziletlidir. İmam Ahmed bu hususa da işaret etmiştir.

İmam Ahmed'e: "Resûlullah'tan (s.a.v) gelen bir hadiste, '*Mümin kişinin kendisini zelil etme hakkı yoktur*'[1001] buyurarak güç yetiremeyeceği belâya kendisini mâruz bırakması yasaklanmamış mıdır?" diye sorarlar. Şöyle cevap verir: "Hadis onun için söylenmiş değildir."

İmam Ahmed'in söylediği bu söze Ebû Davud, İbn Mâce ve Tirmizî'nin Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerif delâlet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

638- أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ.

"Cihadın en faziletlisi, zalim sultanın yüzüne karşı adaletin gereği olan sözü söylemektir."[1002]

İbn Mâce bu mânadaki bir hadisi Ebû Ümâme'den (r.a) rivayet etmiştir.[1003]

Bezzâr da *Müsned*'inde *zayıf* bir isnad ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan (r.a) şöyle rivayet eder: *"Dedim ki:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi şehidler Allah Teâlâ katında daha değerlidir?' Buyurdular ki:

Zalim bir sultanın huzurunda kalkıp iyiliği emreden ve kötülükten uzak durmasını söyleyen ve bundan dolayı öldürülen kişi."[1004]

1001 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13507; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3323; Ebü'ş-Şeyh, *el-Emsâl*, nr. 152; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12169.

Benzer rivayetler için bk. Tirmizî, Fiten, 67 (nr. 2254); İbn Mâce, Fiten, 21 (nr. 4016); Ahmed, *el-Müsned*, 5/405; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 866, 867; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 3601.

1002 Tirmizî, Fiten, 13 (nr. 2174); Ebû Davud, Melâhim, 17 (nr. 4344); İbn Mâce, Fiten 20, (nr. 4011); Ahmed, *el-Müsned*, 3/19, 61; 4/315. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/505-506; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 752; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 862; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/49; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 1285-1287; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7581.

1003 İbn Mâce, Fiten, 20 (nr. 4012); Ahmed, *el-Müsned*, 5/251, 256; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8080, 8081; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/91; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1288.

"Mümin kişinin kendisini zelil etmesi yaraşmaz" hadisine gelecek olursak, bu hadis şuna delâlet etmektedir:

Bir kimse yapılacak işkenceye dayanamayacağını ve sabır gösteremeyeceğini biliyorsa, o zaman kendisini sultanın ezasına mâruz bırakmamalıdır. Doğru olan budur. Hadiste belirtilen durum, yapılacak işkencelere nefsinin sabır göstereceğini bilenlere yöneliktir. İmam Ahmed, Süfyân, Fudayl b. İyâz ve daha başka imamların söylediği budur.

İmam Ahmed'den, kalp ile reddetmenin yeterli olduğuna delâlet eden ifadeler rivayet edilmiştir. Ebû Davud'un[1005] rivayetine göre şöyle demiştir: "Biz, kalbiyle kötülüğü reddettiği takdirde kurtulmasını ümit ediyoruz. Eğer eliyle reddederse, bu daha faziletlidir."

İmam Ahmed'in bu sözü, kişinin korktuğu durumlara hamledilmiştir. Nitekim bu husus birden çok kişinin yaptığı rivayetlerde sarih olarak belirtilmiştir.

Kâdî Ebû Ya'lâ, söylenen kişinin kabul etmeyeceği bilinse bile kötülüğün reddedilmesinin vâcip olduğu hakkında İmam Ahmed'den iki rivayet nakleder ve bunun vâcip olduğu görüşünün sahîh olduğunu söyler.

Nitekim seleften birine bu durum sorulunca şöyle demiştir: Kabul edilmeyeceğini bildiğin halde kötülüğü reddetmek senin için Allah Teâlâ katında bir mazeret olur.' Bu, âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bu husus, cumartesi yasağını çiğneyenlere nasihat edenlerin durumunu haber veren şu âyet-i kerimeye benzemektedir:

***"İçlerinden bir topluluk, 'Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?' dedi.** (Öğüt verenler) **dediler ki: Rabbimiz'e mazeret beyan edelim diye, bir de sakınırlar ümidiyle** (öğüt veriyoruz)."*[1006]

[1004] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3314; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12166.

[1005] Ebû Davud, *Mesâilü Ahmed*, s. 278.

[1006] A'râf 7/164.

Kabul edilmeyeceği ve fayda vermeyeceğinin bilindiği durumlarda iyiliği emretme ve kötülüğe engel olma sorumluluğunun düştüğü yönünde rivayetler de vârid olmuştur.

Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den rivayet edilir:

639- عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ: كَيْفَ تَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: ﴿عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾؟ قَالَ: أَمَا وَاللهِ سَأَلْتُ عَنْهَا خَبِيرًا، سَأَلْتُ عَنْهَا رَسُولَ اللهِ ﷺ فَقَالَ: بَلِ ائْتَمِرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَانْتَهُوا عَنِ الْمُنْكَرِ حَتَّى إِذَا رَأَيْتَ شُحًّا مُطَاعًا وَهَوًى مُتَّبَعًا وَدُنْيَا مُؤْثَرَةً وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ، فَعَلَيْكَ بِنَفْسِكَ، وَدَعْ عَنْكَ أَمْرَ الْعَوَامِّ.

"Ebû Sa'lebe'ye,

*Şu, **'Ey iman edenler! Siz kendinize bakın! Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez'**[1007] âyeti hakkında ne dersiniz? diye sordular. Dedi ki:*

'Vallahi ben de bunu Resûlullah'a (s.a.v) sormuştum.' Buyurdular ki:

Bilakis siz iyiliği emredin ve kötülüğe engel olun. Ancak cimriliğe boyun eğildiğini, nefsin arzusuna uyulduğunu, dünyanın (dine ve âhirete) tercih edildiğini ve her görüş sahibinin kendi görüşünü beğendiğini gördüğünüz vakit yalnız kendi nefsinizin çaresine bakın ve avamı (halkı kendi haline) bırakın."[1008]

[1007] Mâide 5/105.

[1008] Ebû Davud, Melâhim, 17 (nr. 4341); Tirmizî, Tefsîr, 6 (nr. 3058); İbn Mâce, Fiten, 21 (nr. 4014); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/322; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12862, 12863; Begavî, nr. 4156; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/91; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 385.

Âhir Zamandaki Durum

Ebû Davud'un *Sünen*'inde Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir:

"Bizler Resûlullah'ın (s.a.v) etrafında iken fitneden söz açıldı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdular ki:

'İnsanların ahidlerini bozduğunu, emanetleri hafife aldıklarını ve şöyle şöyle olduklarını gördüğünüz zaman...' Bu sözü söylerken ellerini birbirine geçirmişti; bunun üzerine ben kalktım ve,

'O şartlar içinde nasıl davranayım?' diye sordum. Resûlullah (s.a.v),

'Evinde kal, diline sahip ol, iyi (mâruf) olanı al, kötü olanı terket, sadece kendini ilgilendiren işlere bak ve halkı kendi haline bırak' buyurdular."[1009]

Yine, ***"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın! Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez"***[1010] âyet-i kerimesi hakkında sahâbe-i kirâmdan bir topluluğun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyette söz konusu olan zaman henüz gelmemiştir. Burada söz konusu edilen âhir zamandır."

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Kalplerle nefsin arzuları birbirine karıştığı, parçalara ayrıldığınız ve birbirinizden kötülük görmeye başladığınız zaman; bu durumda insan kendi nefsine bakmalıdır. İşte o zaman bu âyetin belirttiği zaman gelmiş olur."[1011]

İbn Ömer (r.anhümâ) da bu âyet-i kerime hakkında şöyle der: "Bu âyet-i kerime, bizden sonra gelecek olan toplumlar içindir. Onlar başkalarına bir söz söyledikleri zaman sözleri kabul görmez."[1012]

[1009] Ebû Davud, Melâhim, 17 (nr. 4342); Ahmed, *el-Müsned*, 2/162; Hâkim, *el-Müstedrek* 4/435, 525; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5950, 6730.

[1010] Mâide 5/105.

[1011] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12859, 12860; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/92.

[1012] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12851.

Cübeyr b. Nüfeyr de sahâbe-i kirâmdan bir topluluğun şöyle dediğini nakleder: "Bir insanın nefsinin arzusuna uyduğunu, hep onun peşinde koştuğunu ve her görüş sahibinin kendi görüşünü beğendiğini gördüğün zaman; siz kendi nefsinize bakın. Siz doğru yolda olduğunuz zaman sapan kimse size zarar vermez."[1013]

Mekhûl de şöyle der: "Bu âyetin belirttiği vakit henüz gelmemiştir. Eğer vaizler korku içinde olur ve vaazı dinleyenler onu reddederse, o zaman sen kendi nefsine bak. Sen doğru yolda olduğun takdirde sapan kimse sana zarar vermez."

Hasan-ı Basrî de, bu âyet-i kerimeyi okuduğu zaman şöyle derdi: "Bu âyet bazılarını sımsıkı bağlarken bazılarını da olabildiğince rahatlatmaktadır."[1014]

Bütün bu nakledilenlerden çıkan sonuç şudur: Bir kimse iyiliği emretmekten âciz kalırsa veya bir zarar gelmesinden korkarsa, ondan bu sorumluluk düşer. İbn Ömer'in (r.anhümâ) sözünden, kişi, söylediği sözün kabul edilmeyeceğini bildiği zaman, söylemenin ona vâcip olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir rivayete göre İmam Ahmed'in de böyle dediği nakledilmiştir. Evzâî de; "Sözünü kabul edecek kimselere iyiliği emret" der.

Hz. Peygamber'in (s.a.v), kötülüğü kalbiyle reddedenler için söylediği, "**Bu imanın en zayıf noktasıdır**" sözü, iyiliği emredip kötülüğe engel olma işinin imanın hasletlerinden olduğuna delâlet etmektedir. Bu aynı zamanda, imanın hasletlerinden birini yapmaya gücü yeten birinin bunu yerine getirmesinin, âcizlik gösterip terketmekten daha faziletli olduğuna da işaret etmektedir. Bu hususa Resûlullah'ın (s.a.v) kadınlar hakkındaki şu buyruğu da delâlet etmektedir:

"Kadınların dinlerindeki eksikliğin sebebi, onların (hayızlı oldukları belli) günlerce evlerinde namaz kılmadan öylece kalmalarıdır."[1015]

[1013] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12858.

[1014] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/218. Süyûtî bunu Ebû'ş-Şeyh ve Abd b. Humeyd'e nisbet eder.

Hz. Peygamber bu sözlerle kadınların namaz kılmak ve oruç tutmaktan menedildikleri aybaşı (hayızlı) günlerine işaret etmektedir. Resûlullah (s.a.v) bu durumu dinî bakımdan eksiklik olarak ifade etmiştir. Bu da göstermektedir ki, bir kimse yapılması vâcip olan bir işi yapmaya gücü yeter ve onu yaparsa, bu kimse, terkeden kişi mazeretli bile olsa âcizlik göstererek o işi terkedenden daha faziletlidir. Allah Teâlâ doğru olanı en iyi bilendir.

Gizli Halleri Araştırmak

"Sizden kim bir kötülüğü görürse..." ifadesi, kötülük ile görmeyi birbiriyle ilişkilendirmiştir. Eğer bir kötülük örtülü olarak yapılsa ve kişi de bunu bilse; İmam Ahmed'den gelen rivayetlerin çoğunda belirtildiğine göre, bununla ilgilenerek gizli kapalı işleri araştırma yoluna gitmez. İmam Ahmed'den gelen başka bir rivayete göre de, eğer kişinin gizli olarak kötülük işlediğini tahkik etmiş ise bunu ortaya çıkarması gerekir. Haram olan bir şarkıcının sesini ya da çalgı aletini işitmişse ve bunların da o mekânda olduğunu biliyorsa, bunları reddetmesi gerekir. Çünkü bir kötülüğün varlığı tahkik edilmiş ve yeri de bilinmektedir. Bu durum tıpkı onu gözleriyle görmek gibidir. İmam Ahmed buna açık biçimde değinir ve der ki: Eğer yeri bilinmiyorsa, o kimseye bir şey gerekmez.

Bir kötülük işlemek üzere bir araya geldikleri bilinen kimseler, bulundukları yeri bir duvar ile çevirmişlerse; bu durum, yasaklanmış olan gizli halleri araştırmaya (tecessüse) girdiği için mezhep imamları bunu doğru bulmamışlardır. Süfyân-ı Sevrî ve diğerleri böyle der. İbn Mesud'a (r.a) biri, "Falanca kişinin sakalından şarap damlıyordu" der. İbn Mesud bu kişiye, "Allah Teâlâ, bizlere başkalarının gizli kusurlarını araştırmayı yasaklamıştır" der.[1016]

[1015] Müslim İmân, nr. 79, 80.

[1016] Ebû Davud, Edeb, 44 (nr. 4890); Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 18945; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 9741; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/334.

İbn Mesud (r.a) yukarıdaki sözü ile Hucurât sûresinin şu 12. âyetine işaret etmektedir:

Kâdî Ebû Ya'lâ *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* isimli kitabında şöyle der:

Eğer, gizlenmeye çalışılan kötülüğün zina ve adam öldürme gibi bir haramı saklamaya dönük olduğu yolunda güvenilecek haberler gelir ve bu yönde güçlü bir kanaat oluşursa; bu durumda, çiğnenmiş bir haramın gizli kalmasından sakınmak için tecessüse girişmek ve gizli durumu ortaya çıkarmak câiz olur. Eğer işlenen suçlar bundan aşağı derecede ise, bunlar için tecessüste bulunmak ve ortaya çıkarmaya çalışmak câiz olmaz.

Reddedilmesi vâcip olan kötülük, üzerinde imamların kötülük olduğuna dair görüş birliği (icmâ) içinde oldukları kötülüklerdir. Üzerinde ihtilâf bulunan konulara gelince, Hanbelîler'den bazıları şöyle der: Müctehidlerden birinin görüşüne dayanılarak yapılanı reddetmek vâcip değildir. Ancak bu müctehidin dinen taklit edilmeye uygun biri olması gerekir.

Kâdî Ebû Ya'lâ *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* isimli eserinde şu durumu bundan hariç tutar: Eğer bir konudaki ihtilâf zayıf ise, üzerinde ittifak edilen görüşe aykırı davranmaktan sakınmak için o zayıf ihtilâf ile amel edilmemelidir. Nakit faizi hakkında bulunan zayıf bir ihtilâf ile amel etmekten sakınılması gerektiği gibi.

Çünkü nesie (vadeli borç) faizinin haramlığı konusunda ittifak vardır ve o zayıf görüşle amel etmekle bu ittifak edilen görüşe aykırı davranılmış olabilir. Yahut da kesin olarak haram olan zina fiiline düşmekten sakınmak için müt'a nikâhını terketmek gibi. Zira Ebû İshak b. Şaklân'ın, "Müt'a nikâhı açık biçimde zinadır" dediği söylenir.

İbn Batta şöyle der: Bir kişinin nikâhı, eğer geçerliliğe yorumlanabilecek bir durum var ise kadının (hâkimin) hükmü ile fesh- edilmez. Ancak bir kadı (hâkim) adamın nikâhının müt'a nikâhı olduğuna hüküm vermişse yahut bir hanımını bir söz ile üç talâkla boşamış ve kadın başka biriyle evlenmeden kadının tekrar kocasına dönmesine

"Ey imân edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın..."

hüküm vermişse, bu durumlar söylediğimizin dışındadır. Bu konuda verilen hüküm geçersizdir ve reddedilir. Bunu yapanlara başkalarına ibret olacak biçimde ceza verilir.

Bu konuda İmam Ahmed'den yazılı olarak gelen ifadeye göre, satranç oynayan kişinin engellenmesi gerekir. Kâdî Ebû Ya'lâ ise bu hükmün, bir ictihada ya da taklide elverişli bir müctehidi taklide dayanmayan kimseler hakkında olduğu şeklinde yorum getirmiştir.

Bu görüş tartışma götürür. Çünkü ondan gelen yazılı ifadeye göre hakkında (haramlığında) ihtilâf bulunan nebîzi için kişiye had (ceza) uygulanır. Halbuki had uygulamak, bir fiili reddetmekten daha yukarı derecede bir iştir. Diğer taraftan kendisi de bu kişiyi fâsık saymamaktadır.

Bu da göstermektedir ki, sünnetin haramlığına delâleti sebebiyle hakkında zayıf bir ihtilâf bulunan bütün kötülükler reddedilir. Bir yoruma dayanarak bunu işleyen kişiler de adalet vasfını kaybetmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yine İmam Ahmed, vâcip olduğu konusunda ihtilâf bulunmasına rağmen namaz kılarken rükû ve secdeden kalkışta belini tam doğrultmayan kişilerin bu kötülüklerinin düzeltilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

İyiliği Emretmede Usul

Şurası iyi bilinmelidir ki, iyiliği emretmek bazı durumlarda, bunu terkedenlere verilecek ceza korkusuyla olur. Bazan haramları işleyenlere karşı Allah'ın gazabından korkulduğu için yapılır. Bazı hallerde müminlere nasihat etmek maksadıyla ve onlara merhamet olsun diye; içinde bulundukları durumun onları dünya ve âhirette Allah'ın öfkesine mâruz bırakmasından korkarak bu halden kurtarmaya yönelik olabilir.

Bazan da, Allah Teâlâ'nın celâli, azameti, yüceliği ve muhabbeti; O'nun asla isyan edilmeksizin hep itaat edilmeye, hiç unutmaksızın sürekli zikredilmeye ve kesinlikle nankörlük edilmeyip daima şük-

redilmeye lâyık olduğu düşüncesi kişiyi iyiliği emretmeye sevkeder. Yahut da işlenen haramlar karşısında nefsinden ve malından fidye verme düşüncesi iyiliği emretmeye yöneltir.

Nitekim seleften biri şöyle der: "İstedim ki, bütün insanlar Allah Teâlâ'ya itaat etsinler, isterlerse benim etlerimi makaslarla doğrasınlar!"[1017]

Abdülmelik b. Ömer b. Abdülaziz, babasına (Ömer b. Abdülaziz'e) şöyle der: "İstedim ki Allah yolunda her ikimiz de açlık çekelim!" Allah Teâlâ her ikisine de rahmetini ihsan eylesin.

Bu ve bundan önceki makamları düşünen kimseye, Allah Teâlâ uğrunda karşılaştığı bütün eza ve cefa kolay gelir. Belki de kendisine eza verenler hakkında dua bile eder.

Tıpkı Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), mübarek yüzlerinden kanların süzülüp akmasına sebep olan kendisini taşlayan kimseler hakkında, *"Allahım! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar!"*[1018] buyurduğu gibi...

Her hâlükârda, bir kötülüğü düzeltirken ve reddederken yumuşak davranmak ve rıfk ile muamele etmek gerekir.

Süfyân-ı Sevrî (rh.a) şöyle der: "Sadece şu üç haslete sahip olanlar iyiliği emredip kötülüğe engel olabilir:

1. Emrederken yumuşak davranacak ve engel olurken de yumuşak olacak.
2. Emrederken âdil olduğu gibi engel olurken de âdil olacak.
3. Emrettiği şeyi bilecek ve neye engel olduğunu da bilecek."[1019]

İmam Ahmed şöyle der:

[1017] Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/150. Bu söz Züheyr b Abdurrahman el-Bâbî'ye aittir.

[1018] Buhârî, nr. 3477; Müslim, Cihâd, 105 (nr. 1792); Ahmed, *el-Müsned*, 1/380, 427.

[1019] Zebîdî, *el-İthâf*, 7/49. Zebîdî bunun *Kûtü'l-Kulûb'da* geçtiğini belirtir.

İnsanlar, iyilikle emredilip kötülükten alıkonulma hususunda anlayışlı davranışa ve yumuşak muameleye muhtaçtır. Ancak işlediği günahı ilân eden ve açıktan işleyen kişiye böyle yapılmaz.

Yine der ki: İbn Mesud'un (r.a) talebeleri, hoşlanmadıkları bir iş yapanların yanından geçerlerken, "Sakin olun, sakin olun Allah size rahmetini versin!" derlerdi.

İmam Ahmed der ki: Mümin kişi sükûnet ve yumuşaklıkla iyiliği emreder. Eğer karşı taraftan hoşlanmadığı şeyler işitirse hemen öfkelenmez. Yoksa nefsi için karşılık verme yoluna girmiş olur.

Otuz Beşinci Hadis

İSLÂM KARDEŞLİĞİ VE KARDEŞLİK HUKUKU

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رسول ﷺ: لاَ تَحَاسَدُوا وَلاَ تَنَاجَشُوا وَلاَ تَبَاغَضُوا وَلاَ تَدَابَرُوا وَلاَ يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَكُونُوا عِبَادَ اللّهِ إِخْوَاناً، الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لاَ يَظْلِمُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ وَ لاَ يَكْذِبُهُ وَلاَ يَحْقِرُهُ، التَّقْوَى هَاهُنَا -وَيُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ- بِحَسْبِ امْرِيءٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ، كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ.

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Birbirinizi kıskanmayın, birbirinizin aleyhine fiyat kızıştırmayın, birbirinize buğzetmeyin ve birbirinize sırt çevirmeyin. Biriniz başka birinin yaptığı alışveriş üzerine alışveriş yapmasın. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun!

Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yüzüstü bırakmaz, ona yalan söylemez ve onu küçük düşürmez. Takvâ -üç defa göğsünü işaret ederek- **şuradadır. Kişiye kötülük**

olarak, müslüman kardeşini hakir görmesi yeter. Her müslümanın kanı, malı ve ırzı diğer müslümana haramdır."[1020]

DİĞER RİVAYETLER

Hadisin bir kısmı başka bir vecihten de rivayet edilmiştir. Tirmizî, Ebû Sâlih vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder. Der ki:

Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

640- اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لاَ يَخُونُهُ وَلاَ يَكْذِبُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ، كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ عِرْضُهُ وَمَالُهُ وَدَمُهُ، التَّقْوَى هٰهُنَا، بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ.

"Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona hıyanet etmez, ona yalan söylemez ve onu yüzüstü yalnız bırakmaz. Her müslümanın diğer müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır. Takvâ şuradadır. Kişiye, müslüman kardeşini hakir görmesi kötülük olarak yeter."[1021]

Ebû Davud[1022]'da bu hadisin baş kısmını, *"Her müslüman..."* lafzıyla ve diğer kısımlarını aynı şekilde rivayet eder.

Sahîhayn'de, A'rec vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

641- لاَ تَحَاسَدُوا وَلاَ تَنَاجَشُوا وَلاَ تَبَاغَضُوا وَلاَ تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا.

1020 Müslim, Birr, 32 (nr. 2564); İbn Mâce, Fiten, 2 (nr. 3933); Ahmed, *el-Müsned*, 2/277, 260; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/92; 7/250; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 939.

1021 Tirmizî, Birr, 18 (nr. 1927).

1022 Ebû Davud, Edeb, 40 (nr. 4882).

"Birbirinizi kıskanmayın, birbirinize karşı fiyat kızıştırmayın, birbirinize buğzetmeyin ve birbirinize sırt çevirmeyin. Kardeş olun ey Allah'ın kulları!"[1023]

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den diğer bir vecihten daha rivayet etmişlerdir.[1024]

İmam Ahmed, Vâsile b. Eska'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Her müslümanın diğer müslümana kanı, ırzı ve malı haramdır. Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez ve onu yüzüstü (yalnız) bırakmaz. Takvâ -eliyle kalbini işaret ederek- buradadır. Kişiye kötülük olarak, müslüman kardeşini hakir görmesi yeter."[1025]

Ebû Davud ise bunun sadece son kısmını tahrîc etmiştir.[1026]

Yine *Sahîhayn*'de, Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez ve onu tehlikeye atmaz."[1027]

İmam Ahmed de bu hadisi şu lafızla rivayet eder:

"Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yalnız bırakmaz ve onu hakir görmez. Kişiye kötülük olarak, müslüman kardeşini hakir görmesi yeter."[1028]

[1023] Buhârî, nr. 5143; Müslim, Birr, 28 (nr. 2563); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/907-908; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5687.

[1024] Buhârî, nr. 6064, 6724; Müslim, Birr, 31 (nr. 2563); Ebû Davud, Edeb, 56 (nr. 4917); Ahmed, *el-Müsned*, 2/288, 312, 394, 470, 480, 491-492.

[1025] Ahmed, *el-Müsned*, 3/491; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/183; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6864, 13075.

[1026] Mizzî, Ebû Davud'un bunu *Sünen*'inde rivayet ettiğini söyler (bk. Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/78).

[1027] Buhârî, nr. 2442, 6951; Müslim, Birr, 58 (nr. 2580); Ebû Davud, Edeb, 55 (nr. 4910); Tirmizî, Hudûd, 3 (nr. 1426); Ahmed, *el-Müsned*, 2/91; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 533.

Yine *Sahîhayn*'de Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Birbirinize buğzetmeyin, birbirinizi kıskanmayın ve birbirinize sırt çevirmeyin. Kardeş olun ey Allah'ın kulları!"[1029]

Bu mânada bir hadis Ebû Bekir-i Sıddîk'tan (r.a) hem *merfû* hem de *mevkuf* olarak rivayet edilir.[1030]

KISKANÇLIK: HASET

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Birbirinizi kıskanmayın"** sözünün anlamı, bir kısmınız bir kısmınızı kıskanmasın ve haset etmesin, demektir. Haset insanın tabiatında var olan bir duygudur. Haset ise, bir kimsenin, kendi cinsinden olan birinin meziyet sayılan bir konuda kendisinden üstün olmasını çirkin karşılamak ve istememektir.

Kıskançlığın Çeşitleri ve Kötülüğü

Bu genel tarifin yanında insanlar kıskançlık yönünden bölümlere ayrılırlar. Bir kısmı, haset edilen kişinin elindeki nimetin kötülükle son bulması için uğrunda sözlü ve fiilî olarak çaba gösterir. Bazı hasetçiler de, başkasındaki nimetin kendisine geçmesi için gayret sarfeder. Hasetçilerden bazıları da, başkasındaki nimetin kendisine geçmesini istemeksizin sadece kıskandığı kişinin elinden çıkmasını arzular. Bunlar, kıskançlar arasında en şerli ve en kötü olanlarıdır.

İşte asıl yasaklanmış olan kıskançlık budur. Bu aynı zamanda İblis'in işlediği günahtır. Çünkü İblis, Allah Teâlâ'nın kendi eliyle yaratması ve melekleri ona secde ettirmesi, ona her şeyin ismini öğretmesi ve zâtına yakın kılarak cennete yerleştirmesi sebebiyle Âdem'in

---

[1028] Ahmed, *el-Müsned*, 2/277. İmam Ahmed hadisi Ebû Hüreyre'den rivayet eder.

[1029] Buhârî, nr. 6065, 6076; Müslim, Birr, 23 (nr. 2559); Ebû Davud, Edeb, 55 (nr. 4910); Tirmizî, Birr, 24 (nr. 1935); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5660.

[1030] Ahmed, *el-Müsned*, 1/3, 5, 7; Ebû Bekir el-Mervezî, *Müsned-i Ebî Bekir*, nr. 92, 93, 95; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 7; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/530-531; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 121, 122.

(a.s) meleklere üstünlük sağladığını görünce onu kıskanmıştı. Bundan dolayı hiç durmaksızın onu cennetten çıkarmak için çabaladı ve sonunda çıkmasını sağladı.

İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edildiğine göre, İblis'in Hz. Nuh'a (a.s) şöyle dediği rivayet edilir:

"İnsanoğlunu iki şeyle helâk ederim: Birincisi kıskançlık. Zaten kıskançlık yüzünden lânetlendim (ilâhî rahmetten uzaklaştırıldım) ve kovulmuş şeytana dönüştüm. İkincisi ise hırstır. Hırs sayesinde Âdem cennetteki her şeyden yemek istedi. Ben de ona karşı yapmak istediğimi hırs sayesinde gerçekleştirdim." Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ rivayet etmiştir.

Hak Sübhânehû ve Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de yahudileri değişik yerlerde kıskançlık hasletiyle niteler. Şu âyetlerde olduğu gibi:

"Ehl-i kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."[1031]

"Yoksa onlar, Allah'ın lutfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar?"[1032]

İmam Ahmed ve Tirmizî, Zübeyr b. Avvâm'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

642- دَبَّ إِلَيْكُمْ دَاءُ الْأُمَمِ مِنْ قَبْلِكُمْ: الْحَسَدُ وَالْبَغْضَاءُ، وَالْبَغْضَاءُ هِيَ الْحَالِقَةُ، حَالِقَةُ الدِّينِ لاَ حَالِقَةُ الشَّعْرِ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لاَ تُؤْمِنُوا حَتَّي تَحَابُّوا، أَوَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِشَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ، أَفْشُوا السَّلاَمَ بَيْنَكُمْ.

[1031] Bakara 2/109.

[1032] Nisâ 4/54.

"Sizden önceki milletlerin hastalıkları sizde de harekete geçti; kıskançlık ve kindarlık. Kindarlık tıraş eder; saçı tıraş eder demiyorum, dini tıraş eder. Muhammed'in nefsini elinde tutana yemin ederim ki birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şeyi size haber vereyim mi? Aranızda selâmı yayınız."[1033]

Ebû Davud, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

643- إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ، فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ.

"Aman kıskançlıktan sakının! Çünkü kıskançlık, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi iyilikleri yer bitirir."[1034] Yahut, *"Ateşin otu yediği gibi..."* dedi.

Hâkim ve başkaları, Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

644- سَيُصِيبُ أُمَّتِي دَاءُ الْأُمَمِ. قَالُوا: يَا نَبِيَّ اللهِ وَمَا دَاءُ الْأُمَمِ؟ قَالَ: الْأَشِرُ وَالْبَطَرُ وَالتَّكَاثُرُ وَالتَّنَافُسُ فِي الدُّنْيَا وَالتَّبَاغُضُ وَالتَّحَاسُدُ حَتَّى يَكُونَ الْبَغْيُ ثُمَّ الْهَرْجُ.

"Önceki ümmetlerin hastalığı benim ümmetime de bulaşacak! Sahâbe-i kirâm:

1033 Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 56 (nr. 2510); Ahmed, *el-Müsned,* 1/165, 167; Abdürrezzâk, *el-Musannef,* nr. 19438; Begavî, nr. 3301; Bezzâr, *el-Müsned,* nr. 2002; İbn Abdülber, *et-Temhîd,* 6/120, 121; İbn Adî, *el-Kâmil,* 5/1515.

1034 Ebû Davud, Edeb, 52 (nr. 4903); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr,* 1/272; İbn Mâce, Zühd, 22 (nr. 4210); Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb,* nr. 1049; İbn Abdülber, *et-Temhîd,* 6/124.

'Ey Allah'ın Resûlü! O ümmetlerin hastalığı ne idi?' diye sordular. Buyurdular ki:

Kibir ve gurur, varlığın çokluğuyla övünmek ve dünyalıkta yarışmak, karşılıklı kin tutmak ve kıskançlık. Bunların sonucunda Allah'a isyan ve kargaşa ortaya çıkar."[1035]

Hasetçilerin bir kısmı da, başka birini kıskandığı zaman kıskançlığın gerektirdiği gibi hareket etmez, kıskandığı kişiye sözlü ve fiilî olarak zulmetmez.

Hasan-ı Basrî'den, kıskançlığın bu türünün günah olmadığı rivayet edilmiştir. Bu aynı zamanda değişik vecihlerden *merfû* olarak da rivayet edilmiştir. Bu gibi kimseler iki çeşittir:

Bir kısmı, kıskançlık huyunu bir türlü nefislerinden uzaklaştıramayanlardır. Bu yüzden bu hasletlerine hep yenik düşerler. Bundan dolayı günahkâr olmazlar.

İkinci kısım ise kıskançlık düşüncesini kendi isteğiyle aklına düşürmesi ve bunu tekrar ederek kardeşindeki nimetin zevalini istiyormuş gibi bir görüntü sergilemesi durumudur. Bu durum, günah işleyemeye karşı azimli ve kararlı görünen kişinin durumuna birazcık benzemektedir. Bundan dolayı ceza görüp görmeyeceği hususunda âlimler ihtilâf etmiştir.

Bunu inşallah başka bir yerde açıklayacağız. Ancak bunu yapan kişinin günahkâr olduğu söylenebilse bile, kıskanılan kişiye kötülük yapmaktan uzak bir durumdur.

Kıskananların bir diğer kısmı da, kıskandığı kişinin elinde bulunan nimetin son bulmasını temenni etmez, bilakis onun sahip olduğu üstünlükleri elde etmeye çalışır. Kıskandığı kişidekilerin kendisinde de bulunmasını temenni eder.

Eğer kıskandığı üstünlükler dünyalık üstünlükler ise, bunu temenni etmekte bir hayır yoktur. Tıpkı, başkasındaki dünyalıkların

---

[1035] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/168; Irâkî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 3/187.

kendilerinde de bulunması isteyen şu âyet-i kerimede durumları açıklanan kimseler gibi:

"Derken, Kârûn, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, 'Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı!' dediler."[1036]

Eğer bu durumda istenilen faziletler dine ait ise, bu güzel bir temennidir. Nitekim Resûlullah da (s.a.v) Allah yolunda şehid olmayı temenni etmiştir. *Sahîhayn*'de Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

645- لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ مَالاً فَهُوَ يُنْفِقُهُ آنَاءَ اللَّيْلِ وَآنَاءَ النَّهَارِ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللهُ الْقُرْآنَ فَهُوَ يَقُومُ بِهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَ آنَاءَ النَّهَارِ.

"Ancak şu iki kimse kıskanılır (gıpta edilir): Allah Teâlâ'nın kendisine mal vermiştir, o da gece gündüz bu malı Allah yolunda harcar. (İkincisi ise) Allah Teâlâ kendisine Kur'ân-ı Kerîm'i (ilmini ve hıfzını) vermiştir, o da gece ve gündüz onunla amel eder (ilgilenir)."[1037]

Bir kısmı da, kendi içinde bir kıskançlık duygusu hissettiklerinde hemen bunu yok etmek için çalışır. Kıskandığı kişiye bağışta bulunmak, dua etmek ve üstünlüklerini yaymak suretiyle iyilikte bulunur. Bu yolla müslüman kardeşine karşı duyduğu kıskançlık yok oluncaya kadar buna devam eder. Hatta müslüman kardeşinin elindekinden daha hayırlısına ve daha üstününe sahip olmasını arzular duruma gelir. Bu

---

[1036] Kasas 28/79.

[1037] Buhârî, nr. 5025 7529; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 267 (nr. 815); Tirmizî, Birr, 24 (nr. 1936); İbn Mâce, Zühd, 22 (nr. 4209); Ahmed, *el-Müsned,* 2/36, 88; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 125.

İbn Mesud'dan (r.a) yapılan rivayet: Buhârî, nr. 73; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 268 (nr. 816); İbn Mâce, Zühd, 21 (nr. 4207); Ahmed, *el-Müsned,* 1/358; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 90.

Ayrıca Ebû Hüreyre'den (r.a) yapılan rivayet: Buhârî, nr. 5025, 5026; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 266 (nr. 815); İbn Mâce, Zühd, 22 (nr. 4209); İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 125, 126.

haslet imanın en yüce mertebesidir. Bu haslete sahip olan kişi de, kendi nefsi için arzuladığı şeyi mümin kardeşi için de isteyen kâmil bir mümindir.

Nitekim daha önce, *"Sizden biriniz kendisi için arzuladığını mümin kardeşi için de istemedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olmaz"* hadisini açıklarken bu konuya yeterince değinmiştik.[1038]

FİYAT KIZIŞTIRMAK

Bu hadis-i şerifte geçen buyruklardan biri de, "**Birbirinize karşı fiyat kızıştırmayın!**" şeklindedir. Âlimler bunun alışverişte cereyan ettiğini söyler ve şöyle açıklar:

Bir kimsenin satın almayacağı halde bir malın fiyatını artırmasıdır. Bu ya satıcının daha fazla kazanmasını sağlamak için ya da satın alan kişiye daha fazla bedel ödeterek zarar vermek maksadıyla olabilir. *Sahîhayn*'de İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edilen bir hadiste, Resûlullah'ın (s.a.v) fiyat kızıştırmayı yasakladığı görülür.[1039]

İbn Ebû Evfâ der ki: "Fiyat kızıştıran kişi (nâciş) faiz yiyen gibi haindir." Bunu Buhârî nakletmiştir.[1040]

İbn Abdülber de şöyle der: "Fiyat kızıştırmanın yasak olduğunu bile bile bunu yapan kişinin Allah'a isyankâr olduğunda görüş birliği (icmâ) vardır."[1041]

1038 Buhârî, İmân, 6; Müslim, İmân, 71 (nr. 45); Nesâî, İmân, 19 (nr. 3, 115); Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 60 (3517); İbn Mâce, Mukaddime, 9 (nr. 66); Ahmed, *el-Müsned*, 3/176, 251, 272, 289; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 234, 235.

Bu hadis-i şerif birinci ciltte yer alan 13. hadistir. Daha geniş açıklama için ilgili yere bakınız.

1039 Buhârî, nr. 2142, 6963; Müslim, Büyû', 13 (nr. 1516); Nesâî, Büyû', 17 (7/257); İbn Mâce, Ticârât, 14 (nr. 2173).

1040 Buhârî, nr. 2675. Buhârî bunu "Büyû'" bölümünde muallak olarak rivayet eder. Ayrıca Âl-i İmrân sûresinin 77. âyetinin tefsirinde de *mevsûl* olarak nakl eder.

1041 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 13/348-349.

Fiyat Kızıştırılarak Yapılan Satış

Bu şekilde yapılan satış hakkında âlimler farklı görüş belirtmişlerdir. Bazıları bu satış işleminin fâsid (bozuk) olduğunu belirtir. Bu, İmam Ahmed'den gelen rivayetlerden biridir ve Hanbelîler'den bazıları bu görüşü benimsemiştir.

Âlimlerden bazıları da şöyle der: Fiyatı kızıştıran kişi satıcı ise yahut satıcı ile anlaşmalı ise, satış işlemi fâsiddir. Çünkü burada yasaklanmış olan fiyat kızıştırma işi bizzat satış akdini yapana dönmektedir. Eğer durum böyle değilse satış akdi fâsid olmaz. Çünkü fiyat kızıştırma işi yabancı biri tarafından olmaktadır. İmam Şâfiî'den böyle nakledilmiştir. Satışın sıhhatli olduğuna gerekçe olarak da, satış yapan kişinin fiyat kızıştıran kişi olmamasını gösterir.

Fukahanın çoğunluğuna göre mutlak olarak satış akdi sahîh ve geçerlidir. Bu, İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve bir rivayete göre İmam Ahmed'in görüşüdür.

Ancak İmam Mâlik ve İmam Ahmed, müşterinin durumu bilmemesi halinde ve genel piyasa şartlarına aykırı olarak büyük bir aldanma (gabn-i fâhiş) içinde olduğu takdirde muhayyerlik hakkının bulunduğunu söylerler. İmam Mâlik, büyük aldanmanın miktarını, fiyatın üçte birinden fazla olan miktar olarak takdir eder. Hanbelîler de, aldanma olan meblağın fiyattan düşülmesi gerektiğini söylerler.

Bu hadis-i şerifte yasaklanın neceşin (fiyat kızıştırmanın), burada anlattığımızdan daha geniş kapsamlı olması muhtemeldir. Çünkü "neceş" kelimesinin sözlükteki asıl anlamı; "bir şeyin hile, tuzak ve aldatmayla tercih edilmesini sağlamak"tır. Bunun için satış işleminde bunu yapana "nâciş" (aldatan) dendiği gibi, av yakalamak için tuzak kuran kimseye de sözlükte "nâciş" denilir. Zira kişi kurduğu tuzak ile, avına hile ve oyun yapmış olmaktadır.

Buna göre hadisin anlamı şöyle olmaktadır: "Birbirinizi aldatmayın, bazılarınız bazılarınıza hile ve tuzaklar kurarak işlem yapmayınız." Buradaki hile ve aldatma ile, gerek doğrudan gerekse menfaat sağlamak için o yola girmeye zorlayarak zarara uğramasına sebep

olmak suretiyle mümin kişiye eza ve cefa vermek kastedilmektedir. Nitekim Hak Teâlâ (c.c) tuzak kuranlar hakkında şöyle buyurur:

"Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Halbuki kişi kazdığı kuyuya kendi düşer."[1042]

İbn Mesud'dan (r.a) rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

646- مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا، وَالْمَكْرُ وَالْخِدَاعُ فِي النَّارِ.

"Bizi aldatan bizden değildir. Hile de aldatma da cehennemdedir."[1043]

Nitekim daha önce, Tirmizî'nin Ebû Bekir-i Sıddîk'tan (r.a) rivayet ettiği, *"Bir müslümana zarar veren veya ona tuzak kuran kişi lânetlenmiştir"*[1044] meâlindeki hadisi daha önce nakletmiştik.

Buradaki açıklamalar ışığında yasaklanmış olan fiyat kızıştırmaya (neceş), aldatmaya yönelik her türlü satış muamelesi girmektedir. Satılan malın kusurunu örtüp gizlemek, malın güzel kısmını göstererek kötüsünü güzeliyle birlikte satmak, alışverişten anlamayan kişileri yüksek kâr yaparak aldatmak... hep bu kapsama dahil olmaktadır. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, yüce kitabında kâfirleri ve münafıkları peygamberlere ve onlara tâbi olanlara tuzak kurmakla suçlamıştır.

Ebü'l-Atâhiye'nin şu sözü ne kadar yerindedir:

Dünya sadece dinden (muameleden) ibarettir,
Din ise ancak güzel ahlâktan ibarettir.

Hile ve aldatmanın yeri ancak cehennemdir,
Bu ikisi sadece cehennem ehlinin hasleti olabilir!

[1042] Fâtır 35/43.

[1043] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10234; *es-Sagir*, nr. 738; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/188-189; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5559.

[1044] Tirmizî, Birr, 27 (nr. 1941); Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/49; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 1/344, 403.

Müslümanlara eza vermeyi câiz görenlere karşı hile yapmak ve tuzak kurmak câizdir. Bunlar da müslümanlara savaş açmış olan kâfirlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), *"Harp hiledir"*[1045] demiştir.

BUĞZETMEK

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Birbirinize buğzetmeyin"** buyruğu, Allah'ın rızasını kazanmak maksadı dışında müslümanların nefislerinin arzularına uyarak birbirlerine buğzetmelerini yasaklamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ müslümanları birbirlerine kardeş yapmıştır. Kardeşlik ise birbirine buğzetmeyi değil birbirini sevmeyi gerektirir.

Haram Olan Buğz

Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurur:

647- وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لاَ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلاَ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ: أَفْشُوا السَّلاَمَ بَيْنَكُمْ.

"Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki, iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir işi size göstereyim mi? Aranızda selâmı yayınız."[1046]

Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. Geçen bölümlerde, buğzetmeyi ve kıskançlık göstermeyi yasaklayan hadisleri nakletmiştik.

Bilindiği gibi Allah Teâlâ, müslümanların arasına düşmanlık ve nefret tohumları eken davranışları yasaklamıştır. Bu hususta şöyle buyurur:

[1045] Buhârî, nr. 3027, 3030; Müslim, Cihâd, 17, 18 (nr. 1739, 1740); Ahmed, *el-Müsned*, 2/312, 314, 3/397, 398; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7463.

[1046] Müslim, İmân, 93 (nr. 54); Ebû Davud, Edeb, 142 (nr. 5193); Tirmizî, İsti'zân, 1 (nr. 2688); İbn Mâce, Mukaddime, 9, Edeb, 11 (nr. 68, 3692); Ahmed, *el-Müsned*, 2/495; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 236.

"Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"[1047]

Yüce Allah (c.c), kullarının kalplerini birbirine ısındırıp aralarına ülfet vererek onlara iyilikte bulunduğunu şöyle açıklar:

"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz."[1048]

"Eğer sana hile yapmak isterlerse, şunu bil ki, Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir. Ve (Allah), onların kalplerini birleştirmiştir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir."[1049]

İşte bundan dolayıdır ki, insanların arasına düşmanlık soktuğu ve nefrete sebep olduğu için insanları çekiştirmek yasaklanmış ve insanların arasını düzeltmek için yalan söylemeye ruhsat verilmiştir. Allah Teâlâ, şu âyet-i kerimelerde olduğu gibi bizleri insanların arasını düzelmeye teşvik etmektedir:

"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen(in fısıldaşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."[1050]

"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin."[1051]

1047 Mâide 5/91.

1048 Âl-i İmrân 3/103.

1049 Enfâl 8/62-63.

1050 Nisâ 4/114.

1051 Hucurât 49/9.

***"O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlü'ne itaat edin."*[1052]**

İmam Ahmed, Ebû Davud ve Tirmizî, Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

648- أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصَّلاَةِ وَالصِّيَامِ وَالصَّدَقَةِ؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: إِصْلاَحُ ذَاتِ الْبَيْنِ، فَإِنَّ فَسَادَ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْحَالِقَةُ.

"Sizlere namaz, oruç ve sadakadan daha faziletli olan dereceyi bildireyim mi? Sahâbe-i kirâm,

'Evet, bildir ey Allah'ın Resûlü!' dediler. Buyurdu ki:

İki kişinin arasını düzeltmektir. İki kişinin arasını bozmak ise (dini kökünden) kazıyıcıdır."[1053]

İmam Ahmed ve başkaları Esmâ bint Yezîd'den (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

649- أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِشِرَارِكُمْ؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: الْمَشَّاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ، الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الأَحِبَّةِ، الْبَاغُونَ لِلْبُرَآءِ الْعَنَتَ.

"Sizlere en şerlilerinizi haber vereyim mi? Sahâbe-i kirâm,

'Evet, bildir ey Allah'ın Resûlü!' dediler. Buyurdu ki:

İnsanların arasında söz götürüp getirenler, birbirini seven dostların arasını açanlar ve masum kimseleri sıkıntıya[1054] *düşürmek isteyen kişiler."*[1055]

1052 Enfâl 8/1.

1053 Ebû Davud, Edeb, 58 (nr. 4919); Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 56 (nr. 2509); Ahmed, *el-Müsned*, 6/444-445; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5092.

1054 Sıkıntı olarak çevirdiğimiz hadisin metninde geçen "'anete" (عنت) kelimesinin, "meşakkat, fesat, helâk, günah, kötülük, hata ve zina" anlamlarına geldiği, bunların hepsi için bu kelimenin kullanıldığı ve hadisin bütün bu anlamlar için muhtemel olduğu söylenmektedir (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/306, "'anete" (عنت) md).

Allah Teâlâ'nın rızası için buğzetmek iman için en güzel elbise olup bu kısım yasaklanan bölüme dahil değildir. Eğer biri bir kardeşinde herhangi bir kötülüğün bulunduğunu görse ve bundan dolayı ona buğzetse, bu hadisede o kişi mâzur sayılır ve o kötülüğe buğzettiği için kendisine sevap verilir.

Nitekim bu hususta Hz. Ömer (r.a) şöyle der:

"Önceden sizleri (olduğunuz gibi) tanıyorduk. Çünkü Resûlullah (s.a.v) aramızdaydı, vahiy hep inip durmaktaydı ve Allah Teâlâ sizlerin durumunu haber vermekteydi. Artık şunu iyi bilin ki, Resûlullah (s.a.v) aramızdan alınmış ve vahiy de kesilmiştir.

Bundan sonra sizleri, ancak sizin hakkınızda almış olduğumuz bilgilerden tanımaktayız. Dikkat edin, sizden hanginiz bize hayırlı işler sergilerse, biz de onun hakkında iyi zan besleriz. Kim de bize karşı kötü işler sergilerse, ona karşı da kötü zan besleriz. Gizli halleriniz ve sırlarınız da Allah Teâlâ ile sizin aranızdadır."[1056]

Mubah ve Sevap Olan Buğz

Rebî' b. Haysem şöyle der: "Eğer bir kimse, içinden şer niyet ederek hayırlı bir iş ortaya koysa ve sen de bu işten dolayı o kimseyi sevsen, hayra karşı gösterdiğin bu sevgiden dolayı Allah Teâlâ sana sevap verir. Yine bir kimsenin içinden hayır niyet ettiği halde kötülük yaptığını görsen ve bundan dolayı adama buğz etsen, kötülüğe karşı buğzettiğin için Allah Teâlâ sana sevap verir."

Önemli Bir Uyarı

Dinle ilgili konularda ihtilâf çoğalınca insanların aralarındaki ayrılık noktaları da çoğaldı ve buna dayalı olarak insanların birbirlerine karşı buğz ve nefretleri de arttı.

1055 Ahmed, *el-Müsned*, 6/459; Taberânî, *el-Kebîr*, 24/423-425.

1056 Ahmed, *el-Müsned*, 1/46; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 196; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/585; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/123.

Artık buğzeden herkes Allah için buğzettiğini söylemektedir. Bu kimseler mâzur sayılabilecekleri gibi, hevâlarına uymaları sebebiyle mâzur sayılmamaları da mümkündür. İşte gösterilen buğzun çoğunluğu böyledir.

Bu da, çoğunlukla insanlara önderlik eden kişilerin, kendilerinin söyledikleri her şeyin doğru olduğunu zannetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu, kesinlikle yanlış bir zandır. Eğer bundan kastı, ihtilâf edilen konularda söylediği her şeyin hak olduğunu ifade etmek ise; bu da doğru ya da yanlış olma ihtimali bulunan bir zandan ibarettir. Çünkü kişiyi o görüşe sevkeden şey sırf hevâsına uymak yahut kendisine yakın bulmak ya da âdete uymaktan ibaret olabilir. Bütün bunlar, gösterilen buğzun Allah için olmasını zedeleyen unsurlardır.

Müminin üzerine düşen, nefsine nasihat etmek, bu gibi şüpheli ve karışık durumlarda yasaklanmış olan buğz kapsamına girmekten korkarak son derece titiz ve dikkatli olmaktır.

Burada üzerinde dikkatle düşünülmesi ve durulması gereken bir durum vardır. Âlimlerin pek çoğu, bazan, ictihad konusu olan bir hususta güçlü olan görüş yerine zayıf olan bir görüşü alabilmektedir. Âlim kişi, hata yapılması mümkün olan bu konudaki ictihadından dolayı sevap da almaktadır.

Ancak kendisini onun yerine koyarak görüşünü savunan kişinin durumu aynı derecede değildir. Çünkü taklit eden kişinin bu görüşü, sırf kendi imamı söylemiş olduğu için savunma durumunda kalmış olması mümkündür. Ve o görüşü diğer mezhep imamlarından biri söylemiş olsaydı kabul etmeyecekti. Onu savunmayacak, o görüşe muvafakat edenleri dost ve muhalefet edenleri de düşman kabul etmeyecekti.

Bütün bunların yanında, o kişi, tâbi olduğu imamı savunurken kendisinin hakkı savunduğunu zanneder. Fakat aslında durum böyle değildir. Tâbi olduğu kişinin kastı, ictihadında hata etse bile hakkı savunmak olabilir. Ancak ona tâbi olan şu kişinin, hakikatin tâbi olduğu kişinin üstün iradesi yönünde ve açıkladığı görüş doğrultusunda olduğunu zannetmesi ve ona hatanın nisbet edilemeyeceğini düşünmesi

sebebiyle onun savunma ve desteği şüphe altındadır. Bunlar, hakkı savunduğunu zanneden kişilerin asıl maksatlarını zedeleyen unsurlardır. Bunları iyi anla, çünkü bu husus üzerinde iyice durulması gereken çok önemli konulardır. Allah Teâlâ, dilediğini doğru yola iletir.

İLİŞKİYİ KOPARMAK

Hadis-i şerifin devamında, **"Birbirinize sırt çevirmeyin"** buyrulmaktadır.

Ebû Ubeyd[1057] "tedâbür" kelimesini, husumet ve ayrılık olarak açıklar. Bu kelime, kişinin yüzünü çevirerek arkadaşına sırtını dönmesinden alınmıştır. Karşılıklı olarak ilişkiyi kesmek demektir.

Müslim, Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Birbirinizi kıskanmayın, birbirinize buğzetmeyin ve aranızdaki ilişkiyi koparmayın. Allah'ın emrettiği gibi kardeş olun ey Allah'ın kulları!"[1058]

Müslim, bu hadisi ayrıca Ebû Hüreyre'den (r.a) *merfû* olarak rivayet etmiştir.[1059]

İlişkiyi Koparmanın Süresi

Sahîhayn'de Ebû Eyyûb'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

650- لاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثٍ، يَلْتَقِيَانِ فَيَصُدُّ هَذَا، وَيَصُدُّ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلاَمِ.

[1057] Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-Hadîs,* 2/10.

[1058] Müslim, Birr, 30 (nr. 2563).

[1059] Müslim, Birr, 28 (nr. 2563).

"Bir müslümana kardeşini üç günden fazla terketmesi helâl olmaz. Birbirleriyle karşılaşırlar, biri yüzünü (bir tarafa) çevirir, diğeri de yüzünü (bir tarafa) çevirir. Bunların hayırlısı önce selâm vermeye başlayandır."[1060]

Ebû Davud, Hırâş es-Sülemî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

651- مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفْكِ دَمِهِ.

"Bir kardeşini bir yıl terkeden kişi, onun kanını dökmüş gibidir."[1061]

Dinî Sebeple İlişkiyi Koparmak

İlişkileri koparmak hakkındaki bu ifadeler dünyaya dair işler sebebiyle vârid olmuştur. Ancak ilişkiyi kesmenin sebebi dinî bir meseleden dolayı ise, bunun üç günden fazla olması câizdir.

İmam Ahmed bunu eserlerinde belirtmiş ve Tebük seferine katılmayan üç kişinin durumunu da buna delil olarak göstermiştir. Bu üç kişinin münafık olmasından şüphelenen Resûlullah (s.a.v), onlarla ilişkinin kesilmesini emir buyurmuştu. Ayrıca İmam Ahmed, ağır bid'at işleyen ve insanları nef-sinin arzuları doğrultusunda işler yapmaya çağıran kişilerle ilişkiyi kesmenin mubah olduğunu söyler.

Hattâbî de terbiye maksadıyla babanın çocuğunu, kocanın hanımını ve bu kapsama girebilecek diğer kimselerin yakınlarını üç günden fazla terketmesinin câiz olduğunu söyler. Çünkü Resûlullah da (s.a.v) bu maksatla hanımlarını bir ay terketmişti.

1060 Buhârî, nr. 6077, 6277; Müslim, Birr, 25 (nr. 2560); Tirmizî, Birr, 21 (nr. 1932); Ebû Davud, Edeb, 55 (nr. 4911); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5669, 5670.

1061 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 404, 405; Ebû Davud, Edeb, 55 (nr. 4915); Ahmed, *el-Müsned*, 4/320; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/500; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/163.

Dargınlığı Sona Erdirmenin Yolu

Âlimler, kesilen ilişkinin selâmlaşma ile sona erip ermediği konusunda ihtilâf etmiştir. Bir kısmı selâmlaşma ile sona ereceğini söyler. Hasan-ı Basrî, İmam Mâlik'ten ve Vehb'in rivayetine göre Hanbelîler'in bir kesiminden bu görüş nakledilmiştir.

Ebû Davud da Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

652- لاَ يَحِلُّ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَهْجُرَ مُؤْمِنًا فَوْقَ ثَلاَثٍ، فَإِنْ مَرَّتْ بِهِ ثَلاَثٌ فَلْيَلْقَهُ، فَلْيُسَلِّمْ عَلَيْهِ فَإِنْ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلاَمَ فَقَدِ اشْتَرَكَا فِي الأَجْرِ وَإِنْ لَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ فَقَدْ بَاءَ بِالإِثْمِ.

"Mümin birinin başka bir mümini üç günden fazla terketmesi helâl olmaz. Üçüncü gün onun yanından geçerse onunla buluşsun ve ona selâm versin. Eğer arkadaşı selâmı alırsa sevaba ortak olurlar. Şayet selâmını almazsa, almayan kişi günahı yüklenmiş ve (selâm veren) o müslüman küs durmayı bırakmış olur."[1062]

Bu durum selâm veren kişiye karşı tarafın cevap vermemesi ve selâmı almaması durumunda söz konusudur. Eğer dargınlıktan önce taraflar arasında muhabbet ve sıcak bir ilişki bulunmaktaysa, sadece selâmlaşma ile dargınlıktan çıkmış olmazlar.

Bu konu üzerinde söz söylenebilir. Çünkü bu konuda İmam Ahmed şöyle demiştir: Esrem'in rivayetine göre, İmam Ahmed'e, "Selâmlaşma dargınlığı sona erdirir mi?" diye sordular. Dedi ki: "Ya selâm verir ya da yüzünü çevirmeye devam eder" Sonra şöyle devam etti: Resûlullah (s.a.v), *"Dargın kişiler karşılaşırlar; biri yüzünü öbür tarafa çevirir, öbürü de diğer tarafa çevirir"* buyurmaktadır. Bu durumda onunla konuşma ve musafaha etmenin yolunu araması gerekir. Aynı

[1062] Ebû Davud, Edeb, 55, nr. 4914; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 10/63; İbn Hibbân, *es-Sikât,* 5/305; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* 10/495.

şekilde İmam Mâlik de dargınlığın sona ermesi için eski muhabbet ve sıcaklığın geri gelmesi gerektiğini söyler.

Bazı âlimler, akrabalarla yabancı kişilerin durumunu farklı değerlendirir. Yabancıların dargınlıklarının selâmlaşma ile sona ereceğini söylerken, akrabaların arasındaki dargınlığın selâmlaşma ile sona ermeyeceğini kabul ederler. Bu âlimler, akrabaların birbirine karşı akrabalık bağının (sıla-i rahmin) gereğini yerine getirmelerinin vâcip olduğunu söyler.

BAŞKASININ SATIŞI ÜZERİNE SATIŞ YAPMAK

Resûl-i Ekrem (s.a.v), **"Biriniz başka birinin alışverişi üzerine alışveriş yapmasın"** buyurmaktadır. Bu konuda çok sayıda yasaklama gelmiştir.

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Bir kişi, kardeşinin alışverişi üzerine alışveriş yapmasın, birinin dünürcü olduğuna kendisi de dünür olmasın."

Müslim'in rivayeti şöyledir: *"Bir müslüman başka bir müslümanın pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın, dünür olduğuna dünür olmasın."*[1063]

Buhârî ve Müslim[1064], Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

653- لاَ يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ وَلاَ يَخْطُبُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ إِلاَّ أَنْ يَأْذَنَ لَهُ.

[1063] Buhârî, nr. 2140, 2160, 2723, 5144; Müslim, Büyû', 9 (nr. 1515); Ebû Davud, Nikâh, 18 (nr. 2080); Tirmizî, Nikâh, 38 (nr. 1134); Nesâî, Büyû', 21 (7/258-259); İbn Mâce, Ticârât, 13 (nr. 2172); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4046, 4047, 4050.

[1064] Buhârî, nr. 2139, 5142; Müslim, Nikâh, 49 (nr. 1412); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4047, 4051.

"Biriniz kardeşinin satışı üzerine satış yapmasın, din kardeşinin dünür gönderdiğine kendisi de dünür göndermesin. Ancak kendisine izin verirse o başka." Lafız Müslim'e aittir.

Müslim, Ukbe b. Âmir'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Mümin müminin kardeşidir; bundan dolayı kardeşinin satışı üzerine satış yapması ve kardeşinin dünür gönderdiğine o vazgeçmedikçe dünür göndermesi helâl olmaz."[1065]

Nakletmiş olduğumuz hadisler, bunun müslümanın müslüman üzerindeki bir hakkı olduğuna delâlet etmektedir. Bu nedenle kâfirlerle müslümanlar bu konuda eşit değildir. Yani bir müslüman kâfir birinin satışı üzerine satış yapması, dünür gönderdiği yere dünür göndermesi câizdir. Bu, Evzâî ve İmam Ahmed'in görüşüdür. Nitekim ona göre, kâfir olan komşunun müslüman olan komşu üzerinde şüf'a (komşuluktan doğan öncelik) hakkı da yoktur. Âlimlerin çoğu, bu konudaki yasaklamanın müslüman ve kâfir hakkında genel olduğu görüşündedir.

Yasaklamanın Amacı

Âlimler, bu yasaklamanın haramlık mı yoksa kerâhet mi ifade ettiği konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Hanbelîler'den bazıları, bunun haramlık değil kerâhet bildirdiği görüşündedir. Sahîh olan görüş ise, âlimlerin cumhurunun söylediği gibi bunun haramlık ifade ettiğidir.

Yine, bir müslümanın satışı üzerine yapılan satışın veya dünürü üzerine yapılan nikâhın sahih olup olmadığı konusunda ihtilâf edilmiştir. İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve Hanbelîler'in çoğu, bunun sahih olduğunu söyler. İmam Mâlik ise, eğer gerdek gerçekleşmemişse evli olanların aralarının ayrılması gerektiğini, gerdek gerçekleşmişse gerekmediğini söyler. Hanbelîler'den Ebû Bekir ise satış ve nikâh hak-

---

[1065] Müslim, Nikâh, 56 (nr. 1414).

kında, "Her hâlükârda bunlar bâtıldır" der ve bu görüşü İmam Ahmed'e dayandırır.

Kardeşinin satışı üzerine satış yapmanın anlamı şudur: Kardeşi kendisinden bir mal almıştır. Satın alınan o malı tekrar satmak ve ilk satışı bozmak için müşteriye arzeder.

Bu yasaklama, müşterinin satıştan vazgeçmesini mümkün kılan muhayyerlik süresi için midir, yoksa hem muhayyerlik süresi hem de daha sonrasını içine alan genel anlamda bir yasaklama mıdır? Bu konuda âlimler arasında görüş ayrılığı vardır. Harb'in İmam Ahmed'den rivayetine göre, o yasaklamanın her iki hali de kapsayan genel anlamda olduğu temayülündedir. Bu aynı zamanda Hanbelîler'den bir kesimin de görüşüdür. Onlardan (Hanbelî) bir kısmı da, bu yasaklamanın muhayyerlik süresiyle ilgili olduğu görüşündedir. İbn Meşîş'in rivayetine göre bu aynı zamanda İmam Ahmed'in sözünün zâhiri ve İmam Şâfiî'nin ifadesidir.

Birinci görüş daha güçlüdür. Çünkü müşteri için muhayyerlik süresinin bitiminden sonra akdi feshetme imkânı bulunmadığından, ilk malı satıcıya geri vermeyi istediğinde, malı geri vermekle değişik yollardan onun zarara girmesine sebep olabilir. Birinci meselede ısrar edilmesi ve müslümana bu yolla zarar verilmesi haram kılınmıştır. Allah en doğrusunu bilir.

KARDEŞ OLUN

"Kardeş olunuz ey Allah'ın kulları!"

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) bu buyruğu, sanki önceki sözleriyle gerekçelendirilmiş gibidir. Bu sözü şuna işaret etmektedir: Sizler birbirinizi kıskanmayı, birbirinize karşı müşteri kızıştırmayı, birbirinize karşı buğzetmeyi, birbirinize sırt çevirip dargın durmayı ve birbirinizin satışı üzerine satış yapmayı terkettiğiniz takdirde kardeş olursunuz.

Burada aynı zamanda mutlak olarak müslümanların kardeş olmasını sağlayacak işler vardır. Selâm vermek, aksırana hayır dua etmek, hastalandığında ziyaret etmek, cenazesinde hazır bulunmak,

davetine icabet etmek, karşılaştığında selâm vermeye ilk önce başlamak ve arkasından ona karşı samimiyetini sürdürmek gibi müslümanın müslüman üzerindeki haklar da buna dahildir.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

654- تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدِيَّةَ تُذْهِبُ وَحَرَ الصَّدْرِ.

"Hediyeleşin. Çünkü hediye göğüsteki kini giderir."[1066]

Tirmizî'nin dışında başkaları ise bunu, *"Hediyeleşin, birbirinizi sevin"*[1067] lafzıyla rivayet eder.

Bezzâr'ın *Müsned*'inde Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Hediyeleşin. Çünkü hediye nefreti söküp atar."[1068]

Ömer b. Abdülaziz'den (rh.a) *merfû* olarak şöyle rivayet edilir:

655- تَصَافَحُوا فَإِنَّهُ يُذْهِبُ الشَّحْنَاءَ وَتَهَادَوْا.

"Musafaha ediniz, çünkü bu düşmanlığı giderir. Ayrıca hediyeleşin."[1069]

Hasan-ı Basrî (r.a), musafahanın muhabbeti artırdığını söyler.

Mücâhid de şöyle der: "Bana ulaşan bilgiye göre, birbirini seven iki kişi birbirini gördüğünde biri diğerine gülümser ve musafaha eder-

---

1066 Tirmizî, Velâ, 6 (nr. 2130); Ahmed, *el-Müsned,* 2/405; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs,* nr. 2090; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb,* 656.

1067 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred,* nr. 594; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 6/169; *Şuabü'l-İmân,* nr. 8976; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned,* nr. 6148; Dûlâbî, *el-Künâ,* 1/150, 2/7; İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr,* 3/70.

1068 Bezzâr, *el-Müsned,* nr. 1937; Taberânî, *el-Evsat,* nr. 1549; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn,* 2/194; Ebû Nuaym, *Hilye,* 2/91, 187.

1069 Mâlik, *el-Muvatta',* 2/908; İbn Vehb, *el-Câmi',* s. 38; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned,* nr. 4287; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs,* nr. 2092.

se, tıpkı ağaçların yapraklarını döktüğü gibi onların da günahları dökülür. Mücâhid'e,

'Öyleyse bu çok kolay bir ameldir' dediler. O da şöyle karşılık verdi:

Sen kolay olduğunu söylüyorsan ama Cenâb-ı Hak,

'***Ve (Allah), onların kalplerini birleştirmiştir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı***'[1070] buyurmaktadır."[1071]

Kardeşliğin Gerekleri

Zulümden Uzak Durmak

"Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yüzüstü bırakmaz, ona yalan söylemez ve onu küçük düşürmez."

Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu sözleri şu âyetin anlamından alınmıştır:

"Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz."[1072]

Müslümanlar kardeş oldukları için, kalplerini birbirine ısındıracak ve bir araya getirecek işleri yapmaları emredilmiş ve kalplerin birbirinden nefret etmesine ve ayrılığa düşmesine sebep olacak şeyler de yasaklanmıştır. Resûl-i Ekrem'in hadisteki buyruğu da bu türdendir.

Diğer taraftan, bir kardeşin kardeşine yapması gereken işlerden biri de ona yararlı olmak, buna mukabil zarar vermekten uzak durmaktır. Bir kimsenin müslüman kardeşine verebileceği en büyük zarar ona zulmetmektir. Onun için en çok zulümden sakınmak gerekir. Sa-

---

[1070] Enfâl 8/63.

[1071] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 16260.

[1072] Hucurât 49/10.

dece müslümanlara değil diğer insanlara karşı da zulümden uzak durulması gerekir.

Zulmün kötülüğü hakkında doyurucu bilgiyi daha önce, *"Ey kullarım! Şurası kesindir ki ben kendime zulmü haram ettim ve onu sizlerin arasında da haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyin"*[1073] hadisini açıklarken vermiştik.

Kardeşini Yüzüstü Bırakmamak

İslâm kardeşliğinin gereklerinden biri de, müslüman kardeşini yüzüstü yalnız bırakmamaktır. Mümin kişinin din kardeşine yardımcı olması emredilmiştir. Tıpkı şu hadis-i şerifte buyrulduğu gibi: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

656- اُنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا. قَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَنْصُرُهُ مَظْلُومًا فَكَيْفَ أَنْصُرُهُ ظَالِمًا؟ قَالَ: تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ، فَذَلِكَ نَصْرُكَ إِيَّاهُ.

"Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et. Biri dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Haydi mazluma yardım edelim, fakat zalime nasıl yardım edeceğiz?' Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

Zulmüne engel olursun, bu da ona senin ona yaptığın bir yardım olur."

Bu hadisi Buhârî[1074] Enes'ten (r.a), Müslim[1075] de Câbir'den (r.a) tahrîc etmiştir.

Ebû Davud, Ebû Talha el-Ensârî ve Câbir vasıtasıyla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

[1073] Bu hadis-i şerif ikinci ciltte bulunan 24. hadistir. Hadisin tahrîci ve zulüm hakkında geniş bilgi için oraya bakılmalıdır.

[1074] Buhârî, nr. 2443, 6952; Tirmizî, Fiten, 68 (nr. 2255); Ahmed, *el-Müsned,* 3/99, 201; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 5167, 5168.

[1075] Müslim, Birr, 62 (nr. 2584).

657- مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَخْذُلُ امْرَأً مُسْلِمًا فِي مَوْطِنٍ تُنْتَهَكُ فِيهِ حُرْمَتُهُ وَيُنْتَقَصُ فِيهِ مِنْ عِرْضِهِ إِلاَّ خَذَلَهُ اللهُ فِي مَوْطِنٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ، وَمَا مِنِ امْرِئٍ يَنْصُرُ مُسْلِمًا فِي مَوْضِعٍ وَيُنْتَقَصُ فِيهِ مِنْ عِرْضِهِ تُنْتَهَكُ فِيهِ حُرْمَتُهُ إِلاَّ نَصَرَهُ اللهُ فِي مَوْضِعٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ.

"Bir müslüman, şerefi çiğnendiği ve namusuna dil uzatıldığı yerde müslüman bir kişiyi yalnız bırakırsa, Allah da onu yardımını arzuladığı bir yerde yüzüstü yalnız bırakır. Bir müslüman, şerefi çiğnendiği ve namusuna dil uzatıldığı yerde müslüman bir kişiye yardım ederse, Allah da kendisine, yardımını istediği bir yerde mutlaka yardım eder."[1076]

İmam Ahmed, Ebû Ümâme b. Sehl vasıtaşıyla babasından Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bir kimsenin yanında mümin biri zelil duruma düşürülür de yardım etmeye gücü yettiği halde ona yardım etmezse, kıyamet günü Allah Teâlâ da onu insanların gözleri önünde zelil duruma düşürür."[1077]

Bezzâr, İmrân b. Husayn'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bir kimse, gücü yettiği takdirde arkasından kardeşine yardım ederse, Allah Teâlâ da ona dünya ve âhirette yardım eder."[1078]

Kardeşine Yalan Söylememek

İslâm kardeşliğinin gereklerinden biri de müslüman kardeşine yalan söylememektir. Bu bakımdan konuşurken kardeşine yalan söz

---

1076 Ebû Davud, Edeb, 41 (nr. 4884); Ahmed, *el-Müsned*, 4/40; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/347-348; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/139; Heysemî, *ez-Zevâid*, 12138.

1077 Ahmed, *el-Müsned*, 3/487; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5554; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 430; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12136.

1078 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3315-3317; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/25; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/337; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12139.

söylemesi helâl olmaz. Onun için sadece doğru olan sözü söylemesi gerekir. İmam Ahmed *Müsned*inde Nevvâs b. Sem'ân'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kardeşinin senin doğru söylediğini düşündüğü halde ona yalan söz söylemen çok büyük bir hıyanettir."[1079]

Kardeşini Hakir Görmemek

Resûlullah'ın (s.a.v) yasakladığı hususlardan biri de, mümin kardeşini hakir görmektir. Bu da, Resûlullah'ın (s.a.v) buyurduğu gibi kibirden kaynaklanır:

658- اَلْكِبْرُ بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ.

"Kibir, hakkı inkâr etmek (kabullenmemek) ve insanları hakir görmektir."

Müslim bu hadisi İbn Mesud'dan (r.a) rivayet etmiştir. İmam Ahmed de şu lafızla rivayet eder:

"Kibir, hakkı küçük görmek ve insanları küçümsemektir."

Başka bir rivayette, *"insanları hakir görmek"* şeklindedir.

Başka bir rivayette ise şu ziyade vardır: *"Onları bir hiç olarak görmektir."*[1080]

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasınlar. Belki de onlar kendilerinden da-

---

1079 Ahmed, *el-Müsned*, 4/183; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/99.

Bu konuda Süfyân b. Üseyd el-Hadramî'den de rivayet edilen hadis vardır: Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 393; Ebû Davud, Edeb, 79 (nr. 4971); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/199.

1080 Müslim, İmân, 147 (nr. 91); Tirmizî, Birr, 61 (nr. 1999); Ahmed, *el-Müsned*, 1/385, 399, 427; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1533; Hâkim, *el-Müstedrek* 4/182.

ha iyidir. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir. Kim de tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir."[1081]

Kibirli kişi, kendi nefsini hep mükemmel ve kemale ermiş, başkalarının da eksik olduğunu düşünür. Bu yüzden onları hakir görür ve değersiz kabul eder. Onları, hakları korunmaya lâyık kimseler olarak görmez. Bu kimselerin kendisi üzerinde hakları bulunacağını kabul etmez.

TAKVÂ KALPTEDİR

Resûlullah (s.a.v), eliyle kalbini işaret ederek üç defa, **"Takvâ buradadır"** buyurmuştur.

Bu söz, insanın Allah katındaki değerinin takvâya bağlı olduğuna işaret etmektedir. Zayıflığı ve dünyadaki payının azlığı sebebiyle hakir görülen nice kimseler vardır ki, onun Allah katındaki değeri insanların dünyada ona verdiği değerden çok daha fazladır. Takvâ bakımından insanlar birbirinden farklı derecelerdedir. Nitekim âyet-i kerimede de şöyle buyurulur:

"Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, en çok takvâ sahibi olanınızdır."[1082]

659– سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ: أَتْقَاهُمْ لِلّٰهِ تَعَالَى.

"Resûlullah'a (s.a.v) soruldu:

'İnsanların en değerli olanı kimdir?' Buyurdular ki:

Allah Teâlâ'ya karşı en ziyade takvâ sahibi olanı."[1083]

Başka bir hadiste ise şöyle buyrulur: *"Üstünlük takvâdadır."*[1084]

[1081] Hucurât 49/11.

[1082] Hucurât 49/13.

[1083] Buhârî, nr. 2353; Müslim, Fezâil, 168 (nr. 2378); Ahmed, *el-Müsned*, 2/431.

Takvânın asıl yeri, şu âyet-i kerimede de buyrulduğu gibi kalptir:

"Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır."[1085]

Bu konuda daha önce, Ebû Zer'den (r.a) rivayet edilen şu kudsî hadisin açıklaması yapılırken yeterli derecede bilgi verilmiştir:

"Ey kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz, sizin içinizdeki en takvâ sahibi kişinin kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu durum benim mülkümde hiçbir şey artırmaz."[1086]

Takvâ asıl olarak kalplerde bulununca, onun hakikatine Allah Teâlâ dışında hiç kimse muttali olamaz. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurur:

660- إِنَّ اللهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ.

"Şüphesiz ki Allah Teâlâ sizlerin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat O sizin kalplerinize ve işlediklerinize bakar."[1087]

Bu durumda dünyada güzel bir yüzü, malı, şöhreti ve makamı bulunan kişilerin kalplerinin takvâ yönünden harabe halde bulunması mümkündür. Bunların hiçbirine sahip olmadığı halde kalbi takvâ ile dopdolu olanlar bulunabilir. İşte Allah Teâlâ katında en değerli kimseler bunlardır. Zaten gerçekte de vâki olan durum budur.

1084 Tirmizî, Tefsir, 50 (nr. 3271); İbn Mâce, Zühd, 24 (nr. 4219); Ahmed, *el-Müsned*, 5/10; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/302; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 21; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/135-136; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6912; Begavî, nr. 3545; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/163; 4/235.

1085 Hac 22/32.

1086 Bu hadis-i şerif ikinci ciltte bulunan 24. hadistir. Hadisin tahrîci ve takvâ hakkında geniş bilgi için oraya bakılmalıdır.

1087 Müslim, Birr, 33, 34 (nr. 2564); İbn Mâce, Zühd, 9 (nr. 4143); Ahmed, *el-Müsned*, 2/539; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 394.

Sahîhayn'de Hârise b. Vehb'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

661- أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ؟ كُلُّ ضَعِيفٍ مُسْتَضْعَفٍ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لأَبَرَّهُ! أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ؟ كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ.

"Size cennetlikleri bildireyim mi? Her zayıf görülen (zulme uğrayan) zayıf kimsedir. Eğer Allah'a yemin etse, onu yemininde sadık çıkarır. Size cehennemlikleri haber vereyim mi? Çok katı, çalımlı ve kibirli olan herkes."[1088]

İmam Ahmed *Müsned*'inde Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Cennetliklere gelince, zayıf görülen her zayıf, eski elbiseleri olan pejmürde kişilerdir. Onlar Allah adına yemin edecek olsalar, onları yeminlerinde sadık çıkarır. Cehennemlikler ise, kötü huylu, çalımlı, hep toplayan ve hiç vermeyen, etrafı kalabalık olan herkes."[1089]

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

662- تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ، فَقَالَتِ النَّارُ: أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ. وَقَالَتِ الْجَنَّةُ: لاَ يَدْخُلُنِي إِلاَّ ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ. فَقَالَ اللهُ تَعَالَى لِلْجَنَّةِ: أَنْتِ رَحْمَتِي، أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي. وَقَالَ لِلنَّارِ: أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي.

"Cennet ile cehennem birbiriyle tartıştılar: Cehennem dedi ki: 'Bana kibirlilerle zorbalar girecekler.' Cennet de dedi ki:

[1088] Buhârî, nr. 4918, 6071, 6657; Müslim, Cennet, 46 (nr. 2853); Tirmizî, Sıfatü cehennem, 13 (nr. 2605); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5679.

[1089] Ahmed, *el-Müsned*, 3/145.

'Bana da ancak zayıflar ve yoksullar girecek.' Bunun üzerine Allah Teâlâ cennete şöyle buyurdu:

'Sen benim rahmetimsin, seninle kullarımdan dilediklerime merhamet ederim.' Cehenneme de şöyle buyurdu:

Sen de benim azabımsın, seninle kullarımdan dilediklerime azap ederim."[1090]

İmam Ahmed, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Cehennem ile cennet övündüler. Cehennem dedi ki:

'Yâ Rabbi, bana kibirliler, zorbalar, krallar ve şerefli kimseler girecek.' Cennet de şöyle dedi:

Yâ Rabbi, bana da zayıflar, fakirler ve yoksullar girecek."[1091] Hadisin geri kalan kısmı bir önceki hadis ile aynıdır.

Buhârî *Sahîh*'inde Sehl b. Sa'd'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

663- مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَقَالَ لِرَجُلٍ عِنْدَهُ جَالِسٍ: مَا رَأْيُكَ فِي هَذَا؟ فَقَالَ: رَجُلٌ مِنْ أَشْرَافِ النَّاسِ، هَذَا وَاللهِ حَرِيٌّ، إِنْ خَطَبَ أَنْ يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ يُشَفَّعَ، وَإِنْ قَالَ أَنْ يُسْمَعَ لِقَوْلِهِ. قَالَ: فَسَكَتَ النَّبِيُّ ﷺ. ثُمَّ مَرَّ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَالَ ﷺ: مَا رَأْيُكَ فِي هَذَا قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ هَذَا رَجُلٌ مِنْ فُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ، هَذَا حَرِيٌّ إِنْ خَطَبَ أَنْ لاَ يُنْكَحَ وَإِنْ شَفَعَ أَنْ لاَ يَشَفَّعَ وَإِنْ قَالَ أَنْ لاَ يُسْمَعَ لِقَوْلِهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلْءِ الأَرْضِ مِثْلِ هَذَا.

1090 Buhârî, nr. 4850; Müslim, Cennet, 34 (nr. 2846); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7447.

1091 Ahmed, *el-Müsned*, 3/13, 78; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 528. Yakın lafızla rivayeti için bk. Müslim, Cennet, 36 (nr. 2847).

"Adamın biri Resûlullah'ın (s.a.v) yanından geçti. Peygamber Efendimiz orada oturan birine,

'Şu kimse hakkında düşüncen nedir?' diye sordu. O da:

'İnsanların önde gelenlerindendir. Vallahi buna yaraşan şey şudur: Dünür olsa nikâhlanır, şefaatçi olsa aracılığı kabul edilir ve bir söz söylese sözü dinlenir.' dedi.

Resûlullah (s.a.v) sustu. Derken oradan başka biri daha geçti. Yanındaki kişiye,

'Bu kişi hakkında düşüncen nedir?' diye sordu. Adam dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bu kişi müslümanların fakirlerinden biridir. Buna lâyık görülen de şudur: Dünür olsa nikâhlamazlar (kız vermezler), şefaatçi olsa aracılığı kabul görmez, bir söz söylediği zaman kimse sözünü dinlemez.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Bu kişi, öbürünün (önceki kişinin) dünya dolusu kadarından daha hayırlıdır."[1092]

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî, ***"Kıyamet koptuğu zaman, ki onun oluşunu yalanlayacak hiçbir kimse yoktur; o, alçaltıcı, yükselticidir"***[1093] âyetleri hakkında şöyle der: "Dünyada iken yükseklerde olan bazı kimseler alçaltılacak, dünyada iken alçaklarda bulunan pek çok kimse de yükseltilecektir."[1094]

MÜSLÜMANLARI HAKİR GÖRMEMEK

"Kişiye kötülük olarak, müslüman kardeşini hakir görmesi yeter."

Resûlullah'ın (s.a.v) bu sözü, kişiye günah olarak müslüman kardeşini hakir görmesinin yeterli geleceğini bildirmektedir. Çünkü kişi, ancak ona karşı kendisine kibir ve üstünlük atfettiği zaman müslü-

---

1092 Buhârî, nr. 5019, 6447; İbn Mâce, Zühd, 5 (nr. 4120).

1093 Vâkıa 56/1-3.

1094 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/4.

man kardeşini hakir görür. Kibir ise kötülüğün en büyük hasletlerinden biridir. Müslim *Sahîh*'inde Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kalbinde zerre ağırlığınca kibir bulunan kişi cennete giremez."[1095]

Yine Müslim Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İzzet O'nun gömleği, kibriya da kaftanıdır. (Allah Teâlâ buyurur ki:) Kim benimle (bu hususlarda) çekişirse ona azap ederim."[1096]

İşte Allah Teâlâ'ya ait olan ve kullara uygun düşmeyen bu sıfatlarda Allah Teâlâ ile çekişmek, kişiye şer olarak yeter.

İbn Hibbân *Sahîh*'inde Fedâle b. Ubeyd'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

664- ثَلاَثَةٌ لاَ يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ يُنَازِعُ اللهَ إِزَارَهُ، وَرَجُلٌ يُنَازِعُ اللهَ رِدَاءَهُ، فَإِنَّ رِدَاءَهُ الْكِبْرِيَاءُ وَإِزَارَهُ الْعِزُّ، وَرَجُلٌ فِي شَكٍّ مِنْ أَمْرِ اللهِ تَعَالَى وَالْقُنُوطِ مِنْ رَحْمَةِ اللهِ.

"Şu üç kesime hiç soru sorulmaz (doğrudan cezalandırılır); gömleğinde Allah Teâlâ ile çekişen (Allah'a ait olan izzeti kendisine yakıştıran), Allah'a ait olan kaftanda onunla çekişen (Allah'a ait olan kibriyayı kendisine yakıştıran) kimseler. İyi bilin ki O'nun kaftanı kibriya ve gömleği de izzettir. Bir de Allah'ın emrinden şüphe eden ve Allah'ın rahmetinden ümit kesenlere soru sorulmaz (doğrudan cehenneme atılırlar)."[1097]

1095 Müslim, İmân, 147 (nr. 91); Ebû Davud, Libâs, 29 (nr. 4091); Tirmizî, Birr, 61 (nr. 1999); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5680.

1096 Müslim, Birr, 1136 (nr. 2620).

1097 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 590; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4559; Taberânî, *el-Kebîr*, 18/789; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 3522; Müttakî-i Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 43800; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 360.

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bir kimse, 'İnsanlar helâk oldu' derse, kendisi insanların en fazla helâk olanıdır."[1098]

İmam Mâlik bu hadis hakkında şöyle der:

Eğer insanların durumuna bakarak onlara olan üzüntüsünden, yani dinî bakımdan içinde bulundukları duruma bakarak böyle derse bunda bir beis yoktur. Eğer bu sözü kendisini beğenerek ve insanları küçük görerek söylerse, işte hadiste yasaklanmış olan bu husustur ve mekruhtur. Ebû Davud bunu *Sünen*'inde zikreder.[1099]

CAN, MAL ve IRZ KORUMA ALTINDADIR

"Her müslümanın diğer müslümana kanı, malı ve ırzı haramdır."

Bu sözler Resûlullah'ın (s.a.v) büyük toplantılarında insanlara sık sık hatırlattığı hususlardır. Bunları Vedâ haccı, kurban bayramı, Arafat vakfesi ve teşrîk tekbirlerinin ikinci günündeki toplantılardaki hutbelerinde hep hatırlatır ve şöyle derdi:

"Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız, tıpkı şu gününüzün, şu ayınızın ve şu beldenizin haram olduğu gibi birbirinize haramdır."[1100]

Başka bir rivayet şöyledir:

1098 Müslim, Birr, 139 (nr. 2622); Ebû Davud, Edeb, 85 (nr. 4983); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/984.

1099 Ebû Davud bunu 4983 numaralı hadisin peşinden zikreder. Ayrıca bunu Begavî ve Nevevî de nakletmiştir (bk. Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/144; Nevevî, *Şerhu Müslim*, 16/175).

1100 Buhârî, nr. 1739, 1741; Müslim, Kasâme, 29 (nr. 1679); Tirmizî, Fiten, 2; Tefsir, 10 (nr. 2159, 3087); Ebû Davud, Menâsik, 57 (nr. 1905); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 2808, 2809, 2973; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1457, 3848, 5973-5975; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/533.

"Resûlullah (s.a.v) bunları defalarca tekrarladıktan sonra başını kaldırdı ve,

'Allahım! Tebliğ ettim mi? Allahım! Tebliğ ettim mi?' buyurdu."

Diğer bir rivayette sonra şöyle dedi: *"Dikkat edin, burada hazır bulunanlar burada bulunmayanlara bunu ulaştırsın!"*

Buhârî'den gelen diğer bir rivayette ise şunlar vardır:

"Muhakkak ki Allah Teâlâ, haklı olanlar hariç, kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı (birbirinize) haram kılmıştır."[1101]

Diğer bir rivayette şu vardır:

"Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız kıyamet gününe kadar tıpkı şu gün ve şu belde gibi haramdır. Hatta müslümanın bir diğer müslümanı şöyle (eza vererek) bir iteklemesi bile aynı şekilde haramdır."[1102]

Başka bir rivayet de şöyledir:

665– الْمُؤْمِنُ حَرَامٌ عَلَى الْمُؤْمِنِ كَحُرْمَةِ هَذَا الْيَوْمِ، لَحْمُهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ أَنْ يَأْكُلَهُ أَوْ يَغْتَابَهُ بِالْغَيْبِ، وَعَرْضُهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ أَنْ يَخرِقَهُ، وَوَجْهُهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ أَنْ يَلْطِمَهُ، وَدَمُهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ أَنْ يَسْفِكَهُ، وَ حَرَامٌ عَلَيْهِ أَنْ يَدْفَعَهُ دَفْعَةً بَغْتَةً.

"Müslümanın eti müslümana haramdır; tıpkı şu günün haram olduğu gibi. Müslümanın etini yemek, bulunmadığı yerde onu çekiştirmektir. Müslümanın ırzını lekelemek haramdır. Yüzüne tokat atmak haramdır. Kanını dökmek haramdır. Onu sıkıntıya sokmak için ani bir itekleyiş de haramdır."[1103]

Ebû Davud *Sünen*'inde şöyle rivayet eder:

[1101] Buhârî, nr. 1742, 7078; Ahmed, *el-Müsned*, 5/39.

[1102] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1143; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3444; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 5627.

[1103] Taberânî, *el-Kebîr*, 19/400; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 5642.

"Bir kısım sahâbe-i kirâm Resûlullah (s.a.v) ile birlikte yolculuk yapıyorlardı. İçlerinden biri uyudu. Biri yanındaki ip ile onu bağladı ve o da korkuya kapıldı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Bir müslümanın diğer bir müslümanı (şaka da olsa) korkutması helâl olmaz."[1104]

Ahmed, Ebû Davud ve Tirmizî, Sâib b. Yezîd'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Biriniz kardeşinin bastonunu şaka ya da ciddi olarak almasın. Kardeşinin bastonunu almış olan kişi geri versin."[1105]

Ebû Ubeyd der ki:

Burada çalmak maksadı dışındaki alma kastedilmektedir. Bastonunu alarak onu oyuna getirmek, hırsızlık benzeri bir durumla onu kızdırmak demektir. Ciddi olarak onu almak ise sahibini korkutmak ve eza vermeye dönüktür.[1106]

Sahîhayn'de İbn Mesud'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

666- إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً، فَلَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ، فَإِنَّ ذَلِكَ يُحْزِنُهُ.

"Üç kişi olduğunuz zaman, bir kişiyi dışta tutarak iki kişi kendi arasında gizli konuşmasın. Çünkü bu, üçüncü kişiyi üzer."[1107] Lafız Müslim'e aittir.

Taberânî de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

[1104] Ebû Davud, Edeb, 93 (nr. 5004); Ahmed, *el-Müsned*, 5/362.

[1105] Ebû Davud, Edeb, 93 (nr. 5003); Tirmizî, Fiten, 3 (nr. 2160); Ahmed, *el-Müsned*, 4/221; Begavî, nr. 2572; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/96, 100.

[1106] Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-Hadîs*, 3/67.

[1107] Buhârî, nr. 6290; Müslim, Selâm, 38, (nr. 2184); Ebû Davud, Edeb, 29 (nr. 4851); Tirmizî, Edeb, 59 (nr. 2825); İbn Mâce, Edeb, 50 (nr. 3775); Ahmed, *el-Müsned*, 1/375; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 583.

"İki kişi üçüncüyü dışarıda bırakıp kendi aralarında fısıldaşmasınlar. Çünkü bu durum mümine eza verir, Allah da mümine eza verilmesinden hoşlanmaz."[1108]

İmam Ahmed, Sevbân'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

667- لاَ تُؤْذُوا عِبَادَ اللهِ وَلاَ تُعَيِّرُوهُمْ وَلاَ تَطْلُبُوا عَوْرَاتِهِمْ، فَإِنَّ مَنْ طَلَبَ عَوْرَةَ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ طَلَبَ اللهُ عَوْرَتَهُ حَتَّى يَفْضَحَهُ فِي بَيْتِهِ.

"Allah'ın kullarına eziyet etmeyiniz. Onları ayıplamayın ve ayıplarını ortaya çıkma peşinde koşmayın. Her kim müslüman kardeşinin bir ayıbını ortaya çıkarmaya çalışırsa, Allah Teâlâ da onun ayıbını ortaya çıkarır, hatta onu evinin içinde bile rezil eder."[1109]

Müslim *Sahîh*'inde[1110] Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

668- أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْغِيْبَةِ؟ فَقَالَ: ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ. قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ؟ فَقَالَ: إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدِ اغْتَبْتَهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ بَهَتَّهُ.

"Resûlullah'a (s.a.v) gıybetin ne olduğunu sordular. Buyurdu ki:

'Kardeşini hoşuna gitmeyecek şekilde anmandır.' Sonra,

'Peki söylediğimiz şeyler o kişide varsa bu konuda ne dersiniz?' diye sordular.

[1108] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2007; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2444; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/335-336.

[1109] Ahmed, *el-Müsned*, 5/279; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13093.

Ayını anlamda İbn Ömer'den rivayet edilen hadis için bk. Ebû Davud, Edeb, 40 (nr. 4880); Ahmed, *el-Müsned*, 4/421, 424; Begavî, nr. 3526; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1675; Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, nr. 3446.

[1110] Müslim, Birr, 70 (nr. 2589); Ebû Davud, Edeb, 40 (nr. 4874); Tirmizî, Birr, 23 (nr. 1934); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5758, 5759.

Peygamber Efendimiz de buyurdular ki:

Eğer söylediğin şeyler onda varsa onun gıybetini yapmış olursun, şayet söylediğin şeyler onda yoksa ona iftira etmiş olursun."

Nakletmiş olduğumuz bütün bu metinler, ne biçimde ve hangi yolla olursa olsun, gerek sözlü gerek fiilî olarak haksız yere müslümana eza vermenin helâl olmadığını göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir."[1111]

Allah Teâlâ, müminlerin birbirine yumuşak davranması ve merhamet etmesi için onları kardeş yapmıştır.

Sahîhayn'de Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

669- مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ.

"Müminlerin birbirlerini sevmede, birbirlerine acımada ve birbirlerine şefkat etmedeki durumu bir beden gibidir; bedenin bir uzvu rahatsız olursa bedenin diğer kısımları da ateşlenir (acı duyar) ve uykusuz kalır."

Müslim'in bir rivayeti şöyledir: *"Müminler tek bir adam gibidir; başından şikâyet ettiği zaman, bundan bedenin diğer kısımları da rahatsız olarak ve uykusuz kalarak etkilenir."*

Yine Müslim'den gelen diğer bir rivayet şöyledir:

"Müslümanlar tek bir insan bedeni gibidir; gözünden şikâyeti olduğu zaman, bedenin bütünü şikâyetçi olur, başı şikayetçi olduğu zaman hepsi şikâyetçi olur."[1112]

[1111] Ahzâb 33/58.

Yine Buhârî ve Müslim Ebû Musa el-Eş'arî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Müminin mümine karşı durumu, birbirine perçinlenmiş duvar gibidir."[1113]

Ebû Davud da Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Mümin müminin aynasıdır, mümin müminin kardeşidir; kayıbını korur (geçimine destek olur) ve arkasından onu savunur."[1114]

Bu hadisi Tirmizî de tahrîc etmiştir, lafzı şöyledir:

670- إِنَّ أَحَدَكُمْ مِرْآةُ أَخِيهِ فَمَنْ رَأَى بِهِ أَذًى فَلْيُمِطْهُ عَنْهُ.

"Sizin her biriniz kardeşinin aynasıdır. Ona bir eza verildiğini gördüğü zaman onu gidersin."[1115]

Adamın biri Ömer b. Abdülaziz'e (rh.a) şöyle der:

"Yanındaki müminlerin büyüklerini baban yerine, küçüklerini oğlun yerine ve bunların arasındakileri kardeşin yerine koy. Bunlardan hangisine bir kötülük erişmesini istersin?"

Yahya b. Muâz er-Râzî'nin sözlerinden biri şöyledir:

"Müminlerin senden nasibi şu üçünden biri olsun: Eğer onlara faydalı olamıyorsan zarar da verme. Şayet onları sevindiremiyorsan üzüntü de verme. Eğer onları övemiyorsan bari onları kötüleme."

1112 Buhârî, nr. 6011; Müslim, Birr, 66, 67 (nr. 2586); Ahmed, *el-Müsned*, 4/270; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 233.

1113 Buhârî, nr. 481, 2026; Müslim, Birr, 65 (nr. 2585); Nesâî, Zekât, 67 (5/79); Ahmed, *el-Müsned*, 4/404; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 232.

1114 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 239; Ebû Davud, Edeb, 57 (nr. 4918); İbn Vehb, *el-Câmi'*, s. 37; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/168; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 124, 125; Irâkî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 2/182; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3297.

1115 Tirmizî, Birr, 18 (nr. 1929).

Otuz Altıncı Hadis

GENEL OLARAK HAYIR YOLLARI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ، وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلاَّ نَزَلَتْ عَلَيْهِمْ السَّكِينَةُ وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ وَمَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ.

Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Her kim bir müminin dünya sıkıntılarından birini giderirse, Allah da onun âhiret sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Her kim

başı darda olan birine kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık gösterir.

Her kim bir müslümanın kusurunu örterse, Allah da dünya ve âhirette onunkini örter. Kul, din kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kula yardıma devam eder. Her kim bir yol tutarak o yolla ilim ararsa, bununla onu cennete götürecek bir yolu Allah ona kolaylaştırır.

Bir topluluk, Allah'ın evlerinden bir evde toplanarak Allah'ın kitabını okur ve kendi aralarında müzakere ederlerse; mutlaka üzerlerine sekînet (huzur) **iner, Allah'ın rahmeti onları kaplar, melekler etrafını kuşatır ve Allah da onları kendi katındakiler arasında anar. Bir kimseyi ameli geri koymuşsa soyu** (nesebi) **ileri geçiremez."** [1116]

DİĞER RİVAYETLER

Buhârî ve Müslim, Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez ve onu tehlikeye atmaz. Kim bir müslümanın ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim bir müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah da onu kıyamet gününe ait bir sıkıntıdan kurtarır. Kim bir müslümanın bir kusurunu örterse, Allah da kıyamet günü onunkini örter." [1117]

Taberânî de Kâ'b b. Ucre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

1116 Müslim, Zikir, 38 (nr. 2699); Ebû Davud, İlim, 1 (nr. 3643); Tirmizî, İlim, 2, Kırâât, 12 (nr. 2646, 2945); Ahmed, *el-Müsned*, 2/252, 407; Dârimî, 1/99; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/729; Begavî, nr. 127, 130; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 84, 534, 5045.

1117 Buhârî, nr. 2442, 6951; Müslim, Birr, 58 (nr. 2580); Ebû Davud, Edeb, 55 (nr. 4910); Tirmizî, Hudûd, 2 (nr. 1426); Ahmed, *el-Müsned*, 2/91; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 533.

"Kim müslümanın sıkıntılarından birini giderirse, Allah da onun kıyamet gününün sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Kim bir müminin ayıbını örterse, Allah da onun ayıbını örter. Kim bir mümini zor durumdan kurtarırsa, Allah da onu zor durumdan kurtarır."[1118]

Ahmed, Mesleme b. Muhalled'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim bir müslümanın kusurunu dünyada örtbas ederse, Allah da onun kusurunu örtbas eder. Kim darda olan birini kurtarırsa, Allah Teâlâ da onu kıyamet gününe ait sıkıntıların birinden kurtarır. Bir kimse din kardeşinin yardımında oldukça, Allah da ona yardıma devam eder."[1119]

Sıkıntıları Gidermek

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Her kim bir müminin dünya sıkıntılarından birini giderirse, Allah da onun âhiret sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir"** sözü aslında, "Verilecek karşılık, yapılan amelin cinsinden olur" esasına dayanır. Bu anlamda bize gelen rivayetlerin sayısı bir hayli fazladır. Şu hadisler de bu kabildendir:

671- إِنَّمَا يَرْحَمُ اللهُ مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ.

"Muhakkak ki Allah, merhametli kullarına merhamet eder."[1120]

672- إِنَّ اللهَ يُعَذِّبُ الَّذِينَ يُعَذِّبُونَ النَّاسَ فِي الدُّنْيَا.

"İnsanlara dünyada azap edenlere muhakkak ki Allah da azap eder."[1121]

1118 Taberânî, *el-Kebîr*, 19/350; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13722.

1119 Ahmed, *el-Müsned*, 4/104; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 562; Hatîb, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, s. 118-124.

1120 Buhârî, nr. 1284; Müslim, Cenâiz, 11 (nr. 923); Ebû Davud, Cenâiz, 28 (nr. 3125); Nesâî, Cenâiz, 22 (4/22); İbn Mâce, Cenâiz, 53 (nr. 1588).

Hadis-i şerifte geçen sıkıntıdan maksat, sahibini büyük üzüntü ve zorluğu sokan sıkıntıdır. İşte böyle birinin çektiği sıkıntıyı hafifletmek ve soluklanmasını sağlamak, tıpkı nefes alamadığı için boğulmak üzere olan birinin nefes almasını sağlamak gibidir.

Burada söz konusu olan mükâfat, sıkıntıyı hafifletmenin karşılığıdır. O kişiyi çektiği sıkıntıdan kurtarmak, elbette bundan daha büyük bir iştir. Bu da, kişinin çektiği sıkıntıyı tamamen izâle etmek, bundan doğan gam ve kederi tamamen bertaraf etmekle olur.

Birini sıkıntıdan tamamen kurtarmaya Allah tarafından verilecek olan karşılık da, İbn Ömer ve Kâ'b b. Ucre'nin (r.anhümâ) rivayet ettiği hadis-i şerifte belirtildiği gibi o kişinin de sıkıntıdan tamamen kurtarılmasıdır.

Tirmizî, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) *merfû* olarak Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

673- أَيُّمَا مُؤْمِنٍ أَطْعَمَ مُؤْمِنًا عَلَى جُوعٍ أَطْعَمَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ ثِمَارِ الْجَنَّةِ. وَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَقَي مُؤْمِنًا عَلَى ظَمَأٍ سَقَاهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الرَّحِيقِ الْمَخْتُومِ. وَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ كَسَا مُؤْمِنًا عَلَى عُرْيٍ كَسَاهُ اللّٰهُ مِنْ خُضْرِ الْجَنَّةِ.

"Hangi mümin aç bir mümini doyurursa, Allah da onu kıyamet günü cennet meyveleri ile doyurur. Hangi mümin susuz bir mümini suya kandırırsa, Allah da ona kıyamet günü mühürlü halis içkiden içirir. Hangi mümin çıplak bir mümini giydirirse, Allah da ona cennet elbiselerinden giydirir."[1122]

İmam Ahmed de bunu rivayet etmiş ancak *merfû* olup olmadığında tereddüt göstermiş ve *mevkuf* olmasının daha doğru olduğunu söylemiştir.

[1121] Müslim, Birr, 117 (nr. 2613); Ebû Davud, Harâc, 32 (nr. 3045); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5612.

[1122] Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 18 (nr. 2449); Ebû Davud, Zekât, 41 (nr. 1682); Ahmed, *el-Müsned*, 3/13-14; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 1391.

İbn Ebü'd-Dünyâ, senediyle İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediğini rivayet eder:

"İnsanlar kıyamet günü hiç olmadıkları kadar çıplak, hiç olmadıkları kadar aç, hiç olmadıkları kadar susuz ve hiç olmadıkları kadar yorgun bir halde haşrolunurlar. Her kim Allah için birini giydirmişse Allah da onu giydirir, kim Allah için birini doyurmuşsa Allah da onu doyurur, kim Allah için birine su vermişse Allah da onu suya kandırır ve kim de Allah için affetmişse Allah da onu affeder."[1123]

Beyhakî, Enes'ten (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

674- أَنَّ رَجُلاً مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ يُشْرِفُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَهْلِ النَّارِ، فَيُنَادِيهِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ النَّارِ: يَا فُلاَنُ! هَلْ تَعْرِفُنِي؟ فَيَقُولُ: لاَ وَاللهِ مَا أَعْرِفُكَ! مَنْ أَنْتَ؟ فَيَقُولُ: أَنَا الَّذِي مَرَرْتَ بِي فِي دَارِ الدُّنْيَا فَاسْتَسْقَيْتَنِي شُرْبَةً مِنْ مَاءٍ فَسَقَيْتُكَ! قَالَ: قَدْ عَرَفْتُ! قَالَ: فَاشْفَعْ لِي بِهَا عِنْدَ رَبِّكَ. قَالَ: فَيَسْأَلُ اللهَ تَعَالَى، فَيَقُولُ: شَفِّعْنِي فِيهِ، فَيَأْمُرُ بِهِ، فَيُخْرِجُهُ مِنَ النَّارِ.

"Kıyamet günü cennetliklerden biri cehennemliklerden birine yukarıdan bakar. Cehennemlik olan kişi şöyle seslenir:

'Ey filan, beni tanıdın mı? Cennetlik kişi de,

'Hayır, vallahi tanımadım, sen kimsin?' diye karşılık verir. Adam da ona,

'Hani dünyada iken sen birine uğramış ve su istemiştin, o da sana su vermişti ya; işte ben o kişiyim' der. Cennetlik olan kişi de,

'Tamam hatırladım' deyince, öbürü,

'Bana Rabb'inin katında şefaatçi ol' der. O da,

[1123] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İstınâu'l-Ma'rûf*, nr. 30, 31; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 1392, 3102.

'Allahım! Beni bu kişi hakkında şefaatçi kıl!' diye niyazda bulunur. Sonra kendisine emir verilir ve adamı tutar cehennemden kurtarır."[1124]

Hz. Peygamber, *"Kıyamet gününün sıkıntılarından bir sıkıntı"* buyurmuş; kolaylaştırma ve örtme için söylediği gibi, *"Dünya ve âhiret sıkıntılarından bir sıkıntı"* dememiştir. Bununla ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Buradaki sıkıntıdan kasıt, dünyada herkesin başına gelebilecek durumda olmayan şiddetli ve büyük sıkıntılardır. Fakat darda kalmak ve ayıbı örtülmeye muhtaç duruma düşmek böyle değildir. Bazı önemli ihtiyaçların zorluğu sebebiyle de olsa, dünyada bu iki musibete düşmeyen kimse hemen hemen yok gibidir. Yukarıdaki ifadeyle ilgili olarak şu da söylenebilir: Çünkü dünyadaki sıkıntılar âhiretteki sıkıntıların yanında hiçbir şeydir. Bu yüzden Cenâb-ı Hak, kulun âhiretteki bir sıkıntısını gidermek için dünyada birinin sıkıntısına nefes aldırmasının mükâfatını Allah Teâlâ kendi katında saklamıştır.

Âhiret Sıkıntılarının Büyüklüğü

Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözü de buna delâlet eder:

675- يَجْمَعُ اللهُ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ. فَيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي وَيَنْفِذُهُمُ الْبَصَرُ. وَتَدْنُو الشَّمْسُ مِنْهُمْ، فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الْكَرْبِ وَالْغَمِّ مَا لاَ يُطِيقُونَ وَلاَ يَحْتَمِلُونَ. فَيَقُولُ النَّاسُ بعضهُمْ لِبَعْضٍ: أَلاَ تَرَوْنَ مَا بَلَغَكُمْ؟ أَلاَ تَنْظُرُونَ مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ...

"Allah Teâlâ öncekileri ve sonrakileri hep birlikte tek bir meydanda toplayacak. Öyle ki, seslenen sesini hepsine duyurabilir, göz hepsini görebilir. Güneş insanlara yaklaştırılacak. İnsanların sıkıntı ve

[1124] Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3490; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18550.

Benzer lafızlarla rivayeti için bk. İbn Mâce, Edeb, 8 (nr. 3685); Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3473; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18547.

kederleri takat getiremeyecekleri ve dayanamayacakları derecede artacak. Bunun üzerine insanlar birbirlerine şöyle diyecekler:

Halimizi görmüyor musunuz? Başımıza gelenleri görmüyor musunuz? Rabb'inizin katında size şefaat edecek bir zat aramayacak mısınız?"[1125] Bundan sonra şefaat hadisinin kalan kısmını nakleder. Hadisi Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etmiştir.

Buhârî ve Müslim, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

676- يُحْشَرُ النَّاسُ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً. قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَي بَعْضٍ؟ فَقَالَ: الأَمْرُ أَشَدُّ مِنْ أَنْ يُهِمَّهُمْ ذَلِكَ.

"İnsanlar kıyamet günü yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunacaklar. Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Kadınlar ve erkekler birbirine bakacaklar mı?' Buyurdu ki:

Durum, onunla ilgilenemeyecek kadar vahim olacak!"[1126]

Yine Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet eder:

677- عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾، قَالَ: يَقُومُ أَحَدُهُمْ فِي الرَّشْحِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ.

"Resûlullah'ın (s.a.v), '***O günde insanlar, âlemlerin Rabbi'nin huzurunda divan duracaklar***'[1127] âyeti hakkında şöyle buyurdu:

O gün insanların her biri kulağının yarısına kadar tere batmış olarak kalkacaktır."[1128]

1125 Buhârî, nr. 3340, 3361, 4712; Müslim, İmân, 327 (nr. 194); Ahmed, *el-Müsned*, 2/435-436; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 5331.

1126 Buhârî, nr. 6527; Müslim, Cennet, 56 (nr. 2859); Nesâî, Cenâiz, 118 (4/114).

1127 Mutaffifîn 83/6.

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet ettiği başka bir hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Kıyamet günü insanlar öylesine terleyecekler ki, terleri 70 kulaç yerin altına inecek ve o (ter) ağızlarına, hatta kulaklarına kadar ulaşacaktır."

Bu lafız Buhârî'ye aittir. Müslim'in lafzı şöyledir:

"Kuşkusuz insanların terleri 70 kulaç yerin altına gidecek ve o ter insanların ağızlarına kadar yahut kulaklarına kadar ulaşacaktır."[1129]

Yine Müslim, Mikdâd b. Evsed'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

678- تَدْنُو الشَّمْسُ مِنَ الْعِبَادِ حَتَّى تَكُونَ قَدْرَ مِيلٍ أَوْ مِيلَيْنِ، فَتَصْهَرُهُمُ الشَّمْسُ فَيَكُونُونَ فِي الْعَرَقِ كَقَدْرِ أَعْمَالِهِمْ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَأْخُذُهُ إِلَى عَقِبَيْهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَأْخُذُهُ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَأْخُذُهُ إِلَى حَقْوَيْهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يُلْجِمُهُ إِلْجَامًا.

"(Kıyamet günü) güneş kullara yaklaşacak; hatta yakınlığı 1 veya 2 mil kadar olacak ve onları ter içinde bırakacaktır. Herkesin terlemesi amelleri miktarınca olacak. Kimisi topuklarına kadar, kimisi dizlerine kadar, kimisi köprücük kemiklerine kadar ter içinde kalacak ve kimisine ter iyice gem vuracaktır."[1130]

İbn Mesud da (r.a) şöyle der:

"Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle ateştir. Cennet ise onun ötesindedir; içindeki dolu kadehler ve göğsü tomurcuklanmış kızlar oradan görülür. O gün herkes ter içinde kalır; önce herkesin boyu ka-

[1128] Buhârî, nr. 6531; Müslim, Cennet, 60 (nr. 2862).

[1129] Buhârî, nr. 6532; Müslim, Cennet, 61 (nr. 2863).

[1130] Müslim, Cennet, 62 (nr. 2864); Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 2 (nr. 2421).

dar ter yerin altına işler. Sonra ta kulağına varıncaya kadar ter yükselmeye başlar. Ancak hesap ona hiç dokunmaz.

Orada bulunanlar,

'Bunun sebebi nedir ey Ebû Abdurrahman?' diye sorduklarında,

'Kendilerine yapılanları insanların görmesidir.' diye cevapladı."

Ebû Musa el-Eş'arî (r.a) şöyle der: "Güneş, kıyamet gününde insanların başları üzerinde olacak ve herkesin ameli kendisini gölgelendirecek yahut güneşte kavrulmasına sebep olacaktır."[1131]

İmam Ahmed *Müsned*'inde Ukbe b. Âmir'den *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

679- كُلُّ امْرِئٍ فِي ظِلِّ صَدَقَتِهِ حَتَّي يُفْصَلَ بَيْنَ النَّاسِ.

"(Kıyamet günü) insanlar arasında hüküm verilinceye kadar herkes sadakasının gölgesi altındadır."[1132]

KOLAYLIK GÖSTEREN KOLAYLIK GÖRÜR

Hz. Peygamber, **"Her kim başı darda olan birine kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık gösterir"** buyurmaktadır.

Bu ifade, sıkıntı ve darlığın (usr, i'sâr) âhirette de olabileceğini göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak da kıyamet gününü zor bir gün (yevmün asîr) olarak nitelemiş ve kâfirler için hiç de kolay olmayacağını belirtmiştir. Bu ifade, kâfirler dışındakiler için kolay geleceğine delâlet eder:

"Kâfirler için pek çetin bir gündür o!"[1133]

1131 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/394.

1132 Ahmed, *el-Müsned*, 4/147-148; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3310; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/416; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 6282.

1133 Furkân 25/26.

Başı darda olana mal yönünden kolaylık sağlamak iki şekilde olabilir: Ya eli bollaşıncaya kadar ona süre verilir. Şu âyet-i kerimede de belirtildiği gibi bu vâciptir:

"Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir)."[1134]

Yahut da sıkıntıda olan kişi borçlu durumda ise borcundan biraz indirim yapılır. Darda olan kişi eğer borçlu değilse, kendisine sıkıntısını gidermesini sağlayacak bir şeyler verilir. Bunların her ikisi de gerçekten çok büyük faziletlerdir.

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

680- كَانَ تَاجِرٌ يُدَايِنُ النَّاسَ، فَإِذَا رَأَى مُعْسِرًا قَالَ لِصِبْيَانِهِ: تَجَاوَزُوا عَنْهُ لَعَلَّ اللهَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا. فَتَجَاوَزَ اللهُ عَنْهُ.

"Tüccarın biri insanlara borç verirdi. Borçlu birinin darda olduğunu görünce, alacaklarını toplayan kişiye,

'Ondaki alacağımızdan vazgeç, belki bu sayede Allah da bizim kusurlarımızı görmezden gelir' derdi. Allah da onun kusurlarını sildi."[1135]

Yine Buhârî ve Müslim, Huzeyfe ve Ebû Mesud el-Ensârî'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Melekler, sizden önce vefat eden birinin ruhunu karşıladılar. Ona,

'Hayır namına bir şey işledin mi?' diye sordular. Adam da,

'Yok işlemedim' cevabını verdi. Melekler,

[1134] Bakara 2/280.

[1135] Buhârî, nr. 2078, 3480; Müslim, Müsâkât, 31 (nr. 1562); Nesâî, Büyû', 318 (7/318); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5041, 5042.

'Bir düşün!' dediler. Adam,

'Ben alışveriş yapardım; zengine kolaylık gösterir, başı darda olana mühlet verirdim' dedi."

Bir rivayete göre adam sorulan soruya,

"Başı darda olana mühlet verir, para ve nakit konusunda müsamaha gösterirdim" dedi ve bundan dolayı bağışlandı.[1136]

Müslim'in Ebû Mesud'dan yaptığı *merfû* rivayette ise şu ifade yer alır:

"... Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da,

'Ben buna (bağışlamaya) senden daha layığım. Onun günahlarını görmezden gelin' buyurur."[1137]

Yine Müslim'in Ebû Katâde'den (r.a) yaptığı rivayette Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

681- مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُنْجِيَهُ اللهُ مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلْيُنَفِّسْ عَنْ مُعْسِرٍ أَوْ يَضَعْ عَنْهُ.

"Her kim, Allah Teâlâ'nın kendisini kıyamet gününün dehşetinden kurtarmasını arzularsa, darda olan borçluya nefes aldırsın yahut alacağını ona bağışlasın."[1138]

Müslim, Ebü'l-Yüsr'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim bir fakire mühlet verir yahut alacağını bağışlarsa, kendisinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı günde Allah onu kendi gölgesinde gölgelendirir."[1139]

1136 Buhârî, nr. 2077, 2391, 3451; Müslim, Müsâkât, 26, 27, 28, 29 (nr. 1560).

1137 Müslim, Müsâkât, 30 (nr. 1561).

1138 Müslim, Müsâkât, 32 (nr. 1563).

Müsned'de İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

682- مَنْ أَرَادَ أَنْ تُسْتَجَابَ دَعْوَتُهُ أَوْ تُكْشَفَ كُرْبَتُهُ فَلْيُفَرِّجْ عَنْ مُعْسِرٍ.

"Her kim duasının makbul olmasını ve kederlerinin yok olmasını isterse, darda olan (fakir) bir müslümanı sıkıntıdan kurtarsın."[1140]

Kusurları Örtmek

Hz. Peygamber, **"Her kim bir müslümanın kusurunu örterse, Allah da dünya ve âhirette onunkini örter"** buyurmaktadır.

Bu anlamda bizlere ulaşan hadislerin sayısı oldukça fazladır. İbn Mâce, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim bir müslüman kardeşinin bir ayıbını örtbas ederse, Allah da kıyamet günü onun ayıbını örtbas eder. Her kim müslüman kardeşinin kusurunu açığa vurursa, Allah da onun ayıbını açığa vurur, hatta onu evinde bile o ayıpla rezil eder."[1141]

İmam Ahmed, Ukbe b. Âmir'in (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şunu söylediğini işittiğini rivayet eder:

"Kim dünyada bir müminin ayıbının üstünü örterse, Allah da kıyamet günü onunkini örtbas eder."[1142]

Seleften bir zatın şöyle söylediği nakledilir:

"Ben öyle bir topluluğa ulaştım ki, onların ayıpları vardı; onlar insanların ayıplarını anlatır, insanlar da onları ayıplarını dile getirirdi.

[1139] Müslim, Zühd, 74 (nr. 3006); Taberânî, *el-Kebîr*, 19/372, 379, 380; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 460, 461, 462; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/19-20; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5044.

[1140] Ahmed, *el-Müsned*, 2/23.

[1141] İbn Mâce, Hudûd, 5 (nr. 2546); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3446.

[1142] Ahmed, *el-Müsned*, 3/159; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 562, 564.

Yine ayıpları olan diğer bir toplumla da karşılaştım; onlar da insanların ayıplarından el çekerler ve böylece ayıplar unutulurdu."

Konumuz olan hadisteki ifadenin doğruluğuna Ebû Berze'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadis de şahitlik eder:

683- يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قَلْبِهِ، لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ، وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ، فَإِنَّهُ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ، تَتَبَّعَ اللهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ تَتَبَّعَ اللهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ.

"Ey dilleriyle iman etmiş olup da kalplerine iman nüfuz etmeyen topluluk! Müslümanları arkalarından çekiştirmeyin ve onların ayıplarını araştırmayın. Şunu iyi bilin ki, her kim onların ayıplarını araştırırsa Allah da onların ayıplarını araştırır. Ve Allah her kimin ayıplarını araştırırsa evinin içinde onu rezil eder."

Bu hadis-i şerifi Ebû Davud ve İmam Ahmed rivayet etmiştir.[1143] Tirmizî de aynı mânadaki hadisi İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet eder.[1144]

Ayıp ve Kusur Bakımından İnsanların Durumu

İnsanlar ayıp ve kusur yönünden iki kısımdır:

Birinci kısım. Açıkta bir kötülüğü görülmeyen ve bir günah işlediği kimse tarafından bilinmeyen kimselerdir. Bu gibi kimselerin ayakları sürçmesi veya tökezlemeleri durumunda, kusurlarını açığa vurmak, perdelerini yırtmak ve yaptıklarını anlatmak câiz olmaz. Çünkü bu husus Allah'ın haram kıldığı gıybete girer. Yasaklama ile ilgili ola-

---

1143 Ebû Davud, Edeb, 40 (nr. 4880); Ahmed, *el-Müsned*, 4/420-421, 424; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7423; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13142, 13143; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3449.

1144 Tirmizî, Birr, 85 (nr. 2032); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5763. Ebû Ya'lâ da Berâ b. Âzib'den aynı mânada bir hadis rivayet eder: Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1675.

rak âyet ve hadislerin vârid olduğu husus işte budur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurur:

"İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da âhirette de çetin bir ceza vardır."[1145]

Bu âyet-i kerimede bahsi geçen "çirkin şeyleri yaymak" sözünden maksat; İfk Hadisesi'nde olduğu gibi, suçsuz olduğu halde durumları kapalı olması veya töhmet altında bulunmaları sebebiyle müslümanların çirkin işler yaptığını yayıp başkalarına anlatmaktır.

Güzel ahlâk sahibi vezirlerden biri, iyiliği emretmek isteyenlerden birine şöyle der: Günahkârların kusurlarını örtbas etmeye gayret göster. Çünkü onların günahlarının ortaya dökülmesi müslümanlar için bir ayıptır. İşlerin en güzeli ayıpları örtmektir.

Burada ifade edilen husus tıpkı şuna benzer: Bir kimse tövbe ederek ve pişman olarak gelse ve ne günah işlediğini açıklamaksızın had gerektiren bir günah işlediğini söylese, kendisinden işlediği günah hakkında açıklama yapması istenmez. Bilakis dönüp gitmesi ve günahını örtmesi emredilir.

Nitekim Resûlullah da (s.a.v) gelip günah işlediklerini itiraf eden Mâiz ile Gâmidiyeli kadına bu şekilde emir vermişti.[1146]

Yine huzura gelerek, "Had gerektiren bir günah işledim, gereken cezayı bana uy-gula"[1147] diyen kişiden, işlediği günahın niteliği ve mahiyeti hakkında Hz. Peygamber (s.a.v) bir açıklama yapmasını istememişti.

1145 Nûr 24/19.

1146 Bu konudaki rivayetler için bk. Müslim, Hudûd, 20, 21, 22, 23 (nr. 1694, 1695); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4438.

1147 Bunu söyleyen sahâbî Mâiz'dir. Buhârî, nr. 6823; Müslim, Tevbe, 44, 45 (nr. 2764, 2765); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 18681.

Hadis-i şerifte geçen, "Had gerektiren bir günah işledim" sözünden maksat, tazîr gerektiren, yani verilecek ceza hakimin takdirine bırakılmış olan küçük günahlardır. Ancak had (şeriat tarafından belirlenmiş cezayı) gerektiren büyük günahların görmezden gelinmesi ve affedilmesi söz konusu değildir.

Bunun durumu tıpkı bir suç işleyen ve işlediği suç henüz devlet yetkilisi katına ulaşmayan kişinin durumuna benzer. Bu kişinin işlediği suçun ilgili yerlere ulaşmaması için araya aracılar girebilir. Bu husus şu hadis-i şerifte ifade edilen durumla benzerlik gösterir:

"İyi kimselerin ufak tefek kusurlarını bağışlayın!"[1148]

Bu hadisi Ebû Davud ve Nesâî Hz. Âişe (r.anhâ) vâlidemizden rivayet eder.

İkinci kısım. Bunlar günahları açıktan işlerler ve ilân ederler. İşlediklerinin sonunun nereye varacağına ve kendileri hakkında söylenecek sözlere aldırış etmezler. İşte bunlar günahlarını ilân eden günahkâr kimselerdir. Bunlar hakkında gıybet hükmü geçerli değildir. Nitekim Hasan-ı Basrî (rh.a) ve daha başkaları bunu açıkta belirtir. Bu gibi kimselerin durumu da, haklarında dinin belirlemiş olduğu cezalar (hadler) uygulanan kimselerin durumuna benzer. Dolayısıyla bunların işlediklerini anlatmakta bir sakınca yoktur.

Hanbelîler'den bazıları bunu açık bir biçimde belirtir ve Hz. Peygamber'in şu sözünü delil olarak ileri sürerler:

"... Haydi ey Üneys, şu adamın hanımına git. Şayet (zina ettiğini) itiraf ederse onu recmediver."[1149]

Bunun durumu da, yakalandıkları takdirde henüz sultana teslim edilmiş olmasa bile affedilmeyen kişilerin durumuna benzer. Aksine, bu gibi kimselerin kötülüklerden el çekmesi ve benzerleri için de caydırıcı olması maksadıyla cezaları uygulanır.

İmam Mâlik şöyle der: "Bir kimsenin insanlara bir eza verdiği bilinmiyorsa ve bu kişi sürçerek bir hata işlemişse, eğer suçlu sultana ulaştırılmamış ise bu kişinin bağışlanması için aracılık etmekte bir sa-

---

1148 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 465; Ebû Davud, Hudûd, 4 (nr. 4375); Ahmed, *el-Müsned*, 6/181; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/267; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 12/413; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 94; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1363. Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*'ta Nesâî'nin bunu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet ettiğini söyler.

1149 Buhârî, nr. 2314; Müslim, Hudûd, 25 (nr. 1697, 1698); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4437.

kınca yoktur. Ancak kişi kötülük ve fesat ile şöhret bulmuş biriyse, bu kimse için herhangi birinin aracılık yapmasını istemem. Bu kişi kendi haline bırakılır, kendisine verilmesi gereken ceza ne ise onu çeker." Bunu İbnü'l-Münzir ve başkaları İmam Mâlik'ten nakletmişlerdir.

İmam Ahmed ise, her hâlûkârda fâsıkların sultana iletilmesini kerih görür. Onun kerih görmesinin sebebi, sultanların çoğunlukla hadleri ve cezaları gereği gibi uygulamamalarıdır. Bundan dolayı der ki: Eğer suçlu kişiye haddi uygulayacağından emin olursan, onu sultana ilet. Sonra da der ki: Sultan bir adama had vurmuş ve bundan dolayı adam ölmüş. Bu sözlerle, öldürülmesi câiz olmayan birinin öldürüldüğünü söylemek istemektedir.

Birinci kısma girenlerden biri bir günah işler de bundan tövbe ederse, faziletli olan, bu tövbesinin kendisi ile Allah arasında kalmasını sağlayarak onun günahının örtbas edilmesidir.

İkinci kısma girenlerden biri tövbe edecek olursa; buna da birinci kısımdaki kişiye yapılanın yapılması gerektiği söylenmiştir. Bir görüşe göre de, evlâ olanın bu kişinin sultana teslim edilmesi, işlediği suçu itiraf etmesi ve cezasını çekerek nefsini temizlemesi olduğu ifade edilmiştir.

İnsanlara Yardım Eden Allah'tan Yardım Görür

Hadisin devamında Resûlullah (s.a.v), "**Kul, din kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kula yardıma devam eder**" buyurmaktadır.

İbn Ömer'in (r.anhümâ) rivayetindeki lafız ise şöyledir: *"Kim din kardeşinin ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir."* Daha önce geçmiş olan yirmi beşinci ve yirmi altıncı hadislerin şerhinde, ihtiyaçları gidermenin ve bunun için çaba göstermenin fazileti hakkında geniş bilgiler vermiştik.

Taberânî, Hz. Ömer'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

684- أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ إِدْخَالُ السُّرُورِ عَلَى الْمُؤْمِنِ، كَسَوْتَ عَوْرَتَهُ أَوْ أَشْبَعْتَ جَوْعَتَهُ أَوْ قَضَيْتَ لَهُ حَاجَتَهُ.

"İşlerin en faziletlisi, çıplak olanı giydirmek, aç olanı doyurmak ve bir ihtiyacını yerine getirmek suretiyle bir mümini sevindirmektir."[1150]

Hasan-ı Basrî (rh.a), birkaç dostunu bir kişinin ihtiyacını gidermeleri için bir topluluğa gönderdi ve onlara dedi ki:

"Durumu Sâbit el-Bünânî'ye de söyleyin o da sizinle gelsin."

Onlar Sâbit'in yanına geldiler ve durumu bildirdiler. Sâbit de onlara,

"Ben şu anda itikâftayım" dedi.

Dostları gelip Sâbit'in sözünü bildirince Hasan-ı Basrî dostlarına dedi ki:

"Ona deyin ki: Ey gözleri hakkı görmeyen kişi! Sen bilmez misin ki, müslüman bir kardeşinin ihtiyacını gidermek için gayret göstermek, senin için peş peşe hac yapmaktan daha hayırlıdır."

Onlar da geldiler, Hasan-ı Basrî'nin sözünü Sâbit'e bildirdiler. O da itikâftan çıktı ve müslüman kardeşinin ihtiyacını gidermek için onlarla beraber gitti.

İmam Ahmed, Habbâb b. Eret'in kızından (r.anhümâ) şu hadisi nakleder. Kızı der ki:

685- خَرَجَ خَبَّابٌ فِي سَرِيَّةٍ، فَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَعَاهَدُنَا حَتَّى يَحْلِبُ عَنْزَةً لَنَا فِي جَفْنَةٍ لَنَا فَتَمْتَلِئُ حَتَّى تَفِيضَ، فَلَمَّا قَدِمَ خَبَّابٌ حَلَبَهَا، فَعَادَ حِلاَبُهَا إِلَى مَا كَانَ.

[1150] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 684; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 4721.

"Habbâb bir defasında bir seriyyeye (savaşa) katılmıştı. Resûlullah (s.a.v) gelip bizi gözetirdi. Hatta gelir kâsemizi alır keçimizin sütünü sağar, kâse süt ile dolup taşardı. Habbâb savaştan dönünce o da gidip keçiyi sağdı, fakat keçinin sütü daha önceleri sağdığımız kadar az çıkmaya başladı."[1151]

Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk da (r.a) mahallesindekilerin koyunlarının sütünü sağardı. Halifelik görevini üstlenince, mahalledeki câriyelerden biri kendisine, "Artık mahalledeki koyunları sağma!" dedi. Hz. Ebû Bekir ona şöyle karşılık verdi: "Aksine sağmaya devam edeceğim; ben üzerime aldığım bu görevin beni değiştirmemesini ve önceki yaptığım şeylere beni devam ettirmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz ediyorum."

O zamanlar süt sağma işini erkekler yapıyordu, çünkü Araplar'da kadınlar süt sağmazdı. Onlar süt sağma işini çirkin ve kötü bir iş olarak görürlerdi. Bir evin erkeği bir yere gidince, kadınlar sütü sağacak bir erkeğe ihtiyaç duyarlardı. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ey savaşçılar topluluğu! Allah Teâlâ sizin yüzlerinizi ağartsın, bana kadınların sağmış olduğu bir sütü içirmeyin."[1152]

Hz. Ömer de (r.a) dul kadınların ihtiyaçlarını gidermeye özen gösterir, gece onlara su dağıtırdı. Talha (r.a), gece onun bir kadının evine girdiğini gördü. Sabahleyin o eve gidince orada yaşlı, gözleri görmeyen ve kötürüm bir kadının yaşamakta olduğunu gördü. İhtiyar kadına, gece yanına gelen kişinin kendisine neler yaptığını sordu. İhtiyar kadın da ona, "Şu kadar zamandır beni gözetir; gelir işlerimi yapar ve sıkıntılarımı giderir" cevabını verdi. Bunun üzerine Talha (r.a) kendi kendine, "Ey Talha, annen seni kaybetsin! Sen de Ömer'in bu

---

1151 Ahmed, *el-Müsned*, 6/372; Taberânî, *el-Kebîr*, 25/187; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 14139.

1152 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/43; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2903; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8273. Hz. Peygamber, bu sözü ile o devirde erkeklerin yaptığı işi kadınlara bırakmamalarını istemekteydi.

hayırlı yolunu neden takip etmiyorsun?" diyerek Hz. Ömer'i övdü ve nefsine sitemde bulundu.[1153]

Ebû Vâil de, her gün mahallesinde bulunan muhtaç ve ihtiyar kadınları dolaşır, ihtiyaçları olan alışverişi çarşıdan yapar ve ihtiyaçlarını giderirdi.

Mücâhid (rh.a) der ki: "Bir yolculuk sırasında Hz. Ömer'e (r.a) hizmet etmek için yanında bulundum, ama baktım o bana hizmet etti."[1154]

Sâlih zatların çoğu, yolculuğa çıkarken yanındaki dostlarına hizmet etmeyi şart koşardı. İşte böyle sâlih zatlardan biri savaşta bir toplulukla birlikte yolculuğa çıkmış ve onlardan hizmet etmek üzere söz almıştı. İçlerinden biri başını ya da elbisesini yıkamak istediği zaman onlara, "Bu bana verdiğiniz sözün gereğidir" diyerek kendisi yapardı. Adam vefat edince yıkamak için adamı soydular. Bir de baktılar ki adamın elinde, "Cennetliklerdendir" yazıyordu. Bakınca bu yazının adamın derisi ile eti arasına yazılmış olduğunu anladılar.

Sahîhayn'de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir:

686- كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي السَّفَرِ، فَمِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ. قَالَ: فَنَزَلْنَا مَنْزِلاً فِي يَوْمٍ حَارٍ أَكْثَرُنَا ظِلاًّ صَاحِبُ الْكِسَاءِ، وَمِنَّا مَنْ يَتَّقِي الشَّمْسَ بِيَدِهِ. قَالَ: فَسَقَطَ الصُّوَّامُ وَقَامَ الْمُفْطِرُونَ، وَضَرَبُوا الْأَبْنِيَةَ وَسَقَوُا الرِّكَابَ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: ذَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ بِالْأَجْرِ.

"Resûlullah (s.a.v) ile birlikte yolculukta bulunuyorduk. Aramızdakilerin kimi oruçlu kimi de oruçsuz idi. Sıcak bir günde bir yerde konakladık. Gölgelenenlerimizin çoğu elbisesi olanlardı (güneşten elbiseleri ile korunuyorlardı). Bazıları da (elbiseleri olmadığından) güneşten elleri ile korunuyorlardı. Derken oruç tutanlar yorgun düştüler.

[1153] Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/84.

[1154] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/285-286.

Oruç tutmayanlar kalkıp çadırları kurdular ve develeri (binekleri) suladılar. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Bugün oruç tutmayanlar sevabı alıp gittiler."[1155]

Eslem kabilesinden bir adamdan şöyle rivayet edilir:

"Bir yolculukları esnasında Resûlullah'a (s.a.v) yemek getirdiler. Kendisi ve ashabı o yemekten yediler. Eslem kabilesinden olan kişi ise elini yemeğe sürmedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Neyin var, neden yemiyorsun?' diye sordu. Eslemli de,

'Ben oruçluyum' dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz de,

'Böyle yapmaya seni sevkeden şey nedir?' diye sordu. Adam da,

'Yanımda iki oğlum var, gerekli hizmetlerimi görüyorlar' dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz de,

'Onlar yaptıkları ile senden üstün olmaya hâlâ devam ediyorlar' buyurdu."

Ebû Davud'un *mürsel* olarak yaptığı rivayetler arasında şu rivayet vardır:

687- أَنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَدِمُوا يُثْنُونَ عَلَى صَاحِبٍ لَهُمْ خَيْرًا، قَالُوا: مَا رَأَيْنَا مِثْلَ فُلاَنٍ قَطُّ! مَا كَانَ فِي مَسِيرٍ إِلاَّ وَكَانَ فِي قِرَاءَةٍ وَلاَ نَزَلْنَا مَنْزِلاً إِلاَّ كَانَ فِي صَلاَةٍ! قَالَ: فَمَنْ كَانَ يَكْفِيهِ ضَيْعَتَهُ؟ حَتَّي ذَكَرَ: مَنْ كَانَ يَعْلِفُ جَمَلَهُ أَوْ دَابَّتَهُ؟ قَالُوا: نَحْنُ! قَالَ: فَكُلُّكُمْ خَيْرٌ مِنْهُ.

[1155] Buhârî, nr. 2890; Müslim, Sıyâm, 100 (nr. 1119); Nesâî, Sıyâm, 52 (4/182); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3559; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/243; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 8961; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 2/68; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 4203.

"Resûlullah'ın ashabından birtakım insanlar Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelmiş bir arkadaşlarını hayırla övüyorlardı. Adam hakkında dediler ki:

'Filan kişinin emsalini (benzerini) hiç görmüş değiliz. Ne zaman bir yolculuğa çıksak mutlaka yolculukta Kur'ân-ı Kerîm okur. Nerede konaklasak hemen kalkar namaz kılar.' Peygamber Efendimiz de,

'Onun ihtiyaçlarını kim görürdü? Devesini veya bineğini kim yemlerdi?' diye birtakım sorular sordu. Onlar da,

'Biz yapardık' deyince, Resûlullah da (s.a.v) buyurdular ki:

Sizin hepiniz ondan daha hayırlısınız."[1156]

İLMİN FAZİLETİ

Hz. Peygamber (s.a.v), **"Her kim bir yol tutarak o yolla ilim ararsa, bununla onu cennete götürecek bir yolu Allah ona kolaylaştırır"** buyurmuştur. Aynı mânada Ebü'd-Derdâ'dan da (r.a) *merfû* bir hadis rivayet edilmiştir.[1157]

İlim aramak için bir yol tutma konusuna şu iki husus girer: Birincisi; hakiki ve zâhirî anlamda ilim için bir yola girmektir. Bu da, âlimlerin meclisine katılmak için yola çıkıp yürümektir. İkincisi ise, sonuç olarak ilim elde etmeyi sağlayan mânevî bir yol tutmaktır. Bu da, ilmi hıfzetmek, onu araştırmak, müzakere ve mütalaa etmek, yazmak, anlamaya çalışmak ve buna benzer ilim elde etmeyi sağlayan mânevî yollara girmekle olur.

İlim Yolu: Cennet Yolu

Resûlullah'ın (s.a.v) **"... Bununla onu cennete götürecek bir yolu Allah ona kolaylaştırır"** sözünün anlamı şudur:

1156 Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 306.

1157 Ebû Davud, İlim, 1 (nr. 3641); İbn Mâce, Mukaddime, 17 (nr. 223); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 88.

Allah Teâlâ ona, talep ettiği ilmi, onun yoluna girmeyi ve onu elde etmeyi kolaylaştırır. Çünkü ilim, kişiyi cennete ulaştıran bir yoldur. Bu husus, şu âyet-i kerimede belirtilen duruma benzer:

"Andolsun biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. (Ondan) öğüt alan yok mu?"[1158]

Seleften bir zat bu âyet hakkında şöyle der: "İlim talep eden yok mu, kendisine yardım edilsin?"[1159]

Allah Teâlâ, ilim tâlibine daha başka faydalı ilimleri de kolaylaştırır. Böylece ilim kişinin cennete ulaşmasını sağlar.

Nitekim şöyle denilmiştir:

"*Kim bildikleriyle amel ederse, Allah Teâlâ ona bilmediklerini öğretir*"[1160]

Yine bu konuyla ilgili söylenen sözlerden biri de şudur: "Bir iyiliğin sevabı, ondan sonra bir iyilik işleyebilmektir.". Söylediğimiz bu hususa şu âyet-i kerimeler delâlet eder:

"Allah, doğru yola gidenlerin hidayetini artırır."[1161]

"Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini artırır ve sakınmalarını sağlar."[1162]

Hadiste ifade buyrulan hususa şu da girer: Kıyamet günü cennete girmek için cehennem üzerinde kurulacak olan yolun sırat-ın-; onun öncesindeki ve sonrasındaki korku ve zorlukların kolaylaştırıl-

---

1158 Kamer 54/17.

1159 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 27/97; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/76. Taberî'nin ifadesine göre, bu sözün sahibi Matar el-Verrâk'tır.

1160 Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/163; 10/15; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/364; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 4/529; Sıddîk Kannûcî, *Ebcedü'l-Ulûm*, 2/175; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 4/388; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/291; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 23446, 2542.

1161 Meryem 19/76.

1162 Muhammed 47/17.

ması. Bütün bunlar, ilim tâlibine ondan yararlandığı için kolaylaştırılır. Çünkü ilim Allah Teâlâ'nın varlığına delâlet eden en yakın yoldur.

Her kim ilim yolunu tutar ve ondan sapmazsa; en yakın ve en kolay yoldan Allah'a ve cennete ulaşır. Böylece onun için hem dünyada hem de âhirette cennete ulaştıran bütün yollar kolaylaşır. Mârifetullahı elde etmek, O'nun rızasını ve yakınlığını kazanmak ve âhirette de O'na mücâvir olmak için, Allah'ın peygamberleri ile gönderdiği ve indirdiği kitaplarda bildirdiği yararlı ilim dışında kesinlikle başka bir yol yoktur. İnsan için gerçek delil ve yol gösterici bu ilimdir.

Cehalet, şüphe ve tereddütlerin sardığı karanlıklar arasında doğru yolu bulmayı sağlayacak olan nur da budur. Bu yüzden Cenâb-ı Hak kitabını nur olarak isimlendirmiştir. Çünkü karanlıklarda yolu bulmayı sağlayan nurdur. Buyurur ki:

"Ey Ehl-i kitap! Resûlümüz size kitaptan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) ***da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir."***[1163]

Resûl-i Ekrem (s.a.v), kendisinin getirdiği ilmi taşıyanları bir misalde, karanlıklarda insanların yollarını bulmasını sağlayan yıldızlara benzetmiştir. *Müsned*'de Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

688- إِنَّ مَثَلَ الْعُلَمَاءِ فِي الْأَرْضِ كَمَثَلِ النُّجُومِ فِي السَّمَاءِ يُهْتَدَي بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ، فَإِذَا انْطَمَسَتِ النُّجُومُ أَوْشَكَ أَنْ تَضِلَّ الْهُدَاةُ.

"Yeryüzünde bulunan âlimlerin durumu, gökte bulunan yıldızlara benzer; kara ve denizlerin karanlıklarında onlar sayesinde doğru yol

---

[1163] Mâide 5/15-16.

bulunur. Onlar tutulduğu (bulutlarla kapandığı) zaman, rehberlerin kaybolmasından (yolu şaşırmasından) korkulur."[1164]

Âlimin Kaybolması: İlmin Kaybolması

İlim yeryüzünde devam ettiği sürece insanlar da hidayet ve doğru yol üzere olmaya devam ederler. İlmin bekası da onu taşıyanların bekası ile mümkün olur. İlmi taşıyanlar ve ayakta tutanlar gidince, insanlar da dalâlet ve sapıklık çukurlarına düşerler. Nitekim *Sahîhayn*'de Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

689- إِنَّ اللهَ لاَ يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنْ صُدُورِ النَّاسِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُهُ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، فَإِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمٌ، اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤَسَاءَ جُهَّالاً، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا.

"Şüphesiz ki Allah, ilmi insanların göğsünden söküp almak suretiyle kaldırmaz. Fakat ilmi, âlimleri almakla kaldırır. Sonunda hiç âlim kalmayınca, insanlar birtakım cahilleri baş edinirler. Onlara sorular sorulur, onlar da fetva verirler; böylece hem saparlar hem de saptırırlar."[1165]

690- ذَكَرَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمًا رَفْعَ الْعِلْمِ، فَقِيلَ لَهُ: كَيْفَ يَذْهَبُ الْعِلْمُ، وَقَدْ قَرَأْنَا الْقُرْآنَ وَأَقْرَأْنَاهُ نِسَاءَنَا وَأَبْنَاءَنَا؟ فَقَالَ ﷺ: هَذِهِ التَّوْرَاةُ وَالْإِنْجِيلُ عِنْدَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى، فَمَاذَا تُغْنِي عَنْهُمْ؟ فَسُئِلَ عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ فَقَالَ: لَوْ شِئْتَ لَأَخْبَرْتُكَ بِأَوَّلِ عِلْمٍ يُرْفَعُ مِنَ النَّاسِ: الْخُشُوعُ.

[1164] Ahmed, *el-Müsned*, 3/157.

[1165] Buhârî, nr. 100, 7307; Müslim, İlim, 13 (nr. 2673); Tirmizî, İlim, 5 (nr. 2652); İbn Mâce, Mukaddime, 8 (nr. 52); Ahmed, *el-Müsned*, 2/162; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4571; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1826.

"Resûlullah (s.a.v) bir gün ilmin kaldırılmasından söz etmişti. Kendisine,

'Bizler Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğumuz ve onu kadınlarımıza ve çocuklarımıza okuttuğumuz halde bu nasıl olur?' diye sordular. Resûl-i Ekrem de (s.a.v) onlara şöyle buyurdu:

'İşte şu yahudi ve hıristiyanların yanında duran Tevrat ve İncil'in durumunu görüyorsunuz. Onlara ne gibi bir faydası oluyor?'

Ubâde b. Sâmit'e (r.a) bu hadisi sorduklarında dedi ki: Eğer istiyorsan insanlardan ilk olarak kaldırılacak ilmi sana haber vereyim: O huşûdur."[1166]

Ubâde (r.a) böyle söylemekte haklıydı, çünkü ilim iki kısma ayrılmaktaydı:

İlmin birinci kısmı. Semeresi ve sonucu insanın kalbinde bulunan kısmıdır. Bu da, Allah Teâlâ'yı, O'na karşı haşyet duymayı, heybetinden çekinmeyi, tazimde bulunmayı, O'na boyun eğmeyi, O'na umut bağlamayı, dua ve tevekkül etmeyi vb. hasletleri sağlayan isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmeyi sağlayan ilimdir. İşte insana yararlı olan asıl ilim budur.

Nitekim İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Bazı insanlar Kur'ân-ı Kerîm'i okurlar, ancak onların bu okuyuşu köprücük kemiklerini (gırtlaklarını) geçmez. Fakat Kur'ân-ı Kerîm kalplerinde olur ve orada kök salarsa, bu durumda onlara fayda verir."

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "İki çeşit ilim vardır. Biri dillerde olan ilimdir ki bu, insanoğlu için bağlayıcı bir delildir. İkincisi de, kalplerde olan ilimdir ki, bu da insana fayda veren ilimdir."[1167]

1166 Tirmizî, İlim, 5 (nr. 2653); İbn Mâce, Fiten, 14 (nr. 4048); Ahmed, *el-Müsned*, 4/219; 6/26-28; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/99, 100; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7183; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4572, 6720; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 2814; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 8/211.

Mizzî, Nesâî'nin bu hadisi *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet ettiğini belirtir.

1167 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/235; İbnu Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, 1/233-234. Bu hadis Hasan-ı Basrî'den rivayet edilen *mürsel* bir hadistir.

İlmin ikinci kısmı: İkinci kısım ilim de dillerde olan ilimdir. Bu ilim de, *"Kur'ân-ı Kerîm ise ya lehine ya da aleyhine bir delildir..."*[1168] hadisinde de geçtiği gibi insan için bağlayıcı bir delildir.

Öyleyse ilk olarak insanların arasından kaldırılacak olan, insanlara faydalı olan ilimdir. Bu da, insanın kalbine yerleşen ve onun düzelmesini sağlayan bâtın ilmidir. Geriye hüccet ve delil olarak dillerdeki ilim kalır. Artık insanlar dillerdeki bu ilme ne onu taşıyan âlimler ne de diğerleri önem ve değer vermez ve gerekleri ile amel etmez olurlar.

Bu aşamanın ardından, ilmi taşıyanların gitmesiyle ilim tamamen ortadan kaldırılır. Geriye mushaflarda bulunan Kur'ân-ı Kerîm'den başka bir şey kalmaz. Bundan başka, onun anlamını, hükümlerini ve sınırlarını bilen kimse de kalmaz.

Nihayetinde âhir zaman gelir; o zamanda ne mushaf kalır ne de ondan kalplerde bir eser! Bunun ardından kıyamet kopar.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v) bu hususta şöyle buyurur:

691- لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ إِلاَّ عَلَى شِرَارِ النَّاسِ.

"Kıyamet ancak insanların şerlileri (kötüleri) üzerine kopar."[1169]

692- لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ وَفِي الأَرْضِ أَحَدٌ يَقُولُ اللهُ اللهُ.

1168 Müslim, Tahâret, 1 (nr. 223); Tirmizî, Daavât, 91 (nr. 3512); Nesâî, Zekât, 1 (5/5-8); *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 168, 169; İbn Mâce, Tahâret, 5 (nr. 280); Ahmed, *el-Müsned*, 5/342, 343; Dârimî, *es-Sünen*, 1/167; Beyhakî, *es-Sünne*, 1/42; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3423, 3424; İbn Mende, *İmân*, s. 211; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 844.

Bu hadis, ikinci ciltte geçen ve Ebû Mâlik el-Eş'arî'den (r.a) rivayet edilen 23 numaralı hadisten bir parçadır. Hadisin tamamı için oraya bakılmalıdır.

1169 Müslim, Fiten, 131 (nr. 2949); Ahmed, *el-Müsned*, 5/389; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6850; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 9850; Müttakî-i Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 38476.

"Yeryüzünde 'Allah Allah' diyenler tükenmedikçe kıyamet kopmaz."[1170]

Kur'ân-ı Kerîm Tilâveti: Zikir

Hz. Peygamber (s.a.v) hadisin devamında buyuruyor ki: **"Bir topluluk, Allah'ın evlerinden bir evde toplanarak Allah'ın kitabını okur ve kendi aralarında müzakere ederlerse; mutlaka üzerlerine sekînet iner, Allah'ın rahmeti onları kaplar, melekler etrafını kuşatır ve Allah da onları kendi nezdindekiler arasında anar."**

Bu ifade, Kur'ân-ı Kerîm tilâveti ve öğrenimi için mescidlerde oturmanın sevilen bir iş ve müstehap olduğuna delildir. Bu hadisin Kur'ân-ı Kerîm öğrenim ve öğretimine yorulması halinde bunun müstehap olduğunda hiçbir ihtilâf yoktur.

Sahîhayn'de Hz. Osman'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

693– خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ.

"Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve onu öğreteninizdir."[1171]

Abdurrahman es-Sülemî bu hadisle ilgili olarak der ki: "Benim buraya oturtan sebep de işte budur." Bu zat, Hz. Osman döneminde Kur'ân-ı Kerîm öğretimiyle meşgul olmaktaydı. Haccâc b. Yusuf'un dönemine kadar bu görevi sürdürdü.

Eğer hadis-i şerifi, bundan daha geniş kapsamlı olduğu şeklinde yorumlayacak olursak; bu takdirde Kur'ân-ı Kerîm üzerine yapılan bütün araştırma ve çalışmalar da mutlak olarak bunun kapsamına girer.

1170 Müslim, İmân, 235 (nr. 149); Tirmizî, Fiten, 35 (nr. 2207); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6848, 6849.

Hadis-i şerifte belirtilen "Allah Allah" lafzından murat kelime-i tevhiddir. Yani yeryüzünde müslümanlar tükenmedikçe kıyamet kopmayacaktır.

1171 Buhârî, nr. 5027, 5028; Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 15 (nr. 2907, 2909); Ebû Davud, Salât, 349 (nr. 1452); İbn Mâce, Mukaddime, 16 (nr. 212); Ahmed, *el-Müsned*, 1/58; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 118, 1165; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2/814; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 4111.

Resûlullah (s.a.v) zaman zaman Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan kişilere kendisine Kur'an okumalarını emir buyururdu. İbn Mesud'a da (r.a), kendisine Kur'an okumasını söyledikten sonra buyurdu ki:

694- إِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي.

"Şüphesiz ben başkasından Kur'an dinlemeyi severim."[1172]

Hz. Ömer (r.a) zaman zaman arkadaşlarıyla birlikte dinlemek için Kur'ân-ı Kerîm okunmasını emrederdi. Bazan Ebû Musa el-Eş'arî ve bazan da Ukbe b. Âmir'e (r.anhümâ) Kur'an okumalarını söylerdi.

"İbn Abbas'a (r.anhümâ), "Hangi iş daha faziletlidir?" diye sordular. Şöyle dedi: Allah'ı zikretmek. Hangi topluluk Allah'ın evlerinden birinde toplanır, orada Allah'ın kitabı ile meşgul olur ve onun üzerine ders yaparlarsa; mutlaka melekler onları kanatları ile gölgelendirir ve onunla ilgilenmeyi bırakıp başka bir konuya geçinceye kadar Allah'ın misafirleri olarak kalırlar."

Bu hadis *merfû* olarak da rivayet edilmiştir, ancak *mevkuf* olan rivayet daha sahihtir.

Mescidlerde Tilâvet İçin Toplanmak

Yezîd er-Rekkâşî, Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder: "Sahâbe-i kirâm, sabah namazını kıldıktan sonra aralarında halkalar yaparak otururlar; Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet ederler, farzları ve sünnetleri öğrenirler ve Allah Teâlâ'yı zikrederlerdi."

Atıyye, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bir topluluk sabah namazını kılar, sonra namaz kıldıkları yerde oturur, Allah'ın kitabı ile meşgul olur, onun üzerine ders yaparsa; Allah Teâlâ mutlaka onlar için istiğfar eden melekler tayin eder. Onlar

---

[1172] Buhârî, nr. 4582; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 40 (nr. 800); Ebû Davud, İlim, 13 (nr. 3668); Tirmizî, Tefsîr, 5 (nr. 3024); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 735.

Kur'an'ın dışında başka bir söze dalıncaya kadar bu durum devam eder."

Bu rivayet de, Kur'ân-ı Kerîm'i ve ahkâmını öğrenmek için sabah namazından sonra toplanmanın müstehap olduğuna delâlet etmektedir. Ancak rivayeti yapan Atıyye zayıf biridir.

Harb el-Kirmânî, isnadıyla şöyle rivayet eder: Evzâî'ye, sabah namazından sonra toplanıp ders yapmayı sordular. Şöyle dedi: Hassân b. Atıyye bana şöyle haber verdi: Bunu Dımaşk'ta (Şam'da) ilk defa ihdas eden kişi, Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliği döneminde yaşayan Hişâm b. İsmail'dir. Daha sonra bu usul insanlar arasında yayıldı.

Yine isnadıyla Saîd b. Abdülaziz ve İbrahim b. Selmân'dan nakledildiğine göre; bu ikisi Beyrut'ta sabah namazından sonra Kur'an üzerine ders yaparlardı. Evzâî de mescidde bulunduğu halde onlara ses çıkarmazdı.

Yine Harb; Dımaşk, Humus, Mekke ve Basra halkının hep sabah namazından sonra Kur'ân-ı Kerîm tilâveti için toplandıklarını gördüğünü nakleder. Fakat Şam halkı, bir sûreyi hep birlikte yüksekle okurlardı. Mekke ve Basra halkı ise toplanırlar, içlerinden biri on âyet okur, diğerleri susarak onu dinler, sonra bir diğeri aynı şekilde on âyet okurdu. Hepsi okuyuncaya kadar böyle devam ederlerdi. Harb der ki: Bu uygulamaların hepsi de hoş ve güzel uygulamalardır.

İmam Mâlik, Şam halkının yaptığını hoş karşılamaz ve reddeder. Zeyd b. Ubeyd ed-Dımaşkî şöyle der: İmam Mâlik bana, "Bana ulaştığına göre, siz halka şeklinde oturup Kur'ân-ı Kerîm okuyormuşsunuz" dedi. Ben de arkadaşlarımızın nasıl yaptıklarını kendisine anlattım. Bunun üzerine İmam Mâlik, "Bizim yanımızda (Medine'de) ensar ve muhacirlerden (onların neslinden gelen) kimseler var; onların böyle yaptığına dair bir bilgimiz yok" dedi. Ben de, "Bu garip (daha önce bulunmayan) bir şey mi?" diye sordum. O da, "Bir kişinin okuyup insanların etrafında toplanması da garip! Bu bizim gördüğümüzün dışında bir şey!" diye karşılık verdi.

Ebû Mus'ab ve İshak b. Muhammed el-Ferevî şöyle der: İmam Mâlik'in şöyle dediğini işittik: Sabah namazından sonra erkenden Kur'ân-ı Kerîm tilâveti bid'attır. Ne Resûlullah'ın (s.a.v) ashabı ne de ondan sonra gelen âlimler böyle bir şey yapmıştır. Onlar namaz kıldıktan sonra, her biri kendi başına yalnız durur, Kur'ân okur, Allah'ı zikreder ve daha sonra da birbirleriyle konuşmadan Allah'ın zikriyle meşgul olarak mescidden ayrılırlardı. Bütün bunlar (toplanıp birlikte okumak vb. işler) sonradan çıkmış şeylerdir.

İbn Vehb de şöyle der: İmam Mâlik'in şöyle söylediğini işittim: "Mescidde Kur'ân-ı Kerîm tilâvet etmek öncekilerin yaptığı işlerden değildi. Bunun mescidde yapılmasını ilk defa ihdas eden kişi Haccâc b. Yusuf'tur."

İmam Mâlik der ki: "Ben mescidde mushaftan Kur'ân okunmasını kerih görürüm." İmam Mâlik'ten yapılan bütün bu rivayetleri Ebû Bekir-i Nîsâbûrî *Menâkıb-ı Mâlik* isimli kitapta nakletmiştir.

Âlimlerin çoğunluğu; zikir için toplanmanın müstehap olduğuna dair rivayet edilen hadislerin geneline dayanarak, Kur'ân-ı Kerîm öğrenmek ve üzerine ders yapmak için mescidlerde toplanmanın müstehap olduğuna hükmetmişlerdir. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerîm tilâveti zikirlerin en faziletlisidir.

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

695- إِنَّ لِلَّهِ مَلاَئِكَةً يَطُوفُونَ فِي الطُّرُقِ يَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الذِّكْرِ، فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى، تَنَادَوْا: هَلُمُّوا إِلَى حَاجَتِكُمْ! فَيَحُفُّونَهُمْ بِأَجْنِحَتِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا. فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ: مَا يَقُولُ عِبَادِي؟ قَالَ: يَقُولُونَ: يُسَبِّحُونَكَ، وَيُكَبِّرُونَكَ، وَيَحْمَدُونَكَ، وَيُمَجِّدُونَكَ. فَيَقُولُ: هَلْ رَأَوْنِي؟ فَيَقُولُونَ: لاَ وَاللهِ مَا رَأَوْكَ. فَيَقُولُ: كَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي؟ فَيَقُولُونَ: لَوْ رَأَوْكَ كَانُوا أَشَدَّ لَكَ عِبَادَةً، وَأَكْثَرَ لَكَ

تَحْمِيدًا، وَتَمْجِيدًا، وَأَكْثَرَ لَكَ تَسْبِيحًا. فَيَقُولُ: فَمَا يَسْأَلُونِي؟ قَالُوا:
يَسْأَلُونَكَ الْجَنَّةَ. فَيَقُولُ: وَهَلْ رَأَوْهَا؟ فَيَقُولُونَ: لاَ وَاللهِ يَا رَبِّ مَا رَأَوْهَا.
فَيَقُولُ: كَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا؟ فَيَقُولُونَ: لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ حِرْصًا
عَلَيْهَا، وَأَشَدَّ لَهَا طَلَبًا، وَأَشَدَّ فِيهَا رَغْبَةً. قَالَ: فَمِمَّ يَتَعَوَّذُونَ؟ فَيَقُولُونَ:
مِنَ النَّارِ. قَالَ: فَيَقُولُ: هَلْ رَأَوْهَا؟ فَيَقُولُونَ: لاَ وَاللهِ يَا رَبِّ مَا رَأَوْهَا.
فَيَقُولُ: كَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا؟ فَيَقُولُونَ: لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ لَهَا مَخَافَةً.
فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ. فَيَقُولُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ:
فِيهِمْ فُلاَنٌ لَيْسَ مِنْهُمْ، إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَتِهِ؟ قَالَ: هُمُ الْجُلَسَاءُ لاَ يَشْقَى
جَلِيسُهُمْ.

"Şüphesiz Allah Teâlâ'nın yollarda dolaşan ve zikredenleri arayan birtakım gezici melekleri vardır. Allah'ı zikreden bir topluluğu buldukları zaman birbirlerine,

'Buraya geliniz, buraya geliniz! Aradığınız burada!' derler.

Dünyanın semasına kadar onları kanatları ile sararlar. Kullarının her işini en iyi bilen Allah Teâlâ, meleklere sorarak,

'Kullarım ne söylüyorlar?' buyurur. Melekler,

'Senin adını tesbih ediyorlar, tekbir getiriyorlar.' Sana hamd ve senâ ediyorlar, adını yüceltiyorlar' derler. Cenâb-ı Hak,

'Onlar beni gördüler mi?' buyurur. Melekler,

'Hayır, vallahi görmediler' derler.

'Görselerdi nasıl olurlardı?' buyurur.

'Daha sıkı ibadet eder, daha çok hamd eder, daha çok tesbih eder ve daha çok tekbir getirirlerdi' derler.

'Benden ne istiyorlar?' buyurur.

'Cennetini istiyorlar' derler.

'Onlar cenneti gördüler mi?' buyurur.

'Ey Rabbimiz! Hayır, vallahi görmediler' derler.

'Görselerdi acaba nasıl olurlardı?' buyurur.

'Ona karşı hırsları daha da artar, daha çok isterlerdi' derler.

'Peki, hangi şeyden bana sığınıyorlar?' buyurur.

'Cehennemden sana sığınıyorlar' derler.

'Onlar cehennemi gördüler mi?' buyurur.

'Ey Rabbimiz! Hayır, vallahi görmediler' derler.

'Görselerdi nasıl olurlardı?' buyurur.

'Eğer onu görselerdi, ondan daha daha fazla korkarlardı' derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ meleklere buyurur ki:

'Şahit olunuz ki onların hepsini affettim.' Meleklerden biri,

'Ey Rabbimiz! O zikredenlerin yanındaki filan kimse onlardan değildi (zikretmek için gelmemişti). Dünyalık bir ihtiyacı için gelmişti' der. Cenâb-ı Hak da buyur ki:

Onlar öyle bir topluluktur ki onlarla birlikte oturan bedbaht olmaz."[1173]

Müslim *Sahîh*'inde[1174] Muâviye'den (r.a) şöyle rivayet eder:

696- أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ خَرَجَ عَلَى حَلْقَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَقَالَ: مَا أَجْلَسَكُمْ؟ قَالُوا: جَلَسْنَا نَذْكُرُ اللهَ ﷻ، وَنَحْمَدُهُ لِمَا هَدَانَا لِلإِسْلاَمِ وَمَنَّ عَلَيْنَا بِهِ. فَقَالَ: آللهِ مَا أَجْلَسَكُمْ إِلاَّ ذَلِكَ؟ قَالُوا: آللهِ مَا أَجْلَسَنَا إِلاَّ ذَلِكَ!

[1173] Buhârî, nr. 6408; Müslim, Zikir, 25 (nr. 2689); Tirmizî, Daavât, 130 (nr. 3600); Ahmed, *el-Müsned*, 2/251; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 856, 857.

[1174] Müslim, Zikir, 40 (nr. 2701); Tirmizî, Daavât, 7 (nr. 3379); Nesâî, Âdâbü'l-Kuzât, 38 (8/249); Ahmed, *el-Müsned*, 4/92; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 813.

قَالَ: أَمَا إِنِّي لَمْ أَسْتَحْلِفْكُمْ لِتُهْمَةٍ لَكُمْ، وَلَكِنْ أَتَانِي جِبْرِيلُ فَأَخْبَرَنِي، إِنَّ اللهَ يُبَاهِي بِكُمُ الْمَلاَئِكَةَ.

"Resûlullah (s.a.v) sahâbe-i kirâmdan bazılarının oluşturduğu bir halkanın yanına geldi ve onlara,

'Sizi buraya oturtan sebep nedir?' diye sordu. Dediler ki:

'Allah'ı zikretmek ve bizi İslâm'a hidayet etmesi ve içinde bulunduğumuz nimeti vermesi sebebiyle O'na hamdetmek için oturduk.' Peygamber Efendimiz,

'Allah aşkına gerçekten bunun için mi oturdunuz?' buyurdular. Onlar da,

'Allah aşkına söylüyoruz, gerçekten bunun için oturduk' dediler. Bunun üzerine

Bana bakın, ben size inanmadığım (töhmet altında tuttuğum) için yemin ettirmedim. Şu var ki, Cibrîl (a.s) bana geldi ve Allah Teâlâ'nın meleklerine karşı sizinle övündüğünü bana bildirdi."

Hâkim de, Muâviye'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Bir gün Resûlullah (s.a.v) ile birlikteydim. Peygamber Efendimiz mescide girdi. Baktı ki mescidde oturanlar var. Resûl-i Ekrem (s.a.v) onlara,

'Sizi burada oturtan sebep nedir?' diye sordu. Onlar da,

'Namazı kıldık. Sonra da Allah'ın kitabını ve Resülü'nün sünnetini kendi aramızda müzakere etmek için oturduk' dediler. Resülullah da, (s.a.v)

'Hiç şüphesiz Allah Teâlâ bir şeyi zikrettiği zaman onun adı yüce olur' buyurdular."[1175]

Bu anlamda bize ulaşmış pek çok hadis-i şerif vardır.

1175 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/94.

Allah'ın Kitabını Öğrenenlere Verilen Müjde

Resûlullah (s.a.v), Allah'ın kitabını öğrenmek ve anlamak için mescidlerde toplanan kişilerin şu dört şeyi kazandıklarını haber vermiştir:

1. Sekînet İner

Allah'ın kitabını öğrenmek için toplananlara verilen ilk müjde üzerlerine sekînetin inmesidir. *Sahîhayn*'de Berâ b. Âzib'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

697- كَانَ رَجُلٌ يَقْرَأُ سُورَةَ الْكَهْفِ وَعِنْدَهُ فَرَسٌ، فَتَغَشَّتْهُ سَحَابَةٌ، فَجَعَلَتْ تَدُورُ وَتَدْنُو وَجَعَلَ فَرَسُهُ يَنْفِرُ مِنْهَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: تِلْكَ السَّكِينَةُ، تَنَزَّلَتْ لِلْقُرْآنِ.

"Bir adam Kehf sûresini okuyordu ve yanında da bir at vardı. Derken adamı bir bulut kapladı. Bulut dönmeye ve yaklaşmaya başladı. Adamın atı da bundan ürküttü. Sabah olunca, o zat Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelip olup biteni anlattı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

O sekînet idi, Kur'an için inmişti."[1176]

Yine Buhârî ve Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

698- أَنَّ أُسَيْدَ بْنَ حُضَيْرٍ بَيْنَمَا هُوَ لَيْلَةً يَقْرَأُ فِي مِرْبَدِهِ، إِذْ جَالَتْ فَرَسُهُ، فَقَرَأَ ثُمَّ جَالَتْ أُخْرَى، فَقَرَأَ ثُمَّ جَالَتْ أَيْضًا، قَالَ أُسَيْدٌ: فَخَشِيتُ أَنْ تَطَأَ يَحْيَى -يَعْنِي ابْنَهُ- قَالَ: فَقُمْتُ إِلَيْهَا، فَإِذَا مِثْلُ الظُّلَّةِ فَوْقَ رَأْسِي، فِيهَا أَمْثَالُ السُّرُجِ. عَرَجَتْ فِي الْجَوِّ حَتَّى مَا أَرَاهَا. فَغَدَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَذَكَرَ

[1176] Buhârî, nr. 3614; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 240 (nr. 795).

ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: تِلْكَ الْمَلاَئِكَةُ كَانَتْ تَسْمَعُ لَكَ، وَلَوْ قَرَأْتَ لأَصْبَحَتْ يَرَاهَا النَّاسُ مَا تَسْتَتِرُ مِنْهُمْ.

"Üseyd b. Hudayr (r.a) bir gece hurma (kurutma) harmanında Kur'an okurken atı birden bire şahlanır. Sonra bir daha okumaya başlayınca atı yine şahlanır. Sonra yine okumaya devam edince atı yine şahlanır. Üseyd (r.a) der ki:

'Atın Yahya'yı -küçük oğlunu kastediyor- çiğnemesinden korktum. Kalkıp yanına gittim. Bir de ne göreyim; başımın üzerinde gölgelik gibi bir şey!... İçinde kandillere benzer nesneler var. Bu gölgelik yükselerek göğe çıktı, onu göremez oldum.'

Ertesi sabah Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelerek durumu ona anlattı. Bunun üzerine Resülullah (s.a.v) buyurdular ki:

Onlar meleklerdi, seni dinliyorlardı. Eğer okumaya devam etseydin sabaha kadar seni dinlerler, halk da onları görür ve onlardan gizlenmezlerdi."[1177]

Yukarıdaki her iki rivayetin lafzı da Müslim'e aittir.

İbnü'l-Mübârek, Yahya b. Eyyûb'dan, o Ubeydullah b. Zehr'den, o Sa'd b. Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

699- أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ فِي مَجْلِسٍ فَرَفَعَ بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ طَأْطَأَ بَصَرَهُ، ثُمَّ رَفَعَهُ، فَسُئِلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: إِنَّ هَؤُلاَءِ الْقَوْمَ كَانُوا يَذْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى -يَعْنِي أَهْلَ مَجْلِسٍ أَمَامَهُ- فَنَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ تَحْمِلُهَا الْمَلاَئِكَةُ كَالْقُبَّةِ فَلَمَّا دَنَتْ مِنْهُمْ تَكَلَّمَ رَجُلٌ مِنْهُمْ بِبَاطِلٍ فَرُفِعَتْ عَنْهُمْ.

1177 Buhârî, nr. 5018; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 242 (nr. 796).

"Resûlullah (s.a.v) bir mecliste bulunuyordu. Başını şöyle bir semaya doğru kaldırdı, sonra gözlerini aşağı indirdi. Ardından tekrar kaldırdı. Sonra bunun sebebini Resül-i Ekrem'e (s.a.v) sordular. Buyurdular ki:

Şu topluluk -önünde bulunan meclisi kastediyor- Allah'ı zikrediyordu. Bundan dolayı onların üzerlerine sekînet indi. Melekler kubbe şeklinde onu taşıyorlardı. Tam onlara yaklaşınca, içlerinden biri bâtıl bir söz konuştu, bundan dolayı sekînet yükselip gitti." Bu rivayet mürseldir.

2. Rahmet İnsanı Sarar

Verilen ikinci karşılık ise rahmetin insanı sarıp sarmalamasıdır. Hak Sübhânehû ve Teâlâ şöyle buyurur:

"Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."[1178]

Hâkim, Selmân-ı Fârisî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

700– أَنَّ سَلْمَانَ كَانَ فِي عِصَابَةٍ يَذْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى، فَمَرَّ بِهِمْ رَسُولُ اللهِ ﷺ، فَقَالَ: مَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ؟ فَإِنِّي رَأَيْتُ الرَّحْمَةَ تَنْزِلُ عَلَيْكُمْ فَأَرَدْتُ أَنْ أُشَارِكَكُمْ.

"Selmân'ın anlattığına göre; bir topluluk içinde Allah'ı zikrederlerken Resûlullah (s.a.v) yanlarına gelerek şöyle buyurur:

Siz ne söylüyordunuz? Çünkü rahmetin üzerinize ğunu gördüm ve ben de size katılmak istedim."[1179]

Bezzâr da Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

[1178] A'râf 7/56.

[1179] Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/122.

701- إِنَّ لِلَّهِ سَيَّارَةً مِنَ الْمَلاَئِكَةِ يَطْلُبُونَ حِلَقَ الذِّكْرِ، فَإِذَا أَتَوْا عَلَيْهِمْ حَفُّوا بِهِمْ، ثُمَّ بَعَثُوا رَائِدَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ إِلَى رَبِّ الْعِزَّةِ تَعَالَى فَيَقُولُونَ: رَبَّنَا أَتَيْنَا عَلَى عِبَادٍ مِنْ عِبَادِكَ يُعَظِّمُونَ آلاَءَكَ، وَيَتْلُونَ كِتَابَكَ وَيُصَلُّونَ عَلَى نَبِيِّكَ وَيَسْأَلُونَكَ لآخِرَتِهِمْ وَدُنْيَاهُمْ. فَيَقُولُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: غَشُّوهُمْ بِرَحْمَتِي. فَيَقُولُونَ: رَبَّنَا إِنَّ فِيهِمْ فُلاَنًا الْخَطَّاءَ، إِنَّمَا اعْتَنَقَهُمُ اعْتِنَاقًا. فَيَقُولُ تَعَالَى: غَشُّوهُمْ بِرَحْمَتِي [فَهُمُ الْجُلَسَاءُ لاَ يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ].

"Allah Teâlâ'nın, zikir halkalarını arayan gezgin melekleri vardır. Zikredenlere varınca, onların etrafında toplanırlar. Sonra reislerini semaya gönderirler, Cenâb-ı Hakk'a şunu bildirirler:

'Ey Rabbimiz! Kullarından bir topluluğa rastladık; onlar senin verdiğin nimetleri yüceltiyor, kitabını okuyor, peygamberine salavat getiriyor, dünya ve âhiretleri için (ihtiyaçlarını) senden istiyorlar.' Allah Teâlâ da meleklere hitaben şöyle buyurur:

Onları rahmetimle sarın. Onlar öyle bir topluluktur ki, meclislerinde bulunan kimseler bedbaht olmaz."[1180]

3. Melekler Etrafını Çevreler

Onlara verilen üçüncü karşılık ise meleklerin etrafını sarmasıdır. Bu husus yukarıda nakletmiş olduğumuz hadislerde zaten geçmişti. Yine daha önce geçmiş olan Ebû Hüreyre'nin hadisinde, *"Melekler onları dünya semasına kadar kanatları içine sararlar"* şeklinde geçmişti.

İmam Ahmed'in rivayetinde şu lafız yer alır: *"Birbirlerinin üzerinde dururlar ve arşa varıncaya kadar bu devam eder."*[1181]

[1180] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3062, 3063; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/268; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16769; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2232.

[1181] Ahmed, *el-Müsned*, 2/358.

Hâlid b. Ma'dân *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Allah Teâlâ'nın, havada gök ile yer arasında dolaşarak zikir arayan melekleri vardır. Bir topluluğun Allah Teâlâ'yı zikrettiğini işittiklerinde, 'Yavaş olun, Allah sizi ziyade etsin' derler. Hemen onların etrafına kanatlarını yayarlar, nihayet onların sözleri arşa kadar varır."

Bu hadisi Hallâl *es-Sünne* isimli kitabında rivayet etmiştir.

4. Allah Teâlâ Onları Anar

Zikir ve tilâvetle meşgul olanlar için dördüncü mükâfat, Allah Teâlâ'nın onları kendi nezdinde bulunanların yanında anmasıdır. *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den
duğu rivayet edilir:

702– يَقُولُ اللهُ ﷻ: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ حِينَ يَذْكُرُنِي، فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ.

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ben kulumun bana karşı olan zannı gibiyim. O beni zikrettiği vakit ben onunla beraberim. O beni gönülden (içinden) zikrederse, ben de onu gönlümden zikrederim. O beni bir topluluk içinde zikrederse, ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim..."[1182]

İşte bu dört güzel haslet, Allah Teâlâ'yı zikretmek için toplanan her topluluğa verilmiştir. Nitekim Müslim'de Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd'den (r.anhümâ) rivayet edilen hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

[1182] Buhârî, nr. 7405; Müslim, Zikir, 2 (nr. 2675); Tirmizî, Daavât, 132 (nr. 3603); İbn Mâce, Edeb, 58 (nr. 3822); Ahmed, *el-Müsned*, 2/251; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 811, 812; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 613.

703- إِنَّ لِأَهْلِ ذِكْرِ اللهِ تَعَالَى أَرْبَعًا: تَنْزِلُ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَتَغْشَاهُمُ الرَّحْمَةُ وَتَحُفُّ بِهِمُ الْمَلَائِكَةُ وَيَذْكُرُهُمُ الرَّبُّ فِيمَنْ عِنْدَهُ.

"Allah Teâlâ'yı zikreden kimseler için şu dört haslet vardır: Üzerlerine sekînet iner, rahmet onları kuşatır, melekler etrafını sarar ve Allah Teâlâ onları nezdindekilere anar."[1183]

Nitekim bir âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

"Öyleyse siz beni** (ibadetle) **anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!"[1184]

Allah Teâlâ'nın kulu anması; onu meleklerden oluşan yüce bir topluluk önünde övmesi, onunla övünmesi ve yaptığı zikirden dolayı onu methetmesidir.

Rebî' b. Enes şöyle der: "Allah Teâlâ kendisini zikredeni zikredici, şükredenin nimetini artırıcı ve nankörlük edene (kâfirlere) azap edicidir."[1185]

Başka bir âyet-i kerimede ise şöyle buyrulur:

"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin! Ve O'nu sabah akşam tesbih edin! Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât eden** (üzerinize rahmetini gönderen) **O'dur. Melekleri de size istiğfar eder. Allah, müminlere karşı çok merhametlidir."[1186]

Allah'ın kullara salât etmesi demek; onları meleklerin huzurunda övmesi ve onun yaptığı zikirle övünmesi demektir. Ebü'l-Âliye böyle söylemiş, Buhârî de bunu *Sahîh*'inde zikretmiştir.[1187]

1183 Müslim, Zikir, 39 (nr. 2700); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/363. Süyûtî bunu İbn Ebü'd-Dünyâ'nın rivayet ettiğini belirtir.

1184 Bakara 2/152.

1185 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/7. Süyûtî bunun benzerini Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim'in Katâde'den rivayet ettiklerini belirtir.

1186 Ahzâb 33/41-43.

1187 Buhârî, 8/532; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 6/447.

Adamın biri Ebû Ümâme'ye (r.a) şöyle der: Seni rüyamda gördüm; her girişinde, her çıkışında ve her oturuşunda melekler sanki sana salât (istiğfar) ediyorlardı. Ebû Ümâme (r.a) ona, "Eğer isterseniz melekler de size salât okuyabilir" dedi ve arkasından şu,

"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin! Ve O'nu sabah akşam tesbih edin! Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O'dur. Melekleri de size salât (*istiğfar*) ***eder. Allah, müminlere karşı çok merhametlidir"***[1188] meâlindeki âyeti okudu."

Bunu Hâkim tahrîc etmiştir.[1189]

SOYA DEĞİL AMELE BAKILIR

Hz. Peygamber'in, "**Bir kimseyi ameli geri koymuşsa nesebi ileri geçiremez**" sözünün anlamı şudur:

Kişiyi âhiretteki yüksek derecelere ulaştıracak olan amelidir. Şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir."[1190]

Bir kimse ameli yüzünden Allah Teâlâ'nın katındaki yüce derecelere erişemeyip geride kalmış ise, soyu ve nesebi sebebiyle öne geçerek o derecelere erişemez. Çünkü Allah Teâlâ cennetteki dereceleri soya ve nesebe değil amellerin yapılmasına bağlamıştır. Nitekim bu mânada şöyle buyurur:

"Sûra üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar."[1191]

1188. Ahzâb 33/41-43.

1189 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/418; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 7/25.

1190 En'âm 6/132.

1191 Mü'minûn 23/101.

Yine Allah Teâlâ kullarına, amellerle mağfiret ve rahmetini kazanmaları için yarış yapmalarını şu âyet-i kerimede emir buyurur:

"Rabb'inizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun! O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever."[1192]

"Rab'lerine olan saygıdan dolayı kötülükten sakınanlar; Rab'lerinin âyetlerine inananlar; Rab'lerine ortak tanımayanlar; ve Rab'lerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar; işte onlar, iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarışırlar.[1193]

Sırattan Amele Göre Geçilir

İbn Mesud (r.a) şöyle der:

"Allah Teâlâ emir buyurur, cehennem üzerine sırat köprüsü kurulur. İnsanlar bölük bölük onun üzerinden geçerler. En baştakiler şimşek çakması gibi, sonrakiler rüzgâr gibi, sonrakiler kuş gibi, sonrakiler binekli gibi, sonrakiler koşar adımlarla ve hatta bazıları yürür vaziyette geçerler. Nihayet en sondakiler de karnı üzerinde sürünerek geçerken der ki:

'Yâ Rabbi, neden beni yerde süründürüyorsun?' Cenâb-ı Hak kendisine şöyle cevap verir:

Seni yerlerde süründüren ben değilim, asıl seni süründüren amelindir."[1194]

Sahîhayn'de Ebü Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

[1192] Âl-i İmrân 3/133-134.

[1193] Mü'minûn 23/57-61.

[1194] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/281. Bu hadis *merfû* ve *mevkuf* olarak rivayet edilmiştir.

704- قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حِينَ أَنْزَلَ اللهُ عَلَيْهِ: ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ، اشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ مِنَ اللهِ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللهِ شَيْئًا! يَا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللهِ شَيْئًا! يَا عَبَّاسَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللهِ شَيْئًا. يَا صَفِيَّةَ عَمَّةَ النَّبِيِّ ﷺ لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللهِ شَيْئًا. يَا فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ، سَلِينِي مَا شِئْتِ لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللهِ شَيْئًا.

*"Resûlullah (s.a.v), '(Önce) **en yakın akrabanı uyar!**'[1195] âyeti inince şöyle buyurdu:*

Ey Kureyş halkı! Nefislerinizi Allah'tan satın alın. Yoksa ben Allah'ın azabından kurtarmak için size hiçbir fayda veremem.

Ey Abdülmuttaliboğulları! Ben Allah'ın azabından size hiçbir fayda veremem.

Ey Abdülmuttalib'in oğlu Abbas! Ben, Allah'ın azabından kurtarmak için sana bir fayda veremem.

Ey Resûlullah'ın halası Safiye! Ben Allah'ın azabından kurtarmak için size hiçbir fayda veremem.

Ey Muhammed'in (s.a.v) kızı Fâtıma! Benden dilediğini iste, ama ben Allah'ın azabından kurtarmak için sana hiçbir fayda veremem."[1196]

Yukarıdaki hadisin *Sahîhayn* dışındaki rivayetlerinde şu sözler yer alır:

[1195] Şuarâ 26/214.

[1196] Buhârî, nr. 2753, 3527, 4771; Müslim, İmân, 348, 350, 351 (nr. 204, 206); Tirmizî, Tefsîr, 27 (nr. 3184, 3185, 3186); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 646, 6549, 6550.

705- إِنَّ أَوْلِيَائِي مِنْكُمُ الْمُتَّقُونَ لاَ تَأْتِي النَّاسُ بِالأَعْمَالِ وَتَأْتُونِي بِالدُّنْيَا تَحْمِلُونَهَا عَلَى رِقَابِكُمْ، تَقُولُونَ: يَا مُحَمَّدُ، يَا مُحَمَّدُ! فَأَقُولُ: قَدْ بَلَّغْتُ!

"Benim aranızdaki dostlarım müttaki olanlardır. İnsanlar amelleriyle değil de, yanıma dünyayı sırtlanmış olarak gelirler ve,

'Ey Muhammed, yardım et!' derler. Ben de onlara,

'Size daha önce tebliğ etmiştim (bildirmiştim)' derim."

Resûlullah'a Yakınlığın Yolu: Amel ve Takvâ

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

706- إِنَّ أَوْلِيَائِي مِنْكُمُ الْمُتَّقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَإِنْ كَانَ نَسَبٌ أَقْرَبَ مِنْ نَسَبٍ، يَأْتِي النَّاسُ بِالأَعْمَالِ وَتَأْتُونِي بِالدُّنْيَا تَحْمِلُونَهَا عَلَى رِقَابِكُمْ تَقُولُونَ: يَا مُحَمَّدُ يَا مُحَمَّدُ! فَأَقُولُ: هَكَذَا وَهَكَذَا، فَأَعْرَضَ فِي كِلاَ عِطْفَيْهِ.

"Kıyamet günü, nesep yönünden en yakın akraba bile olsa benim velisi olduğum kişiler (dostlarım) takvâ sahipleridir. İnsanlar amelleriyle gelirler, siz ise dünyalıkları boynunuza yüklenmiş olarak gelir,

'Ey Muhammed, yardım et, ey Muhammed (s.a.v), imdat et!' dersiniz. Ben size, 'Şöyle şöyle' söylerim! Resûlullah (s.a.v) bunu söylerken her iki tarafında bulunanlara döndü."[1197]

Bezzâr, Rifâa b. Râfi'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) Hz. Ömer'e, 'Bana kavmini -yani Kureyş'i- topla!' buyurdu. O da topladı. Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdu ki:

[1197] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 897; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 212, 1012.

Sizin aranızdan benim velisi olduğum kişiler takvâ sahibi olanlardır. Eğer onlardan iseniz ne âlâ, yok değilseniz kendinize dikkat edin; bir takım insanlar kıyamet günü amellerle gelirken sizler üzerlerindeki ağırlıklarla gelip de yüz çevrilenlerden olmayın!"[1198]

Bunu Hâkim de muhtasar olarak rivayet etmiş ve *sahîh* olduğunu söylemiştir. *Müsned*'de Muâz b. Cebel'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

"Resûlullah (s.a.v) onu Yemen'e gönderirken kendisine tavsiyede bulunmak için birlikte çıktı, sonra döndü ve yüzünü Medine'ye çevirerek şöyle buyurdu:

Benim yanımda insanların en değerli olanları, kim olursa olsun ve nerede olursa olsun takvâ sahibi olanlarıdır."

Bu hadisi Taberânî de tahrîc etmiş olup onda şu fazlalık vardır:

"Şu Ehl-i beyt'im var ya; siz, insanlar arasında benim için en değerli olanın onlar olduğunu düşünüyorsunuz. Ama öyle değil; içinizden benim yanımda en değerli olanınız, kim olursa olsun ve nerede olursa olsun takvâ sahibi olanlarınızdır."[1199]

Bütün bu naklettiğimiz hususlara *Sahîhayn*'de Amr b. Âs'tan (r.a) yapılan şu rivayet şahittir: Amr (r.a) der ki:

"Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

Benim velim (dostlarım) falancanın ailesi değil; benim asıl velim Allah Teâlâ ve müminlerin sâlih olanlarıdır."[1200]

Resûl-i Ekrem (s.a.v) bu sözleriyle, kendisinin velâyetinin, ne kadar yakın olursa olsun nesep yoluyla değil iman ve sâlih amel yoluyla erişilebildiğine işaret etmektedir. Kimin iman ve ameli daha mü-

---

[1198] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 75; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2780; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 4544; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/73.

[1199] Ahmed, *el-Müsned*, 5/235; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/241; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 647.

[1200] Buhârî, nr. 5990; Müslim, İmân, 366 (nr. 215).

kemmel ise, o kimse Resûlullah (s.a.v) yanında daha büyük velâyete sahiptir. Bu kişinin nesep yönünden ona bir yakınlığının olup olmaması eşittir. Bu anlamda şairlerden biri şöyle der:

Ömrüne yemin ederim ki, insan ancak dini ile vardır.
Soyuna güvenerek sakın takvâyı terketme!

İyi bil ki, İslâm olması Farslı Selmân'ı yüceltti,
Şirk de bedbaht Ebû Leheb'i yelere geçirdi.